GÜZ 2003 97

Toplum ve Bilim

HOMO ACADEMICUS ALLA TURCA

Üniversite A.Ş.'de 'ersatz' yuppie akademisyen — *H. Ünal Nalbantoğlu*

Kültürel çalışmalar ve akademya — *Necmi Erdoğan*

Üniversiteye ne oldu? — *Ahmet Çiğdem*

Bir zihniyet tarzı olarak YÖK — *Ahmet İnsel*

Sürekli seferberlik ve teyakkuz rejiminin kurumu — *Kadir Cangızbay*

Üniversiteden multiversiteye taşra-merkez — *Yasin Aktay*

Üniversiteye dair konuşmak — *İlhan Tekeli*

Neoliberalizm, teknik akıl ve üniversite — *Serdar Tekin*

Üniversitede feminizm? — *Serpil Sancar*

Üniversitenin pazarla bütünleşmesi — *Ali Ergur*

Kant ve *Fakülteler Çatışması* — *Hakan Çörekçioğlu*

Sosyal bilimlerde olgu-değer — *Melek Göregenli*

Üniversitelerin geleceği nasıl şekillenecek? — *Nesim Erkip*

Özel üniversiteler — *Metin Özuğurlu*

Öğrenci muhalefetinin güncelliği — *Foti Benlisoy*

Toplum ve Bilim

97 YAZ 2003

Hasan Ünal Nalbantoğlu
Üniversite A.Ş.'de bir 'homo academicus': *'Ersatz' yuppie* akademisyen **7**

Necmi Erdoğan
Kültürel çalışmalar, (kendiliğinden) ideoloji(si) ve akademya **43**

Ahmet Çiğdem
Üniversiteye ne oldu? **65**

Ahmet İnsel
Bir zihniyet tarzı olarak YÖK **72**

Kadir Cangızbay
Sürekli seferberlik ve teyakkuz rejiminin kurumu olarak üniversite **81**

Yasin Aktay
Üniversiteden multiversiteye taşra-merkez diyalektiği **93**

İlhan Tekeli
Dünyada ve Türkiye'de üniversite üzerinde konuşmanın değişik yolları **123**

Serdar Tekin
Üniversite ideasını yeniden düşünmek: Neoliberalizm, teknik akıl ve üniversitenin geleceği **144**

Serpil Sancar
Üniversitede feminizm? Bağlam, gündem ve olanaklar **164**

Ali Ergur
Üniversitenin pazarla bütünleşmesi sürecinde akademik dünyanın dönüşümü **183**

Hakan Çörekçioğlu
Eleştirel üniversite: Kant ve *Fakülteler Çatışması* **217**

Melek Göregenli
Sosyal psikolojiden hareketle sosyal bilimlerde olgu-değer ilişkisi üzerine düşünceler **234**

Nesim Erkip
Üniversitelerin geleceği nasıl şekillenecek? Tartışma başlatmaya yönelik düşünceler **247**

Metin Özuğurlu
Özel üniversite: Üniversite sistemindeki gedikten sistemin kendisine **260**

Foti Benlisoy
Öğrenci muhalefetinin güncelliği **281**

DEĞİNİ

Uygur Kocabaşoğlu
"ODTÜ'de geleceğe yoluluk..." **301**

Hüseyin Üçer
Any where out of the world **311**

Feyzan Erkip
Sosyal bilimlerde ölçme sorunu aracılığıyla üniversitede yükseltme ölçütleri üstüne gözlemler **319**

İsmail Doğan
Üniversite ders kitaplarında etik sorunu ve bir örnek: *Sosyolojiye Giriş* **294**

SORUŞTURMA DOSYASI **344**

KİTAP TANITIMI

Birol Caymaz
Paris'teki Türk İslâmcı hareketleri (İpek Merçil) **372**

ABSTRACTS (İngilizce özetler) **374**

Toplum ve Bilim

ÜÇ AYLIK DERGİ

ISSN 1300-9354

BİRİKİM YAYINCILIK
VE TİC. LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ömer Laçiner

YAYIN YÖNETMENİ
Tanıl Bora

YAZI KURULU
Fethi Açıkel
Suavi Aydın
Ulus Baker
Ahmet Çiğdem
Necmi Erdoğan
Refet Gürkaynak
Alev Özkazanç
Mithat Sancar
Semih Sökmen
Yüksel Taşkın
Nilgün Toker

YAYIN DANIŞMA KURULU
Ayşe Buğra
Ahmet İnsel
Huricihan İslamoğlu
Orhan Koçak

YAYIN SEKRETERLERİ
Asena Günal
Kerem Ünüvar

SORUMLU YAZIIŞLERİ MÜDÜRÜ
Tanıl Bora

KAPAK VE SAYFA DÜZENİ TASARIM
Özlem Özkal
Ali Artun
Ümit Kıvanç

KAPAK: Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI: 14 Ocak 1983'te İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenen bir törenle Kenan Evren'e fahri profesörlük ve fahri hukuk doktoru ünvanları verildi.

UYGULAMA
Hüsnü Abbas

OFSET HAZIRLIK
İletişim Yayınları

BASKI VE CİLT
Sena Ofset

YAZIŞMA ADRESİ
Selânik Cad. 64/11
Kızılay 06640 Ankara
Tel. 312.425 36 00 • 312.425 20 71
Fax: 312.425 18 15

E-MAIL ADRESİ
toplumbilim@iletisim.com.tr.

ABONELİK
iletisim@iletisim.com.tr.

BİRİKİM YAYINLARI
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel. 212.516 22 60 • Fax: 212.516 12 58

Toplum ve Bilim'de yayımlanan yazılar *Sociological Abstracts* indeksinde yeralmaktadır.

Bu sayıda...

Hem *Toplum ve Bilim* açısından hem de Türkiye'deki düşünce iklimi açısından "iç mesele" niteliği de taşıyan bir sayıyla karşınızdayız. Esas olarak sosyal teori ve beşerî bilimlerle meşgul olan bir dergi için, üniversitenin sorunlarının özel bir önem taşıdığı açık. Üniversite, *Toplum ve Bilim* gibi bir derginin, eleştirel bir etkileşim içinde olacağı bir konuşma zemini, bir beslenme kaynağı ve yankı alacağı bir gövdedir. Derginin taşıdığı amaçlarla üniversite fikrinin 'fıtratı', böyle bir etkileşimi zorunlu kılmaktadır. Üniversitenin bu 'fıtrattan' uzaklaşması, *Toplum ve Bilim* gibi bir derginin durduğu zemini de etkileyecektir. Örneğin, üniversitenin piyasa mekanizmasıyla bütünleşmesini içselleştirmesinin, *Toplum ve Bilim* gibi bir derginin sözgelimi seçme/değerlendirme ölçütleri üzerinde birtakım etkileri olabilecektir. Aynı süreç, *Toplum ve Bilim* gibi bir derginin "piyasada satılan bir yayın" veçhesinin öne çıkmasıyla ve bunun etkisinin üniversiteye "geri dönmesiyle" yeniden üretime girebilecektir. Bu çerçevede daha elle tutulur bir etkiye değinelim: Akademik yazı ekonomisi ve teknolojisi, *Toplum ve Bilim* gibi bir dergiye "gelebilecek" yazıların karakterine doğrudan yansımaktadır. Beşerî bilimlere hâkim olan, "objektivite" kaygısı ile izah edilemeyecek kuru, yavan, dar 'meslekî' jargon, bu türden bir dergiyi de hükmü altına alabilmektedir. Keza akademik terfi "puantajında" dergilerin tâbi tutulduğu tasnif, bir dergiye gelen yazıların niceliğini ve niteliğini doğrudan etkilemektedir. Bu etkiler neticesinde *Toplum ve Bilim* gibi her dergi, beşerî bilim çalışmaları temelinde söyleyecek bir sözü olanlar için bir tartışma zemini teşkil eden politik işlevinden de, bir gündem tasarlama/önerme inisiyatifinden de uzaklaşma tehlikesine maruz kalabilecektir. Velhâsıl "Nasıl bir üniversite?" sorusu ile "Nasıl bir sosyal teori dergisi?" sorusu, bakışımlı sorulardır.

Kısacası, üniversite konusu, *Toplum ve Bilim* için özel olarak önemlidir. Bu sayı, böylesi bir ilginin ve angajmanın hararetini taşıyor. Belki üniversite topluluğu içinde o kadar karşılığı olmayan bir ilgi ve hararettir bu... (İki sayı önceden duyurdu-

ğumuz bu dosyaya kendiliğinden/postayla yollanan yazı sayısının azlığı da bize bunu düşündürüyor.)

Üniversitenin fıtratı, dedik... *Bilgiye* ve *öğrenmeye*, uygulama uzmanlığı ile etik değerlerin/tercihlerin belirli bir eleştirel ilişkisi temelinde *anlam* atfeden; bilme biçimlerini böyle bir zeminde biraraya getirerek onların etkinliklerini ve 'ideallerini' geliştirmeyi hedefleyen; ve bu girişim için özerk (ve yüksek) bir toplumsal etkinlik statüsü talep eden bir *üniversite fikrini* kastediyoruz bununla. Böyle bir şey var mı? Varsa veya var idiyse, sürdürülmesi veya ihyâsı mümkün mü? Ve mümkün olup olmadığından da bağımsız olarak, sürdürülmesi 'doğru', 'iyi' bir tercih midir? Üniversiteyi bu 'fundamental' sorulardan hareketle tartışmanın verimli ve gerekli olduğunu kabul ettik; bu sayıdaki yazıların bir öbeği doğrudan bu sorulara odaklanmıştır.

Öte yandan üniversiteyi, yine 'fıtraten', -yukardaki soruların tartışmaya açıklığından farklı olarak tartışmasız bir şekilde-, bir *ideolojik aygıt* olarak düşünüyoruz. Üniversite, geniş ve evrensel anlamda egemen ideolojinin (özcesi, kapitalizmin) ve dar anlamda resmî ideolojinin/rejim ideolojisinin yeniden üretiminde işlevsel olan bir kurumdur. Elbette bir göreli özerklik payına ve bu payın açtığı alanlara kayıt düşerek... Üniversite idealinin/fikrinin de, bizzat o göreli özerkliğe tanıdığı yerle birlikte, 'fıtraten', bu işlevsellikle uyumlu olduğunu öne sürebiliriz. Fakat tarihsel ve beşerî bir 'fıtrattan' söz ediyoruz; o halde bu uyum, sabit ve daimî bir uyum olarak vaz'edilemez. Şu olabilir: Bir ideolojik aygıt olarak üniversite, -üniversite ideasını 'ideoloji' edinmesi nedeniyle veya başka ideolojik saiklerle-, egemen ve/veya resmî ideolojilerle ihtilâfa girebilir veya böylesi ihtilâflara kaynaklık edebilir. Ya da şu olabilir: Evrensel/'kozmopolit' egemen ideoloji ile rejim/resmî ideoloji arasındaki özgül telif sorunları ('eşitsiz gelişme'), üniversiteye -özel bir gerilimle- yansıyabilir.

Türkiye'de üniversite ortamı ve prototipik 'üniversiteli'/akademisyen karakteri, 1960'lardan 1980'lerin bir ânına kadar, -doğru veya yanlış olarak-, ilk tarif ettiğimiz ihtilâf örüntüsünü temsil ediyordu. En geç 1990'lardan itibaren, daha ziyade ikinci ihtilâf örüntüsünün işaretlerini görmek mümkündür. YÖK'le ve piyasa etkisiyle ilgili meseleler, bu çerçevede de değerlendirilmelidir. "Piyasa" ve "YÖK" tehditleri arasında bunalan, sadece muhalif-eleştirel görüşler değildir; bizzat üniversite, bu iki güç odağı arasında, daha doğrusu bu ikisinin gereklerini telif etme sorunu altında bunalmaktadır.

Üniversiteyle ilgili bir "piyasa etkisi"nden söz etmenin ziyadesiyle naif ve hafifseyici bir tutum olduğunu hatırlatmaya gerek var mı? Üniversite/akademi artık, en azından eğilimsel olarak, ultra-entegre kapitalizm için bir korporasyon biriminden daha fazla bir şey değildir. Bu kurumsal eklemlenme çerçevesinde üniversitenin ritüelleri, kurumsal yapıları ve istihdam mevkileri, birçok durumda, modern-öncesi bir geleneğin bakiyesi gibidir. (Modernliğin değişim evrelerinde 'modern-öncesi' konumuna düşen gelenek bakiyeleri arasında yüksek bir uyarlanma ve yaşama kabiliyeti arzedenler pekâlâ bulunuyor; üniversite de muhtemelen onlardan biridir.)

Üniversitenin bilgi üretim ve dolaşım endüstrisinin bir birimi ya da bu dolaşım ağında bir ilmek haline gelmesine, başka bir tanımla üniversitenin işletmesel gerçekliğine, bu sayıdaki kimi yazılarda kısmen temas ediliyor; fakat konunun bu boyutuna gereken kapsamda eğilemediğimizin farkındayız.

97. sayının yazılarının, daha çok, Türkiye'de "üniversite sorunu"nun beşerî bilimler alanındaki akademik tezahürlerine odaklandığını söyleyebiliriz. Bu tezahürlerin özgül içeriklerini elbette sadece ve doğrudan doğruya "piyasa", "YÖK" gibi 'makro' sorunlara indirgeyemeyiz; zaten sözkonusu yazılar da öyle bir yaklaşımdan uzaktır. Dolayısıyla, bu dosya, "üniversite sorunu"yla elbette içiçe olarak ve onu yansıtarak, Türkiye'de sosyal bilimlerin durumuyla ilgili bir tartışma gündemini de sürdürmüş -ya da teklif etmiş- oluyor.

Sosyal bilimler pratiğine ilişkin sorunlarla "üniversite sorunu"nun kesişme noktasına dair, *pratik* kavramı bir ipucu veriyor. Akademik faaliyete atfedilen "salt düşünsel" etkinlik haliyle toplumsal pratik diye ondan kopuk bir etkinlikler alanını ayrıştırmadan, akademik pratiğin kendisini doğrudan doğruya toplumsal pratikler toplamı içinde mütalaa ederek düşünmeliyiz bu noktayı. Soru şu: Sosyal bilimcinin akademik etkinliğini, *bizatihî bir toplumsal pratik olarak,* anlamlı kılan nedir? Örneğin bir sosyal bilimci niçin yazar? "Çalışacağı" konuyu nasıl seçer? Ne gibi saiklerle? Ne gibi özlemlerle? Ne gibi karşılık beklentileriyle? Devamla: Bu sorulardaki araçsallaşma, yabancılaşma, "yozlaşma" imâları, YÖK'ün temsil ettiği resmî ideolojiye ve/veya piyasa hegemonyasının yaydığı neoliberal ideolojinin yol açtığı (de)formasyona atıfla tüketilebilir mi? Yoksa bunun ötesinde, içeriğine/konusuna kayıtsızlaşmış mekanik bir rutinle mi karşı karşıyayız - en azından kimi durumlarda? Hatta buna bağlı olarak, akademideki entelektüel emeğin kimi sektörlerindeki, kimi kompartmanlarındaki niteliksizleşmenin, onu "kültürel sermaye" iktisabına bağlı bir saygınlık talebinden de uzaklaştıran bir noktaya doğru yol alışından söz edilebilir mi? Üniversiteye ve üniversitede beşerî bilimlerle uğraşan akademisyene ilişkin bu gibi varoluşsal sorular, dergideki makalelerin birçoğunda saklı -bir kısmında aşikâr!- olan sorulardır.

Önceki sayılarda *Toplum ve Bilim*'in gelecek sayı konularını duyururken, bu 97. Sayıyı "*Homo academicus alla turca*" başlığıyla sunmuştuk. Niyetimiz bu dosya içinde Türkiye'de akademisyenliğin "durumuna" kendi özgül bağlamları içinde eğilmekti. Türkiye'de akademik vasatın özel sorunlarla yüzyüze bulunduğu ve dünya ölçeğinde mukayeseli bir çerçevede görece "geri" olduğu inkâr edilmeyecektir. Fakat bu özel sorunları ve 'geriliği' düşünürken, "faal nüfus başına düşen, hakemli dergide yayımlanmış makale sayısı" vb. ölçütlere dayalı bir "verimlilik" ve "performans" değerlendirmesine kaymayı aklımıza getirmedik. Dosyada yer alan yazılar, Türkiye üniversitelerinin ve Türkiye'deki akademisyenlerin yerel bağlam(lar)ını, üniversitenin, üniversite fikrinin ve akademisyenin global konumu bağlamı içinde sorunsallaştıran yazılardır. Bunun yanında, hususen Türkiye bağlamına odaklanmayan katkılar da yer alıyor dergide.

Toplum ve Bilim'in üniversiteyi konu alan dosyası, Yüksek Öğretim Kurumu'yla ilgili tartışmaların canlı olduğu bir dönemde çıkıyor. Dosyada, bu tartışmalara özel bir ağırlık vermedik, ayrıntılarına girmedik. Bu tartışmalar halihazırda, üniversiteler üzerindeki bürokratik ve ideolojik-politik denetimin referanslarına ve 'sahipliğine' ilişkin bir mücadele temeline oturuyor. Biz, bu dosya içerisindeki "Soruşturma" bölümünde, YÖK'le ilgili yaklaşımları da, üniversitenin 'global' düzeydeki sorunlarıyla ilgili bir tartışma zeminine oturtmaya çalıştık.

TANIL BORA

GELECEK SAYIDA

98 GÜZ 2003

Ulus ve Felsefe

Bu sayı, felsefenin Türkiye'deki varoluşunu sorgulamayı amaçlıyor. Ortaya konmuş olan felsefi çabaları tanıtmaktan ziyade, ülkedeki felsefe yapma tarzını/tarzlarını eleştirel düşüncenin konusu haline getirmeye yönelik bu girişim, Türkiye'nin felsefe serüveniyle bir tür hesaplaşma anlamına geliyor. Türkiye'nin modernleşme sürecinde felsefenin yerini ve rolünü, felsefe-ideoloji ilişkisini, nihayet ülkedeki felsefenin 'yerel' karakterini ve toplumsal olana ilişkin pratik etkilerini ve imalarını tartışmaya açan bir sayı... Temalar: Türk modernleşmesinin teorik ardalanı ve felsefe. Felsefecilerin modernleşme/uluslaşma sürecine ilgisi/tepkisi. Felsefe ve resmî ideoloji ilişkisi. Doğu-Batı sorunsalının felsefedeki tezahürü. Akademik geleneklerin sorgulanması: İnsan ve değer felsefesi, analitik felsefe, İslâm felsefesi. Marksizm ve varoluşçuluğun alımlanması. Felsefe tarihçiliğinin/tarih yazımının sorgulanması. Sosyal bilimler ve felsefe ilişkisi. Felsefenin popülerleştirilmesi/vulgarizasyonu: Felsefe ve 'hayat' ilişkisi. Cumhuriyet'in yurttaş eğitimi ve felsefe...

99 KIŞ 2003/2004

AKP ve İslâmcılık

AKP deneyimini bir "hasılât" kabul ederek -ama yegâne hasılât olarak kabul etmeksizin- İslâmcılığın Türkiye'deki son yirmi yılını birçok açıdan analiz etmeyi hedefliyoruz. Bu muhasebe, dünyadaki İslâmcılığın durumuyla ilgili bir muhasebeyi de içermeli.

Toplum ve Bilim **dergisinde her sayıda, belirlenmiş dosya konularıyla ilgili olmayan yazılara da yer vermeye çalışıyoruz.**

Üniversite A.Ş.'de bir 'homo academicus': *'Ersatz' yuppie* akademisyen*

*Hasan Ünal Nalbantoğlu***

Bn. Martin: Öyküden çıkarılacak ders ne peki? [*Quelle est la morale?*]
Itfaiyeci: Onu bulmak sizin işiniz. [*C'est à vous de la trouver.*]
Eugène Ionesco, *Kel Kantocu* (!) [*La Cantatrice Chauve*]

"Ne alır kafaları, ne duyar gönülleri"*** ...[τίς γάρ αὐτῶν νόος ἢ φρήν;...] "
Herakleitos, *Fragman 104* (Diels-Kranz tasnifi)

Günümüzde 'bilimsel' sıfatlı toplantılara ve yazılara sinmiş bir dil vardır. Başlarda 'objektiflik' sergilemesi gibi haklı bir nedenle 'mesafeli' olması istenmiş ama bugün çok sık sıradanlaşıp sıkıcı da olabilen bu dili bilimsel toplantı katılımcıları ile bu tür yazıların okuyucu kitlesi çoğunlukla benimser görünür. Üstelik, aynı dilin protokol gereği 'bile bile lâdes' paylaşılan bir tür *akademik diplomasi dili ve yavansöylemine* kolayca dönüştüğüne de sıklıkla tanık olunur. Bense bu yazıda biraz aykırı bir yol izleyerek, kendi biçem arayışıma uygun ve

---

(*) Bu yazı daha önce *II. Mimarlık ve Felsefe Sempozyumu: Etik-Estetik*, 31 Ekim 2002-1 Kasım 2002 için hazırlanan "Modern mimarlık ötesinde *"ethos"* ve *"ahlâk"* sorunu" başlıklı bildirinin belirli noktalarda eklemeler yapılarak açılmış ve değiştirilmiş biçimidir. Yeni biçiminin ilk taslağı *"Ersatz Yuppie* Akademisyen Kimdir? [Nedir?]" başlığıyla *Türk Sosyal Bilimler Derneği* konferanslar dizisinin bir halkası olarak 30 Nisan 2003 tarihinde katılanların eleştirel görüşlerine sunuldu. Yapıcı katkılarından ötürü hepsine teşekkür ederim.

(**) ODTÜ, Sosyoloji Bölümü.

(***) Aristoteles metinleri başta, 'can,' 'ruh' (*psuchē*) üzerine onca yazılmış eski Hellas'ta bu ve benzeri sözcüklerin günümüzdeki gibi psikolojik anlamda anlaşılmadığını, fizyolojik denilebilecek sözcükler olarak bedene (*sôma*) özgü nitelikleri anlattığını unutmamak gerekiyor. Dolayısıyla da insan edimleri doğrudan bedensel, fizyolojik diyebileceğimiz sözcükler yoluyla anlatıldığından, aslında 'diyafram' karşılığı " *phrén* (φρήν)" sözcüğü *"thumós"* (θυμός) sözcüğüyle birlikte "yürek" olarak çevriliyor olsa da, kendim şimdilik "gönül" olarak karşılamayı yeğledim. Türkçe 'kan beynine sıçramak' ifadesinde de beden-ruh ayrımının akla bile getirilmediği bir döneme özgü dile benzer bir anlatımı görebiliriz. Bu sözcüklerin özgün anlamları için bkz. Erhat, 1975: 33-41.

'*Ersatz*' olmamasına özen gösterdiğim bir dili ikame ederek, içinde bulunduğum akademik *ethos*'la bir derdim bulunduğunu, bu derdin de insan olarak yalnız kendimi değil, hepimizi ilgilendirdiğini hatırlatmak istiyorum. Gene de, yazıda teori rehberliğinde olmasına dikkat ettiğim gözlem ve değerlendirmelerin, hatta önyargıların, akademik pratiği sürdüren eyleyicilerin özellikle bir kuşağıyla sınırlı kaldığını belirteyim.

Öte yandan, günümüzde nerdeyse her alanda gündeme getirilen ve habire tartışılan 'etik' var. Reklâm panolarına bile yerleşen 'etik' konusunda çoğu boşsöylem reçeteleri bir yana atmak da daha derindeki sorunu çözmüyor. Çünkü bu sorun "karakter çürümesi"nin alabildiğine hızlandığı, daha korkutucusu, kanıksandığı bir dönemde, salt 'resmî' uğraşım sosyoloji gibi akademik alanlarla sınırlı kalmayıp, birçok başka yaşam alanının sorunu da. Tartışmamızın bir boyutu felsefenin de başağrısı 'etik' ise ve şimdilerde çoğu modern meslek/uğraşta da 'etik reçeteler' gündemde ve bol keseden söyleme konu olmuşsa, ilk elde bir noktanın altını çizmekte yarar var: o da en azından 'etik' sorunun şablonlara indirgenemeyeceği ve bu sözcüğün 'etik'ten çok '*ethos*'u ilgilendirdiği[1] gerçeği. Bu ise sonunda, Türkiye'de yaşayanlar olarak varoluşumuzla çok yakından ilgili.

Öyleyse, bu yazıda da günümüzün nesnel tarihsel-toplumsal koşullarının baskısı altında '*ethos*' ve onunla yakından ilişkili olarak 'birey/kişi ahlâkı'nın başına neler geldiği akademik uğraş gibi özgül bir toplumsal pratik, onun içinde de somut bir toplumsal tipleme üzerinden ve gereğinde "semptomatik" okumalara dayanılarak irdelenecek.

Bu yönde bir irdelemeye girişildiğinde, örneğin son otuz yılda bir alevlenip bir sönerek 'bilimsicilik' (*scienticism*) ve 'pozitivizm'e karşıt görünen çuval dolusu söylemde, hedef alınan konumun bu kez de yepyeni bir kılıfta karşıtı konumları (sözgelimi, feminizm, çokkültürlülük, vb.) gizlice bir kuşatma, çevirme hareketinde bulunduğu, hatta yer yer onların diliyle kendini savunduğu bile ileri sürülemez mi? Durum gerçekten böyle ise, değişen toplumsal koşulların nesnel zorlamasıyla başlarda haklı gerekçelerle muhalefette bulunan konumların da zaman içinde adda değilse de özde dönüşüme uğramaları, hatta çöküşe geçmeleri, sonunda da egemen düzenlere eklemlenerek uyum sağlamaları, aynı kuşatma ve ağır baskının göstergesi sayılmalı.[2] Bu baskıların değişik

1 Çağdaş meslek ve uğraşların 'etik' yönünü işleyen bazı yayınlarda bu noktanın gözden ırak tutulmadığı görülmekte. Örneğin, mimarlıkla ilgili bir çalışmasında Karsten Harries şöyle yazmaktadır: "Üçüncü kez de bu kitap için aynı başlığı seçiyor olmam, ortaya koyduğu sorunun sürekli bir mesele olarak karşıma dikilmesi - ki burada 'etik' [*ethical*] denilince bu sözcüğün, uluorta 'iş etiği' ya da 'tıp etiği'nden dem vurduğumuzda anladığımız 'etik'ten çok Yunandaki 'ethos'la ilgili olması: [dolayısıyla] bu kitap 'mimari etik' denilebilecek alanla hiç de ilgili değildir" (Harries, 1997: xii).

2 Yakınlarda kapanan ve arkadan gelen öykünmecilerin yanlış nitelemesiyle "Birmingham Okulu" diye bilinen öncü "Kültür Çalışmaları Merkezi"nin kurucu ve baş teorisyenlerinden Stuart Hall'un daha 1990'da yazdıkları, açılmasına çalışılan yeni alanın ve bu çabayı güden baştaki niyetlerin diğer toplumsal bağlamlarda başına neler geldiği konusunda yeterince düşünme malzemesi sağlamaktadır; bkz. Hall, 1990: 11-23, özellikle 22-3.

ölçülerde akademik kişilikler üzerinde de işlemesi kaçınılmaz.

Ülkemiz üniversitelerinin de uzmanlaşma ötesinde, özel üniversiteler öncülüğünde ticari işletme modelini giderek benimsediği şimdiki ortamda akademisyenlere ne olduğu sorusu akademik 'ethos'a ve akademisyen ahlâkına ne olduğu yönünde ve temelinde felsefi bir sorudan kopuk düşünülebilir mi? Max Weber'in salt siyaset alanı değil, bilime de ne olduğu konusunda 1919'da öğrencilere uyarılarının[3] altında da yatan şu 'inanç etiği' (*Gesinnungsethik*) ile 'sorumluluk etiği'nden (*Verantwortungsethik*), ithal 'yuppie' akademisyenliğin serpildiği yeni Türkiye koşullarında artık söz etmek olanaklı mı? "İş etiği," "pazarlama etiği," "sağlık etiği" gibi tonla reçetenin konunun felsefi ardalanı tümden unutularak kalıpsöylemlerle gündeme getirildiği bir dönemde bu 'etik' saplantısı "semptomatik" okunduğunda acaba aslında bir yitimin getirdiği rahatsızlığa, daha da beteri bu güncel konunun 'sembolik sermaye'ye dönüştürülüşüne işaret ediyor olabilir mi?

Felsefi boyutu salt bizde değil, Avrupamerkezciliğin her türüne özgü kurnaz budalalıklarca da gözardı edilen bu soruyu Kant ve Hegel'den günümüze dek hiçbir çaplı düşünür hasıraltı etmeye yanaşmamıştır. Bu düşünürler, değerler içeren "ne olması gerektiği" (*Sollen*) sorusunu "ne olduğu" (*Sein*) sorusundan bağımsız, kopuk tartışmaya yönelen yapay ele alışlara hiçbir şekilde itibar etmemişlerdir. Aynı sorun "Batı"-dışı, başka inanç/bilgi dairelerinde tarihte ve günümüzde benzer biçimde konuşlanmış mıdır, buna şimdilik bir yanıt getiremeyeceğim; ama *Realpolitik*çi "Batı"nın kendine baştacı ederken unutuma terkettiği bu "öteki"lerin, Batı metafiziği içinde uzundur yer tutan bizler için de esin kaynağı olmayı sürdürdüklerini kabul etmemiz gerekir. Çünkü, tanrıların valizlerini toplayıp terki diyâr ettiği ve çölün büyüdüğü (Nietzsche: "*die Wüste wächst...*"), dolayısıyla dünyanın kutsallıktan, büyüden arındığı (Weber: "*Entzauberung der Welt*") modernlik koşullarında insan yüksek ama *tekdüze* mutlulukla donatılmış bir yaşama kavuşturulurken "bellekhanım"ın (*Mnemosyne*) da hızla kapıdışarı edildiği şu çölleşen yeryüzü ve dünyada[4] tüm kalburüstü düşünce yollarını örtük ya da açık niteleyen sorulardan biri hep *ethos* ve ahlâk olmuştur.

Bunun bir anlamı daha var: böylesine kaygan bir konunun 'mesele,' 'dert' (*Sache*) haline gelmesi, toplumsallaşma sürecinin erken dönemlerinden, aile

---

3 Burada doğrudan Weber'in "Görev/Uğraş olarak Bilim" ["*Wissenschaft als Beruf*"] başlığıyla tanınan ve modern dünya koşullarında özellikle Almanya'da bilimi belirlemeye başlayan eğilimlerin getirdiği tehlikelere dikkatleri çektiği konuşmasını kastediyorum. Almancası için bkz. http://www.pscw.uva.nl/sociosite/TOPICS/weber.html, İng. için bkz. Weber, 1946: 129-156.

4 "Çölleşim hızla kovuluşudur Bellekhanımın. 'Çöl büyüyor" sözü çağımızın geçer akçe değerlendirmelerinin dışındaki bir yerden gelmektedir. Nietzsche nerdeyse 70 yıl önce 'çöl büyüyor' derken şunu da ekliyordu: 'içindeki çölleri saklayana yazık.' " ["*Die Verwüstung ist die auf hohen Toren laufende Vertreibung der Mnemosyne. Das Wort* 'die Wüste wächst' *kommt aus einem anderen Ort als die gängigen Beurteilungen unserer Zeit.* 'Die Wüste wächst' *sagte Nietzsche vor fast 70 Jahren. Er fügt hinzu:* 'weh dem, der Wüsten birgt'."], Alm. için bkz. Heidegger, 1954: 11-12; İng. için bkz. Heidegger, 196B: 30.

terbiyesinden başlayarak ileri yaş dönemlerine dek kişi benliğini saran, değişen varoluş koşullarında tüm iç çelişmeleriyle içselleştirilen ahlâki sıvadan ötürü. İyi kötü sorgulansın ya da ayakta kalma, iktidar edinme güdüleriyle yeri geldikçe (örneğin akademik işhayatında) dile sermaye edilsin, toplumun sıvası olmuş "değer"lerden söz ediyoruz sonunda. Şu ya da bu kişisel (ya da 'bireysel') nedenle akademik alan uğraş seçildiğinde de, işlermiş görünen gerçeklikler içinde ne denli bozuk paraya dönüşürse dönüşsün, tüm düşselliğiyle ve iç çelişkileriyle bir değerler hiyerarşisi ve ahlâk sorunuyla hep yüzyüze kalınıyor. Yaşam stratejileri gereği yaşanan ahlâki çelişkiler ne kadar bellekten kovulmaya çalışılırsa çalışılsın, gene de değişik yollarla kendilerini hatırlatıyor tek tek her birimize.

Aynı sorunu 'akademik yaşam' denen ve artık uzmanlıklara bölünmüş uğraşlar bütünlüğünü etkileyen değişmelere her dönemde hemen kendini uydurarak kabuk değiştiren "*homo academicus*" türleri üzerinden düşünürken tartışma ardalanında tutmakta yarar gördüğüm bir başka nokta daha var: o da iktidar-mülkiyet ilişkilerinin kültür piyasasındaki değişim ve dönüşümlerden bağımsız düşünülemeyeceği gerçeği. Tarihin akışında sedimentasyona uğrayan insanlık deneyimlerinden üremiş ahlâki değerler günümüzde 'meslek kodu' gibi bağlayıcılıklar yoluyla zorbela işletilmeye çalışılırken,[5] aslında öznesiz uğraş ve meslek pratiklerine geçiliyor ve yeni bir 'yapay'doğa gereği giderek daha makinemsi yeni bir insan-doğasının ortaya çıkıyor olması da tartışacağımız meselenin bir başka boyutu. En geniş anlamıyla kökenleri uzak geçmişteki *tekhne*'ye götürülebilecek "insan yapıntıları"nın, bu yepyeni 'yapay' doğayı (*physis*) nasıl oluşturduğunu ve eskiden büyük ölçüde müdahalesiz akan doğa'nın yerine nasıl hızla geçtiğini ileride ciddi irdelemek, bir anlamda Fredric Jameson'un deyişiyle "görsel ontoloji"sini[6] geliştirmek zorundayız. Yeni ve "hazır giyim" teorik modalar

5 Örneğin İngiltere'de mimarlık meslek kodunun 1968'deki etik konumu, mimarların ticari baskılardan kendilerini kesinlikle uzak tutmaları, işadamları gibi davranmamaları, inşaat alanında ya da yapı malzemesi imalatçısı şirketlerde hisseleri ya da başka çıkarları olmaması, kendi reklâmını yapmamaları ve aralarındaki rekabette fiyat kırmamaları konusunda sarih hükümler taşımasına karşın, hem piyasanın hem de mimarların en büyük müşterisi olan İngiliz Hükümeti'nin baskısı altında bu hükümlerin yaptırım gücü 1980'lerin ilk yarısında epeyce aşınmış bulunmaktaydı. Bkz. Seymes, Eley ve Seidel, 1995: 22-23. Biz de burada akademik uğraşın genel yapısını gözönünde tutarak örnekler yoluyla aynı sorunu tartışmak durumundayız.

6 Jameson, önceki bir çalışmasının girişinde de şöyle demektedir: "İçinde yaşadığımız toplum artık çoğunlukla imalâtımız ürünlerden ibaret ve imgelerini topladığımız bir dünya sunuyor bizlere. İnsanlarca üretilmiş bu yapay evrenin bir ontolojisini çıkarmak eğer hâlâ mümkünse bu [çaba] görsel olanın, diğer duyuların terkedip gittiği ve ilk elde göze çarpan yanı kalmış varlığın ontolojisi olmak zorunda. Bütün iktidar ve arzu mücadeleleri burada, yani bakışın hâkimiyet kurması [kavgası] ile görsel nesnenin sınırtanımaz zenginliği arasında yer tutmak zorunda. Uygarlığın en üst düzeyinin (hiç değilse şimdiye dek) insan doğasını a*hlâkçılığın bile artık kesip atmak istemediği* bu oynaklığa dönüştürmüş olması tam bir ironi." (Jameson, 1992: 1) [altını ben çizdim]. Jameson'un bu konuya ayrılmış yeni kitabında Lukács ile ilgili kısımlara da bkz. 2002: 82-5. Lukács'ın daha önceki *Die Eigenart des Ästhetischen*'inde girişilen genel tartışması ölümünden sonra basılan "Ontoloji'ye Giriş"inde açılmaktadır. "Tarih dönüşsüz bir süreçtir," der Lukács, "bu nedenle de tarihin ontolojik incelemesinin zamanın dönüşsüzlüğünden başlaması doğaldır. Burada gerçek bir ontolojik ilişki demetiyle [*ontologischer Zusammenhang*] yüzyüze bulunduğumuz apaçıktır. Eğer zamanın bu niteliği [*Wesensart*] her tür varolanın vazgeçi-

peşinde koşarken, bu yeniden keşfe önem verirsek eğer, Lukács'ın son dev eserinde varoluşun "ontolojik" boyutuna yaptığı vurguyu unutan bizlerin konunun bu yönüyle de yolun daha başında olduğumuzu teslim etmemiz gerek.

Ama günümüz toplumsal işbölümü içinde uğraşlarda aranılan 'meslek ahlâkı' ve kör değneği gibi bellenilen 'meslekçi' ideolojilerin altını oyan, baskın bir başka işleyiş daha var ki, o da gerçekte kaostan ibaret piyasalara zorbela kırılgan bir kozmos getirmeye çabalayan sermaye düzeninin hiç vazgeçemediği, şu bayağı olduğu denli usdışı, ilke bile denilemeyecek 'kârlılık prensibi' ve her şeyin 'mübadele değerleri' olarak algılanışı. Çuval dolusu etik reçeteyi daha baştan kof kılan şey de önünde sonunda işte bu gerçekte işlemeyen ama içselleştirilmiş işleyiş. Her türden çalışma/iş yaşamı dışına taşarak diğer yaşam alanlarına da gizli ya da açık bulaşan bu usdışılık gözardı edildiği sürece, mesleki ve diğer değerlerin, ahlâk ölçülerinin sorgulanması tamamlanmış sayılmaz. Bu özellikle 'fikirlerle yaşamak' yerine fikirleri bir 'kültür sermayesi' olarak piyasaya sürmeyi seçmiş akademisyenlere hatırlatılması gereken önemli bir nokta.

Eğer "etik" (*Ethik*) Adorno'nun deyişiyle ahlâkın (*Moral; morality; moeurs; mores*) "rahatsız vicdanı" ise, kısılmasında sayısız yarar olan neon ışıklar[7] (mübadele değerleri; kârlılık) altındaki bu sorun için de benzer teşhiste bulunabilir, bizzat ahlâkın ahlâkçılık yapmaktan utanması, ürkmesi sonucu, "etik" denen şeyin yapay olarak ortaya çıktığını, ama ahlâkın çelişkili doğasını görmezden gelen, bu çelişkilerin üstünü örten bir uyumluluğa kurban giderek sonunda işlemediğini öne sürebiliriz.[8]

---

lemez temeli [*unaufhebbare Fundament eines jeden Seins*] olmasaydı, varlığın zorunlu tarihselliği [*notwendigen Geschichtlichkeit des Seins*] sorunu ortaya atılamazdı bile." Bkz. Lukács, 1984,1986: 612-13; Lukács 1978: 70. Önceki bir çalışmamda belirttiğim gibi, Lukács'ın kerelerce değindiği ama arzulayıp da gerçekleşmesine ömrünün yetmediği, kendisinin ilk göz ağrısı estetiğe yeniden dönüşüyle başlayıp ontoloji ara istasyonunda sona eren yetkin bir etik teorisine ulaşabilme çabası, haketmediği ölçüde ilgisizlikle karşılaşmış son dönem yapıtlarında yer yer dışa vuran bitmemiş bir çağdaş '*odyssey*'dir. Önümüzdeki döneme egemen olacağı söylenen 'görsellik' düşünüldüğünde, bu yolda harcanacak her emek ahlâk açısından da önem taşımakta. Şimdilik Lukács'ın sözcükleriyle yetinelim: "soyutlamaların ve düşünce deneylerinin (*Gedankenexperimente*) aldığı biçim ve tuttuğu yön epistemolojik ya da metodolojik görüş açılarınca, hele mantıksal olarak hiç belirlenemez (*erkenntnistheoretische oder methodologische (am wenigsten logische)*); [tersine] bunları belirleyen, eşyanın [şey(ler)] bizzat kendisidir (*die Sache selbst*)" (Lukács, 1984,1986: 596; Lukács, 1978: 49). Ayrıca, ahlâk sorusunu emek sorusundan bağımsız düşünemeyiz. Bkz. özellikle, "Die Arbeit" 2. Halbband: 7-116. Bu bölümün Ingilizce çevirisi için bkz. Lukács, 1980.

7 Bu benzetmeyi bilerek kullanıyorum; hem de salt Heidegger'in yapay ışıkların iyice aydınlattığı yerde ardalanın daha da karanlıklaştığı ve tekinsizleştiği yolundaki ifadesinden taşıyarak değil. Adorno da 'kitle kültürü' üstüne bir yazısında şöyle yazıyor: "Kentlerin üstünde gecenin doğal ışığını bastıran neon yazılar toplumun doğal afetinin, onun donarak ölüşünün habercisi göktaşlarıdır. Ama gökten inmiş değiller. Yeryüzünden denetleniyorlar. Bu ışıkları söndürmek ve insanlar inandığı sürece gerçek olma tehlikesi taşıyan karabasandan uyanmak gene insanlara kalmış" (Adorno, 1997: 335; 1991: 83).

8 "Etik ahlâkın vicdan azabıdır. [*Ethik ist das schlechte Gewissen, das Gewissen über sich selber.*]" (Adorno, 1996: 21-22; 269-70, 2000: 9-10 ve 185, Not 20, 21.) Adorno aynı konuya ayrılan önceki derslerinde de (VIII. Ders: 8 Kasım 1956) bu teşhisini şöyle dile getirir: "Etik kavramı ahlâk felsefesinden çok daha popüler. [Çünkü öbürü gibi] katı gelmiyor, insani göndermeleri

Yakınlarda yitirdiğimiz düşün hemşehrimiz Hans-Georg Gadamer yıllar önce günümüz 'kitle' üniversitesini niteleyen, ama 'fikirlerle yaşama'nın da çanına ot tıkayan baskın üç eğilimden söz etmişti (Gadamer, 1988: 1-22; 1992: 47-59). Günümüzün "kitle üniversitesi" koşullarında "fikirlerle yaşamak" ("*das Leben in Ideen*") idealinden giderek uzaklaşıldığının ve "neye/kime yarayacak?" (*cui bono; wem gefällt es?*) sorusunun öne çıktığının altını çizen Gadamer, bunun üç tür yabancılaşmayla (*eine dreifache Entfremdung*) sonuçlandığına dikkatleri çekmekteydi. Bunlardan birincisi, *Universitas Scholarum*'un çöküşü ve öğrencilerin bir "insan-kaynak," giderek de "müşteri" olarak düşünülmesinin yolunun açılışı; ikincisi, bilimlerin disiplinler olarak birbirinden koparak bölümleşmesi ve yekdiğeriyle iletişimsizlik içine düşmesi sonucu çökmeye başlayan *Universitas Literarum*; bu ilk ikisiyle yakından bağlı üçüncüsü ise, yukarıdaki "*cui bono?*" sorusunun yol açtığı "dar uzmanlaşma" (Gadamer, *agy.*: 10-14). Üniversite kütüphanelerinin birer veri bankasına benzemeye başlamasının bu gelişmenin doğal bir uzantısı olduğunu da burada eklemiş olayım.

Bu koşullarda Gadamer'in gözünde bilgin kişiden beklenebilecek üç hasletten[9] yani çok özel anlamda dalgın Thales olarak kuyuya düşmenin -hâkimiyet kayıtsız şartsız bilginindir-, bilim insanının trajik bir figür olarak yalnızlığı ve bu yalnızlığı tüm ağırlığıyla omuzlarına alma cesareti gösterişinin, neon ışıklı sahte tevazulara kaçmadan gerçek bir alçakgönüllülük sergileyişinin önemine kendim de başka yerlerde değindiğim için (bkz. Nalbantoğlu, 2000: 34-35), burada daha fazla üzerinde durmaya gerek yok. Ama, işte döndük günümüze ve özelde de modern akademik yaşamı "uğraş" (*als Beruf*) seçtiği iddiasındaki bizlere.

Öyle görünüyor ki, hem parolasını 'abidevi' olandan "bitmemiş" ve "parçalanmış" olana değiştiren *modernlik* (Steiner, 2001: 320) hem de "bellek" denen şeyi bir yana atmaya bizleri zorlayan *teknobilim*in (Horkheimer)[10] piyasa mekanizmasıyla hemhâl olduğu günümüz koşullarına bir güzel kendini uyduran üniversiter yapılanmalar içindeyiz. Sermaye düzeninin özgül olarak üniversiter

ağırlıkta gibi; insan eylemlerini raslantıya terketmeyerek, insan davranışının değerlendirilebileceği özel bir evrensel düzey vaat ediyor sanki. Etik vicdan azabı, yani kendiyle ilgili vicdan. Kendi içerdiği zorlayıcılığı çağırmaksızın vicdan hakkında konuşma çabası" (s. 185-86, Not 21). Bu noktanın ayrıntıları için bkz. Nalbantoğlu, 2002: 187-229. Bu noktadan şimdilerde reklâm panolarında bile boy gösteren "etik değerler" [!] sloganı, büyük olasılıkla bilmeden, "etik" kalıplar dışında da "değerler"in varlığına işaret etmekte -ki bununla ilgili bir tartışma daha önce şu yazımda yer almıştı: der. Yalçın, 2002: 176-192.

9 İlginçtir, Gadamer 1946'da Leipzig Sovyet askerî bölgesi içindeyken üniversitenin rektörü olarak yaptığı ve basılmasına izin verilen ("*Veröffentlicht unter der Lizenz, Nr. 88 der Sowjetischen Militärverwaltung in Deutschland*") açılış konuşmasında [*Rektoratsrede*, 5 Februar 1946] bilim adamından (*der Mann der Wissenschaft*) sahip olması beklenen ve Nazi yönetimi altında Alman bilim adamlarını unutmakla suçladığı üç hasleti özetle şöyle verir: "*Erstens: er muß auf eine Weise geistesabwesend sein können, die nur dem im Angesicht letzter Wahrheitsfragen Stehenden widerfährt... Zweitens: [Er] geht im Verfolg seiner Arbeit durch Zweifel an sich selbst, die bis zur Verzweiflung anwachsen können... Das ist die Tragödie des Forschertums... Drittens: [Er] muß von echter Bescheidenheit sein.*" Bkz. Gadamer, 1947: 13-15.

10 "Teknoloji belleği gereksiz kılar" (Horkheimer, 1967: 68).

alandaki *baskın* işleyişini yakın çekime alırken özel ve devlet üniversitesi ayrımı da sanıldığı denli önem taşımıyor. Devlet üniversitelerinin yetkililerince iyi niyetle ve masumane söylense de, 'müteşebbis üniversite' ifadesinin kullanılıyor olması da, bazı özel üniversitelerde öğrencilere 'müşteri' denmesi de nesnel olarak hiç de masum olmayan bir gidişata işaret etmekte.[11] Üstelik bir de bu süreci sürekli niteleyen "bitmemişlik" ve "parçalanmışlık" gereği ortaya çıkan bir sonuç var ki, o da artık "kâr getiren, yararcı ve gösterişçi yapıntıların... her *genre*da büyük bir çoğunluk oluşturmakla birlikte, gelip geçici (*ephemeral*) olduğu" (Steiner, 2001: 309) gerçeğiyle hep yüzyüze kalıyor olmamız. Sırf bu rahatsızlık veren gerçek nedeniyle, söz konusu gelip geçiciliği genel bir tartışmayla sınırlamayıp, modernliğe özgü "akvaryum teşhirciliği"ni (*fishbowl exhibitionism*) başka alanlardan, söz gelimi toplumsal bilimlerden somut örnekler yoluyla irdelemezsek hem analizimiz hem de bu sorunun hepimizi ilgilendiren "etik" boyutun tartışması eksik kalır.

Öte yandan, etik reçetelerin fazla uyumluluk göstererek işlemeyişleri karşısında, çatışan çıkarlar gereği ne denli erozyona uğrasalar da, her toplumda paylaşılan, örtük benimsenen, az çok uyulmak zorunda kalınan, işine gelmeyince hasıraltı da ediliverilen, ama çıkar çatışmaları irili ufaklı yaşandığında da karşıt taraflarca hatırlanıp hatırlatılan, ahlâk ölçüleri hâlâ var. Bu ise toplumsal-tarihsel bağlamın yaşam kuralları, normları ve çağdaş sosyal psikologların donuk deyişiyle bu normların duygusal ağırlık kazanmasıyla ortaya çıkan 'değer' ölçülerinden bağımsız düşünülemez.[12] Bu noktanın önemine yazımızın sonunda yeniden döneceğiz.

Bu soru 'semptomatik' okunduğunda, bir tür meslek hastalığının belirtisi de olan etik reçeteler yanında, hatta karşısında örtük de olsa kabullenilen ya da uyulmak zorunda kalınan "o şey"in, "yapılması yerinde/doğru olan"ın (Kant'daki "*das Daß*" ve "*das Tunliche*," Aristoteles'deki "*to hóti*" ve "*tò déon*")[13] akademik pratiklerde ve ötesinde nereye kadar işlediğini sorgulamaya dönüşecektir. Bunun bir iyi yolu, 'etik' üzerine aşırı genel yavansöylemlerle değil, belirli bireylerin özelliklerini sergilediği bir "toplumsal tip" (*social type*) üzerinden giderek bu sorgulamayı sürdürmek olabilir.

Şimdiki üniversiteler bir yanda oynak genel ve akademik-kültürel piyasa ko-

11 Bu konuda daha ayrıntılı tartışma için bkz. Nalbantoğlu, 2000 içinde yer alan şu yazılar "Modern Çağda *Universitas* Kavramına Ne Oldu?" (3-20) "Modern Çağda *Universitas* Anlayışının Geldiği Nokta: Bir Ekleme" (21-26) "Dalgın Thales, Uyanık Üniversite A.Ş." (27-35), "Türkiye'nin VII. Kalkınma Planında Önerilebilecek Bilim ve Teknoloji Politikasına İlişkin Bazı Sosyolojik Saptamalar" (37-40) ve "Uzun Erimli Bilim ve Teknoloji Politikaları Oluşturmaya Katkıda Bulunacak Merkezler: Gerekçeli Öneri" (41-46).

12 Bu noktanın ayrıntıları için bkz. Nalbantoğlu, 2002: 187-229; özellikle 191-203.

13 Aynı şey estetiğin alanı için de söylenebilir; hele şu "yaşamın estetikleştirilmesi" ifadesini ayağa düşüren 'yuppie bozuntusu' enteller düşünüldüğünde... Adorno şöyle yazmıştır: "Etik yaşamda *tò déon*'un (Aristoteles) nasıl kendi ilkesi (*to hóti*) vardır ve pratik felsefeye [Kant] başvurmak zorunda değildir, aynı şey estetik için de geçerlidir ve onun da teorik bir sanatbilime [*Kunstwissenschaft*] başvurması gerekmez" (Adorno, 1973: 393; 1997: 263).

şullarına uyum göstereceğiz diye yeniden-yapılanmak yarışında birbirleriyle aşık atarken, öte yanda da 'kitle üniversitesi' çağında iyice aşınmaya uğratılmış 'akademisyen ahlâkı' efsanesinin bu gidişi sanki örtmek istermişcesine inatla kullanılışı; aradaki çelişkinin getirdiği huzursuzluk ve vicdan rahatsızlığı. Başat olmasa bile, 'etik' şablonların da bu denli gündeme gelmesinde bu huzursuzluk ve rahatsızlığın önemli payı olsa gerek. İşte bu çelişkili durum nedeniyle, dünya piyasası ve bol lâf salatasına konu şu 'yeni ekonomi' koşullarında Türkiye'de de giderek işletme anlayışıyla sürdürülen 'müteşebbis' üniversite eğitiminin nasıl yeniden-yapılandığını, bunun da modern üniversite *ethos*'u ve akademisyen ahlâkı üzerindeki derin etkilerini somut örnekler üstünden yakın gözleme almak ve tartışmak seçtiğimiz "uğraş" gereği kaçınılmaz hale geliyor.

İşte bu yönde bir adım atarak aşağıda, "toplumsal tip" olarak ele aldığım küçük ve olumsuz bir örnek üzerinden bu irdelemeye girişmenin tam sırası.

Birazdan açıklayacağım gibi, sosyolojide bir anlamda ölmeye yatırılmış bu "toplumsal tip" kavramını etik ve ahlâkla da yakın ilişki içinde kullanmak bana anlamlı göründü. Bu konularda bir sürü kaynak gösterilebilir; ama kendi hesabıma, 'müteşebbis üniversite' çağında akademik *ethos*'dan *geriye artık ne kalmışsa* onunla içiçe bir *homo academicus*'un, böylesine özgül bir akademik "toplumsal tip"in karakter ve ahlâk dokusunu tartışmaya dönük bu yazıdaki gözlem ve değerlendirmelerin teorik dayanaklarını çoğu kez Gadamer, Adorno ve Steiner'ın yaşamla ilgili gözlem ve düşünümlerinde bulmuş olması sevindirici.

Gene de "geriye artık ne kalmışsa" ifadesi ister istemez şu sorunun da uyanmasına yol açıyor: bitmemişlik, parçalanmışlık sergileyen günümüzün klinik dünyasında, geçmişte ağırlıkla cemaat ruhu ve baskısıyla işletilen "o şey"den (*to hóti*) ve onun gereği 'yapılması doğru olan'dan (*tò déon*; *das Tunliche; 'the right thing to do'*), herkesin iyiliğine olduğu görüldüğü için kişinin uyması beklenen doğru çözüm [*àgathòn hai déon*; *gut und bindend*) arayışından geriye kalan ne? Hele, günümüzde oldukça yıpranmış bir kentsoylu mülkiyet anlayışıyla önümüze sürülen etik reçetelerin, hatta paylaşılarak az çok uyulmasına çalışılan genel, örtük ve asgari ahlâk (*minima moralia*) ölçülerinin bile şu 'yeni ekonomi' ve 'yeni çağ' uydurmacasına uyar sahte-uygarlık cilasının üstünü örttüğü acımasız gerçekler karşısında sürekli tökezledikleri akla geldiğinde. Durum böyle olunca, en azından etik ve ahlâk formüllerini benimser görünen bireylerin ister istemez açmazlara, tutarsızlıklara düşmelerini, öznel ikiyüzlülükler içine itilmelerini de bir ölçüde anlayabiliyoruz?[14]

Bu nesnel duruma dikkat çekmek, böylelerini kara gözümüzde aklamayı beraberinde getirecek değil elbette. Çünkü, nasıl anlaşılırsa anlaşılsın, en azından "bilim"i kendine "uğraş" (*Wissenschaft als Beruf*)[15] seçtiği izlenimi veren kişinin

14 Aynı konuda genel bir tartışma için bkz. Nalbantoğlu, 2001: 11-23.

15 Max Weber'in 1919 Kış Yarıyılında öğrencilere yaptığı aynı başlıklı konuşma hatırlanırsa, bu noktanın önemi daha da açığa çıkar (bkz. yukarıda not 3).

ödemesi gereken bir yaşam faturası vardır. Eğer bir kişi "fikirlerle yaşamak" idealini seçmiş görünüyorsa, çoğu kez akladığımız sıradan çoğunluğun birçok durumda gönüllü benimsediği nesnel koşullara, yani kişinin pekala kaçınabileceği durumlara baştan girmemeye özen göstermek, bilimsel uğraşın gerektirdiği örtük ya da açık kabullenilen "o şey"i (*to hóti*) bir yandan eleştirirken öte yandan unutmamak zorundadır. Bu aynı zamanda demektir ki, kişi uğraşı ve gerektirdiğini baştan seçmeyebilirdi de. Kimsenin de buna diyecek bir şeyi olmazdı.

Bu ince noktayı yazı sınırlamaları içinde açarken salt deneyim ve gözlemlerle yetinmeyip, onları olabildiğince kuramsal düşünüm planına çekmek gerekiyor. Günümüzde çoğu çalışma ve yaşam alanlarında zorlama etik reçetelerin işlemediği gerçeği bir yana, az çok iç tutarlılık sergileyen, bütünleşik bir *ethos*'dan bile söz edilemeyeceğini, buna karşın örtük işleyen "o şey" gereği akıntıya direnen eğilimlerin de varolduğu gerçeğini unutmamak gerekli. Ama ya bu "akıntıya karşı" oluş bile, içinde yer tutulan, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal koşulların zorlaması sonucu, bir kısım akademik-kültürel tip tarafından bir tür kozmetik olarak "kültürel sermaye birikimi" amaçlı kullanılıyorsa, ne olacak?

Bu ve benzeri soruların yanıtı aranırken, önünde sonunda şimdinin parçalanmış toplumsal ve bir toplumsal pratik olarak akademik *ethos*'unu niteleyen şeyin gelecek karşısında içine düşünülen umutsuzluk, 'ütopyasızlık' olduğu göze çarpıyor.[16] Herkesin bildiği bu durumun çağdaş sürü hayvanı (Nietzsche) 'birey'in tartışacağım türü, *homo academicus*'a özgü "nesnel öznelliği" yani onun toplumsal karakterini, ruhsal yapısını nasıl etkilediğini de bu vesileyle tartışma gündemine getirmek gerekiyor. Çünkü bu etkinin bireysel ahlâkla sınırlanmayan, onun ötesine de bulaşarak öncelikle meslek/uğraş etiğini etkileyen ciddi doğurguları var. Ters yönde düşünüldüğünde de, 'meslek etiği' denen şeyin gündelik yaşamın deviniminde sergilenen 'birey ahlâkı'ndan tümüyle bağımsız düşünülemeyeceğini teslim etmek gerek. Tahmin edilebileceği gibi, bir "toplumsal tip" (*social type*) olarak bütünü üzerinde odaklaşacağım örneklerin içinde yer aldığı akademik ortam, bazılarımızın içinde bulunduğu ve tüm karşı çaba ve dikkatlere karşın bireylerce arada bir açmazlarına düşülen bir toplumsal kurum. Kısacası, özellikle ülkemizde seksenli yıllarda hızla özel işletme zihniyetine kavuşturulup şimdilerde öğrencisini 'müşteri' gören -dolayısıyla

16 (Adorno, 1998: 203-205) [bundan sonra MM olarak kısaltılacaktır]. Adorno'nun teşhisi, günümüzde etik konusunda bireyselliğin açmazını ve ütopyanın önemini anlamamız için çok önemli. Kendisi şöyle der 127. Yansı sonunda: "Birbirine yabancılaşmış ruhsal bölmelerin senteziyle giderilemez düşüncenin kopukluğu, terapötik yöntemlerle akla akıldışı öğeler aşılamakla da giderilemez [*nicht die therapeutische Versetzung der ratio mit irrationalen Fermenten*]; tek çare, düşünceyi antitezci düşünce olarak kuran o istek öğesi [*Element des Wunsches*] üzerinde bilinçli olarak düşünmektir. Bu öğe, ancak hiçbir dışsal tortu kalmayacak ölçüde düşüncenin nesnelliği içinde eritildiği anda [*ohne heteronomen Rest in die Objektivität des Gedankens aufgelöst wird*] Ütopya'ya yönelen bir dürtüye dönüşebilir" (s. 205). Alıntılarda önemli görülen ve köşeli paranteze alınan kavram ve deyişlerin Almancaları için kitabın şu baskısına başvurulmuştur: Adorno, 1951.

aşağılayan- ve en komiği bunun şablonunu bile kendi geliştirecek yerde, güdümlü beyinlerce öykünülen 'gelişmiş' sermaye düzenlerinin akademik-kültürel endüstrilerinden ucuz yoldan, çoğu kez de beceriksizce ithal eden "Üniversite A.Ş." düşünülmeksizin söz konusu "toplumsal tip"e giren bireylerin 'asgari müşterek' karakterini ve bu karakterin nasıl hızla aşındığını tartışmak olayı psikolojikleştirmekten öteye pek gidemez.[17]

Eğer bu yazılanlar bir eleştiri olarak da görülecekse, şunu da eklememizde yarar var: aradaki tüm disiplin, teori ve uygulama farklılıkları bir yana, akademik endüstrinin patronları, işletmecileri ve bilim işçileri olarak tümümüz kültür sermayesi piyasasında pusulasız seyreden bu teknede seyahat ediyorsak, 'ahlâk,' 'etik,' '*ethos*' gibi kaygan konular hepimizin sorunudur. Akademik piyasada hem ayakta kalmak hem de başarılı bir akademik kariyer yapmak isteyenler, öne çıkma yarışında başkalarının gözünde dürüstlükleri konusunda kuşkulara sıklıkla yol açan körlemesine hırs ile hırsına gem vurmak, kendini dizginlemek arasındaki o bulanık çizgiyi tutturmakta zorluk çekerler. Bu nedenle, birazdan yeterli soyutlukta açılacak örnekler akademik ortamın çalışanlarına birşeyler hatırlatabilir, düşüncelerinde yankılanabilir umudundayım. Umulur ki, bu olası yankı salt usumuzda değil gönlümüzde de çınlasın. Neden bunu eklemeye gerek duydum? Çünkü, modern çağın zihinlere, sezenusa (*noûs*; Aristoteles) empoze ettiği yapay ayrıma karşın, Adorno'nun enfes saptamasıyla, "[z]ekâ ahlâkî bir kategoridir. [*Intelligenz ist eine moralische Kategorie.*] Duygu ile anlamanın birbirinden ayrılması [*Die Trennung von Gefühl und Verstand*]... insanın birbirinden kopuk işlevlere bölünmesini hipostazlaştırır" (MM: 203).

Bu duruma tüm akademik düşünce ve 'tasarım' alanlarında, özelde de sosyal bilimlerde rastlıyoruz. 'İcad' (*invention*) ile 'yaratı' (*creation*) arasında kesin bir ayrım çizgisi çekilemeyeceğinin de bilincinde olarak, bu bağlamda 'icad' sözcüğünü dilimizdeki olumsuz anlamıyla (örn. "bu da yeni icad galiba!" deyişinde olduğu gibi) alabilir ve çağı niteleyen 'icadcılığın' hem kendi disiplinim hem de nice başka alanda çoğu düşün ürününü gerçek bir 'yaratı' olmaktan yoksun kıldığını öne sürebiliriz. Bu durumun metalar fetişizminin boyunduruğunda, seri üretim ve tüketim koşullarıyla ve 'yeni kapitalizm'e özgü esnekliği olanaklı kılan teknolojik ivme artışıyla çok yakın bağı var. Adorno yaşasaydı, saptadıklarının bu şiddette doğrulanışı karşısında dehşete kapılabilirdi.[18]

---

17 Gene bkz.: "Modern Çağda *Universitas* Kavramına ne oldu?" ve "Dalgın Thales, Uyanık Üniversite A.Ş." Hasan Ünal Nalbantoğlu, *Agy*: 3-40. 'Kitle üniversitesi' çağında akademik özgürlüğün yitip gidişini Adorno çok önceden şöyle dile getirmişti bile: *"Öğretim özgürlüğü artık yozlaşarak müşteri hizmetlerine dönüşmüştür ve denetime boyun eğmek zorundadır. ["Freiheit der Lehre wird zum Kundendienst erniedrigt und soll sich Kontrollen fügen."]"* (1969: 186; 1998: 274) [vurgu benim].

18 Adorno'nun 1945-47'deki acılı saptamalarının, günümüze de ışık tuttuğunu görebiliyoruz. Örneğin şöyle yazar: "Bugünün koşullarında bir tröstü yönetmenin bir basınçölçeri okumaktan daha çok zekâ, deneyim, hatta eğitim gerektirdiği düşüncesi sadece iğrenç bir ideolojidir. Maddi üretimde bu ideoloji inatla savunulur, oysa tinin maruz kaldığı bunun tam karşıtıdır. Bu-

* * *

İşte yukarıda önerdiğim ve sosyologların kullandığı teorik araçlardan "toplumsal tip" (*social type*) kategorisini tam da bu noktada işe koşmak bence anlamlı olacak (fazla şişirmeden Baudelaire'in *flâneur*'ünü,[19] Simmel'in "yabancı"sını [*Der Fremde*], (Simmel, 1908: 509-512; İng. 1971: 143-9). Mills'in "beyaz yakalılar"ını (Mills, 1951), hatta Said'in "sürgünde entelektüeller"ini düşünelim).[20] Böylece, etik üzerine aşırı genel ve boş lâf etmek, yavansöylemler düzmek yerine, gündelik deneyimlerimizde değişik görünümlerine tanık olduğumuz bir olguyu kısmen bu mikrososyolojik kategori yoluyla ele alabileceğiz.

Akademik dünyamızda bir "toplumsal tip" oluşturduğunu düşündüğüm örneklerin elbette sayıca az ya da çokluğu bireylerarası farklılıkları öne çıkarabilir ya da bulanıklaştırabilir. Üstelik, bireyin karakter yapısının toplumsal kökence de biçimlendirilişi ve geleceğe yönlendirilişi nedeniyle, özgül bir "toplumsal tip"e giren bireyler arasında yığınla fark bulunabilir; ama önemli olan, hemen her örnekte üç aşağı beş yukarı görülen ortak paydaya, ortak olduğu için de soyutlanabilir özelliklere dikkat etmek.

Ayrıca, kökleri toplumumuzun tarihinde aranması gereken ufak tefek onca çarpıcı olumsuz gerçek var ki, birazdan adlandıracağım özgül "toplumsal tip"e yapısal olarak damgasını vuruyor: örneğin bu tip kendi söyleminde inceleme "nesne"sine dönüştürerek kültür sermayesine girdi yaptığı toplumsal kesimlerle gerçek bir yakın temasa, yüzyüzeliğe mecbur kaldığında, neden birden birkaç kuşak geride soyu zorbalık timsali bile olabilen sözde-seçkinliğe içkin

---

gün ipliği pazara çıkmış *universitas literarum* doktrinidir bu, ilim irfan cumhuriyetinde [*Republik der Wissenschaften*] herkesin eşit olduğu doktrini - bir cumhuriyet ki sadece herkesi herkesin gözetimcisi olarak istihdam etmekle kalmamakta, herkeste herkesin işini yapmasına yetecek nitelikler bulunduğunu da öne sürmektedir. Değiştirilebilirlik, mübadelenin nesnelere uyguladığı işlemlerin aynısının fikirlere uygulanmasına yol açar [*Vertretbarkeit unterwirft die Gedanken derselben Prozedur wie der Tausch die Dinge*]. Ölçülmez [*karşılaştırılamaz*] olan tasfiye edilir böylece [*Das Inkommensurable wird aus geschieden*]. Düşüncenin ilk görevi mübadele ilişkilerinin [*Tauschverhältnis*] sonucu olan o her şeyi kapsayan ölçülebilirliği [*allumfassende Kommensurabilität*] eleştirmektir; bu ölçülebilirlik, üretici güçleri engelleyen ve onların karşısında yer alan tinsel üretim ilişkilerini [*als geistiges Produktionsverhältnis*] oluşturuyordur... Zihnin istihdam saflarına çekilişini sadece değiştirilmezlik durdurabilir. [*Unvertretbarkeit allein könnte der Eingliederung des Geistes in die Angestelltenschaft Einhalt tun*]" (MM: 133).

19 Son zamanlarda bir tür 'sinematik zaman' uçukluğuyla *flâneur* sözcüğünü sihirli bir sözcük-müşcesine dile dolayıp bu tipi de pek bir yüceltenlere Walter Benjamin'in *Passagen-Werk* sayfalarında ufak bir uyarısı vardır: "*Flâneur*'ün kişiliğinde aydın, pazara çıkmıştır. Niyetinin pazarı görmek olduğunu söylerse de, aslında niyeti kendisine bir alıcı bulmaktır. Henüz koruyuculara sahip olduğu, ama pazarla da tanışmaya koyulduğu bu geçiş döneminde aydın, *bohème* olarak belirginleşir. Ekonomik durumunun belirginsizliğine koşut olarak, politik işlevi de belirsizdir. Bu durum, hepsi de *bohème* çevresinden gelen meslekten komploculardа en çarpıcı biçimde dile gelir." Benjamin, 1993: 99; krş. Benjamin, 1999: 21; bu büyük ve bitmemiş çalışmanın çevirisini değerlendiren George Steiner de *flâneur*'ün temsil ettiği manzarayı şöyle dile getirmektedir: "*Flâneur* tipi sinematik zamanda oluşan tüm bir kent panoramasına göndermede bulunur." bkz. Steiner, 1999: 4.

20 Bu ele gelir kavramı kullanan çalışmalardan biri için bkz. Baker, 2002.

hunharlıklar ince kat atılmış onca uygarlık ve (yavan)kültürlülük cilası altından dışarı vurabiliyor?[21] Bu gibi saptamalar yukarıda üzerinde durduğumuz etik ve ahlâk konusunu somutta irdeleme olanağı da sunuyor bizlere. Bu bakımdan, ıslah olur fikrini pek uyandırmayan kemikleşmiş bir vurdumduymazlığı ısrarla sergilediğini düşündüğüm bu özgül akademik "toplumsal tip"i neden bizler de "nesne"ye dönüştürüp incelemeyelim, bundan kendimize ahlâkî dersler çıkarmayalım ki?

Nedir peki bu özgül toplumsal tipte aranacak ortak payda? Akademik bağlam mı? Bu durumda evet. Bir döneme özgü *ethos* mu? Hiç kuşkusuz; böyle bir şeyden söz edilebilecekse eğer.

"Etik" sorusunu belirttiğim bağlamda ve söz konusu "toplumsal tip" üzerinden tartışacaksak, 'yeni kapitalizm'e özgü koşulların artık seri üretime güdümlenmiş akademik "fikir işçileri"nin toplumsal karakteri üzerindeki çözücü etkisini göz önünde tutmaksızın tartışmanın bir yerlere gidemeyeceğine yukarıda işaret etmiştim. Dış dünya içini boşaltırken, ayakta kalmak içgüdüsüyle gene aynı dünyanın kendisine pompaladığı bireyci ideolojilere canhıraş sarılan bu gibi modern bireylere işletmeye dönüşen akademik dünyamızda da sıkça rastlanmaktadır artık.[22]

Günümüzden geriye, geçmişe bakıldığında bu gelişmenin tohumlarının çok önceden aynı akademik toprağa saçıldığını, ilk filizlerini ise "Amerikan onyılı" 1950'lerde verdiğini söylemek mümkün. Dolayısıyla, kabaca, geçici bir sınıflama yapıldığında bile, tarih içinde Türkiye üniversitelerinde bir sonrakinin tohumlarının bir öncekinde ekili olduğunu gözlemleyebileceğimiz akademisyen tiplemelerinden söz edebilir; yakın çekime alacağımız bir türüne bakarak da

---

21 Kanımca Cumhuriyetin en değerli ideolog-düşünürü olan Akçuraoğlu Yusuf Bey daha önce yazıp da sonradan yayınladığı "İttifaka dair" makalesinde (9 Haziran 1336/9 Nisan 1920) o günlerde İttihad ve Terakki Fırkasının muhalifleri çevresinde dönüp dolaşan, "[k]apitalistlerden başka, İstanbul'un uluslararası sermayesi sayesinde hoşça geçinmeye alışan sayısı az ama toplumsal etkileri sayılarından fazlaca bir epigoni entelektüeller zümresi"nin varlığına dikkat çekerken bir bakıma şimdikilerin de erken habercisi bir '*avant-garde*'dan söz etmiş bulunuyordu [bkz. Akçuraoğlu, 1924: 21-32; özellikle 31]. Bu saptama, pleb-yurttaşa dönüşememiş, üstelik ansal çıkarları gereği buna hiç de hevesli olmamak kurnazlığı içinde olan şimdinin *parvenu*'leri için haydi haydi geçerlidir. Bilgiyi de kendi tekelinde gören erken Cumhuriyetin seçkin ailelerince öncelikle kendi soylarını sürdüreceklere aşılanmaya çalışılan 'kültürlülük,' kendi dil ve tavırlarında sergilemeye çabaladıkları o donuk incelik, nesnel toplumsal koşulların hızla değişmesinin getirdiği yeni fırsatları sinsice izleyen bir *Halbbildung*'a uygun teknik olmaktan öteye pek geçmez. Bir kısmı ebeveynlerinin mesleğini seçen yeni kuşaklara aşılanan ve doğası gereği 'öteki'lere önyargılı aile gelenekleri ile bu gibi ailelerin sınıfsal temellerdeki kayma ve dönüşümler, toplumumuzun günümüze uzanan tarihinde henüz değişik boyutlarıyla derinlemesine tartışılmış değil:

22 Adorno MM'deki aynı yansısını (83: *Başkan Yardımcısı*, s. 134), kitle üniversitesi çağında asgari duyarlığa sahip herkesi hafif sarsabilecek şu sözlerle bitirir: "Bir kalemle bir silgi, bir tabur asistandan daha yararlıdır düşünceye. Kendilerini ne düşünsel üretimin bireyciliğine tümüyle teslim etmek ne de insanı içten içe hor gören eşitlikçi değiştirilebilirliğin kolektivizmine gözü kapalı dalmak isteyenler, *sorumluluğun paylaşıldığı bir özgür işbirliği ve dayanışma noktasına çekilmek zorundadırlar. Başka her şey, zihnin iş dünyasından türemiş biçimlere ve sonunda o dünyanın kendisine satılması demektir*" [altını ben çizdim].

gelecekte, kabuk değiştirmekte olan üniversitede entelektüel ufku son derecede sınırlı bir uzmanlaşmış[23] 'akademik işçi' kitlesinin belirmeye başladığını öne sürebiliriz. Hiç kuşkusuz, tüm bu tiplemeleri barındıran akademik bağlam Türkiye'deki üniversiter yapılanmanın yurtdışı dünyadaki dönüşümleri izlemesi ve yeni durumlara tartışmasız uyum göstermesinden bağımsız düşünülemez. Öte yandan daha 40'lı yılların sonunda, aynı tiplemeleri örneğin Amerikan sosyolojisinde boy hedefi yapan teşhis ve değerlendirmeler hiç de az değildi. O yıllarda profesyonel bir meslek dergisinde çıkan yazısında sosyolog Nathaniel Cantor, "[m]etinlerde ya da derslikte sürdürülen entelektüel pinpon'un anlamakla [*understanding*] karıştırılmaması gerektiği" konusunda bizleri uyarıyor (Cantor, 1949: 24), bilginin (*knowledge*) yaşam için ne anlama geldiğinin bu gibilerce sorgulanmayışına dikkatleri çekiyordu:

> Uzmanlaştıkları konular dışında bu bilim insanları pencere pervazına yapışmış eşekarıları kadar çaresizdirler... tek kelimeyle, bu kişiler zekâdan yoksun [*without being intelligent*], yalnızca malûmat sahibidirler [*informed*].[24]

Tartışacağım "toplumsal tip"in parçası olduğu olayların ve bu olayların göstergesi olduğu toplumsal ve bireysel niteliklerin ilk çiçeklenişinin başlarda sol-liberal hava koşullarında ve genelde bir "yetke"ye "muhalefet" söylemi altında gerçekleştiğini görmek ilginç bir teorik ve etik değerlendirmenin de yolunu açıyor. Hiç kuşkusuz, önceki dönem üniversite yaşamına damgasını vuran orta Avrupa kökenli yetkeciliğin 60'lı yıllarda bir ölçüde zayıflaması sonucu akademik alanda eleştirinin dizginlerinden boşalması çok doğaldı. Bu eleştiri (örneğin 68'liler) yer yer yanlış hedeflere ve abartılı biçimde yönelmiş olsa da, aynı onyılda yer alan toplumsal gelişmelerle ve çalkantılarla içiçe düşünüldüğünde genel planda belirli bir hedeflilik sergiliyordu. Sorunun püf noktası şurada: hangi zamanda hangi toplumsal-siyasi koşullar akademik yaşamı kuşatmışken, hangi yetkeye ve hangi gerçek maksatla? Bu soruyu gözardı etmeksizin, Türkiye'den bazı özgül ve anlamlı gözlemlerle özellikle bu son noktayı açarak değerlendirmemizin zihinlerde uyandırdığı "etik bunun neresinde?" sorusunu daha somutta konuşlandırmanın zamanı böylece gelmiş bulunuyor.

İşte bu amaçla, özellikle yetmişli yılların sonundan şimdiye uzanan zaman diliminde Türkiye'de akademik çevrenin gidişatını genel ekonomik ve politik

---

23 Siegfried Kracauer daha 1920'lerin sonunda "uzman kültürü" denen şeyin kaçınılmaz olarak uzmanlaşılan dar alanın ötesindeki daha geniş toplumsal manzara karşısında bir miyopluk sergilediğinin, bunun ise özellikle siyasi çalkantılı bir dönemde sorumsuzlukla bir tutulması gerektiğinin altını çizmekteydi. Üstelik, 'uzmanlık' olarak nitelenen uğraşların hiç de gerçek anlamda bir uzmanlık sayılamayacağına dikkatleri çeken Kracauer, bugünün "disiplinlerarasılık" çağrılarını nerdeyse önceleyerek, "uzman kültürü"nün bir anlam taşıyabilmesi için uzmanlaştığı ayrıntıları daha kapsamlı bir modeli besleyecek biçimde seferber etmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Bkz. Kracauer, 2001: 404; son nokta için ayrıca bkz. Levin, 1995: 10.

24 Aslı, Joad, 1939: 294'te.

gidişatla ilişkili düşünürken, bugün orta yaşlarında olan bir akademik kesiti "insan manzaraları"na dönüştürelim. Yetmişli yılların sonuna doğru akademik ortamı kuşatan totaliter dış güçlerin açık baskısı yaklaşırken özellikle en gelişmiş yerleşkelerde görece gelişebilmiş demokratik işleyişlerin, şu Weber'in "sorumluluk ahlâkı"ndan (*Beantwortungsethik*) uzak olanlara birkaç boy büyük geldiğine tanık olunmuştur. Somut geçmiş deneyimler bugün hatırlandığında, küçük kişisel ya da grup çıkarlarının kurnazca ardında gizlendiği dizginsiz ve sorumsuz eleştiri örneklerini sanırım o günleri yaşayan çok kişi verebilir. Uçta örneklerinin lâfta kalan 'demokratikleşme' adına demokratik hoşgörünün görece en fazla sergilendiği ortamlarda demokrasi korsanlığına dönüşmüş olduğu gerçeği önemli bir sosyolojik inceleme konusu, ama böyle bir irdelemeye salt demokrasiyi hazmedemeyiş sayıltısıyla girişilemez. Yetmişli yıllarda toplumun dönüşümüne ilişkin umutların giderek zayıflamış olması, bir tür güçsüzlük duygusuyla birlikte giden eyyamcı bir 'ayakta kalma' güdüsünün özellikle belirli kesimlerde ön plana çıkmasında rol oynamış olabilir.

Ama burada da dikkat edilmesi gereken esas nokta talepte bulunanların ne dedikleri, söylemleri değil, oynak ama nesnel toplumsal konumları gereği gerçekte ne yapıp eyledikleri ve bunun hepimizi ilgilendiren ne gibi ahlâkî doğurguları olduğu. Günümüzün yaygın *ethos* parçalanması düşünüldüğünde, bolca sunulan etik reçetelerin yanında "o şey" olarak nitelenen örtük ahlâk ölçüsünün işleyip işlemediğini bu türden yakın örnekler yoluyla saptamak, etik/ahlâk üstüne çuval dolusu genel söz sarfetmekten çok daha anlamlı. Böylece hem modern toplumun bireyleri üstüne çaplı düşünürlerce öne sürülen iddiaların günümüz Türkiyesi'nde küçük bir sınamasını yapmış olacağız, hem de sanırım bu küçük çaba 'etik' konusunda hazırdaki 'hümanist' reçetelere sığınmanın yararsız, hatta sakıncalı olduğunu bir kez daha hatırlatacak bizlere.

* * *

Şimdi her birimizi bekleyen böyle bir tehlike karşısında uyarıcı olduğunu düşündüğüm olguyu 'inceleme nesnesi'ne dönüştürelim ve şimdilik "*Ersatz yuppie* akademisyen"[25] olarak adlandıracağım "toplumsal tip"e biraz daha yakından bakalım.

Ülkemizde ve belki başka 'çevre' toplumlarda da yetmişli yılların sonunda

25 Bu geçici sıfatlandırmaya alternatif öneren birçok arkadaş arasında Dr. Belkıs Ayhan Tarhan'ınki bir yakın okuma grubumuzun geçmişte işlediği M. Heidegger'in *Was heißt Denken?/What is Called Thinking?* başlıklı derslerindeki Parmenides ve Herakleitos fragmanlarından esinle, " 'gönül'süz akademisyen" oldu; yani aynı kitapta tartışılan, usu yüksek hızda işlerken bir türlü 'şey'leri dert edinip gerçekten gönlüne çekemeyen ve tam da Nietzsche'nin "son insan" (*die letzten Menschen*) olarak nitelediği ve modernlik (*Neuzeit*) koşullarının büyüyen çölleşmesine (*"Die Wüste wächst..."*) denk düşen tür içinde düşünülebilecek bir tip. Türkçede yanlış anlaşılmasının biraz önüne geçebilmek için "gönlüdar akademisyen" diyebilirdim; ama burada tartışacağım toplumsal tip dışında başka nice akademik tipin de 'şey'leri gönlüne çekip derdi, meselesi (*das Sache*) yapmak yerine onları birer kuru inceleme 'nesne'sine indirgedikleri düşünüldüğünde, daha betimleyicisi bulunana dek *'Ersatz yuppie'* sıfatlandırmasını tutacağım.

öğrenci, ardından da öğretim elemanı olarak akademik yaşama giren küçük bir kesit burada söz konusu olan. Aralarındaki onca sınıf farkına karşın kökenleri toplumsal katmanlaşmanın hiç de diplerinde aranmaması gereken bir kesit bu. Beklenti düzeylerini toplumsal statükoda hangi katmanlara göre ayarladıklarından çok, ne gibi ayakta kalma ve kariyerde yükselme stratejileri ve taktiklerini seferber ettikleri, ne gibi eylemlerle amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştıkları daha önemli. Bu bizi ister istemez hem ethos hem de söz konusu toplumsal tipe özgü ahlâk dokusunu düşünmeye zorlayan bir nüans. Bu toplumsal tipi temsil ettiğini düşündüğüm bireylerin ileride 'yuppie' benzeri olmalarını kolaylıkla mümkün kılacak beklenti düzeyleriyle uyarlı olarak, biraz da yetiştikleri ortamların *lingua franca*'larının biçimlemesiyle, gelişmiş ülkelerin metropollerindeki üniversiter yaşama gözlerini diktiklerini, ilk olanak çıktığında da bu ülkelere gittiklerini, gidenlerin bir kısmının da bir yandan geride kadrolarını tutarken dışarıda lisans üstü eğitimlerini uzatarak değişen sürelerde tamamladıklarını düşünün. Özellikle bir özelliğin altının çizilmesi de gerekir. En azından 'çevre' toplumun üniversiter yaşamında ellerini fazla nasırlaştırmamak için 'ampirisist' yaftasını hemen yapıştırarak, alan ya da arşiv tarama gibi görgül çalışmalara burun kıvıranlar bu küçük grup içinde önemli bir alt-grup oluşturur. lleride 'yuppie' döneminin göstergelerinden sayılan nerdeyse şehevî tüketim kalıplarının ('lite' bira, dekafeine kahve, vb.) aslında teorisyenlik yaparken de bir benzeriyle ('lite' teori, 'lite' urbanism gibi) karşılaşılacaktır. Bu noktada bilinmeyen, yepyeni bir olguyla yüzyüze değiliz; şimdilik...

Ama şu getireceğim ve yeterince örneğin dışavurduğu olayı/olguyu az deşersek, hem kuluçkalanmış bir kurumsal etik sorunuyla hem de bireyler düzeyinde ahlâkî bir sorunla hemen yüzleşiriz. Kimi *Ersatz yuppie* adayının gönlünde uyuklayan aslanın (sözgelimi *yeşil kart*) yurtdışına çıkınca birden uyanması, ama bunun gerçekleşemeyebileceği kaygısıyla, dışarıda geçen doktora sürelerinin bir tür sigorta olarak alabildiğine uzatılmaya çalışılması; ama aynı anda, seksenli yılları damgalamış politik düzenlemelerin kadro darlığına düşürdüğü bölümlerini hiç düşünmeden, durum kesinleşene dek kendi kadrolarını olabildiğince tutma çabaları; sonuçta da bu benmerkezci çabalara rağmen kadroların tutulduğu bölümlerde gene de sürdürülen hoşgörü nedeniyle eğitim, öğretimi etkileyen irili ufaklı darboğazların (yeni eleman alamama, vb.) ortaya çıkması. Bu tür hoşgörülerin gidilen ülkelerdeki bölümlerin yönetim zihniyetine epey yabancı olduğunu da bu arada hatırlatmış olalım.

Demek ki dışarıya kapılanmaya çalışanların en azından bazılarında tezlerini kısa zamanda bitirip ülkesine ve kadrolarının tutulduğu bölümlerine dönerek varolan koşullarda eğitime destek olmak gibi bir kaygı yok; üstelik durumunu haklı çıkarmak için geçmişte bölümlerinin onlar için hiçbir şey yapmadığı gibi hazırda gerekçeler hep var (acaba gidilen bölümlerde Türkiye'deki kadar karşılıksız yapılıyor mu?). Toplumca 'Özallaşma'nın akıntısına kapılınsa da hâlâ bir-

şeylerin yapılabildiği bu ülkede eğitimin geleceği söz konusu olduğunda, el kapılarındaı içeri nihai giriş yapma çabasını inatla sürdürdükleri zamanla aşikârlaşan bu yaygın umursamazlık (ve de 'umarsızlık') örneği kesimin, tam bir duyarsızlık sergilediği çok görülmüştür. Bu konuda öznel ya da nesnel bin dereden su getirilebilir; ama tam da bu noktada nesnel bir ikiyüzlülük içine düşüldüğü de bir gerçek. Bu hem ahlâki hem de 'etik' bir soru değil midir?

Bitmedi, biz gene önceye gidelim. Genel çizgileriyle vereceğim yaşanmış örnekler, dışarıya kapılanmayı gerçekleştiren bazılarının toplumsal karakterinde aslında önceden var olup da özellikle 'Yeni Dünya'nın 'esnek imalât' koşullarında çiçeklenen filizlerin -Richard Sennett bunu başka işkollarından örneklerde "karakter çürümesi/aşınması" olarak nitelendirir-[26] anlaşılmasında yardımcı olabilir.

Üniversiteleri hem de bazı öz mensupları eliyle yeniden düzenleyen 12 Eylül patronlarının 'görece' demokratik akademik ortamları gözetim altına aldığı kırılgan dönemi hatırlayalım. Örneğin, olumsuz dış koşulların kuşatması altında, gayrı resmî de olsa katılma ve fikir beyan etme ayrıcalığına sahip olanlarca, olabileceği denli demokratik bölüm toplantılarında birlikte tartışılıp kendilerinin de benimsemiş göründüğü ortak kararlara uygun ve bugün için bile olası en nesnel ölçülerle hazırlanmış sınavlarda arkadaşları lisans üstü programa giremedi diye kararın ihlâli yüksek perdeden istenmişse, buna ne buyrulur? Üniversitenin üstüne dışardan onca zorbaca abanma ayan beyanken, güçbela korunabilen bir demokratik filizlenme böylesine bile bile kurban edilme tehlikesi içine itilmişse bunda bir demokrasi korsanlığı yok mudur? Üstelik, böylesine eyyamcı orta ve alt-orta sınıf şımarıklıklarına benzersiz hoşgörüyle yaklaşan akademik ortamları ateşe verebileceklerini düşünmeksizin, sol ve sıradan libe-

26 Sennett, 1998; Türkçesi, 2002. C. Wright Mills gibi Sennett'in bir zamanki hocası David Riesman da ünlü çalışmasında, "içe yönelik" (*"inner-directed"*) olarak nitelediği eski Amerikan orta sınıf tipleri karşısında özellikle kırklı yıllar sonunda çok belirginleşen yeni orta sınıf tipinin prototipi "beyaz-yakalı"ları onların "dışa yönelik" (*"other-directed"*) karakter niteliğine vurgu yaparak incelemişti. Bkz. Riesman, 1973: 263-66. Amerika'da yaşarken kültür endüstrisinin kitleleri aptallaştırıcı düzleme tekniklerini irdeleyen Adorno da, Riesman'ın bu eski ve yeni karakter tiplemesi arasında yaptığı ayrımı kullanmış ve eski protestan ethos'un ve "içe yönelik" tipin gerileyişine koşut gelişen "dışa yönelik" (ve dış nesnel koşullar karşısında çaresiz) tipin popüler kültürce nasıl yansıtıldığını televizyon dizilerinden örnekler yoluyla çözümlemiştir. Adorno'nun gözünde eskinin popüler romanları incelendiğinde, vurgunun içe dönüklük (*inwardness*), ruhun iç çelişkileri ve psikolojik açmazlar üzerine yapıldığı gözden kaçmaz. Oysa şimdinin popüler kültürünün, özellikle de görsellik yoluyla bireyin teslimiyetini gerçekleştiren televizyonun istediği ve güçlendirdiği tip salt dışa dönük olmakla kalmayıp, işte bu yol ve teknikler sayesinde dışarıya tümüyle teslim olmuş, düşüncesi ve duyguları klişeleşmiş bir tipe dönüşür. Televizyonun sahte-gerçekçiliğince (*pseudorealism*) körüklenen bu yeni durumun ahlâk kodları üzerindeki çürütücü etkisini irdeleyen Adorno şöyle yazıyor: "Orta sınıf 'ontolojisi' nerdeyse fosilleşmiş haliyle korunurken orta sınıfların [eski] zihniyetinden de koparılmıştır. Yaşama koşulları ve kafa yapıları itibariyle artık kendisiyle hiçbir uyarlığı kalmamış insanlara empoze edilen bu orta sınıf 'ontolojisi' gittikçe otoriterleşirken içi de boşalmıştır." Adorno, 1954: 218 ve dn. 2. [Adorno'nun yazısının çıktığı dergi 1951 öncesi *Hollywood Quarterly* adıyla çıkmış olup, 1958'den günümüze dek de *Film Quarterly* adıyla yayın hayatını sürdürmektedir. Bundan sonra *QFRT* olarak kısaltılacak.]

ral literatürden hazımsızca alınan fikirleri esas niyetlerine kamuflaj yaparak, bölümlerinde demokrasi olmadığı, vb. gibi suçlamalarla ama aslında bireysel ve grup çıkarları yönünde durumu istismar edenlerde bıraktık 'meslek etiği'ni, hangi kişisel ahlâktan söz edeceğiz? Şimdiden geriye, o aşırı tekinsiz günlere bakıldığında, o zaman ihtimal verilmeyen bir durum bu ve sözde sol ve demokratik söylemlerin bir toz bulutu olarak nasıl gözlere serpildiği çok iyi bir tarihsel-sosyolojik görgül araştırma nesnesi olabilir.

Gene de, üniversitenin ruhuna aykırı antidemokratik önlemlerin alabildiğine işlediği bir dönemde, demokratik işleyişin olabildiğince işletildiği sınırlı özgürlük ortamlarının istismarını basit bir körlük olarak nitelemek, derinde yatan bir işleyişi kolay geçiştirmek olurdu. Burada bir körlükten söz edilebilirse eğer, ben bunun bir ayakta kalma stratejisinin parçası ve gerçek olmaktan çok bilerek oynanan bir körlük olduğunu, demokratikliğin işlediği sınırlı bir özgürlük alanının da antidemokratik olarak algılanmasında o günlerde bile sayısız kişisel çıkar ve yarar gözetildiğini bir sav olarak öne sürüyorum. Yalıtılmış olaylar gibi görünse de, gençlik heyecanı diye kolayca geçiştirilemeyecek 'yapısal' bir sorunla karşı karşıyayız bu noktada. Üstelik şunu bile bir denence olarak öne sürmemiz mümkün: sözümona "sivil toplum" adına ve 'antidemokratik' nitelemesiyle açıkça haksızlık edilen hoşgörü ortamlarına dışarının baskıcı güçlerine nerdeyse parmakla gösterircesine böylesine umarsız karşı çıkışlar, yıllar sonra "*Ersatz*"ların kemâle erdikçe sergilemeye başladıkları antidemokratiklik ve tutuculuğun da erken habercisi olarak okunabilir. Sunduğum "*flashback*," bıraktık akademik etiği bir yana, acaba şu sıradan 'asgari ahlâk'a Türkiye'de ne olduğu konusunda bizlere ne anlatıyor?

Daha da ilginci: sonunda dışarıya kapak atınca, ağızbirliği etmişçesine bu ülkeyi "mahpusane gibi gördüklerini" itiraf ederek geri dönüşlerini olabildiğince ertelemek ya da asimetrisine karakterlerini kolayca oturttukları o muhteşem 'Batı'da yer tutup hiç dönmemek için ellerinden geleni yapanlar da aynı kişiler değil mi? Bu arada, çok önemli bir ayrıntıya dikkat! Bir "toplumsal tip"olarak türlü '*aporia*'larıyla işlediğimiz bireylerin hiçbiri Türkiye'de ne takibata uğramış, ne işten atılmış, ne hapse girmiş, ne de işkence görmüşlerdir. Soralım bu durumda: şimdilerde hazır ithal şablonlar üstünden 'demokrasi,' 'kimlik,' 'çokkültürlülük,' 'toplumsal cinsiyet,' 'mimarlık var mı yok mu?' diye bol keseden söylem üretenleri tuzları kuruyken -böyle kalmaya hep çabaladıkları da bir gerçek- Türkiye'yi bir 'mahpushane' olarak algılamaya iten, karakterlerinin ortak hamurunu böyle kılan yerel yapısal nedenler nelerdir? Kolayca geçiştirilemeyecek önemli bir sosyolojik soru bu. Daha da önemlisi, 'mahpushane' olarak gördükleri halde aynı bireylerin en azından bir kısmı yabancı ülkedeki konumlarını sağlam kılana dek neden hâlâ eski bölümlerindeki kadroları işgal edip başkalarının önünü tıkama pahasına bir ayaklarını bu ülkede tutmak gereğini duyuyorlar? Acaba bu ruh hali Adorno'nun işaret ettiği "asalak psikolo-

ji"nin (*parasitäter Psychologie*), "insanın ağzını açık bırakan tuhaflıktaki varoluş-sonrası"nın (*eine wunderliche Post-Existenz*) bir türü ya da göstergesi olarak düşünülebilir mi?

Tek başına örneklerin sergilediği onca fark bir yana, burada açımlamasına çalışılan toplumsal tipi oluşturan bireyleri dış ülkede belirleyen en önemli parametre aslında "yayın yap ya da toz ol" (*publish or perish*) ilkesine her pahasına uymak ve oraların üniversiter ortamlarında yer edinmek amacıyla güneuyar, çoklukla da düşünden yoksun aceleci 'proje'ler[27] icad etmek değildir. Esas belirleyici etken, nesnel konumları gereği onları bir tür modern kulluk statüsüne iten ve gene bir tür modern "Efendi" (*Herr*) olarak düşünülebilecek, sözde-'gelişmiş' dünyanın kalburüstü, tercihen '*top ten*' akademik kuruluşlarında dönen çarktır. Bu görece küçük "efendi"nin hem 'merkez'deki toplumlar hem de yerküre üzerinde egemenlik sürdüren daha güçlü "Beyler"le (uluslararası korporasyonlar, devlet ve 'derin' devlet, vb.) değişik boyutlarda sürdürdüğü yatak muhabbetini tartışmak bu yazının sınırlarını aşıyor. 'Çevre' ülkelerden gidenler arasında bu içiçeliğe ayık ve içerler görünenler bulunsa da çoğunluğun kendi çıkar ve kafa bağımlılığını niteleyen diyalektikte "uşak" (*Knecht*) konumunu kısmen çaresizlik ama çoğu örnekte de kurnaz bir gönüllülükle benimsediği bir gerçek.[28] Öte yandan, şimdiki "Efendi" kapitalizme özgü anonim bir üniversite işletmesi (Amerikancada "bilgi fabrikası") olduğundan, 'Eski Dünya'nın geçmişte kalmış soyluluğuna özgü o uşağını hem döver hem de sever raconu özellikle Yeni Dünya koşullarında geçerli değildir. Yeni "Efendi" zaten kullanıp atacağı mebzul miktarda yetenekli emek-gücünü ("yedek akademik işsizler ordusu") sözümona "serbest" piyasa koşullarında bir "mal" olarak istihdam eder. Zaten kendi çokkültürlü ülkesinin sayısı giderek artan 'kültürlü' işsizler ordusu, içinden gerekli koşulları karşılayan, en işe yarar olanın seçileceği bir işgücü rezervi her an hazırda, el altındadır. Çark çoğu kez güvensizlik

27 Adorno belli ki *yalnızca tartıştığım toplumsal tiptekileri değil, olumsuz enerjisi hepimizi kara deliğine çekebilecek güçteki* şimdinin '*ethos*' dağılmasını sezenusunda tutarak şöyle yazıyordu: "Herkesin her zaman birtakım projeleri olmak zorunda. Boş zamandan [*Freizeit*] azami yarar sağlanması gerekiyor. Planlanıyor bu zaman dilimi, çeşitli girişimlerde bulunmak için kullanılıyor, gezilerle, akla gelebilecek her türlü mekân veya gösteriye yapılan ziyaretlerle veya sadece mümkün olan en hızlı yolculuk türleriyle tıkış tıkış dolduruluyor. Düşünsel çalışmanın [*die intellektuelle Arbeit*] üstüne de düşüyor bütün bunların gölgesi. Rahatsız bir vicdanla [*mit schlechtem Gewissen*] yapılmakta bu çalışma, sanki daha önemli bir işten, sırf hayali olsa bile daha acil bir işten zaman çalınıyormuş gibi. Düşünsel çalışma, kendini kendi gözlerinde meşru kılabilmek için, büyük bir basınç altında ve zamana karşı yürütülen hummalı bir etkinlik havasına bürünmek, her türlü derin düşünüşü [*Besinnung*] ve dolayısıyla kendini dışlayan bir çaba olmak zorunda... Çoğu yerde olduğu gibi burada da üretim sürecinin biçimleri [*die Formen des Produktionsprozesses*], özel yaşamda [*im Privatleben*] *veya bu biçimlerden muaf tutulmuş çalışma alanlarında* tekrarlanmaktadır. *Yaşamın tümü bir mesleğe benzemek zorundadır* [*Das ganze Leben soll wie Beruf aussehen*]; bu benzerlik, henüz dolaysızca maddi kazanca yönelik olmayan şeyi de gizleyecektir. Ama burada açığa çıkan korku [*Die Angst*] sadece [çok] daha derin bir korkunun yansımasıdır" (MM: 143). [altını ben çizdim].

28 "Efendi"-"uşak" diyalektiğinin özgün ve soyut tartışması için bkz. Hegel, 1970: 145-155; İng. 1977, 111-119.

üzerine kurulu kısa dönemli sözleşmelerle döndürülür. Öğrenciler de "müşteri" olduklarının bilincinde ve bu nedenle akademik işletmeye ödedikleri paranın karşılığını fazlasıyla alma uyanıklığıyla durumu alabildiğine sömürmeye yatkındırlar. Zorbela bir sömestirlik ders verme şansına kavuşmuş bizden gidenleri bıraktık bir yana, üniversitelerin az güvenli orta kademesi bile derslerine adam çekmek ve yönetime gönderilecek yıl sonu öğrenci değerlendirmelerinde yüksek puan tutturmak uğruna, öğrenci-müşteriler karşısında olmadık 'show'lara girmek zorundadırlar.

Öte yandan, 'çevre'den gelip de kapıyı çalan, Romalı olmayı kafasına koymuş yetenekli işgücü her zaman vardır. Bu yabancı işgücü arzı, oralardaki *corporate* Efendi'nin *anonim gözünde* hiç kuşkusuz kendi profesörlerinin kitap yetiştirmek ve bol paralı projeleri kovalamak uğruna vermekten kaçındığı hammaliye derslerin verilebilmesi için bulunmaz bir olanaktır. Çevre ülkelerden gelen az çok birikimli doktora adayları da çok iyi öğrenmişlerdir kendilerinin potansiyel yatırım sermayesi olduğunu ve emek-güçlerini iyi bir mal olarak pazarlamaları gerektiğini. Çünkü, örneğin bizde işleyen *alla turca* kurnazlıklar da oralarda işlemez. Bu nedenle, kendilerini satışa arzetmenin çağdaş uygarlığa özgü ince tekniklerini iyi öğrenmek zorundadırlar. Sürekli '*rating*' yarışındaki 'merkez'in üniversiteleri de gerektiğinde yurttaş işsizler havuzundan seçmek yerine, eli mahkûm 'öteki'ler arasından en iyi gördüklerini geçici istihdam ederler. Bu seçimi belirleyen esas etken de 'gelişmiş' toplumdaki akademik işgücü piyasasının dalgalanmalarıdır. "Kültür endüstrisi" ile koyun koyuna akademik piyasa, "genelde piyasa"nın şu temel "değiştirilebilirlik" ilkesini 'gelip geçici' gördüğü bu insan-metalara uygulamaktan hiç kaçınmaz.

Kısacası, dışarıya kapak atan bu işgücünün en azından başlarda pazarlık gücüne sahip olduğu pek söylenemez. Üstelik, geçmişte *alla turca* kurnazlıklarla har vurup harman savrulmuş çuval dolusu radikal söyleme karşın, bu işgücünün dışarının anonim 'Efendi'leri önünde, Ece Ayhan'ın dizelerindeki (Ayhan, 1982: 25) çaçanın "Siz sermayesiniz ayol!" demesine "Hiç bile, benim nüfus kağıdımda 'ağır işçi ekmek karnesi verildi' duruyor" yanıtını yapıştırma cesareti gösteren yenidüşme cıgaralı ses kadar da direniş gücü yoktur. Kanımca Hegel'in "Efendiden" çok "uşak"tan korkulması gerektiği yolundaki imasını yeniden hatırlatan bir gerçeklikle yüzyüzeyiz.[29]

Tam da bu noktada Adorno'nun müziğin modern teknik organizasyon ve araçlar yoluyla kompozisyonu ve icrasında aşırı uzmanlaşmanın getirdiklerini bir yazısında tartışırken Hegel'in konuşlandırdığı diyalektik ilişkiyi analoji ola-

---

29 Bunu destekleyen savları Adorno'nun aynı yapıtında bulabiliriz. Efendi ahlâkının içkin anlamının [*Der implizite Sinn der Herrenmoral*] *"yaşamak isteyen herkes başının çaresine bakmalı"* [*wer leben wolle, müsse zupacken*] önermesinde bulunduğuna dikkatleri çeken düşünür şunu da eklemeyi ihmal etmez: *"Sahiden kötüdür köle ahlâkı: Efendi ahlâkının sona ermeyişidir."* [*Die Sklavenmoral ist schlecht in der Tat: sie ist immer noch Herrenmoral*]; bkz. (Adorno, 1998: 99 ve 192) [altını ben çizdim].

rak kullanışı akla geliyor. *Universitas* idealinin 'merkez'de olduğu gibi Türkiye'de de geçirdiği dönüşümü açıklayıcı bir olası çalışmaya taşınmasında yarar gördüğüm Adorno'nun teşhisi şöyle: "Amaçların araçlara boyun eğdirmesi ne denli tamamlanırsa, araçların amaçlar üzerindeki hakimiyeti de o denli tehdidkâr bir hal alır: işte budur efendi ile uşak arasındaki estetik diyalektik. Her bütünleştirmeye [*Integration*] bir çözülme [*Disintegration*] sürecinin refakat ettiği sahtelik içinde [*im Falschen*] bir gidiş. Çözülme bu öğenin [*jenes Moment*] bütün [*im Ganzen*] içinde tümüyle yitip gitmesine yol açarken onu korur da; bütünü de bütün yapan budur."[30] Yakınlarda yeniden alevlenen "üniversitenin yıkımı" (bkz. aşağıda Not 32) tartışmaları hatırlanacak olursa, üzerinde düşünmeye değer bir nokta.

Böylesi koşullarda tutunabilmek uğruna, dış ülkede yararlı olacağı kestirilen bir partner bulunduğunda eski birlikteliği tekmelemek türünden çıkarcılıklar bir yana, sektirmesiz izlenip başvurulan periyodik yeşil kart piyangoları misali çıkan her fırsat birer umut kapısıdır göçmen akademisyenler için. Diğer 'çevre' ülkelerden gelen benzerlerinin de aynı yolları deniyor olması yarışı amansızlaştırır. Bu yarışın potansiyel adaylar arasında gizli ya da açık, vahşi bir rekabete yol açması kaçınılmaz olduğundan, 'çevre'den gelenler daha doktora çalışmaları sırasında ülke yerlileri ve diğer yabancılarla yarışmakla kalmazlar, ülkedaşlarıyla da yer yer çirkin boyutlara ulaşabilen bir çekişme içine itilirler. Bunun da hiç kuşkusuz, zaten sallantılı kişi karakteri, ahlâk dokusu üzerinde olumsuz etkisi olacaktır. Daha da ilginç olan, bu durumun göçmen akademiklerde bazen yerlilerden bile hızlı kanıksandığı ve kişinin kendi karakterinin çürüyüşü karşısında nerdeyse hayvansı bir dürtüyle çabucak aldırmazlık, duyarsızlık içine girdiği. Bu duyarsızlık da son çözümlemede, içinde 'şeyler'i farketme yeteneğinin yitirildiği evrensel düzleştirme sürecinden (Gadamer, 1974: 123; Ing.: 36) kopuk düşünülemez.

Bu bize şunu gösterir: geçici olarak "*Ersatz yuppie* akademisyen" diye nitelenen ve metalar dünyasının renklerine uyarlı biçimde gri tonlarından oluşan bu tayfta, bıraktık kalıcı dayanışmaları bir yana, kısa erimli ilişkilere yatkınlıktan bile söz etmek zordur. Görünürdeki her işbirliği aslında çıkar ve karşı tarafın olası düşmanlığının da sezilmeye çalışıldığı güvensiz ve ihanete hazır bir hesap-kitap temelinde gerçekleştirilmektedir.[31]

---

30 *"Je vollständiger der Zweck die Mittel sich unterjocht, desto drohender wird die Herrschaft der Mittel über den Zweck: ästhetische Dialektik von Herr und Knecht. Desintegration gesellt sich, im Falschen, jeglicher Integration. Sie läßt jenes Moment im Ganzen bloß verschwinden, das erst als darin aufbewahrtes das Ganze zum Ganzen machte"* (Adorno, 1997: 232; Ing. 1999: 199-200).

31 Bu durum aslında modern bireyin tüm uygarlık cilası gerisinde, kendisi dahil "şeyler" karşısında duyduğu genel korku, güvensizlik ve sonunda sevgisizlikten kaynaklanır. Gene Adorno'ya göndermede bulunursak: "Gözetilecek çıkarları ve gerçekleştirilecek planları olan 'dünyevi kişinin' gözünde, karşılaştığı insanlar otomatik olarak dost veya düşmana [*Freund und Feind*] dönüşür. Kendi planları içinde oynayabilecekleri rolü kestirmeye çalışırken onları daha en baştan nesneye

Bizimki gibi ülkelerden gidip de onca tezgâhın öğrenilmesine ve ardarda proje üretme faziletine kavuşulmasına karşın, dışarının akademik korporasyonlar dünyası kendi sergilediği göstermelik uygarlık cilası gerisinde, bu tipleri pek de kendisinden sayıp adam yerine koymadığından, aralarından Romalılığa daha uzunca bir süre ve belki de hiç kabul edilmeyeceklerine sonunda ayan bazıları geçici olmasına dua ederek mecburen döndükleri ülkenin üniversite ortamına salt dışarıda edindikleri "satıcı" zihniyetini taşımakla kalmazlar, modern bireyler olarak karakterlerinde çoktandır yer etmiş bulunan görünmez derin izlere yeni kaygıları, dünya karşısında gizli ya da açık içerleme ve güvenilmezlikleri de katarak dönerler. Döndüklerinde bile dışarıya Türkiye'den çok daha fazla gönülden bağlı, ilk fırsatta da kaçıp gitmeye hazır bu işgücünde asıl korkulması gereken, toplumsallaşmaları sonucu karakterlerinde yer tutmuş *alla turca* özelliklerle Batı'da edinilen modern akademik '*Knecht*'e özgü donuk klinik yanın oluşturduğu çelişkili bulamaçtır. Bir yandan taşıdıkları ahlâkî çelişkinin bir gün bir yerlerde kendilerine hatırlatılma olasılığını gözardı edip kurnaz adımlar atarken, öte yandan 'kıymetleri'nin sonunda takdir edileceği umuduyla el kapılarını da sürekli çalmayı hiç eksik etmez, ömürlerini böyle geçirirler. Dışarıda da artık sürünmeye başlamış akademik koşulların[32] zorlamasıyla *çaresiz* döndükleri şu beğenilmeyen ülkenin akademik ve kültür endüstrilerinde yer ve iktidar tuttuklarında da bu özel tür azgelişmiş modernlerin toplumsal-bireysel ahlâkî dokusunu yakın çekime almak çok eğlenceli oluyor bazen; tabii komedinin hızlandırılmış trajedi olduğunu akılda tutarak...

Akademik ömürlerini dış metropollerin akademik-kültürel endüstri çarkında öğütmeye dünden hazırdırlar; hatta bu uğurda şimdiki üniversite kurallarından çok önce dış yayına öncelik vererek bu yönde en son düşün modasını izlemiş, bu arada ahlâktan arî küresel 'araçsal aklın' güdümüne girmişlerdir. Kariyer başlarındayken meslek dergilerinin '*peer-review*' sisteminde adı saklı hakemlerin ortasında her nabza şerbet verebilecek renksiz bir uğultunun tutturulmaya çalışılması da geleceğin konformizmine işaret ettiği gibi, uluslararası kongrelere kabul edilen bildirilerin dili de yolun başındakileri bekleyen aynı konformizmin habercisidir. Bu kongreler çoğunlukla borsaya benzer; tanınmış-

---

indirgemiştir [*reduziert er sie gleichsam vorweg zu Objekten*]" (MM: 135). Keza, Yansı 18'de de (*Evsizlere Sığınak*) bu yönde bir saptamayla karşılaşıyoruz: "Kendi evimizi ev olarak görmemek, orada kendimizi 'evimizde' hissetmemek, ahlâkın bir parçasıdır... Nesneler karşısında, sonunda insanlara da yönelen sevgisiz bir umursamazlık... Yanlış yaşam, doğru yaşanamaz. [*es gehört zur Moral, nicht bei sich selber zu Hause zu sein...einer lieblosen Nichtachtung für die Dinge, die notwendig auch gegen die Menschen sich kehrt,...Es gibt kein richtiges Leben im falschen*]" (s. 41). [Almanca son cümleyi "sahtelik içinde doğru yaşam olamaz" diye çevirmenin daha doğru olacağı düşüncesindeyim.] Bu arada, daha çok metaforik anlamda kullandığı "sürgün entelektüel" tipini bu sevgisizliği sergileyen yaltakçı profesyonellerden titizlikle ayıran Edward Said'in de aynı Yansı 18'i kullandığını görmek sevindirici; bkz. Said, 1995: 61-62.

32 Bu konuda hatırı sayılır bir literatür olmakla birlikte, şimdilik bkz. *Oxford Literary Review*'un "The University in Ruins" özel sayısı (ed. Timothy Clark ve Nicholas Royle, Vol. 17, 1995); özellikle, Bill Readings, "Dwelling in the Ruins" (s. 15-28).

lık derecenizle doğru orantılı olarak, hem olası alıcıların dikkatini çekmeye hem de gücünüzün yeteceğini tahmin ettiğiniz olası rakiplerinizin yazdıklarını diğer meslektaşlar önünde uygun dille batırmaya çalışırsınız.[33] Bu arada uluslararası akademik turizmin irili ufaklı ortamlarına özgü yağmacı turist ruhu ve doymaz açgözlülükle maddi manevi getirileri olabilecek yeni 'bağlantılar' (Amerikancanın şu çok şey anlatan "*connection*"ı) peşinde de koşulur. '*Ersatz yuppie* akademisyen'lerin 'deadline' öncesinde organizatörler ve yayıncılara e-postalanan yansıtımsız ama günün ruhuna uyar şablon çırpıştırmalarında da en ağırlıklı kavramlar dayanılmaz bir hafifliğe kavuşurken, en önemli sözcükler de yere düşüp pul olur ve 'yeni akademik ekonomi'nin ivmesi yükselen trendlerini anında izleme kaygısının ağırlığı altında hazmedilmeksizin hızla tüketilip terk edilirler.[34] İşte Adorno'nun ifadesiyle, 'şey'ler karşısında sergilenen ve kaçınılmaz olarak insanlara da yönelen sevgisizliğin bir örneğini vermiş olduk. Bu niteliğiyle düşünüldüğünde *Ersatz* ürünlerin en cilâlı teoriklik sergilediklerinde bile okuyan ve dinleyenlerde uyandırdıkları his ve sezgi, entelektüel bir *kitsch* ile yüzyüze kalındığıdır.[35]

Uluslararası akademik-kültür endüstri ve turizminin gönüllü tele-işçiliğine soyunan bu yeni insan-makinelerin 'merkez'in yönlendirimi altında kendi ya da başka 'çevre' toplumları üstünden, küresel olduğu kadar bireysel düzeyde de işleyen çok yönlü bir istismar mekanizması içine girmeleri ise olayın esas önemli bir başka boyutu.

'Merkez' galaksi kültürel sermaye ve işgücü piyasasındaki "fazla üretim" krizleriyle uzak ve bilinmez geleceğe (Derrida'nın *le futur* karşısına diktiği şu *l'à-venir*) uzanan kendi çöküşünü adım adım yaşarken, kendi bünyesindeki toplumlar hakkında kapısını çalan azgelişmişlerden öğreneceği fazla bir şey yoktur elbette. Haklıdır da 'merkez' bu algısında çoğu zaman; çünkü sancılı faturasını 'öteki'lere çıkaran kendi tarihsel yazgısını gene kendi dildünyasın-

33 Konumuz için çok önemli bir kitap üzerine Zygmunt Bauman tarafından kaleme alınan bir yazıda (2000: 5-6) bu noktanın altı özellikle çizilmektedir. Söz konusu kitap için bkz. Oakes ve Vidich, 1999. Bauman bu durum karşısında Durkheim'ın bir zamanlar ahlâkın dinsel temelleri çöktüğünde onun yerini meslek etiğinin dolduracağı yönündeki umudunu hatırlamadan edemiyor.

34 Aslında kabul etmek gerekir ki, söz konusu durum yeni ortaya çıkmış değil. Kant'ın 1798 yılında yayıncı ve felsefeci Friedrich Nicolai'ye gönderdiği, kamuya açık alaycı iki mektup da çağı yakalama trendlerinin daha o zamanlarda kitap piyasasınca belirlenişine (dolayısıyla gelip geçiciliğine) işaret etmekle kalmıyor, bunun karşısında sabırla bilim yapanların nasıl durduğuna gerçek bir örnek de oluşturuyor. Bkz. Kant 1968: 433-38. [İngilizce çevirisi için bkz. Kant, 1997: 621-25].

35 Adorno'nun müzikte *kitsch* üzerine yazılarından birinde (1932) yaptığı şu çok ilginç saptamanın çalıştığımız düşün alanlarında, ilk elde kalburüstüymüş yanılsaması yaratan ürünleri için de geçerli olduğu kanısındayım: "*Kitsch*'in en kötüsü de 'düzeyli' görüneni [*Der ärgste Kitsch ist der mit 'Niveau'*], kompozisyon özentisi taşıyan ve baştan hemen farkedilmeyenidir. Onun maskesini yırtıp atmanın tek yolu *teknik* eleştiriden geçer; 'ciddi' [*in 'Ernst'*] olması istenmiş müzikteki *kitsch* ögeler [*Kitschelemente*] her zaman teknik tutarsızlıklarıyla kendilerini ele verirler. [Ama] şu da doğrudur: teknikteki tutarsızlık yalnızca başlama noktasıdır; teknikteki tutarsızlığın ille de kitsch olması gerekmez" (Adorno, 1984: 794; İng. 2002: 504).

dan çok daha ehil kalemler kaç kez ve yeniyetmelerin -ne hadlerine üstelik- hiçbir zaman erişemeyecekleri düzeyde anlatmayı başarmışlardır.[36] Güncel ve moda teorik şablonlar öncelikle 'merkez' ülkelerin kalburüstü düşünürlerince üretilmektedir ve zaten 'çevre'den gelme ikinci sınıf işgücü ordusu da bu ürünleri yakından izler. Gelişmiş kapitalizme özgü akademik-kültürel endüstriler, fazlasıyla bilip de büyük ölçüde tükettikleri kendi kültürel, mimari, vb. ortamları hakkında bu yeniyetmelerden bir şey öğrenmeye muhtaç değilken 'çevre'deki 'öteki'ler hakkında tüketilebilir yeni 'malûmat'a hep aç olduklarından, yeniyetmeler için 'Efendi'nin gözünde kabul görmenin en iyi yolu, 'çevre'yi günün modasının şablonlarına uygun kesimlenmiş bir 'arzu nesnesi'ne ve de akademik endüstri için 'hazırda malzeme'ye (*Bestand*) dönüştürerek 'kavramlar piyasası'nda satışa arzetmektir. Ortamın patolojikliği karşısında zorlanan ve bazı ahlâkî ögelere tutunmak istedikçe açınazda kalan bireyler bile sonunda kendileri için en rasyonel seçimi yaparak, 'merkezin' talep edip satın alabileceğini kestirdikleri, çıktıkları toplum ve kültürler üzerine veri, bulgu ve değerlendirmeleri utangaçça paketleyip uluslararası kültür piyasasına arzederler. Bu işlem çoğu kez içselleştirilmiş reklâmcılık teknikleriyle gerçekleştirilir. Kup ve ölçüler 'merkez'den kaynaklanan teorilerce sağlandığına göre, yapılacak en akıl kârı iş çevreden yapılacak fikir hammaddesi, en fazla da yarı-mamul fikir ihracında taşeronluk, acentalık, en fazla da, eskimiş bir deyişle, "*compradore*"lik rolünü üstlenmektir. Bu arada unutmayalım, 'merkez'den gelen talebin de güneuyar, işevurulabilir ortalamanın üstüne pek çıktığı söylenemez.[37]

Dolayısıyla, şimdiki küresel koşulların "*academia*"sında 'merkez'e bağımlı işleyen kültür mallarının ithal şablonlu "yeniden-üretimi," aralarından bazılarının '*second best*' diye diğer 'çevre' ülkelerde oyalanıp ayağını sürüyerek yurda geçici dönüş yaptığı bu taifenin kendisini 'çevre'de 'merkez'in işine yarar kültürel yatırıma dönüştürme çabasıyla biteviye yinelenir. Bu arada, yatırım olarak düşündükleri kavramları (demokrasi, sivil toplum, kadın, çokkültürlülük, kimlik, '[Ö!]teki,' vb.) kullanarak bu piyasada köşe kapmaya uğraşırlar ve sözgelimi oryantalizmi eleştirirken bile aslında 'esnek' bir oryantalizm ve pozitivizmin

---

36 George Steiner'in eşsiz bir dürüstlük ve alçakgönüllülük sergileyen, yukarıda da yararlandığımız son çalışması *Grammars of Creation* işte tam da bunun kanıtıdır.

37 Yazımın önceki versiyonunu okuyarak fikirlerini ileten çok değerli hocam Dr. Necat Erder'in deyişiyle, aslında dışarının neyi kendi önceliği olarak görmek ve dinlemek istediğine ayarlanmış 'çevre', toplum ve kültürlerde sürdürülen araştırma sürecinin iki cephesi var: bir yüzünü pahalı teorik çerçeve ithali, öteki yüzünü ise ucuz bilgi ihracı oluşturmakta (28 Kasım 2002 tarihli telefon görüşmesinden). Hocamın katıldığım bu doğru teşhisi bence ekonomik bağımlılığa göndermede bulunan bir benzetmeden de ötede anlam taşımakta. Çünkü "*Ersatz yuppie* akademisyenler" her mevsim ithal ettikleri pahalı teorik çerçeveleri çoğu zaman "kalite kontrolü"nden geçirmek gibi bir ahlâkî-zihinsel güçten yoksun olduklarından, ithal olsa da çoğu sade suya tirit çerçevelerin yerel koşullara aceleci uyarlanmasından çıkabilen veri ve yorumlar da bilgiyi anlamsız bir 'fast food' meta alışverişine dönüştürüyor. Ne de olsa günümüz seri üretim koşullarında 'merkez'in beğenisinin pek bir 'seçici' olduğu da söylenemez, değil mi?

'çevre'de acentalığını yaparlar.[38] Böylesi *parvenu*'lerin pozitivizme ürkütücü yatkınlığından ("*Spätkommer und Neukommer haben eine beängstigende Affinität zum Positivismus*") zaten ta ne zaman önce söz edilmemiş miydi? (MM: 55, Yansı 32) Mamûlleri sıkar ölçüde tektipleşen gelişmiş ülkelerin endüstriyel kültür piyasasına indeksli mesleki kimliğini -ki bu bile Nietzsche'nin şu çağdaş "sürü bireyi"ne giydirtilen şablon kişiliğin bir başka türüdür- kişisel yatırım ve kâra dönüştürmeye dünden hazır *Ersatz*'lar bizimki gibi toplumlarda 'muhalif' rolünü oynadıklarında bile, 'kimlik,' 'öteki coğrafyalar' 'başka mimarlıklar,' 'postfeminist okumalar' gibi tapon-ithal "fikir üretim araçları" yoluyla yerel hammadde ve 'malzeme'yi işlemeye koyulurlar.[39] Göstermelik, papağanca radikallikler de sergileyebilen bu yavan projelerin açıkhava 'mahpushane'de gizli içsıkıntılarını ertelerken geçici bir vicdan rahatlatma işlevi -bu da hediyesi- gördüğünü bu arada belirtmeden geçmeyelim. Başkalarıyla 'hakiki' bir iletişim çabası gibi sunulduğunda da dilin parıltılı kalması yönünde gösterilen aşırı işgüzarlık, muhalifliğin de aslında iktidar amaçlı oynandığını, acele yetiştirme baskısı altında yazanların konularını gönüllerine çekmek şöyle dursun, yeterince kavramamış olabilirler mi sorusuna bile yol açıyor okuyanda. Kullanılan dil ve kavramların ince ayrıntılarına, iç çelişmelerine inilse ortaya çıkabilecek sonuç taşeronluk yapanın işine pek de gelmezdi zaten. Bu nedenle, bolca tüketilen sözde-radikal, egzotik jargon herkesin tanış olduğu, zülfüyâre dokunmayan mütearifelerin sınırlarında gezinmekten ibarettir ve bunda da sayısız yarar vardır. Tanrıların terki diyâr ettiği ve kahramanlık ekonomisinin esamesinin okun-

---

38 Bu tipe girenler geçici ya da daimi -inşâ'allah- statüyle 'merkez'e kapak attıklarında da tartıştığımız akademik bağımlılık mekanizmasının gerçekte nasıl işlediğine ayık oralı bir bilim adamının ifadesiyle "misafir oryantalistimiz" (*our resident orientalist*) olarak hafife alınabilmektedirler. 'Çevre'den misafir gelmiş böyle bir akademisyen hakkındaki bu nitelemeye tanık olan ve yazımı okurken hatırlayarak bana ileten çok değerli hocam Dr. Necat Erder'e yeniden en içten teşekkürlerimle. Derslerini almış çoğumuzun yetişmesinde büyük katkısı olan Dr. Erder tanıyanların çok iyi bildiği o keskin gözlem, analiz ve ifade gücüyle, üzerinde yeterince durmadığım şu iki noktaya da dikkatimi çekti: 1. Söz konusu eğilim salt tartışılan türe özgü olmayıp, 80'ler öncesinde de vardı ve daha geride ellili yıllara dek götürülebilir; şimdiki zaman aralığını eskiden farklı kılan şey, bilginin metalaşma sürecinin küresel boyutlarda derinleşmiş olmasıdır. 2. Eskiden 'çevre' ülkelerden 'merkez'e gidenlere, kendi statülerine denk düşen oralılarla eşdeğer para ödenirken, şimdi buradan gidenler genelde çok daha az paraya fazla iş yüklenmek zorundalar (28 Kasım 2002 tarihli telefon görüşmesinden).

39 Yazımın önceki bir versiyonunu okuyan Sinan Kadir Çelik iddiamı destekleyici bulduğu Terry Eagleton'dan şu alıntıya dikkatimi çektiği için kendisine teşekkür ederim: "Kimilerininse başat sistemin tamamen olumsuz olduğunu yani, bu dikişsiz ve çelişkisiz bütün içerisindeki hiçbir şeyin tanım gereği bir değer taşımayacağını- varsayacaklarını ve bunun getirdiği yılgınlığın sonucunda, esrarengiz bir Öteki'yi idealleştireceklerini öngörmek olanaklıdır. Kendilerinden başka bir kimse olmama özlemindeki birinci dünyanın bazı evlatlarının da suçluluk duygusuyla kendi kendilerini üzmeleri, sözünü ettiğim bu öteki kültüne eşlik edecektir. Bu durumda yabancı, sapkın, egzotik, maddi varlığa bürünmez olana duyulan ilgide devasa bir artış olacağını kestirmek zor değil. İnsanlara uzak duran hayvanlara duyulan ilgi artacak belki; ya da radikal teorisyenler karınca yiyenlerle veya Alpha Centauri [Kentaurus takımyıldızı içindeki en parlak ve gökyüzündeki tüm yıldızlar arasında parlaklıkta üçüncü sırada olan yıldız (ç.n.)] sakinleriyle iletişim kurmak için çılgınca uğraşırlarken bir yandan da bu iletişimin, uygun olacağı üzere, kavranılmaz olarak kalmasını umacaklardır" (Eagleton, 1999: 19-20).

madığı bir çağda bunu da bir dereceye kadar anlayabilirdik; ama o zaman bir çalışmayı "entelektüel" olarak sıfatlandırmanın bir anlamı kalmıyor, çünkü bu tür etkinlikte bile malûmat, gerçek bir "söyleşi" ve "iletişim" istendiği için değil de, bir tür endüstriyel etkinlik olarak iktidara tahvil edilmeye çalışıldığından, burada da aç(ık)gözlü bir teknik hesaplılık işlemektedir.

Gizlice kendilerini besleyen 'medeniyetler çatışması"nda arada sıkışıp kalmadıklarında, farkında bile olmaksızın güçlü tarafın bastırdığı konumu tam da ona karşı görünen söylemler içinden dolanarak savunur, geri beslerler. Bu gibiler, örneğin şimdilerde artık örgütleri bile şirketleşen bulanık bir "sivil toplum" uğruna mücadele veriyormuş görünümüne bürünürken, başka bazıları da gülümser insanseverliğin ayrımtanımaz temsilcisidir. Nitekim, yukarıda 80'ler başından örneklediğimiz gibi, yolun başındaki hotzot radikallik, şimdinin uzaklığından 'semptomatik' okunduğunda, akademik şirket düzeniyle bugünkü yoldaşlığın da erken bir göstergesi olarak düşünülebilir. Zaman içinde radikal retoriğin içi boşalırken kabuğunun kalınlaşmasıyla orantılı ivmelendikçe kendini daha da sinsice gizleyen bir teslimiyetçilik söz konusudur burada. Bu grubun iktidar odaklı, 'gönül'den arî hırçınlığı yanında ikincilerinki ise "oryantal" fikri sermayesini 'günbatımı' ülkesinden alıp, hem de günbatımındaki yerel alternatifleri bile düşünmeksizin, 'gündoğumu' toplumları ve kültürlerine uygular; buralara ait çoğu ikinci elden veriler güncel teorik sözcüklerle bezenerek iadei itibarını kazanmaya çalışan ikiyüzlü hümanizmaların hizmetine sunulurlar.

İşte global "Beyler"le koyun koyuna olduğu için ahı gidip vahı kalmış bir uluslararası "ilim irfan cumhuriyetinin" taşeronluğunu 'çevre'de sürdürenler, sözgelimi, bölgelerindeki iki ülkenin falanca disiplindeki eğitim sistemlerinin karşılaştırmalı eklektik bir envanterini editör ve yayınevlerinin belirlediği '*deadline*'lara yetiştirmek zorunda kalırlar. Bu uğraş da gene, bir gün 'merkez'de kıymetlerinin takdir edileceği umuduyla, öncelikle de dış akademik-kültürel piyasalar[40] koklanarak, aynı içselleştirilmiş reklâmcı zihniyetiyle sürdürülür. Bu arada 'mahpushane görüldüğü halde mecburen dönülen ülkenin iç akademik ve kültürel pazarını da pek ihmal etmemek gerekir. İçinden çıkılan toplumuna duyulan bu gibi 'ulvî' (!) duygular bir yana, işler dışarıda iyi gitmediğinde geri adım atılacak sağlam bir zemin, bir iktidar konumu her zaman hazır tutulmalıdır güneuyar alaturka-alafranga bulamacı akademik teşebbüslerin hesap denkleştirerek kâra geçmeleri için.

"Oyunun kuralları böyle şimdiki akademik dünya koşullarında, biz ne yapalım" diye itiraz edilebilir. Biz de Brecht'in bir deyişini değiştirip "insanlık bun-

40 Bu piyasa içinde ve "enformasyon toplumu" koşullarında üniversiteyi ile onun bir parçası olan "insan bilimleri"ni ve bilimsel "çalışma"yı bekleyen tehlike ve tekinsizlikler üzerine çok sayıda yazı çıkmış olmasına karşın, bu konunun üstüne geçmişte de gitmiş olan Jacques Derrida'nın yakınlarda çıkmış bir yazısı bizim burada tartıştığımız meselelerle ilgili çok önemli ipuçları taşımaktadır. Eldeki yazının fazla uzamaması için bu ipuçlarını şimdilik izlemeyeceğimi belirterek okuru ilgili kaynağa yönlendirmekle yetiniyorum: bkz. Derrida, 2002: 202-237.

lardan daha uzun ömürlü olmayı bilecek güce de sahiptir" yanıtını rahatlıkla getirebiliriz bu eyyamcı klişeye. Ama sorun asıl şurda yatıyor: gözünde kendi promosyonu her şey ve herkesten önce gelen bu yeni 'teorik araştırma teknisyenleri" çoktandır tam bir duyarsızlıkla bu gibi sözlere kulaklarını tıkamıştır. Adorno'nun tartıştığı (bkz. Not 26) televizyonun 'sahte-gerçekçiliği'ne çaresizlik ve şizofrenik bir teslimiyetle boyun eğmiş "dışa-yönelik" (Riesman) izleyici örneğine özgü bazı karakter özellikleri bugünün *Ersatz*'larında da gözlemlenebiliyor. Böyle bir ruhsal güdüleniş eleştirel-teorik plandaki yazına da yansıyor. Bu yazılar giderek, tıpkı Adorno'nun 'sahte-gerçekçiliğe bir başka örnek olarak getirdiği kırklı yıllar Amerikası'nın içeriksiz magazin öykülerini andırmaya başlıyorlar.[41] Böylesi okumuşlara özgü bir yabancılaşmayı (*Entfremdung*) ortadan kaldırmak yönünde, Brecht'in "yabancılaştırma-etkisi"ni (*Verfremdungseffekt* ya da kısaca *V-Effekt*) andırır bir tekniğin henüz geliştirildiğini sanmıyorum.

* * *

Madem ki özgül bir karakter aşınmasından söz açtık, şimdi de gelelim günümüz 'esnek' akademik imalât koşullarının tartıştığımız "toplumsal tip"tekilerin karakter ve ruh yapısına çıkardığı faturaya. "Bu da onların sorunu olsun" deyip geçebilirdik ama bunu da tartışmakta olduğumuz 'etik' ve ahlâkla yakından ilişkili olduğu için bir ölçüde tartışmak gerekli. Grinin tüm tonlarını görebileceğimiz bu tayfın sırtından atmaya çalıştığı nasıl bir faturadır, önemli gördüğüm birkaç gösterge üzerinden bunu da açarak bitireceğim. Bunlar da herkesin yaşamdaki birincil deneyim ve gözlemlerde üç aşağı beş yukarı bulabileceği ve çıkarsayabileceği soyutlamalardan ibaret.

El kapılarını çalan bir tür işgücünden başka bir şey olmayan bu küçücük kesimin toplumumuzda kendilerini sergileyip satma tarzları üstünkörü irdelendiğinde bile, kendilerinin akademisyen *Ersatz*'ı olmakla kalmayıp, o dünyalarda özellikle seksenli yıllarda serpilen '*dystopic yuppie*' cumhuriyetinin *Ersatz*'ı olduklarını da görebiliriz. Adorno'nun acımasız teşhisini doğrularcasına, uluslararası akademik endüstri ve turizmin koşullarını gönüllü kabullenenlerin gelecekleriyle ilgili benmerkezci 'tasarım'larında özbenliklerini hakkıyla ekip biçmek (*cultura animi*) hiçbir öncelik taşımaz. Onları güden tek şey nerdeyse hayvansı (*tierisch*), donuk ve sinik (her iki anlamda) bir içtepiyle ne pahasına olursa olsun *öncelikle* dış akademik dünyada kendilerine yer açmaktır. Bu yeterince nesnel durumu, gerçekte olmasa bile şizofren-paranoid bir ruh gereği

41 "Bu öyküler" der Adorno, "okuyanlara 'gerçekçi' olmayı öğretirler; kişi romantik fikirleri bir yana bırakmalı, her ne pahasına olursa olsun uyum göstermelidir; bundan fazlası hiçbir bireyden beklenemez. Bireysellikle toplum arasındaki o ezeli orta sınıf çelişkisi artık puslu bir belleğe indirgenmiştir." (1954: 220). Radikal görünse de gizli statükocu *Ersatz* yazınına özgü popüler kültürde de bu tür bir sahte-gerçekçilik gizleniyor. *Ersatz* yazının esin kaynaklarından ve bizzat kendileri şizofrenlik sergileyen o sevimsiz Baudrillard yazıları söz konusu sahte-gerçekçi gazellerin günümüzdeki en belirgin örneği sayılsa gerek.

varsayılan rakipler, hatta düşmanlarla dolu bir dünyada, gerektiğinde güçsüz olanı ezmeler, gerektiğinde gizli kâr amaçlı göstermelik insansı incelikler, profesyonel sıcaklıklar, gerektiğinde de 'yeni dünya'msı teklifsizlikler sergilenerek sürdürülen bir ayakta kalma stratejisi olarak da değerlendirebiliriz.[42]

Böylesi bir çaba sonucunda gerçekleşen, "seçkinyalnızlığın" (*solitude*; *Einsamkeit*) ürettiği süremde (*duration*), o dinginzamanda ortaya çıkabilecek 'yaratım' olamaz. Buraya kadarki tartışmamız düşünüldüğünde, her alanda hakiki bir 'yaratı'nın gerçekleşmesi için 'olmazsa olmaz' şu seçkinyalnızlığın ne denli güç bir şey olduğu sanırım hemen anlaşılacaktır. Bilim ve teknolojideki ilerlemenin seçkinyalnızlıkla ters orantılı olduğunu çok iyi farkeden Steiner'in "benliğin hasadı" (*harvesting of self*)[43] (Steiner, *agy.*: 213 ve 315) için gerekli gördüğü şu, dış dünyayı olabildiğince dışarıda bir yerlerde tutup dinginlik (*tranquillity*; *ataraxia*) içinde üretebilmenin, yukarıda saydığım nesnel nedenlerden ötürü söz konusu toplumsal tip için ne denli zor, hatta olanaksız olduğunu aklı başında herkes herhalde takdir edecektir. Asgari duyarlığa sahip her kişiye sevimsiz gelecek gözü doymaz bir ihtirasla iş çıkaranlardan hakikatin aranması için vazgeçilmez o melankoli ve yalnızlığı seçmesini, ahlâkî bakımdan da elini taşın altına sürmesini beklemek bana biraz abesle iştigal etmek gibi geliyor. Çünkü "seçkinyalnızlık" denen şeyi gerçekten 'seçkin' kılan en önemli özellik, onun kendi özgezamanını ("zaman olmayan zaman"), dolayısıyla da "yaratma" olanağını nerdeyse bir "oyunsuluk" coşkusuna da yol açarak üretiyor olmasıdır; yoksa, söz konusu tiplerin yaptığı gibi '*deadline*'lar boyunduruğunda çalışarak değil.

Özellikle dış akademik piyasalara gözdikilen bir yarışta ahlâkî sıvalarından ne kaldıysa o da dökülen, ahlâkî-etik sorunlara duyarlılıkları kendi yavansöy-

42 Yazının erken bir versiyonunu okuyan bir arkadaş da Edip Cansever'in *Şairin Seyir Defteri*'nden [(2001) *"Bezik Oynayan Kadınlar, Seniha'nın Günlüğündenlll"; s.* 226.] şu dizelere dikkatimi çekti: *"Oysa / Başlamak ne kadar güçtür, ne kadar incelikli / Sürdürmek, sadece sürdürmek / Öylesine kolay: / Hiçbir şey olmamış gibi / Kalp atışları, saat zembereği / Yıllar yıllar yıllar / Çözülmemiş bir bıkıntıyla birlikte / Kalıcı bir gülümseme yapıp da sevgisizliği..."* Öte yandan, Adorno da "[f]arklılıkların ayrıştırılmasıdır incelik [*Takt*]," diye yazarken inceliğin şimdiki nominal kullanılışı hakkında şunu da eklemeden edemiyordu: "Özgürleşmiş ve tümüyle bireyselleşmiş incelik sonunda sadece bir yalan haline gelir [*Schließlich wird der emanzipierte, rein individuelle Takt zur bloßen Lüge*]... Kişilere teklifsiz davranma ve onları oldukları gibi kabul etme önerisinin ardında gayretkeş bir 'yerine oturtma' [bir yere koyabilme] isteği yatıyordur aslında." (MM: 38). İnsan onun bir başka yansıda şu yazdıklarını da düşünmeden edemiyor: "Bütün siyasi kamplarda rastlanır onlara, hatta sistemin yadsınmasının fazlaca veri alındığı ve bu yüzden de kendine özgü bir konformizmin, gevşek *ama incelikli* bir konformizmin serpildiği muhalif kampta bile. Belli bir iyi kalplilikle sempati toplarlar, başkalarının işlerine gösterdikleri o sevecen ilgiyle - spekülasyon haline gelmiş diğerkâmlık! [*Selbstlosigkeit auf Spekulation*] Zekidirler, şakacıdırlar, duyarlı tepkileri vardır: *Eski bezirganın zihniyetini [alten Händlergeist], bir gün öncesinin psikolojik keşifleriyle süslemişlerdir.* Her konuda yeteneklidirler, aşkta bile, *ama inanmadan.* Aldatırlar, ama içgüdüsel bir tepkiyle değil, ilke gereği aldatırlar: *Kendilerini de başkalarına kaptırmak istemedikleri bir kâr olarak değerlendirdikleri için [noch sich selber werten sie als Profit, den sie keinem anderen gönnen]* aldatırlar. Bir çekme-itme ilişkisi vardır zekâyla [?] aralarında, bir dostluk-nefret bağlantısı [*An den* Geist *bindet sie Wahlverwandtschaft und Haß*]: Düşünceliler için hem kışkırtıcı bir konudurlar, hem de onların en büyük düşmanıdırlar" (Adorno, 1998: 24) [altını ben çizdim].

43 Aynı konuda gene bkz. Nalbantoğlu, 2002: 187-229.

lemlerine malzeme olduğu ölçüde önem taşıyan, boşçalışkanlıkları ise sürekli *Angst* dolu bir hırs tarafından körüklenen bireyler yerleşik akademik düzenlere kurnazca uyum gösterirken ve/ya da göstermelik bir toplumsal 'dışarıdalık' ve 'muhalif' oyununu oynarken bile sürekli yüksek gerilim hattında kaldıklarından olacak, her birine farklı çıkan bir beden ve ruh faturasının ellerine tutuşturulması da kaçınılmazdır. Sevinç ve coşku yanında keder ve acının da değerinin verildiği 'özgürzamanı' yaşayıp tatmalarını böylelerinden bekleyemezsiniz. Her ne kadar şu asimetrik "iş zamanı-boş zaman" ayrımını empoze eden kapitalizm, 'kültür' denen derme çatmalığı 'boş zamana' tıkıştırmış olsa da, bıraktık özgürzamanı bir yana, bu tiplerin kendi *Halbbildung*'ları[44] üstüne düşünmek için bile zamanları yoktur. Bilmezler; bilseler de korkarlar buna girişmeye.

Her durumda, bu gerilimli varoluşun psikosomatik sonuçları da olacağını düşünmek zor olmasa gerek. Sözümona 'gelişmiş' toplumlara özgü ve ne denli seçkin görünürse görünsün gizli şiddet yüklü boşyaşam tarzlarına açık ya da örtük öykünmenin, ama orman yasalarıyla işleyen 'gelişmiş' akademik piyasalarda pek de adam yerine konulmayışın bedenruha çıkan bedeldeki payı hiç de az olmasa gerek. Sonuçta başka coğrafyalardan çok da farklı olmayan bir biçimde, Türkiye koşullarında da ya bireyin içine doğup yetiştiği ya da sonradan dahil olma savaşı vererek ikinci doğumunu gerçekleştirmeye çabaladığı sınıf ve katmanların toplumsal tahakkümleri için çok bile olan üçbuçuk *Bildung*'la doğru orantılı çıkar söz konusu fatura. Ahlâka umarsız hırs kimilerinde yan ürün olarak ciddi psikosomatik rahatsızlıklara yol açarken, daha uyanık ve sahte profesyonel sıcaklıkla gemisini yürüten çeyrek *Bildung*'lu diğerlerinde ise beden ve ruha yaklaştığı sezilen tehlikenin önüne sahte-mistik pratiklerle geçilmeye çalışılır. İç huzursuzluğun yoğun baskısı bazı durumlarda bireyi öyle noktalara sürükleyebilir ki, onun kendine ayırdığı zaman dilimleri hasta bir sağlıklılık (*pathischen Gesundheit*) saplantısıyla ve birşeylere 'ermek' bönlüğüyle,[45] sözgelimi kaliforniyamsı Batı benzeri, çoğu hilekâr ve kaçınılmaz olarak bireyin hedonizmini de kamçılayıcı 'new age' pratikleriyle doldurulur.[46] Parayı basan her müşteriye

---

44 "Yarım (sahte)-kültür [*Halbbildung*] metalar fetişizmi pençesine düşmüş tindir. [*"Halbbildung ist der vom Fetischcharakter der Ware ergriffene Geist."*]" (Adorno, [1959], 1979: 108). İngilizcesi için bkz. Adorno, 1993: 28.

45 "Bön" sözcüğünün "aptallık"tan daha yerine oturduğu önerisinde bulunan Dr. Orhan Tekelioğlu'na teşekkürlerimle; ama Türkçe kökten gelen "bön" sözcüğü örneklerimizde pek bulunmayan bir hasleti barındırıyor gibi: o da 'masumiyet.' "Akılsızlık" hatta "ahmaklık" sözcüklerini öneren dostlar da olmadı değil. Bence odağa aldığımız toplumsal tipe giren örnekler, gerek başkalarını gözetici yalın ahlâka bile kayıtsız dargörüşlülükleri gerekse hem başkalarına hem de sonunda kendilerine bedel çıkartan huzursuzlukları nedeniyle genelgeçer bir aptallık içine düşseler de, özellikle kısa erimli adımlarında "araçsal aklı" seferber edebildiklerine göre, onları 'akılsızlık'la niteleyemeyiz. Sonuçta, hangisini seçersek seçelim, bu durum hem genel/nesnel hem de bireysel /öznel bir aptallaşma, budalalık, bönleşme olarak düşünülmek zorunda.

46 Adorno başvurduğumuz yapıtının daha önce de alıntıladığımız bir yansısında (MM, Yansı 91: 144), bu teşhisi doğrularcasına şunları eklemekteydi: "Birşeyler yapmak ve bir yerlere gitmek [orijinalde İngilizce *"Doing things and going places"*], sinir sisteminin yaklaşan ürkütücü kolektifleşmeye karşı bir tür aşı geliştirme çabasıdır,...Tehlikeyle yarışarak onu geçmektir burada baş-

sunduğu renkli faaliyet ve boşsöylemler yoluyla bireyin iç boşluğunu gene boşlukla doldururken ruhsal durumunu da bir güzel masajlayıp sömüren yaygın bir sahte-tinsel '*Otherness*'-hizmetleri sektörü hemen hazırdadır. Bu tür etkinlikler '*Ersatz yuppie*' akademisyenlerin vicdanlarıyla hesaplaşmaktan kaçmaları için tam da biçilmiş kaftandır üstelik. Bireyci kurnazlığı terkte hiçbir çıkar göremeyecek kadar hırs ve 'araçsal akıl' kurnazlığı sergileyenler aslında genel bir aptallığın da göstergesi olurlar. Böylesine bönlük içindeyken her an onları tepelemeye hazır insafsız bir dünya karşısında aczlerinin de bilincinde olan bireylerin ruh yapıları da yaş ilerledikçe kemikleştiğine göre,[47] iç gerginliği gidermek için başvurulan ruh ve beden yıkama yağlamaları, dönen çarkın çarpıttığı karakterlerinde temel hiçbir dönüşüme yol açamaz.[48] Gerçek şu ki, 'stres atmak' için geçirilen sınırlı boş zaman [*Freizeit*] bir süre sonra huzur getirmekten uzak, iş gibi geçirilen bir zaman dilimine dönüşecektir.

Demek ki bu türden 'boş zaman' etkinliklerinde de 'oyunsuluk'tan uzak,[49]

vurulan teknik. Kişi, gelecekte yaşamayı beklediğinden de kötü, demek daha benliksizleşmiş [*mit noch weniger Ich*] bir yaşama dalar.. Aynı zamanda, *benlik yitiminin bu oyunlu aşırılığı*, benliksizliği içtenlikle benimsemiş bir yaşayışın daha zor değil daha kolay yapılabileceğini de öğretir kişiye...*Sahte-etkinlik [Pseudoaktivität] bir sigortadır, kişinin kendini teslim etmeye hazır olduğunun ifadesi*: Sağ kalmanın başka yolu yok gibidir. Güvenliğini en büyük güvensizliğe uyarlanmakta bulur kişi: *İnsanı mümkün olan en büyük hızla bir başka yere [an einen anderen Ort] götürecek bir kaçış izni...* Burjuvanın -yanlış bir adlandırmayla- kişinin kendi içsel boşluğundan kaçışı olarak nitelediği şey de [*was die Bürger zu Unrecht die Flucht vor sich selbst, vor der inneren Leere zu nennen*] buna dayanır. Zamanın gerisinde kalmak istemeyen kişinin farklı olmasına izin yoktur" [altını ben çizdim].

47 İleri yaş konusunda gene Adomo'dan bir uyarı: "Şimdi artık yaşlanmış beyler ve hanımlar, *farklı birşeyler de yapabilecekken*, çeyrek yüzyıl boyunca, kalplerinin açlığını o kadar iyi hesap eden kültür endüstrisinin kucağına düştüler teker teker" (MM, Yansı 96: 153). Örneklerimizde ise içselleştirilmiş reklâmcı zihniyetiyle yürütülen yarış yaşın da ilerlemesiyle daha baskıcı ve yıpratıcı bir nitelik kazanmakta görünüyor [altını ben çizdim].

48 Bu arada, yakın geçmişin teorik söylemine de tonik "malzeme" olmuş şu "beden" saplantısı hakkında Horkheimer ve Adomo'nun ta ne zaman neler yazdığına değinmeden de geçmeyelim. 'Beden' konusunu Avrupa'nın biri 'yazılı' (bunu'resmî' diye de okuyabilirsiniz) öteki ise 'yeraltındaki' olmak üzere, iki yüzlü tarihiyle [*"Unter der bekannten Geschichte Europas läuft eine unterirdische."*] bağlantılandıran bu iki düşünür bedenle kurulan aşk ve nefret ilişkisinin bedeni bir 'mülkiyet' addeden tüm yakın kültür tarihine rengini verdiğinin altını çizerler [*"Die Haßliebe gegen den Körper färbt alle neuere Kultur."*] ve günümüz 'yuppie' altkültürünü önceden sezmişcesine, uyarıcı şu sözleri sarfetmekten kaçınmazlar: *"Beden yeniden bir soylu nesneye dönüştürülemez: ne denli idmanlı ve sağlam tutulmaya çalışılırsa çalışılsın, ceset olarak kalmayı sürdürür.* [*"Der Körper ist nicht wieder zurückzuverwandeln in den Leib. Er bleibt die Leiche, auch wenn er noch so sehr ertüchtigt wird."*]" Bkz. Horkheimer ve Adorno: 267; İngilizcesi: 2002: 192-196 [altını ben çizdim].

49 Adorno burada da ilginç bir gözlemde bulunuyor: "Ama dış odadaki sekreterin telefona baktığı bir ofiste akşam beşe kadar masasında oturup da işi bittiğinde golf oynamaya giden bir Nietzsche de düşünemeyiz. Toplumun basıncına karşı gerçek deneyimi hâlâ mümkün kılan şey, zevkle işin kurnazca birbirine dolanması [*Einzig listige Verschränkung von Glück und Arbeit*] olabilir ancak. Bu türden bir deneyim gittikçe toplumun hoşgörü sınırlarının dışına itilmektedir. Düşünsel denen meslekler için de geçerlidir bu: *Ticari faaliyeti andırdıkları ölçüde her türlü haz öğesinden de yoksun kalıyorlardır*...Hiçbir ruhsal doyum payı tanınmamalıdır işe ki, amaçlar bütünlüğü içindeki işlevsel alçakgönüllüğünü yitirmesin; boş zamanın içine de hiçbir düşünce kıvılcımı karışmamalıdır ki, iş dünyasına sıçrayıp onu ateşe vermeye kalkmasın. Yapıları açısından iş ve eğlence gittikçe birbirini daha çok andırmaya başladığı halde, aralarındaki ayrım da görünmez sınır çizgileriyle sürekli pekiştirilmektedir. *Sevinç ve zihin [Lust und Geist] ikisin-*

vazife gibi sürdürülen nerdeyse endüstriyel bir koşuşturma, sahteliğini yapanın da sezdiği ama asla kendine itiraf edemeyeceği bir beden toplama ve ruh arıtmasından söz edilebilir ancak. Kaçsanız da önünde sonunda sizi 'benzetecek' olan bir dünyada[50] sahte-tinselliklere bürünse bile, nesnel iş koşullarına giderek benzeyen özel yaşam ve birey karakterinde[51] temel hiçbir dönüşüme yol açmayan türlü kaçış ve 'unutma' yollarını kendilerine ve başkalarına bir yaşam tarzı diye yutturmaya çalışanlar da gülünç olduğu denli acıklı bir yalan içindedirler. Tedavüldeki parayı reddeder görünüp de darphaneyi reddetmemek kurnazlığıyla bildik oyunu oynayan hırslı bireylerin sergilediği saplantılı kaçışların bıraktık hakkında yazdıkları 'öteki'lere yararını, çarkın benliksizleştirdiği kendilerini bile sağaltacağı kuşkuludur; ama artık tam bu noktada "bu da onların sorunu olsun" deyip geçmek gerekli derim. Neden mi?

Çünkü bellek yitiminin körüklendiği bir atmosferde yaşam sakatlanmıştır artık. Ahlâkla içiçe düşünmeye (*Andenken*) özgü 'inanç' (*fide*), 'güven' ve 'umut'un (*confidential* sözcüğünün üçlü anlamı) yittiği yerde de[52] 'anı'lar bile geçmişi hemen unutmak içindir. Verdiğim örnekler düşünüldüğünde, modernliğin "akvaryum teşhirciliği" (Steiner) gönüllü kapıldıkları "*amnesia*" içinde sözünü ettiğim faturayı ödemekten sürekli kaçan balık hafızalıları sürekli geri çağırmakta, modern sanatçılarınkine benzer biçimde kendilerini akademik pazara mal olarak sunmaları gerektiğini[53] tinsel incelmişlikleriyle uyarlı olarak

---

den de kovulmuştur: Hüküm süren, vahşi ['hayvansı'-donuk alaycı: tierisch] ciddiyet [Ernst] ve sahte faaliyettir [Pseudoaktivität] ikisinde de" (MM: Yansı 84: 135) [altını ben çizdim].

50 "Dünya kişinin [yitirdiği] kendine erişememesini güvence altına almıştır bile, diye yazar Siegfried Kracauer, "[d]ahası, kişi dünyayla ilgilenmese bile dünya onunla öyle ilgileniyordur ki, huzur ve dinginliğe bir türlü kavuşamayarak toptan sıkıntı içine yuvarlansın." (2002: 178). Yaptığım çeviriye eklediğim açıklayıcı bir notta yazdığımı tam da bu noktada biraz değiştirirsem, örnek getirdiklerim hakkında pekalâ "[h]içbir şey yapmak istemese de insanın canı, benzetir dünya adamı" denilebilir. [Kracauer özgün Almanca metinde şu sözcükleri sarfetmiş: *Indessen: man will nichts tun, und man wird getan* (2002: 178, Not 9)].

51 Bunun erken bir soyutlaması olarak Sidney Lumet'nin ödüllü, kara mizah "Network" filminde (1976) Faye Dunaway tarafından canlandırılan Diana Christensen karakterini örnek gösterebiliriz. Gerçek yaşamdan birçok tipin sergilediği ruhsal parçacıklardan oluşan bu sentetik karakter sonradan yaygınlaşan "yuppie" ve "bobo"ların ruhsal yapısını daha 1970'li yıllarda trajikomik bir biçimde ele almaktadır. Paddy Chayefsky'nin film senaryosunda, tartıştığımız tipi de saran nihilizm, acımasızlığı, falcılara inanması, en mahrem anlarda bile 'rating' sayıklayan bu şizofren-paranoyak karakter tiplemesinin diyaloglarında yeterince dışavurulmaktadır; bkz. http://www.geocities.com/karl_rackwitz/slumet1.html. Bu vahim kişiliğin [!] genel tiplemesi daha önce *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde [1944, 1947] şöyle anlatılır: "[Kültür endüstrisi koşullarında] kişilik pırıl pırıl beyaz dişleri ve vücud kokusu ile duygulardan özgürleşimi ötesinde çok az şey ifade eder. Kültür endüstrisinde reklâmın zaferi budur işte: tüketiciler kültür mallarının ne mal olduğunu çok iyi bildikleri halde kendilerini onlara öykünmeye mecbur hissederler. ["personality *bedeutet ihnen kaum mehr etwas anderes als blendend weiße Zähne und Freiheit von Achselschweiß und Emotionen. Das ist der Triumph der Reklame in der Kulturindustrie, die zwangshafte Mimesis der Konsumenten an die zugleich durchschauten Kulturwaren*"]" (Horkheimer ve Adorno: 191; İng: 136).

52 "Sözcükler sinirlerimizi bozarcasına yitirdiklerimizi hatırlatırlar bizlere" (Steiner, *agy.*: 319).

53 Gene Adorno'ya söz verirsek: "Modern sanatçıların çok alkışlanan pozculuğu, teşhircilikleri [*Exhibitionismus*], kendilerini pazara mal olarak [*als Waren*] sunmalarını sağlayan jesttir" (Adorno, 1998, Yansı 137: 222). Hemen ardından gelen yansıda Adomo akademisyenleri de

hatırlatmaktadır onlara. Bu kısırdöngüde "dil"i yalnızca bir iktidar aracı olarak kullanırken, esas düşünenin ve gerektiğinde kendilerini de oyuna getirenin gene "dil" olduğu akıllarına bile gelmez; gelse de unutulması yeğlenir. Modern toplumda 'bellek yitimi' üstüne yazıldığında bile, sezemeyen uslarda "bellekhanım"a (*Mnemosyne*) yer yoktur.

Sarandünyalarındaki (*Umwelt*) pornografik gürültü, hırslı koşuşturma ve gözalıcı alâyişler resmigeçidi, bir türlü gerçekten kurulamayan benliklerini[54] bu sele kaptırmış olanlara hâlâ kalıcı doyum sağlamıyor olacak ki, ruhlarını sinsice işgal eden sıkıntı, tasa ve huzursuzluğu nafile atmak için habire mücadele verirler. Bu mücadelede kimi saldırgan bir tavır takınırken kimi de uygar bir edayla etrafı ve kendiyle barışık görüntüsü altında sürdürür aynı çabayı; tek farkla ki, aynı durum bu ikincilerde aslında ticari spekülasyon olarak işleyen ve başkalarının yüreğine aldatıcı bir sıcaklık yayan bir düşünceliliğe bürünmüştür. Adorno'nun "spekülasyon haline gelmiş diğerkâmlık [*Selbstlosigkeit auf Spekulation*]" dediği tam da bu olsa gerek. Gerçekte *homo academicus*'un bu türüne özgü huzursuzluk ve tekinsizliklerin faturası hesaplı bir gizlilik ve bön bir umarsızlık, aldırmazlıkla yakın ya da uzak 'öteki'lere ödetilmeye çalışılmaktadır. Şimdilik bu sınırlı saptamalarla yetinilse bile, hem nesnel hem de öznel planda ikiyüzlü bir işleyişle karşı karşıyayız. Örneklerimizdeki farklı dışavurumların şifresi çözüldüğünde, bıraktık etik ilkeleri, şu üzerinde konuşulmayan herkese ortak 'asgari ahlâk'ın nereye gittiği sorusunu bu noktada bir kez daha yinelemek gerek.

* * *

Zekânın "ahlâkî bir kategori" olduğunu öne süren savı bir yerlerde duymamış mıydık?

Bu durumun erk istençleri ve erk ilişkilerine indeksli şimdinin sahte-disiplinlerarasılık[55] ve akademik yaşamın yedeğindeki kültürel sahte-faaliyet (*Pseudo-*

---

kapsayan çok önemli bir saptamada daha bulunmaktadır: "Toplumsal cadılık oyuna katılmayanı bir bencile dönüştürürken, benliği olmadığı için gerçeklik ilkesine uygun yaşayan da diğerkâm [*und der* ohne Selbst *dem Prinzip der Realität nachlebt, heißt selbstlos*] olarak nitelenivordur" (MM, Yansı 138: 223) [altını ben çizdim]. Bu son noktada altı çizilen çarpıklığı daha iyi çözümlemek yönünde bkz. aşağıda Not 54.

54 "Yarım-kültürlü kişi benliği olmaksızın beni (kendini) kurtarmak uğraşındadır. O artık burjuva kuramının tanımladığı anlamda, yani deneyim ve fikirler anlamıyla, öznelliği gerçekleştiremeyecek durumdadır... Bilincin sürmesi demek olan deneyimin yerini, seçilmiş, kopuk, birbiriyle değiştirilebilir ve uçarkaçar bir malûmatdar olma hali almıştır ki, pekalâ görülebildiği gibi, bu da anında başka malûmat tarafından silinip atılır." Theodor W. Adorno, "*Der Halbgebildete betreibt Selbsterhaltung ohne Selbst*. Worin nach jeglicher bürgerlichen Theorie Subjektivität sich erfüllte, Erfahrung und Begriff, kann er sich nicht mehr leisten;... Erfahrung, die Kontinuität des Bewußtseins,... wird ersetzt durch die punktuelle, unverbundene, auchwechselbare und ephemere Informiertheit, der schon anzumerken ist, daß sie im nächsten Augenblick durch andere Informationen weggewischt wird." (Adomo, [1959] 1979: 115). [altını ben çizdim] İngilizcesi için bkz. (1993: 33).

55 Roland Barthes ve Louis Althusser'in erkenden ciddi kuşkularını yazılarında ifade ettikleri ve şimdilerde ise *Ersatz*'ların içinde yönsüzce ve kiralık askercesine at koşturdukları bir 'habitat'a dönüşen (" 'xxxxx' çalışmaları") "disiplinlerarasılık" hakkında, en geniş anlamıyla "koşulsuz üniversi-

aktivität) için de geçerliğini koruduğunu söylememizde hiçbir mahzur yok. Hiç kuşkusuz günümüzde herkes evinde bile yersiz yurtsuz ve sürekli yurt-yuva peşinde; ama bu bitmez çabanın ille de getirdiğim örneklerdeki gibi sahte-muhalif bir teslimiyetçilikle sürdürülmesi mi gerekiyor? Hiç sanmıyorum ve iyi ki çevremizde "sahtelik içinde doğru yaşam olamaz"[56] diyebilenler hâlâ var.

İşte geldik dayandık son diyeceğime: İnanmayacaksınız belki, gene de söyleyeyim: "*Amnesia*" içinde olmayı bilinçli seçenlerin sonunda 'erdikleri' ortak nokta 'aptallık.' Evet, yalnızca 'aptallık.' Hepimize ittirilen küresel bönlükle mücadele ettikleri izlenimi veren, bu nedenle de sürdüreceği beklenenlerin tam da ayık ve yetkin olmaları beklenen yerlerde çark ediverişleri, sonunda ancak, bireylere şablon hırs pompalayan bir evrensel aptallığın örnekleri olarak açıklanabilir. Nesne ve hammaddeye dönüştürüp hakkında konuştukları, üzerine yazıp çizip kongre turizminde savurganca harcadıkları şu "öteki"ler sırtından işleyen bir istismardan da sorumlu bu yeni fikir müteşebbisleri, sırf bu yüzden, akademik piyasada hızla satışa arzetmek içgüdüsüyle depoladıkları malûmatla dolup taşsalar bile bu malûmatı sezenus (*noûs*) eleğinden geçirip sindirmenin savruk ve gergin ruhlarına getireceği doyumu göremeyecek denli bönlük sergilerler. "İnsanlar asla habis olduklarından değil, aptallıklarından ötürü tehlikelidirler" demiş bir yerlerde Unamuno. Adorno da 'bilim işletmesi'nin [*Der Wissenschaftsbetrieb*] kendi aynası olsun diye işe koştuğu zihinlerin bizzat kendilerinin "gönüllü ve gayretkeş gözetimcileri"ne [*als die freiwilligen und eifrigen Kontrolleure ihrer selbst*] dönüşmüş olmalarından ve profesyonelce düşünmek çabasının onları içine yuvarladığı "marazi bir aptallık"tan dem vururken buna yakın bir şey söylemiş oluyordu.[57]

---

te"nin ateşli savunucusu Derrida da derin kuşkular taşıdığını açıkça şöyle belirtmektedir: "Geleceğin İnsanbilimlerinin kurgusökümsel görevi (*deconstructive task*), statüleri gereği şimdinin İnsanbilimleri içinde sayılan bölümlerin geleneksel sınırları içinde hapsedilmeye izin vermemek olacak. İleride gelecek [*l'à-venir*?] bu İnsanbilimleri, disiplinlerin özgüllüğünü bozup da, onları çoğu zaman kafa karışıklığıyla "disiplinlerarasılık" [denilen şey] içinde eritmeye ya da şu her derde deva "kültür incelemeleri" kavramı içine tıkıştırmaya kalkışmaksızın disiplin sınırlarını aşacaklardır" (Derrida, 2002: 230). Önceki yazılarımda Althusser ve Barthes'in "sahte-disiplinlerarasılık" karşısındaki konumlarına dikkatleri çekmeye çalışmıştım; örneğin bkz. Nalbantoğlu, 2000: 137 ve Not 3.

56 Bkz. yukarıda, Not 31.

57 Adorno bununla da kalmayıp, aralarındaki onca farka karşın tümü kolektif aptallıktan muztarib "araştırma teknisyenleri" [*Die Forschungstechniker*] ve onlarla aynı yazgıyı paylaşan genç aydınlar [*Die junge Intellektuelle*] hakkında şu acımasız sözleri sarfetmekten kaçınmaz: "Üretim sürecindeki nesnel konumları düşünmenin [*Denken*] yüklediği öznel sorumluluğu yerine getirmelerine izin vermediği için onlar da düşünmekten vazgeçiyor ve şöyle bir titredikten sonra koşarak karşı tarafa katılıyorlar. Düşünmeyi sevmemek çok geçmeden düşünmeyi becerememeye dönüşür: Bir bilgiyi sabote etmek söz konusu olduğunda en ustalıklı ve karmaşık itirazları hiç zorlanmadan ortaya sürebilen kişiler, kendi başlarına en basit tahminleri yapmaktan acizdir bugün... Birçoğu hastalıklarının keşfedileceği günü korku ve utançla bekler(ler) [Almancasında tam cümle kullanılmış ve şöyle: *Manche warten noch mit Angst und Scham darauf, ihres Defekts überführt zu werden.*]... Hiç geçmeyen nefret ve hınçları, toplumsal gerekçelendirilişini şu savda bulur: Düşünme bilimsel değildir. [*Ihr Ressentimen wird gesellschaftlich rationalisiert unter der Form: Denken ist unwissenschaftlich*]. Araştırma teknisyenlerinin kolektif aptallığını [*Die kollektive Dummheit der Forschungstechniker*], zihinsel yetilerinin düpedüz yokluğu

Bilgiyle, hele felsefeyle iştigal, doğru dürüst, çarpıklıktan uzak bir yaşam kurma yönünde güçlü bir arzudan doğuyor ve bu arzuyu besliyorsa bir anlamı vardır;[58] yoksa çok okumak tek başına en fazla fikir kabızlığı ve malûmat hammallığıyla sonuçlanır. Üstelik, 'bilgi'ye ulaşmanın yolu gerektiğinde acılı bir yalnızlığa sabırla katlanmayı göze alan bağımsız ve cesur bir 'ben'i yani 'kendi'ni adım adım kurmaktan geçer. Tıkabasa bilgi ve söylem kalabalığının sonunda kişiyi düzgün bir yaşama ulaştıracağını sananlar ya safdilce boşdüşlüyor ya da başkalarından, hatta kendilerinden bile birşeyler gizliyorlar. Kuru gürültü, lâf kalabalığı ve yavansöylemlerin oluşturduğu bir yapay "sarandünya"nın (*Umwelt*) kuşatması altındayken bile sabırla açılması gereken düşünce patikalarını "ne işe yarayacak ki?" (*cui bono*) diyerek reddedip de parlak sözcükler ve kavramlarla bezeli yarı-cahil malûmat dünyasını kestirmeden seçenlerin yolu iyiniyet taşlarıyla döşeli bile olsa, bütünleşirken çözülüşünü de yaşayan üniversite işletmesi gözünde iyiniyetin fazla önem taşımadığı unutulmamalı. Bu arada, '*Ersatz yuppie* akademisyenler'in korunaklı konumlarında bile kendi hırslarıyla tükenirken bilir bilmez çözülüşüne katkıda bulundukları kitle üniversitesinde, promosyonları için malzemeye dönüştürdükleri 'öteki'lerin bir kez daha istismar edildiği gerçeğini de gözardı edemeyiz. Bunun "sorumsuzluk" ötesinde "adaletsizlik" içerdiği de bir gerçek.[59]

Daha önemlisi, bu "adaletsizliğin" Heidegger'in türedi gördüğü bildik tektanrıcı dinlerin de Aydınlanmanın da yerleştirmeye çalıştığı *ethos*'ların tümünü önceleyen ve tarih boyu her toplu insan yaşamının özgü varoluşunda görülebilecek ve kanımca onca örselenme ertesinde bugün bile varoluşa anlam getiren *minima moralia* içinde süregiden şu ortak hasletlerin ihlâli olduğunu da belirtmek gerekir: temel vicdan (*Gewissen*), sorumlu ve borçlu hissetme, ve bu nedenle gerektiğinde de suçunu kabul (*Schuldigsein*), ve de bununla yakından ilgili doğru şahadet (*Bezeugung*).[60] Özel nedeni ne olursa olsun, bıraktık dinsel,

---

ya da gerilemesi olarak değil, tam da düşünme yetisinin çoğalması olarak görmeliyiz: Bu yeti düşünceyi kendi kuvvetiyle tüketiyordur şimdi. Genç aydınların mazohistçe hıncı, hastalıklarının habisliğinden kaynaklanmaktadır. [*Die masohistische Bosheit der jungen Intellektuellen rührt von der Bösartigkeit ihrer Erkrankung her.*]" (MM, Yansı 80: 128). Böylelerini aptallaştıran "*amnesia*" karşısındaki mücadele konusunda ayrıca bkz. Çelik, 2002: 17-18.

58 Örneğin Pierre Hadot antik filozoflar ile modern felsefeciler arasındaki en önemli ayrım olarak tam da bu noktanın üzerine basmaktadır: antikler başka yaşam kiplerini kolaylıkla seçebilecekken onları reddederek philo-sophia'ya uygun bir yaşamı seçtiklerinden ötürü (örn. Aristoteles'in getirdiği Thales örneği) bu yaşama özgü bir söylemi de üretmişlerdir. Birçok modern felsefecinin kendini avuttuğu düş ise söylem imalatının sonunda filozofa layık bir yaşama kavuşturacağıdır. Ayrıntılı tartışma için bkz. Hadot, 2002; Fransızcası: *Quest-ce que la philosophie antique?*, 1995.

59 Çağımızın 'kitle üniversitesi'nde elini taşın altına sürmeyenleri yeterince tanıdığı bence kuşku götürmeyen Derrida uzundur birçok yazısında "sorumluluk" (*la responsibilité*) ile asla kurgusöküme gelmediğini iddia ettiği "adalet" (*la justice*) arasındaki ilişkiyi irdeler; şimdilik bkz. Derrida, 1994: xix.

60 Biraz yakın düşünen herkesin teslim edebileceği gibi, Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'da üzerinde durduğu, gerçekte topluyaşamın mücadeleleli varoluşundan doğarak paylaşılan bu gibi hasletlerin Derrida'nın kurgusökümlenemez bulduğu adalet anlayışıyla yakın ilişkisi vardır. Şimdilik bkz. Derrida, 2002: 51.

yarı-dinsel, sözde-dinsel ya da laik etiklemeleri bir yana, en basit ahlâkı bile önceleyen bu gibi paylaşılan hasletleri görmezden gelmek işine geldiği için sabır gerektiren 'öteki' çabaya da gir(e)meyen, bunda kendi çıkarına bir şey bul(a)mayanlarda insanlık söyleşisinin (Hölderlin) gerektirdiği asgarî gizli ölçüyü bulmakta biraz zorlanacağız gibi. Gene de sezenusu şu bir iki şeyi unutmayan çok kişi var: onlar hem 'bilgi'nin 'ahlâk'ın yakın akrabası olduğunu biliyorlar, hem de en başta kendilerine şunu hatırlatıyorlar: brutal gerçeklerle hep yüzleşmek zorundaki bizler arasında gerçek bir "iletişim" isteniyorsa eğer, kafayı kuma gömmek yerine aynı gerçeklerin toprağında yeşeren, adına da '*minima moralia*' denilen 'o şey'de uyuklayan müziği dinlemeyi bilmek gerek.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (1997 [1942]) "Anhang: Das Schema der Massenkultur: Kulturindustrie (Forsetzung) [1942]", *Dialektik der Aufklärung: Philosophische Fragmente* içinde, Gesammelte Schriften, Cilt 3, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Adorno, T. W. (1991) "The Schema of Mass Culture", *The Culture Industry: Selected Essays in Mass Culture* içinde, der. J. M. Bernstein, Routledge, Londra.

Adorno, T. W. (1996 [1963]) *Probleme der Moralphilosophie* [Nachgelassene Schriften, Abteilung IV: Vorlesungen, Band 10], Yayınlayan Thomas Schröder, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Adorno, T. W. (2000) *Problems of Moral Philosophy*, der. Thomas Schröder, çev. Rodney Livingstone, Polity Press, Cambridge, Lecture 1 (7 May 1963).

Adorno, T. W. (1973) "Paralipomena", *Ästhetische Theorie* içinde, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Adorno, T. W. (1997) *Aesthetic Theory*, çev. Robert Hullot-Kantor, The Athlone Press, Londra.

Adorno, T. W. (1998) *Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar*, çev. Orhan Koçak ve Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul.

Adorno, T. W. (1951) *Minima Moralia: Reflexionen aus dem beschädigten Leben*, Suhrkamp Verlag, Berlin ve Frankfurt am Main.

Adorno, T. W. (1969) "Marginalien zu Theorie und Praxis", *Stichworte: Kritische Modelle II* içinde, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Adorno, T. W. (1998) "Marginalia to Theory and Praxis", *Critical Models: Interventions and Catchwords* içinde, çev. Henry W. Pickford, Columbia Univ. Press, New York.

Adorno, T. W. (1954) "How to Look at Television", *The Quarterly of Film, Radio, and Television*, VIII, Bahar.

Adorno, T. W. (1997[1978]) "Musik und Technik", *Musikalische Schriften I-III: Klangfiguren [Gesammelte Schriften, Cilt 16]* içinde, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Adorno, T. W. (1999) "Music and Technique", *Sound Figures* içinde, çev. R. Livingstone, Stanford University Press, Stanford, California.

Adorno, T. W. (1984) "Kitsch", *Musikalische Schriften, V-V: "Musiksoziologisches" [Gesammelte Schriften, Cilt 18]* içinde, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Adorno, T. W. (2002) "Kitsch", *Essays on Music* içinde, der. Richard Leppert, çev. Susan H. Gillespie, University of California Press, Berkeley.

Adorno, T. W. (1979) "Theorie der Halbbildung, [1959]," *Soziologische Schriften I* içinde, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Adorno, T. W. (1993) "The Theory of Pseudo-Culture", *Telos*, No. 95, [XXVI/1], Bahar.

Ayhan, E. (1982) *"Kârhane" Çok Eski Adıyladır*, Adam Yayıncılık, İstanbul.

Akçuraoğlu, Y. (1924) *Siyâset ve İktisad hakkında birkaç Hitâbe ve Makale*, Yeni Matbaa, İstanbul.

Baker, U. S. (2002) *From Opinions to Images: Towards a Sociology of Affects*, basılmamış doktora tezi, ODTÜ Sosyoloji Bölümü, Eylül.

Bauman, Z. (2000) "The Man from Waco", *The Times Literary Supplement*, No. 5075, 7 Temmuz.

Benjamin, W. (1993) *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Benjamin, W. (1999) "Paris, Capital of the Nineteenth Century: D. Baudelaire, or the Streets of Paris", *The Arcades Project* içinde, çev. Howard Eiland ve Kevin McLaughlin, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Cansever, E. (2001[1982]) *Toplu Şiirleri II*, Adam Yay., İstanbul.

Cantor, N. (1949) "The Teaching and Learning of Sociology", *The American Journal of Sociology*, LV/1, Temmuz.

Çelik, S. K. (2002) "Terry Eagleton ile Söyleşi", *Praksis*, No. 7, Yaz.

Derrida, J. (2002) "The University Without Condition", *Without Alibi* içinde, çev. der. ve önsöz Peggy Kamuf, Stanford University Press, Stanford, California, s. 202-237.

Derrida, J. (1994) *Spectres of Marx: the State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International*, çev. Peggy Kamuf, Routledge, New York.

Derrida, J. (2002) "Faith and Knowledge", *Acts of Religion* içinde, çev. ve önsöz Gil Anidjar, Routledge, New York ve Londra.

Eagleton, T. (1999) *Postmodernizmin Yanılsamaları*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul.

Erhat, A. (1975) *İşte İnsan /Ecce Homo*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Gadamer, H. G. (1988) "Die Idee der Universität - gestern, heute, morgen" *Die Idee der Universität: Versuch einer Standortbestimmung* içinde, Berlin: Springer-Verlag, s. 1-22.

Gadamer, H. G. (1992) "The Idea of University - Yesterday, Today, Tomorrow", *H.-G. Gadamer on Education, Poetry History: Applied Hermeneutics* içinde, İng. çev. Monica Reuss ve Laurence K. Schmit, SUNY Press, Albany, s. 47-59.

Gadamer, H. G. (1947) *Über die Ursprünglichkeit der Wissenschaft, Leipziger Universitätsreden*, Sayı 14, Johann Ambrosius Barth/Verlag, Leipzig, s. 13-15.

Gadamer, H. G. (1974) "Die Aktualität des Schönen. Kunst als Spiel, Symbol und Fest", *Gesammelte Werke*, Cilt 8.

Gadamer, H. G. (1987) "The Relevance of the Beautiful: Art as Play, Symbol, and Festival", *The Relevance of the Beautiful and Other Essays* içinde.

Hadot, P. (2002) *What is Ancient Philosophy?*, çev. Michael Chase, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Hall, S. (1990) "The Emergence of Cultural Studies and the Crisis of the Humanities", *October*, No. 53.

Harries, K. (1997) *The Ethical Function of Architecture*, The MIT Press, Cambridge, Mass.

Heidegger, M. (1954) *Was Heißt Denken?*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Heidegger, M. (1968) *What is Called Thinking?*, İng. çev. J. Glenn Gray ve F. Wieck Harper & Row Publishers, New York.

Hegel, G.W.F. (1970) "Selbständigkeit und Unselbständigkeit des Selbstbewußtseins; Herrschaft und Knechtschaft", *Phänomenologie des Geistes, Werke in zwanzig Bänden* içinde, 3, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, s. 145-155.

Hegel, G.W.F. (1977) "Lordship and Bondage", *Hegel's Phenomenology of Spirit* içinde, İng. çev. A. V. Miller, Oxford University Press, Oxford, s. 111-119.

Horkheimer, M. (1967) "Schopenhauer Today", *The Critical Spirit: Essays in Honor of Herbert Marcuse* içinde, der. Kurt H. Wolff ve Barrington Moore, Jr., Beacon Press, Boston.

Horkheimer, M. ve Theodor W. Adorno (1997 [1942]) "Aufzeichnungen unt Entwürfe: Interesse am Körper", *Dialektik der Aufklärung: Philosophische Fragmente* içinde, Gesammelte Schriften, Cilt 3, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Horkheimer, M. ve Theodor W. Adorno (1997 [1942]) "Kulturindustrie. Aufklärung als Massenbetrug", *Dialektik der Aufklärung: Philosophische Fragmente* içinde, Gesammelte Schriften, Cilt 3, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Horkheimer, M. ve T. W. Adorno (2002) "Notes and Sketches: Interest in Body", *Dialectic of Enlightenment* içinde, der. Gunzelin Schmid Noerr, çev. John Cumming, Stanford University Press, Stanford, California.

Jameson, F. (1992) *Signatures of the Visible*, Routledge, New York ve Londra.

Jameson, F. (2002) *A Singular Modernity: Essay on the Ontology of the Present*, Verso, Londra.

Joad, C.E.M. (1939) *Guide to Modern Wickedness*, Ryerson Press, New York.

Kant, Immanuel (1968) "Über die Buchmacherei: Zwei Briefe an Herrn Friedrich Nicolai von Immanuel Kant", *Kants Werke, Akademie Textausgabe, Cilt VIII* içinde, Berlin 1912/23 (Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1968): 433-38.

Kant, I. (1997) "On Turning out books: Two letters to Mr. Friedrich Nicolai from Immanuel Kant", *Practical Philosophy* içinde, çev. der. Mary J. Gregor, Cambridge University Press, Cambridge.

Kracauer, S. (2001[1931]) "Der Fachmann" [1931], *Schriften* içinde, V/2, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Kracauer, S. (2002) "Sıkıntı", *Defter*, çev. Hasan Ünal Nalbantoğlu, No. 45, Kış.

Levin, T. Y. (1995) " 'Introduction' to S. Kracauer", *The Mass Ornament: Weimar Essays* içinde, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Lukács, G. (1984, 1986) *Prolegomena zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins*, Darmstadt ve Neuwied: Luchterhand, 1. Yarı-Cilt: 612-13. "Die Arbeit" 2. Yarı-Cilt: 7-116.

Lukács, G. (1978) *Ontology: Marx (Marx's Basic Ontological Principles)*, Ing. çev.D. Fernbach, Merlin Press, Londra.

Lukács, G. (1980) *Ontology: Labour*, Ing. çev. D. Fernbach, The Merlin Press, Londra.

Mills, C. W. (1951) *White Collar: The American Middle Classes*, Oxford University Press, Londra.

Nalbantoğlu, H. Ü. (2002) "Etik, Estetik, Teknik", *Defter*, No. 45, Kış: s. 187-229.

Nalbantoğlu, H. Ü. (2002) "Matematik Değerler aslında Toplumsal-Estetik Değerler midir?" *Bilgi ve Değer [Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü 'Bilgi ve Değer' Sempozyumu Bildirileri, 17-18 Mayıs 2002]*, der. Şahabettin Yalçın, Vadi Yayınları, s. 176-192.

Nalbantoğlu, H. Ü. (2000) *Çizgi Ötesinden: Modern Üniversite, Sanat, Mimarlık*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.

Nalbantoğlu, H. Ü. (2001) " 'Yeni' Ekonomi Koşullarında 'İnsan' ", *Defter*, No. 44, Yaz: s. 11-23.

Nalbantoğlu, H. Ü. (2002) "Etik, Estetik, Teknik", *Defter*, No. 45, Kış.

Oakes, G. ve A. J. Vidich (1999) *Collaboration, Reputation, and Ethics in American Academic Life: Hans H. Gerth and C. Wright Mills*, University of Illinois Press, Champaign, Illinois.

Riesman, D., Nathan Glazer ve Reuel Denney ile (1973) *The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character*, 1969 önsözüyle kısaltılmış baskı, New Haven ve Londra: Yale University Press [orijinali 1950].

Said, E. W. (1995) *Entellektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı*, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay., İstanbul.

Sennett, R. (1998) *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*, W. W. Norton & Co., New York [Türkçesi: *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2002]

Seymes, M.; J. Eley ve A. D. Seidel (1995) *Architects and their Practices: A Changing Profession*, Oxford: Butterworth Architecture.

Simmel, G. (1908) "Exkurs über den Fremden", *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* içinde, Berlin: Duncker & Humblot Verlag [1. Auflage]): 509-512 [Almanca metin için bkz. http://socio.ch/sim/unt9f.htm].

Simmel, G. (1971) "The Stranger", *On Individuality and Social Forms* içinde, der. Donald N. Levine, The University of Chicago Press, Chicago, s. 143-9.

Steiner, G. (2001) *Grammars of Creation, Originating in the Gifford Lectures for 1990*, Yale University Press, New Haven ve Londra.

Steiner, G. (1999) "Work in progress: Shops, sewers, boredom, barricades: Walter Benjamin's mappings of Paris above and below ground", *The Times Literary Supplement*, No. 5044, 3 Aralık.

Weber, M. "Wissenschaft als Beruf" [Vortrag, gehalten im Winter 1918/19 vor Studenten der Münchener Universität zur Orientierung über Berufsfragen.], Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre,[http://www.pscw.uva.nl/sociosite/TOPICS/weber.html]

Weber, M. (1946) "Science as a Vocation", *Essays in Sociology* içinde, çev. der. Hans H. Gerth ve C. Wright Mills, Oxford University Press, New York, s. 129-156.

Kültürel çalışmalar, (kendiliğinden) ideoloji(si) ve akademya

*Necmi Erdoğan**

1960'larda kültürel çalışmaların "temellerinin atıldığı" Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin bağlı olduğu Birmingham Üniversitesi yönetimi, geçtiğimiz yıl, Merkezin 1980'lerin ortalarında dönüştürüldüğü Kültürel Çalışmalar Bölümünü kapatma kararı aldı.[1] Bu kararın gerekçesi, Bölümün, üniversitelere ve bölümlere tahsis edilecek devlet fonlarına karar verilmesinde belirleyici olan performans değerlendirmesinde düşük not almış olmasıydı. (Şunu belirtmekte yarar var ki, Britanya özelinde, bölümlerin kapatılması veya kapatılma tehlikesi yaşaması açısından bu bölüm tek örnek değil. Nitekim, 1990'ların ikinci yarısında "borsaya açılan" Lancaster Üniversitesi de, benzer gerekçelerle, geleneksel üniversitenin ve üniversite ideasının odağında yer alan Felsefe Bölümünün dağıtılmasına karar vermişti.) Üniversite yönetimi, kararı savunurken "mükemmeliyet"in yakalanmasını gerekçe gösterdi. Öte yandan, ilk bakışta bunun aksi yönde bir gelişme gibi görünse de, Türkiye'de kültürel çalışmalar son birkaç yıldır "patlama" yaşamaya başladı. Bundan on onbeş yıl kadar önce Ü. Oskay, M. Özbek vb. bir elin parmaklarını zor geçecek kadar figürün uğraştığı bu alanda, çeşitli üniversitelerde yüksek lisans ve hatta lisans programları açıldı - benim de bir şekilde şahsen dahil olduğum bir süreç bu. Hem bu gelişme, hem de öğrencilerin bu programlara yoğun bir ilgi göstermesi karşısında şaşırmamak elde değil ve bu şaşkınlığın Hall'un -aşağıda değineceğimiz- Amerikan kültürel çalışmaları karşısında "dilinin tutulması" ile olası rezonansı kayda değer. Aslında, Türkiye'de kültürel çalışmaların "yükselişi", kültürel çalışmaların global akademya içindeki "yükseliş"inin ve kurumsallaşmasının biraz geç de olsa takip edilmesi anlamına geliyor. Bu açıdan, kültürel çalışmalarda

(*) ODTÜ, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

1 Bkz. http://myweb.tiscali.co.uk/culturalstudies/index.htm.

simgeleşmiş ve hatta mit haline gelmiş olan Birmingham Üniversitesi'ndeki bölümün kapatılması ise, kültürel çalışmaların global -ve hatta bizzat Britanya'daki- konumu açısından bir istisna oluşturuyor büyük ölçüde. Fakat, Birmingham Üniversitesi yönetiminin başvurduğu mükemmeliyet söyleminin kendisi -aşağıda Readings'e atıfla tartışacağım üzere- bir istisna değil, akademyanın -Türkiye'deki dahil- hegemonik kodunu oluşturuyor ve kültürel çalışmaların mevcut pratiğinin ve gelecekte kendine çizebileceği ufkun içinde gerçekleştiği kurumsal bağlama, "şirket olarak üniversite"ye (ve dolayısıyla sermayenin mantığına, neoliberal rasyonaliteye) ne kadar bağlı olduğuna işaret ediyor.

Genel olarak kültürel çalışmalar pratiğini, kültürel çalışmaların akademya içindeki konumunu ve kendiliğinden ideolojisini tartışacak ve bunları Türkiye'deki kültürel çalışmalara ilişkin bir değerlendirmeye bağlayacak olan bu yazı, kültürel çalışmalara ilişkin içeriden bir eleştirel konumun geliştirilmesine katkı yapmayı hedefliyor. Burada, kültürel çalışmaları dışarıdan izleyen bir eleştirmenin rahatlığıyla değil, naçizane bu pratiğe dahil olmuş biri olarak, kendimi de dahil ederek konuşuyorum. Dolayısıyla da, bu yazıda eleştiri konusu edilen -en azından bazı- şeylerin şöyle ya da böyle benim pratiğim için de geçerli olmuş olabileceğini teslim ediyorum. Öte yandan, bu içeriden eleştirellik, kültürel çalışmalara yöneltilen muhafazakâr akademik, disipliner, medyatik, teorik vb. eleştirilerle aynı düzlemi paylaşmıyor.[2] Ayrıca, bu yazı kültürel çalışmaların bütününü hedef almıyor. Çünkü kültürel çalışmalar tek ve homojen bir bütün oluşturmuyor ve içinde çok çeşitli eğilimleri barındırıyor. Elbette ki, farklı yerlerde, farklı çatılar altında ve görece farklı teorik çerçevelerle yürütülen kültürel çalışmaların bütününe dair kapsayıcı bir değerlendirme yapmak imkânsız. Bu yazıda kültürel çalışmalara hâkim olduğunu düşündüğüm eğilimi tartışma konusu edeceğim. Yazının değindiği birçok noktanın bizzatihi kültürel çalışmalar içinde, en azından bazılarınca zaten dillendiriliyor olduğunu da akılda tutmakta yarar var.

Kültürel çalışmaların kurumsallaşması ve akademya

Kültürel çalışmalar bugün Britanya'dan ABD'ye, Latin Amerika'dan Avustralya'ya kadar farklı yerlere yayılmış ve konferanslar, dergiler, dernekler, bölümler ve programlarla akademik olarak kurumsallaşmış ve hatta bir "akademik moda" haline gelmiş bulunuyor. Geleneksel olarak kültür sosyolojisi, kültür eleştirisi, edebiyat eleştirisi, kitle iletişimi, folklor, kültürel antropoloji vb. alanlar

2 Örneğin Britanya'da, basın kültürel çalışmaları malumu anlaşılmaz bir dille ilan etmekle eleştirirken, akademya içinde sosyoloji ve antropoloji gibi kültürel çalışmaların "çekim alanına" giren geleneksel disiplinler ve disipliner ayrımlar yeniden öne sürülüyor (bkz. Morley, 1998). Teorik planda ise, kültürel çalışmaların kültürel tüketime yaptığı vurgu nedeniyle iletişimin ve kültürün ekonomi politiğini gözardı ettiği ve popüler kültür ürünlerine sorgusuz sualsiz bir olumluluk atfederek "kültürel popülizm" yaptığı gibi iki temel eleştiriden söz edebiliriz.

içinde ele alınan konular kültürel çalışmalar çerçevesinde çözümleniyor. Hatta kültürel çalışmaların sosyoloji ve edebiyat gibi geleneksel disiplinleri sömürgeleştirdiğini bile söyleyebiliriz. Nitekim, yukarıda sözünü ettiğimiz Birmingham Üniversitesi'nin Kültürel Çalışmalar bölümünü kapatması kararına karşı açılan kampanyaya katılan P. Gilroy, bizzat bu üniversitenin diğer bölümlerindeki birçok akademisyenin "kültürel çalışmalar yaptığını", kültürel çalışmaların "iyi ya da kötü ama her yerde olduğunu" ve bu nedenle de Birmingham'ın "kızıl tuğlaları arasında kaynayan mitik pınar"ın artık olmasa da olacağını vurguluyor.[3]

Bu yazıda, başka yerlerde bolca yazılmış olan kültürel çalışmaların tarihine uzun uzadıya girmeyeceğim. Fakat, kültürel çalışmaların soykütüğünün dayandırıldığı "Birmingham Okulu"nu romantize eden bir "köken mitolojisi"ni beslemek pahasına -Stratton ve Ang'in (1996) vurguladıkları bir tehlike bu- kültürel çalışmaların gelişim seyrinde birkaç noktayı vurgulamak gerekli. Zira kültürel çalışmaların -"köken"ini değilse de- bugün akademya içindeki konumunu anlayabilmek için, Britanya'nın "kızıl tuğlalı üniversiteler"inden Amerika'nın zengin ve saygın üniversitelerine doğru izlediği güzergâha bakmak lazım. Hall'un (1990) anlattığı üzere, Birmingham'daki Merkezin kuruluşu ve varlığı akademya ve onun geleneksel disiplinlerinin tepkisini çekmişti ve mevcut akademik düzen içinde "kültürel çalışmacı" olarak iş bulmak mümkün değildi. Kültürel çalışmalar, "Oxbridge" modeline ve onda cisimleşen "Kültür"e karşı, akademyanın ancak kenarında, kıyısında, başka disipliner konumların "kılıfları altında" yer bulabiliyordu. Öte yandan, kültürel çalışmaların -Routledge yayınevinin başını çektiği- akademik yayın endüstrisindeki şimdiki konumunun aksine, başlangıçta Britanya'daki tartışmaların akademik olmayan yayınlarda, *New Left Review*, *Marxism Today* vb. "politik" dergilerde gerçekleştiği neredeyse unutulmuş gibi bugün. Dahası, kültürel çalışmaların işçi sınıfı yetişkinlerinin eğitimine dönük kaygılardan kaynaklandığı da fiilen unutulmuş bulunuyor. Hoggart, Williams, Hall gibi figürlerin öncülüğünde gelişen kültürel çalışmalar, önceleri Marksist bir perspektife sahip değil idiyse de, özellikle 1970'lerle birlikte, Althusser, Gramsci, Voloshinov-Bakhtin gibi teorisyenlerden beslenen, yeni Gramscici Marksizm diyebileceğimiz bir teorik konum aldı ve karşı-hegemonik bir siyasal misyonla -yeni bir tarihsel bloğun oluşturulmasına hizmet edecek "organik entelektüel" misyonuyla- kendini tanımladı. Ancak, teorik bakımdan, paradigmatik bir kapalılıktan uzak ve açık uçlu bir özellik gösteriyordu. Tam da bu anlamda, sonradan nitelendiği gibi "Birmingham Okulu" diye bir "şey" yoktu (Hall, 1990: 11). 1980'lerin ortalarından itibaren ve özellikle de 1990'larla birlikte, yeni toplumsal hareketler ve özellikle feminizm, Marksizmin bunalımı, "postmodernizm", yapısökümcü dönüş vs.nin etkisiyle "post-Marksist" diyebileceğimiz bir döneme girdi. Kültürel ça-

3 Bkz. http://myweb.tiscali.co.uk/culturalstudies/history.htm.

lışmaların bugünkü post-Marksist dönemi, öncesindeki teorik tartışmaları karakterize eden sınıf, belirlenim, ideoloji ve hegemonya sorunlarının büyük ölçüde bir kenara atıldığı bir dönem. Bu dönemde kültürel çalışmalar, Hall'un (1996b: 397) da vurguladığı üzere, kültüralist-formalist bir yön kazandı.

Kültürel çalışmaların zaman içinde ve özellikle Amerikan kültürel çalışmalarının yükselişi sayesinde kurumsallaşması ve yerleşik akademik düzenin makbul, saygın, popüler, bol kaynaklara sahip bir parçası haline gelmesinin Marksist döneminin kapanmasıyla çakışması kayda değer. Paradigmatik bir kapalılıktan uzak olmasının ve açık uçluluğunun bu akademik kurumsallaşmayı beslediğini söyleyebiliriz. Akademyanın kültürel çalışmaları hızla ve kolayca kabul etmesi şüphe de çekmiştir elbette. Hall, on yıl önce bir konferansa sunduğu bildiride (1992: 285), Amerikan kültürel çalışmalarının hızla kurumsallaşması ve profesyonelleşmesi hakkında ne söylenebileceğini bilmediğini, onun karşısında "dilinin tutulduğunu" ve kültürel çalışmaların akademyadaki patlamasının "olağanüstü derecede derin bir tehlike" oluşturduğunu söylemişti. Hall'un bu uyarısında haklı çıktığını söyleyebiliriz. Üstelik bu eğilim, yalnızca Amerikan kültürel çalışmalarına özgü de değil. 1990'lardan bu yana, Britanya'da da -yine Hall'un (1996b: 405) deyişiyle- "Amerikan tarzı bir yayılma" sözkonusudur. Kültürel çalışmaların geçirdiği kurumsallaşma ve kazandığı popülerlik ciddi ironiler de içeriyor elbette. Sözgelimi, yukarıda Birmingham'daki Merkezin baştaki konumuna dair aktardıklarımızı Hall'un (1996b: 397) verdiği şu örnekle beraber düşünmek gerekiyor: Bugün kültürel çalışmacılar bir odada postkolonyalizm tartışırken, yandaki odadaki Afro-Amerikan çalışmaları parasız, öğrencisiz vb. olabiliyor.

Dahası, kültürel çalışmalar, yine Hall'un (1990: 22) çok önceden uyardığı üzere, isteyenin kendini içine yerleştirdiği bir alan, hemen her şeyin altına girebildiği bir "şemsiye" haline gelmiş bulunuyor ve "basitçe çoğulcu" bir özellik gösteriyor. Bu yüzden de, kültürel çalışmalar "yaptığını" (*doing*) söyleyen biri çok da bir şey söylemiş olmuyor. Yani artık kültürel çalışmaların ta kendisi bir "boş gösteren"e dönüşmüş durumda. Radikal akademisyenin -aşağıda tartışacağımız- kendiliğinden ideolojisinin siyaseti entelektüel çalışmaya indirgemesi nedeniyle de, bulanık bir siyasal yön kazanıyor veya siyasetsizleşiyor. Mevcut iktidar ilişkilerini radikal bir şekilde sorgulamak iddiasından hareket eden kültürel çalışmalar, bu ilişkilerin yeniden üretimine karşı herhangi bir ciddi tehdit oluşturmadığı gibi, bizzat kendisinin akademik ve kültürel sermayenin bir parçası haline gelmesi, profesyonelleşmesi, metalaşması ve siyasetsizleşmesiyle birlikte, bu ilişkilere dahil oluyor. Bu açıdan, sorun, kültürel çalışmaların akademya içinde yer alması değil, burada aldığı konumdur. Akademik aygıtın tıkanması ("beşeri bilimlerin bunalımı" vs.) karşısında, ona yeni, "şık", "cazip" bir açılım sağlayarak, bu aygıtın işleyiş tarzına ve hegemonik kodlarına sorunsuz bir şekilde dahil olmasıdır.

Readings'in (1993; 1995)[4] kültürel çalışmaların akademya içinde hızla yayılması ve kurumsallaşması ile bir kurum olarak üniversitenin "kültür" ile tanımlanmaktan uzaklaşması arasındaki ilişkiye dikkat çeken argümanı üzerinde durulmaya değer. Modern üniversitenin tarihini üç üniversite ideası, "Kantçı akıl üniversitesi", "Humboldtçu kültür üniversitesi" ve "mükemmeliyet üniversitesi" ekseninde tartışan Readings, bugünkü üniversiteye hâkim olan mükemmeliyet söyleminin öncekilerden farklı bir biçimde referanssız ve içi boş olduğunu, aslında Üniversite ideasını ortadan kaldırdığını savunuyor. Ona göre, "mükemmeliyet üniversitesi", sermayenin kendisinin bilgisini ürettiği bir nokta, bir şirket haline gelmiş bir üniversitedir; tıpkı borsa veya sigorta şirketleri gibidir. Zira onun kendisini dayandırdığı mükemmeliyet, içeriksiz bir nosyondan ibarettir; mükemmeliyetin işaret ettiği tek şey enformasyonda optimal bir girdi/çıktı oranının tutturulmasıdır. Readings, böylece üniversitenin "ulus-devletin ideolojik silahı olmaktan çıkarak" referanssızlaştığını veya yalnızca kendi kendine referans veren ve "daha geniş ideolojik buyruklara itibar etmeksizin" kendi çıkarını düşünen bir bürokratik sistem haline geldiğini iddia ediyor. Readings'in mükemmeliyeti Althusser'in terimleriyle "bireyleri özneler olarak adlandırmak" gibi bir özelliği olmadığı iddiasıyla "ideoloji" olarak görmemesi aşağıda değineceğimiz ideoloji eleştirisinin terkedilmesinin -ideolojinin sonu tezinin- örneklerinden birini oluşturuyor (Lacapra, 1998: 41). Bu iddia, Weber'in (2001: 227-32) vurguladığı üzere, üniversitenin tümüyle kendi içine kapanmış ve yalıtık bir kurum olduğu yolundaki geleneksel yanılgıyı başka bir şekilde yeniden üretiyor ve kendi kendine referansın da bir referans biçimi olduğunu -mükemmeliyetin kendini tüm "içerikten" arındırması ile kâr olarak gerçekleşen değerin yalnızca kendi kendine referans vermesi arasındaki bağı- gözden kaçırıyor. Bu son nokta, bizi meta formunun eşdeğerlik ve özdeşlik mantığına ve bizzatihi meta formunda mündemiç fetişist karaktere götürüyor. Dolayısıyla da, ideolojinin entegral, sabit bir fikir, kanaat, inanç içeriğine (ve özneye) atıfta bulunması gerekmiyor. Aksine, tam da boş bir gösteren haline gelen -bir meta olarak bilginin veya enformasyonun eşdeğerlik ilkesini tanımlayan- "mükemmeliyet"in ideolojinin işleyişini ortaya koyduğu da söylenebilir. Ayrıca, ideolojinin yalnızca bir fikir, kanaat, inanç içeriğine inanıp inanınama sorunu olmayıp, aynı zamanda bir yapıp etme sorunu da olduğu düşünülürse, bir aygıt olarak "mükemmeliyet üniversitesi"nin pratiklerinde maddileşen bir ideoloji olduğunu da söyleyebiliriz.

Readings'in argümanının kültürel çalışmalar açısından önemi, kültürel çalışmaların yükselişini "mükemmeliyet üniversitesi"nin "kültür üniversitesi"nin yerini alması sürecine bağlamasında yatıyor. Readings'e (1993: 167-9) göre, "İnsan bilimleri kültürle ne yapmak istiyorlarsa yapabilirler, kültürel çalışma-

4 Readings'in *The University in Ruins* (Harvard University Press, Cambridge, 1996) adlı kitabının bir kısmını oluşturan bu makalelere ulaşmamı sağladığı için Ü. Nalbantoğlu'na teşekkür ederim.

lar yapabilirler; çünkü kültür kurumun ideası olarak önem arzetmiyor artık... Kültürel çalışmalar, kültürün Üniversitedeki çalışma ilkesi olmaktan çıktığı ve bunun yerine sistemin uğraşması gereken nesnelerden biri haline geldiği zaman mümkün oluyor." Dolayısıyla da, kültürel çalışmalar, "kültür üniversitesi"ni "mükemmeliyet üniversitesi"nin hâkimiyetine karşı ayakta tutmanın bir yolu olmaktan çok, onun düşüşünün bir semptomu olarak görünüyor ve her kültürel formu ayrımsız bir şekilde ele alması bakımından da, "mükemmeliyet üniversitesi"nin bünyesine rahatça dahil edilebilen bir yaklaşım özelliği gösteriyor (Readings'ten aktaran Lacapra, 1998: 36). Üniversitenin şirketleşmesi ile kültürel çalışmaların akademyanın marjininden merkezine doğru kayması arasında düz bir nedensel ilişki kurmak mümkün değil. Bir idea olarak "Kültür"ün araştırma ve öğretimin düzenleyici ilkesi olmaktan çıkması ile kültürel çalışmaların "kültürün sıradanlığı" tezinden hareketle geliştirdiği -bizzat bu "Kültür" nosyonunu da hedef alan- kültürel eleştiri birbirinden oldukça farklı tarihsel-toplumsal ve entelektüel dinamiklerin ürünü. Lakin kültürel çalışmaların ancak şirket olarak üniversitenin girdi/çıktı rasyonalitesine uyduğu ölçüde kendine yer bulabiliyor ve yürütülebiliyor olmasının kültürel çalışmaların ürettiği bilginin niteliği ve bizatihi pratiği açısından ciddi içerimleri var. Dolayısıyla, Readings'in tartışmasının, kültürel çalışmaların akademyanın saygın bir parçası haline gelirken nasıl kodlandığını, yerleşik akademik düzen içinde nasıl yerliyurtlulaştırıldığını anlamamız için kilit olduğunu söyleyebiliriz. Sözgelimi, Striphas (1998: 463), kendi çalıştığı üniversitede kültürel çalışmalar programının kuruluşunu üniversite yönetiminin kolayca benimsemesinin, kültürel çalışmaların üniversitenin korporatist/kapitalist itkileriyle farkında olmadan da olsa suç ortaklığı yapmasına işaret ediyor olabileceğini teslim ediyor.

Öte yandan, Readings'in argümanı, kültürel çalışmaların disiplinlerarasılığını "mükemmeliyet üniversitesi"nin disiplinlerarasılık ile ilişkisi ile birlikte tartışmamız gerektiğini de gösteriyor. Readings'in işaret ettiği kültürel çalışmaların her kültürel formu ayrımsız bir şekilde ele alması sorununu Althusser'in disiplinlerarasılığı tartışırken kullandığı "yuvarlak masa" metaforunu kültürel çalışmalara uyarlayarak düşünmek de mümkün: "Kültürel çalışmalar masası"na her şey yatırılır ve eğer her şey yatırılıyorsa da, tam olarak neyin yatırılacağı, nerede olunduğu, nereye gidildiği bilinmemektedir (krş. Althusser, 1984: 38). Yine de, kültürel çalışmalar da, disiplinlerarasılık da "her derde deva kavramlar" olarak görülüyor bugün (Derrida, 2002: 230). Aslında, disiplinlerarasılık denilen şeyin -mitin- de her şeyden önce kültürel çalışmalarda vücut bulduğunu söyleyebiliriz. Kültürel çalışmalar, en azından kaynakları itibariyle, Derrida'nın "geleceğin insan bilimleri"nin görevi olduğunu söylediği, disiplin ve bölümlerin geleneksel sınırlarını aşmak iddiasından hareket ediyordu. Bu iddia, disiplinlere cepheden karşı çıkmayı değil, onların unutulmuş, bastırılmış veya kaybolmuş gelenek ve temalarını yeni bir bağlamda yeniden öne sürmeyi,

sözgelimi "sosyolojik soruları sosyolojiye karşı ortaya atmayı" içeriyordu (Hall, 1980: 21). Lakin bugünkü haliyle kültürel çalışmaların bu arayışı, Hall'un (1990: 16) Britanya kültürel çalışmalarının gelişimini anlatırken -Derrida'nın çağrısına paralel bir şekilde- söylediği gibi, yerleşik disipliner alanların bilgi geleneklerine ve ampirik çalışmalarına saygı göstererek ve onlarla bağ kurarak, "akınlar düzenlemek" yerine, Nalbantoğlu'nun *Toplum ve Bilim*'in bu sayısındaki yazısında (2003) kullandığı ifadeyle, "yönsüzce at koşturmaya" yol açıyor. Zira, geleneksel disiplinlerin ontolojik ve epistemolojik önvarsayımlarını gerilimli ve fakat verimli bir ilişkiyle aşmaktan çok, yineleme eğilimi gösteriyor. Tam da bu disiplinlerin yaptığı gibi, ayrıştırılabilir, yalıtılabilir ve kendi kendisinin bilgisini ele veren bir nesnesi varmış gibi yapıyor. Ayrıca, yine bu disiplinlerde olduğu gibi, kültürel çalışmaların da kendi alt dalları veya uzmanlık alanları ortaya çıkıyor: Feminist, postkolonyal, eşcinsel, siyah, tarihsel vb. kültürel çalışmalar. Kültürel çalışmaların "kamusal görünürlüğü"nü -ve haliyle pazarlanabilirliğini- artırmak için disiplinlerarasılıktan vazgeçip bir disiplin haline gelmesi dahi savunuluyor (McEvan, 2002). Oysa disiplinlerarasılık, yerleşik akademik düzene bir tehdit oluşturmaktan öte, şirket olarak üniversitenin bir semptomu haline gelmiş durumda bugün. "Verimlilik" güdüsüyle hareket eden "mükemmeliyet üniversitesi" katı disipliner ayrımlar yerine disiplinlerarasılığı sahipleniyor. Bu durum, kendini disiplinlerarası -ve kimilerine göre de disiplin karşıtı veya disiplinler ötesi- olarak tanımlayan kültürel çalışmaların disiplinerliğe karşı kaygılarını anakronik hale getirmiyorsa da, "mükemmeliyet üniversitesi"nin mantığından kendini nasıl ayıracağı tartışmasını zorunlu kılıyor (Striphas, 1998: 461-2). Tabii böyle bir derdi olacaksa.

İdeoloji ve kültürel çalışmacıların kendiliğinden ideolojisi

Yukarıda da belirttiğim üzere, bugünkü hâkim eğilimiyle kültürel çalışmalar, Marksist döneminin temel sorunsalını oluşturan sınıf, belirlenim, temsil ve ideolojiyi büyük ölçüde bir kenara atmış durumda. Ancak ben burada, kültürel çalışmaların bir ideoloji teorisinden yoksun hale gelmesinin teorik-politik konumu açısından ciddi içerimleri olduğunu ve ayrıca, artık itibar edilmeyen ideoloji kavramının kültürel çalışmalar pratiğinin kendisinin sorgulanması için kullanılabileceğini, yani tam da bir kenara atılan ideoloji kavramının hayaletinin kültürel çalışmaları ve çalışmacıları sarstığını iddia edeceğim. Bunu yaparken, ideolojinin nasıl kavramsallaştırılabileceği gibi çetrefil, kapsamlı ve benim boyumu fazlasıyla aşan bir konu üzerinde uzun uzadıya durmayacağım ve yalnızca kısa birkaç değinme ile yetineceğim.

Bugün kültürel çalışmalara kültüralist, formalist ve dar metinselci bir eğilim hâkim durumda ve hatta bu eğilimin yeni bir tür pozitivizme yol açtığını da söylemek mümkün. Her şeyi kültürelleştiren kültürel çalışmalar, kültürel me-

tinlerin formel bir semiyotiği -ve bazen da kaba bir etnografi- ile meşgul oluyor. Bu yüzden de, Sparks'ın (1996: 98) da işaret ettiği gibi, bugünkü haliyle kültürel çalışmaları edebi çalışmalardan ayıran tek şey ilkinin içinden seçim yapılacak daha geniş bir metin yelpazesine sahip olması gibi görünüyor. Kültürel çalışmalar, kültürel alanı açıklamaktan çok izlenimci bir şekilde betimlemekle, kültürel farkları ve bunların çoğulluğunu gözlemlemekle yetiniyor. Ahlâkî yargılardan da kaçınarak, eleştirdiği ampirizmle aynı zemini paylaşır hale geliyor (McLennan, 1998). İndirgenmiş, dondurulmuş, şematize ve karikatürize edilmiş bir postyapısalcılık ve yapısökûm yorumuyla, kültürel anlamların sabitsizliğini ve çoğulluğunu, gösterenlerin yüzergezerliğini, farklılık ve ötekiliğin özneyi merkezsizleştirmesini türlü türlü "örnek olaylar"la resmediyor. Kapitalizmin akışı ve aksiyomatiği, sınıf, toplumsal-kültürel hiyerarşiler gibi nosyonlara itibar etmeyen hâkim eğilimiyle kültürel çalışmaların sunduğu sivyaseti kültürel görecilikten, çoğulculuktan ve liberal çokkültürlülükten ayırmak da hayli zorlaşıyor. Bir "öteki güzellemesi"ne dönüşen kültürel çalışmalar Deleuze'ün (1994: 52) "güzel ruh" adını verdiği konumdan çok da uzak görünmüyor: "Güzel ruh, tarih kanlı çelişkilerle yapılmaya devam ederken, her yerde farklılıklar gören ve bunlardan yalnızca saygın, uzlaştırılabilir veya federatif farklılıklar olarak söz eden ruhtur aslında. Güzel ruh, savaş meydanına fırlatılmış barışın adaleti gibi, yatıştırılmaz mücadelelerde yalnızca basit '*differend*'ler veya belki yanlış anlamalar gören biri gibi davranır". Bu durumun, kültürel çalışmaların özcülük ve determinizmden kaçmak isterken, kültürel alanı tamamen saydam ve kendi kendini kurabilen bir alan gibi düşünmeye yönelmesiyle ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan, kültürel çalışmalara hâkim olan ideolojiye Žižek'in (1999: 218) yönelttiği şu eleştiri yerinde görünüyor: "Bugünün eleştirel teorisi, 'kültürel çalışmalar' kılıfı altında, kapitalizmin koskoca varlığını görünmez kılmak için gösterilen ideolojik çabaya etkin bir şekilde katılarak, onun kısıtsız gelişmesi için nihai hizmeti yerine getiriyor: postmodern 'kültürel eleştiri'nin hâkim biçiminde kapitalizmden bir dünya sistemi olarak söz etmek 'özcülük', 'fundamentalizm' vb. suçlamalara yol açıyor."

Kültürel çalışmaların kültüralist-formalist bir yöne gitmesinde, Laclau'nun (1996) deyişiyle "ideoloji teorisinin ölümünün"[5] önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Neyin ideolojik olduğuna karar vermemizi sağlayacak ideoloji dışı bir ölçütün/zeminin olup olmaması ve ideolojik "çarpıtma"dan söz eden öznenin kendisinin ideolojiyle ilişkisi gibi epistemolojik ve ontolojik sorunlar -ve bu arada kavramın her şeyi kapsar şekilde düşünülmeye başlanması- ide-

5 Aslında Gramscici ve Althusserci hegemonya ve ideoloji çözümlemelerini formel bir söylem analizi yönünde "aşan" Laclau'nun kendisinin de "ideoloji teorisi"nin "cenaze töreni"nde yer almış olduğunu söylebiliriz. Laclau'nun ideoloji teorisini "yeniden diriltmek" için öne sürdüğü argümanlar ise, kendi geliştirdiği söylem analizini başka terimlerle yeniden öne sürmekten, "söylemsel kapanım" nosyonunun ifade ettiği şeyi "klasik" ideoloji teorisinin "çarpıtma" nosyonuyla yeniden formüle etmekten öteye gitmiyor.

oloji teorisinin terkedilmesinde ciddi bir rol oynadı (Žižek, 1994). Bunlara rağmen, temsil, (üst)belirlenim, arzu *ve* çıkar nosyonlarının işaret ettiği karmaşık alana hitap etmeden yapılan bir kültürel eleştiri yönsüzlükle malul olacaktır. Örneğin, belirli bir ideoloji teorisine dayanmayan bir alımlama çözümlemesinin betimleyici bir etnografinin ötesine geçmesi düşünülemez. Kültürel tüketim, alımlama ve temellükün nasıl bir ideolojik matrisin içinde gerçekleştiğini kavramadan yapılacak bir izleyici-tüketici çözümlemesi "izleyicinin etkinliği" tezinin kaba versiyonları olmaya mahkumdur -kültürel çalışmalarda yer yer rastlanan ve çoğu zaman karikatürize edilmiş bir de Certeau yorumundan beslenen bir eğilim. Bu yolla, yapısalcılığın "taşıyıcılığa" indirgediği özne, kendi kendisini kurabilen, kendi kendisiyle özdeş, arzuları ile çıkarları arasında bir çelişki olmayan, saydam, "hükümran" bir özne haline gelir (krş. Spivak, 1999: 251-66). Dolayısıyla, Derrida'nın (1994: 58) işaret ettiği üzere, "ideolojik olanın yeniden düşünülmesi" ve bunun için de, Marksizmin "ruhuna uygun bir şekilde" dönüştürülmesi gerekiyor. Bu noktada, kültürel çalışmalara yöneltilen klasik eleştirilerden biri olan kültürel alanın ekonomi politik ile olan bağını ihmal etmesi eleştirisi akla gelebilir. Ancak sorun, kültürel çözümlemeyi bırakıp ekonomi politiğe dönmek veya kültürel çözümlemeye basitçe ekonomi politik eklemek değildir. Aslında, Marx'ın *Grundrisse*'deki üretim-tüketim ve *Kapital*'in birinci cildindeki metaların fetişizmi tartışmaları, bizzatihi kapitalist meta üretimine mündemiç olan "hayalet"e, "toplumsal süreçlerin bağrındaki tuhaf canavar"a işaret ederek, sermayenin döngüsünün aynı zamanda sembolik de olduğunu ve kültürel süreçlere dışsal bir biçimde gerçekleşmediğini ortaya koyuyor. Marx'ın meta formunun mistik karakterine ilişkin tartışması, meta üretimi ile fetişizm, din ve ideoloji arasındaki karmaşık ilişkileri yeniden düşünmemizi sağlayabilir. Öte yandan, kültürel üretimin maddi üretimin asli bir bileşeni olduğu da aşikar. Debord'un "gösteri toplumu" tartışması, "gösterge ekonomisi" kavramı vs. de maddi ve kültürel üretim süreçleri arasındaki içsel bağa işaret ediyor. Hall ve arkadaşlarının -Marx'ın sermayenin döngüsü tartışmasına paralel şekilde geliştirdikleri- "kültür döngüsü" formülasyonu da buna işaret ediyor zaten (Hall, 1996a; Du Gay, 1997). Fakat, bunlardan da beslenen bir pespektif geliştirme kaygısının kültürel çalışmaların "kendiliğinden felsefesi"nde pek de rağbet görmediğini söylemek mümkün. Kısacası, ideolojik olanı, maddi/gayrımaddi, temsil eden/temsil edilen, gerçek/sanal vb. karşıtlıkların ötesinde düşünmemizi sağlayacak yeni, "başka kavramlar"a ihtiyacımız var (Derrida, 1994: 163). İdeolojik olanın meta üretimi ile nasıl hem eşkapsamlı olup, hem de ona bağlı ve fakat indirgenemeyecek ve özerk bir fazlalık ürettiğini, "ideolojik adlandırmanın" nasıl hem başarılı, hem başarısız olduğunu formüle edebilen bir ideoloji teorisi olmadan yürütülecek kültürel çalışmaların "toplumsal metne" dair radikal bir teorik-politik eleştiri ve müdahale geliştirebilmesi mümkün değil.

Öte yandan, tam da ideoloji eleştirisinden uzaklaşmış bu haliyle kültürel çalışmaların kendisi, çözümlemeyi hedeflediği kültürel üretim alanı ve iktidarın bir parçası haline geliyor. Bu niteliğiyle de, bizzatihi kültürel çalışmaların sorunsalının ve işleyiş tarzının ideoloji eleştirisine konu olması gerekiyor. Nitekim, Benjamin de, "Üretici Olarak Yazar" tartışmasında, bir yapıt hakkında, onun zamanının toplumsal üretim ilişkileri *karşısındaki* tavrının ne olduğu sorusu yerine, bu ilişkiler *içindeki* konumunun ne olduğu sorusunu sormayı yeğler ve entelektüellerin sınıf mücadelesindeki yerinin ancak üretim ilişkileri içindeki konumları temelinde saptanabileceğini söyler (Benjamin, 1999: 769-70, 773). Bu açıdan düşünüldüğünde, Jameson'ın (1995: 614, 635) yapmış olduğu ve pek de yankı bulmayan, "Kültürel Çalışmaların kültürel çalışmalar çözümlemesine tâbi tutulması", kültürel çalışmacı akademisyenlerin "*kendi* kültürlerinin etnolojisine girişilmesi" çağrısına kulak vermek gerekiyor. Bu, aynı zamanda, de Certeau'nun 1970'lerin başlarında yazdığı bir yazıda vurguladığı gibi (1997: 127-99), "kendisinden doğru kültürle uğraşılan yer"in (toplumun içinde nereden konuşulduğunun) sessizce söyleme nasıl nüfuz ettiğinin ve bizzat bu yerin kültürel çözümlemede nasıl temsil edildiğinin çözümlenmesi gerektiği anlamına geliyor. Kültürel çalışmaların nesnesiyle olan ilişkisinin özgül yanı, "nasıl-yapmak gerektiğini-bilmek" (*savoir-faire*) olarak "kültür"ün bizzatihi kültürel çalışmalar pratiği için de geçerli olmasıdır. Yani kültürel çalışmaların kendi nesnesini nasıl çözümlemesi, onunla nasıl bir ilişki kurması ve ürettiği bilgiyi nasıl kullanması ve "tüketmesi" gerektiğini vazeden bir "kültür". Kültürel çalışmalara hâkim olan ideolojinin tam da bu pratiklerde cisimleştiğini söyleyebiliriz.

Althusser'in (1984) kavramına başvurarak, kültürel çalışmaların kendisine hâkim olan kültürde, kültürel çalışmacıların hâkim "bilimsel" pratiklerinde cisimleşen, kültürel metin çözümleme pratiğinin "normal seyri içinde sessiz ve görünmez şekiller alan", kendiliğinden işleyen -ve kültürel çalışmacıların sahip oldukları "dünya görüşleri"nden en azından kısmen ayrılabilen- ideolojiye "kültürel çalışmacıların kendiliğinden ideolojisi" diyeceğim. Kendiliğinden ideolojinin kültürel çalışmalarda nasıl maddileştiğini anlayabilmemiz için, sözün öznesi ile telaffuzun öznesi, telaffuz edilen içerik ile telaffuz konumu arasındaki ayrımları kültürel çalışmalar pratiğinin kendisine uygulamamız gerekiyor. Yani kültürel çalışmalar metinleri ile bu metinlerin edimsel bağlamları arasındaki ilişkiyi sorgulamamız gerekiyor. İçeriği itibariyle mevcut tahakküm ve sömürü ilişkilerine muhalif olan ve karşı-hegemonik bir perspektif vazeden metinler, telaffuz edildikleri konum itibariyle bu ilişkilere uyum gösterebilir. Bu açıdan bakıldığında, kültürel çalışmalardaki hâkim eğilimin, sözün öznesi iktidar ilişkilerini muhtelif perspektiflerden eleştiriye tâbi tutarken, telaffuzun öznesinin bizzat da bu pratiği ile akademik sermayenin döngüsüne dahil olması ve onu yeniden üretmesi olduğunu söyleyebiliriz. Bununla, kültürel çalışma-

ların mevcut toplumsal ilişkilere tümüyle dahil olduğunu iddia etmiyorum. Sorun, kültürel çalışmaların sözün öznesi ile telaffuzun öznesi veya telaffuz edilen içerik ile telaffuz konumu arasında zaten her halükârda varolacak olan gerilimden uzaklaşması, bu ilişkiyi sorun etmez hale gelmesidir. Bunu asla çözülemeyecek olan ve fakat verimli bir gerilim olarak yaşamak yerine, kendi referans çerçevesini buna kapatması veya en fazlası bu ilişkinin sorunsuz olduğunu önvarsaymasıdır. Dolayısıyla, kültürel çalışmaların kendi kültürel üretiminin edimsel anlamını sorgulamaktan uzaklaştığını söyleyebiliriz. Hall'un kültürel çalışmalara biçtiği "organik entelektüel" rolü, sorunlu addedilse bile, bu gerilime hitap etmesi açısından anlamlıdır.

"Kültürel çalışmalar yapmak" ne yapmaktır?

Şimdi de, sözünü ettiğim kendiliğinden ideolojinin kendini nasıl ortaya koyduğuna bakalım. Her şeyden önce, yalnızca kültürel çalışmacıların kullandıkları bir ifade olmasa da, İngilizce'de -ve ondan çevrilerek Türkçe'de de!- kullanılan "(kültürel çalışmalar) *yapıyorum*" sözü dikkat çekicidir. Çünkü bu söz, edildiği her bağlamda değilse de, çoğu zaman onu kullanan öznenin nesnesiyle dışsal, araçsal, şeyleştirici, profesyonelist bir ilişki kurduğunu açığa vurur. Hatta tam da betimlediği şeyi "yapıp eder"; yani edimseldir. Öte yandan, Hall (1990: 22-3), en zarif formel yapısökümünü yapanların yaşanan kültürel bunalımın çözümüne katkılarının olmamasından ve insanlar için "ötekiliğin" gerçekte nasıl bir şey olduğu ile karşılaşmadan "öteki" üstüne zarif metinler yazmanın pekala mümkün olmasından söz ederken, yukarıda vurguladığım türden bir edimselliği kastediyor. Žižek (1997) de, kendi kişisel deneyiminden hareketle, Amerikalı "radikal" akademisyenlerin pratik olarak tümünün sessiz bir şekilde Amerikan kapitalist modelinin uzun dönemli istikrarına yaslandıklarını, nihai profesyonel hedeflerinin kalıcı bir konum (*tenure*) kazanmak olduğunu savunuyor ve şaşırtıcı bir kısmının borsada oynadığını kaydediyor. Žižek'in bu gözlemine, sözgelimi Deleuze uzmanı olup da, ders verdiği üniversiteye helikopterle gidip gelen akademisyenler olabildiğini eklemek gerekiyor. Öte yandan, Boothroyd'un (1999) vurguladığı üzere, kültürel çalışmalarla uğraşan akademisyenler, üniversite yöneticileri tarafından, "öğrenci piyasasında" kültürel çalışmaları satabilmek için, kültürel çalışmalar derecesinin tasarım, reklamcılık kültürü, kriminoloji veya turizm gibi alanlarda iş bulmak için avantaj sağlayacağını söylemeye itiliyorlar.

Bu noktada, yalnızca kültürel çalışmalarla uğraşanlarla sınırlı olmamakla birlikte, bir akademik insan tipinden söz edebiliriz. Kongreden kongreye veya konferanstan konferansa koşturarak kendini gösteren, seri ve aynı zamanda esnek bir tarzda yayın yapan, son teorik eğilimleri yakından takip etme ve bunlara kendini uydurma telaşı içinde olan bir *homo academicus*. Nitekim, konferans

trafiğine dahil olarak kişisel hırsını gōstermek ve yayınlarla CV'sini gūçlendirmek kūltūrel çalışmacıların ana meşguliyeti haline geliyor (O'Shea, 1998: 521). Bu tipin, Žižek'in (1999: 359) vurguladığı ūzere, ōzlū teorik çalışmalar yerine, muhtelif konularda kısa "mūdahaleler"le meşgul olmasının kūltūrel çalışmaların metalaşması ile içsel bir bağı olduğunu sōyleyebiliriz. Tabii bu *homo academicus*'un kişisel tanınma ve ilerleme kaygısı, "performans değerlendirmeleri"nde pek ōnemsenmeyen ōğretimi bir yūk olarak dūşūnmesine yol açıyor. Tūm bunlar dūşūnūldūğūnde, Nalbantoğlu'nun (2003) tartıştığı "*ersatz yuppie* akademisyen"in boyverdiği -tek toprak değilse de- başlıca topraklardan birinin kūltūrel çalışmalar olduğu sōylenebilir. Lacapra'nın (1998: 33) "mūteşebbis devrialemci" adını verdiği ideal tipi de Nalbantoğlu'nun çizdiği çerçevede dūşūnmek mūmkūn: Sūrekli yeni akademik anlaşmalar peşinde koşan, hep hareket halinde olan, vaktinin epeyce bir kısmını asıl çalıştığı ūniversite dışında geçiren, neredeyse ortalama bir telefon rehberi hacminde bir CV'ye sahip, formasyonu "piyasası iyi" bir metaya dōnūşmūş olan, Deleuze'ūn "gōçebe"si ile Reebok yōneticisi arasında bir yerde duran akademisyen. Kūltūrel çalışmaların paradigmatik olmayan konumu, "*ersatz* yuppie" veya "mūteşebbis devrialemci" akademisyenin "esnekliği" ile karşılıklı bir beslenme ilişkisine girebiliyor. Bōylece, eleştirel bir teorik-politik arayışın vazettiği paradigmatik olmayış, siyasal angajmana ilişkin tūm referanslarını kaybederek, akademik sermayenin bir gerçekleşme biçimi olarak paradigmatik olmayışa dōnūşūyor. Dolayısıyla, kūltūrel çalışmalar açısından sorun, yalnızca ūrettiği bilgi veya içeriği ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda ūretim ve işleyiş tarzının toplumsal bağlamına da uzanıyor.

Kūltūrel çalışmalara hâkim olan yeni pozitivizm ve metinsel formalizmi de bu bağlamda dūşūnebiliriz. Bu formalizm, yine Althusser'in (1984) terimleriyle, kūltūrel çalışmalarla uğraşan "bilim adamlarının kendiliğinden felsefesi"nin ōnemli bir bileşenidir ve kūltūrel çalışmacıların içlerinde "uyuklayan bir filozof" olduğuna işaret etmektedir. Zaten Žižek (2001: 224) de, Nalbantoğlu'nun "*ersatz* yuppie akademisyen" nitelemesine paralel bir şekilde, kūltūrel çalışmaların bir tūr "*ersatz* felsefe" olarak işlediğini sōylūyor. Kūltūrel çalışmaların ōzellikle postyapısalcılığı sōmūrmesi, bir pratik olarak bu kendiliğinden felsefenin yapıtaşlarından biridir. Bu bakıma, Althusser'in çok ōnceleri genel olarak insan bilimleri hakkında sōylediği şeyin kūltūrel çalışmaların bugūnūnū haber verdiğini sōyleyebiliriz: "İnsan bilimleri bazı felsefeleri ya da onlar için felsefenin yerini tutan başka disiplinleri (ōrneğin dilbilim ve psikanaliz giderek semiyoloji için, edebiyat tarihi için vb. felsefe işi gōrmektedir) sōmūrūrler... Bu kovalamacada, eğer gōrūlmek istenirse, birşeyler bir eksiklik olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan bilimlerinin isimlerini hak edebilmeleri için eksik olan şey: teorik temel" (Althusser, 1984: 38). Bunun tezahūrlerinden biri, Hall'un (1992) Amerikan kūltūrel çalışmaları karşısındaki şaşkınlığının da ōnemli bir nedeni

olan teorik sorunsuzluk veya akıcılıktır (*fluency*). Althusser ve Gramsci gibi "meleklerle güreşme"nin yerini, her şeyi açıklayabildiğini ve teorileştirilmemiş bir şey bırakmadığını düşünen, teoriyle didişmeyen bir konum almıştır. Nitekim Jameson, on yıl önce yazdığı bir kültürel çalışmalar derlemesi eleştirisinde (1995: 624), kültürel çalışmaların Marksist bir proje olmaktan çıkması ve hatta Marksizmin ikamesi haline gelmesini tartışırken, "yabancı teori Atlantik'i geçince bağlamsal siyasal veya sınıfsal vurgularını epeyce kaybediyor (Fransız teorisinin bu vurgularının fazlasıyla uçup gitmesinin gösterdiği üzere)" demişti. Žižek de (1997), Amerikan radikal akademyasının, "Avrupalı" eleştirel teoriyi kültürel çalışmalar şıklığının zararsız evrenine tercüme ettiğini söylüyor. Dolayısıyla, sonuçta ortaya, kültüralist bir Gramsci, liberal bir diyalojizme indirgenmiş bir Bakhtin, bluejean'in direnişi gösterdiği iddiasına destekten ibaret bir de Certeau, formalist bir Derrida vs. çıkıyor.

Hâkim pragmatist eğilimi ile Amerikan kültürel çalışmalarının "teori"yi paranteze alan veya teorik gündemi "pratik projeler"e aktaran tavrının (Cohen, 1998: 99) bunu beslediğini söyleyebiliriz. Ancak, bugünkü haliyle bu sorun Atlantik'in öbür tarafına özgü olmayıp, kolayca yerelleştirilemeyecek, global bir özellik gösteriyor. Zira kültürel çalışmaların geneline hâkim olan şey, "postmodern", postyapısalcı teorinin terimlerinin pratik terimlere tahvil edilmesi ve muhtelif -sinematik, edebi, bedensel vs.- "örnek olay"da "gösterilmesidir". Böylece, kültürel çalışmalar -Althusser'in "nesnenin ampirizmi" dediği şeye paralel olarak- "metnin ampirizmi"ne dayalı bir şekilde, yeni bir tür pozitivizm üretir hale geliyor. Kültürel çalışmaların kendi metinlerine kazınan bu kendiliğinden felsefe akademik aygıtın hegemonik kodları ile mutlu bir beraberlik içinde, enflasyonist bir etki yaratıyor. Ortaya çıkan "bilgi" yığını, muhtelif metinlerin neyi telaffuz ettiği ile meşgul olan, metinlerde dillendirilen "fikirler"le meşgul olan, Marx'ın deyişiyle "ne yapıldığı ile değil, ne söylendiği ile" kendini sınırlayan bir metinsel formalizm oluşturuyor. Bu niteliği ile de, Baker'in (2002) "kanaat sosyolojisi" adını verdiği doksolojinin beslendiği damarlardan biri haline geliyor. Kültürel çalışmalar içinde üretilen bilgi yığınının tümüyle değilse de önemli bir kısmının herhangi bir teorik konumu veya kavramı "kullan-at" türü bir "referans" muamelesine indirgediği ve bu açıdan -bizzat çözümleme nesnesini oluşturan- "enformasyon toplumu" ile izdüşüm içinde olduğunu söyleyebiliriz. Zira bu bilgi, hakikatle içsel bir bağ içinde olan bir bilgi değil, belirli söylemsel işlemlere göre "malumat" veren, hemen tüketilmek üzere üretilmiş bir bilgidir. Aslolan kullanım değeri değil, mübadele değeridir ve bunun gerçekleştirildiği kurumsal bağlamın dışındaki dünya için pek bir "değer" taşımaz. İşte bu yüzden de, sözkonusu kültürel eleştiri literatürü enflasyonu içinde, Adorno, Benjamin veya Bakhtin metinleri gibi, tekrar tekrar kendisine geri dönülmesi ihtiyacı hissedilen, her okumada yeni bir keşfin yapılabildiği, "başucu" metinleri bulmak imkânsız değilse de, bir hayli zordur.

Bu bakımdan, "mükemmeliyet üniversitesi"nin işleyiş tarzı üretilen bilginin içeriğine de sirayet ediyor. Sözgelimi, bir kültürel çalışmalar konferansını değerlendiren Boothroyd (1999), başka araştırma alanlarında zaten hâkim olan bir eğilimin kültürel çalışmalarda da sözkonusu olduğunu, konferansta sunulan kimi projelerin "araştırma sonuçlarının" sunduğu verilerle "potansiyel enformasyon piyasalarına" hitap ettiğini, bu arada bilginin "enformasyon" olarak metalaşmasının dert edilmediğini söylüyor. Dahası, vaktiyle "eskiden ideolojik devlet aygıtları adı verilen kurumlarla konuşmak ve çalışmak" ve hatta özel şirketlere enformasyon sağlamak önerisinde bulunmuş olan Bennett'in (1992) başını çektiği "kültürel politika (*policy*) çalışmaları"na yönelme eğilimi de dikkate değer. Bennett, kültürel çalışmaların -ve eskiden yöneticisi olduğu Griffith Üniversitesi'ndeki (Avustralya) merkezin- misyonunu kültür politikaları formüle etmek ve hükümetin kültür politikasını etkilemek olarak tanımlıyor. (Striphas, 1998: 456; Bennett, 1998). Bu tür kültürel çalışmalar, akademyanın hegemonik kodlarıyla esaslı bir uyuşmazlık sergileyecek gibi görünmüyor elbette.

Kültürel çalışmaların en önemli açılımlarından biri, kültürel alan ile siyasal alan arasındaki ilişkiye ve eklemlenmeye ve bunları birarada düşünme gereğine işaret etmesiydi. Ancak, bugünkü hâkim "yapılış" tarzı tam da kültürel alanı ve bu alandaki pratikleri, ürünleri veya "metinleri", yalıtık, soyut ve mutlak addetme eğilimi gösteriyor. Dolayısıyla da, kültürel çalışmaların "farklı bir teoriyi siyasallaştırma ve siyaseti teorileştirme biçimi" olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Böyle olduğuna olan inanç kültürel çalışmacıların kendiliğinden ideolojisinin bir parçası haline gelmiştir daha çok. Zira bu kendiliğiden ideoloji "entelektüel çalışmayı siyasetle ikame etme"yi vazediyor (Hall, 1992: 286). Bu açıdan düşünüldüğünde, kültürel çalışmalara hâkim olan metinsel formalizm ile kültürel çalışmaların siyasetsizleşmesi arasında yakın bir bağ vardır. Eleştirel ve muhalif içeriğin kaybolması ile yerleşik akademik düzene dahil olma arasında da çift yönlü bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan sorun, kültürel çalışmaların akademinin içinde yer alması değil, yerleşik akademik düzenle ve bilme aygıtıyla ilişkisini dert etmemesidir. Kültürel çalışmaların kendi kendine yönelik bir eleştirellik ve düşünümsellik geliştirerek, nesnesi olan kültürel üretimin metalaşmasının yanı sıra, kendisinin yürüttüğü kültürel eleştirinin metalaşmasını ve kendi pratiklerinde maddileşen ideolojiyi de sorgulaması gerekiyor. Kısacası, hem incelediği kültürel metinlere ve hem de kendi pratiğine dönük bir ideoloji eleştirisinden yoksun olan kültürel çalışmalar, Badiou'nun (2001: 50-51) deyişiyle, "hakikatin kırıntısı olmayan kanaatler", "dolaşan bilgilerin oluşturduğu anarşik yığın" özelliği gösteriyor. Oysa, iletilen, dolaşıma sokulan kanaatlerin aksine, hakikat süreci bir karşılaşmayı (*encounter*) ve sadakati -bir evrensellik iddiasına sadakati- gerektirir. Bu ise, kültürel çalışmacıların ve giderek entelektüellerin ürettikleri bilginin toplumla kuracağı bağ konusunda da sorumluluk üstlenmelerini gerektirir (krş. Hall, 1990: 18).

... ve Türkiye akademyası

Yukarıdaki tartışmamız ışığında, Türkiye'de kültürel çalışmaların hem önemli imkânlar sunduğunu, hem de ciddi tehlikeler içerdiğini söyleyebiliriz. Kendi pratiğine dönük bir eleştirelliği ve düşünümselliği sürekli canlı tutan bir kültürel çalışmalar, Türkiye toplumunun yaşadığı karmaşık dönüşümün ve organik bunalımın anlaşılması ve ekonomik, siyasal ve kültürel süreçlerden dışlananların bunlarla mücadele etmenin yollarını düşünmeleri ve bulmaları açısından önemli bir tarihsel misyon üstlenebilir. Fakat, "aklın kötümserliği"ne başvurursak, kültürel çalışmaların Türkiye'de izleyeceği yol hem global, hem de yerel olarak akademyanın ve ideolojik-politik konjonktürün önümüze saçtığı dikenlerle dolu.

Öncelikle, Türkiye'de kültürel alana ilişkin yapılan çalışmalara kabaca bakarsak, folklore yavan arşivciliğin, edebiyat çalışmalarına düz betimleyiciliğin ve iletişim araştırmalarına da sığ bir ampirizmin ve profesyonelliğin hâkim olageldiğini söyleyebiliriz. Dahası, kültürel çalışmaların beslenebileceği ve bizatihi dönüştürebileceği toplumsal ve kültürel tarih, folklor, edebiyat eleştirisi, sosyal ve kültürel antropoloji, sinema çalışmaları vb. alanlardaki literatürün sınırlılığı da önemli sorunlardan biri olarak görünüyor. Nihayetinde Karagöz'ün geç 19. yüzyıl öncesi tarihinin hâlâ karanlık olduğu, 1930'ların -onbinlerce sattığı rivayet edilen- halk kitaplarının ve bu kitapların alımlanma biçimlerinin -Chartier'in Fransa kültürel tarihi bağlamında yaptığı gibi- analizlerinin olmadığı ve daha da ötesi bütün bir erken Cumhuriyet dönemi Kemalist modernleşmesinin popüler kültürel temellük biçimlerinin pek de incelenmediği, toplumsal sınıflar ile kültürler arasındaki ilişki veya kaymaların aldığı özgül tarihsel, yerel biçimlerin büyük ölçüde bilinemediği, 1970'ler kuşağı erkeklerinin popüler cinsellik "metinleri" olarak seks filmlerinin ele alınmamış olduğu vs. bir durumla karşı karşıyayız.

Buna, Türkiye'de entelektüel-akademik geleneğe hâkim olagelen teoriyle edilgen bir alımlama ilişkisi kurmanın kültürel çalışmalar açısından da geçerli olması handikapını eklemek gerekiyor. Üstelik bu handikap, kültürel çalışmalar bağlamında başka bağlamlarda olduğundan daha dramatik bir hal da alabilir. Zira, yukarıdaki tartışmamızdaki "Avrupalı" ("Fransız") toplumsal teorinin Anglo-Sakson kültürel çalışmalara uyarlanması noktasını hatırlayacak olursak, esasen bu uyarlamalardan beslenen Türkiye'deki kültürel çalışmalar, uyarlamaların uyarlaması niteliğinde olabilecektir. Yani Jameson'ın deyişiyle "Atlantik'i geçince" vurgularını kaybeden teorinin, bu haliyle, yine Atlantik üzerinden -deyim yerindeyse, belki bu defa "business class" değil de, "ekonomi sınıfı" bir koltukta uçarak!- Türkiye'ye gelmesinin ciddi entelektüel sonuçları olacaktır. Bu bakımdan, teoriyi formelleştiren ve Türkiye'deki kültürel alanı ve pratikleri bu formelleştirmenin üzerinde iş gördüğü basit "örnek olaylara" veya kendine

ampirik destek bulduğu sorunsuz referanslara indirgeyen bir kültürel çalışmalar söylemi entelektüel-akademik geleneğin kimi eski modalarının kaderini paylaşabilir. Sözgelimi, Türkiye'de kültürel alanın karmaşıklığı, yüksek kültür/popüler kültür ayrımının ve kültürel hiyerarşilerin çöktüğü yolundaki "postmodern" tezi kolayca desteklememizi sağlayacak bol "malzeme" sunuyor. Ancak, bunu yaparken, Türkiye kültürel tarihinde kültürel ayrımların ne ölçüde dikey-hiyerarşik kodlarla kurulduğu sorusunu ihmal ettiğimiz gibi, Türkiye toplumsal formasyonunun geçirdiği dönüşümlerle birlikte bugün kültürel alanın içinde üreyen ve onun karmaşıklığını üstbelirleyen kültürel hiyerarşileri de ihmal etmemiz pekala mümkün. Bununla yakından ilişkili bir başka örnek, toplumsal sınıfların bir "analiz birimi" olarak kültürel çalışmalarda itibar görmüyor olması ile ilgili. Türkiye toplumsal formasyonunun karmaşık tarihine bakarak, zaten ciddi teorik sorunları olan sınıf kavramının geçersizliğine hükmederek, bir kültürel metnin formel semiyotiğinin inceliklerine gönül rahatlığıyla kendimizi hasredebiliriz. Ancak, burada da, sınıf olarak formüle etmesek bile, farklı toplumsal kesim ve konumların hangi özgül kültürel formasyonlara sahip oldukları, bu formasyonların nasıl dönüştüğü ve kapitalist aksiyomatiğin/sermayenin hükmü ve akışının bunları nasıl (yeniden) kodladığı gibi soruları es geçmiş oluruz. "Beyaz Türkler"in ve yoksulların kendi varoluş koşullarını hiyerarşik terimlerle yaşıyor olmaları, kültürel hiyerarşilerin "yapısının sökülmesi" gereken kategoriler olmakla birlikte, toplumsal olarak etkili olduklarını gösteriyor. Sözkonusu uyarlama -veya fason üretim- mantığından uzaklaşan bir perspektifin toplumsal teoriye de ciddi katkılar yapabileceğini söyleyebiliriz - tabii Türkiye'de akademyaya hâkim olan dinamikleri bir an için hesaba katmayarak.

Tüm bunlar, bir yandan iğneyle kuyu kazmayı, fetişist bir tarzda olmasa da arşivleri didik didik etmeyi, öbür yandan teori ile didişmeyi gerektiriyor. Ancak, kültürel çalışmaları bir akademik şıklık olarak gören ve akademik aygıtın hâkim yazı ve referans ekonomisi, "atama ve yükselme ölçütleri" ve "konferans turizmi"nin icaplarına göre davranan *homo academicus*'un kendiliğinden ideolojisi açısından "fizibiletisi" olan "yatırımlar" değiller pek de. Onun için, P. N. Boratav ve İ. Başgöz gibi figürlerin bize sunduğu kaynaklara gönül indirmek veya Benjamin'in *Pasajlar*'ı gibi bitmeyebilecek projelere girişmek akıl kârı değil elbette; "postmodern durumlar" hakkında birkaç teorik referansla seyrettiği yeni bir filmin veya okuduğu romanın "yapısını sökmek" -daha doğrusu söker gibi yaparken izlenimci bir betimlemesini yapmak- daha rasyonel. Bu nedenle de, bir bütün olarak akademyanın ve bu arada kültürel çalışmaların meta üretiminin ve mübadelesinin bir alanı haline gelmesinin Türkiye'de kültürel çalışmalar açısından Anglo-Sakson dünyasından çok daha tahripkâr olacağını söyleyebiliriz. Çünkü elimizde Thompson'un *İngiliz İşçi Sınıfının Yapılışı* veya Williams'ın *Kültür ve Toplum*'u gibi klasik metinler olmadığı gibi, klasikle-

şebilecek veya aşılması gereken metinlerin üretilmesi de mevcut akademik düzen içinde kolay görünmüyor.

Öte yandan, "mükemmeliyet üniversitesi" veya şirket olarak üniversite, başka yerlerde olduğu gibi, Türkiye'de de kültürel çalışmalar pratiğinin içinde gerçekleştiği/gerçekleşeceği kurumsal çerçevenin temel dinamiğini oluşturuyor. Bu açıdan, Schneider'in (2002) Sabancı Üniversitesi'nde kurulan "Kültürel Etüdler" lisans programını tartışan yazısı kültürel çalışmaların izleyeceği seyir hakkında önemli ipuçları veriyor. Yukarıda Boothroyd'a (1999) atıfla değindiğimiz kültürel çalışmaların "öğrenci piyasasına" pazarlanması sorunu ile bu programı yürütenlerin de ister istemez meşgul olduğu anlaşılıyor (Schneider, 2002: 400). Schneider (2002: 403n), programın ilk mezunlarının iş bulmakta başarılı veya başarısız olmalarının "kültürel çalışmaların gelecekteki pazarlanabilirliğinde" belirleyici olacağını belirtiyor. Buna, böyle bir pazarlama kaygısının kültürel çalışmalar pratiği -ve Schneider'in (2002: 402) sorduğu "kültürel çalışmalar nasıl bir siyasetin açık veya örtük bir parçası olacak?" sorusunun bulacağı cevap- açısından da tayin edici olabileceğini eklemek gerekiyor. Başka bir ifadeyle, Schneider'in (2002: 393) vurguladığı "akademyaya yeniden biraz siyaset zerketme" kaygısı ile şirket olarak üniversitenin pazarlama kaygısı arasındaki muhtemel gerilim -ya da böyle bir gerilimin yaşanıp yaşanmaması- kültürel çalışmaların -en azından akademyadaki- seyrinde canalıcı bir etken olacak gibi görünüyor. Bu, özel üniversitelerde olduğu gibi, fiilen şirketleşme yolundaki kimi devlet üniversiteleri için de geçerli. Bunun bir örneği, benim de katıldığım ODTÜ'deki "Medya ve Kültürel Çalışmalar" yüksek lisans programının -tıpkı diğer disipliner ve disiplinlerarası programlar gibi- "müteşebbis üniversite" şiarına uymasının beklenmesidir. Programın, başvuranların ve kabul edilen öğrencilerin önemli bir kısmının zihninde, başka seçeneklerin zaten çok kısıtlı olduğu koşullarda, kültür endüstrilerinde uygun bir profesyonel kariyer için atlama tahtası olarak düşünülmesi de ayrıca kayda değer.

Bu açıdan düşünüldüğünde, Türkiye'de kültürel çalışmaların gelişim seyri ve ufku açısından tayin edici olabilecek iki vektör var. Birincisi, genel olarak akademyanın toplumsal süreçlerdeki konumu, ikincisi ise kültürel çalışmaların ideolojik-politik pratikler ile kuracağı bağ. İlki açısından, mevcut haliyle akademyanın devlet aklının aksiyomları ile sermayenin aksiyomlarını maddileştiren bir kurum olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki aksiyom seti, birincisinin üniversiteye geleneksel olarak milli bir fikri, kültürü, terbiyeyi inşa etme (*Kultur* ve *bildung*) işlevini otoriter bir tarzda dayatmasına karşılık, ikincisinin üniversiteyi kendisi dışında tüm yüklemlerinden, referanslarından arınmış, fikri içeriği ile değil de, mübadele değeri ile "tartılan" bir meta olarak bilgi üreten bir şirket şeklinde görmesi açısından içsel olarak çelişkili bulunabilir. Ancak, birincisi kendini ikincinin terimlerine başvurmak zorunda hissettiği ve ikincisi de resmî-milliyetçi bir momenti kendine eklemlediği ölçüde, yani üniversite

tahayyülünün hegemonik kodunu "şirket olarak üniversite" oluşturduğu ölçüde mutlu bir beraberlik içindedirler. Bizzatihi kendisi bir işletme veya "teşebbüs" olarak işleyen üniversitenin ürettiği akademik metayı iyi pazarlayarak, teknolojik gelişme için "yatırımlar" yaparak bir "mükemmeliyet merkezi" olmasının aynı zamanda milli bir sıçramayı tetikleyeceği, Türkiye'nin rekabet gücünü artıracağı ve dolayısıyla da "ulus-devlet"in ve "milli birliğin" pekiştirilmesine katkıda bulunacağı inancı bu mutlu beraberliğin bir nişanesidir.

Devlet aklının ve sermayenin vazettiği bu aksiyomların kültürel alanla ilgilenen *homo academicus*'taki tezahürleri "milli kültür" veya "milli folklor" peşindeki geleneksel akademisyen ile "kültürel metne" aynen borsa broker'larının kağıtlarına yaptıkları gibi muamele eden "*ersatz* yuppie akademisyen"dir. Kültürel çalışmaların kaderi, kültürel çalışmacıların söz konusu iki *homo academicus* tipi arasına sıkışmışlıktan kurtulup kurtulamamasına ve başka bir "derdi" cisimleştirip cisimleştirememelerine bağlı. Bir başka kültürel çalışmalar ise, üniversite içinde konumlanmış ve hatta kurumsallaşmış olsa da, onun sınırlarının dışına taşan ve ürettiği bilgiyi akademik sermayeye tahvil etmek yerine, tam da o bilginin "nesnesi" konumundakilerle -yani ezilmiş, susturulmuş, dışlanmış madun kesimlerle- etkileşime sokan, kendini toplumsal-siyasal alana yönelik bir eleştirel teorik-politik müdahale ile tanımlayan bir kültürel çalışmalar olabilir ancak. Gerekli olan şey, Benjamin'in (1999: 774) Brecht'e atıfla tartıştığı üzere, bir üretici aygıtın -enstitülerin, kurumların, bizim örneğimizde akademik aygıtın- ihtiyacını karşılamak değil, onu işlevsel olarak dönüştürmektir (*umfunktionierung*). Bu ise, kültürel çalışmaların incelediği kültürel ürünlerin tüketicilerini, izleyicilerini, okurlarını üretici kılmaya çalışması demektir (krş. Benjamin, 1999: 777). Siyasal bir pratik olarak bu da bizi sözünü ettiğimiz ikinci vektöre, kültürel çalışmaların bir tarihsel hareketle bağ kurabilmesine götürüyor. Mevcut siyasal ve kültürel iklimin bunu pek mümkün kılmadığı ve bunun ancak bir metafor olabileceği aşikâr. Yine de, son kez Hall'a (1992: 282) dönerek, metaforların ciddi şeyler olduğunu ve pratiklerimizi etkilediğini belirtelim. Yani kültürel çalışmaların yeni bir "kolektif irade"nin oluşturulmasında, sanki böyle bir olasılık varmış gibi -veya Derrida'nın (1994: 65) deyişiyle "henüz veya artık beklenmeyeni bekleyerek"- sorumluluk hissetmesi, eleştirel bir teorik-politik pratik olarak toplumsal ile "karşılaşması" veya "yüzleşmesi", sahici bir evrensellik iddiasına sadakat göstermesi, bir "hakikat öznesinin" oluşumuna dahil olabilmesi gerekiyor. Kültürel çalışmalara öncülük eden iki önemli figürün, Benjamin ve Gramsci'nin "yıkıntılar" veya İtalyan popüler kültür ürünleri arasında aradıkları şey de buydu bir bakıma: Susturulmuşların seslerine kulak verme ve kendi sesinde onların seslerinin yankılanması... Tabii Benjamin'in "tarihsel materyalist" için söylediği gibi, kendinde "zayıf da olsa mesyanik bir güç" olduğunu bilerek.

Bir tartışma notu: "Solun son sözü"?

Anlaşılabileceği üzere, bu yazı Tuncay Birkan'ın (2002) kültürel çalışmalara yönelttiği, eleştirelliğinin kaybolması ve akademi içi bir oyuna dönüşmesi eleştirilerini paylaşıyor ve bunların dinamiklerini kendince açımlamaya çalışıyor. Bununla birlikte, Birkan'ın argümanının burada ancak kısaca değinebileceğim ciddi sorunlar içerdiği kanısındayım. İlk olarak, Birkan, kültürel çalışmaların katkı ve kazanımlarını teslim eder görünmekle birlikte, kendi argümanını geliştirirken bunları fiilen yok saymaya meyletiyor. Zira kültürel alanın çözümlenmesinde sık sık sözkonusu olan ve kültürel çalışmalar içinde de yer yer nükseden elitizm/popülizm, itaat/itiraz, manipülasyon/direniş gibi ikiliklerin içinden düşünmeyi sürdürüyor ve sonuç itibariyle Adorno'da vücut bulan kültür endüstrisi eleştirisini tekrar ediyor. Bunu yaparken de, başta Hall olmak üzere kimi teorisyenlerin -ve bu arada kendi atıfta bulunduğu Williams, Jameson ve Benjamin gibi figürlerin- bu ikiliklerin ötesine geçen veya geçmemizi sağlayabilecek analizlerini ihmal ediyor. Böyle olduğu için de, büyük "K" ile "Kültür"den, "yüksek kültür adıyla bilinen o özerk alan"dan ve bunun kitlelere "iletilmesi" veya "yayılması"ndan gönül rahatlığıyla söz edebiliyor. Birkan, "tarihte kadri bilinmemiş" muazzam miktarda popüler kültür konusu olduğundan dem vururken "solcu akademisyenler"i hedef almakta ve bu yazıda tartıştığım şekliyle metin çözümlemesinin siyaseti ikame etmesini eleştirmekte haklıdır. Lakin bu "kadri bilinmemiş" ürünlerle meşguliyeti küçümserken, kendisinin olumlar göründüğü Bakhtin, Benjamin ve -"hegemonya"nın teorisyeni- Gramsci gibi figürlerin küfür ve pazaryeri ağzı, güldürü geleneği, masallar, çocuk edebiyatı, oyuncaklar, halk sanatı, şarkılar, popüler romanlar vb. şeyleri "derin analizler"e konu ettiklerini unutuyor.

Öte yandan, kültür-iktidar-hegemonya ilişkilerinin farkında olan Birkan, popüler kültür ürünlerine yönelttiği eleştiriyi, "'naif' ama toplumla bağ kurmayı başarmış olmanın getirdiği manevi huzura da sahip girişimi"nden söz ettiği Fazıl Say'ın müzik pratiğinden ve "yüksek kültür"den esirgiyor her nedense. Dolayısıyla, yine kendisinin olumlayarak atıfta bulunduğu Bourdieu'nün "kültürel sermaye" kavramını -yerinde bir şekilde- kültürel çalışmacılar için kullanırken, Fazıl Say'ın, onun turnesinin sponsorlarının ve müziğinin tüketicilerinin pratiklerinin Türkiye'deki kültürel sermaye (zevk yargıları, sınıflandırma şemaları ve ayırma stratejileri) açısından konumunu sorun etmiyor. Oysa, kültürel iktidar, tam da Birkan'ın yaptığı gibi nelerin "değerli" ve "kaliteli" ve nelerin de "değersiz" ve "kalitesiz" olduğuna karar verilen hegemonik süreçlerde kuruluyor. Bu açıdan düşünüldüğünde, Fazıl Say'ı "siz kim oluyorsunuz da halkı eğitebileceğinizi sanıyorsunuz" diye azarlayan radyo sunucusu Özalcılığa özgü kültürel popülizmden -ve onun "mazlum" hıncından- besleniyor olabilir. (Hatta bu ideolojik söylemin öznesinin bir yandan da yine bu söylemin "pis

ayılar, köyünüze dönün!" deyip duran ırkçı varyantlarına -M. Kırıkkanat, S. Turgut, H. Uluengin vb.- katılıyor olması da mümkün. Bu bakımdan da, kültürel göreciliği ve liberal çokkültürcülüğü yerinde bir şekilde eleştiren Birkan'ın, bu tavrın "otomatikleşmiş, refleks haline gelmiş" olduğu iddiası pek yerinde değil.) Gördüğü tepkiyi sesi titreyerek anlatan Fazıl Say'ın konumu ise, Birkan'ın söylediği gibi, "Anadolu'ya kültür" seferleri düzenleyen Kemalist elitlerin mevcut kültürel iktidar ilişkileri içindeki konumuyla ve bunu yukarıdaki konumun kısmen yerinden ettiği momentlerde yaşadıkları *ressentiment* ile elbette ki ilişkili. Ama bundan da ibaret değil. Zira burjuvazinin kimi kesimlerinin, Fazıl Say'ın müzik pratiğinin da dahil olduğu konserler, festivaller, sergiler, koleksiyonerlik, müzecilik vb. pratiklerle bir "yüksek kültür"ü sahiplenmeye/oluşturmaya giriştiği de aşikâr.

Kısacası, "kültürcülüğün" siyasetsizliğine gösterdiği tepki ile, Kemalist refleksleri bile mazur görecek bir noktaya gelen Birkan'a "peki ama solun son sözü Fazıl Say mı olmalı?" diye sormak gerekiyor. Kültürel çalışmaların ve sol entelektüellerin pedagojiyi ve kültürel sahneyi ihmali konusunda son derece haklı olan Birkan'ın arzuladığı "devrimci pedagoji"nin Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin veya Eczacıbaşı'nın yürüttüğü türden bir pedagoji değil, ipuçları kendisinin de değindiği Benjamin ve Freire'de ve ayrıca Gramsci ve Rancière'de bulunabilecek bir popüler pedagoji -ama popülist değil- olabileceğini düşünüyorum. Yani didaktik değil, popüler bir dille konuşabilen, sadece yüksek kültürün "yücelticiliğinin" değil, folk ve popüler kültürde "bir an için" görünen "aşağıdan yüceliğin" de hakkını veren, "sokaktaki insanın felsefeci olduğunu" bilen ve onun *ile* konuşan, yalnızca içeriğinin ("mesajının") değil, aynı zamanda bu içeriğin üretim tarzının da özgürleştirici olduğu, eşitliğin ancak önvarsayılınca mümkün olduğunun idrakinde olan, ne yaptıklarını bilmeyen insanların *bilmelerini* değil, ne yaptıklarını *düşünmelerini* sağlayan, gizemsizleştirici ve cehalet perdesini aralayıcı bir bakışla değil, döndürülmüş ve etrafını -tekillikleriyle- saran bir bakışla bakan (krş. Rancière, 1991; 2003: 123) bir pedagoji. Yine Benjamin'e (1999: 279) bırakalım sözü: "Sanat bize nesnelerin içine bakmayı öğretir. Halk sanatı ve *kitsch* ise nesnelerin içinden dışarıya doğru bakmamızı sağlar."

KAYNAKÇA

Althusser, L. (1984) *Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi*, çev. Ö. Sezgin, Birey ve Toplum, Ankara.

Badiou, A. (2001) *Ethics: an Essay on Understanding of Evil*, Verso, Londra.

Baker, U. (2002) *From Opinions to Images: Towards Sociology of Affects*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Benjamin, W. (1999) *Selected Writings, Volume 2: 1927-1934*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.

Bennett, T. (1992) "Putting Policy into Cultural Studies", Grossberg vd. (1992) içinde, s. 23-37.

Bennett, T. (1998) "Cultural Studies: A Reluctant Discipline", *Cultural Studies*, 12(4): 528-45.

Birkan, T. (2002) "Solun Son Sözü 'Kültürel Çalışmalar' mı?", *Toplum ve Bilim*, 94: 6-15.

Boothroyd, D. (1999) "At the Cultural Studies Crossroads: After Tampere", *Culture Machine*, 1.

Cohen, T. (1998) *Ideology and Inscription: "Cultural Studies" After Benjamin, De Man, and Bakhtin*, Cambridge University Press, Cambridge.

de Certeau, M. (1997) *Culture in the Plural*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

Deleuze, G. (1994) *Difference and Repetition*, Columbia University Press, New York.

Derrida, J. (1994) *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International*, Routledge, Londra.

Derrida, J. (2002) "The University Without Condition", *Without Alibi* içinde, Stanford University Press, Stanford, s. 202-237.

du Gay, P. (der.) (1997) *Production of Culture/Cultures of Production*, Sage, Londra.

Grossberg, L. vd.(der.) (1992) *Cultural Studies*, Routledge, Londra.

Hall, S. (1980) "Cultural Studies and the Centre: Some Problematics and Problems", S. Hall vd. (der.), *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies (1972-1979)* içinde, Hutchinson, Londra, s. 15-47.

Hall, S. (1990) "The Emergence of Cultural Studies and the Crisis of Humanities", *October*, 53: 11-23.

Hall, S. (1992) "Cultural Studies and its Theoretical Legacies", L. Grossberg vd. (1992) içinde, s. 277-94.

Hall, S. (1996a) "The Problem of Ideology: Marxism Without Guarantees", Morley ve Chen (1996) içinde, s. 25-46.

Hall, S. (1996b) "Cultural Studies and the Politics of Internationalization: An Interview with Stuart Hall by Kuan-Hsing Chen", Morley ve Chen (1996) içinde, s. 392-408.

Jameson, F. (1995) "On 'Cultural Studies'", J. Munns ve G. Rajan (der.), A *Cultural Studies Reader: History, Theory, Practice* içinde, Longman, Londra.

Lacapra, D. (1998) "The University in Ruins?", *Critical Inquiry*, 25, s. 32-55.

Laclau, E. (1996) "The Death and Resurrection of the Theory of Ideology", *Journal of Political Ideologies*, 1(3): 201-20.

McEvan, P. (2002) "Cultural Studies as a Hidden Discipline", *International Journal of Cultural Studies*, 5(4): 427-37.

McLennan, G. (1998) "Sociology and Cultural Studies: Rhetorics of Disciplinary Identity", *History of the Human Sciences*, 11(3): 1-18.

Morley, D. (1998) "So-called Cultural Studies: Dead Ends and Reinvented Wheels", *Cultural Studies*, 12(4): 476-97.

Morley, D. ve Chen, K-H. (der.) (1996) *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*, Routledge, Londra.

Nalbantoğlu, H. Ü. (2003) "Üniversite A.Ş.de Bir 'Homo Academicus': *'Ersatz' Yuppie* Akademisyen", *Toplum ve Bilim*, 97.

O'Shea, A. (1998) "A Special Relationship? Cultural Studies, Academia and Pedagogy", *Cultural Studies*, 12(4): 513-27.

Ranciére, J. (1991) *Ignorant Schoolmaster: Five Lessons in Intellectual Emancipation*, Stanford University Press, Stanford.

Ranciére, J. (2003) *Short Voyages to the Land of the People*, Stanford University Press, Stanford.

Readings, B. (1993) "For a Heteronomous Cultural Politics: The University, Culture and the State", *Oxford Literary Review*, 15: 163-99.

Readings, B. (1995) "Dwelling in the Ruins", *Oxford Literary Review*, 17: 15-28.

Scheneider, A. (2002) "The Institutional Revolutionary Major? Questions and Contradictions on the Way to Designing a Cultural Studies Program in a New Turkish University", *International Journal of Cultural Studies*, 5(4): 393-404.

Sparks, C. (1996) "Stuart Hall, Cultural Studies and Marxism" Morley ve Chen (1996) içinde, s. 71-101.

Spivak, G. C. (1999) *A Critique of Postcolonial Reason: Towards a History of the Vanishing Present*, Harvard University Press, Cambridge.

Stratton, J. ve Ang, I. (1996) "On the Impossibility of a Global Cultural Studies: 'British' Cultural Studies in an 'International' Frame", Morley ve Chen (1996) içinde, s. 361-91.

Striphas, T. (1998) "The Long March: Cultural Studies and its Institutionalization", *Cultural Studies*, 12(4): 453-75.

Weber, S. (2001) *Institution and Interpretation*, Stanford University Press, Stanford (genişletilmiş baskı).

Žižek, S. (1994) "The Spectre of Ideology", S. Žižek (der.), *Mapping Ideology*, Verso, Londra içinde, s. 1-33.

Žižek, S. (1997) "Repeating Lenin", http://www.lacan.com/replenin.htm.

Žižek, S. (1999) *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*, Verso, Londra.

Žižek, S. (2001) *Did Somebody Say Totalitarianism? Five Interventions in the (Mis)use of a Notion*, Verso, Londra.

Üniversiteye ne oldu?

*Ahmet Çiğdem**

60'ların sonunda Jürgen Habermas, İsrail'de "neredeyse yanına varılamaz bir bölgenin endüstriyel gelişimine bir araç olarak hizmet etmek" üzere üniversite kurulması düşüncesini, kendileri için "alışılmışın dışında" bulur ve yine de bunun "yadırgatıcı" olmadığını, çünkü kendi eğitim kurumlarının da "toplumsal emek sisteminde yerine getirdiği görevler" bulunduğunu belirtir. Üniversite söz konusu olduğunda bu görevler, teknik olarak kullanılabilir bilgiyi üretip aktarmak; öğrencilerin işlevsellik üstü bir değerler sistemini benimsemelerine ve politik bilinçlerinin oluşmasına katkıda bulunmak ve nihayet "toplumun kültürel geleneğini aktarmak, yorumlamak ve geliştirmek"tir (Habermas, 1992: 1-3).[1] İsrail'deki girişim, bir üniversite şehri aracılığıyla, genç popülasyonun mobilizasyonunu hedefliyor; sonuçta, eğitimsel amaçlara ulaşılması mümkün olacağı gibi, bölge de endüstriyel bir nitelik kazanacaktı beklentilere göre. Geniş kitlelerin formel eğitim süreçlerine içerilmesi mecburiye-

(*) Akademisyen, yazar.

1 Habermas'ın burada doğrudan Oryantalist yahut Avrupamerkezci bir imâda bulunduğunu sanmıyorum. Sadece toplumsal modernizasyonu itibariyle geciken toplumların, üniversiteye, Avrupa'dakinden farklı işlevler yükleyebileceğini düşünüyor. Söz konusu şematik görevler taslağı ayrıntılı olarak daha önce Talcott Parsons tarafından ifade edilmiştir, ancak Habermas Parsons'ın, bir taraftan a) yeni akademisyen ve bilim adamlarının yetiştirilmesi, b) mesleki eğitimin yani teknik olarak kullanılabilir bilgi üretiminin sağlanması, diğer taraftan c) genel eğitim ve entelektüel aydınlanma ve kültürel anlama olarak belirlediği görevlerin Prusya üniversite reformundaki, araştırma ve öğretimin, genel eğitimle bilim ve araştırmanın, aydınlanmayla bilim ve araştırmanın ve bilimsel ve akademik disiplinlerin "birliği" işlevlerini yeniden ürettiği kanaatindedir (1989: 121-122). Esasında üniversitenin işlevleri dizgesi, üniversitenin tarihsel gelişiminin değişik aşamalarını yansıtmaktadır. Kabaca bu tarih, üniversitenin bireysel ve kamusal aydınlanmayı hedef alan ve 1945'e kadar süren kültüralist kurumsallaşmasıyla, 1945'ten bu yana toplumsal işbölümünde üstlendiği işlevleri öncelediği yararcı kurumsallaşma olarak özetlenebilir. Bu tarihin çarpıcı yanı, kültüralist süreç içerisinde, üniversitenin toplumsal işbölümüne duyarlılığını sürdürmesine rağmen, yararcı kurumsallaşmanın ne üniversitenin moraliteyle eğitimsel ne de kültürel yeniden üretimle pratik ilişkisi konusunda yapıcı olduğu söylenebilir.

ti, üniversitelerden edinilecek ikincil kazançlar konusunda oldukça "yaratıcı" başka girişimlere yol açıyor. Yakın zamanlarda bir gazetenin *(Milliyet)* Türkiye'nin çeşitli illerini gezerek sorunları yerinde tesbit etmek isteyen yazarları, üniversiteye sahip olan şehirlerin daha "hareketli" olduğunu vurguladılar, bu şanstan yoksun olan şehirlerden, yazarlara yönelen taleplerin başında kendi bölgelerine bir üniversite kurulması talebi geldiğini de belirterek. İkinci sıradaki talep, hiç olmazsa en azından, bir askerî garnizon tesisini dile getiriyor. Türkiye'de üniversitelerin askerî garnizonlarla aynı çerçevede değerlendirilmesinin taşıdığıyı ironiyi bir tarafa bırakırsak, kurum olarak üniversitenin, gerek kendi mensuplarından gerekse dışarıdan atfedilen rol ve değerlerden giderek daha da uzaklaştığını görmemek için bayağı bir çaba sarfetmek gerekiyor. Esas olarak, en iyimser bakış açısıyla bile, üniversite dinamikleriyle, üniversiteye yönelik toplumsal ve eğitimsel beklentiler arasındaki mesafenin büyüklüğü korkutucudur.

Sadece yüksek öğretimle ilgili olmayan, genel olarak bütün eğitim kurumlarını içeren daha genel bir sefaletin, eğitim kurumlarının geleneksel bütün işlevlerini tersine çevirdiğini, toplumsal eşitlik ve mobilizasyon yerine, eğitim yoluyla sınıfsal eşitsizlikleri takviye edip yeniden ürettiği, bunun karşılığında ise bireyi, yaşamayı hakettiğini sandığı bir üst-barbarlık düzeyine mahkum ettiği, herhangi bir kolektif eylemliliği günah addeden toplumsal çekinserliği bireycilik olarak benimsettiği, belki yalnızca tüketici konumunu pekiştirdiği, kültürü ancak bu tüketicilik esasında "kullanılan" bir meta olarak kabul edilebilir kıldığı, belki bilineni tekrar etmek olacaktır. Modern toplumlarda yüksek öğretimin işgâl ettiği yer, bu bilinenin ne anlama geldiğini kavramak için önemlidir. Birincisi mesleki kazanım, politizasyon ve hayat-alanındaki pratik sorunların anlaşılması için neredeyse son referans noktası üniversitedir. İkincisi, endüstriyel-yönetimsel almaşığın ve militer-teknolojik düzeneğin elemanları üniversiteden devşirilmektedir. Dolayısıyla üniversite, kendi tarihinde asla tecrübe etmediği bir işlevsellikle modern toplumsal bütünün hayatî ögelerinden birisi haline gelmiştir. Ancak bu önem, kurumun "hayaletine" dayanarak varolmaktadır.

I

Üniversitenin gerçekliği, çünkü, hem bir kurum hem de bir idea olarak bir "düşüş tarihi" yazmayı gerektiriyor. Böylelikle hangi biçimde adlandırılırsa adlandırılsın, yaşadığımız zamanların başat konuşma konularıyla bir benzerlik taşıyor. Eğer tarihe hâlâ inanmayı sürdürüyorsak, paradoksal olarak bu tarihin bilebildiğimiz bütün ögelerinin "düşüşünden" bahsetmek zorundayız. Düşünmenin ve inanmanın bütün nesneleri taşıdığımız yerlerde, ancak başlangıçlarındaki "kök" halleriyle açıklayıcı ve anlamlandırıcı olabiliyor. İdeolojilerin so-

nundan, tarihin sonuna, "bilgilendirildiğimiz" bütün sonlar üniversite için de geçerli sayılabilir. Bütün "sonu anlatıları" bir biçimde üniversiteyle ve bu kavramın içerdikleriyle ilgili olarak ele alınabilir. Böyle düşünüldüğünde, bir taraftan üniversite sorununu artık konuşulmayacak bir yere taşımış oluyoruz, diğer taraftan üniversitenin korporatist geleneğinden kalma akademik bir özgüllüğün günümüzde kazandığı dışsal gelişim düzeyiyle ilgili sorunların pratik ehemmiyetini idrâk etmekten uzaklaşıyoruz. Jaspers'ın söylediklerine bakacak olursak, ya "üniversite ideasını yeniden diriltecek bir örgütsel form yaratmak zorundayız" ya da "özelleştirilmiş bilimsel ve teknik uzmanlığın gelişimi ve yetiştirilmesi için devasa kurumların işlevselciliğine" teslim olacağız.[2] Kötü gerçekcilik, Kant'ın Akıl, Humboldt'un Kültür nosyonlarına dayalı üniversitenin ancak tarihsel hatırlayışın nesnesi olarak anlamlı olduğunu söyleyecek, kurumun tarihinin, bugün atfedilen niteliklere asla sahip olmadığını vurgulayacaktır. Kant'ın aklının, "otorite" karşısında itaatkâr bir üniversiter tutumu evetlediğini, Humboldt'un Napoleon'a karşı duyulan aşağılanmanın, *Bildung* ve *Kultur* olarak aşılabileceğini ve üniversiteyi bunun için kullandığını, üniversitenin Alman modeli esasında bir ulus-devlet fantazmınca araçsallaştırıldığını, Weberyan *Wissenschaft* kavramının bizzat kendisi tarafından karizmaya terkedildiğini, böylelikle son sözün akıldışına bırakıldığını söyleyecektir. Buna rağmen, üniversite meselesi üzerinde düşünme, bu geçmişle bugün arasındaki belirleyici farkı görmezlikten gelemez. Bu fark, kurumun şimdi üniversiteyi kuşatan güç odaklarıyla mesafesi, kendisine yönelik algısı, bu algının, ilgili öznelerce paylaşılması (üniversite ideasının akademisyenler tarafından sahiplenilip korunmasını kastediyorum) ve nihayet üretilen "işin" mahiyetinden kaynaklanmaktadır.

O vakit üniversiteyi bir düşüş tarihinin nesnesi olarak kavrayacaksak, bu tarih kaçınılmaz olarak üç düzeyde ilerleyecektir: kurum olarak üniversite, özne olarak akademisyen ve faaliyet olarak entelektüel/akademik iş. Dolayısıyla hem üniversitenin bir kurum olarak deformasyonundan, hem *homo academicus*'un çöküşünden hem de akademik işin değersizleştirilmesinden bahsetmek kaçınılmaz olmaktadır. Daha somut bir ifadeyle söylersek, üniversitenin kavramında ve işlevlerinde, tarihsel birikimi ve bu birikimle mukayese etmeyi bir kenara bıraktığımızda bile, ortaya çıkan aşınmadan, akademisyenin kimliği, kişiliği ve misyonundaki müphemlikten, akademisyeni okazyonel olarak akademisyen yahut meslek sahibi "kişi" kılan bir sıradanlaşma ve sığlaşmadan, üniversiter

---

2 Akt. Habermas, 1989: 100. Jaspers'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra "üniversitenin ölümünü" ilan eden karamsarlığından sonra dirilişçi bir teşebbüse ümit bağlaması, üniversitenin gelişim istikâmetine müdahale edilebileceğine ilişkin 1945 sonrasının iyimser havasından etkilenmişti. Oysa, 1960'lı yıllardan başlamak üzere bütün dünyada üniversite, tam da Jaspers'ın sözünü ettiği bir işlevselciliği ilke edinen bir kuruma dönüşecekti. Bu işlevselciliğin, özellikle Almanya örneğinde, "Amerikanizasyon" anlamına geldiği, üstelik eleştirel bir kasıt taşımaksızın, açık açık belirtilmektedir. Bkz., Paulus, 2002.

işbölümü ve örgütlenmenin muhtevası ve tarzına bağlı olarak, akademik faaliyeti kariyer yükselimi, maddî kazanç ve "halkla ilişkiler uzmanlığına" indirgeyen, akademik metni, şirket faaliyet raporuna dönüştüren (Harvey, 1998) bir oluşumdan.

2

Tanrı'nın kelâmını aktarıp yorumlayan rahip, Tanrı'yla ve Kilise'yle mesafesini gözeterek varolan yarı-sekülerleşmiş düşünce erbabı, varlık nedeni ve haklılaştırımını uğraşı alanının özgüllüğünden ve pratik neticelerinden alan profesör, laboratuarında tabiatın ve nesnelerini sırrına vâkıf olmaya çalışan "bilim" erkânı... geleneksel olarak bir "okula" dahil olan bu insanların hepsi şu ya da bu biçimde bireysel ve kamusal aydınlanmayı, aydınlatmayı hedefleyen insanlardı ve yaptıkları işin sonucu, kamusal olarak görülebilmekteydi. Sadece türdeş cemaatlerin kamusallığında bir varoluş değildi bu üstelik, düz anlamıyla da kamusaldılar; kamusal sorunlarla ilgiliydiler ve bu sorunlar üzerinde konuşmaktan imtina etmemekteydiler. Kamuya seslenmenin kendisi bilişsel bir farklılık gereksinmekteydi belki, ancak seslenilen kamuya yönelik herhangi bir ön kayıt yoktu. Akademik dünyanın modern starları, hem ulaşılamaz bir düşünce dilinin ve biçiminin temsilciliğini yapmaktalar hem de seslendikleri yerin bu dilin bütün dağarcığına *a priori* sahipmişcesine yazmaktalar. Düşüncenin kendi içindeki yolculuğunun gerçekliği paranteze alan bir yanı var elbette, ama bu yolculuk o gerçeklik içerisindeki çelişkilerin, çatışmaların ve barbarlığın hüküm sürmesinden dolayı tedirgin bir yolculuktur. Kant'ın Fakülteler Çatışması'nda da sergilediği üzere (1979), iktidarın kendisi sorunlu kılınmazsa bile, olduğu yer ve yaptığı şey, her zaman "kibar" bir eleştirinin nesnesi haline gelmekteydi. Düşünce tarihinin "fildişi kulelerine" çekildikleri varsayılan figürleri, mesajlarını ideal okuyucu için metinlerine terkeden huysuz düşünürler asla bugünün akademisyeni kadar dış dünyadan yalıtılmış değillerdi.

Elbette sadece kamusallıktan ric'at etmek değil, "postmodern" akademisyenin temel niteliği. Ancak akademisyenliğin neredeyse yarı dinsel bir statüde ele alınmasını sağlayan tam da bu kamusallık değil midir? Hem üniversite dışındaki genel kamu, hem de üniversite içi özel kamu, akademisyenin durduğu yeri, daha da önemlisi yaptığı işi değerlendirmek ve yargılamak için en önemli ölçütü koymaz mı? Bugün akademisyenlerin, bilim dünyasının starları gibi davranmasını isteyen "çalışma etiği", en büyük katkıyı, "gözükmeyi" ilke edinen ve nasıl tarif edilecekleri ve yapıp ettikleri konusunda benden daha becerili ifadelerle tesbit edilen, "mobil", "üretken" ve "uyarılmış", sayıları azımsanmayacak ölçüde artmış bir akademisyen kuşağının tercihlerinden derlemiştir. Beşerî bilimlerde çeşitli eğilimler arasındaki tartışmaların vargıları konusunda kuşkucu bir tutumu sürdürmek bu bakımdan en doğrusu olacaktır. Şu yahut bu teorik

yönelim, hatta disiplin, sadece diğer eğilimlere veya alanlara yönelik hegemonik bir istemi yansıtmıyor sadece (bu bir tür örgütlenmenin sağlanması, personel seçimi, araştırma fonları ve burslarının "sahiplenilmesi" anlamına geliyor öncelikle), aynı zamanda akademik faaliyeti, işi, ürünü, değerden düşüren bir pratiği besliyor.

3

Üniversitenin "bilimsel bilgi" üreten kurum olarak işlevi sona ermiştir. "Hakikati arama" gibi bu bilginin popülist eleştirel söylemin gündeme getirdiği sorunlu niteliği bir yana, bu sıfatla dolaşıma sokulmasını sağlayan başka ve kuşkusuz üniversiteler kadar denetlenemez kuruluşlar vardır ve üniversiteler ancak bu kuruluşların "malzemesi" ya da "kaynağı" olarak bu süreçte aktif rol oynamaktadırlar. Farklı bilimsel disiplinler etrafındaki akademik örgütlenme, istihdam politikaları yanıltıcıdır. "Pazara" en uzak olduğu düşünülen alan bile, pazar tarafından beslenilmek üzere uygun bir oryantasyonu tercih etmektedir. Beşerî bilimlerin, pratik yönlenimli araştırma paradigmalarına teslimiyeti, salt eleştirel tutumlarını terketmeleriyle sonuçlanmamakta, aynı zamanda üniversiter eğitimin içeriksiz kılınmasına da yol açmakta, böylece sadece öğretenler değil, öğrenenler de düşünsel bir sefalete maruz kalmaktadır. Filoloji (Latince ya da herhangi bir uygarlık dili) aracılığıyla, öğrenciyi beşeriyetin verimleriyle tanıştırmak ve olgunlaştırmak ya da daha iyimser bir ifadeyle olgunlaşacaklarını beklemek, neredeyse aptalca bir aydınlanma ideali olarak durmaktadır.[3] *Bildung*'un sadece eğitim olmadığı, aynı zamanda öğrencinin karakter ve kişilik gelişimini de amaçladığı düşüncesi, "siyaseten doğru" olmayan bir düşüncedir; bu şu anlama geliyor, "karakter ve kişilik" istemi, taşıdığı normatif içerikten ötürü otoriteryan bir istemdir. Tekil aydınlanmanın tanıtlanması olarak sorumluluk ve ahlâk talebi, ne kurumun, ne akademisyenlerin ne de öğrencilerin karşılayabileceği bir talepdir.

Üniversitelerin bilimsel bilginin mekânı olarak tepe tepe kullandığı kendini haklılaştırma gayreti, üniversitenin kurumsal istisnai statüsü, bir taraftan dış dünyaya karşı özerkliği garanti altına alırken, diğer taraftan üniversitenin dış dünyada şeylerin olup bitme düzenine karşı bağışıklık kazanmasına fırsat tanımaktadır. "Bilimsel objektivizmin", üniversitenin kurumsal, akademisyenin bireysel ve bilimsel bilginin tinsel depolitizasyonuyla koşut bir itibar kazanması, ironik olarak, nesnelerin toplumsal olandaki yerleriyle ilgili söz hakkından korkmak anlamına gelir, eğer bir anlama gelecekse. Nesneyi "orada" konumla-

---

3 Bütün dünyadaki yaygınlığı itibariyle kullananlar ve öğretenler açısından İngilizce asla böylesi bir ereğin vasatı olmamıştır; diğer taraftan sadece akademyada sınırlı kalmamak üzere, diğer bütün dillerin öğrenilmesi ve kullanılması geriletilerek, en hafif deyimiyle, beşeriyetin kültürel mirasının kullanılması engellenmiştir.

yan bir objektivite, düşünceyi öznenin "dışarlıklı" olarak yürütmesini zorunlu kılmıştır.

Üniversitenin eğitim, öğretim ve araştırma etkinliklerinin hemen hepsinin dolaysız bir biçimde, yönetimlerin, devletlerin ve kapitalist pazarın bildirişim kanallarının merkezinde yer alması, içeriksiz bir hakikat arayışının sonucu olarak varolabilecek bir bilimsel bilgi soyutlamasına bile imkân bırakmamaktadır. Dahası, "bilimsel bilgi"nin, akademisyenlerin bireysel kariyer istemi ve hırsının, daha fazla proje ve araştırma fırsatları yaratmaya yönelik kör rekabetin, sonuçta, öğrenci hariç olmak üzere, nihaî tüketicilerin yararına olduğu da açıktır; yani, mâli ve endüstriyel sermayenin, teknokratik ve bürokratik örgütlenmenin, kısaca devletin ve pazarın. Üniversiteden devlete ve pazara bilgi ve enformasyon akışını zararlı kılan, üniversitelerin varoluşunu bizzat bu akış esasında garanti edebilmelerinde yatıyor. Akış devlete gerçekleştiğinde, üniversiteyi garnizondan; pazara gerçekleştiğinde çok ortaklı bir şirketten ayırdetmek imkânsız hale geliyor. Bu akış üzerinde düşünmeksizin ve dahası değiştirmeksizin, akademik faaliyetin geleceği konusunda ümitvâr olmak için hiçbir nedene sahip değiliz. Üniversitenin "Devlet" ve "Pazar" tarafından kolonizasyonunun, üniversitenin devlet aklına uygun biçimde düşünüp davranması, akademik faaliyetin "esas" pazarın çerçevesini ölçüt kabul eden bir dönüşüm yaşaması olgusuyla tamamlandığını söyleyebiliriz.

4

Üniversite özerkliğinin meşruiyetini sağlayan şey, yaptığı, yapmakla yükümlü varsayıldığı işin, ne kadar incelmiş bir ilgiden türemiş olursa olsun, sonuçta, kolektif bir varlığın yararına kullanılabilecek sonuçlar yaratmasıdır. Bu Heidegger'in kastettiği anlamda "adanmaya" yol açacak bir ilişki değildir.[4] Aksine, üniversitenin bu kolektif varlıkla arasında bir mesafenin mevcudiyetini koruması, bizzat üniversiter işin yapılabilmesinin önşartını oluşturur. Özerkliği belirleyen yalnızca başkalarına ve dış dünyaya karşı bağımsızlık değildir, bir normatif ilkeler dizgesi üzerinde hareket etme vaadidir de aynı zamanda. Bu nedenle, üniversitelerin kurumlar olarak giderek özerkleşirken, bu kurumların içinde yer alanların ve bu kurumlarda yürütülen faaliyetlerin özerkliğini yitirmesini, bizzat üniversitenin normatif bağlamının üniversite kurumu tarafından ihlâl edilmesinde açıklayabiliriz, başka bir yerde değil.

---

4 Heidegger örneğini tekil bir örnek saymak, üstelik bu örneğin Nazizmin yükselişi sırasında, Nazizmde beliren şeyin ayartıcılığına kapılmayı kolaylaştıran tekinsiz bir felsefeyle mukayyed olduğunu söylemek doğru olmasa gerektir. Heidegger, üniversiteyle dışarısı arasındaki ilişkiye belirli bir anlam yüklenmesinde ısrar etmişti; bu anlam konusundaki farklılıklar saklı kalmak şartıyla, aynı tutuma sahip birçok eğilimi tespit etmek mümkündür.

5

"Düşüş tarihi"ne dahil edebileceğimiz anlatılar, kaçınılmaz sonunun ilân edilmesiyle biter. Aynı şey üniversite için de geçerli. İyimser ya da karamsar, hangi resmi çiziyorsak, üniversite için düşünebileceklerimiz ve yapabileceklerimiz sınırlı, ve üstelik toplumsal hayatın diğer kurumlarında ve alanlarındakiyle korkutucu bir özdeşlik taşıdığından, trajediyi sona erdirecek "makine" elimizde bulunmuyor; gözüktüğü kadarıyla Tanrı da gökten indirmemeye kararlı. Yine de şunu söylemek mümkün: Üniversitenin tarihsel birikimini, üniversitenin halihazırdaki durumunu değerlendirmek üzere yeniden formüle etmeyi denemek gerekir. Bu yeniden formülasyon, üniversitenin daha farklı ilkeler etrafında örgütlenmesini, akademisyenlerin "hal ve gidişatını", akademik işin niteliğini değiştirmeyecek elbette ama üniversiter bütünün hemen her boyutundaki pratikler kümesine karşı eleştirel bir tutumun hayat bulabilmesine ve böylece belki, başka pratiklerin doğmasına yol açabilecektir. Bu biçimde düşünenler açısından en büyük kazancın, eğer bir kazanç olacaksa, ölmüş yakının mirasından daha büyük pay koparmaya çalışan varis konumundan çıkma ihtimali olduğunu söyleyebiliriz.[5]

KAYNAKÇA

Habermas, Jürgen (1989) *New Conservatism*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

Habermas, Jürgen (1992) *Rasyonel Bir Topluma Doğru*, Vadi Yayınları, Ankara.

Harvey, David (1988) "University, Inc.", *The Atlantic Monthly*, October 1998, vol. 282, no. 4, 112-116.

Kant, Immanuel (1979) *The Conflict of Faculties*, Abaris Book, New York.

Paulus, Stefan (2002) "The Americanisation of Europe after 1945? The Case of German Universities", *European Review of History*, vol. 9, no. 2, 241-253.

5 Çünkü böylesi bir talep ve bu talebi somutlaştıracak girişimler kümesinin de, onanması, araştırma fon ve burslarıyla desteklenmesi, hatta yeni bir disiplinle ödüllendirilmesi uzak bir ihtimal değildir. Bütün dünyada "eleştirel" disiplinlerin, pazarda artan payları ve bu disiplinlerin temsilcilerinin akademik konumlarının sağlamlığı manidâr sayılmaz mı?

Bir zihniyet tarzı olarak YÖK

*Ahmet İnsel**

12 Eylül darbesini izleyen dönemde, yeni anayasa daha ortaya çıkmadan, parlamenter demokrasi kör topal yeniden işlemeye başlamadan önce hazırlanıp yürürlüğe sokulan Yükseköğretim Yasasının köklü biçimde değişmesi gerektiği konusunda, Türkiye'de yıllardan beri yaygın bir görüş birliği vardır. 1980'lerin sonundan itibaren hemen hemen bütün siyasal partilerin seçim programlarında YÖK'ün yapı ve işlevinin değiştirilmesi gereği vurgulanmıştır. Ama, yürürlüğe girdiği 6 Kasım 1981'den bugüne kadar yasada yapılan birçok değişikliğe rağmen, yapının özünün bütünüyle korunmuş olması dikkat çekicidir. Bu şaşırtıcı yapısal istikrarın yegâne nedeni baskıcı bir iradenin varlığı değildir. YÖK düzeninin[1] bir yandan yaygın ve sürekli bir eleştiri bombardımanına maruz kalıp diğer yandan bu denli uzun bir süre, özüne dokunulmadan ayakta kalmasını açıklamak için, Türkiye üniversite camiasının düzen ve kurum olarak YÖK'le arasındaki ilişkinin, Türkiye toplumunun 12 Eylül rejimiyle kurduğu karmaşık tepki ve cazibe ilişkisinin uzantısında yer aldığını dikkate almak gerekir.

Üniversite reformunun bu kez ciddi biçimde gündemde olduğu 2003 yılında, yakın zamana kadar YÖK reformu talebinde bulunan üniversite camiası üyelerinin önemli bir bölümünün birdenbire değişim karşıtı kesilmeleri, bu aşk-nefret ilişkisinin tezahürüdür. Sadece hükümetin siyasal kompozisyonunun yarattığı kuşkularla açıklanması mümkün olmayan bu çelişkili davranışta, yirmi yılı aşan bir zaman diliminde edinilen alışkanlıklar kadar, Türkiye toplumsal tahayyülüne egemen olmaya devam eden otoriter-ataerkil tasavvurun

---

(*) Paris-1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi ve Galatasaray Üniversitesi.

1 YÖK düzeni tabiriyle, merkezinde Yükseköğretim Yasasının yer aldığı, YÖK'ten anabilimdalı başkanlığı örgütlenmesine kadar uzanan dikey hiyerarşi ve onunla ilişkin düzenlemeler ve zihniyet dünyasını kastediyoruz. Bunu kurum olarak YÖK'ten yani Yükseköğretim Kurulunun faaliyetlerinden farklı bir düzlemde ele alıyoruz.

ve etik kayıtsızlığın üniversite camiasına yansımaları belirleyici olmaktadır. AKP hükümetinin YÖK reformu konusunda başlattığı girişimlerin MGK reformundan daha fazla tepki toplaması, hükümet yetkililerine duyulan güvensizlikle veya tasarının içerdiği bariz olumsuz geri adımlarla sınırlı olmayan, daha kapsamlı bir tepkidir. YÖK reformu konusunda çıkan çatışmanın boyutu hükümeti aşmakta, eğitim-öğretim kurumlarının Türkiye'de siyasal çatışmanın en ateşli alanı olmaya devam ettiğini, bu bağlamda eğitim-öğretimin gerçek bir iktidar mücadelesi düzlemi oluşturduğunu göstermektedir.

* * *

Yükseköğretim Kurulu, 12 Eylül darbesinden bir yıl sonra, 6 Kasım 1981'de yayımlanan Yükseköğretim Yasası ile dünyaya geldi. O güne kadar Milli Eğitim Bakanlığı ve Üniversitelerarası Kurul'un aralarında paylaştıkları merkezî yetkilerin hemen hepsini kendisinde toplayan yeni bir üst kurul yaratan 2547 sayılı yasa, aynı zamanda tüm yükseköğretim düzenini baştan aşağı belirliyordu. 12 Eylül siyasal görüşünün tercihleriyle yoğrulmuş olan yasa, yeni rejimin beyin takımının 1970'lerdeki çatışmalı ortamdan, diğer tabiriyle "gençlik olayları"ndan birinci derecede sorumlu bulduğu üniversite dünyasına karşı tepkisini ve teknokrat bir zihniyetin tektipci, otoriter ve merkeziyetçi örgütlenme özlemini yansıtıyordu.

2547 sayılı Yükseköğretim Yasasının dördüncü maddesi, yükseköğretimden 12 Eylül rejiminin beklediklerini çok açık bir ifade ile belirtir:

> Atatürk devrimleri ve ilkeleri doğrultusunda Atatürk Milliyetçiliğine bağlı, Türk ulusunun millî, ahlakî, tinsel, ve kültürel değerlerini taşıyan, Türk olmanın onur ve mutluluğunu duyan; toplum yararını kişisel çıkarının üstünde tutan, aile, ülke ve ulus sevgisi ile dolu; Türkiye Cumhuriyeti Devletine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış biçimine dönüştüren; özgür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı; beden, zihin ruh, ahlâk ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı biçimde gelişmiş; ilgi ve yetenekleri yönünde yurt kalkınmasına ve gereksinimlerine yanıt verecek, aynı zamanda kendi geçim ve mutluluğunu sağlayacak bir mesleğin bilgi, beceri, davranış ve genel kültürüne sahip yurttaşlar olarak [öğrencileri] yetiştirmek.

Bu amaçların birinci bölümünde yer alan hedeflerle, örneğin devlete karşı sorumluluklarını bir davranış biçimine dönüştüren insanlar yetiştirmek hedefiyle, ikinci bölümünde yer alan özgür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip olabilmek arasında yatan çelişki, YÖK şemsiyesi altında örgütlenen üniversite camiasının tüm çelişkilerini ifade eder. İçinde bulunduğumuz dönemde, reform girişimi karşısındaki ikircikli tavır bu çelişkinin etki gücünün deavm ettiğini gösteriyor.

YÖK yasasının yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra, referandumla kabul edi-

len yeni anayasada devletin kutsal olarak tanımlandığı dikkate alındığında, özgür ve bilimsel düşüncenin, geniş bir dünya görüşünün ancak bu kutsalın kabul edebilecekleriyle sınırlı olması doğaldır. YÖK, yurtdışına burslu yollanacak öğrenciler arasında ideolojik bir ayıklama yaparken; sakıncalı öğretim elemanlarının üniversiteye girmemesi, bir biçimde girmiş olanların temizlenmesi girişimlerini özendirip, takip ederken, yasanın tanımladığı hedeflerin dışına çıkmadı. Bu hedeflerin içinde ideolojik tektipliğin, devlet söylemine uygunluğun öne çıkarılmasına dikkat etti. Uzun bir dönem YÖK'ün neredeyse yegâne kaygısı bu ideolojik arındırma operasyonunu nihai hedefine götürmek oldu.

YÖK yasası amaçları bakımından, ne 1933'te Darülfünun'un lağvedilmesinin ardından yürürlüğe giren yasa -ki yeni üniversitenin özerkliği fiilen son derece sınırlı olacaktır- ne de 1946'da yürürlüğe giren Üniversiteler Yasasında belirlenen amaçlarla karşılaştırılması mümkün olmayan, totaliter devlet tınısı yüksek bir ideolojik çerçeve çizer. Etnik vurgusu yüksek bir milliyetçilik, buna denk düşen bir kültürel muhafazakârlıkla formasyonu belirlenmiş, kutsal addedilen devlete tâbi olma refleksiyle şartlanmış yurttaşlar yetiştirme amacının 12 Eylül darbesinin ardından kuvveden fiile geçirildiği en belirgin alanlardan biri, genel olarak eğitim sistemi, özel olarak yükseköğretim dünyası oldu. YÖK ve 12 Eylül üniversite pratiği, davranışları kutsal devlete tâbiyetle belirlenmiş insanlardan oluşan bir üniversite camiasının yaratıcı örneklerini defalarca üretti. Birçok YÖK üniversitesi, bu tâbi davranış hedefinde işgüzarlaşıp, senatolarında üniversite dünyasını ilgilendirmeyen konularda kararlar aldılar, bildiriler yayımladılar. Cadı kazanları kaynattılar. YÖK şemsiyesi altında, bir dizi öğretim üyesinin yönetici konumunda otoriter reflekslerini tatmin etmesi mümkün hale geldi. Yirmi yılı aşan bu dönemde üniversitelerde gözlemlenen otoriter, baskıcı, ayrıncı bir dizi uygulamanın doğrudan yegâne sorumlusu her zaman kurum olarak YÖK olmadı. Bu uygulamaların bir bölümü idareci öğretim üyelerinin kendi girişimleriydi ve çoğu durumda kurum olarak YÖK bir mazeret kılıfı olarak kullanıldı. Bu nedenle üniversite reformunu tasarlamak için yapılması gereken YÖK bilançosunda, kurum olarak YÖK'le bir sistem olarak YÖK arasındaki fark dikkate alınmalıdır. YÖK'ün asıl gücü ve etkisi, Yükseköğretim Kurulu başkanı ve üyelerinin iradelerinin ötesinde, geniş bir üniversite öğretim üyesi kitlesinin paylaştığı bir zihniyet dünyasından besleniyor olmasından kaynaklanır.

Yasanın hazırlandığı dönemde parlamento işlevini yerine getiren Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Konseyi hükümetinin, İhsan Doğramacı önderliğinde bazı öğretim üyelerinin hazırlanmasına katıldığı yasadan beklediği, "üniversiteye siyasetin girmesini" engelleyecek her türlü önlemi almak ve ileride serbest seçimle oluşmuş bir hükümetten özerk bir devlet kurumu yaratmaktı. Bu çerçevede, bütün yükseköğretim kurumlarının kendisine bağlandığı YÖK, doğrudan cumhurbaşkanlığına bağlı bir anayasal kurum olarak biçimlendirildi. Cumhurbaşkanının icra yetkileri olmaması dikkate alındığında, Genelkur-

may başkanlığının Başbakanlığa bağlı olması gibi, YÖK salt biçimsel olarak bir üst otoriteye bağlandı. Buna karşılık koordinasyonla sınırlı olmayan, yaptırımcı yetkilerle donatılmış olan YÖK, katma bütçeli kuruluş olarak salt bütçe kanunu aracılığıyla meclis ve bakanlar kuruluyla ilişkili kılındı. Üniversite giriş sınavlarını düzenlenmekle yükümlü kuruluşun da kendisine bağlanmasıyla, YÖK hükümetten özerk bir Yükseköğretim Bakanlığı konumu elde etti.

YÖK'ü var eden yasa, yürürlüğe girdiği tarihten 2003'e kadar 33 kez değiştirildi. Rektörlerin öğretim üyeleri tarafından önseçimle belirlenmesini getiren değişiklik dahil olmak üzere tüm değişiklikler, 12 Eylül rejiminin yükseköğretim dünyasındaki gölgesi olan yasanın özünü değiştirmekten uzak kaldılar. Üniversite yönetim kademelerinin oluşumunda seçim uygulanmasını ya ilkesel olarak ya da Türkiye'nin bu konuda daha olgunlaşmadığı gerekçesiyle fesat kaynağı olarak gören anlayışın bir ürünü olan atama sistemi genel olarak yürürlükte kaldığı gibi, üniversite organlarının oluşumunda kurulların otoriteyi elinde toplayan tek bir kişiye tâbiyetine dayalı yapıda bir değişiklik olmadı.

YÖK düzeninde üniversitenin içinde rektöre karşı denge oluşturacak mercii fiilen yoktur. Sistem, ne üniversite senatosuna, ne üniversite yönetim kuruluna ne de dekanlara böyle bir karşı denge işlevi görebilecek yetkiler tanır. YÖK düzeninin rektörlüğü, yasama denetimi olmayan bir başkanlık sistemine benzer. Denetim, YÖK eliyle yapılacak olan dışsal bir olgudur. Bu nedenle, günlük pratik açısından YÖK'ten en fazla şikâyet eden kişiler rektörler olmakla beraber, YÖK düzenini değiştirecek bir üniversite reformuna karşı en fazla tepki gösterenler de rektörler olabilmektedir.

YÖK'ün iktidar tekelini dengeleyebilecek bir kurul olan Üniversitelerarası Kurul, üyeleri olan rektörlerin YÖK'le kurmak zorunda oldukları yakın ilişki ve ikinci kez seçilme bağımlılıkları nedeniyle, yakın dönemlere kadar fiilen YÖK'ün bir alt organı gibi çalıştı. Üniversitelerde öğretim kalitesini yükseltmek, her türlü araştırmayı özendirmek ve desteklemek görevini üstlenmiş üst kurulların kurumsal ve ideolojik tektipçilik anlayışı üniversite dünyasına izi uzun yıllar silinmesi zor bir damga vurdu. Bunun yanında YÖK, artan nüfusun ve yükseköğretimde okullaşma talebinin baskısı karşısında, sayıları hızla çoğalan yükseköğretim kurumlarının yarattığı kuruluş sorunlarını çözmek zorunda kaldı. Parlamenter siyasal iradenin biraz popülist nedenlerle ama esas olarak artan yükseköğretim talebi baskısı karşısında hızla yeni üniversite açma girişimlerine YÖK ilk dönemde neredeyse gözü kapalı destek verdi. Örneğin siyasal iktidarın salt seçmen tatminine yönelik, bir yılda 22 yeni üniversite açılması gibi bir kararına karşı direnmedi veya direnemedi. Buna karşılık, yeni üniversite açılması konusunda YÖK'ün 1990'ların ikinci yarısındaki tavrı çok daha ihtiyatlıydı.

Yeni üniversite açılması konusundaki bu iki farklı tavrın, akademik personel atamalarıyla ilgili politikaya yansıdığını söyleyebiliriz. YÖK, ilk onyılında ide-

olojik kadrolaşma hedefini ön planda tutarken, 1990 ortalarından itibaren bilimsel liyakat ilkelerinin önceliğini göreli olarak kabul ettirmeyi başardı. Bunu yaparken benimsediği yöntem tartışmalı olsa da, üniversite öğretim üyelerinin bilgi aktarmakla yetinmeyip, bilgi ve fikir üretmek işlevlerini en azından biçimsel olarak yerine getirmeye zorlayan önlemleri uygulamaya koydu.

* * *

YÖK'ün kuruluşundan bugüne kadarki tüm karar ve uygulamaları birlikte değerlendirildiğinde, bu kurumun Türkiye yükseköğretim dünyasının bir tür Milli Güvenlik Kurulu olarak faaliyet gösterdiği görülür. Bu değerlendirme YÖK'ün, 12 Eylül rejiminin iç hükümeti veya devletin gölge kabinesi konumunda olan MGK'nın belirlediği siyasal stratejilere uygun girişimlerinin, üniversite dünyasında uygulayıcısı ve izleyicisi olmasıyla sınırlı değildir. 12 Eylül rejiminin asli kurumu olan MGK'nın kuruluş yasasında ve gizli yönetmeliğinde hâkim olan, topluma karşı son derece kuşkulu anlayışın benzerini, öğretim elemanları, memurlar ve öğrencilerden oluşan yükseköğretim dünyasına karşı yaklaşımında YÖK gösterdi. Milli güvenlik devleti anlayışı içinde biçimlenen YÖK, Türkiye'de bu anlayışın en hassas bölgelerden biri olarak kabul ettiği üniversitelerde siyasi komiserlik işlevini kesintisiz yerine getirdi. Bunu sadece kurum olarak YÖK değil, tepeden aşağıya doğru, kademe kademe otoriter anlayış içinde kurumlaştırılmış olan tüm yükseköğretim yapısı hayata geçirdi.

YÖK'ün kendisinin kurum olarak titiz biçimde yerine getirdiği, bunun yanında Yükseköğretim Kanununun belirlediği çerçeve içinde bütün yükseköğretim kurumlarının, atanan yöneticilerin kişiliklerine bağlı olarak az veya çok uyguladıkları otoriter ve bazen polisiye yönetim anlayışına ilave olarak, üzerlerine yüklenen ya da gönüllü olarak üstlendikleri ideolojik misyonlar, Türkiye'de yükseköğretim düzeninde eski Sovyetler Birliği akademik düyasına benzeyen bir yapı ve anlayışın izleriyle sık karşılaşılmasına neden olur.

YÖK'ün milli güvenlik devleti yaklaşımı içinde yerine getirdiği misyonların, bu anlayışın zaman içinde değişen stratejilerine koşut bir gelişme gösterdiği gözlenir. 1980'lerde resmî devlet politikası olan "komünizm ve bölücülüğe karşı" Türk-İslâm sentezinin güçlendirilmesi girişiminin üniversite dünyasında hayata geçirilmesine YÖK öncülük etti. Bu dönemde, üniversiteden atılan veya YÖK'ü protesto etmek için istifa eden kadroların yerine, Türk-İslâm sentezi anlayışına uygun kadroların yerleştirilmesine öncelik verildi. YÖK'ün 1980'lerin sonuna kadar faaliyetlerine damgasını vuran birincil hedef, bir karşı-kadrolaşma girişimiydi. Akademik kıstasların ciddiye alınmadığı, ideolojik uygunluğun ön plana çıkarıldığı bu kadrolaşma, okullaşma oranının hızla artmasının yol açtığı artan akademik personel ihtiyacının baskısıyla birleşince, akademik vasıfları çok düşük bir öğretim elemanı kitlesinin üniversitelerde toplanmasına yol açtı.

İkinci dönemde, esas olarak Kürt sorununun iyice alevlenmesine karşı, etnik-milliyetçi vurgunun ön plana çıktığı bir kadrolaşmaya YÖK nezaret etti. Aynı zamanda, devletin dış politikasında karşılaştığı sorunlarda, örneğin Ermeni soykırımı iddiası, Kıbrıs sorunu, Türkiye'de insan hakları ihlalleri iddiaları karşısında devlet politikasına amigo üslubuyla taraftarlık yapmak geleneği yaygınlaştırıldı. Özellikle yeni açılan bazı üniversitelerde milliyetçi-ülkücü kadrolaşma özendirildi. 1980'lerde milli güvenlik devletinin karşı-güç stratejisi içinde öne çıkarılan Türk-İslâm sentezi fikriyatına yakın akademik personel desteklenmeye devam edilirken, bunların yanında ikinci bir karşı-güç olarak ülkücü-milliyetçi kadrolar yükseköğretim kurumlarına yerleştirildi. İhsan Doğramacı ve Mehmet Sağlam'ın başkanlık dönemlerine tekabül eden bu iki devrede uygulanan akademik personel seçme ve yükseltme politikası, Türkiye'de ortalama üniversite seviyesini meslek yüksek okulu veya laik medrese konumundan çıkarabilecek bir reformun taşıyıcısı olabilecek kadroların sınırlı kalmasına yol açtı.

Milli güvenlik devletinin tehdit algılamasının 1990 ortasından itibaren değişmesi, YÖK'ün de üniversitelere yönelik müdahalesinin yönünü değiştirdi. Bu üçüncü dönemde, YÖK esas olarak "irticai kadrolaşma" ile mücadeleyi ön plana çıkardı. 1980'lerde biraz çatışma ama daha çok müsamaha ile karşılanan üniversitede türban sorunu, bu dönemde üniversitenin neredeyse asli sorunu haline geldi. "Şeriatçı" olarak tanımlanan çevrelerin etkisinin azaltılmasının etkili bir yolunun akademik kriterlerin nesnelleştirilmesi ve belirginleşmesi olduğu tespitinden hareket eden YÖK yönetimi, atama ve yükseltmelerde yayın kriterini gündeme getirdi. Yabancı dilde, daha doğrusu sadece İngilizce yayın yapabilmenin belirleyici olduğu bu "liyakat" kıstası, ideolojik-siyasal ayıklama girişiminin de ister istemez aleti oldu; halen bu işlevi yerine getirmeye devam ediyor.

Bu üç dönem içinde, farklı yönlere doğru olmakla birlikte, YÖK'ün üniversiteleri ideolojik açıdan yönlendirmesi bütün hızıyla devam etti. Rektörlüklerin yapması gereken, üniversite içi istihbarat ve izleme, "bölücü düşüncelere" karşı propaganda türünden işlerin aylık çizelgeleri YÖK tarafından gizli damgasıyla, her yıl başında sektirilmeden yollandı. Kıbrıs, Kürt, Ermeni sorunu gibi konularda üniversitelerin "kendiliğinden" devlet politikasını destekler mahiyette girişimlerden bulunmaları yönünde tavsiye veya uyarılar üniversite yönetimlerine iletildi. Bu girişimler, YÖK'ün sadece bakanlar kurulundan özerk bir yükseköğretim bakanlığı olarak tasarlanmadığını, dört dörtlük bir ideolojik devlet aygıtı olarak kendini gördüğünü gösteriyor.[2]

---

2 Yakın zamanda YÖK tarafından gizli damgasıyla yollanan bir metin, YÖK'ün siyaset, devlet ve üniversite ilişkisine hâkim olan mantığı tüm çıplaklığıyla ortaya seriyor: "Sivil toplum örgütlerinin Batı ülkelerindeki emsalleri seviyesine yükselterek, ülke içinde ve dış ülkelerde Devlet adına siyasi, kültürel ve ekonomik alanlarda faaliyet yürütebilecek yetenek kazanmalarını ve uluslararası kuruluş ve örgütlerle entegrasyonlara girmelerini sağlamak, bilgilendirmek ve bilinçlendirmek amacıyla ve sivil toplum örgütlerinin önemi ile Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin geliştirilmesi ve milli menfaatler doğrultusunda faaliyet göstermelerinin sağlanması konuların-

* * *

YÖK'ün bugün başarı hanesinde görünen olgu, Türkiye'de akademik yayın sayısının son on yılda hızla artmış olmasıdır. Akademik yayın kriterleri temelinde atama ve yükseltmeler için normlar oluşturulması, toplam bilimsel yayın adedinde hızlı bir artışa yol açtı. Ama bunun, öğretim elemanı başına yayının artışından ziyade, artan öğretim elemanına paralel bir seyir izlediğini gözden kaçırmamak gerekiyor. Bu ise, öğretim elemanları arasında, akademik yayın anlamında giderek artan bir uçurumun varlığına işaret ediyor. Son dönemde akademik dünyaya giren öğretim elemanlarının esas olarak gerçekleştirdiği bu artış, daha önceki kuşaklardaki öğretim elemanlarının çoğunun bilimsel kifayetsizliklerini karşılamaktan uzak kalıyor.

Benimsenen bilimsel yayın kıstasları, örneğin yabancı dilde yayına verilen aşırı önem, yayınların yapıldığı dergi hiyerarşisi, puanlama sisteminin orijinal katkıları ayıklamaktaki körlüğü, vb. gibi nedenlerle tartışmalı olmakla beraber, göreli nesnel bilimsel faaliyet ölçümünün yaygınlaşmasının Türkiye'de akademik dünyaya yayın yapma teşviği getirdiği bir gerçek. Bunun devam etmesinin, önümüzdeki dönemde, katlanarak artan bir etki yapması beklenir. Ne var ki, böyle bir kriter, araştırma ve çalışma olanakları açısından aralarında çok büyük farklar olan üniversitelerin öğretim elemanları arasında da artan bir farklılaşma ve buna bağlı olarak, akademik liyakat esaslı reform hamlelerine karşı direnecek güçlü bir çevre yaratma riskini de artırıyor.

YÖK'ün tektip üniversite anlayışı, üniversiteler arasında fiilen artan farklılaşma karşısında bir yandan kısıtlayıcı bir rol oynarken, diğer yandan da farklılaşmanın meşru ve denetlenebilir zemininin oluşmasını engelleyerek, "kayıtdışı farklılaşma"yı hızlandırdı. Bugün Türkiye'de üç farklı üniversite tipi var. Birinci sırada, sayıları ondan az olan "elit kamu üniversiteleri" yer alıyor. Bunlar, bazı dallarda uluslararası kalitede bir öğretim veriyor ve üniversite merkezî yerleştirme sisteminde en başarılı olan öğrencileri cezbediyorlar. Bu cazibe sayesinde, öğretim seviyesinin yüksek kalması kolaylaşıyor. Türkiye'de yüksek öğretimin halen ayakta kalmasını sağlayan esas olarak bu üniversiteler. Ama son dönemde, vakıf üniversitelerinin rekabeti karşısında, esas olarak bu üniversitelerin yıprandığı söylenebilir.

İkinci sırada, vakıf üniversiteleri yer alıyor. Ortalama öğrenci seviyesinin daha düşük olduğu bu üniversiteler de kendi içlerinde, "elit" ve "sıradan" vakıf üniversiteleri olarak ayrılıyorlar. Vakıf üniversitelerinin ezici çoğunluğu, şim-

---

da kamuoyunun aydınlatılması için kurs, konferans, seminer, sempozyum, panel ve oturumlar düzenlenmesi düşünülmektedir. Bu amaçla Üniversitenizde konuyla ilgili çalışma yapan öğretim elemanlarının isimlerinin tespit edilerek ... başkanlığımızın ... no'lu faksına bildirilmesi.... ". YÖK Başkanvekili imzası taşıyan bu çağrı, YÖK düzeninin sivil toplum kuruluşu olgusunu kavrayışını yansıtmasının ötesinde, üniversitenin konum ve işlevlerini kavrayışını da aydınlatmaktadır.

dilik, kamu yükseköğretim sisteminin ürettiği akademik personeli kullanarak, yeni akademik personel yetiştirilmesine yönelik harcamalarını sınırlı tutarak, kamu yükseköğretim yapısının bir tür rantından yararlanıyor. Vakıf üniversiteleri öğretim elemanlarının ağırlıklı bölümünün ek ders veren kamu öğretim üyeleri veya kamu üniversitelerinden emekli olanlardan oluşması, bu "rant konumunun" en belirgin göstergesi. Birçoğunun örtülü amacı ticari olan vakıf üniversiteleri, yükseköğretimde kamu hizmetinin kısmi özelleştirilmesini gerçekleştirdiler. YÖK'ün tektip üniversite mantığının bir sonucu olarak, aslında belli bir dalda uzmanlaşan yüksekokul girişimlerinin de üniversite olmaya zorlanması, ticaret üniversiteleri veya holding üniversiteleri örneklerinde olduğu gibi, üniversite-meslek yüksek okulu ayrımını daha da belirsizleştirdi.

Üçüncü seviyede ise, elit olmayan kamu üniversiteleri yer alıyor. En büyük grubu oluşturan bu üniversitelerin çoğu, meslek yüksekokulu seviyesinde eğitim veren, bir kısmı bağlı oldukları şirketler grubunun şirket içi formasyon işlevini yerine getiren okullar. Bunların içinde, öğretim ve araştırmada belli bir seviye artışı gösterenlerin sayısı şimdilik azınlıkta kalıyor. Ama akademik formasyon eksikleri nedeniyle, bu üniversitelerin birçok bölümü, akademik personel yetiştirme kapasitesi olmamasına rağmen yüksek lisans ve doktora programları açabiliyor. Bu üçüncü sınıf üniversitelerin, bazı vakıf üniversitesinde olduğu gibi, bir tür sahte üniversite diploması verdiği düşünülebilir.

Yukarıdaki sınıflamanın da gösterdiği gibi, YÖK rejimi üniversiteler arasında paralı/parasız ayrımının yanında, öğretim kalitesi açısından da üç sınıflı bir yapı üretti. Bu farklılaşmalar, siyasal ve örgütsel olarak merkeziyetçiliğin, ama iktisadi planda ise kamu yararı kaygısı olmayan bir serbest girişimciliğin ve parası olanın yüceltildiği bir zihniyetin egemenliği altında gerçekleşti. 12 Eylül zihniyetinin görünüşte katı devletçi değerlerinin köküne kibrit suyunu üniversite dünyasında YÖK yönetimlerinin kendileri döktüler.

12 Eylül zihniyetinin belli başlı iç çelişkilerini taşıyan YÖK rejiminin geldiği noktada, bu rejimin asli ilke ve kurumlarını ayakta tutarak yapılacak değişikliklere reform adını vermek artık mümkün değil. Ne de insanları değiştirerek yapının kendiliğinden düzeleceği konusunda bir nebze inandırıcı olmak. Reform elbette "geçmiş güzel günlere" dönmek demek değildir. O günlerin "güzelliği", örneğin genç akademisyenlerin kürsü başkanının kaprislerine uzun yıllar tâbi olmalarında yatan "güzellik", tartışmalıdır. Üniversite dünyasının 12 Eylül rejiminden çıkışı, 12 Eylül öncesine dönerek değil, karşımızda 1970'lerden çok farklı bir üniversite camiası ve Türkiye toplumu olduğunu, bunların bambaşka bir uluslararası ilişkiler tasarımı içinde yer aldıkları olgularını dikkate alarak düşünülmelidir. Üniversite özerkliğinin daha güçlü olacağı böyle bir dünyada YÖK rejimine yer olmayacağı aşikâr olduğu gibi, YÖK tarzı bir kuruma ihtiyaç olduğu tartışmalıdır. Üniversitelerin siyasal iktidarla ilişkilerinin normalleştiği bir düzende, koordinasyon ve denetim yetkisinin YÖK türü bir Düzenleme ve

Denetleme Kuruluna teslim edilmesi yerine, bu yetkilerin üniversitelerin doğrudan temsil edildikleri bir Üniversitelerarası Kurul ve Yüksek Öğrenim Genel Müdürlüğü veya bir Yükseköğrenim Bakanlığı arasında paylaşılması beklenir. Akademik özgürlüğün ve üniversitelerin yönetsel özerkliğinin pekiştirildiği bir düzende, ince siyasal denge hesapları üzerine kurulmuş ve tam da bu nedenle aşırı siyasallaşmış bir düzenleyici üst kurula ihtiyaç yoktur.

YÖK rejiminin sona ermesi, Türkiye yükseköğretim dünyasında, bilimsel örtülü otoriter zihniyetin egemenliğinin kendiliğinden son bulmasına elbette yol açmayacaktır. Ama en azından, öğretim elemanları camiasının kendisiyle yüzleşmesinin, haldeki durumunda kendi sorumluluklarının payının bilincine vararak yeni bir üniversite dünyası tasarımının önünü açması beklenir. YÖK tartışmaları eğer bunu sağlayamıyorsa, 12 Eylül zihniyet dünyasının boğucu ve polisiye atmosferinden Türkiye üniversiteleri kendilerini kurtaramıyorlarsa, o zaman bu akademik dünya için yapılacak fazla bir şey yok demektir.

Sürekli seferberlik ve teyakkuz rejiminin kurumu olarak üniversite

*Kadir Cangızbay**

2000 yılı Mayıs'ıydı; Muğla Üniversitesi'nin Sosyoloji Günleri'ndeydik. İstanbul'dan gelmiş kıdemli bir profesörümüze *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*'ni imzalayıp verirken, "bak ağbi, çok güzel bir kitap; n'olur oku" dedim; cevap ise şu idi: "Ben senin neler yazacağını biliyorum; ama şimdi zaman sosyoloji yapma zamanı değil. Cumhuriyet'i koruma zamanı".

Hoca'nın korumaya soyunduğu 'cumhuriyet'te, zaman hiçbir zaman sosyoloji yapma zamanı olmayacaktı; zira, aslında, anayasal öncülü darbeci-başı'ndan cumhur'a başkan çıkartmak olup, 'cuma hutbesi'nden 'bilim'e, her şeyi sadece ve sadece kendisinin korunmasına endekslemiş bir 'sürekli seferberlik ve teyakkuz rejimi'nde yaşıyorduk ve işte alın bakın/okuyup görün; öncelik korumaya verildi miydi, 'bilim' nasıl/ne olur:

Artık üniversitelerimiz, 12 Eylül öncesinde olduğu gibi birer solcu yuvası, anarşi kaynağı, bölücülük odağı değil; ama, 12 Eylül rejiminin kendilerine biçtiği misyonu hakkıyla yerine getirdikleri de söylenemez. Evet, örneğin Gazi Osman Paşa Üniversitesi öğretim üyeleri, başlarında rektörleri, sözde Ermeni soykırımını kabul eden Fransız senatosunu protesto etmek üzere Fransa büyükelçiliğinin önüne marşlı, bayraklı bir çıkartma yaptılar; hem de ta Tokat'tan gelerek. Ama onların dışında hangi üniversite böyle bir eylemde bulundu: Ankara'dakiler bile, birkaç kınama sözü dışında, neredeyse kıllarını bile kıpırdatmadılar. Oysa, büyükelçiliği muhatap bile almadan 15-20 bin öğrenciyi şöyle bir yürütüverselerdi Paris Caddesi'nden, görürdünüz siz o zaman gümbürtüyü. Evet belki, Gazi Osman Paşa'lılar gibi, söyleyecekleri bir marşları (Gazi Osman Paşa Marşı) yoktu; ama, böyle bir şeyi daha önce düşünmeliydiler. Haydi, diyelim düşünemediler, en azından Ankara'yı temsilen bir seymen ekibini önlerine

(*) Gazi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

katabilirler ya da hemen büyükelçilik yakınına seyyar bir mutfak kurup yürüyüşe katılan öğrencilere 'Ankara tava' dağıtabilirlerdi ki, böylesine anlamlı bir girişim için rektörlerin devreye girip Ankaralı iş adamlarının sponsorluğunu sağlamaları hiç de zor olmaz, dolayısıyla, üniversiteye ek bir mali yük getirmemenin ötesinde, bir yandan eylemin etkisini daha da güçlü kılacak çok boyutlu ve gerçekten de kolektif bir katılım çerçevesi çizilirken, diğer yandan da iş dünyası ile bilim dünyası arasındaki ilişki, etkileşim ve dayanışmayı geliştirme yolunda somut/örnek bir adım atılmış olurdu. Ya da diğer taşra üniversiteleri, eğer onların da ortaklaşa terennüm edecekleri bir marşları yoksa, Tokatlı akademisyenlerin marş eşliğinde yaptığını, pekala, kendi yörelerine göre, davul zurna veya tulum vs. eşliğinde gerçekleştirebilirlerdi. Ama, olmadı; daha doğrusu, yapmadılar.

Gazi Osman Paşa akademisyenlerinin, dile getirdiği vatanperverane duygular açısından kıvanç verici, ancak tek başlarına kalmalarına bakılınca da hüzün verici eyleminin bizlere öğretmesi gereken bir şey vardır ki, o da, her fakültenin değilse de her üniversitenin böylesi milli davalarda aktif bir katılımda bulunabilmek üzere, bir yandan kendi içinde hocasıyla öğrencisiyle nasıl yekvücut hale geldiğini sembolize ederken, diğer yandan da gerek şanlı geçmişimizi, gerekse çağdaş uygarlığın da ötesine geçme ideal ve kararlılığımızı vurgulayarak milli birlik ve bütünlüğümüzü pekiştirecek birer marş besteletmesinin, ilk bakışta pek öyle önemli görülmese de, yeri geldiğinde ne denli hayati bir işleve sahip olabileceğidir.

Ancak bir de, şu vardı: Tokatlı akademisyenlerimizin eylemi kıvanç verici, diğerlerinin eylemsizliği hüzün verici, bu tür eylemler de tabii ki gerekli idi ama, üniversiteye yetmezdi. Sözde Ermeni soykırımının sözdeliği konusunda zaten herkes hemfikirdi; oysa üniversite, bir bilim yuvası olarak, meseleyi, herkesin çıplak gözle doğrudan algılayabildiklerinin ötesinde bir düzlemde ele alıp, teorik bir temelde yeniden formüle edebilmeli; diyelim, sözde'liği, soykırım'dan alıp Ermeni'nin kendisine götürebilmeli idi. Şöyle ki, iddiamız, soykırımın sözdeliği değil de, bizatihi Ermeni'nin sözdeliği, yani Ermeni diye bir soy bulunmadığı temelinde formüle edildiği anda, olmayan bir soyun kırımı da olamayacağına göre, bir yandan bizler soykırım yapmakla itham edilmekten kurtulurken, Ermeniler de hiçbir şekilde galibi olamayacakları bir tartışmanın içine çekilmiş olacaklardı: akademisyeni "Ermeni diye bir soy yoktur" diyenin diplomatı da, üstelik göğsünü de gere gere, "zaten olmayan bir soyu kırmış olmamız sözkonusu olamaz" der, böylesine bir bilim-devlet eleleliği karşısında, Ermeniler de, her şeyden önce Ermeni diye bir soyun bulunduğunu ispat etmenin peşine düşerler ve hâlâ Ermeni olarak bunu yapıyor olduklarına göre, bizatihi kendi mevcudiyetleri kendi soylarının kırılmamış olduğunun -kendilerine rağmen- kanıtını oluştururken, kendi kendilerini naksetmiş, kendi savlarını kendi elleriyle çürütmüş olurlardı...

Üniversite, her şeyden önce 1402 uygulamalarıyla yaralıdır: birçok hoca atılır; birçok hoca ise aynı uygulamaya uğratılma tehdidi altında ayrılmak zorunda kalırken, bir diğer bölümü de böyle bir gidişat karşısında üniversiteden soğuyarak uzaklaşır. 12 Eylül darbecilerinin fikriyat düzeyinde kendisiyle özdeşleştikleri MHP'ye doğrudan bağlı veya ona yakın unsurların yanısıra, horgörür gibi yapsalar da, sol karşıtı olarak gördüklerinden, aslında hoşgördükleri dinî unsurlar, üniversite içindeki göreli ağırlıklarını artırıp hegemonik bir güce dönüşürler. 1402'nin üniversitede açtığı yara, iyileşmek bir yana, vücudun bütününe/bütününü işleyip, onu öylesine bir yapı değişikliğine uğratır ki, bu vücut artık, üzerindeki en derin yaranın bile bir yara olarak açıkça görülmesine olanak vermeyecek derecede özürlüdür.

Bu özürlülük yüzündendir ki, üniversite, insanların yargılanmadan mahkûm edilmelerini öngören ve yargıya başvurup haklarını aramak bir yana, neden dolayı mahkûm edildiklerini öğrenmelerini bile olanaksız kılan, hangi fiil ve/ya da hangi mensubiyetinin nerede, ne zaman, ne zamandan itibaren ne türden bir suç olarak kabul edileceğini ve ne şekilde cezalandırılacağını bilemeyip, böyle bir hayatın ağırlığını her an sırtında hissediyor olmaktan kurtulmak üzere kendi kendisini duyarsız kılıp aptallaşmaktan başka çaresi kalmamış omurgasız bir insan magmasına dönüşmesine yol açan bu lanetli yasanın gerek hukuksal temelleri, gerekse sosyal, psikolojik, siyasal, ekonomik sonuçları üzerinde hiçbir şekilde durmaz; böylesi bir uygulamanın hakiki adının devlet terörü olduğunu, değil ilân, tespit bile edemez ve de üstüne üstlük, bu terörün baş sorumlusu durumundaki kişiye, yani Kenan Evren'e fahri doktor ünvanını bahşeder; hem de ülkenin en eski, en köklü hukuk fakültesi eliyle: üniversite artık yaralı ve özürlü olmanın ötesinde, ayrıca ayıplıdır da... YÖK'ün yaptığı da, işte böyle bir yapıyı kurumsallaştırmak olur; daha fazla bir şey değil.

Bu kurumun temel stratejisi, aklî olan her şeyi yıkmak, her şeyi akıl ile takip edilemez hâle sokmak olacaktır: YÖK'le birlikte, neredeyse bitimsiz bir yönetmelik değişiklikleri ve öğrenci afları dönemi başlar: sebebi açıkça belirtilip gerekçelendirilmemiş her lütuf, aslında bu iyiliği yapanın, yine sebepsiz ve gerekçesiz olarak istediği her şeyi, tabii bu arada her türlü kötülüğü de yapabileceğinin, her türlü ölçütten bağımsız olarak herkese her türlü cezayı verebileceğinin de gösterisi/göstergesi/kanıtıdır...

Araştırma görevlisi adı verilip, bilimsel değil fakat yönetsel/siyasal bir makam olan bölüm başkanlığına kul edilmek istenen asistandan, kadrosu verilmemiş doçente kadar bütün öğretim elemanlarının üniversiteyle olan ilişkisi, artık, 'geçici olarak atama' adı altında, *tek taraflı* bir *sözleşme*'den daha az eğreti olmayan bir statüye bağlanmıştır. Burada yapılmak istenen ve büyük ölçüde de başarılan, insanları her türlü iş güvencesinden/güvenliğinden yoksun kılmak suretiyle terörize edip, her an ve her noktada kontrol edilebilir kılmanın da ötesinde, kontrol edilmeye değer hiçbir şey yapamaz hale kendilikle-

rinden gelmelerini sağlayacak bir 'haysiyetsizleşme-beyinsizleşme' diyalektiği içine çekmektir.

YÖK'ün doçentlik konusuna yaklaşımı da, aynı strateji doğrultusundadır. Doçentlik için tez hazırlama koşulu ortadan kaldırılır ve bu, bir makaleyle de adam doçent yapılırken, yüz kitapla da insanın doçentliğe layık görülmemesinin hukuksal kılıfı olur. Üniversiteden seçilmiş jüri üyelerinin kendisine doçentlik ünvanı verdiği kişinin, yine üniversite tarafından doçent olarak kabul edilmesini tekrar başka bir doçentlik jürisinin onayına bırakan bir uygulama getirilir: doçentlik akademik bir ünvan, kişiyi doçentliğe layık gören ilk jüri de akademik bir kurul ise, ya ikinci jüri (atama jürisi) akademik bir jüri, ya da doçentlik akademik bir ünvan değildir.

Bütün bu mantık/akıl-dışılıklar, söz konusu terörizan strateji açısından fevkalade mantıklı/rasyoneldirler: herkes her aşamada, öyle salt bilimsel ünvan kazanma diye bir şey olmadığını, her şeyin sonuçta yönetsel/siyasal ölçütler esasında belirlendiğini ruhunun ta derinliklerinde duymalıdır.

Yardımcı doçentlik de, aynı strateji doğrultusunda ihdas edilmiş bir ünvandır: öyle her doktora yapana, herkese de aynı sürede verilmez; kime hangi sürede verileceği konusunda da, hak talebinde bulunmaya ve/veya hak aramaya imkân verecek herhangi bir nesnel/ genelgeçer ölçüt yoktur; ayrıca, geri alınmaz bir ünvan da değildir; belirli aralıklarla, her defasında yeni baştan kazanılmayı gerektirir. Adam, bilimsel olarak doçentliğini almış olsa bile, eğer atanması yapılmamışsa, yardımcı doçentliği hak edip etmediğini göstermek zorundadır. Ama dahası da vardır: YÖK'ün tespit ettiği jüriden doçentliğini almış ancak, yine YÖK'ün öngördüğü üzere kendi üniversitesinin atadığı bilimsel jüri kendisini, değil doçentliğe, yardımcı doçentliğe dahi layık görmemiş, bu yüzden de, bir yandan doçentlik ünvanını taşırken, diğer yandan da araştırma görevlisi olarak tutuluyor, aynı kurumun gözünde ve aynı anda, hem doçent, hem de araştırma görevlisi olabilir: YÖK için 'A', hem 'A'dır, hem de 'non-A'.

Bu boyutuyla YÖK, 'her şey mümkün'ün sözde özgürlükçülüğünü 'her şey eşit derecede meşrû, dolayısıyla da her yol mubah'ın ahlâksızlığına payanda edenler için biçilmiş bir kaftandır. Bu kaftanı kimlerin biçtiğine bakıp, postmodernlerin de nerede kalıplanıp, nereden beslendiklerini çıkartabiliriz: 'A'yı, aynı an ve noktada hem 'A', hem de 'non-A' yapabilme gücüne sahip olmasıyla YÖK, 12 Eylül terörünün kurumsallaşmış tezahürüdür; zira, hiçbir şey kendi içinde terörizan değildir ama, insan için de, yol alış biçimini kendi aklıyla izleyip, hangi ölçütlere göre yol aldığını kafasında bir yere oturtamadığı bir güç kadar dehşet verici hiçbir şey olamaz ve de terör dehşetin Fransızcasından başka bir şey değildir.

Üniversiteyi böylesi bir kurumsal yapı çerçevesine yerleştirenlerin idealindeki 'bilim adamı', her gök gürlediğinde dehşet içinde yerlere kapanıp, yukarıdaki gücün hoşuna gideceğini ve onun insafa gelmesini sağlayacağını sandığı ses-

ler çıkartan güçsüz, güvencesiz, dolayısıyla da güvensiz bir insansıdır. Bu ideal tam olarak gerçekleşmez ama, güç, güven ve güvence de, artık üniversite dışında aranacak şeylerdir: hocalardan bir kısmı kendi işini kurar ya da kendi adına çalışmaya, bu tür faaliyetlerine çok daha fazla ağırlık vermeye başlar; tabii üniversiteyi ikinci plana atmak pahasına. Ancak bir kısım hoca daha vardır ki, bunlar kendi işini kurmanın rizikosunu bile üstlenmez; aradıkları güç, güven ve güvenceyi, toplumda egemen olan iktisadî ve/veya siyasî güç ve iktidar odaklarına yanaşarak elde etmeye yönelirler. Böyle bir yakınlığın hem zorunlu koşulu, hem de kaçınılmaz sonucu ise, bağımsızlıklarını yitirip bu odakların hizmetkârı durumuna düşmektir. Hem söz konusu odakların kendilerini kırıntı düzeyinde de olsa ortak ettiği güce dayanarak, hem de yine aynı odakların temsilcileri/bunların tekelindeki kaynaklardan pay alabilmek için geçilmesi gereken köprüler olarak, kaynağı hiç de akademik olmayan göreli bir üstünlük sağlayıp, kendi çaplarında birer güç odağı durumuna gelirler.

Bu mevziî güç odaklarının, yine asgarî bir güç ve güvence arayışından kaynaklanıp, dar anlamda meslek, bilim dalı, bölüm vb. temelindeki korporatist eğilimlerle de eklemlenip, onları kendi yedeklerine alması sonucunda, üniversitenin, aslında kendisini üniversite olarak en az önemseyip, bilimsel-akademik kaygıları ikinci plana en fazla atmış olanların egemenliği altına girmesi hiç de zor olmayacaktır.

Bu haliyle üniversite, önce kendi dışından gelen darbelerle omurgası parçalanmış, ama daha sonra da kendi içinden *yumuşakça*laşmış bir varlıktır artık: her beşerî varlık için omurga, her bir varlığın kendi var olma sebebiyle varoluş biçimini birbirlerine ve birbirleriyle tutarlı olacak şekilde bağlayan belirli bir değerler skalasını ve bu skalayı geçerli kılacak bir kimlik tanımını öngörür. Oysa üniversite, üniversite içindeki ağırlıkları üniversite dışı güç ve iktidar odaklarından kaynaklanan unsurların egemenliği altına girmekle, kendi kimliğini kendisi kurmak yerine, kendisini kendi varlık sebebiyle doğrudan bağlantısı olmayan bir varoluş biçimine kaptırıp, değişim değerine tâbi bir meta durumuna düşmüş olmaktadır. Bu noktaya geldikten sonra üniversitenin yapacağı şey, bilimsel-akademik değer ve ölçütleri bir kenara bırakıp, her şeyini, yani kendi kendisini yine kendi elleriyle, kim ki o an için en fazla satın alma/en yüksek pazarlık gücüne sahip, işte onun değerler skalasına göre ayarlamak olacaktır.

Üniversite 'hoca'larının, maaşlarına zam veya benzeri taleplerde bulunmak üzere her seslerini çıkarttıklarında, mutlaka ve mutlaka meslek onurundan ve üniversitenin itibarından bahsettiklerini de göz önüne alarak, üniversitenin içine düşmüş olduğu bu durumu, bir de onur ve itibar terimleri üzerinden değerlendirelim: kendisine özgü bir değerler skalası bulunmayan; yani, hiçbir şey karşılığında değiş-tokuş konusu etmeyeceği, değişim değeri ne kadar yüksek olursa olsun kendisinden vazgeçmeyeceği hiçbir şeyi bulunmayan bir öznenin

onurundan kesinlikle sōz edilemez. Bōyle bir ōznenin itibarı, eğer onuruyla ōrtūşecekse bu itibar sıfıra eşit, yok hâlâ belirli bir itibarı varsa, bu itibar ancak ve ancak değişim değerine bağlı bir itibar olacaktır ve kim veya ne ki değişim değerine dayanan bir itibara sahip, o, artık pazara sürūlmūş bir maldan başka bir şey değildir.

Ūniversite, yumuşakçalaştığı ōlçūde, kendisini darbeleyen gūcūn kendisi ūzerinde uyguladığı basıncı artık bir baskı olarak hissetmeyip rahatlayacaktır ama, bu arada da, kendisini kendisi yapan değerler skalasını yitirmiş olacaktır. Artık kendisini kendisi yapan, dolayısıyla kendisi olarak kaldığı sūrece sonuna kadar kendisinde taşıyor ve savunuyor olacağı herhangi bir değerler skalasına sahip değildir ki bu skalada yer alan değerlere indirilen darbeleri hissedip ızdırap duysun, tepki gōstersin.

Ūniversite bu haliyle, her şeyiyle başkalarının, bu başkaları arasında da en gūçlū olanların, yerli ya da yabancı gūç ve iktidar odaklarının, kapitalist tekel ve holdinglerle siyasal despotların ve silahlı zorbaların taleplerini karşılamanın baş talepkârıdır: ūniversite artık, kendi kendisini hep başkalarının değerler skalası ūzerine monte etmenin bitimsiz gayreti içinde sūrekli olarak kendi dışındaki birşeyler gibi/birşeylerin 'gibi'si olmaya çalışırken, kendi kendisi olamamanın ōtesinde, olmaya çalıştığı her şeyin de en natamam ve kōtū ōrneklerini oluşturan tam bir 'tekemmūl etmeme' merkezidir. Tabii bu arada, kendi kendisiyle barışık olup olmamak gibi bir sorunu da kalmamıştır: temel kaygısı, siyasal gūç dengelerini ve bu dengelerdeki muhtemel değişmeleri kollayıp kendisini ona gōre ayarlamak; temel ilkesi ise, hiçbir konuda hiçbir ōlçūt getirmeksizin o gūn için en fazla talep bulan/revaçta olan ne varsa onu ve sadece onu kucaklamaktır.

Ūniversite, kendi kendisini tanımlamaktan, hatta bōyle bir işe girişme cesaretini gōstermekten bile aciz; her sōmestir 'İnkılap (devrim de değil) Tarihi'li, 'Tūrkçe'li, ve 'Beden Eğitimi'li bir halk eğitim merkezi konumuna oturtulması karşısında bile tūmūyle suskundur. Oysa, her şeyden ōncū şunun vurgulanması gerekir ki, ūniversite eğitim değil ōğretim/ōğrenim kurumudur. Yūksek ōğretimin tūmūnūn, tabii bu arada ūniversiter sūreçlerin, yani bilimsel bilgi ūretim ve ōğretiminin de 'talim-terbiye'ye ilişkin hedef ve amaçlar fonksiyonunda çizilmiş bir çerçeveye hapsedilmek istenmesi ise, sadece ūniversiteyi olanaksız kılmaz, aynı zamanda ūlkedeki rejimin ne denli totalitarizm heveskârı ve ceberrut, ancak bir o kadar da başarısız ve ferasetten yoksun olduğunu gōsterir: çok daha uzun bir sūrede (ilkokul+ortaokul+lise: yani asgari onbir yıl), ūstelik de insanları çok daha eğilip būkūlebilir oldukları bir çağda yakalamış iken gerçekleştiremediği 'talim-terbiye'yi 'ūniversite'de sonuca ulaştırmaya çalışmaktadır.

Evet, ūniversite būtūn bunlar karşısında tam bir acz içindedir ama, esas vahim olan, sōz konusu aczin, başlangıçta her ne kadar ūniversite ūzerinde estirilen devlet terōrūnden kaynaklanmış ise de, artık dinamiğini doğrudan doğru-

ya üniversitenin kendi içinde bulan ve bilimsel-akademik kaygıların bir kenara atılıp her şeyin yalnızca değişim değerine bağlanması şeklindeki bir omurgasızlaşmadan kaynaklanan bir acze dönüşmüş olmasıdır. Bu durumun en belirgin sonuçlarından biri üniversitenin giderek artan sembolizm tutkunluğu; en açık kanıtı da, son yıllardaki yabancı dilde öğretime geçme furyasının, üniversitenin kendi içinden destekleniyor, hatta kaynaklanıyor olmasıdır.

Görkemli yıldönümü kutlamaları, gösterişli tanıtım broşürleri, yeni kurulan/yeniden kamulaştırılan üniversitelere verilen adlardaki tarihsel/yöresel vurgunun yoğunluğu, bu vurgu aracılığıyla verilmek istenen angajmana davet mesajı, üniversitelerin kendilerine 'anlamlı' amblemler çizdirtip/sloganlar uydurtup/marşlar yazdırtıp kepli/havaya kep fırlatmalı-cübbeli/cübbe savurmalı mezuniyet törenleri gibi 'yeni' 'gelenek'ler ihdas etmeleri, 'makam'ın önemine uygun biçimde döşenmiş 'makam odaları', cübbeli 'kutsal mahal' ziyaretleri vb. şeklinde tezahür eden yoğun ve yaygın ritüalizm düşkünlüğünün esrarını çözme konusunda dikkate alınması gereken şudur ki, birincisi her ritüel mutlaka ve mutlaka bir semboldür ve de her şey, kendisi hariç, her şey tarafından sembolize edilebilir ve bu, aynı zamanda şu demektir: semboller, bir şeyi sembolize etme işlevlerini, sembolize edecekleri şey her ne ise, işte tam tamına o şeyi ve de sadece o şeyi, doğrudan görülüp algılanabilir olmaktan çıkartmak, o şeyi gizlemek, o şeyin üzerini kapatmak/örtmek suretiyle yerine getirirler.

Üniversitenin yabancı dille öğretimden yana tavrı konusunda ise, söylenebilecek olan şudur: yabancı dilin piyasa değerini dikate alıp, yabancı dille öğretim yapmanın kendisine kazandırabileceği itibarın hesabı içine girmiş bir üniversite, kendisini üniversite olarak değil, üniversite olmasıyla doğrudan ve zorunlu hiçbir bağı bulunmayan bir işlev aracılığıyla değerli kılmaya yönelmiş demektir. Bunu yapmakla sadece kendi değerler skalasını, yani kendi varlık sebebiyle varoluş biçimi arasında bulunması gereken tutarlılık bağını bir kenara atmakla kalmayıp, ayrıca kendi kendisini de, bizzat kendi eliyle uzun süreli ve ehven fiyatlı bir yabancı dil kursu konumuna oturtup, üniversiteliğini inkâr ve bilim üretip aktarsın diye kendisine kaynak ayırmış olanlara da ihanet etmiş olur; ama bu arada, yabancı dilli üniversite/üniversitede yabancı dille öğretim modası da başını almış gitmektedir.

Bu modaya karşı çıkmak bile değil, sadece söz konusu gidişi şöyle bir irdeleyip sorgulamaya kalkanlara karşı ilk hücum ise, genellikle şu şekilde gelir: "yoksa sen yabancı dil öğrenmeye/öğretilmesine karşı mısın?". Bu, aslında bir soru değil, ima yollu bir itham, üstelik de çoklu bir ithamdır, Enver Hocavari içe kapanmacılıktan 'örümcek kafalı' İslâm fundamentalistliğine kadar uzanan. İşte bu imanın da etkisiyle cevap acil, net ve kesin olur: "yabancı dile tabii ki karşı değilim". Top artık 'yabancı dille/dilde yüksek öğretim'cidedir ve atar o muhteşem golünü: "ama öyleyse nasıl öğreteceğiz bu yabancı dili?". Kendisi, muzaffer olduğu zehabında, biz ise *kıptî'nin merdiy*le karşı karşıyayızdır; zira

'üstad', *şecaat arzederken sirkatin söyle(r)miş*tir: yabancı dille yüksek öğretim kendisinin gözünde, yabancı dil öğretmenin bir aracıdır ki, bu da yüksek öğretim -daha öğrenilecek/henüz öğrenilmemiş olduğuna göre- bilinmeyen bir dilde yapılacak demektir.

Tabii böyle bir öğretim asla yapılamayacak; hoca dersi büyük ölçüde Türkçe anlatacak, yabancı dilde ise ders değil kitap verecek; -yabancı dilde ve sadece 'o' yabancı dilde olması şartıyla- kitaba yüklenilirken, kitapların kalınlığı/çokluğu, kısacası okunacak sayfa sayısıyla düz orantılı olarak da üniversitenin adı 'ağır'a çıkacak; 'ağır'lık 'okunacak sayfa sayısı'na bir kere bağlandı mıydı da, -başta ODTÜ olmak üzere yabancı dillileri en seçkin görülüp model alındıkları ölçüde- üniversitenin her türlüsünde artık en çok kaynak veren en büyük hoca, hocanın en büyük işi de yeni kaynaklar keşfetmek/en yeni keşfedilmişlerini 'okutmak' olacaktır; tabii ki yine yabancı ve 'o' yabancı dilde/dilden. Ancak yabancı dilli üniversitemiz bir de ayrıca özelse, hoca, dersi -Türkçe de değil- hiç vermeyecektir, müşteriler tutup da "yabancı dilde öğretim yapacaklar diye o kadar para verdik, ama bak dersler hep Türkçe geçiyor" demesinler diye: özel üniversitede dersin Türkçesi de özel olarak alınır, sonra yabancı dilli kaynaktaki karşılığı ezberlenip sınava hazırlanılır.

'Literatür takip etmek' kendi başına bir amaç haline geldiği ölçüde, bilimsel faaliyet de, 'bilim dünyası'nda olup bitenlerden haberdar, tabii mümkün olduğunca da ilk ve en fazla haberdar olmaya indirgenmiş olacaktır. *d'information*'ın 'bilgi toplumu' olarak çevrildiği ve bunun yanısıra, -bilgi ve bilim sözcüklerinin aynı kökten türetilmişlikleri sayesinde- bilgi ile bilim arasında doğrudan ve zorunlu bir ilişki varmış gibi göstermenin de olağanüstü kolay olduğu bir ortamda, her bilginin bilimsel olmayacağını, bilimsel bilginin bilgi türlerinden sadece biri olduğunu, herhangi bir konuyla/alanla ilişkili -bu konu veya alan isterse bilimin kendisi olsun- bilgi/malumat edinmenin/sahibi olmanın, bu konuda veya alanda yapılıp edilen/olup bitenler hakkında -isterse en yoğun, en geniş, en hızlı biçimde- 'enforme/haberdar' olmanın bilimsel faaliyette bulunmak, yani bilimsel bilgi üretmek/bilim adamı olmak anlamına gelmeyeceğini gözlerden gizlemek/kaçır(t)mak da yine aynı ölçüde kolay olacaktır. İnternete bağlanarak en yeni yayınlar hakkında en önce bilgi sahibi olup en yeni teorileri herkesten önce iç piyasaya sürmenin -teknolojinin, kendisi keşif ve icatta bulunamayanların gözündeki büyüleyiciliğinin de katkısıyla- 'en bilimsel olma'nın en önde gelen koşulu ve ölçütü olarak görüldüğü bir ortamdayızdır artık: kapitalizmin her şeyi kapsar (global/topyekun) hale gelip her şeyi Pazar-içinleştirebilmek, bunun için de kullanma değerini -Pazar/piyasa/değişim değeri lehine- işlemsel olmaktan çıkartmak üzere 'bilimsel bilgi' üretimi de dahil, her türlü üretimi 'bir önce üretilmiş'i bir an önce kullanıl(a)maz kılma hedefine endeksleme stratejisinin temel ideolojik aracı durumundaki 'yeni' kültü ('yeni'ye tapınma) karşısında, 'akademik dünya' da özel bir muafiyet/dokunulmazlık taşıyor değildir.

Özellikle sosyal bilimler alanında her gün yeni bir 'yeni' ortaya atılıyorsa, bu aynı zamanda bir önceki 'yeni'nin gözden düşmesi demektir ve bundan birkaç ay önce yine bir 'Sosyoloji Günleri'nde bir doçentin bana "hep teori teori diyorsun ama, işte bak, yok Sorokin'inkiydi, yok Parsons'ınkiydi, yok Gadamer'inkiydi, bütün teorilerin en fazla birkaç yıllık bir ömrü oluyor, sonra onların yerine daha yenileri çıkıyor; onun için artık teori meori demeden somut gerçekliği doğrudan ele alalım" demesinde pek de şaşılacak bir şey yoktur: tek tek teoriler konusundaki hızlı ve kapsamlı 'haberdar'lığı, genç bilim adamımızın teori kavramına ulaşmasına engel olmuştur ve kendisi, ne yazık ki, kesinlikle bir istisna değildir. Oysa teorisiz bilim yapılamaz; zira bilim, tam da tamına, gerçeklik bizim doğrudan duyumladığımız gibi/kadar olmadığı/cereyan etmediği için vardır ve sadece duyumsal (ampirik) gerçeklik temelinde hareket edip problematiğimizi de onun çerçevesinde kurarsak, isterse elimizde dünyanın en güçlü elektro-mikroskobu bulunsun, mikrobu, mikroskobun lamı üzerinde ve sadece orada yaşayan, hatta mikroskobun icadıyla birlikte, hatta belki de bu icat yüzünden varlık kazanmış canlılar olarak tanımlayıp görmenin bir mikromikron bile ötesine geçemeyiz. Tabii bu arada, örneğimizi sosyoloji doçentinden vermişken ve kendimiz de sosyolog olmamız hasebiyle şuna da değinmeden geçmemeliyizdir ki, işin içine insan özgürlüğü, iradesi ve eylemi de karıştığından inceleyeceği nesne doğa bilimlerininkinden çok daha karmaşık olmasına karşılık, üniversiteye girişte merkezî sınav sisteminin uygulanmaya başlamasından bu yana, yani çok uzun bir süredir, sosyolojinin genellikle düşük puanlı öğrencilerin -üstelik büyük ölçüde kendileri de istemeksizin- yoğunlaştıkları bir alan olması, bu bilimin Türkiye'deki kaderi üzerinde ihmal edilmez bir rol oynamıştır.

Bu noktada, kısaca da olsa 'haber'darlığın ontolojisine değinmek, oldukça aydınlatıcı olacaktır. Şöyle ki, gazetecilikte 'köpeğin insanı değil, insanın köpeği ısırması haberdir' denir. Evet, insanın köpeği ısırması gerçekten haberdir; hem de her yerde her zaman bütün insanlar için; ama, bir tek kişi hariç: köpeği ısıran, yani habere konu olan eylemi her kim yaptıysa, işte onun için. Bu ise demektir ki, insan kendisini 'haber'darlık konumuna yerleştirdiği/indirgediği ölçüde haberdarı olduğu şey her ne ise işte onun çerçevesinde fail/eyleyen/özne olmanın dışına çekmiş/yerleştirmiş de olacaktır: akademik hayatta 'literatür izlemek' üzerine kutuplaşılması ile 'bilimsel bilgi üretmek'in öznesi olmaktan uzaklaşılması arasında düz orantılı bir ilişki vardır. Ayrıca şu da vardır ki, enformasyon sahipliği/haberdarlığı sürekli ve birikimli kılındığı ölçüde malumattarlığa dönüşürken, malumatın, kendisine itibar eden açısından aynı zamanda bir talimat niteliği de taşıdığı dikkate alınırsa, enformasyon/haber kaynağı ile haberdar (literatürü izlenen ile izleyen) arasında birincisi lehine hegemonik bir ilişkinin varlık kazanması da kaçınılmazdır. Hele böyle bir hegemonik ilişki peşinen verili durumdaysa, izlenence üretilmiş amiyane bilginin dahi izleyen

tarafından bilimsel bilgiymiş gibi algılanıp değerlendirilmesi söz konusu olacaktır ki, bu durumda izleyenin bilimsel bilgiye ulaşmak bir yana, doğrudan duyumlanabilir veriler temelinde edinebileceği sağduyusal bilginin de uzağına düşüp kendi biyo-kültürel varlığının basit yeniden üretimini bile tam olarak gerçekleştiremez hale gelmesi (daraltılmış yeniden üretim=yabancılaşma/elinleşme) neredeyse kaçınılmazdır.

Osmanlı döneminde de yabancı dille yüksek öğretim yapıldığı olmuştur. Örneğin ilk tıp fakültesi kurulduğunda, öğretim dili Fransızcadır. Ancak bu sadece bir süre içindir; tedrisatın yabancı dille yapılması kendi başına bir amaç, güdülen nihaî hedef değil, tam tersine, Türkçe ders verebilecek hocalar yetiştiği anda ve ölçüde terkedilecek geçici bir zorunluluk olarak öngörülmüş ve gerçekten de öyle olmuştur. Her biri farklı anadillere veya eğitim dillerine sahip öğrencilerin öğrenim gördüğü üniversitelerde de, ülkenin dilinden/dillerinden farklı bir dilin kullanılması söz konusu olabilir; ama, bu dil birbirlerinin diline tümüyle yabancı bu insanların her birine en-az-yabancı dil olduğu durumda/için.

Anadilleri ve/ya da eğitim-öğrenim dilleri aynı olan insanların, birbirleriyle yabancı bir dil aracılığıyla anlaşmaya çabalıyor olmaları, tabii ki, her şeyden önce evrensel boyutta bir gülünçlüktür; ancak yabancı dilde yüksek öğretim, bilimsel bilgi öğretimine/üretimine ayrılmış alan ve süreçleri de içeren kalıcı ve yaygın bir yapıya dönüştüğü ölçüde karşı karşıya olduğumuz şey, artık, gülünçlüğün de ötesinde, akademik bir intihar, kültürel bir cinayet, -hele bu yabancı dilin Amerikalıların da dili olan İngilizce olduğu durumda- ülkemizin Amerikan hegemonyası altında olması açısından ulus, ABD'nin dünyamızın glo(b/k)al haydutu olması açısından da insanlık bazında bir haysiyetsizlik ve bunlara ilaveten de -amaç yabancı dil öğretmekse- pedagojik bir rezalettir.

Şöyle ki, duyumlarımız, gerçekliği bize çarpıtarak ve/veya budayarak aktarır; kısacası, bizi aldatır. Bilim, işte bu aldatılmışlık durumunu aşmaya yönelik bir etkinliktir. Bilimin bu yolda neler yapması gerektiği hakkında hiçbir şey bilmesek de, kesinlikle neyi yapmaması gerektiği açıktır: doğrudan ('çıplak göz'le) duyumlanabilir veriler/algılanabilir zatiyetler (antiteler) esasında oluşmuş kavramlarla iş görmek. Öyleyse bilim, duyumsal verilerden mülhem çerçeveleri bir an/bir mikromikron boyunca dahi takip etmeksizin, sınırları tümüyle zihinde çizilmiş kavramsal çerçevelerle iş görmek zorundadır. Bu ise demektir ki, bilimsel kavramlar, yegâne duyumsal dayanakları sadece dilde bulunan, bundan dolayı da üretilmeleri, aynı zamanda dilsel/dilde bir üretim de olan kavramlardır. İşte bu yüzden de, gerek bilim öğretimi, gerekse bilim üretimi süreçlerinde insan, başka hiçbir durumda olmadığı kadar dile muhtaç ve onunla başbaşadır; dille/dilde belirginleştiremediğini anlatmasına yardımcı olacak ne bir kaş/göz veya el işareti, ne bir kol/vücut hareketi, ne bir bakış, ne bir mimik, ne bir yüz ifadesi, ne bir nida, ne bir onomatope, ne de herhangi bir mırıltı veya homurtu vardır: duyumsal olarak 'yok' olanın ne kendisini veya

benzerini gōstermek, ne resmini çizmek, ne sesini çıkartmak, ne kokusunu salmak, ne de taklidini yapmak mümkündür.

Bu noktada artık apaçıktır ki, sōz konusu süreçler çerçevesinde, sadece herkesin bildiği değil, kişi başına bilinme ortalaması da en yüksek olan dilin kullanılması, şu ya da bu siyasal, ahlakî, iktisadî veya kültürel mülahaza doğrultusunda biçimlenmiş keyfî bir tercih değil, doğrudan doğruya, yapılan/yapılmak istenen işin kendi iç gereklerinin dayattığı bir zorunluluktur; buharlı lokomotifin, istasyondan alkol değil de su almasının, makinistin İslâmcılığından kaynaklanıyor olmaması misali...

Üniversite/yüksek öğretim ile, bir yandan bilim/bilimsel bilgi üretimi/öğretimi, diğer yandan da toplumsal gerçekliğin bütünü arasındaki ilişkiler üzerinde düşünülürken bir an dahi akıldan çıkartılmaması gereken ayrıca şu iki husus da vardır:

- Birincisi, bilimsel bilgi, genel olarak sanıldığı gibi teknik bilgiyle özdeş bir bilgi türü olmayıp, bu iki bilgi türünün birbirleriyle atbaşı gidiyor olması da bu bilgi türlerinin kendi bünyelerinden/varlık yapılarından kaynaklanıyor değil, sadece -en fazla yüz, yüz elli yıllık geçmişi olan- tarihsel bir durumdur: Arşimed yasasını (bilimsel bilgi) kendisine borçlu olduğumuz Eski Yunan, atın tarımda kullanılmasını (teknik bilgi) bile akıl edemezken, makina adını hak edebilecek ilk mekanik saatleri tasarımlayıp imal etme (teknik bilgi) şerefi de, bilimsel bilgiye kapalı olmanın ötesinde, onun en büyük muarrızı durumundaki Ortaçağ manastırlarının rahiplerine nasip olmuştur.

- İkincisi, epistemolojik anlamda hiçbir bilgi türü diğerinden, tabii bu arada da ne bilimsel bilgi teknik bilgiden, ne de teknik bilgi bilimsel bilgiden daha değerlidir. Bilgi türleri arasındaki yegâne hiyerarşi, bu türlerin farklı toplumlarda farklı önem ve ağırlık taşıyor olmalarına dayanan, dolayısıyla epistemolojik değil doğrudan doğruya sosyolojik nitelikteki hiyerarşidir: sığır etini terbiye etme bilgisinin (teknik bilgi), Dünya'nın düz değil de yuvarlak olduğu bilgisinden (bilimsel bilgi) daha değerli/üstün ya da daha değersiz/düşük nitelikli bir bilgi olduğunu ileri sürmemize imkân verecek hiçbir evrensel ölçüt bulunmadığı gibi, sōz konusu teknik bilginin doğrudan bir getirisi (daha yumuşak/lezzetli bir besin) varken, Dünya'nın düz değil de yuvarlak olduğunu keşfetmenin insana doğrudan hiçbir getiri sağlayacak olmadığını hatırlamanın, 'bilimsel bilgi hasbî bir bilgidir'i anlamak açısından da yararlı olacağı açıktır.

Bilimsel bilgi, epistemolojik bir kategoridir; fiilen var olan münferit bilimlerin her biri ise, toplumsal gerçeklik içinde yer alan, dolayısıyla farklı ölçülerde de olsa mutlaka ve mutlaka belirli toplumsal çevrelerle karşılıklı bağlantılar içinde bulunup ister istemez sosyolojik bir belirlenmişlik taşıyan birer kısmi yapıdır ki, bu da, sōz konusu bilimlerle bilimsel bilgi kategorisi arasında tam ve mutlak bir örtüşme bulunmayacağı gibi, daima kısmi kalacak olan bu örtüşmenin, bir bilimden diğerine farklı derecelerde ve her bir bilimsel disiplinin

ortaya koyduğu bulgular itibariyle, teknolojiye -veya teknolojiyle karşılıklı devamlılık içinde bulunan iş örgütleme, mekân/çevre düzenleme ya da zihinsel manipülasyon vb. tekniklerine- temel oluşturma yeteneğiyle ters orantılı olarak gerçekleşeceği anlamına gelir.

Bu durumda şunu söyleyebiliriz: Üniversiteyi siyasal ve/ya da ekonomik açıdan doğrudan ve somut bir getiri peşinde olan güç odaklarının etkisine açmak/kontrolü altına sokmak, bilimsel bilgi üretimi açısından adeta bir intihar/cinayet olup; ister siyasal, ister iktisadi/ticari, isterse kültürel olsun, herhangi bir etkililik/sonuç alma kaygısının ağır basar hale gelmesi ölçüsünde üniversitenin sadece parayı/siyasal olarak bastırabilenlere adam/ajan yetiştiren, en iyi ihtimalle bir meslek yüksek okuluna, ancak genelde de uzun süreli bir 'müsdahdemlik formasyon kursu'na dönüşmesi kaçınılmazdır ki bu da, Türkiye'de üniversiteye biraz dikkatli bakabilenlere hiç de yabancı gelmeyecek bir manzaradır.

Üniversiteden multiversiteye taşra-merkez diyalektiği

*Yasin Aktay**

Taşra üniversitesi deyimi genellikle Ankara, İstanbul ve İzmir'in dışındaki, hatta kimi durumlarda ikincisi ve üçüncüsündeki, yüksek eğitim kurumlarına yönelik, en iyi ihtimalle pejoratif imlemeler taşıyan bir deyim olarak kullanılıyor. Bunun kuşkusuz bir yanıyla, buralardaki üniversite pratiğinin kalitesine yönelik eleştirel bir yaklaşıma eşlik etmesi kadar, taşrada üniversite pratiği ortaya koymanın zorluklarına işaret eden bir sosyolojik değerlendirmeye eşlik ettiğini, daha kötü bağlamlarda ise taşrada hiçbir şekilde üniversitenin olamayacağına dair önyargılı bir aşağılamaya eşlik ettiğini ayırt edebiliriz. Deyimin kullanımındaki bütün bu bağlamsal çeşitliliğe rağmen, taşrada üniversitelerin durumuna dair, bir üniversite sosyolojisinin yeterince yapılmamış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Oysa günümüzde İstanbul, Ankara ve İzmir'in dışındaki neredeyse Türkiye'nin çok azını istisna kılan illerini kapsayan bir gerçek haline gelmiştir taşra üniversiteleri olgusu. Sadece üniversitelerin rektörlüklerini ve ana kampüslerini barındırmasını değil, en azından belli üniversitelerin birçok fakülte veya meslek yüksek okullarının konumlanmasını da göz önünde bulundurduğumuzda, bugün Türkiye'de üniversitenin ulaşmadığı hiçbir ilin kalmamış olduğunu söyleyebiliriz. Bu düzeyde belli illerin ilçelerine de uzanan bir yapılanma söz konusudur ki, salt bu örgütlenme ağının kendisinin ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel etkileri önemli bir sosyolojik ilgiyi hak etmektedir. Bununla birlikte başta bilgi sosyolojisi ve entelektüellerin (akademisyenlerin) toplumsal konumu olmak üzere, kent sosyolojisi, modernleşme ve küreselleşme, sınıfsal analiz boyutları itibariyle hiçbir sosyolojik değerlendirmenin göz ardı edemeyeceği kadar çetrefil bir hal almış olan taşra üniversiteleri, Türkiye'de şu ana kadar hak ettiği sosyolojik ilgiyi görmüş değildir. Bu yazının sı-

(*) Selçuk Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

nırları içinde bu hakkı yeterince verebileceğimizi iddia etmiyoruz, ancak taşra üniversitelerinin bütün bu alanlardaki sosyolojik bağlamını ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken, üniversite ideali ile taşra kavramının uyuşma koşullarını da irdelemek gerekiyor. Bu bağlamda da bir yandan üniversite idealinin içerdiği evrensellik ve bütünsellik iddiasıyla taşra kavramının bazı kullanımları arasındaki doğal uyuşmazlık söz konusuyken, bir yandan da üniversitenin günümüzdeki genel geçer pratiği içerisinde multiversiteye uzanan bir çizgide, taşralaşma sorununun gerçekliği sözkonusudur. Taşralaş(tır)ma sorunu üniversite alanının da diğer alanlar gibi sınıf ve statü ayrımları üretmeye meyyal doğasıyla yakından ilgilidir.

Türkiye'de taşra üniversitelerinin tarihsel seyri

Taşra üniversiteleri esasen, büyük ölçüde YÖK'ün kurulduğu 1981 yılından ve bilhassa Turgut Özal'lı ANAP'ın her ile bir üniversite kampanyasının uygulamaya konulmasıyla günümüzdeki karşılığını bulan bir deyim haline gelmiştir. Turgut Özal'ın kurdurduğu bu üniversitelerden ekonomik ve siyasi beklentilerinin önceliği, eğitim-öğretim faaliyetlerindeki kaliteyi ihmal edilebilir kılıyordu. Yapılaşma ve insan kaynakları itibariyle yetersiz donanımlarla gecekondu yordamıyla kurulan bu üniversitelerin "Üniversite" kavramına hiçbir katkıda bulunmayacağı üzerinde çok duruldu. Oysa Türkiye'de üniversite kavramından ne beklenebileceği konusunda ne eleştiren kafaların ne de bu siyaseti güden kafaların da o kadar net olduğu söylenemezdi. Aradan geçen 20 yıldan fazla süre içerisinde bu siyasetin hedeflenen veya hedeflenmeyen çok önemli sonuçları olmuştur. Bu sonuçlar salt üniversitenin bilim kalitesiyle değerlendirilemeyecek bir dizi toplumsal işlevle ilişkili olmuştur.

Bu işlevlerin bir dökümüne geçmeden önce Türkiye'nin taşra üniversitesi gerçeğiyle YÖK kurulmadan epey önce tanışmış olduğunu kaydetmek gerekiyor. 1955-1957 yılları arasında kurulan bazı üniversitelerle birlikte yükseköğretimin İstanbul'un dışına taşınması başlamıştır. Ancak bu ilk sayılabilecek adımın kapsamında bugün merkez sayılabilecek Ege Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi gibi üniversitelerin yanı sıra, çok erken bir dönemde kurulmuş olduğu halde, kurulduğundan beri "taşra" niteliğinden bir terfi almayan Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesi gibi kurumlar da vardır. YÖK kendi tarihini anlatırken bu süreci "üniversite kurumunun Anadolu'ya açılması" olarak adlandırır. Tabii bu, üniversite kurumuna yüklenen bütün misyonlarla birlikte aydınlatmacı, modernleştirmeci ve batılılaştırmacı bir açılımdır. Bu açılımın ilk büyük kitlesel hareketi 1973-1981 arası dönemde olmuştur. Bu dönemde, Diyarbakır, Eskişehir, Adana, Sivas, Malatya, Elazığ, Samsun, Konya, Bursa ve Kayseri'de on yeni üniversite kurulmuştur. Bu yeni üniversitelerin Anadolu'daki bölgesel dağılımının kendince bir eşitliği gözet-

miş olduğu görülüyor. Bu yeni üniversitelerin açılmasıyla birlikte Türkiye'deki üniversite sayısı on dokuza yükselmiştir. Üniversite bulunan il sayısı da 15'e yükselmiş, ancak üniversitelerin değişik fakültelerinin bulunduğu illerin sayısı eklendiğinde, üniversitenin etkisinin doğrudan işlediği illerin sayısı daha da fazla olmuştur. Yeni açılan üniversitelerin merkeze olan uzaklığı ve 1946'da 2252 sayılı Kanunun yürürlükten kaldırılması ve 4936 sayılı yeni Kanunla üniversitelere *muhtariyet* verilmiş olmasına karşılık, merkezle taşra üniversiteleri arasındaki ilişkilerin mahiyeti üniversitede taşralılık gerçeğini ilk andan itibaren hissettirmeye başlamıştır.

Ancak bunun ilk yansımaları, bu üniversitelerin imkânsızlıklarla boğuşmaları veya üniversite performansındaki kalite seviyesinden dolayı taşralılık vasfı kazanmaları değil, aksine bizzat bu üniversiteler sayesinde önceden kurulmuş üniversitelerin "merkez" üniversiteler vasfı kazanarak daha rafine bir "rağbet"e konu olmaya başlamaları şeklinde olmuştur. Bazı üniversitelerin birinci sınıf olabilmesi için bazı üniversitelerin taşra olması gerekiyor. Bu yüzden taşralılık, bütün içleme-dışlama mekanizmalarının çalıştığı mantığın aynısıyla, her şeyden önce bir merkezi var etme iradesinin mantıksal sonucudur.

Nitekim yeni üniversitelerin de açılmasıyla birlikte bütün üniversiteler belli bir pazar değerlendirmesine tâbi olmuş, bu pazarı düzenlemek üzere 1974 yılında *Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi* (ÖSYM) kurularak üniversitelere merkezî sınavla öğrenci alınmasına başlanmıştır. Bu pazar büyük ölçüde eski ve merkezî üniversitelerin kendilerine en iyi öğrencileri ve öğretim elemanlarını seçtikleri, geriye kalanları ise taşra üniversitesine bıraktıkları bir çeşit devşirme mekanizması geliştirmiştir. Üniversitenin bu devşirmeyi tabii ki sadece kendi adlarına değil, aynı zamanda eklemlenmiş olduğu diğer sanayi, teknik ve idari birimler adına yaptığını söylemeye gerek yok. Yine de burada üretilen taşralılık, yoktan bir eğitimli kitle de yaratmış oluyor. Çünkü daha önceki dönemlerde hiçbir şekilde okuma ve eğitim süreci yoluyla sisteme katılma şansı olmayanların burada hiç değilse bu sürece katılmanın bir yolunu bulmuş olduklarından söz edilebilir.

Tabii ki taşra üniversitelerinin kurulması sadece merkez üniversitelerin merkezîlik hüviyetlerini sağlamaya matuf bir çabaya indirgenemez. Türkiye'de üniversitelerin bütün yurt sathına yayılacak bir biçimde çoğal(tıl)masının, başlarda eğitimin modernleşmeyle ve ulus-devlet eliyle eşitlikçi yayılımı, sonraları ise küreselleşme gibi çok daha karmaşık bağlamlar içindeki çoğalmasıyla ilişkisi olmuştur. Modernleşmenin önemli sacayaklarından birisinin sanayi, ikincisinin siyasal üçüncüsününse eğitim devrimi olduğu, iyi bilinen bir gerçektir.[1]

---

1 Amerikan üniversitelerini inceledikleri meşhur çalışmalarında Talcott Parsons ile Gerald M. Platt, bu tespitte bulunduktan sonra, modern dünyanın oluşumunu niteleyen bu üç büyük devrimden eğitim alanında yaşananı üzerinde yoğunlaşıyorlar. Eğitim devrimi cehaleti azaltmış ve hem bireylerin hem de toplumların insanlığın amaçlarının yerine getirilmesi doğrultusunda

Eğitim devriminin anlamı ise sadece okuma yazma oranlarındaki yüzde yüze doğru tırmanan artışta değil, giderek bütün eğitim seviyelerinin de aynı seyirde bir gelişme içerisinde olmasıdır. Yani başta sadece okuma yazma bilmek bile başlı başına bir eğitim göstergesi olarak yeterli görülürken, giderek yeterli görülecek eğitim seviyesinin yaygınlığında da yüzde yüze doğru tırmanan artışlar söz konusu olmaktadır. Bu, ilkokul mezunluğu, ortaokul mezunluğu, lise mezunluğu, üniversite mezunluğu ve giderek lisansüstü mezuniyetinin yaygınlaşmasına dönük bir gelişim çizgisi olarak tasavvur edilebilir. Amerika'da belli alanlarda doktora yapmış insanların taksi şoförlüğü veya mağaza tezgâhtarlığı giderek kanıksanmış bir şeyken, Türkiye'de lise mezununun bile devletten iş talep edebileceği bir imtiyaz hissetmesi, tabii ki her şeyden önce eğitimin bir yerde doktora seviyesinde bile çok fazla yaygınlaşmış olduğu halde diğer yerde yeterince yaygınlaşmamasıyla ilgilidir.

Diğer yandan eğitimin bu yaygınlaşmasıyla birlikte üniversitenin tabiatında, işlevinde ve kullanımında da eskisine nazaran son derece önemli değişimler görülmüştür. Bu değişimler, irdelenmesi bütün bir modernleşme tarihini yeni baştan ele almayı gerektirecek cinstendir. Modern toplumda bilginin üretimi, yayılması, bu bilgilerin üretim ve tüketim sürecinde yeniden belirlenen tabakalaşma örüntüleri, kendine özgü modeller ortaya koymuştur. Modern-öncesi dönemde bir evrensel bilgi ve hakikat arayışının somutlaştığı ve ancak çok az sayıda, "talip" olanların rağbet ettiği veya üstesinden gelebildiği bir yer olarak üniversite, bu süreç içinde giderek her çeşit bilginin üretiminde yetkili tek organ haline gelmiştir. Artık üniversite denildiğinde, "bir üniversite düşüncesini" yaratan, bilginin felsefi zemindeki bütünlüğünü temin eden, dünyaya evrensel bir tutarlılık şartını yerine getirmek üzere evren, insan ve fizik ötesiyle ilgili irtibatları da kuran bilgelik değil, herhangi bir mesleğin de en basit bilgisinin üretiminde yetkili kılınmış teknik elemanların yetiştirildiği bir kurum kast edilmektedir. Üniversitenin tabiatındaki bu radikal değişim, aynı zamanda modern veya postmodern toplumun hayatın her alanını bütünsellikten koparan uzman (special-ist, özel, ayrık, yaptığı işe münhasır bir ilgiye sahip anlamlarıyla uzman) yetkilerine tâbî kılmasıyla alakalıdır.

Üniversiteden multiversiteye

Bütünsellik fikrinin tamamen çözüldüğü bir vasatta bir yandan insanın bütün bilgisini kuşatan, uhdesinde bulunduran bir düşünce olarak üniversite kavra-

---

bilgi kullanma kapasitesini artırmıştır. Kültürel düzeyde de bilgi, toplumsal örgütlenme düzeyindeki ekonomik kaynaklarla paraleldir. Bilgi, rasyonel eylem kapasitesini artırır. Sanayi öncesi toplumda, esasen bilginin ve eğitimin kitlesel anlamda yaygınlaştırılmasını gerektiren maddi ve kurumsal nedenler yoktu. Oysa sanayi toplumunun, giderek enformasyon toplumunun, maddi ve siyasi şartları eğitimin seviyesinde sürekli bir ilerleme doğrultusunda bir gelişimi zorlamak için fazlasıyla nedeni haizdir (Parsons ve Platt, 1975: 1-3; Aktay, 2002: 10-12).

mının metafizik yükü artarken, pratikte karmaşıklaşan toplumsal işbölümünün her biriminin, kendi üzerine düşeni bu üniversite çatısı altında alması gerekmeye başladı. Çocuk eğitiminden, bahçe peyzaj işlemlerine, ev ekonomisinden hekimliğin her alanına; bu arada sanayinin ihtiyaç duyabileceği ve daha önceki zamanlarda doğrudan meslek pratiğinde edinilen bütün eğitimler için artık üniversite içinde birer birim vardır ve giderek toplumsal işbölümünün herhangi bir alanında yer almanın asgari şartı, ilgili alana tahsis edilmiş bir üniversite eğitiminden geçmek olmaktadır. Tabii ki bu kadar yaygınlaşmış ve toplumsal hayatın bütün karmaşıklığına denk düşme iddiasına sahip bir eğitim düzeni içinde üniversitenin klasik "üniversite ideali"nden bambaşka işlevler yüklendiği açıktır. Bu işlevlerin çok boyutlu olduğu da açıktır. Bizi burada ilgilendiren kadarıyla bazı tespitlerde bulunmak gerekirse, üniversite toplumsal hayatın bu dağınıklığını bir bütünlük içinde barındırmaktan gittikçe uzaklaştığı ölçüde üniversite idealinden Clark Kerr'in de çok yerinde tespitiyle bir "multiversite" pratiğine doğru önemli bir yol kat etmiştir (Kerr, 1995: 1-35). Multiversite, ileri-modern, belki de postmodern dönemlerin ruhuna uygun bir şekilde, hakikat arayışından ziyade ileri kapitalizmin, postmodern toplumun ve önemli bir akademisyen katmanının yeni gereksinimlerini karşılayan bilginin üretimine adanmış bir pratiktir:

> "Bir Multiversite idealinin" methiyelerini düzecek bir şairi olmadığı gibi, kerametini iddia edecek bir peygamberi veya kutsallığını koruyacak bir muhafızı da yoktur. Onun eleştirmenleri, kötüleyicileri, ihlalcileri vardır. Bir de onu dinleyeceklere -ki dinleyeni çoktur- ürünlerini satacak çığırtkanları vardır. Üstün alternatifleri arasında makul bir seçenek olmaktan ziyade o bir zorunluluktur (Kerr, 1995: 5).[2]

Eğitimin veya üniversitenin gelişmiş ülkelerdeki bu yaygınlığının merkez-taşra ekseni içerisinde üniversite idealiyle şöyle bir teması söz konusu olmuş-

2 Burada multiversite kavramını, kavramı borçlu olduğum Kerr'in çoğu kullanımlarından görece bağımsız, kendi yüklemelerimle kullanıyorum. Kerr'in de yer yer vurguladığı şey, modern öncesi dönemde "bir üniversite ideali"nin yani ayrışmış, parçalanmış bilgiyi bir bütünlüğe kavuşturma, hayata bütüncül bakışı yakalama idealinin modern dünyada, aşırı uzmanlaşma, pazar şartları ve eğitimin, göreceliliği de besleyecek şekilde giderek daha fazla evrensel iddialardan uzaklaşmasıyla beraber gelişen bir süreçtir. Multiversite, bilginin artık teke indirilebileceği herhangi bir bütüncül müdahalenin metafizik köklerine işaret ederek, geçerlilik şartlarını kötümserce yadsıyan bir niteleme. Parçalanan ve dağılan bakış açılarının her biri kendi ait olduğu sınıfsal, dinsel, kültürel, işlevsel konumuna dönmektedir. Bu tür dönüşlerin başat ve belirleyici olduğu bir vasatta, taşra üniversiteleri de kendilerini çevreleyen bütün varoluşsal şartlarla birlikte mümkün hale gelmektedir. Taşra üniversitesi varoldukça, bu varoluş bitmemecesine devam ettikçe, üniversite idealinin gerçekleşmesine dair umutlar o ölçüde azalmaya yüz tutar. Çünkü, daha da basitleştirerek söyleyelim ki, taşra kavramı üniversite kavramını dışlar. Ancak bilgiyi teke indirmeye teşebbüs eden bütün "üniversite" deneyimlerine baktığımızda -ki üniversite ve bilim tarihi, farklı paradigmaların, bilim ve düşünce pratiklerinin tarihi olduğuna göre- üniversite isteminin (yani doğası itibariyle izafi olan bilgiye belli bir bütünlük giydirerek onu teke indirme isteminin) çoğu kez totaliter bir istem olarak çalıştığını görüyoruz. Eğer böyleyse taşralaşmayı da kendi ontolojisi içerisinde içeren multiversite zaten fiilî bir durum -bir üniversite idealine karşı işleyen bir durum.

tur: Tanımı gereği taşra düşüncesini dışlayan üniversite, modernliğin ilk başlarında zaten ülkelerin taşralarına veya nüfusların alt sınıflarına da ulaşabilecek bir kapsama sahip olmadığından, taşra üniversiteleri diye bir kavrama da gerek yoktu. Belki bu yüzden taşra üniversiteleri tam da ileri modernleşmenin bir sonucu olarak görülebilir. Daha önceleri "okuyanlar" ve "okumayanlar" şeklinde tesis olunan ayrılığın, herkesin okuma imkânı bulması ölçüsünde artık iyi veya kötü, kaliteli veya kalitesiz okullarda okumak şeklinde yeniden tesis edilebildiğini görüyoruz. Tabii ki bu yeni durum kendi düzeninin girinti, çıkıntılarını, açıklarını gediklerini, çelişkilerini, diyalektiğini üretecekti(r).

Dünyanın birçok ülkesinde çok daha erken başlayan, ama yavaş ve istikrarlı bir artış seyri izleyen, eğitimin kitleselleşmesi sürecinin Türkiye'de oldukça gecikmiş olduğunu biliyoruz. Ancak 1981'den itibaren çok daha fazla olmak üzere eğitimin kitlesel düzeyde yayılması, "daha az kaynakla daha çok sayıda kimsenin eğitilmesi" (Tekeli, 2003: 4) politikalarının hakkı verilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, üniversite idealinin bir multiversiteye dönüşmesinin ilk örneklerinden bazıları, Batı'daki politekniklere benzer bir şekilde kitlesel mesleki eğitime ağırlık vermek amacıyla kurulan akademiler olmuştur. Akademilerin kurulmasında yine de bir üniversite düşüncesinin korunmasına, üniversitenin klasik idealine sadık kalmayla ilgili bir hassasiyetin olduğu söylenebilir mi bilmiyoruz, ama Türkiye'de zaten bu akademilerin eğitim birliğinin zedelenmesine karşı duyulan bir hassasiyetle, 1977'de çıkarılan 2095 sayılı Kanunla üniversiteler ile aralarındaki işlevsel farklılık fiilen ortadan kaldırılmıştır (YÖK, 2003: 22).

1960'lı yılların ortalarından başlayarak, çeşitli alanlarda mesleki öğretim yapan elliye yakın, kâr amaçlı yüksekokul açılmış ve bu okullardaki öğrenci sayısı kısa süre içinde elli bine ulaşmıştır. Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin, muhtemelen yine benzer hassasiyetlerle bu okulları 1971'de Anayasa'ya aykırı bulması ile bu okullar 1418 sayılı Kanunla akademilere bağlanmıştır. YÖK'ün 2003 yılı Mart ayında yayımlandığı rapordaki son veriler ışığında, Türkiye'de üniversite ideali ile multiversite pratiği arasındaki tarihsel seyrin hülasası şudur: 1981 yılı itibariyle Türkiye'de üniversiteler, akademiler, bir kısmı diğer bakanlıklara, çoğu Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı iki yıllık meslek yüksekokulları ile konservatuarlar, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı üç yıllık eğitim enstitüleri ve YAYKUR olmak üzere beş türde, toplam 166 yükseköğretim kurumunda 20.816 öğretim elemanı görev yapmakta ve YAYKUR'a kayıtlı 9.742 öğrenci dahil, toplam 237.369 öğrenci öğrenim görmekte idi (YÖK, 2003: 22).

1981'de çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile ülkemizdeki tüm yükseköğretim kurumları Yükseköğretim Kurulu (YÖK) çatısı altında toplanmış, akademiler üniversitelere, eğitim enstitüleri eğitim fakültelerine dönüştürülmüş ve konservatuarlar ile meslek yüksekokulları üniversitelere bağlanmıştır. Bu düzenleme kapsamında İstanbul'da Mimar Sinan, Marmara ve Yıldız Teknik, Ankara'da Gazi, Antalya'da Akdeniz, İzmir'de Dokuz Eylül ve Edirne'de

Trakya Üniversiteleri mevcut kurumların reorganizasyon ve birleştirilmesi ile oluşturulmuş, Van'da ise Yüzüncü Yıl Üniversitesi adı ile yeni bir üniversite kurulmuştur. Böylece, Türk yükseköğretim sistemi 1982 yılı itibarı ile yirmi yedi üniversite ile bunlara bağlı fakülte, enstitü, yüksekokul, konservatuar ve meslek yüksekokullarından oluşan birleşik bir yapıya dönüştürülmüştür. Bu meyanda, YAYKUR'un işlevleri Anadolu Üniversitesi'ne bağlı Açıköğretim Fakültesi'ne devredilerek uzaktan öğretimin ülkemizde yaygınlaşması hızlandırılmıştır.

Anayasa'da yer alan hükümlere uygun olarak getirilen yeni yasal düzenleme ile kâr amacı gütmeyen vakıfların özel yükseköğretim kurumları kurmalarına imkân sağlanmıştır. Bu tür ilk üniversite olan Bilkent Üniversitesi 1984'te kurularak faaliyete geçmiştir. Ancak, Bilkent Üniversitesi'nin yasal konumu, Anayasa Mahkemesi'nde açılan iki davanın sonucunda Mahkeme'nin bu tür üniversitelerin de kanunla kurulması gerektiğine karar vermesi üzerine, 1992 yılında çıkarılan 3785 sayılı Kanunla açıklığa kavuşmuştur.

ODTÜ'ye bağlı olarak faaliyet gösteren Gaziantep'teki fakülte ve okullardan oluşan Gaziantep Üniversitesi'nin 1987'de kurulması ile üniversite sayısı yirmi dokuza yükselmiştir.

3 Temmuz 1992'de çıkarılan 3837 sayılı Kanunla, çoğu daha önce o illerde mevcut olan birimlerin nüve teşkil ettiği, 21 yeni üniversite ile 2 yüksek teknoloji enstitüsünün Afyon, Aydın, Balıkesir, Bolu, Çanakkale, Denizli, Hatay, Kars, Isparta, İzmir, Kahramanmaraş, Kırıkkale, Kocaeli, Kütahya, Manisa, Mersin, Muğla, Niğde, Sakarya, Şanlıurfa, Tokat ve Zonguldak illerimizde kurulması ile üniversite sayımız elli üçe yükselmiştir.

1993'te Anadolu Üniversitesi'nin ikiye bölünmesi ile Eskişehir'deki ikinci üniversite olan Osmangazi Üniversitesi, 1994'te ülkemizin üçüncü vakıf üniversitesi olan Başkent Üniversitesi ile Fransızca eğitim yapan Galatasaray Üniversitesi kurulmuştur.

1996'da 5, 1997'de 8, 1998'de 2, 1999'da ise 2 vakıf üniversitesinin kurulması ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Almanya Federal Cumhuriyeti Hükümeti arasında imzalanan anlaşmaya göre kurulması kararlaştırılan İstanbul Batı Üniversitesi ile ülkemizdeki yükseköğretim kurumu sayısı 74'e yükselmiştir. Bu kurumları 2001'de vakıflarca kurulan Yaşar, İstanbul Ticaret ve İzmir Ekonomi üniversiteleri izlemiştir. Bunlardan, İstanbul Batı, Okan, Ufuk ve Yaşar üniversiteleri henüz faaliyete geçmemiştir. Yükseköğretim kurumlarımızın kuruluş tarihleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Taşra fenomenolojisi veya bilinç sorunu olarak taşra

Bütün dünyada küreselleşmenin etkisiyle yaşanan ve pazar şartlarının son derece etkili olduğu bu süreç, Türkiye'de yine de ulus-devletçi dönemin reflekslerini yansıtan karakteristik özellikleri daha fazla taşımıştır. Devletin ideolojik

TABLO 1
Kuruluş Tarihlerine Göre Üniversiteler

	Üniversite	*Bulunduğu il*	*Kuruluş tarihi*		*Üniversite*	*Bulunduğu il*	*Kuruluş tarihi*
1	İstanbul	İstanbul	1933	40	Harran	Şanlıurfa	1992
2	İstanbul Teknik	İstanbul	1944	41	İzmir Yüksek Tekn.Enst.	İzmir	1992
3	Ankara	Ankara	1946	42	Kafkas	Kars	1992
4	Karadeniz Teknik	Trabzon	1955	43	K.Maraş Sütçü İmam	K.Maraş	1992
5	Ege	İzmir	1955	44	Kırıkkale	Kırıkkale	1992
6	Atatürk	Erzurum	1957	45	Kocaeli	Kocaeli	1992
7	Orta Doğu Teknik	Ankara	1959	46	Mersin	İçel	1992
8	Hacettepe	Ankara	1967	47	Muğla	Muğla	1992
9	Boğaziçi	İstanbul	1971	48	Mustafa Kemal	Hatay	1992
10	Dicle	Diyarbakır	1973	49	Niğde	Niğde	1992
11	Çukurova	Adana	1973	50	Pamukkale	Denizli	1992
12	Anadolu	Eskişehir	1973	51	Sakarya	Sakarya	1992
13	Cumhuriyet	Sivas	1974	52	Süleyman Demirel	Isparta	1992
14	İnönü	Malatya	1975	53	Zonguldak Karaelmas	Zonguldak	1992
15	Fırat	Elazığ	1975	54	Başkent	Ankara	1993
16	Ondokuz Mayıs	Samsun	1975	55	Osmangazi	Eskişehir	1993
17	Selçuk	Konya	1975	56	Galatasaray	İstanbul	1994
18	Uludağ	Bursa	1975	57	Fatih	İstanbul	1994
19	Erciyes	Kayseri	1978	58	Işık	İstanbul	1996
20	Akdeniz	Antalya	1982	59	İstanbul Bilgi	İstanbul	1996
21	Dokuz Eylül	İzmir	1982	60	Sabancı	İstanbul	1996
22	Gazi	Ankara	1982	61	Yeditepe	İstanbul	1996
23	Marmara	İstanbul	1982	62	Kadir Has	İstanbul	1996
24	Mimar Sinan	İstanbul	1982	63	Atılım	Ankara	1997
25	Trakya	Edirne	1982	64	Beykent	İstanbul	1997
26	Yıldız Teknik	İstanbul	1982	65	Çağ	Tarsus	1997
27	Yüzüncü Yıl	Van	1982	66	Çankaya	Ankara	1997
28	Bilkent	Ankara	1984	67	Doğuş	İstanbul	1997
29	Gaziantep	Gaziantep	1987	68	İstanbul Kültür	İstanbul	1997
30	Koç	İstanbul	1992	69	Maltepe	İstanbul	1997
31	Abant İzzet Baysal	Bolu	1992	70	Bahçeşehir	İstanbul	1998
32	Adnan Menderes	Aydın	1992	71	Haliç	İstanbul	1998
33	Afyon Kocatepe	Afyon	1992	72	İstanbul Batı	İstanbul	1998
34	Balıkesir	Balıkesir	1992	73	Okan	İstanbul	1999
35	Celal Bayar	Manisa	1992	74	Ufuk	Ankara	1999
36	Çanakkale Onsekiz Mart	Çanakkale	1992	75	Yaşar	İzmir	2001
37	Dumlupınar	Kütahya	1992	76	İstanbul Ticaret	İstanbul	2001
38	Gaziosmanpaşa	Tokat	1992	77	İzmir Ekonomi	İzmir	2001
39	Gebze Yüksek Tekn.Enst.	Kocaeli	1992				

Böylece, 1923-1924 eğitim-öğretim yılından 2002-2003 eğitim-öğretim yılına kadar geçen 79 yıllık Cumhuriyet döneminde:

– Yükseköğretim kurumu sayısı 1'den 77'ye,
– Öğrenci sayısı 2.914'den 1.677.936'ya
– Yıllık mezun sayısı 32 1'den 248.310'a
– Öğretim elemanı sayısı 307'den 71.290'a

yükselmiş olup, yaklaşık olarak öğrenci sayısında 576, yıllık mezun sayısında 774, öğretim elemanı sayısında ise 232 katlık artışların gerçekleştirildiği ve yükseköğretim kurumlarının İstanbul'dan Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayılmasının sağlandığı görülmektedir (YÖK, 2003: 22-5).

aygıtları olarak düşünülen üniversiteler, merkezinden taşrasına kadar çok az farklılık ortaya koyma imkânına sahip olarak bir çeşit eşitlik performansını yüksek düzeyde sergilemiştir. Bunda kuşkusuz YÖK'ün kurucu felsefesinin 12 Eylül askerî darbesinin bakış açısını taşıması çok önemli bir etken olmuştur. Eğitimin büyük bir gecikmeden sonra aniden yaygınlaştırılmasının ilk sonucu üniversitelerin mantar gibi çoğalmasıysa, bunun kaçınılmaz olan diğer sonucu da bazı üniversitelerin bunlara kıyasla, bir kalite sıralamasında, bunlar sayesinde, bunların taşralılığı sayesinde, bir vasfa ve imtiyaza kavuşmaları olmuştur. Yani, taşra üniversitelerinin varlığıyla merkezî bir hüviyet kazanan üniversitelerin çoğu, bir merkez üniversite olmayı hak edecek bir arayış veya kaliteyle temayüz etmiş değillerdir.

Bununla birlikte bu taşra üniversitesi kavramı üzerinde bir kez daha düşünmek gerekiyor. Zira taşra salt coğrafi bir uzaklığı, veya mekânsal bir dağılımı ve nitelemeyi ifade etmiyor. Bir değer paylaşımında, bir değerlendirme kıstası olarak işlevi daha bir önem kazanıyor. Kelimenin "dışarlıklı" (*external*, *provincial*) anlamlarıyla, bir paylaşım ağına dahil olanlarla hariç olanların ayırt edildiği bir tasavvurda yerini buluyor taşra. Taşra olana karşı dili icra edenin her zaman bir savunma refleksi devreye girmeye hazırdır. Çünkü dili kullanan kim olursa olsun, taşra dile dolandığı anda kendini dışlatan, taşralatan bir şeydir. Kendini taşralı sayan kimse de bu yolla söyleme, merkezî özneyi pekiştiren bir öğe olarak katılır. Taşralılık suçunu, eksiğini, gediğini, ayıbını sonuna kadar üzerinde taşımayı kabullenir. Taşralı denilen üniversitelerin bugün akademik kalite veya imkânlar anlamında bir sorunu varsa, bu sorunlar kesinlikle bu üniversitelerin, diğer üniversitelere kıyasla, ekstra mahrumiyetiyle açıklanamaz. Bugün taşra üniversitelerinin uhdesinde bulunan ekonomik imkânlar, internet kullanımı, yayınlara ulaşabilme imkânı ve akademisyenlerin ücretleri, merkezdeki herhangi bir akademisyeninkinden kesinlikle daha az değildir. Aksine taşradaki birçok üniversitede, taşralılık halinin olumlu bir etkisi olarak çok daha fazla imkân sunulmaktadır akademisyenlere. Örneğin, merkezdeki bir üniversite mensubuna kendi idaresi bir bilgisayar sunmayabilir, ama taşradaki üniversitelerin önemli bir kısmında, akademisyenlerin her birinin odasında bilgisayar bulundurmaya atfedilen sembolik anlam çok etkili olmaktadır. Bunun bir akademisyenin diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına da atfedildiğini düşünebiliriz tabii.

Taşra denilen üniversitelerde üniversitelerin eklemlendiği pazar ve sanayi ilişkilerinin de etkisiyle, gittikçe şeffaflaşan ortam, üniversiteleri en azından akademisyenlerin ihtiyaç duydukları maddi şartları temin bakımından belli bir eşiğin altında kalmamaya zorlamaktadır. Bu anlamda iletişim vasatlarının günümüzdeki işleyişine bakılarak, taşradaki bir üniversitenin mensubunun bilim yapmak için önünde merkezdeki bir üniversitedekinden daha az maddi şartlar bulunmadığını söyleyebiliriz. Üniversiteler giderek daha fazla birbirleriyle ve

uluslararası bilgi-üretim-tüketim sistemiyle neredeyse eşit bir şekilde irtibatlanabilmektedir. Üstelik üniversitenin bu boyutu üzerinde bugün durmaya başlayan her türlü söylemin ilk anda internetin sağladığı imkânlara gönderme yaptığı zannedilebilir. Oysa üniversite kavramının ortaya çıktığı ilk günden itibaren üniversitenin böylesi evrenselleştirici veya küreselleştirici bir işlevi olmuştur. Bu itibarla üniversite kavramı tanımı gereği taşra kavramını dışlar. Dünyanın en ücra köşesine kurulan bir üniversite bile kuruluş felsefesi itibariyle evrensel bilgi ağına eklemlenme bakımından kendisini hem maddi şartların kısıtlayıcılığından hem de siyasi baskılardan özerk tasavvur etme istidadına sahiptir. Bu anlamda üniversitenin özerkliği, sadece belli ülkelerde üniversitelere tanınan bir imtiyaz olmakla kalmayıp üniversitenin tabiatının talep ettiği bir mod, üniversitenin varolduğu andan itibaren yöneldiği bir istikamettir.

Belki sözkonusu küreselleşme veya evrenselleşme işlevini yakın bir zamana kadar merkezdeki üniversitelerin daha fazla yerine getirebildiğinden söz edebilirdik Oysa günümüzde küresel alışveriş ve erişim kanallarının çoğalmasıyla birlikte en ücradaki bir üniversitenin bile bu kanallara dahil olma şansı bakımından gittikçe artan bir eşitlik imkânının doğmuş olduğundan söz edebiliriz. Bu boyutuyla üniversite her zaman için bir ulusun sınırlarını aşan bir evrensel bilgi ağıyla irtibatlı olmayı kendi tanımına uygun olarak gerektirmiştir. Doğrusu, taşralı denilen üniversiteler bile başta hangi amaçlarla kurulmuş olurlarsa olsunlar veya zaman zaman üniversitenin bu evrensel misyonundan daha millisiyasi istemlere doğru bir sapma göstermesi söz konusu olsa bile, asli bir imkân ve erişim kanalı olarak bu evrenselliğe hiçbir zaman tamamen kapanmamıştır.[3]

Üniversitenin asgari şartlarında bile mündemiç bulunan bu imkânlara rağmen bir taşralılık halinin, kalitesinin, performansının sürekli sergilendiğini de inkâr edemeyiz, zira yukarıda dediğimiz gibi, kendini taşralı gören *homo academicus*, aslında taşralılığa yakıştırılan sınırlar içinde kalmak üzere haddini bilecektir. Dünyanın en kaliteli bilimini yapsa bile bu yaptığını değil dünya bilim pazarına, ülke içindeki bilimsel vasatlara bile sunamayacaktır. Zaten bu vasatlara sunamayacağı bilgiyi de üretmeye cesaret edemeyecektir. Böylece taşralılık dönüp kendi kendini sürekli yeniden-üreten bir bilinç olarak temayüz edecektir. Şöyle bir karşılaştırma yapsak, taşradaki *homo academicus*u incitmiş mi oluruz? Bugünün taşra üniversitelerinde faaliyet göstermekte olan akademisyenlerin malik oldukları maddi şartlar, bilgi kaynaklarına erişim imkânları, Kant'tan Hegel'e, Nietzsche'den Marx'a birçok büyük düşünürün sahip olduğu imkân-

3 Fransa'nın Ermeni Soykırımı tasarısını kabul etme aşamasında veya Abdullah Öcalan'ın bazı Avrupa ülkelerinden destek görme ihtimallerine karşı, Türkiye'deki "merkezî" üniversitelerin önde gelenlerinin öğretim üyelerinin, başta Fransa olmak üzere, bu tür ülkelerle "her türlü bilimsel ilişkilerini kesmeyi" akıllarının ucundan bile geçirmiş olmaları, Türk üniversitesinin taşrasının ne kadar merkezî bir sorun olduğunu göstermez miydi? Sonrasında, Türk akademisyenler bunu akıllarının ucundan geçirmekle kalmayıp ültimatom havasında bir deklarasyonla da ilan ettiler.

lardan çok daha iyidir. Bu karşılaştırmayı kendi bilim ve düşünce tarihimizde çığır açmış olduğundan söz edilen, kırk sene öncesine kadar en merkezî üniversitelerde faaliyet gösteren akademisyenlerinkiyle de yaptığımızı düşünelim: Aradaki farkın günümüzün taşra üniversitesinin akademisyeninkinin lehine kıyas bile kabul etmeyecek ölçüde daha iyi olduğuna kim itiraz edebilir? Buna rağmen, görece bir hayli iyi şartların, akademisyenleri bilim yapmaya motive etme noktasında yetersiz kalması tabii ki son derece düşündürücüdür. Bunun birçok nedeni vardır. Suçun bir çırpıda merkezî yönetime yani YÖK'e atılması hiçbir şeyi açıklamıyor.

Hayatın taşrasındaki *academia*

Üniversitelerde bilim yapma, düşünme, araştırma, entelektüel duruş alışkanlıkları tabii ki bu tür maddi şartların sağlanmasından çok daha yavaş gelişiyor. Büyük ölçüde üniversite eğitiminin kitleselleşmesiyle ve bunun maddi şartlarının yurdun her tarafına eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması suretiyle sağlanmasına paralel olarak, üniversiteler, giderek bilimsel tecessüsün yoğunlaştığı yerler olmaktan çıkmıştır. Ilhan Tekeli'nin yerinde ifadesiyle üniversitelerde "kendi zamanının egemeni, bir *flaneur* gibi dolaşarak, kendi ilgileri doğrultusunda bir tür gerçeği arayan akademisyene yer yoktur ya da olan yerlerin sayısı çok azdır" (Tekeli, 2003: 5). Burada Tekeli'nin bahsettiği Hasan Ünal Nalbantoğlu'nun da şikâyetçi olduğu, üniversitelerin hakikatin bilgisini arayan bilim adamlığı yerine doğrudan pazara dönük bilgiyi üreten bir bilgi teknolojisine indirgenmesidir. Oysa Türkiye'de taşra üniversiteleriyle birlikte ortaya çıkan sorunların başında, kitlesel eğitimin aşırı hızlı gelişimine karşılık, bu tür bir hakikat sorusunu veya sorununu ilham edebilecek şartların, bu sorunu ilklerine kadar hisseden yeter sayıda insanın aynı hızda yetişmemesidir. "Dalgın Thales" tiplemesiyle bu hakikat arayışını niteleyen Nalbantoğlu, günümüzün geçerli üniversite anlayışını da "Uyanık Üniversite AŞ" tiplemesiyle hicvediyor. Gökteki yıldızları incelerken önündeki çukuru görmeyip içine yuvarlanan meşhur eski Yunanlı filozofun hikâyesine gönderme yapan bu deyim, bir yanıyla da, genellikle gündelik hayatın normal akışına karşı duruşunu, marjinalliğini, aykırılığını otantik bir *academia* çabasının, hakikat arayışının, bilimsel heyecanın son derece normal bir tezahürü olarak sunuyor. Benzer tiplemelerle hayatın gerçeklerinden kopuk bilim adamı tiplemesi otantik bilim faaliyetinin temeli olarak kabul edildiğinde, aslında üniversitenin süregiden gündelik hayatın akışına, hayatın sıradan akışının mekân tuttuğu konumlara ve mecralara taşra olmasını da tanımının gereği olarak kabullenmek gerekiyor.

Esasen akademik bilgi üretim sürecinin, özellikle sosyal bilimler alanında, yaşanan hayatı yabancılaştıran veya bu hayata yabancılaşan boyutunu adlandırmakla ilgili hep bir arayış var olagelmiştir. Bu uzaklaşma/yabancılaşmaya

yukarıda değindiğimiz mahrumiyet anlamının dışında bir dışardanlık anlamında "taşra" nitelemesi çok uygunsuz kaçmaz. Nitekim Pierre Bourdieu, akademik bilginin, özellikle sosyal bilimlerin, sosyal bilimler içinde de bilhassa sosyolojinin, çalıştığı alanı nesneleştirme performansı ölçüsünde pratik bilgi ile bilimsel bilgi arasında yol açtığı mesafeye dikkat çeker (Bourdieu, 1988: 4 vd.). Akademisyenler büyük ölçüde bu mesafede hayatın merkezinden taşralaşmaya çok yatkındırlar. Platon'dan bu yana filozof kral tiplemesinin sayısız fiyaskolarına şahit olmuş bir dünya vardır karşımızda. Modernleşme ve sanayileşme tecrübesi ise özellikle bilim ve sanayi, bilim ve hayat arasındaki ilişkide hangisinin daha devrimci olduğu, bir işbölümünde hangisinin motor görevi gördüğü konusunda fikir yürütebilmek için yeterince zengin bir örneklem alanı sunmuştur. Bilim tarihinin modern dönemini niteleyen en önemli gerçeklerden biri, bu bilimin büyük ölçüde sermayenin kârını maksimize etme arayışınca güdülendiği, desteklendiği ve ufkunun da yine sermayenin koyduğu hedeflerle şekillendiğidir. Hatta bu süreç içerisinde akademik faaliyetlerin en önemli sorunlarından biri dünyanın gidişatını görme ve ona uygun bir teori geliştirme konusunda gecikmesi, daha da kötüsü muhafazakâr bir tepkiye eklemlenmesi olmuştur. Tekeli'nin de kaydettiği gibi "önemli yeni düşünce, bilim ve teknoloji atılımları çoğu kez üniversite dışında gerçekleşmiştir" ve üniversitenin en önemli özelliklerinden biri "büyük ölçüde muhafazakâr olması"dır. Her ne kadar "bu tür gelişmelerden sonra üniversite yeniden yapılanarak bu gelişmeleri içerir hale gelme becerisini göstermiş" (Tekeli, 2003: 3) olsa da, bu beceriyi genellikle dünyanın gidişatı yine başka mesafeler almışken, yani oldukça gecikmeli olarak ve yeni bir muhafazakârlığın tesisine yol açacak bir şekilde gerçekleştirmektedir.

Gerçi bu sorun en temel düzeyde varlığın dinamizmi ile bilginin buna ayak uydurma güçlüğü arasındaki eş zamansızlığa dair ezeli epistemoloji sorunudur. Bununla üniversitenin hayatın hep gerisinde olmaktan dolayı gereksiz ve gerici bir kurum olduğu sonucu tabii ki çıkmaz. Böyle bir sorun varsa bu evrensel bir sorun olarak bütün kavramlarla, hatta en temel düzeyde dilin bütün kullanım yollarıyla ilgili bir sorundur. Üniversitenin yaşanan dünya ile ilişkisine karşı doğası gereği katılan mesafeyle ilgili sorunun çerçevesinde bu da vardır. Ancak burada söz konusu ettiğimiz, üniversitenin hiçbir pejoratif anlama sahip olmaksızın hayatla, dünyayla, siyasetle, hatta bilgi nesnesiyle ilişkisinin bir taşra mesafesinde olmasıdır. Bu taşralılık bazen hayatın süfli akışına karşı Nalbantoğlu'nun Dalgın Thales'i gibi soylu ve sorgulayıcı bir inzivayı da işaret edebilir, veya aksine bazen de dünyanın devrimci gelişmelerine karşı bazı metafizik değerleri bilimsel bir jargonla örgütleyerek muhafazakâr bir tepkiye de eklemlenebilir. Örneğin, Habermas'ın Heidegger hakkında yaptığı "taşralılık-köylülük" yakıştırması bu tür bir tasavvura daha yakındır. Almancada "taşralılığın" kendine özgülük ve özgünlüğün sadece sınırlayıcı yanına değil aynı za-

manda "vurdumduymazlığına" gönderme yapıldığına işaret eden Habermas, Gadamer'in Heidegger'in bu taşralılık yanını şehirlileştirdiğini söyler. Farklı anlayışlar, farklı diller ve kültürler ve hatta tarihler arasında (hermenötik) köprüler kurmanın ustası olarak meşhur olan Gadamer, Heidegger'in bütün felsefesine yansımış, umursamaz vurdumduymazlığını, başkalarının kabullenmesini gözetmeyen seslenişini, başkalarının umuruna sokmaya, Heidegger'in sorunsallarına sistematik felsefenin ilgi duyabileceği bir format çekmeye çalışmıştır (bkz. Habermas, 1983: 190 vd.). Taşralılığın bu anlamı ile, genellikle bilim adamı kişiliğinin bağımsızlığını, dünyaya ve siyasete uzaklığını telkin eden kinik tavır (veya "konum" mu dememiz lazım?) bir arada düşünülebilir. Bu durumda, üniversitede taşralılık bazen olumlu bir değer olarak düşünülebilir. Ancak onun bilinçli olarak benimsenen bir tutum olmasıyla, giderek insana bulaşan ve her zaman muhafazakâr, kaba, sorumsuz bir direniş kültürüne dönüşmesi arasındaki geçişlilikler sanıldığından çok daha kolaydır. Tıpkı pastoral nostaljilerin veya estetiğin giderek medenileşme konusundaki zaafları örten kaba bir köylülük övgüsüne dönüşmesi gibi.

Hangi rolü oynarsa oynasın, üniversite bu rolü siyasetin, ekonominin veya sair toplumsal güçlerin de etkili olduğu bir vasatta oynamaktadır. Genellikle bir üniversitenin günümüzde taşralı vasfını en fazla siyasete veya ekonomik güçlere olan bağımlılık düzeyinin veya bu düzeyle ilgili görüntülerin ürettiği söylenebilir. Genellikle İstanbul, Ankara ve İzmir'in dışındaki şehirlerdeki üniversitelerin sanayiyle ilişkileri yeterince gelişmemiş, devlete olan bağımlılıkları daha fazla ve siyasi (geçtiğimiz son on yıl için "siyaset-dışı devlet güçlerinden kaynaklanan" demek daha doğru olur) baskılara karşı daha zayıftır. Bu zayıflık yönetimlerin en tepesinden en küçük öğretim elemanına karşı psikolojik etkilerini daha fazla hissettiren bir şeydir. Muhayyileler üzerinden bir taşra üniversiteleri tipolojisi çıkarılması gerekirse, bu tipolojinin en önemli vasıflarından biri bu olsa gerek. Oysa son on yıl içinde İstanbul, Ankara ve İzmir'deki üniversitelerde yaşanan olaylara karşı öğretim üyelerinin verdiği tepkilere bakıldığında, "merkez üniversitesi" tahayyüllerinin, dolayısıyla bunun üzerinden kurulan "taşra üniversiteleri" tahayyüllerinin ne kadar sorunlu olduğu açıkça görülür. Belki bu noktadan sonra bu tür tahayyüllerin farklı işlevleri üzerine düşünmenin önemi de ortaya çıkabilir. Bu düzeyde, taşra üniversiteleri, eğitim düzeyinde de sıkı bir tabakalaşma düzeninin örgütlenmesini sağlamak üzere önemli bir rol oynar. Merkez üniversitelerde ekmeğini kazanan akademisyenlerin, püriten bir iş ahlâkıyla bilimsel faaliyetini yürütme konusunda sergiledikleri bütün zaaflarda, siyasetin baskılarının ve maddi imkânsızlıkların rolü taşra üniversitelerinde aynı işi yapanlara kıyasla daha az değildir ve bu da Türkiye'deki üniversitelerin genel taşralılığının taşra üniversitelerinin özel sorunlarından daha önemli olduğunu yeterince göstermektedir.

"Bir meslek olarak bilim"den bahseden Max Weber'in yapmaya çalıştığı şey

bilim mesleğini seçenlerin bunu salt bir geçim kaynağı olmaktan öte, bu tür faktörlerin başka alanları belirleyiciliğine kıyasla, bilim alanının bununla benzerlikleri kadar, bu alanın sahip olması gereken özel bir etiği temellendirmeye çalışmaktı: "Bilim alanında yalnızca kendini 'tümüyle' elindeki işe adamış olanlar 'kişilik' sahibidirler" (Weber, 1958: 137). Weber üniversite hayatının yozlaşma aşamalarına tekabül edebilecek bu durumu meslek ahlâkı kavramıyla, püriten veya Protestan bir duyarlılıkla yargıladı. Ya biz, bütün mesleklerimize sirayet etmiş olan bu düşük meslek ahlâkının akademik hayatımıza her türlü sorumluluktan kaçmanın mazeretçiliği olarak yansımasına karşı hangi duyarlılıkları harekete geçirmeliyiz? Burada, iktidar, bilim ve ekonomi ilişkisindeki kalitenin taşra-merkez ikilemiyle pek alakalı olmadığını, bunun daha ziyade bir iş-meslek ahlâkı sorunu olduğunu söylemeye çalışıyorum. İş ahlâkıyla ilgili zaaflar taşrayı bir mazeret söylemi olarak ve müteselsil biçimde sürekli üretmeye meyillidir. Anadolu şehirleri İstanbul, Ankara ve İzmir'e taşra iken, İzmir, Ankara ve İstanbul'a; yeri geldiğinde İstanbul Ankara'ya hatta Ankara ve İstanbul içindeki bazı üniversiteler diğerlerine göre kendilerini taşralaştırırlar. Başka bir düzeyde fakülteler aynı işlemleri bir üniversite içinde birbirlerine karşı yaptıkları gibi, Türkiye'nin en iyi üniversitelerinin de kendilerini dünyanın diğer üniversitelerine karşı aynı işlemi tekrarlayarak, küresel bir taşralaşma zincirini tamamlamış olurlar.

Nalbantoğlu, bu taşralaşma zincirini kendi terimleriyle ama aynı eleştirel tutumu takınmak üzere ifade ediyor. Ona göre devlet üniversiteleri sadece Türkiye'de değil "dünyanın her yerinde ulusal devletin denetimi altındadır", buna mukabil, "özel üniversiteler de 'kültür pazarı'nda kârlılık ilkesinin denetimi altında" olarak üniversitelerde bir anlam kaybı veya otantik üniversite mefhumundan bir uzaklaş(tır)mayı zorlamaktadırlar. Ancak, bu uzaklaşmanın, bir mazeret olamayacağını, bilimin şanına uygun bir meslek etiğine tâbi akademisyenler üzerindeki bu türlü baskıların veya ayartıcı piyasa cazibelerinin bilimsel kalitesizliğin nihai nedeni olamayacağını Gadamer'e (1992: 52, 57) referansla çok güzel ifade ediyor: "En azından bilimsel çabalarımıza anlam ve yön verecek teorik konumların geliştirilmesinin gerektiği özgürlük alanının oluşması için başkalarının onu bizlere armağan olarak bahşetmesini beklemek yerine, eldeki daracık alanı kullanmayı ve genişletmeyi bir görev olarak bellemek zorundayız" (s. 35). Üniversite, modern dünyada devlet güçleriyle veya kapitalist pazar şartlarıyla ne kadar ilişkili olursa olsun, doğası gereği kendi üzerinde düşünüp, kendi sorunlarını aşmayı sağlayabilecek bir düşünümselliğe de[4] her za-

4 Düşünümsellik, yani kendi üzerinde düşünme ve bu düşünmenin etkisini kendi tanımı ve varlığına yansıtma özelliğinin modern bir özellik olduğu yönünde son zamanlarda yaygın bir literatür oluşmuştur. Modern dünyada bilginin üretim mekanizmalarının yaygınlığı ve etkililiği dolayısıyla her düzeyde bir düşünümsellik yaşandığına dair bir literatür kadar (Giddens, 1992; Beck, 1992; Beck, Giddens, Lash, 1994) bu vasfın bilhassa üniversiteye, daha özelde de sosyal bilimlere özgü olduğunu göstermeye çalışan tartışmalar da vardır. Örneğin Bourdieu, hem *Homo Acade-*

man daha yatkındır. Bir üniversiteyi, kelimenin pejoratif anlamıyla taşralı kılan da kesinlikle mekânsal dağılımdaki konumundan ziyade bu düşünümselliğe olan yatkınlığının ölçüsüdür.

Ekonomi politik, tabakalaşma ve kadrolaşma

Taşra-merkez eksenini, üniversitenin anlamını ve performansını değerlendirmede bu şekilde ortaya koysak da, Türkiye'de artık ayrı bir akademik ilginin konusu olmayı hak eden bir taşra üniversiteleri gerçeğinin olduğu görmezden gelinemez. Yukarıda kısa bir tarihçesini vermeye çalıştığımız bu gerçeğin en önemli boyutunun, toplumsal tabakalaşma düzenine katkıları olduğunu söylemek mümkündür. Genellikle kulaklar "taşra üniversiteleri" deyiminin çok eleştirel bir söylem içindeki yerine daha fazla âşinâdır. Özellikle 1983 yılından sonra, Turgut Özal'ın ANAP'lı yılları boyunca, ama tabii ki YÖK'ün da vesayeti ve maharetiyle Türkiye'nin her tarafına yayılan üniversitelerin celp ettiği eleştirilerin en önemlisi, üniversite kalitesinin bu şekildeki bir çoğaltmayla iyiden iyiye yozlaştığı yönünde olmuştur. Üniversitelerin aşırı çoğalması, tabii ki, bütün üniversitelerde, kurulduğu ilk anda bir üniversite kurumundan beklenebilecek bir kaliteden büyük ölçüde feragat edilmesini gerektirmektedir. Feragat edilen şey ilk etapta, yeterli derslik, yeterli öğretim üyesi, yeterli eğitim-öğretim çevresidir. Yeni açılan bütün üniversitelerin ilk anda karşılaşabileceği sıradan sorunlar olarak, alternatifi olmayan bir seyir gibidir bu. Ancak üniversitelerin çoğalmasıyla kalite arasındaki ilişki, sadece bu üniversitelere yansımıyor. Üniversitelerin açılışı, merkezdeki öğretim üyelerinden önemli sayıda öğretim elemanın transferini gerektirdiğinden, bunun ilk etapta merkez üniversiteleri zayıflatıcı bir etkisi de oluyor. Ama olayın bir başka yanı da, merkez üniversitelerde şişmiş kadroların bir miktar rahatlatılması gibi olumlu bir işlevi de görmesidir. Kadro sıkıntısından dolayı yükseltilemeyen önemli sayıda öğretim üyesi bu yatay hareket yoluyla yükselme yolu bulabilmektedir.

1980'li yıllardan itibaren Türkiye sathında yayılan üniversitelerin, genel olarak üniversite düşüncesi üzerinde yaptığı etkiye yukarıda değinmiştik. Bu etkinin sadece Türkiye'yle sınırlı olmadığı, hatta Türkiye'nin bu gelişimde gecikmiş olduğunu bile söyleyebilirdik. Üniversite idealinin modernleşme ve kapitalizmin karmaşıklaşması seviyesiyle paralel olarak yerini bir multiversite pratiğine bırakması, diğer ifadeyle, bütün dünyada eğitimin kitleselleşmesi ve yaygınlaşması süreci, aynı zamanda üniversiteler arasındaki bir sürü farklılaşma

---

micus'ta hem de başka metinlerinde (Bourdieu ve Wacquant, 1992) sosyolojinin bu düşünümselliğe olan doğal yatkınlığını göstermeye çalışmıştır. Oysa Foucault ve Derrida gibi yazarların izinden gidildiğinde düşünümsellik olarak düşünülen düzeyin, sosyal bilimcinin etkisi altında bulunduğu ideolojiyi haklılaştıran bir ideolojik düzeyden ibaret olduğu düşünülecektir. Bu tartışmaların bir özeti ve değerlendirmesi için bkz. Aktay, 1998; Göka, Topçuoğlu ve Aktay, 1995.

ve tabakalaşmanın yanı sıra merkez-taşra ikiliğini de doğurmuştur. Burada söyleyeceklerimizi daha anlamlı kılabilmek üzere bu yazının başında söylediklerimizi tekrarlamak gerekirse, üniversite kavramı doğası gereği taşra düşüncesini dışlardı. Ancak bu dışlamanın en önemli nedenlerinden biri de zaten eğitimin herkesin erişimine çok açık olmamasıydı. Herkesin erişimine açık olmayan üniversite düşüncesi, tabii ki üniversite kavramının içerdiği nesnelliğin yüklenmek zorunda olduğu eşitlik düşüncesiyle paradoksal bir ilişkiye sahiptir. Multiversiteye dönüşmeyi doğuran yeni şartlar büyük ölçüde kendini bu eşitsizliğin giderilmesi düşüncesiyle meşrulaştırmıştır. Böylece, üniversite eğitiminin bir zorunluluğa doğru gitmesi oranında tek başına eğitimin ayırt ediciliği kaybolmakta, ama tabii ki insanoğlunun tabakalaşma eğilimi, ayrım (*distinction*) istidadı, ayrıcalık talebi yok olmamakta, aksine daha fazla artmakta, belki başka ifade yolları bulmaktadır.

Bourdieu, modern dünyada eğitimin kitleselleşmesinin eşitlik ürettiği argümanına karşılık, tam da bu yaygınlığın içinde, bu tür ayrımların ortaya konulma biçimlerini sergilemişti. Daha kültürel temellerde eğitim yoluyla yaygınlaştırılan kültür içinde farklı sınıfların farklı anlam şifrelerinin eğitim süreci içerisinde kendine özgü iletişim kanallarını bularak çalıştığını vurgulayan Bourdieu, bu yolla yüceltilenin hâkim sınıfın değerleri olduğuna dikkat çeker. Bu değerleri önceden içselleştirmiş olan hâkim sınıfa mensup insanlar, eğitim süreci içerisinde aktarılan anlam şifrelerine (kültürel veya sembolik sermayeye) olan âşinâlıkları sayesinde diğerlerine nazaran başarmada her zaman daha şanslıdırlar. Kısacası, Bourdieu'ye göre eğitimin modern toplumdaki esas amacı, bütün eşitlikçilik iddialarına rağmen, aslında bir "eleme işlevi"ni yerine getirmektir. Bu da alt sınıf insanlarını eğitimin daha üst düzeylerinden bertaraf etmek anlamına geliyor (Bourdieu, 1988).[5]

Bourdieu'nün bu tür analizlerine rağmen genelde eğitimin, özelde üniversitelerin yurt sathına yayılmasıyla birlikte toplumsal tabakalaşmadaki dikey hareketliliğin de eskisine nazaran daha bir mümkün hale geldiği inkâr edilemez. Her ne kadar aşağıda bir iki örnekle daha da açacağımız, Bourdieu'nün sergile-

---

5 Ayrımcılık mekanizmasının nasıl çalıştığına dair detaylı tasvirler yapan Bourdieu (1985; 1988), toplumsal grupların eğitimsel başarılarının doğrudan doğruya sahip oldukları kültürel sermayenin miktarına bağlı olduğunu savunuyor. Bu yüzden orta-sınıf öğrenciler işçi-sınıfına mensup öğrencilerden daha yüksek bir başarı seviyesine sahip olurlar, çünkü orta-sınıf alt-kültürü hâkim kültüre daha yakındır. Bir öğrencinin kolayca görülemeyen nüanslarda gösterdiği fark, onun notlandırılmasında bir adım önde olmasını sağlıyor. Altı sınıflardan gelen öğrenciler genellikle hâkim sınıfların tarzını benimseyen öğretmenlerin gramer, aksan, ses tonu ve konuşma tarzında içkin anlamları kavramaktan acizdirler. Oysa diğerlerinde bunun anlam şifreleri önceden mevcuttur. ÖSYM'nin üniversiteye giriş sınavlarında uygulamakta olduğu ve sadece meslek okullarını doğrudan engellemekle kalmayıp, özellikle "taşra" okullarında okumaya sınıfsal kökeni dolayısıyla "mecbur" olan insanları "aşılmaz engelli" bir yarışın içine sokan "ortaokul not katkı payı" ile "alan katsayısı" uygulamalarındaki kaba ve pervasız niyet karşısında, Bourdieu'nün bahsettiği ayrım politikaları, esamesi okunamayacak kadar ince kalıyordur. Bu konuda bkz. Aktay, 2002: 17-18.

diği türden ayrım mekanizmaları fiilen işlemeye devam etse de, taşra üniversiteleri önemli sayıda insanın, daha önceleri tamamen tıkalı olan toplumsal-sınıfsal yükselme kanallarını önemli ölçüde açmıştır. Sonuçta hem lisans eğitiminin yaygınlaşması anlamında çok daha fazla sayıda insanın aynı resmî yetkiye sahip diplomaları edinebilme imkânı artmış, hem de akademik ünvanlarda da en azından resmî konum itibariyle merkez ve taşra arasında bir fark olmaksızın bu yaygınlaşma düzeyi oluşmuştur. Kuşkusuz üniversite kültürünün ve kalitesinin fiilî geçerliliği bakımından aynı şey çoğu zaman söylenemez. Bunda da yukarıda değindiğimiz gibi taşralılık bilincinin çok önemli bir payı olsa bile, işin maddi temelleri, bir üniversite geleneği oluşturma süresinin inkâr edilemez önemi ve zaten multiversite pratiği ve anlayışı içerisinde üniversite fikrine ve kültürüne gittikçe atılan mesafeler önemli etkenlerden.

Bunda ayrıca üzerinde durulması gereken daha önemli iki etkenden biri, YÖK'ün merkeziyetçi doğasının bazı üniversitelere atfettiği özel misyonlarla yarattığı telafi edilemez fark. "Taşranın taşralılaştırılması" sonucunu doğuran veya pekiştiren bu fark, gerçekten de taşra mahallerinde bir üniversitenin varoluş koşullarını iyiden iyiye zorlaştırmaktadır. Bu uygulamalar arasında güncel bir mesele olduğu için sadece lisans üstü eğitimlerin belli merkez üniversitelerde toplanması yönünde geliştirilen düzenlemeler yeterince ilginç örneklerdir. Yüksek lisans ve doktora eğitimi konusunda taşradaki üniversitelere duyulan "açık bir güvensizliğin" ifadesi olan bu düzenlemelerle lisans üstü eğitim Ankara, İstanbul ve İzmir'deki üniversitelere bağlı enstitülere devrediliyor. Üstelik bu konuda açık bir yönetmelik veya genelge olmadığı halde tamamen yazılı olmayan uygulamalarla, taşra üniversitelerinin yeni lisansüstü program açma taleplerine karşılık verilmemekte, buralarda eğitim sadece lisans düzeyinde kalmaktadır. Bunun etkisi sadece buralarda yetişenlerin eğitimlerini yüksek düzeylerde devam ettirmelerine engel olunması değil sadece. Lisansüstü eğitimin, buradaki hocaları da, belki de öğrencilerden daha fazla, geliştiren işlevi göz önünde bulundurulduğunda, sadece lisans öğrencilerine ders vermek durumunda kalan öğretim üyelerinin de gelişmelerine önemli bir ket vurulduğu kaydedilebilir. 35. madde diye bilinen, "taşradaki üniversitelere bağlı araştırma görevlilerinin başka üniversitelerde görevlendirilmek suretiyle lisans üstü eğitimlerini sürdürmelerine dair madde" de, yetişen asistanların mensubu oldukları üniversiteye karşı bilimsel-gelenek anlamında bir bağ kurmalarına, o üniversitede bir birikim veya katkıda bulunmalarına pek bir imkân tanımıyor. Bu madde kapsamında lisans-üstü eğitimini merkezde sürdüren asistanın kendi üniversitesine "taşra" olarak bakması bütün lisans üstü eğitim süresince koşullanmış oluyor. Kendi üniversitesinde de mukabili ünvanlara sahip hocalar bulunduğu halde, bu hocalara bakışında bir merkez-taşra değerlendirmesinin, tabakalaştırmasının izleri kökleşmiş oluyor. Bir de taşra üniversitelerinde görevlendirilmek üzere sınava alınarak yurt dışına gönderilenlerin durumu var. Bu

programların altında yatan düşünce, zorunlu görevlendirmeyle yurt dışında lisansüstü eğitimini tamamlamış öğretim üyelerini göndermek suretiyle taşra üniversitelerine bir seviye kazandırmak gibi "iyi" niyetli de olsa, bunun da kaçınılmaz sonuçlarından biri taşra mefhumunun daha da pekiştirilmesi olmaktadır. Yurt dışında eğitimini tamamlamış olan öğrenciler, mensubu oldukları üniversiteye döndüklerinde ani bir "düşüş" psikolojisi içinde hareket etmekte, okudukları yerle görevlendirildikleri yer arasında karşılaştırmalar yaparak bu düşüş algısıyla melankolik travmalar yaşamaktadırlar. Hele bir de bu bakışlarını yansıttıkları diğer mesai arkadaşlarının verdiği tepkilerle karşılaşınca, aralarında ciddi gerilimler, klikleşmeler, huzursuzluklar meydana gelmektedir. Bu tür durumlar akademianın veya bilim dünyasının ideal tasarımında genellikle yok sayılan durumlar, ancak Bourdieu'nün sosyolojisinin merkezinde olduğu kadar, *homo academicus*'un sıradan gündelik hayat halleri olmaktadır.

Benzer bir sorun da son üç yıldır taşra üniversitelerine öğretim elemanı yetiştirme programı için elemanların merkezî seçimi ve eğitimi işlemlerinde yaşanmaktadır. Bazı taşra üniversitelerinin kendi elemanlarının seçim aşamasını bile, sonradan yetiştirilmesi işlemiyle birlikte, ODTÜ'ye devretmesinin sonuçları bazı üniversitelerin taşralılaştırılmasına, taşralılığının süreklileştirilmesine, üniversiteleşememesine yol açmak bakımından çok daha çarpıcı olmaktadır. Bu sınavlara katılan öğrencilerin hangi ölçülere göre seçildiği konusunda yeterince objektif kriterlerin çalıştığına dair bir işaret yok. Burada da Bourdieu'nün bahsettiği anlamda bazı sembolik sermaye şifrelerinin çalıştığına dair izlenimler de var. Insanları hayat tarzlarına, etnik, kültürel ve sınıfsal kökenlerine göre, hatta mezun oldukları üniversitelere göre ayırd eden şifreleri çözme kabiliyetinden doğallıkla yoksun olanların, bunlara âşinâ olamayanların kolaylıkla bertaraf edildikleri bir eleme süreci kolaylıkla işleyebilir. Bu şifreleri tanımayan, taşra üniversitelerinden birinin bir üniversitede asistan olarak sınıfsal yükselme arayışına verilen karşılık, onun taşra üniversitelerinin payına düşenle yetinmesidir: En fazla, öğretmenlik veya çoğu kez üniversite eğitimiyle alakalı olmayan bir sektörde üniversite mezunu eleman olarak çalışmak. Dolayısıyla bu uygulamalarla, taşrayı taşralaştırma, taşralılık halinin süreklileştirilmesi, taşrada bir üniversite idealinin gerçekleşmesinin engellenmesi bizzat YÖK'ün bakışı ve uygulamalarıyla pekişmektedir.

Taşranın taşralılaştırılması sonucunu doğuran ikinci bir etken de YÖK'ün yukarıda andığımız uygulamalarına paralel olarak emek veya istihdam piyasasının da bu farkı tanıması ve tercihleriyle sürekli beslemesidir. Üniversiteler, merkeziyle taşralısıyla her ne kadar aynı resmî statüye sahip diplomaları veriyorsa da, fiilî statüde telafi edilmesi kolay olmayan ciddi farklar vardır. Taşra üniversiteleri hemen hepsinin bünyesinde bulunan eğitim fakülteleriyle en fazla öğretmen veya diğer bölümleriyle düşük ve çoğu kez yine taşra bürokrasisine orta ve küçük memur, orta ölçekli sanayiye teknik eleman, işletmelere de yönetici yetişti-

rebilir. Oysa daha büyük sanayi ile yüksek bürokrasi kendi elemanlarını kesinlikle merkez üniversitelerden seçer. Bu durum da, taşra algısının ve dolayısıyla gerçeğinin sürekli yeniden üretimine kendince katkıda bulunmaktadır.

Bütün bu etkenler taşra üniversitelerine karşı bir eleme mekanizması olarak çalıştığı halde toplumsal yükseliş kanalları tamamen tıkalı değildir. Oransal olarak az da olsa bu tür hareketler yok değildir. Ancak bu tür hareketlerin önemli bir kısmı, hasbelkader taşra üniversitelerinde okumaya mecbur kalmış olanlardan, talihini fazlasıyla zorlayıp üstün başarılar kaydedenlerin, sınıfsal yapının içinde zaten yeri olan "devşirme" işleminin bir sonucu olarak orta çıkıyor. Devşirme, üniversitelere öğrenci seçme ve yerleştirme esnasında olduğu gibi,[6] üniversitelerden mezuniyetten sonra da olabilmektedir. Taşra üniversitelerini, etnik, kültürel veya sınıfsal kökeni hiç de taşralı olmayan birileri de tercih edebiliyor[7] veya başka yere giremediği için oraya girerek eğitimini tamamlayabiliyor. Köken itibariyle taşralı olmayanların bu aşamayı taşra üniversitesinde geçirmelerinin de çoğunlukla fazla bir önemi olmuyor. Diğer yandan köken itibariyle taşralı olanların, taşra şehirlerinde yaşamadığı halde altsınıflardan gelip de merkez üniversitelerinde okumak üzere devşirilenleri başarılarını sürdürdükleri takdirde sistem içinde sonuna kadar yükselebilmeleri imkânsız değildir. Ancak devşirilenlerin tabakalaşma düzeninin yapısını değiştirmek gibi bir işlevleri yoktur. İstisnaları var olsa da genellikle süregiden takalaşma rejiminin en hararetli savunucuları bunların arasından çıkar.

Üniversite içre ayrım

Üniversitelerarası merkez-taşra tabakalaşması üzerine bu kadar şey söylemişken, Bourdieu'nün bir de üniversitenin farklı disiplinleri veya bölümleri arasındaki tabakalaşmalar, ayrımlar, statü farklılaşmaları hakkında söylediklerine değinmeden geçmemek gerekiyor. Bourdieu'ye göre "üniversite alanı diğer bütün alanlar gibi meşru üyelik ve meşru hiyerarşinin koşullarını ve ölçütlerini belirlemenin yeridir. Yani üniversite alanında hangi özelliklerin alan tarafından garanti edilen spesifik faydaları üretmek için sermaye olarak iş görecek geçerli, etkin ve sorumlu özellikler olduğu belirlenmektedir" (Bourdieu, 1988: 11).

---

6 Her yıl ÖSS sınavlarında yüksek yüzdelik sıraları tutturabilen öğrencileri en iyi üniversitelerin en iyi bölümlerinin verdiği kapma yarışı, kuşkusuz bu düzeyde hiçbir köken gözetmez. Başarı ve yüksek zekâ tapısına dayalı ayrı bir sektörün ihtiyaçları çalışmakta ve bu sektörün ihtiyacı olan başarılı öğrenciler devşirilmektedir. Ömer Laçiner, yüksek IQ'nun yeni tabakalaşma örüntülerine dahil olma biçimiyle ilgili çok ilginç analizlerde bulunmuştu. IQ'ya dayalı ayrımcılığı aşmanın, diğer tabakalaşma örüntülerine nazaran, neredeyse imkânsız olduğuna atıfla, Laçiner, yeni tabakalaşma örüntülerinin giderek daha acımasızlaştığını ortaya koymaya çalışıyordu. Bkz. Laçiner, 1995a; 1995b.

7 Bu tür tercihlerde en önemli etkenlerden biri, ailesinin yaşamakta olduğu yerde üniversite eğitimini görme isteği olmaktadır, ki, daha merkez okullarda okuyabileceği halde bu mütalaayla taşra üniversitelerinde okumayı tercih edenler için üniversite eğitiminin, sınıfsal yapıdaki yerini belirlemek açısından zaten belirleyici değil ancak marjinal bir faydası vardır.

Fransız akademik ve entelektüel çevreleri üzerinde yaptığı incelemeleriyle bu alanın da ekonomik alandaki bazı ayrım mekanizmalarına paralelliklerini sergilemeye çalışan Bourdieu, bu ayrımın işlemesini mümkün kılan bir türdeşlik üzerinden bir model geliştiriyor: Akademik dünyanın dahilinde etkin ve hâkim olmak ile harici dünyadaki toplumsal prestij arasındaki türdeşlik. Çok basit iki örnek, Fransa örneğinde tıpçılarla hukukçuların dış dünyadaki prestijlerine paralel olarak üniversite ortamı içerisinde sahip oldukları etkinlik arasındaki paralelliklerdir. Bu paralelliğin yanı sıra her iki kesimin devşirildiği kesimin muhafazakâr niteliği de oldukça dikkat çekicidir. Dikkat çeken yan, bu iki mesleğin dışındaki, örneğin doğa bilimlerinde çalışan kesimin daha ziyade azınlık dinlerine mensup insanlar veya daha orta sınıf kökenli insanlar arasından devşiriliyor olması ile bu mesleklere mensup insanların toplumsal, idari ve ekonomik etkinlikleri, imtiyazları ve saygınlıklarının da göreli paralelliğidir. Bourdieu'ye göre bu meslekler ile bu insanların buluşmasının sınıfsal ayrımlarla yakından ilgisi vardır. Bu mesleklerin daha az saygın olması ile bu mesleklere rağbet edenlerin toplumsal kökeni arasında doğrusal bir ilişki vardır. Başka bir deyişle bu analizlerinden aynı zamanda akademik dünyadaki etkinlikle daha genel sosyal dünyadaki ayrıcalıklılıklar ve muhafazakârlık arasında da bazı paralellikler kurulabilir.

Bourdieu'nün Fransız akademik çevreleri özelinde sürdürdüğü bu analizlerin kuşkusuz Türkiye örneğinde sınanması halinde her zaman birebir benzerlikler bulunamayabilir. Kaldı ki Bourdieu, özellikle 1968 olaylarının akabinde bazı sosyal bilimlerin artan önemiyle birlikte bazı bölümlere olan ilgide de klasik sınıfsal ayrımların net bir şeklide işleyişini zorlaştıran gelişmelere dikkat çekmiştir. Örneğin, sosyoloji, antropoloji ve dilbilimlerinin önplana çıkması kurulu ayrım sisteminin işleyiş mantığını büyük ölçüde karmaşıklaştırmıştır. Bu analizlerinin ayrıntılarına girmenin yeri değil. Ancak Türkiye'de bazı bilim disiplinlerinin aynı üniversite içerisinde bile diğer bilimlere nazaran taşralı muamelesi görmesinin de karşılaştırılabilir nedenleri olduğu açıktır.

Sanayi ve piyasa şartlarına açıldığı oranda, kendi işletmesini de açıldığı piyasaların mantığına uyarlayan üniversite içerisinde de, bu piyasada en fazla etkinlik kuran, saygı ve ayrıcalık gören bölümlerin her bakımdan kayırıldığı görülür. Bugün ve çoğu zaman Türkiye'de geçerliliklerini hep koruyan bu meslekler her şeyden önce tıp, hukuk ve mühendislik bölümleridir. Bu üç bölümden tıp ve mühendislik dallarının piyasa şartlarıyla doğrudan ilişkileri yoluyla üniversitenin döner sermayesine yaptıkları katkılar; hukuk fakültelerininse devlet aygıtı, bürokrasi ve idare mekanizmalarıyla kurdukları ilişkiler dolayısıyla üniversitelerin hiyerarşik düzeni içerisinde üst sıralarda yer tutmaları kolaylaşmaktadır. Bu durum toplumsal etki bakımından da üniversite seçme ve yerleştirme düzeyine olduğu gibi yansıyor. Diğer bölümleri üniversitenin bünyesi içerisinde taşralaştırma sonucu doğuran bu hiyerarşik düzen içinde sosyal

bilimlerin piyasa değerinde gözle görülür bir artış gözlemlenmediği ölçüde, bu bilimler akademik dünya içerisinde de buna paralel bir devalüasyona maruz kalıyor. Fonlardan yeterince faydalanamama, araştırma projelerinin daha az destekle karşılaşması, bölümlerin maddi şartlarının asgari değerlerin altında seyretmesi bu devalüasyonun akademik hayattaki ilk karşılığı olmaktadır. Akademik eleman sayısı itibariyle başta tıp olmak üzere mühendislik ve hukuk gibi bölümlerin her yerde daha ağırlıklı olması, idari kadroların seçiminde de daha etkin olmalarını sağlarken, bünyesinde tıp fakültesi bulunduran üniversitelerin çoğunda rektörlük seçimlerinin tıp fakültesi mezunu birinde kalmasına olağan gözüyle bakılıyor. Bugün Türkiye'de ciddi bir "tıpçı rektör" vak'ası veya tipolojisi mevcuttur. Bu tipoloji tabii ki tıp fakültesinin dışındaki, bilhassa sosyal bölümlerin algısına dayanan bir tipolojidir. Bu tipolojinin içerdiği sistem, tıp kökenli bilim adamlarının başka bir sürü bölümler içeren bir üniversiteye üniversite olarak bakamadıkları, genellikle kendi içinden geldikleri akademik çevrelerin sorunlarının kendi dünyalarının merkezindeki yerini koruduğudur. Bunun daha ağır bir sonucu da, bu tipoloji içinde yer alan rektörlerin, sosyal bilimlerin taleplerini, sorunlarını, anlam dünyalarını ve bilimsel faaliyet kültürlerini takdir etmekten uzak bir anlayışa sahip olmalarıdır. Üstelik rektör seçimleri esnasında, tıp disiplini içinde askerî olanı aratmayacak bir disiplin ve emir komutaya dayalı hiyerarşiden dolayı seçim mekanizmasının da zaten pek demokratik olamadığı da dillendirilen sorunlardan. Gel gelelim, bir tıp fakültesinin açıldığı her yerde ilk başta alandan olmayan bir rektör seçilmiş veya kurucu olarak atanmışsa da, kısa süre içinde yerini bir tıpçıya bırakıyor. Tabii bu durum, tıp, hukuk ve mühendislik alanlarının toplumsal sermayesinin diğerlerine nazaran daha yüksek olması, diğer bölümleri sürekli bir taşralılığa mahkum eden bir etkendir.

Farklı disiplinlerden gelen insanlar tarafından yönetilen bütün akademik birimlerin her düzeyinde bu türden sorunlar olur. Kendi kadrosuyla hareket etme arzusuyla elindeki malzemeden başka hiçbir toplumsal sermayeye başvurmamakta ısrar etmenin sonucu olarak birçok fakültenin dekanlık yönetimleri, hatta bölümleri, salt bir kadro kayırmasının sonucu olarak, kendi alanlarıyla hiçbir ilgisi olmayan öğretim üyeleri tarafından yürütülmektedir. Değişik bölümlerin bilim pratiği farkları disiplinlerarası sağlıklı bir diyalog içerisinde değerlendirilebilirse, tabii ki o kadar büyük bir sorun olmaz, ancak genellikle böyle bir diyalog olmadığı veya olamadığı için, ancak istisnai olarak tolere edilebilecek bu tür görevlendirmelerin taşra üniversitelerinin olağan durumu haline geldiğini görebiliriz.[8]

8 Şu anda Türkiye'nin gündeminde bulunan yeni YÖK yasasının Erkan Mumcu tarafından hazırlanan taslağında bölümlerin güçlendirilmesi yönündeki tedbirler tam da bu haklı mülahazalardan kaynaklanmıştır. Ancak bu tedbirlerin enstitülerin bir üniversitede gördüğü, inter-disipliner perspektifin sağlanması işlevine halel getirme riski de vardır. Yeni bakanla birlikte rafa kaldırılan bu taslağın yerine ikame edilen yeni taslağın nasıl şekilleneceğini beraber göreceğiz.

Türkiye'de sosyal bilimlere veya diğer bölümlere kaydolan insanların genel kökenleri hakkında Bourdieu'nün tezlerini sınamamıza yetecek ölçekte bir araştırma birikiminin olmadığı açıktır. Göz kararıyla ortadaki durum, sosyal bilimlerin, özellikle sosyoloji, felsefe ve psikolojinin daha az muhafazakâr, bütün toplumsal sermayesini eğitim yoluyla elde etmiş kökenlere sahip olanlarca daha fazla tercih edildiğini gösteriyor. Bu tercihlerin daha basit düzeylerinde, öğretmen, memur, küçük ve orta bürokrat olma hesaplarının yattığını söyleyebiliriz. Bu hesaplar, eğitimin bir yükseliş vesilesi olarak düşünüldüğü durumda, en azından mesleki kaygılarla bu bölümlere gelenlerin daha düşük kökenlerden olduğunu gösteriyor. Bir de bu bölümlerden mezun olanların toplumsal statüleriyle ödüllendirilme şekilleri veya miktarları arasındaki kabullenilmiş veya teslim olunmuş paralellik, üniversitenin eşitsizlikler veya ayrımlar yaratma işlevi bakımından kendi öz-tanımıyla da çelişen bir düzene tâbi olduğunu kanıtlıyor.

Taşrada üniversitenin modernleştirici misyonu ve kadrolaşma

Taşra üniversitelerinin, YÖK'ün gündemine geldiği ilk günden itibaren "Üniversite kurumunun Anadolu'ya açılması" misyonunun öncelikli bir rol oynadığına değinmiştik. Bu açılmanınsa Anadolu'yu modernleştirici, Aydınlatıcı bir açılma olarak düşünülmesi gerekiyordu. Cumhuriyet dönemi, bir bütün olarak eğitime modernleştirmeci, Aydınlatmacı bir misyonun yüklendiği bir dönemdir zaten. Tevhid-i tedrisatın muktezasıyla monist (tekçi) iradesi baskın olan bu misyonun bir handikapı, diğer bütün devrimci hareketlerde olduğu gibi, bu işleri yürütecek taşeron zümrelere ihtiyaç duyması veya bu işleri ihale ettiği zümrelerin aldıkları ihaleler sayesinde imtiyazlı ve eşitsiz bir konum elde etmeleri olmuştur. Anadolu'ya üniversite misyonunu taşımak için elde bu misyonun safiyetine uygun kadrolar yoksa, üniversite işine bulaştırılan Anadolu'nun belli kesimlerinin bu yolla bu misyona uydurulmaları akla uzak değildir.

Türkiye'de üniversitelere yüklenen bu misyon, esas itibariyle Köy Enstitüleri projesinin üniversite düzeyindeki bir yeniden üretiminden başka bir şey değildir. Köy Enstitüleri aracılığıyla bir yandan köy şartlarında yetişen, o havayı teneffüs eden öğrencilerin Türkiye şartlarına uygun "halkçı, toplumcu" bir bilinçle donatılmaları hedeflenirken, asıl olarak da, köylüye çağdaşlık, aydınlanma ve bilim götürme, daha da önemlisi bir çeşit toplumsal önderlik işlevini de deruhte ediyordu. Doğrusu, bu Enstitüler aracılığıyla devletin kurucu partisi olan CHP veya Kemalizm hiç değilse kendine, dayanabileceği bir toplumsal taban var etmiştir. Kuşkusuz üniversitelere devletin kaba "ideolojik aygıtları" gözüyle bakılsa bile üniversitenin en kötüsünün bile bu aygıt işlevine karşı bir direniş potansiyelinin, üniversitenin doğası gereği, her zaman var olduğunu söylemeye gerek yok.

Taşradaki bütün üniversitelerin, hatta bu üniversitelerin bütün fakültelerinin açılışında mutlaka salt bilimsel olmayan, bilim-dışı bir etken, çoğu kez ağırlıklı olarak yer almaktadır. Bir şehrin ekonomisinin canlandırılması veya bir şehrin belli kültürel veya ekonomik alanlardaki istidatlarının inkişaf ettirilmesi bu durumda üniversitenin veya bir üniversitenin bazı bölümlerinin açılmasını gerektiren en önemli nedenlerdendir. Bu neden, ekonomik işlevleri dolayısıyla her şehrin bu yöndeki taleplerine karşılık olarak siyasilerin popülist bahşişlerini de harekete geçirir. Ama üniversitenin bu tür siyasi motivasyonları ne olursa olsun, mutlaka laik, çağdaş, Atatürkçü ve demokratik değerlerin toplumun bütün kesimlerine benimsetilmesiyle ilgili asıl misyon diğer misyonların yanı sıra veya hepsinin üstünde olarak üniversitenin asli rolü olarak koyutlanmıştır.

Aslında bu konuda taşra ve merkez üniversiteleri arasında bir ayrım yapmak bile gereksizdir. İstanbul ve Ankara'daki üniversiteler kapatılan Darülfünun'un yerine ikame edildiği andan itibaren veya bu ikame dolayısıyla her zaman bu misyonla yüklü olmuşlardır.[9] Dil, Tarih ve Coğrafya bölümlerinin kuruluş gerekçeleri ve ilk dönem bilimsel arayışları bu konuda tipik örneklerdir. 1949 yılında İlahiyat Fakültelerinin tekrar kurulmasına milletvekillerini ikna eden gerekçelerin başında "aydın din adamı yokluğunda ortalığı kontrol edilemeyen din bezirgânlarının alması" gelirken, bu fakültenin misyonu "aydın, çağdaş, laik din adamı yetiştirmek" olarak konulmuştur.

Aslında üniversitenin bazı siyasi işlevlerinin olabileceğine, hatta olması gerektiğine dair güçlü bir üniversite anlayışı vardır. Bu bakımdan üniversitenin akademi-dışı kaygılarla zaman zaman siyasi konularda bazı tavırlar geliştirmesi çağdaş üniversitenin özlemleri arasında bile yer alır. Tabii ki özlenen şey üniversitelerin kendi üzerlerine düşen siyasi görevi kendi başlarına belirlemeleri ve bunu üniversitenin şanına yaraşır bir şıklıkla ifade etmeleridir. Hatta üniversitelerin "görev alanlarını kendi başlarına belirlememeleri" yani pekala siyaset ve sanayiyle ilişkiler çerçevesinde de belli görevler yüklenmeleri de bir üniversite ideali çerçevesiyle fazla çelişmeyebilir. Sorun, bu belirlenimde üniversiteye hiçbir ölçme-değerlendirme fırsatı bile tanımadan görevlerin tepeden dikte edilmesinde yatıyor.

Tam bu noktada Habermas'ın "İsrail'in geniş çölünde, Nagev'deki Sde Boker civarındaki kurak bir alanın kullanımına hizmet edecek bir üniversite kenti

---

9 Üniversite reformunun yapılmasına götüren süreçte, dönemin Maârif Vekili Reşit Galib'in, Darülfünun'un kapatılması için gösterdiği gerekçeler YÖK'ten de, taşra üniversitelerinin varlığından da önce, üniversitenin siyasi ve ideolojik misyonuyla başından itibaren yüksek gerilimle yüklü olduğunu göstermiyor mu? Şöyle diyordu Reşit Galip: "İstanbul Dârülfünûnu Türkiye münevverliğinin beklediği salâha ve terakkiye eremedi. Memlekette siyasî, ictimâî büyük inkılaplar oldu. Darülfünûn, bunlara karşı bîtaraf bir müşâhit kaldı.. İktisadî sahada esaslı hareketler oldu. Dârülfünûn bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu. Dârülfünûn yalnız yeni kanunları tedrîsat programına almakla iktifa etti. Harf inkılabı oldu, özdil hareketi başladı. Dârülfünûn hiç tınmadı..." (Hirsh, 1950: 310-319; Aktay, 1999)

kurma"ya dair Ben Gurion'un fikrinden, bir üniversitenin misyonu hakkındaki çıkarımlarını anmanın yeridir. Bu yeni üniversite kenti "on bin öğrenci ve buna tekabül eden sayıda fakülte için planlanmakta olup gerekli tabiat bilimleri ve teknoloji bilgisinin kazanılması sayesinde İsrail gençliğinin çölün gelişmesiyle ilgilenmesinin sağlanması düşünülmektedir. Bu planla amaçlanan öncelikle, çölde kurulacak geleceğin endüstrisi için gerekecek eğitimli personelin yetiştirilmesidir" (Habermas, 1992: 1). Bu gazete haberinden yola çıkan Habermas, üniversitenin siyaset ve teknolojiyle olan ilişkisi çerçevesinde şu işlevleri yerine getirmekle yükümlü olduğunu çıkarsıyor. Özetle:

> İlki, üniversitelerin teknik olarak kullanılabilir bilgiyi aktarmaları gerekir, yani üniversiteler, endüstri toplumunun nitelikli yeni kuşaklara duyduğu ihtiyacı karşılamalı ve aynı zamanda kendisinin genişleyen yeniden üretimiyle de ilgilenmelidir ... yalnızca teknik olarak kullanılabilir bilgiyi aktarmakla kalmayıp üretmelidir de... İkincisi üniversitenin de ne kadar dolaylı olursa olsun verdiği mezunların işlevsellik-üstü yetenekler alanında minimum niteliklerle donanmalarını sağlama sorumluluğu vardır... Üçüncüsü, üniversite toplumun kültürel geleneğini aktarmak, yorumlamak ve geliştirmekle yükümlüdür... Dördüncüsü ise, üniversite her zaman tanımlanması kolay olmayan bir görevi, yani öğrencilerin politik bilincini biçimlendirme görevini görür (Habermas, 1992: 2-3).

Habermas'ın üniversitenin görevlerine dair bu rol tasavvurları, üniversite hakkındaki beklentilerin alışıldık bir tekrarından ibarettir. Yine de mevzu olarak üniversitelerden beklentilerin önemli bir kısmının vazgeçilmez özellikleri olan bir kurum olarak üniversitenin yan etkileri olarak beklendiğine dikkat etmek gerek.

Gerçi üniversite kurumunu Anadolu'ya açma aşamasında bu misyonun yanında ekonomik vurguların, ideolojik vurguları zaman zaman bastıracak şekilde önplanda olması taşra boyutu açısından bir ilerleme bile sayılabilir. Esasen seksenli yıllardan itibaren başlayan güçlü üniversiteleşme dalgasının küresel boyutları, bu tür ideolojik misyonların meşruiyetini ciddi bir sorun haline getirmiştir. Belki üniversitelerin "kendiliğinden ideolojisi"nin zaman zaman ihtiyaç duyulan misyonu fazlasıyla yerine getireceğine duyulan güven, üniversitelere ayrıca bu tür misyonlar yüklemeyi gereksiz hatta giderek gayr-ı meşru kılıyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi, üniversitenin kuruluş ve işleyişinin gerektirdiği asgari düzenlemeler gereği, her zaman evrensel bilgiye açılma istidadına sahip olması, onun küreselleşme çağında daha büyük bir çalışma alanına sahip olmasını da getirmiştir. Mevzi olarak yüklenen her türlü misyonu aşması dünden daha kolaydır. Bugün Türkiye'nin taşra bölgelerinde üniversitenin sadece kendisinin bu küresel ağa bağlı olması dolayısıyla değil, yüksek öğretimin örgütlenme biçimi dolayısıyla da taşra bölgelerini küresel düzene eklemlemek gibi bir işlevi vardır.

Her yıl ÖSYM'nin tercih sistemiyle Türkiye'nin bir ucundan öbür ucuna sağlanan nüfus hareketliliği, Türkiye'nin en ücra köşelerinin bile nasiplendiği bir ekonomik canlılığın ve, tabii ki, bir kültürel hareketlenmenin de konusu olmaktadır. Benzer bir misyonu eskiden sadece askere alma düzeni içinde TSK'nın yapmakta olduğunu hatırlayabiliriz. Bu itibarla, konunun Türk şehircilik tarihi açısından da çok önemli boyutları vardır. Türk şehirciliğinin genellikle garnizona bağımlı bir seyir izlediğine dair oryantalist eleştiriler abartılı olsa da, tümüyle haksız sayılmaz. Özellikle Anadolu şehirlerinin büyük veya orta esnafı büyük ölçüde şehirde konuşlanmış olan askerî garnizonların harcamalarına bağımlı bir ticari vizyona sahiptiler. Askere alma düzeninin sağladığı nüfus hareketliliği ise şehrin küçük esnafına nefes aldırtıyor, eratın gündelik (hafta sonu izinlerindeki) tüketimlerine karşılık vererek geçimini sağlıyordu. Bir şehre veya bir kasabaya bir tümenin veya bir tugayın konuşlanmasıyla ilgili haberler şehrin ekonomik mukadderatıyla ilgili tek yenilik nedeni olabilirdi. Onun dışında askerlik düzeni şehre fazladan bir yenilik getirmiyordu. Oysa üniversitelerin bütün yurt sathına yayılmasının en önemli işlevlerinden birisi askeriyeye dayalı, gelişmeye pek açık olmayan ekonomik düzenin, çok yeni ve çok canlı bir dinamizme kavuşması olmuştur. "Bacasız fabrika" deyimi taşradaki esnafın üniversiteleri algılama biçimini en iyi özetleyen deyimdir.[10]

Buna mukabil bu canlılığın içinde, şehrin şu ana kadar tanımadığı veya kabullenmediği bir sürü yeni şeyin de gündelik hayata girmesi, hatta zamanla nüfuz etmesi de vardır ve bu durum çoğu kez cılız da olsa şehirleşmeye karşı muhafazakâr tepkileri harekete geçirmektedir. Üniversite, taşra şehirlerine yeni hayat tarzlarını da sunarak bütün yan sonuçlarıyla birlikte kozmopolitleşmeyi veya çokkültürlülük gerçeğinin benimsenmesini sağlıyor. Yan sonuçları, bir modern kentli örüntüsü olarak empatinin gelişmesi şeklinde olabileceği gibi, içe kapanmanın, muhafazakârlık veya lakaytlık gibi değişik biçimlerinin gelişmesi şeklinde de olabilir. Bu gerçeklerle yaşayan taşra insanı aslında çok karmaşık duygular içindedir. Kız-erkek ilişkilerinde geleneksel tarzı tehdit eden, örf-âdet ve geleneklere uymayan davranışların çoğalmasına karşı sergilediği

10 Bundan dolayıdır ki, özellikle seksenli yıllardan itibaren, verilen oyların karşılığının bir şekilde "kendi şehrine bir üniversite" olarak talep edilmesi, Türk siyasi alışveriş hayatının en olağan *habitus*larından biri haline gelmiştir. Bugün kendi şehrine üniversite veya fakülte açılmasını talep eden sayısız şehrin üniversiteden tek beklentisinin bu fabrika faydası olduğunu unutmamak gerekiyor. Şehrin yeni ve geleceği parlak burjuvazilerinin önayak oldukları üniversite vakıfları, eninde sonunda ulaşılacak ideallere bir ilk adımı atma adına hemen her yerde üniversite kampüslerinin üzerinde kurulacağı araziyi satın almakla başlayan faaliyetlerine bu yönde siyasi kulisleri sürdürerek devam ederler. Son olarak nüfusu, zorunlu göçten dolayı hızla artan ve başbakanın seçilmesini hasbelkader sağlayan Siirt'in bütün politik taleplerinin merkezinde şehre bir Fen-Edebiyat Fakültesi kurulması olduğunu biliyoruz. Doğrusu her türlü sanayi yatırımının bin bir türlü sıkıntıyla, riskle, irrasyonaliteyle boğuşmak zorunda olduğu Siirt'te en rasyonel ve garantili yatırım bir fakültenin kurulması olarak görülmektedir. Güneydoğu'da benzer talepleri olan iller arasında Batman ve Bitlis/Tatvan'da da şehir sivil inisiyatiflerinin kurduğu vakıflar bu faaliyetler bakımından oldukça mesafe almış görünüyor.

muhafazakâr tepkiye karşılık, üniversiteler sayesinde yeni açılan iş alanlarını (kafeler, sinemalar, kitabevleri, lokantalar, ulaşım araçları, yurtlar, kiralık evler) işletmekten de geri durmaz.

Taşradaki üniversitelerin şehir kültürünün gelişmesi yanında şehir planlamasına veya imarına da doğrudan etkisi olmaktadır. Sadece kampüs alanlarının kendisinin başlıbaşına bir uydu kent olarak şehrin görüntüsüne yaptığı etkiyle sınırlı kalmaz bu. Genellikle kurulduğu sıralarda şehrin çok uzağına kurulan kampüslerin zamanla şehrin içinde kalacak şekilde şehrin kendilerine doğru genişlemesini ve çoğu yerde daha önce olduğundan daha düzenli ve planlı bir şekilde gelişmesini sağladığı tespit edilebilir. Genellikle bu süreç içinde üniversitelerin şehir planlama ve mimarlık bölümleri kendilerine de bu vesileyle iş alanlarını açmış olmaktadırlar. Salt bu kendiliğinden etkileri bile üniversitelerin, başka hiçbir ekstra misyonla yüklenmeksizin taşra koşullarında, Anadolu'nun modernleştirilmesinde, küresel ağa eklemlenmesinde yeterli bir işlevi olduğunu gösteriyor.

Yine de üniversitelerin ideolojik misyonu YÖK'ün sık sık yayımladığı genelgelerle, rektörlerle yapılan düzenli toplantılarla, kendilerine düzenli olarak verilen komutlarla, sürekli hatırlatılmaktadır. Genellikle bütün öğretim üyelerini teke-tek bağlayıcı olmasa bile üniversitelerden beklenen bu görevler, en azından yayınlanan görüş ve genelgelere aykırı bir bilimsel görüşün ortaya konulmasına karşı üniversite mensubu üzerinde, meşru bir mazeret olmasa da, bir baskı oluşturmaktadır. Kuşkusuz bu sorun da taşra üniversitelerine özgü olmasa da, buralarda görev bilincinin, rektörlerden asistanlara kadar uzanan kendine özgü kuruluşu itibariyle çok daha ilginç görüntüler ortaya koyuyor. Kemal Gürüz döneminin YÖK'ünün Türk üniversitelerinin kuruluşunda mündemiç "Cumhuriyetin temel ilke ve değerlerinin korunması" misyonuna en hararetli ve gönüllü katılımın, üniversiteyi her bakımdan taşralaştırıcı bir etki yapacak şekilde veya belki de üniversitenin içerdiği taşralılık veya taşralaşma istidadını açığa çıkaracak biçimde, bir merkez üniversitesi olarak İstanbul Üniversitesi'nden gelmesi bu açıdan anlamlı bir ironidir. Genellikle muhafazakâr şehirlerde konuşlandırılmış bulunan taşra üniversitelerinin bu misyonu yüklenmekte biraz daha çekingen davranmakla birlikte bu seferberliğe topyekûn katılmaları, taşralılığın esas adresini ayırd etmemizi imkânsız kılıyor. Kuşkusuz merkez üniversitelerinde genellikle gönüllü olan bu katılımın taşrada ayırd edilecek en önemli farkı bunun çoğu kez gönülsüzlüğüdür, ki bu fark, üniversite pratiğinin ortaya konulmasında, demokratik veya üniversal değerlerin benimsenmesi açısından merkezi taşraya daha üstün kılmıyor. Özellikle son altı yedi yıldır kılık-kıyafete müdahaleye odaklanmış üniversitelerin geliştirdiği duyarlılıklar, bu duyarlılıkları meşrulaştırmak üzere geliştirmek zorunda kaldıkları argümanlar, üniversite söylemleri, felsefeleri, topyekün üniversite anlayışı bakımından telafi edilmesi çok zor bir gerilemeyi, bir kendi-kendini taşra-

laştırma sürecini fazlasıyla ilerletmiştir. Bunun nasıl herkesi ve her düzeyi kaplayacak şekilde ve ne kadar kolayca yayılabildiğini görmek, üniversitenin kazanımlarının nasıl geri-döndürülemeyen kazanımlar olmadığını da öğretiyor. Merkezdeki üniversitelerde olmanın faşizme karşı daha korunaklı kıldığını gösterecek hiçbir şey bırakılmamıştır. Üniversitelerde bu aşamalarda ne tür bir bilim pratiğinin, ne tür akademik yükselme prosedürlerinin işlemeye başladığını anlatmaya gerek var mıdır? Bilimsel bir yeterliliği ispat edebilmek için egemenlerin duyarlılıklarına egemenlerden daha fazla sadık olduğunu yapay ve riyakâr bir gösterişle ispatlama yönünde sergilenen bin bir türlü işgüzarlık *homo academicus*'un olağan davranışı haline gelir. Tam da bu düzeyde YÖK'ü suçlamaya insanı utandıran, baş aktörlerini üniversite mensuplarının oluşturduğu sahneler, üniversitenin bütün evrensel iddialarının sahteci bir söylem olarak tebarüz ettirir. Bu noktada Ahmet İnsel'in üniversitelerdeki bazı uygulamalarla YÖK arasında kurulan ilişkilere gösterdiği tepkiye karşı çıkmak mümkün müdür?:

> Akademik dünya öyle bir dünyadır ki, kendi kendini üretir. Akademik sıfatlara haiz olanlar yeni akademisyenleri seçerler. Elbette siyasi destekle bu sıfatı elde etmiş kişiler bu sıfatın dağıtılmasında da aynı eğilim içinde olacaktır. Şu anda Türkiye'de üniversiteler bu yapılarıyla bir anda özerk olsalar, belki YÖK'tekinden çok daha vahim durumların ortaya çıkacağını tahmin edebiliriz (İnsel, 2000).

Olayın, birbirlerine benzeyen öğretim üyelerinin birbirlerini bilim-dışı ölçülere göre "seçerek" yükseltme gibi pozitif boyutları kadar, birbirlerine benzemeyenlerin veya az bir fark görenlerin birbirlerini yine "seçerek" engellemeleri, ayağını kaydırmaları gibi negatif boyutları da işliyor kuşkusuz. Üniversitenin taşralaşmasına, anti-demokratikleşmesine, evrensel anlayıştan uzaklaşmasına, bilim adamının üzerinde bir baskı kurulmasına yol açan bütün işlemler yine başka bilim adamları tarafından sağlanmaktadır.

Kadrolaşma: İkta sisteminden dışlama siyasetine

Taşra üniversiteleri kavramının son yirmi yıldır kadrolaşma kavramıyla birlikte gündeme getirilmesi, olup biteni tasvir etmede ne kadar isabetli görünse de, taşra şartlarının üniversitesine yakıştırılan misyonlar açısından büyük bir cehaleti de yansıtıyor. Her şeyden önce kadrolaşmayla ilgili hoşnutsuzlukların ait olduğu aynı siyasal irade veya tasavvurların üniversiteye biçtiği rollerin kaçınılmaz bir sonucudur kadrolaşma. Bu misyon veya rollere yukarıda değindik. Üniversitelerin bu siyasal programlar yoluyla yönetilmesinin en doğal sonucu belli kadroların kayırılması, belli kadroların temayüz etmesidir. Burada kadrolaşma kavramına zorunlu olarak bir kötücüllük atfetmeden önce, üniversitenin Anado-

lu'ya açılma sürecinin sonucunda ortaya çıkardığı sosyal komplikasyonları değerlendirmenin fazlasıyla ihmal edilmiş olduğunu vurgulamaya çalışacağım.

Taşra üniversiteleri ile YÖK arasında öngörülen emir-komuta ilişkisine taşra üniversitelerinin verdiği karşılıkta daha farklı boyutlar da vardır. Seksenli yıllardan itibaren veya YÖK'ün düzenlemeleriyle rektörlere tanınan aşırı yetkiler, buna mukabil bu yetkinin kullanımında YÖK'e olan aşırı bağımlılık, üniversitelerin yönetimlerinde merkez-çevre ilişkisi veya hükmedilen ve hesabı verilmesi gereken maddi alanlar açısından bir tür ikta sisteminin gelişmesini beraberinden getirmiştir. Turgut Özal'ın yeni kurulan üniversitelerde dayandığı toplumsal tabana sadık kalma adına gözettiği ideolojik dengeler, bu ikta sisteminin belli siyasi gruplara bir zımni zeamet olarak kaydedilmesini sağlamıştır. Esasen taşradaki üniversitelerin, hele ilk kuruluş aşamalarındaki zorluklarıyla baş edebilmek için gerekli toplumsal sermaye (*social capital*) açısından oldukça rasyonel bir tercihti bu. Merkezdeki büyük üniversitelerden birilerine cazip gelecek şartlar kadar bu tür zor koşullarda çalışmayı motive edebilecek bir toplumsal sermaye de gerekliydi ve bunun en önemli kaynağının Türkiye'de halihazırda geçerli sol veya sağ cemaat yapılarında bulunduğu hesaplanıyordu. Tabii ki buralarda istihdam edilen veya kadroya alınan bütün öğretim elemanları bir fedakârlık yaparak üniversiteye intisap etmiş olmuyorlardı. Taşrada da olsa üniversite mesleğinin toplumsal statüsü buralarda çalışmaya bir fedakârlık atfetmeyi gerektirmeyecek kadar ödülü yüksek bir meslek. Ancak toplumsal sermayenin işlevi zaten sadece bir fedakârlık gerektiren işlerde değil, bir işin yapılmasında birbirini tanıyan ve çoğu kez birbiriyle bir bağı olan insanların birbirlerine duydukları güvende ortaya çıkmaktadır. Tabii ki üniversitelerin bir siyasi ikta olarak düşünülmesindeki popülist istemler de göz önünde bulundurulmalıdır.

Taşra üniversitelerinin siyasi kadrolaşmaların merkezi olduğu sıkça söylense de veya bu bir dizi hoşnutsuzluğun kaynağı olsa da, salt bu hoşnutsuzlukların bile izi sürüldüğünde, altında hegemon bir kadrolaşmanın muhafazakâr bir hıncı veya tepkisi olduğu görülür. Türkiye'de bu tür ikta ihalelerinin tamamını devletten tek başına, başkalarını dışlayarak almaya alışmış merkezî kesimlerin, dayandıkları bir imtiyaz ve dışlama söylemi olarak temayüz ediyor. Seksenli yıllarda açılan taşra üniversiteleri arasında sadece birkaçı İslâmcılara ikta edildiği halde, üstelik dengeci bir mülahazayla diğerlerinin MHP'lilere, aşırı ve ılımlı her çeşit sola, hatta dinî bir unsur olarak Alevilere ikta edilmiş olmasına karşılık, bütün kadrolaşma söylemlerinin "irticai" bir tehdide gönderme yapmasının bir sebebi, 28 Şubat söyleminin etkinliğine bağlanabilse de çok daha önemli bir sebebi, doğal görülen bir kadrolaşma hakkının muhafazakârca savunma refleksine bağlanabilir. Yoksa, kadrolaşma bakımından İslâmcı, dindar kesimin üniversitelere, nüfusları ve toplumsal etkileri ölçüsünce yansımadığı, buna mukabil daha laik bir kesimin elitist bir temelde üniversitelerde daha hegemon bir durumda olduğu açık bir gerçektir.

28 Şubat sürecinin üniversite ayağında, bu tür ithamlara konu olan rektörlerin görevden alınması, zorla istifa ettirilmesi vardı. Yanı sıra yeni alınan öğretim elemanlarının yaşam tarzlarına, mezun oldukları liselere ve geldikleri toplumsal tabanda bıraktıkları en ufak bir "irticai" ize bakılarak üniversiteye girmelerinin önüne engeller üretilmesi, bu konuda kadrolaşmaya karşı sergilenen bir duyarlılığı değil, aksine en radikal uçlarına uzanan ve haksız rekabet şartları yaratan bir kadrolaşmanın bütün etkinliğiyle çalıştığını göstermiştir. Bu süreç içinde, ikta verilmiş başka ideolojik grupların, örneğin MHP'li, milliyetçi solcu veya Kemalist grupların halihazırda üniversitelerde kullandıkları zeametle elde ettikleri geniş iktidar alanları, taşra üniversitelerine taşralılık karakterini kazandıran en etkili unsur olarak işlemektedir. Bilim paradigmasının statükosuyla, pozitivizmle olan özsel yakınlıkları dolayısıyla Kemalist solun veya 28 Şubat süreciyle birlikte Kemalist solun toplumsal sermayesinin elinin uzanmadığı yerlere de büyük fedakârlıklarla uzanarak bir savunma kahramanlığı sergilediği için milliyetçi hareketin doğal hak sahibi görüldüğü bu dışlayıcı kadrolaşmaya hiçbir itirazın gelmiyor olması neyi gösteriyor? Her şeyden önce zeametin artık başka hiçbir siyasi unsurla paylaşılamazcasına ikta edilmiş olduğunu değil mi? İkta düzeninin kaçınılmaz sonuçlarından biri, varlığını merkezin ihsanına borçlu hisseden, ihsan edilmiş zeametlerin bedellerinin ödenmesi konusunda da hiçbir itaatsizlik sergilemeyen sadık sipahilerin, merkezin etkisinin azaldığı zamanlarda kural tanımayan derebeylerine dönüşmesidir. Günümüzde merkezin zorlayıcı ve yaptırımcı etkisi bu şekilde azalmış değilse de, bu etki sadece duyarlı olduğu belli konulara yoğunlaşmış bulunmaktadır. Onun dışında üniversite rektörlüklerinde, istedikleri taktirde bir üniversite idealine son derece uygun bir üniversite pratiği sergileme imkânı olduğu gibi, üniversiteyi en akıl almaz anti-demokratik çizgide bunaltına ve kilitleme imkânı da bulunmaktadır. Bu imkânı birinci şekilde kullanmayı seçen birçok rektörlüğün taşra şartlarında akıl almaz bir başarı kaydettiği halde, ikinci şekilde kullanmayı seçen birçok rektörlüğün de İstanbul şartlarında yoğun bir taşrayı yaşattığını hepimiz görüyoruz.

KAYNAKÇA

Aktay, Yasin (1998) "The Reflexivity of Modernity and Social Sciences", *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı 12.

Aktay, Yasin, (1999) *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İstanbul: İletişim.

Aktay, Yasin (2002) "Eğitimde Küresel İmkânlar: Küresel Dünyada Eğitimde Fırsat Eşitliği ve Özgürleşim Fırsatları Üzerine", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, cilt 2, sayı 1, s. 7-22:

Beck, Ulrich (1992) *The Risk Society: Towards Another Modernity*, Londra: Sage.

Beck, Ulrich, Anthony Giddens ve Scott Lash (1994) *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Stanford: Stanford University Press.

Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Londra: Routledge & Kegan Paul.

Bourdieu, Pierre (1988) *Homo Academicus*, Fransızca'dan çev. Peter Collier, Cambridge: Polity Pres.

Bourdieu, Pierre ve Loic J. D. Wacquant, *An Invitation towards a Reflexive Sociology*, Cambridge: Polity Pres.

Gadamer, Hans-Georg (1992) "The Idea of the University", *Hans-Georg Gadamer on Education, Poetry and History*, İngilizce'ye çev. M. Reuss ve L. K. Schmit, Albany: SUNY Pres.

Giddens, Anthony (1992) *The Consequences of Modernity*, Cambridge, Polity Press; (Türkçesi: *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı).

Göka, Erol, Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay (1995) "Yorumsamacı Bağlamda Modernliğin Düşünümselliği", *Önce Söz Vardı: Yorumsamacılık Üzerine bir Deneme* içinde, Ankara: Vadi Yayınları.

Habermas, Jürgen (1983) "Hans-George Gadamer: Urbanizing the Heideggerian Province", *Philosophical-Political Profiles* içinde, Cambridge: MIT Press, s. 189-197.

Habermas, Jürgen, (1992) *Rasyonel bir Topluma Doğru, Öğrenci Protestosu, Bilim ve Siyaset*, çev. Ahmet Çiğdem ve Mehmet Küçük, Ankara: Vadi Yayınları.

Hirsh, Ernst (1950) *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, 2 cilt, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

İnsel, Ahmet (2000) "Üniversitelerin Demokratik Olması Yetmez", Naki Özkan'ın mülakatı, *Milliyet* gazetesi Entelektüel Bakış, 8 nisan.

Kerr, Clark (1995) *The Uses of the University*, (4. baskı, 1. Baskı 1963) Cambridge: Harvard Univeristy Press.

Laçiner, Ömer (1995) "Postmodern bir Dinî Hareket: Fethullah Hoca Cemaati", *Birikim*, Sayı 76, s. 3-11.

Laçiner, Ömer (1995b) "Seçkinci bir Gelenek ve Fethullah Hoca Cemaati", *Birikim*, Sayı 77.

Nalbantoğlu, Hasan Ünal (2000) "Dalgın Thales, Uyanık Üniversite A.Ş.", *Çizgi Ötesinden Modern Üniversite: Sanat: Mimarlık* içinde, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, s. 27-35.

Parsons, Talcott ve Gerald M. Platt (1973) *The American University*, Cambridge: Harvard University Press.

Tekeli, İlhan (2003) "Discussion on Institutional Transformation of Universities, and Its Reflection on the Evaluation of the Performance of Social Scientists", *On The Evaluation of the Performance in Social Sciences Workshop*, Ankara: METU, 26-27 Haziran, yayınlanmamış tebliğ.

Weber, Max (1958) *From Max Weber: Essays in Sociology*, H. H. Gerth ve C. Wright Mills, New York: Oxford University Press / Galaxy Books.

YÖK (2003) *Türk Yüksek Öğretiminin Bugünkü Durumu*, http://www.yok.gov.tr/egitim/raporlar/mart2003/baslik.pdf

Dünyada ve Türkiye'de üniversite üzerinde konuşmanın değişik yolları

*İlhan Tekeli**

I. Giriş

Üniversite uzun yıllardan beri Türkiye'nin gündeminde bir sorunlar alanı olarak ön sıralarda yer tutuyor. Bu durumda *Türkiye'nin adeta kronikleşmiş ve birlikte yaşamaya alışılmış bir üniversite sorunu var.* Böyle bir sorun varlığı algılaması iki farklı nedenden kaynaklanıyor. Türkiye'de insanlar bir yandan yaşam deneyimleri içinde, genelde eğitim sisteminin, özelde de üniversitenin yetersizlikleriyle yüz yüze geliyorlar ve bunları çözmeden onlarla birlikte yaşamaya alışıyorlar.

Ama Türkiye'de kronikleşmiş bir üniversite sorunu algılamasının varlığının tek nedeni çok sayıda sorunun çözülmeden varlığını koruması değildir. Bir başka önemli neden daha vardır. Bu ikinci neden *toplumun üniversiteden ve üniversite öğretim üyelerinden beklentisinin çok yükseltilmiş olmasıdır.* Türkiye'de siyasal tarihinden kaynaklanan nedenler dolayısıyla çok yükseltilmiş beklentiler ve çok idealleştirilmiş bir üniversite kavramı bulunmaktadır. Üniversite sorununun çözülmesinden söz edebilmek için sorunlara çözüm bulunulması kadar, üniversitelerden beklentilerin de normalleştirilmesi ve gerçekleştirilebilir düzeye getirilmesi gerekmektedir.

Üniversite konusundaki büyük bir başarı açığının bulunmasından daha vahim olanı Türkiye'nin bu soruna yaklaşma biçimindeki zafiyettir. Siyasetçiler üniversite sorunlarına çoğu kez gizli ajandalara sahip olarak yaklaşmışlardır. Gizli ajandalar uğruna sahte çözümleri savunmuşlardır. Üniversitelerin ise kendi sorunlarına bilimsel araştırmalara dayalı yaratıcı çözümler üretebildiğini söylemek zordur. Böyle olunca da üniversiteler, hep dıştan, emrivakiler halinde uygulanan düzenlemelerle karşılaşmışlardır.

(*) ODTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü; TÜBA.

Türkiye'nin üniversite sorununu gizli ajandalara sahip olmadan tartışması gerekmektedir. Bu yazıda bu yoldaki çabalara katılmak için *beş aşamalı* bir sunuş yapmaya çalışacağım. *Birinci* olarak günümüzde *dünyanın ne tür bir dönüşüm yaşadığı* ve bu dönüşümün üniversite üzerinde ne tür değişme talepleri yaptığı üzerinde durulacaktır. *İkinci* aşamada bir kurum olarak *üniversitenin özelliklerinin geçirdiği ve geçirmekte olduğu dönüşümler* ele alınacaktır. *Üçüncü* olarak üniversitenin yaşamakta olduğu dönüşümün *akademik yaşamı nasıl değiştirmekte olduğu* betimlenmeye çalışılacaktır. Bu ilk üç aşama genel olarak dünyada üniversitenin yaşamakta olduğu dönüşümü ortaya koyacaktır. Bu dönüşümü tanımak, bu dönüşüm karşısında takınılacak tavır için gereklidir. Ama yeni düzenlemeleri yönlendirmekte yeterli değildir. Bu dönüşümü tartışılmaz bir norm olarak kabul etmek, kadercilikten başka bir şey olmaz. Eğer kaderci olunmayacaksa *yaşanmakta olan dönüşümün sistemli bir eleştirisini geliştirmek* gerekir. Tartışmanın dördüncü aşamasını işte bu eleştiriyi geliştirmek oluşturacaktır. *Beşinci bölümle tartışmayı Türkiye'ye taşımaya çalışacağım.* Bu tartışmaların Türkiye'de üniversiteler konusunda yapılacak çalışmalara katkısı olacağını düşünüyorum.

II. Dünyanın yaşamakta olduğu dönüşüm neden üniversiteyi de değişmek zorunda bırakıyor?

Dünya kapitalist sistemi 1970'li yılların başlarından beri içine girdiği Kondratief ve hegemonya bunalımlarına bir çözüm ararken bir yeniden yapılanma sürecine girmiş ve dünyayı hızla dönüştürmeye başlamıştır. Bu dönüşümü betimlemek için genellikle *dört farklı senaryo üzerinde* durulmaktadır. Bu senaryolar 1) sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş, 2) Fordist birikimden esnek birikim biçimine geçiş, 3) ulus devletler dünyasından küresel dünyaya geçiş, 4) modernitеden postmoderniteye geçiş, olarak özetlenebilir. Bu dönüşümlerin her birinin üniversitelerden beklentileri değiştirmek bakımından önemli sonuçları olmaktadır. Bunları sırasıyla irdeleyelim.

Birinci senaryo, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçilmekte olduğu üzerinde durmaktadır. Bu gelişmeler toplumdaki bilginin anlamını ve işlevini değiştirmiştir. Bilgiyi emek sermaye ve teknolojinin yanı sıra bir üretim faktörü haline getirmiştir. Bilgi, üretim süreci içinde yaratılan değerden gün geçtikçe daha büyük bir pay almaktadır. Üniversitede üretilen kodlanmış bilginin tek meşru ve üstün bilgi olduğu inancında bilgi toplumuna geçerken önemli aşınmalar ortaya çıkmıştır. Kodlanamayan (*tacit*) bilginin ekonomik yarışmayı sağlamaktaki önemi gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Ekonomik gelişme bakımından kritik bilginin üretim sürecinden farklılaşmamış biçimde öğrenme süreci içinde üretildiği anlaşılmıştır. Bilgi büyük ölçüde ticari meta haline gelmiştir. Böyle bir ortamda üniversite bilgi için bilgi üretmek amacından

uzaklaşmakta, bilgi üretimini piyasa yönlendirmesi içinde bir ticari meta olarak üretmeye yönelmektedir.

Yaşanmakta olan dönüşüme ilişkin *ikinci senaryo, Fordist bir üretim biçiminden, esnek bir üretim biçimine geçiş* boyutu üzerinde geliştiriliyor. Sanayi toplumunu simgeleyen Fordist üretim biçiminde belli işlerde uzmanlaşmış makinalarla, ölçek ekonomilerinden yararlanarak, Taylorist iş disiplini içinde, homojen nitelikte kitle üretimi yapılmaktaydı. Fordist üretim aşamasında emek sendikalar halinde örgütlenerek mücadele etme olanağı buluyordu. Bir yandan emeğin örgütlü mücadelesi sonucu, diğer yandan sanayileşmenin Fordist aşamasının kitlesel üretimi için gerekli alış gücünü sağlamak kaygısıyla, devlet toplumda yeniden dağıtım fonksiyonunu üstlenmiş ve Keynesci politikalara sahip çıkan bir refah devleti oluşmuştu.

Üretim coğrafyasına ilişkin yazında bu üretim biçiminin yerini esnek üretimin aldığına ilişkin bir söylem gelişmektedir. Bu tür fonksiyonel esneklik küçük ve orta boy girişimlerin ekonomik etkinliğini artırmıştır. Bunlar uzmanlaşmış servislerle bir coğrafik alanda yoğunlaşarak karşılıklı yardımlaşmayla üretimdeki kapsamlarını ve etkinliklerini artırmaktadır. Fonksiyonel esneklik, iyi yetişmiş, farklı alanlarda kabul edilebilir bir etkinlikle çalışan çok yönlü hünerli emeği gerektirmektedir.

Üretim alanındaki bu niteliksel değişme insan kapitalinin öneminin artışını getiriyor. Bu da üniversitenin daha büyük sayılarda öğrenci eğitmesi talebini yaratıyor. Üniversite eğitimi elit bir eğitimden kitle eğitime geçiş sorunuyla karşılaşıyor. Yeni üretim biçimi üniversiteleri yalnız daha çok sayıda öğrencinin eğitilmesi sorunuyla karşı karşıya bırakmıyor. Aynı zamanda da hızla değişen istihdam yapısının gerektirdiği yeni bilgi ve hüner taleplerini karşılamak için sürekli değişip yenilenme sorunuyla karşı karşıya bırakıyor. Bu hızlı değişime uyum yapmak için bireyin öğrenimi de belli okul yıllarıyla sınırlı olmaktan çıkıyor, sürekli öğretim yaşamın bir gerçeği haline geliyor.

Yaşanmakta olan dönüşüme ilişkin *üçüncü senaryo, küreselleşme* süreci üzerine kurulmuştur. Küreselleşmeden genellikle iki farklı yöndeki gelişme anlaşılıyor. Bunlardan birincisi değişik teknolojik değişmelerin, coğrafi uzaklıkların caydırıcı etkilerini azaltması, dünyanın çok uzak yerlerindeki gelişmelerin birbirini etkiler hale gelmesi anlamına geliyor. İkincisi ise ulus devletlerin kendi toprakları ve ulusları üzerindeki denetim olanaklarının aşınması sonucu üzerinde duruyor. Sınırlar, bilgi, mal ve kapital akımlarını denetleme olanağını yitiriyor, dünya mekânında yeni bir denetim biçimi gelişiyor. Artık her ülkenin girişimcisi yatırımlarını planlarken iç pazar koşullarından çok, dış pazar koşullarını dikkate alıyor. Bu durumda ulus devletler, sürekli olarak egemenliklerinin yeniden tanımlanması durumuyla karşı karşıya kalıyorlar.

Birlikte yaşanan küreselleşme ve yerelleşme süreçleri üniversitelerden gerçekleştirmesi beklenen işlevlerin ne olduğunu değiştiriyor. Bu değişiklik daha

çok ulus devletin işlevlerinin değişmesi nedeniyle ortaya çıkıyor. Sınırlarla çevrilmiş ülke toprağının bir toplumsal denetim aracı olmaktan çıkışının temsili demokrasi konusunda yarattığı krizle birlikte refah devletine olan inancın aşınması sonucu devlet toplumsal yeniden üretim alanlarını terk etmeye başlamıştır. Devletin bu hizmetlerin sağlayıcısı olmaktan çıkarak, düzenleyicisi haline gelmeye başlamasının üniversiteye yansıyan en önemli sonucu bu amaçla devletçe ayrılan kaynakların azalması olmuştur. Üniversite eğitimi talebinin arttığı bir dönemde, bu amaçla devletin ayırdığı kaynakların azalması, devleti bilgi üretiminin tek finansörü olmaktan çıkararak, yeni üretim ve eğitim sağlayıcı aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu da üniversiteleri piyasa güçleriyle yönlendirir hale getirmekte adeta firmalaştırmaktadır.

Günümüzün küreselleşen dünyasında ulus devletin niteliğinin değişmesi üniversiteden bekleneni içe kapalı homojen bir kültürü benimsemiş tek bir kimliğin egemen olduğu yurttaşlar yetiştirmekten, küreselleşen dünyanın çok kimlikli (kozmopolit), dışa ve çeşitliliğe açık yurttaşlarını yetiştirmek haline dönüştürmektedir. Üniversite kültürün uluslararasılaşmasının en önemli aktörlerinden biri haline gelmektedir.

Dördüncü senaryo, modernizmden postmodernizme geçiştir. Bu senaryoda tartışmalar modernizmden ne kadar kopulduğu üzerine yoğunlaşıyor. Bu açıdan yaklaşıldığında olup biten, yüksek modernizm diye değerlendirenler bulunmasına karşın, çoğunlukla postmodernizm olarak adlandırılıyor. Ama özellikle toplum bilimleri alanında nesnel temsilin olanaklılığı üzerinde bir tartışma sürmektedir. Nesnel temsilin olanaksızlığına rağmen, olanaklı olduğu varsayımına göre kurulan bilimsel bilginin insanları varolan düzeni kaçınılmaz bir gerçeklik olarak görmeye ittiği üzerinde durulmaktadır. Bilimsel bilgiye böyle yaklaşılması halinde eyleme yol gösteren de ancak araçsal bir rasyonellik olabilmektedir. Bu da bireyin eylemlerini ancak varolan düzeni yeniden üretmeye hapsetmektedir. Oysa siyasal ideolojiler insanı özgürleştirmenin, yeni seçmeler yapabilir hale getirmenin olanağını aradıklarını söylemektedirler. Bu, siyasal ideolojilerin aşmasını becerebildiklerini göstermesi gereken bir çelişkidir.

Bu çelişkilerin çözülmesi için yapılanlar ise modernitenin aşınmasını getirdi. Bilginin insanların seçme olanaklarını ortadan kaldırmak için değil, seçme olanaklarını artırmak için kullanılması gerektiğini düşünenler değişik arayışlara giriyor. Bu arayışlardan birincisi sadece öznelliğe, duygusallığa anlık tepkilere dayanarak gelişiyor. Bilgi tamamen görelileştiriliyor. Bu yaklaşım her şeyi, herkese göre değişir hale getirdiği için bilginin toplumsallaşmasını ve varlığını olanaksız hale getirmekte ve kendisinin yeniden üretebilecek bir sosyal sistemin kurulmasını sağlayabileceğinin garantisini verememektedir. İkinci gelişme yönü ise bilgiyi öznellikler arasındaki uzlaşmalara dayandıran bir eleştirel gerçekçilik biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu halde hem bilginin varlığı hem de insanların seçme yapabilmesi olanaklıdır. Böyle bir yaklaşım kendi kendisinin

bilincine varmış, dolayısıyla kendini eleştirebilen ve kendisini yeniden yapılandırarak üreten ve dönüştüren bir toplum oluşumuna olanak vermektedir.

Modernite döneminin bilimsel bilgiye yaklaşımının gerisinde araçsal bir rasyonellik anlayışı bulunmaktadır. Araçsal rasyonellik anlayışı benimsenirse araştırmaların ortaya koyduğu bir toplumsal hedefi gerçekleştirmek için en doğru yolun ne olduğunu bilimsel çözümlemelerin hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak bir biçimde saptayacağı kabul edilmek durumunda kalınır. Bu durumda demokrasiye bir yer ya da işlev kalmamaktadır. Bu nedenle araçsal rasyonellik anlayışı ile demokrasi arasında içsel bir tutarsızlık bulunmaktadır.

Demokrasi-bilgi ilişkisinin bu şekilde iletişimsel rasyonellik üzerinden yeniden kurulması, kamu alanına ve bu alandaki etkileşmeye kritik bir önem kazandırmıştır. Bu ise üniversiteye toplumla ilişkilerinin kurulmasında yeni bir işlevi gerçekleştirme sorumluluğunu yüklemektedir. Üniversite kamu alanındaki üzerine düşen bu yeni işlevlerin farkına varmalıdır.

Eğer bilimsel bilginin eleştirel rasyonel olması ve toplumdaki politikaların kamu alanındaki etkileşimlerle oluşturulacak iletişimsel rasyonel bir çizgide geliştirilmesi gereği kabul ediliyorsa, bilimsel bilgi üzerinde devletin tekelci pozisyonunun değişmesi gerekecektir. Bunun öğretim bakımından da önemli sonuçları olmaktadır. Gerek ders malzemelerini hazırlayanlar, gerek öğretme işlevini yüklenenler tekelci ve otoriter tutumlarını terk ederek, tek mesajlı öğretimi terk etmektedir. Değişik görüşlere açık, eleştirel öğretim süreci gelişmeye başlamıştır.

III. Kurum olarak üniversitenin nitelikleri ve yaşadığı dönüşümler

900 yılı aşan bir tarihi olan üniversite, bilgi toplumuna geçmekte olan günümüz dünyasında da en önemli kurumlardan biri olma özelliğini koruyor. Bu süre içinde, üniversite önemli dönüşümler geçirmiştir. Ama bu uzun tarihi içinde üniversite kurumunun belli özellikleri ufak değişiklerle kararlı biçimde varlığını sürdürmüştür. Bu tür dört özellik sayabiliriz. Bunlardan *birincisi* genellikle otonomisi yüksek bir kurum olmasıdır. Üniversiteler her zaman dönemlerinin diğer kurumlarına göre daha otonom olmuşlardır denilebilir. Üniversitelerin *ikinci* önemli özelliği uluslararası ilişkiler içinde bulunmasıdır. Üniversite öğretim üyesiyle, öğrencileriyle, aktardığı bilgilerle, araştırmalarıyla hep uluslararası olmaya açık kalmıştır. *Üçüncü* önemli özelliği hiçbir zaman tek bir disiplinin, tek bir ustanın hegemonyası altına girmeyişidir. Üniversite çok değişik alanlarda, çok sayıda ustanın birlikte faaliyet gösterdikleri bir kurumdur. Yüksek otonomisi ve çoğunlukla kapalı bir sistem niteliği taşıması dolayısıyla üniversitenin *dördüncü* özelliği olan büyük ölçüde muhafazakâr olması ortaya çıkmaktadır. Konuyla yakından ilgilenmeyenlerin sandığının aksine önemli yeni düşünce, bilim ve teknoloji atılımları çoğu kez üniversite dışında

gerçekleşmiştir. Ama bu tür önemli gelişmelerden sonra üniversite yeniden yapılanarak bu gelişmeleri içerir hale gelme becerisini hep göstermiştir.

Üniversite kurumunun 900 yıllık tarihi içindeki gelişimini, üç farklı üniversite yapısının ortaya çıkışı ve birbirine dönüşümü üzerinde durarak tanımlayabiliriz. Bu *üç aşama* 1) Ortaçağın Kilise Merkezli Üniversitesi, 2) Ulus Devletler Dünyasının Üniversitesi (Von Humbolt Üniversitesi), 3) Bilgi Toplumu Üniversitesi (Multiversite) diye tanımlanabilir. Tabii bu çok genel bir sınıflandırmadır, eğer ayrıntılı bir analiz yapılacaksa daha ayrıntılı sınıflamalara gitmek gerekecektir. Ama bu çalışma için buradaki üçlü sınıflama yeterli olacaktır.

İdealleştirilmiş üç üniversite modelinin temel özellikleri Tablo 1'de özetlenmiştir. Kilise merkezli üniversite modelinin genellikle 12-15 yüzyılda bozul-

TABLO 1

Kilise Merkezli Üniversite	*Ulus Devlet Üniversitesi (Von Humbolt Üniversitesi)*	*Bilgi Toplumu Üniversitesi (Multiversite)*
Öğretim	Öğretim, araştırma ve kültürel dönüşüm işlevleri birlikteliği	Ayrışmış biçimde, öğretim, araştırma, toplum hizmeti sağlama
Az sayıda düşük gelirliler ve din adamları eğitimi	Elit eğitimi	Kitle Eğitimi
Öğrenci ya da öğretim üyeleri loncası türünde otonom örgütlenme	Akademisyenler komünitesi, bilginin sosyalleşmiş üretimi	Üniversitenin içi ve dışı arasındaki farkın eridiği br organizasyonlar kompleksi
Kollegial yönetim modeli	Kollegial (meslektaşlararası) yönetim modeli, rektör kısa süreli olarak seçiliyor, eşitler arasında birinci	Lider niteliğinde belli bir programı uygulamak için uzun süreli olarak gelen rektör tarafından kısmen kollegial, kısmen toplam kalite anlayışında, girişimci bir yönetim
Finansmanı büyük ölçüde öğrenci sağlıyor	Devlet tarafından finanse ediliyor	Öğrenci, devlet ve piyasa koşulları içinde finansman
Eğitim dili Latince	Ulusal dilde eğitim	İngilizce'nin Lingua Franca haline gelmesi
Diploması tüm Hıristiyanlık dünyasında geçerli	Diploması ulus devlet içinde geçerli	Uluslararası geçerliliği ve saygınlığı olan diploma, diplomanın önemini yitirmesi, ömür boyu öğretim kavramının gelişmesi
Öğretim üyeleri arasında uzmanlaşma alanları yok	Uzmanlaşmış kürsü ya da enstitü profesörlüğü	Araştırmacı profesörün yeni bir kategori olarak ortaya çıkışı
Üzerinde uzlaşma olan her yerde geçerli bir öğretim müfredatı var	Her üniversite eğitim programını kendi içinde düzenliyor, mesleğe yönelik olmayan bir müfredat	Üniversite eğitim programlarının tüketici eğilimlerine hassas hale gelmesi ve ucuzlatılması için modüler programlar
Papalığın denetim hakkı var	Harcama denetiminden başka üniversite dışı denetim yok	Üniversitelerin dıştan akreditasyonu, üniversite öğretim üyelerinin çok yönlü performans değerlendirilmesi

mamış bir biçimde uygulandığı söylenebilir. Bu kurumun adı *Latince universitas sözcüğünden gelmektedir.* Bu *lonca* sözcüğünün karşılığıdır. İlk üniversiteler öğretim faaliyeti içinde bulunanların bu faaliyetleri düzenlemek için oluşturdukları loncalar halinde ortaya çıkmışlardır. Bu loncalar da öğretimi gerçekleştirmek için öğretmenleri (*magister*) ve öğrencileri (*scolari*) bir araya getiriyordu. Üniversitenin gelişmeye başladığı yıllarda bu konuda iki farklı lonca modeli ortaya çıktı. Birincisi *Bologna Üniversitesi (1088)* örneğinde olduğu gibi öğrencilerin denetimindeki bir lonca modeliydi. İkincisi ise ilk kez *Paris Üniversitesi*'nde *(1160)* ortaya çıkan öğretim üyeleri loncası biçimindeki modeldi. Üniversitede bu dönemde öğrencileri ya din adamları, ya da fakir öğrenciler oluşturuyordu. Bunların eğitimlerinin düşük harcamalarla gerçekleştirilmesi önemli bir sorundu. Bu nedenle üniversite içinde öğrenciler milletler halinde örgütleniyorlardı. Böyle bir örgütlenme onların finansman bulmalarını kolaylaştırıyordu. İngiltere'de gelişen *Oxford* (1167) gibi üniversiteler bu sorunu öğretimi kolejler halinde örgütleyerek çözmeye başladılar. İtalya, Fransa ve İngiltere'de gelişmeye başlayan üniversiteler kısa sürede tüm Avrupa'ya yayıldı.

15. yüzyıla gelindiğinde üniversiteler öğrencilerden sağlanan kaynaklarla sürdürülemez hale geldi. Prensliklerden, kiliseden gelen üniversite dışı kaynaklara gereksinme duyulmaya başlandı. Bu süreç içinde üniversitelerin örgütlenmesinde Paris modeli hâkim oldu. Özellikle Reformasyon sonrasında Kalvinist ve Protestan üniversitelerin gelişmesiyle üniversite modeli değişmeye başladı. İçe kapalı bir sistem halindeki yönetim modeli bir tür mütevelli heyetlerinin oluşturulmasıyla topluma açılarak etkileşmeye girdi.

Bu üniversite Latince eğitim yapıyordu. Diploması tüm Hıristiyanlık dünyasında geçerliydi. Her üniversite yerel bir kuruluştu ama öğrencilerini ve öğretim üyelerini tüm Hıristiyanlık dünyasından çekebiliyordu. Öğrenciler ve öğretim üyeleri tüm Hıristiyanlık dünyasında yolculuk yapıyor, öğrenimlerini ve öğretimlerini değişik üniversitelerde sürdürüyorlardı. Akademik dünyada oldukça yüksek bir hareketlilik bulunuyordu. Örneğin Erasmus böyle gezginci bir akademisyendi. 16. yüzyıl gezginci akademisyenlerin altın çağıydı.

Kilise merkezli üniversite, belirlenmiş bir programa göre eğitim yapıyordu, bilimsel, siyasal ve teolojik bilgileri aktarıyordu. Öğretim üyeleri arasında bir uzmanlaşma yoktu, genel öğretmen niteliğini taşıyorlardı. Uzmanlaşma ilk kez Protestan üniversitelerinde ortaya çıkmaya başladı. Öğretmenlerini öğrencileri arasından seçerek kendisi yetiştiriyordu.

Ortaçağ sonunda topluma bir ölçüde olsa açılmış olan ama temelde içine kapalı bu sistem içinde yeni düşünce atılımları yapılamıyor büyük ölçüde kendini tekrarlıyordu. *İnsanlığın önce hümanizmaya açılması, rönesans ve nihayet Aydınlanma atılımı hep üniversiteler dışında gerçekleşti.* Rönesans döneminde hümanizmanın geliştiği kurumlar sanat akademileri modelinde kurulmaya başladı. Önce Cosimo de Medici *Plato Akademisi*'ni (1442) kurdu. Bu akademilerde

artistik ve bilimsel deneyler iç içe gelişiyordu. Galilei'nin akademisi *Camerata Fieorentina* da böyle bir akademiydi.

Bu gelişmeler Prens Cesi tarafından Roma'da *Accademia dei Lincei* 'nin (1603) kurulmasıyla daha kapsamlı hale gelmiş ve 1847'de İtalyan bilim akademisinin kurulmasına yol açmıştır. Bunlara İngiltere'de *Royal Society* (1660) ve Fransa'da *Académie des Sciences*'ın (1666) eklenmesi sonrasında bilim akademileri tüm Avrupa'da yaygınlaşmıştır. Üniversiteler skolastik düşünceyi temsil ederken bilimsel düşüncenin geliştiği kurumlar olarak akademiler ortaya çıkmıştır. Bilimsel devrim 17 yüzyıl içinde büyük ölçüde üniversite dışındaki bu kurumlarda gerçekleşmiştir. 1665 yılında Royal Society'nin yayımlamaya başladığı *Philosophical Transactions* dergisiyle günümüzde bilimsel yayın anlayışının ilk örneği ortaya çıkmıştır.

Üniversitelerin skolastik düşünce kurumları olmaktan çıkarak bilimsel düşünceyi benimseyen kurumlar haline gelmesi ancak, zaman içinde gerçekleşmiştir. İlk bilimsel düşünceye açılan üniversiteler kilisenin denetiminde olmayıp, kent yönetimleri tarafından kurulan Leiden ve benzeri üniversitelerle Protestan üniversiteleri olmuştur. Özellikle İskoç üniversiteleri Aydınlanma düşüncesinin büyük adımlar attığı yerler olmuştur. Fransa'da skolastik kilise üniversitelerinden kurtulma ise Napolyon'un 1806'da çıkardığı bir yasayla üniversiteleri kapayıp Grandes Ecoles denilen elit yüksek öğretim kurumlarını kurmasıyla gerçekleşmiştir.

Bilimsel bilgi üretimini merkeze alan üniversitenin doğuşu Almanya'da olmuştur. Bu üniversiteyi biçimlendiren iki olgudan biri üniversite dışında gerçekleşmeye başlayan bilim devrimi iken, öbürü ulus devletlerin doğmuş olması ve ulusçuluğun gelişmesidir. Bu model ilk kez 19. yüzyılın başlarında William Von Humbolt tarafından önerildiği için onun adıyla anılmaktadır. Ama bu modelin gerisinde Kant'ın düşüncelerinin etkisi bulunmaktadır. Bu üniversite Tablo 1'rin ikinci sütununda görüldüğü üzere ilk üniversite modelinin öğretim işlevi dışında araştırma ve kültürel dönüşümü sağlama işlevlerini de yerine getirmeyi amaçlıyordu. Bilimsel devrimi yaşayan dünyada üniversitenin artık araştırma işlevine de önem vermesi beklenen bir şeydir. Ama ondan beklenen bilgi üretimi doğrudan pratikteki sorunları çözmek için üretilen bilgi değildi. *Bu üniversitede bilgi için bilgi üretilmesi isteniliyordu.* Bu üniversitede araştırma ve eğitimin tam bir bütünleşmesi öngörülüyordu. Bu modelin ulus devletler dünyasında gelişmesi ondan bir başka işlevin de gerçekleştirmesinin beklenmesine yol açtı. Ondan kültür oluşturucu bir işlevi yerine getirerek, *öğrencisine verdiği dünya görüşüyle onu toplumun bilişsel yapısını koruyucu bir ulus devlet vurttaşı halinde geliştirmesi* isteniyordu.

Bu üniversitenin yapısını büyük ölçüde bilimsel üretimin nasıl yapılacağına ilişkin bakış açısı belirlemiştir. Von Humbolt üniversitesi öncesinde bilim insanları bilimsel üretimlerini tek başlarına yapıyorlardı. Oysa kendisi bilimsel

araştırma pratiği içinden gelen Von Humbolt, artık bilimsel üretim için laboratuvarların, büyük kütüphanelerin yani bir araştırma alt yapısının gerekliliğini iyi biliyordu. Eğer böyle bir alt yapı için yatırım yapılacak ise bundan akılcı bir biçimde yararlanılmalıydı. Bunun için üniversitelerde bir profesörün yönetiminde uzmanlaşmış kürsüler ya da enstitüler kurulmalıydı. *Bu bilimsel üretimin sosyalleşmesi demekti.* Aynen mal üretiminde artizanal üretimden fabrika üretimine geçiş nasıl verimlilik artışı sağladıysa böyle bir bilimsel üretime geçiş de bilimsel gelişmeyi hızlandırdı. Alman üniversitelerini bilimsel üretimde öncü hale getirdi.

Böyle bilim için bilim üreten bir üniversitenin dıştan denetlenmesi için bir neden yoktu. *Üniversite bir akademisyenler komünitesi olarak bilimsel ve örgütsel otonomiye sahip olacaktı.* 1850 yılında Alman Anayasasında öğretim üyelerinin akademik özgürlükleri güvence altına alındı. Kollegial yani kurullar eliyle bir yönetime sahip olacaktı. Bu sistemin başındaki rektör bir yıl için yani kısa süreli olarak üniversite profesörleri tarafından seçiliyordu. O bir lider olmaktan çok eşitler arasında birinciydi. Profesörlere bilim için bilim yapabilmelerini kolaylaştıracak iş güvencesi veren "tenür" sistemleri geliştirilmiştir. Bu kapalı bir sistem halindeki üniversite modelinin işleyişinin zaman içinde tanrılaştırdığı ordinaryüs profesörler elinde kireçlenmesi, 1918'de Max Weber tarafından ciddi eleştiri konusu olmaya başlayacaktır.

Bu üniversite modelinin bilimsel üretim anlayışından gelen özelliklerini gördükten sonra ulus devlet üniversitesi olmasından gelen özellikleri üzerinde duralım. Bu üniversitelerin dili artık ulusal diller haline gelmiştir. Üniversite, ulus devletlerin vatandaşlarına sağlamak durumunda oldukları fırsat eşitliği karşısında toplumun her kesiminden gelen öğrencilere açık hale gelmiş ve tamamen devlet tarafından finanse edilmesi öngörülmüştür.

Üniversite, bilimsel devrimi içerecek bir biçimde yeni bir model içinde örgütlenirken, dünya bir başka devrimi, *sanayi devrimini* yaşamaya başlamıştı. Bu devrim de *büyük ölçüde üniversite dışında* gerçekleşiyordu. İngiltere'de buhar makinesini geliştirerek 1776'da ticari olarak üreterek sanayi devrimini başlatan James Watt bunu imalathanesinde geliştirdi. Bilim için bilim yaklaşımı içinde üniversitede meslek eğitimlerine yer olmadığı düşünüldüğü için mühendislik eğitimleri de üniversite dışında gelişti. Ya ayrı bir yüksek okul halinde ya da Almanya'da olduğu gibi Teknik Yüksek Okullar gibi ayrı bir eğitim modeli içinde örgütlendiler. Teknolojinin gelişmesinde öncülüğü bu kurumlar yapıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar bu yapıda devam eden üniversiteler, Savaş sonrasında yapı değişikliği geçirmeye başladılar. Alman üniversiteleri bilim alanındaki öncülüğü ABD üniversitelerine devretti. *Amerikan üniversiteleri* yeni bir üniversite türü olarak ortaya çıktı. Bu üniversite *Von Humbolt türü araştırma üniversitesi ile Amerikan popülizminin bir kurumu olan Land Grant College'lerin bir sentezi olarak oluştu.* Bu üniversitede Alman entelektüalizmi ile Amerikan

pragmatizmi bir araya geliyordu. Alman üniversitesinin kürsüler ve enstitüler biçimindeki uzmanlaşmasının yerini çok daha esnek olan bölümler (*departments*) alıyordu. Bu üniversite artık kendini sadece bilim dünyasına hapsetmiyordu. Artık yüksek teknik okullar ya üniversite haline dönüşüyor ya da üniversite içine alınıyordu. Üniversite duvarlarını yıkıyor, dış dünyanın taleplerine piyasanın isteklerine uyum sağlıyor ve bir servis üniversitesi niteliğini kazanıyordu. Bu ortaya çıkan yeni üniversite, öğretim, araştırma yapma ve topluma hizmet sunma işlevlerini yüklenen bir değişik türde organizasyonlar topluluğu haline gelmiştir. Kerr bu yeni oluşumu *Multiversite* olarak adlandırmaktadır.

Bu üniversitede eğitim ve araştırmanın içeriği de değişmiştir. Öğretilen ve araştırılan artık bilim için bilim değildir, *pratik sorunların çözümü için öğretim ve araştırma yapılmakta, meslek okulları da multiversitenin içinde yer almaktadır.* Bu gelişmeler sonucu problemleri merkeze alan konularda bilgi üretmek zorunda kalınınca üniversite varolan bilimsel disiplinlerle yetinememiş, *disiplinlerarası yeni alanları geliştirmek eğilimine* girmiştir.

Artık üniversite bir akademişyenler komünitesi olmaktan çıkmış, piyasa güçlerinin etkisi altında şekillenen bir organizasyonlar topluluğu haline gelmiştir. Bu organizasyonlar topluluğunun (şirketler topluluğu diye de okuyabilirsiniz) sosyal ilişkileri büyük ölçüde metalaşmıştır. Böyle bir üniversitenin yönetiminin Von Humbolt Üniversitesinin kısa süreli seçilen eşitler arasında birinci olan rektörü tarafından yönlendirilmesi olanağı kalmamıştır. Artık bu multiversite bir programla gelen, bu programı uygulamaya olanak verecek süre için seçilen/atanan *lider niteliği ön plana çıkan girişimci bir rektör tarafından* yönetilecektir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan multiversite o zamandan beri dünyanın gelişmesine paralel olarak oluşmasını sürdürmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında üniversite eğitimi verilen öğrenci miktarı söz konusu yaş grubunun yüzde 10'u düzeyindeydi ve bu eğitim elitist olma niteliğini koruyordu. Bu üniversite *1968 Mayısında başlayan öğrenci hareketleriyle*, özellikle kapitalist sistemin hâkim olduğu ülkelerde çok ciddi bir krizle karşılaştı. Bu öğrenci hareketi temelde üniversiteyi toplumların demokratikleşmesinde üzerine düşen görevi yerine getiremeyişi bakımından eleştiriyordu. Üniversitenin otonomisini toplumun eleştirisinde kullanması isteniliyordu. Üniversitenin yönetimine öğrencilerin katılmasının üniversitenin eleştirel işlevlerini görmekten kaçınmasına olanak bırakmayacağı ileri sürülüyordu.

Ama 1970'li yıllarda dünyanın yaşamaya başladığı bunalımlar ve bunalımlardan çıkarken yaşadığı, bu yazının başında durduğumuz dönüşümler, multiversitenin yeni dönüşümler yaşamasına neden oldu ve 1968 hareketlerinin üniversiteye yüklemeye çalıştığı işlevleri büyük ölçüde yerine getiremez hale geldi. *Günümüzde artık multiversitelerde bir elitist eğitim değil kitle eğitimi yapılmaktadır.* Bu dönüşüm dünyanın sanayi toplumundan bilgi toplumuna, Fordist

üretimden esnek üretime geçmesiyle yakından ilişkilidir. Üretimde hünersiz emek değil iyi yetişmiş insan gücü kullanılmaya başlanmıştır. İnsan sermayesi, gelişmenin en önemli faktörü haline gelmiştir. Bu durumda gelişmiş ülkelerde yüksek öğretim görenlerin kendi yaş grubuna oranı yüzde 60'lara yükselmiştir. Üniversitelerin kapasitesinin geliştirilmesi için sayılarının artması gerekmiştir. Ama bu eğitim talebi artarken refah devleti anlayışında yaşanan gerilemeler dolayısıyla *öğrenci başına sağlanan devlet finansmanında düşme oluyordu.* Devlet üniversite hizmetlerinin sağlayıcısı olmaktan çok düzenleyicisi olma işlevini yükünlenmeyi yeğlemeye başlamıştır.

Tabii bunun üniversitenin örgütlenmesi bakımından çok önemli sonuçları oldu. Bunlardan birincisi, üniversite eğitimi sadece kamu finansmanı ile sürdürülemeyince eğitimin belli ölçüde ücretli olmaya başlamasıdır. Üniversite eğitiminin masraflarının düşürülmesi için değişik önlemler gelişti. Standartlaşmış modüler eğitim ve bu eğitimlerin doktora öğrencileri vb. tarafından verilmesine başladı. Ama tüm bu önlemler multiversitelerin finansman açıklarını karşılamadığı için üniversite metalaşan bilginin üretimini bir girişimci mantığıyla gerçekleştirmek için örgütlenmesini değiştirmeye başlamıştır.

Bilgi toplumuna ve esnek üretime geçen dünyanın üniversiteye yönelttiği talepler bunlarla sınırlı değildir. Üniversite programlarının talebe uyum göstermesi ve öğretimde çeşitlilik taleplerini karşılar hale gelmesi beklenmektedir. Bunun için modüler eğitim programları, çift dal programları, uzaktan eğitim programları vb. geliştirilmiştir. Hızla değişen bilginin süratle yenilendiği bu dünyada öğretim talebi sürekli hale gelmektedir. Artık *herkesin yaşamı boyunca sürecek olan bir eğitim talebinin karşılanması gerekmektedir.* Multiversitenin henüz bu talepleri karşılaması için gerekli tüm dönüşümleri yaptığı söylenemez. Belki bunun tam başarıldığı bir dönemde multiversitenin öğretim işlevleri *öğrenim ağları haline dönüşecektir.*

Multiversitenin yeni nitelikler kazanarak evrilmesini etkileyen diğer bir olgu dünyanın yaşadığı küreselleşme olmuştur. İlk çıktığından beri uluslararası niteliği olan üniversite bu bakımdan bir sıçrama yaparak küresel hale gelmiştir. *Üniversite eğitiminin küreselleşmesiyle birlikte öğretimde kalite denetimi baskısı artmaktadır.* Üniversiteler arasında kalite farklılıkları çok artarsa öğretimde küreselleşmenin işlerliğinden söz edilemez. Onun için küreselleşmeyle birlikte üniversitelerde kalite denetimi yapan uluslararası kuruluşlar gelişmeye başlamıştır.

Küreselleşen üniversiteler sisteminde eğitim ve araştırma dili olarak İngilizce hızla yaygınlaşmaya başlamış, akademik dünya için Lingua Franca haline gelmiştir. *Küresel dünyanın üniversitesi temelde kozmopolitan bir üniversitedir.* Burada kozmopolitan bir kültüre yönelme ağırlık kazanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan *multiversitenin* zaman içinde değişerek geldiği bugünkü durumda *toplumla olan sınırları önemli ölçüde yok olmuş,* daha önceki iki modelde olduğu gibi kapalı sistem olmaktan çıkmış, toplumla

bütünleşmiş açık sistem haline gelmiştir. İlk iki modelden farklı olarak toplumdaki gelişmelerin dışında kalamayacak ve sürekli değişeceği için muhtemelen büyük *yeniden düzenleme sorunlarıyla karşılaşmayacaktır.*

IV. Akademik yaşam nasıl değişiyor?

Yaşanan dönüşüm içinde üniversitenin iki temel aktörünün niteliğinde ve anlamında önemli değişmeler olmuştur. Üniversitelerin yaşadığı finansman sorunları ve rasyonelliğin artırılması yüzünden *iş güvenceli akademisyenlerin sayısı azalmaktadır.* Akademisyenlerin azalması karşısında ortaya çıkan açıklar yarı zamanlı öğretim üyeleri, yüksek lisans öğrencileri vb. işgücüyle kapatılmaya çalışılmaktadır. İyi, heyecan uyandıran ders veren öğretim üyelerine verilen değer azalmıştır. Aranan öğretim üyesi üniversiteye proje getiren, kaynak bulan *girişimci ya da yıldız öğretim üyesidir.* Bu tür öğretim üyelerini çekebilmek için öğretim üyeleri arasında çok farklı ücret ödemeleri yapılmakta, bu ödemeler de açıklanmamaktadır. Bu durumda üniversitede öğretim üyeleri arası ilişki, eşitler arası bir ilişki olma niteliğini yitirmektedir. Kolay kaynak bulan girişimci bir akademisyenin çok iyi bir bilim adamı olması olanaklıdır ama, bu iki nitelik arasında bir özdeşlik kurulamaz. Kolay kaynak bulmanın çoğu kez orta karar olma ya da bilimin etik standartlarında toleranslı davranmayla paralel gittiğini gösteren örneklerin az sayıda olmadığını hatırlatmada yarar vardır.

Üniversite öğretiminin belli oranlarda da olsa ücretli hale gelmesi ve devlet katkısının öğrenci başına yapılmaya başlaması, bu konuda üniversiteler arası yarışmanın artması ve toplam kalite kuramının gelişmesi, lisans öğrencilerinin bir müşteri olarak görülmesine neden oldu. *Yüksek lisans öğrencileri ise üniversitenin piyasadan aldığı projelerde çalışan ucuz emeğe dönüştü.*

Üniversitenin işleyişinin rasyonelliğinin artırılması konusunda alınan önlemler ve demokratik yönetim anlayışında yaşanan gelişmeler hesap verebilirlik konusunda kurumsallaşmanın gelişmesine yol açtı. Üniversite otonomi konusunda bazı tarihsel özelliklerini korumasına karşın dört farklı yönden doğrudan ya da dolaylı olarak denetlenmeye başladı. Belli ölçüde de olsa kamu fonları kullandığı için bu fonların kullanımında hesap verecektir. Verdiği eğitimin küresel dünyada geçerli görülebilmesi için *uluslararası geçerliği kabul edilmiş kurumlar tarafından akredite edilmek* için denetlenmektedir. Ayrıca piyasa mantığının egemenliği kabul edildiği için üniversite kendisini *piyasa denetimine açmış* olmaktadır. Son olarak da sürekli bir *öğrenci duyarlılığının denetimi altında olacağını* hatırlatmak gerekir.

Bu çok yönlü denetlenme yükü sadece kurumsal düzeyde kalmamakta, bu denetleme yükü değişik biçimlerde öğretim üyesine aktarılmaktadır. Bu denetleme sisteminin işleyişi öğretim üyesi üzerinde ağır bir yük haline gelmektedir. Bir taraftan kendisi hesap verebilmek için çok sayıda form doldurmakta, per-

formans raporu yazmakta, öte yandan başkalarının yazıları ve performansları konusunda çok sayıda akran değerlendirmesi yapmakta, tavsiye mektubu yazmaktadır. Bu öğretim üyelerinin performansları konusunda öğrencilerin değerlendirmeleri toplanmaktadır. Bu değerlendirmeler Von Humbolt üniversitesindeki değerlendirmelerden nitelik olarak çok farklıdır. Artık multiversitesinin bir akademisyenler komünitesi olması niteliği kalmadığı için, bu değerlendirmeler o akademisyenin komünite içindeki saygınlığına ve yakından tanınmasına dayanmamaktadır. Mekanik ölçütlere bakarak o kişileri tanımayanlarca yapılmaya başlamıştır. Bu ölçütler içinde akademisyenin birçok faaliyeti devalüe edilmekte, yayın merkezli bir değerlendirme ön plana çıkmaktadır. *Akademisyenin bir insan olarak topyekun değerlendirilmesi devre dışı kalmaktadır.*

Akademik yaşamda kurumsallaşan denetleme biçiminde *akran değerlendirmesi (peer review) merkezî bir konumdadır.* Bir akademisyenin yaşamını etkileyen 1) araştırma fonlarının dağıtımı 2) bilimsel yayınların yayınlanması kararı, 3) akademisyenin terfileri, şu ya da bu biçimde akran değerlendirmesine dayanmaktadır. Bu kadar önem verilen değerlendirmelerin iyi işlemesi için ana mekanizması olan akran değerlendirmesinin güvenilir olması gerekir. Henüz daha iyi bir değerlendirme biçimi gelişmemiş olmasına karşın, *akran değerlendirmesinin de bir yeterlilik sınamasından geçmesi zordur.* Ayrıca Türkiye gibi ülkelerde bir kimse için yazılı olarak olumsuz yargılarda bulunmaya kültürel dirençler varsa bu akran değerlendirmelerinin istenilen işlevleri yerine getirmeyeceği söylenebilir.

Üniversite ve üniversite öğretim üyesi üzerinde artan hesap verme baskısının akademik yaşam üzerinde çok yönlü etkileri vardır. Bu akademik performansın en ağırlıklı ölçütü bilimsel yayın olmuştur. "*Publish or perish*" (yayın yap ya da yok ol) *akademik yaşamda yol gösterici temel ilke haline gelmiştir.* Bunun ise iki önemli sonucu olduğu söylenmektedir. Bunlardan birincisi, bilim alanında *aşırı yayın yapılmasıdır.* İkinci önemli sonucu *kötü bilginin iyi bilgiyi kovmasıdır.*

Böyle bir denetim sistemi içinde akademisyenin faaliyetleri büyük ölçüde sistem tarafından denetim altına alınmıştır. Akademisyenliğin cazibesi hızla azalmaktadır. Artık üniversitede kendi zamanına egemen, bir flaneur gibi dolaşarak, kendi ilgileri doğrultusunda gerçeği arayan akademisyene yer yoktur ya da olan yer çok azdır.

VI. Oluşmakta olan üniversitenin eleştirisi hangi konumlardan yola çıkılarak yapılabilir?

Bu yazıda yaptığımız gibi bir kurumun evrimi anlatılmaya çalışılıyorsa, bir üniversite modelinden diğer bir üniversite modeline geçiş betimleniyorsa, tüm olup bitenler normalleştirilmiş olur ve eleştiri dışı kalır. Oysa *yaşanan dönüşüm*

konusunda eleştirel konumu kaybetmemek gerekir. Bu eleştirinin hangi değerler üzerinden yapılması gerektiği üzerinde düşünmek gerekir. Gelişimini gördüğümüz Batı üniversitesinin değerlerinden kurtulmak tabii ki kolay değildir.

Üzerinde durulması gereken bir konu multiversitenin çekirdeğini oluşturduğu söylenebilecek eğitim ve araştırma odağı olan üniversite ile onunla değişik türde ilişki kuran kurumların üniversiteye katkısının ne olduğu ciddi olarak sorulması gereken bir konudur. Multiversitenin diğer kurumlarının üniversiteyle ilişkisinin *hangi koşullarda parazitik hale dönüştüğünü* ciddi olarak tartışmak gerekir. Kuşkusuz multiversitede bir organizasyonlar kompleksinin ortaya çıkması çoğu kez üniversitenin karşılaştığı mali sorunlara çözüm bulmak için olmuştur. Bunlar da mali krizlerin aşılmasına yardım etmiş ve üniversiteler yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ama bu durum uzun vadede bu kuruluşların üniversiteyle ilişkisinin parazitik olmadığı ve üniversite üzerinde özellikle niteliksel olumsuz etkiler yapmadığı anlamına gelmez.

Akademik yaşamda ve üniversitelerde yaşanan değişik sayıdaki dönüşümün, üzerinde düşünülmesi gereken *olumsuz sonuçlarının biriktiği ortaya çıkmaktadır.* Multiversitenin piyasa işaretlerine göre çalışan girişimcilik değerlerini ön plana çıkarması, çok büyük sayılarda öğrenciye standartlaşmış bir eğitimi düşük maliyetlerle veremek zorunda kalışı *üniversitenin bir komünite olma niteliğinin zayıflamasına* neden olmaktadır. Yaşanan gelişmeler sonucunda öğretim üyelerinin *öğretim konusundaki profesyonel adanmışlıkları azalmaktadır.* Öğretim üyeleri bilimsel katkılarından çok üniversiteye getirdiği projeye ve sağladığı gelire göre değerlendirilmektedir. Öğretim üyeleri aralarındaki eşitlik ortadan kalkmaktadır. Üniversitelerde *yıldız profesörler doğduğunda kollegial ilişkilerin içeriği boşalmaktadır.* Üniversitenin piyasa ilişkileri içinde biçimlenen bir yer olması *üniversite içi kohezyonu sürekli aşındırmaktadır.* Benzer biçiminde üniversite kimliklerinin içeriği zayıflamaktadır. Çok sayıda öğrencinin çok standartlaşmış eğitim alması sonucu onların üniversite içinde sosyalize edilmesi başarıyla gerçekleşememekte, üniversite kimliği öğrenciler tarafından içselleştirilememektedir. Multiversitenin sınırlarının belirsizleşmesi de güçlü bir kimlik oluşumunun engeli haline gelmektedir. *Bu durumda multiversite* bir komünite haline gelememekte ve *sosyal sermaye oluşturamamaktadır.* Akademik yaşama ilişkin politikalarda ve bunu hayata geçirmek için geliştirilen değerlendirme kriterlerinde akademik sosyal kapitalin sürdürülmesine ve geliştirilmesine şaşırtıcı derecede az yer verilmektedir.

Bir yandan küreselleşme dolayısıyla üniversitelerin *akredite edilerek öğretime ilişkin performanslarının birbirine yaklaştırılmak* zorunda kalmaları onların bir kurum olarak hem içten, hem dıştan sürekli değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bu akreditasyonun hem içten, hem dıştan, iki yönlü olarak yapılmasının nedeni üzerinde durmak gerekir. Küreselleşen dünyada üniversitelerin performanslarının birbirine yaklaştırılması bir tekdüzelik arayışını içermemektedir.

Tersine çeşitlilik içinde bir performans benzerliği aranmaktadır. Bu nedenle de akreditasyon işlemlerinde üniversitelerin iç değerlendirmelerle misyonlarının belirlenmesi, daha sonra dış değerlendirmeyle bu misyon doğrultusunda ilerlemenin gerçekleşip gerçekleşmediğinin sınanması yapılmaktadır. *Böyle bir değerlendirme sistemi çeşitlilik içerisinde performans benzerliğine olanak vermektedir.*

Öte yandan demokratik sistemlerde kamu kurumlarının sürekli olarak hesap vermeleri gerektiği konusunda yaygınlaşan inançlar son yirmi yılda *üniversiteler üzerinde güçlü denetim sistemlerinin kurulmasına* neden olmuştur. Kuşkusuz bu tür denetimlerin kurumsallaşması üniversite yönetimlerinin rasyonelleştirilmesi konusunda önemli adımlar olarak görülebilir. Eğer entelektüel sorumluluğu artırıyorsa hesap verebilirliğin kurumsallaşmasından rahatsız olacak bir durum yoktur. Problem, indirgeyici bir tutumla her şeyin bir hesap verme bakış açısıyla görülmeye başlanması ve bunun yaratıcılığın ve büyük düşünmenin engeli haline gelmesidir.

Üniversitenin değişik düzeylerde bir rasyonelleştirilme baskısı altında tutulması sonrasında ortaya çıkan sonucu değerlendirenler bu durumu *"irrasyonel rasyonellik" diye tanımlamaktadırlar. Bu süreç üniversitelerin McDonaldlaştırılması diye adlandırılmaya başlanmıştır.* Bundan kastedilen üniversitenin en kötü Fordist fabrika vb. haline gelmesidir. Bu amaçla öğretim kadroları ve öğrenciler insani olmayan ilişkiler içinde biçilmektedir. Olup bitenin bir başka ironik yönü fabrikalar Fordist üretimi ve yönetim biçimini bırakarak, esnek üretime ve toplam kalite yönetimine geçerken, üniversitelerin ters bir güzergâhta yol alarak Fordist bir mantığa göre oluşturulmaya başlanmasıdır. Her geçen gün, insanı, hatta profesörleri dışlayan öğretim teknolojilerinin multiversitenin üretimindeki rolü artmaktadır. Bu, fabrikalardaki robotlaşmanın öğretim alanındaki paraleli olarak görülebilir.

Üniversite öğretimi konusunda *yaşanan değişmelerin ortaya çıkardığı sonuç öğrenciler bakımından büyük bir doyumsuzluk olmaktadır.* Üniversitelerde belli modüllerin parçası olarak rutinleşmiş müfredata göre genç asistanlar ve doktora öğrencileri tarafından verilen dersler ilginç ve heyecan verici olmamaktadır. Araştırma ve öğretimin ayrışması dolayısıyla, *akademisyen olmayan kişilerce yapılan öğretimin kalitesi düşmekte, akademik heyecan nakledilememektedir.* Böyle bir ortamda eğitim standartları düşmekte, bir not enflasyonu yaşanmaktadır. Öğretimin böyle standartlaşmış ve rutinleşmiş bu hali öğrenciye heyecan aşılayamaz, bu heyecanı yaratmak için akademisyen öğrenci ilişkisinin azaltılmaması, tersine artırılması gerekir. Türkiye'deki özel koşullar dolayısıyla söz konusu olmasa da gelişmiş ülkelerde üniversiteler lisans öğrencisi bulmakta sıkıntıyla karşılaşmakta ve bu konuda birbiri arasında yoğun bir yarışma yaşanmaktadır.

Ortaya çıkan belki de en önemli ve ilginç sorun, multiversitenin Von Humbolt üniversitesinin yerini almış olmasına karşın, üniversite ideali olarak onun yerini alacak bir yeni ideal yaratılamamış olmasıdır. Bu da farklı hale gelmiş bir

yapının eski ideallerle yönlendirilmesi durumunu yaratmaktadır. O zaman da yapılan her değişme beraberinde önemli gerilimler getirmektedir.

VII. Türkiye'de üniversitenin gelişimi dünyadaki gelişmeyle nasıl ilişkilendirilebilir?

Üniversite kurumu Türkiye'de gecikmeyle ortaya çıktığı için üniversite gelişmesinin tam olarak dünyadaki çizgiyi izlediğini söylemek zordur. Ama gerek 1915 gerek 1933 reformlarında gerçekleştirilmek istenilen, Von Humbolt modeli bir üniversite olmuştur. 1946 yılında çıkartılan 4936 sayılı Üniversite yasası da tam bir Von Humbolt üniversitesini öngörmektedir. Denilebilir ki 1981 yılında çıkartılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununda multiversiteye geçiş için bazı adımlar atılmıştır. Ama 12 Eylül askerî müdahalesini yapanlar bu yasayla aynı zamanda üniversiteyi cezalandırarak, uslandırmaya çalıştıkları için, bu yasanın dönüştürücü yönü dikkatlerden uzak kaldı. Bu durumda her yeniden düzenleme üniversiteyi cezalandırma olarak görülmüş *YÖK'ün de kuruluşundan günümüze kadar uzanan, kolayca kurtulunamayacak, olumsuz bir imaja sahip olmasına neden olmuştur.*

Yeni sistemde üniversitenin *üst yönetim kademeleri seçimle değil atamayla geliyordu. Rektörler bir programı uygulayabilecek uzun süreler için atanıyordu.* Üniversitelerde hâkim olan kürsü sistemi yerini bölüm sistemine bırakıyordu. Yüksek lisans düzeyinde enstitüler oluşturuluyordu. Yardımcı doçentlik oluşturularak daha genç akademisyenlerin ders vermesi sağlanıyordu. Asistanlık yerine araştırma görevliliğinin getirilmesiyle üniversite kadrolarının oluşmasında içten beslenme azaltılmaya çalışılıyordu. Doçentlik tezi kaldırılıyor, atama ve terfilerde etkileşimli jüri değerlendirmelerinin yerini akran değerlendirmelerinin aldığı bir sistem geçiriliyordu. Üniversite bütçelerine yapılacak araştırmalar için ilk kez araştırma fonları konuluyordu.

Yirmi yılı aşan YÖK döneminde Türkiye'nin yüksek öğretim performasının ne olduğu konusunda bir özet yargı geliştirmek oldukça zordur. Her ne kadar kamuoyunda YÖK'ün değişmeyen merkeziyetçi ve denetimci bir imajı varsa da, YÖK gerçekte en azından, üç farklı dönem yaşamıştır. *Birinci* döneminde YÖK askerî yönetimin kaygıları doğrultusunda uslandırıcı, homojenleştirici işlevler görmüş, *ikinci* döneminde özellikle yeni açılan üniversitelerde dinî cemaatlerin radikal siyasal grupların örgütlenmesine tolerans gösteren bir yapıda olmuş, *üçüncü* dönemde ise üniversitelerde laiklik karşıtı kadrolaşmaya karşı çıkan, atama ve terfi standartlarının nesnelleştirilmesine ve yükseltilmesine önem veren bir nitelik kazanmıştır. Bu yaklaşım değişiklikleri 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun maddelerinin defalarca değişmesine yol açmıştır.

YÖK dokümanlarında bu sistemin başarısı genellikle iki niceliksel ölçüte dayanarak ortaya konulmaktadır. Bunlardan birincisi *yükseköğretimde okullaşma*

oranlarındaki gelişmedir. Açık öğretim de dahil okullaşma oranı 1981 yılında yüzde 6 iken *2000 yılında yüzde 27.7'ye yükselmiştir.* Yani yükseköğretimin kitleleşmesi doğrultusunda belli bir yol alınmıştır. Uluslararası atıf endekslerinde taranan dergilerdeki *yayın sayısı 1981'de 378 iken 2001'de 6398'e yükselmiştir.* Türkiye dünya sıralamasındaki yerini 2001 yılında, yayın sayısı bakımından 27 sıraya. yükseltmiştir. Ama bu yayınlara yapılan atıf sayıları bakımından Türkiye'nin yeri daha gerilerdedir.

Tabii ki bir yüksek öğretim sisteminin performasını ortaya koymakta salt bu iki niceliksel ölçüt yetersiz kalmaktadır. Daha başka niceliksel ölçütlere ihtiyaç olduğu gibi *niteliksel ölçütlere de gereksinme vardır.* Bu tür niteliksel ve Türkiye'de üniversite kamuoyunda üzerinde uzlaşma olan sorunların bir kısmı şöyle sıralanabilir.

• Günümüzün üniversite pratikleri içinde sosyal kapital oluşamamaktadır. Özellikle iş çevrelerinin gelişmiş olduğu büyük kentlerdeki üniversitelerde iç kohesyon büyük ölçüde çözülmektedir. Profesörler derslere girmemekte, üniversiteye devam etmemektedir.

• Özellikle araştırma performansının gelişmesinde üniversitenin etkileşimli bir komünite oluşturması kritik öneme sahiptir. Oysa günümüzde hâlâ bireysel ve çoğu kez terfi amaçlı yapılan araştırmalar hâkimdir. Belli sorunlar etrafında kümelenmiş araştırmacıların karşılıklı etkileşim içinde araştırmalar yaptıkları, bilgi ürettikleri çevreler oluşturulamamaktadır. İç kohezyonu zayıflayan üniversitelerde bu yöndeki gelişmeler gittikçe daha zorlaşmaktadır.

• Türkiye'de üniversitelerin iş dünyasıyla ilişkisinin artışında, üniversite sanayi bütünleşmesinde, daha genel olarak girişimci üniversite modeline geçişte, verilen servislerin, yapılan araştırmaların türü ve kalitesi, üniversite öğretim üyesinin ayıracağı zaman, kurulan dış ilişkilerde üniversitenin saygınlığının kötüye kullanılmaması vb. konularda etik normlar geliştirilmemiştir. Bu da üniversitenin çözülmesine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

• Anadolu'nun değişik illerinde kurulan üniversitelerin, kurulduğu ilin toplumsal yaşamına çok önemli katkılar yaptığı görülmektedir. Üniversitelerin ülkeye yayılmasının, yerelliklerin dış dünyaya açılmasında çok önemli rolleri olmaktadır. Üniversitenin bu işlevi gördüğü yerlerde bir komünite olma niteliğini koruduğu ve bu niteliğiyle öncülük yaptığı görülmektedir. İç kohezyonun zayıfladığı üniversite içindeki kişilerin toplumla tek tek ilişki kurduğu büyük kent üniversitelerinde, üniversiteler bu işlevlerini büyük ölçüde yitirmektedirler. Ya da üniversiteler içinde dinî cemaatlerin uzantısı kadrolaşmaların bulunduğu ortamlarda üniversite içine kapanmakta ve bu tür önderlik işlevlerini yerine getirememektedir.

• Kaliteli öğretim üyesi (hem araştırma yapmak, hem de eğitim bakımından) açığı çok fazladır. Birçok üniversitede hem niteliksel hem de niceliksel bakımdan önemli açıklar bulunmaktadır.

• Üniversitelerde hem atamalarda hem terfilerde akran değerlendirmesini ön plana alan süreçler hâkimdir. Oysa Türkiye'deki insan ilişkilerinin biçimi, kısacası kültürü, akran değerlendirmelerinin sağlıklı olarak yapılmasına olanak vermemekte, olumsuz yargılarda bulunmaktan kaçınılmaktadır. Böyle kültürel sapmaların bulunduğu bir ortamda akran değerlendirmesi önemli sorunlar taşımaktadır. Bir üniversitenin geleceğini, verdiği eğitim kalitesini ve araştırma potansiyelini belirleyecek olan akademik terfi sürecinin nasıl ve ne kadar verimli işlediğidir. Oysa Türkiye'de akran değerlendirmesine dayanan şeffaf olmayan süreçlerin bu işlevini yerine getirdiği söylenemez.

• Türkiye'de üniversite çok yüceltilmesine ve üniversite öğretim üyelerinden adeta insan üstü performanslar beklenmesine rağmen, bu nitelikli insan gücüne çok az ücret ödenmektedir. Özellikle ihtiyaçları daha çok olan ve üniversitenin geleceğini oluşturan genç öğretim üyelerine çok daha az ücret verilmektedir. Bu konuda üniversite içinden güçlü bir ses yükselmemektedir.

• Türkiye'de akademisyenlik 1960'lı yıllara göre önemli ölçüde prestij kaybına uğramıştır. Bunda ücretlerin düşüklüğünün ötesinde nedenler de vardır. Türk toplumunun gündeminde bilim halen öncelikli bir konumda değildir. Üniversite kamu alanının aktif ve etkileyici üyesi olma pozisyonunu yitirmiştir. Kamu alanında etkili olmak isteyenler artık medyaya kaymaktadırlar.

• Türkiye'de yüksek öğretim alanında sık sık siyasal karar organının verdiği aflarla karşılaşılmaktadır. Bu ise akademik değerlendirme kararlarının yerini popülistik amaçlı siyasal kararların alması anlamına gelmektedir. Böyle sık sık dış müdahalelerle karşılaşan bir sisteme güven duyulması zorlaşmaktadır.

• Görülen öğretimin ne işlev gördüğü değişik yorumlara açıktır. Genellikle bilinmektedir ki sınav sonuçlarına göre bir yere yerleştirilen öğrencilerin çok büyük bölümü ilgi duydukları konular dışında bir eğitim görmektedir. Ayrıca izleme araştırmalarında saptanmıştır ki bu öğrencilerin çok büyük oranı eğitim gördüğü dallar dışında çalışmaktadır. Böyle bir gerçek karşısında eğitim sisteminin etkin çalışmasından söz etmek zorlaşır. Öğrenciler böyle bir sistemden kendilerine özgüven duyarak, yani kendilerine yaşamlarında para kazanma kapasitesi sağlayan hünerlerle donatılmış olduğu hissine sahip olarak mezun olmamaktadır.

• Yükseköğretim sistemi okullaşma oranında belli bir gelişme sağlamış olmasına karşın gelişen talebin yüksekliği, kurumlar arası kalite farklılıkları ve kayırmacı bir kültür içinde bulunulması nedeniyle yapılmak zorunda kalınan seçme sınavları, başarılı bir biçimde uygulandığı halde, toplumsal bir sorun niteliği kazanmıştır. Bir araç olmaktan çıkarak bir amaç haline gelmiş, öğrencilerin yarışmasından velilerin yarışmasına dönüşmüş, gençliğin özel becerilerini, sporla, sanatla ilgilerini geliştirmesinin engellerinden biri haline gelmiştir.

• Yükseköğretim sisteminin ciddi mali sorunları bulunmaktadır. Bunun devletin ayırdığı kaynakların azlığının ötesinde nedenleri vardır. Bir uçta üniversi-

tenin kaynaklarını kullanmakta mali esnekliğinin bulunmaması varken, öteki uçta sosyal sermayenin oluşmamış olması dolayısıyla üniversite araştırma altyapısının etkin olarak kullanılamayışı bulunmaktadır. Üniversiteler etkin olarak kullanılamayan, bazı profesörlerin kullanmasına/kullanmamasına hapsolmuş araçlarla doludur. Yani üniversiteler zaten az olan kaynaklarını da etkin olarak kullanamamaktadır.

• Üniversitelerin uluslararası yayınlarında son yıllarda önemli artışlar olmasına karşın, üniversitelerin ulusal ve uluslararası araştırma fonlarından yararlanmak üzere araştırma projesi yazma kapasitesi yeterince gelişmemiş bulunmaktadır.Türkiye'de araştırma fonları dağıtan kuruluşların önemli bir kısmı bu fonları bilimsel kıstaslara göre dağıtmamakta, proje yönetimini ve kalite değerlendirmesini yeterli nesnellikte yapamamaktadır. Az olan araştırma kaynakları da etkin olarak kullanılmamakta, çoğu kez araştırma için değil bölümlere araç ve teçhizat almak için kullanılmaktadır.

• Üniversitelerin son yıllarda gelişen internet olanakları ve IT teknolojilerine rağmen uluslararası bilimsel ağlarla yeterince bütünleştiği, dünya bilimsel gelişmelerinin katılımcısı haline geldiğini söylemek zordur.

Bu tür saptamaların sayısı kolayca artırılabilir. Ama burada listeyi uzatmakta yarar yoktur. Kuşkusuz bu sorunların önemli bir kısmı, akademik yaşamın samimi bir özeleştiri sürecine kapalı olmasıyla ilgilidir. Bu kültürü eleştiriye açmadan üniversitenin önemli adımlar atmasının zor olduğunu düşünüyorum.

VIII. Son verirken

Türkiye'de yükseköğretim ve üniversite sorunu önümüzdeki yıllarda da gündemde kalacaktır. Bu nedenle sanıyorum ki, bu yazıya son verirken üzerinde durulması gereken konu, acil olarak yapılması gerekenler olmaktan çok, bu konuda nasıl düşünülmesi gerektiği olacaktır. Üniversite konusunda yeniden düzenlemelere gitmek için üç farklı çıkış noktası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi dünyada bu konuda yaşanan gelişmelerdir. İkincisi ise Avrupa Birliği içinde bu konuda ortaya konulan düzenlemelerdir. Üçüncüsü ise Türkiye'de ortaya çıkan ve gözlenen sorunlardır. Bu dayanakların kullanılmasında kolaycı bir yol üçüncü çıkış noktasını oluşturan sorunları birinci ve ikinci çıkış noktalarında gözlenenleri ve yaşananları bir norm olarak kabul ederek çözmeye çalışmak olacaktır. Oysa dünyanın gelişmiş ülkelerindeki üniversitelerde yaşanmakta olan dönüşümlerin sonuçları konusunda yine aynı ülkelerde ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Yeni öneriler geliştirilip yeni düzenlemelere girişmeden göz önünde tutulması gereken bir dördüncü çıkış noktası olarak dünyada gelişen eleştirel çerçeveden de söz edilebilir. Ama böyle eleştirilerin varlığından haberdar olmak tek başına yeterli değildir. Yaşanan ve yaşanabilecek gelişmeler konusunda takınılacak eleştirel konumun daha açıkça temellendirilmesi gere-

kir. Bu temellendirme yapılırken üniversitenin kamu alanının bir unsuru olduğu, ama sivil toplumun üstünde olmayıp, o kültürel geleneğin uzantısında olduğunu unutmamak gerekir. Öyle ise böyle bir temellendirme, ancak üniversitenin etik ve siyasal işlevleri konusuna açıklık kazandırılarak yapılabilecektir. Eğer *üniversitenin yaşanan dönüşümler sonrasında bir öğrenme ağına dönüşeceği ve ayrı varlığını kaybedeceği beklenmiyorsa, gelinecek nokta çoğu kez üniversitenin kamusal taahhütlerini ve bir komünite olduğunu hatırlamak olabilir.* Her iki saptama da yaşanan dönüşümler karşısında bu saptamayı yapanlara güçlü eleştiri pozisyonları kazandırmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Akşit, B. (2002) "Bilgi Toplumuna Geçiş ve Üniversiteler: Şu Andaki Durum ve Yeniden Yapılanma Konusunda Bazı Söylem ve Tartışmalar", İlhan Tekeli vd. (der.) *Bilgi Toplumuna Geçiş* içinde, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, s. 343-370.

Barnet, R. (1998) "Super Complexity and the University", *Social Epistemology,* Vol. 12, No. 1, January-March, s. 43-50.

Bender, T. (1988) *The University and the City From Medieval Origins to the Present,* Oxford University Press, Oxford.

Brennan, J, Vries, D.P. ve Williams, R. (1997) *Standarts and Quality in Higher Education,* Jessica Kingsley Publishers, Londra.

Castre, N ve Sparke, M. (2000) "Professional Geography and Corporatization of University: Experiences, Evaluations and Engagement", *Antipode,* Vol. 32, No. 3, July, s. 222-229.

Fox, C. (2002) "The Massification of Higher Education", Hayes, D., Wynyard, R. (der.) *The McDonaldization of Higher Education* içinde, Bergin & Garvey, Westport.

Goldman, H. (1995) "Innovation and Change in the Production of Knowledge", *Social Epistemology,* Vol. 9, No. 3, July-September, s. 211-232.

Guston, D. (1993) "The Essential Tension in Science and Democracy", *Social Epistemology,* Vol. 7, No. 1, January-March.

Gürüz, K. (2001) *Dünya'da ve Türkiye'de Yüksek Öğretim, Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri,* Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi, Ankara.

Hayes, D. ve Wynyard, R. (der.) (2002) *The McDonaldization of Higher Education,* Bergin & Garvey, Westport.

Johnston, R (2000) "Authors, Editors and Authority in the Postmodern Academy", *Antipode,* Vol. 32, No. 3, July, s. 271-291.

Kerr, C. (1963) *The Uses of The University,* Harper&Row, New York.

Özen, H. (2002) *Entellektüelin Dramı 12 Eylül'ün Cadı Kazanı,* İmge Kitabevi, Ankara, Mart.

Readings, B. (1998) *The University in Ruins,* Harvard University Press, Cambridge, M.A.

Redner, H. (1987) "The Institutionalization of Science: A Critical Synthesis", *Social Epistemology,* Vol. 1, No. 1, January-March, s. 37-60.

Redner, H. (1997) "Pathologies of Science", *Social Epistemology,* Vol. 11, No. 2, April-June.

Ritzer, G (2002) "Enchanting McUniversity: Toward a Spectacularly Irrational University Quotidian", Hayes, D., Wynyard, R. (der.) *The McDonaldization of Higher Education* içinde, Bergin & Garvey, Westport, s. 19-32.

Roberts, S.M. (2000) "Realizing Critical Geographies of the University", *Antipode,* vol. 32, No. 3 July, s. 230-244.

Shadish, W. (1997) "Science Evaluation: A Glossary of Possible Contents", *Social Epistemology,* Vol. 11, No. 2, April-June.

Smith, N. (2000) "Afterword: Who Rules This Sausage Factory?", *Antipode,* Vol. 32, No. 3, July, s. 330-339.

Stehr, N. (1998) "The University in Knowledge Societies", *Social Epistemology*, Vol. 12, No. 1, January-March, s. 33-42.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1993) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Turner, B.S. (1998) "Universities, Elites and the Nation - State a Reply to Delanty", *Social Epistemology*, Vol. 12, No. 1, January-March, s. 73-78.

TÜBA (1994) *Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite*, Ankara.

Webster, F. (1998) "The Idea of the University: a Response to Delanty", *Social Epistemology*, Vol. 12, No. 1, January-March, s. 67-72.

Üniversite ideasını yeniden düşünmek: Neoliberalizm, teknik akıl ve üniversitenin geleceği

*Serdar Tekin**

Pierre Bourdieu (1998), neoliberalizmin ne olduğu sorusuna kısa, açık ve güçlü bir yanıt vermişti: Neoliberalizm "saf pazar mantığının yoluna çıkabilecek tüm kolektif yapıları ortadan kaldırmaya yönelik bir program"dır. Bourdieu'ye göre bu program, yoksulluğun artışı, gelir dağılımındaki farklılıkların derinleşmesi ve özerk kültürel üretim sahalarının giderek daralması gibi apaçık etkilerinin yanı sıra, iki temel eğilim tarafından karakterize ediliyordu: Bir yandan "kamusal alan fikriyle ilişkili evrensel değerler"in ve onların taşıyıcısı olan kurumların tahrip edilmesi; diğer yandan da sadece şirketlerin dünyasında değil, fakat her yerde "herkesin herkese karşı savaşını ve kinizmi tüm eylem ve davranışların normu" haline getiren bir moral Darwinizmin yaygınlaşması.

Bu yazıda, Bourdieu'nün neoliberalizme ilişkin hükmüne bütünüyle katılarak, "saf pazar mantığının yoluna çıkabilecek tüm kolektif yapıları ortadan kaldırmaya yönelik bir program" karşısında üniversitenin durumunu tartışmayı amaçlıyoruz. Neoliberalizmin üniversite üzerindeki etkisi, bugün açıkça gözlemlenebilir bir noktaya ulaşmış durumda. Üniversitelerin hizmet üreten birer 'işletme' ve öğrencilerin de söz konusu hizmetten yararlanmak anlamında birer 'müşteri' olduğu, bu nedenle üretim ve hizmet sektörlerinde geliştirilen yönetim tekniklerinin üniversitelere de uygulanması gerektiği düşüncesi, Türkiye de dahil olmak üzere, neoliberalizmin etki alanına giren tüm ülkelerde giderek artan bir şekilde ve bizzat üniversiteler tarafından benimseniyor.[1] Eğitimde 'kalite' veya 'mükemmellik' başlığı altında, uygulamaya dönük, meta değeri taşıyan ve paket programlar çerçevesinde edinilebilir olan bilginin üretimi ve akta-

(*) Ege Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

1 Örneğin, neoliberal politikaların sınanmasında bir nevi pilot bölge işlevi gören Yeni Zelanda'da yükseköğretimin yeniden yapılandırılmasına ilişkin güncel bir tartışma için bkz. Olssen, 2002.

rımı üniversitenin yegâne işlevi olarak takdim ediliyor. Üniversiteler halen büyük ölçüde kamu kaynaklarıyla destekleniyor olsalar da, giderek "bürokratik bir tarzda yönetilen tüketici yönelimli şirketlere" benziyorlar; nitekim onların da, "mal ve hizmetlerini, diğer ticari girişimler gibi, pazarda satışa sunmaları" bekleniyor (Kwiek, 2000).

Neoliberalizmin üniversitede yarattığı deformasyon, kaçınılmaz olarak bir dizi soruyu gündeme getirmektedir; her şeyden önce de, üniversitenin bir geleceğe sahip olup olmadığı sorusunu... Üniversitenin '70'lerin sonundan itibaren giderek derinleşen bir krize girdiği ve artık bir "olmak veya olmamak" sorunuyla karşı karşıya bulunduğu bugün yaygın olarak telaffuz ediliyor (Martin ve Etkowitz, 2000). Hatta, pazar karşısında geri dönüşü olmayan nihai bir mağlubiyete uğradığı, "kendisini oluşturan ruha sırtını çevirerek" çöküşe sürüklendiği ve bundan böyle ondan herhangi bir şey beklemenin beyhude olduğu ileri sürülüyor (Çiğdem, 1994). Üstelik, içinde bulunduğumuz dönemde, üniversitenin geleceğini belirsiz kılan yegâne etken neoliberalizmin hegemonik konumu değil. Dolaylı ve dolaysız etkileri onunla kesişen, böylece üniversitenin pazar tarafından işgal edilmesine *de facto* olarak katkıda bulunan iki fenomen daha söz konusu. Bunlardan biri ulus-devletin ve ulusal kimliğe dayalı toplumsal dayanışma bağlarının çözülmeye başlaması veya giderek yıpranması (küreselleşme); diğeri ise kendi değerini kendinde taşıyan evrensel bilgi idealine duyulan güvenin yıkılması (postmodernizm). Bu iki fenomen, sırasıyla, Aydınlanma sonrasında üniversiteye yüklenen ulusal/kültürel ve evrensel/akılsal misyonların sonuna işaret ediyor. Böylece, üniversitenin varlık nedeni konusunda bir 'referans krizi', yani neoliberalizmin doldurmaya aday olduğu bir boşluk doğuyor (Delanty, 2001: 5-6).

Aşağıda, bu referans krizine daha yakından bakmayı ve onun temel bileşenlerini tartışmayı amaçlıyoruz. Öncelikle, modern üniversitenin kurucu kavramı olan 'üniversite ideası' üzerinde durarak, Habermas'ın bu ideayı oluşturan unsurları eleştirel bir tarzda yeniden yapılandırmaya yönelik girişimini serimleyeceğiz. Hemen belirtelim ki söz konusu girişim, üniversitenin modern toplumda üstlenmiş olduğu pazara tahvil edilemez işlev veya misyonları kavramsal bir çerçeve içine yerleştirmesi bakımından, üniversiteyi bugün hangi terimlerle düşünebileceğimiz sorusuna verilmiş felsefi bir yanıt niteliği taşıyor. Ardından, Habermas'ın altını çizdiği üniversiter işlev veya misyonların, neoliberalizmin yükseldiği koşullar altında aynen ve kendiliğinden muhafaza edilebilir olmadığını ileri süreceğiz. Bu bağlamda, neoliberal söylemin üniversite ve toplum arasındaki ilişkileri nasıl tasvir ettiği, üniversitenin kurumsal yapısını şirket modeline göre biçimlendirme yönündeki girişimlerin mahiyeti ve bunların üniversitenin kendisini anlamlandırma tarzı üzerindeki etkileri üzerinde durarak, pazar kökenli emperatiflerin baskısı altında üniversitenin nasıl bir deformasyon geçirmekte olduğunu ele alacağız. Nihayet son bölümde, üniversite

ile pazar arasındaki sınırın nasıl muhafaza edilebileceğini; yani, ulus-devletin pazar karşısında yetki kaybına uğradığı ve bilginin tözselliğini yitirdiği bir dünyada üniversitenin geleceğini tartışacağız

Üniversiteyi düşünmek: "Üniversite ideası"ndan "öğrenme süreçleri"ne

Habermas, 1986'da Heidelberg Üniversitesi'nin 600. kuruluş yıldönümü vesilesiyle verdiği bir konferansta, üniversite ideasının bugün nasıl bir anlam ifade ettiğini sormuştu (1989: 103). 19. yüzyıl başında Humboldt ve Schleiermacher'in metinlerinde ortaya çıkan bu kavramın, Humboldt'un adıyla anılan ve yalnızca Alman üniversitelerini değil, fakat genel olarak modern yükseköğretim sistemini derinden etkileyen bir üniversite modelinin felsefi temelini oluşturduğu göz önüne alındığında, üniversite ideasının bugün nasıl bir anlam ifade ettiği sorusu, daha genel bir soruyla, geçen yüzyıldan bu yana üniversitenin nasıl bir dönüşüm geçirmiş olduğu sorusuyla özdeşleşmektedir. Nitekim, Habermas'ın yürüttüğü tartışma da, bir yandan Alman üniversitelerinin kendilerini yorumlama geleneğine yönelik eleştirel bir değerlendirmeyi, diğer yandan da üniversitenin özellikle 20. yüzyılın seyri içerisinde geçirdiği dönüşüme ilişkin bir çözümlemeyi içeriyordu. Burada, tartışmanın Alman üniversitelerine özgü boyutunu bir kenara bırakarak, Habermas'ın üniversitenin dönüşümüyle ilgili olarak temas ettiği bazı noktaları serimlemek istiyoruz. Öyle umuyoruz ki bu serimleme, üniversiteyi bugün hangi kavramlarla düşünebileceğimizi ve ondan ne bekleyebileceğimizi tartışmak için elverişli bir çerçeve sağlayacaktır.

Üniversite ideasının mimarları olan Humboldt ve Schleiermacher, Habermas'a göre öncelikle Aydınlanma'ya özgü bir sorunla, yani "din ve kilisenin vesayetinden kurtulmuş olan modern bilimin, otonomisi başka bir odak tarafından tehdit edilmeksizin nasıl kurumsallaştırılabileceği sorunu"yla ilgiliydiler (Habermas, 1989: 108). Dolayısıyla onlar, gerek "bilimin dışsal varoluşunu mümkün kılan devlet otoritesinin buyrukları", gerekse "bilimsel çalışmanın sonuçlarını uygulamaya dökmekte çıkarı bulunan burjuva toplumunun etkisi" karşısında bilime korunaklı bir alan tahsis etmek; yani bilimsel çalışmayı "hem politik müdahaleden hem de sosyal zorunluluklardan" azade kılmak istiyorlardı (Habermas, 1989: 108-109). Humboldt ve Schleiermacher'in bu soruna buldukları çözüm basitçe şöyle ifade edilebilir: Bir yandan, varlığının maddi koşullarını devlete borçlu olan ve bu sayede sosyal zorunluluklara (yani burjuva toplumunun özel taleplerine) muhatap olmaktan kurtulan; diğer yandan da, bilimin içsel yapısı gereği devletin tikel veya konjonktürel müdahalelerine kapalı tutulması gereken bir üniversite. Başka bir deyişle, kendisi bakımından taşıdığı değer adına devlet tarafından korunan bir üniversite... Bu önerinin ne anlama geldiği açık: Devlet, üniversiteyi her bakımdan destekleyecek ve bunun

karşılığında yalnızca bilimsel araştırmanın özgür bir şekilde, yani kendi içsel mantığı dışında herhangi bir şey tarafından belirlenmeksizin sürdürülmesini bekleyecektir. Üniversite ideasının temelinde yer alan bu öneri, hiç kuşkusuz, üniversitenin bir idea olarak düşünülmesini mümkün kılan şeye, yani üniversite dolayımıyla nesnellik kazanan 'bilim'in mahiyetine ilişkin bir açıklamayı gerekli kılıyor. Zira böyle bir açıklama verilmeksizin, devletin neden bilimsel araştırmayı desteklemesi ve bunu neden bilimsel araştırmanın özgürce gelişimi dışında hiçbir bir beklenti taşımaksızın yapması gerektiği izah edilemez.

Geç kalmış olmadığımızı umarak belirtelim ki, burada 'bilim' sözcüğüyle karşıladığımız Almanca *Wissenschaft* terimi, Humboldt ile Schleiermacher için -ve daha genel olarak tüm Alman idealist düşüncesi için- modern doğa bilimlerini olduğu kadar sosyal ve beşeri bilimleri de kapsayan ve merkezinde felsefenin yer aldığı bütünsel bir bilgi sistemi anlamına gelmekteydi. Nitekim, üniversite ideasının savunucuları, bilimin kendisi bakımından değerli olduğunu, yani kendi amacını kendinde taşıdığını söyledikleri zaman, *Wissenschaft* terimine özgü bu geniş anlam ufku içerisinde biraraya gelen üç şeyi birden kastetmekteydiler. Bunlardan ilki, bilimin ansiklopedik karakteriydi. Bu sayede, "hem bilimsel disiplinlerin çokluk içerisindeki birliği, hem de bilimin bir yandan sanat ve eleştiriyle, diğer yandan da hukuk ve ahlâkla birliği" teminat altına alınıyor ve kültürün tamamı tek bir çerçevede kavramsallaştırılmış oluyordu (Habermas, 1989: 110). İkinci olarak, bilim ile kişisel yetkinlik veya erdem arasındaki Platoncu ilişkinin muhafaza edilmesi söz konusuydu. Öyle ki, "idealar kavrandığı zaman, bilen kişinin onları kendi etik karakterine dahil ettiği" ve "mutlağa doğru bu yükselişin, bireyselliğin eksiksiz gelişimine giden yolu açtığı" varsayılıyordu (Habermas, 1989: 110). Nihayet üçüncü bir nokta, bilimin kendi üzerine düşünme ve kendisinin geçerlilik koşullarını gösterebilme kapasitesiyle ilgiliydi. Bilim, herhangi bir mit veya gelenek üzerine inşa edilmiş olmayan, meşruiyetini kendisi dışındaki herhangi bir ilkeden almayan, dolayısıyla ileri sürdüğü geçerlilik iddialarını yine kendisine dayanarak haklılaştırabilen bir akıl anlayışının, yani bizzat Aydınlanma'nın kurumsallaşması anlamına geliyordu.

O halde, üniversite ideasının savunucuları, "bilimsel disiplinlerin birliğini, bilimin genel eğitimle birliğini ve bilimin Aydınlanma'yla birliğini, yalnızca kendi içsel yapısı temelinde mümkün kılacak ve teminat altına alacak bir bilim"den söz etmekteydiler (Habermas, 1989: 111). Burada önemli olan nokta, söz konusu bilimin, kültürel yeniden üretimi ve toplumsal entegrasyonu sağlama kapasitesi bakımından, daha önce din tarafından ifa edilen işlevleri yerine getirebilecek yegâne güç olarak görülmesiydi. Başka bir deyişle bilimin, kendi akılsal yapısı gereği, modern devletin (ulus-devlet diye de okunabilir) temel bir gereksinimine karşılık verdiği varsayılmaktaydı: Yaşam-dünyasının modern koşullar altında ve akılsal bir tarzda bütünselleştirilmesi. Bunun gerçekleşebilmesi ise, bilimin özgürce kendi amaçlarını izlemesine ve tam otonomiye sahip

olacak şekilde, yani üniversite formunda kurumsallaştırılmasına bağlıydı. İşte, Humboldt ve Schleiermacher, üniversitenin politik müdahaleye konu olmaksızın devlet tarafından desteklenmesi gerektiğini söyledikleri vakit, bilimin kendi erekleri ile modern devletin gereksinimleri arasındaki bu karşılıklılığa dikkat çekmekteydiler. Nitekim, böylesi bir bilimi kurumsallaştıran üniversite, Fichte tarafından "geleceğin özgür toplumunun doğum yeri", Humboldt tarafından ise "ulusun moral kültürünün doruk noktası" olarak selamlanıyordu (Habermas, 1989: 111-113).

Üniversite ideası, hiç kuşkusuz, yalnızca bir idea olarak kalmadı. Bizzat Humboldt tarafından 1810'da kurulan Berlin Üniversitesi, ancak bu ideanın ışığı altında kavranabilecek ilkeler doğrultusunda, her şeyden önce de araştırma ve öğretimin birliği ilkesi doğrultusunda örgütlenmişti. Üstelik 'Humboldt modeli', çok geçmeden Alman yükseköğretim sisteminin temeli olarak kabul edilecek ve 20. yüzyılın başı itibariyle de dünyanın ulus-devletlerden oluşan kısmında yaygın olarak benimsenen tek üniversite modeli haline gelecekti. Bununla birlikte, söz konusu modelin yaygınlaştığı ve nüfuzunu artırdığı zaman dilimi, aynı zamanda, üniversite ideasının kurumsallaşabilmesi için gerekli koşulları yavaş yavaş, ama kalıcı olarak ortadan kaldıran bir dizi değişime de tanık olmaktaydı.

Habermas, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirginleşen üç dinamiğe dikkat çekiyor. Öncelikle, doğa bilimlerinin, onları aşan ve onlara nihai anlamını veren bütünsel bir bilgi sistemi içerisinde ele alınabilir olmaktan çıkması söz konusuydu. Bu bilimlerin, kendilerini ansiklopedik bir sistem içerisinde konumlandırmaya yönelik tüm girişimleri başarısızlığa mahkum kılan bir prosedürel rasyonalite idealine bağlanmaları, bilimsel disiplinlerin çokluk içerisindeki birliğini imkânsız hale getirmişti. Üniversite ideasının gerçekleşme koşullarını tahrip eden bir diğer nokta ise, burjuva toplumunda ortaya çıkan mesleki veya işlevsel farklılaşmanın, yükseköğretim ile moral amaçlar arasındaki özdeşliği parçalamasıydı. Mesleki farklılaşmanın artması ve dolayısıyla meslek alanlarına ilişkin teknik bilgi stoğunun genişlemesi, daha önce bizzat üretim süreci içerisinde gerçekleşen teknik bilgi aktarımının da kurumsallaşmasını gerektiriyordu. Bu koşullar altında, meslek okullarının daimi olarak üniversite dışında kalması ve bilim ile karakter yetkinliği arasında kurulan Platoncu ilişkinin aynen muhafaza edilmesi mümkün değildi. Nihayet, sanayi toplumunda, bilimin kendisi bir üretici güç haline gelmekteydi. Bilimin toplumla ilişkisi, artık, akılsal bir dünya görüşünün taşıyıcısı olmasından ziyade, teknik olarak kullanılabilir bilginin üreticisi olmasından kaynaklanmakta; buna bağlı olarak da, bilim ve Aydınlanma arasındaki ilişki kaçınılmaz bir şekilde zayıflamakta, hatta tersine dönmekteydi.

Bu üç süreç, sırasıyla, bilimsel disiplinlerin ayrışmasına, olgu-değer ayrımının merkezileşmesine ve teknik olarak kullanılabilir bilginin yükselişine işaret etmektedir. Bilimin tinsel bir misyona sahip olduğu düşüncesi, 19. yüzyıl bo-

yunca nüfuzlu konumunu muhafaza edebilmiş olsa da, yüzyıl sonuna gelindiğinde, söz konusu süreçler üniversite ideasının gerçekleşebilme koşullarını radikal bir tarzda tahrip etmiştir. Artık, insana ya da özneye ilişkin bilgi ile doğaya ya da nesneye ilişkin bilgiyi tek bir epistemolojik çatı altında biraraya getirmek ve kültürle bilimin veya "kültür olarak bilgi" ile "bilim olarak bilgi"nin (Delanty, 2001: vii) tek bir bütün oluşturduğunu varsaymak mümkün değildir. İnsanın bir 'kişi', yani moral bir varlık olarak eğitimini öngören *Bildung* ideali ise, yerini mesleki eğitime öncelik veren bir yaklaşıma, yani *Ausbildung*a bırakmakta ve üniversitenin görevlerine bir yenisi eklenmektedir: "Teknik olarak kullanılabilir bilgi"nin üretimi ve aktarımı (Habermas, 1987: 1-2) ya da "eğitimli emek gücünün takviyesi" (Delanty, 2001: 24). Böylece üniversite, 20. yüzyıl boyunca ulus-devletin yanı sıra tedricen sanayi toplumuna da eklemlenmiş; hem ulus-devletin kültürel çatısını tahkim eden, hem de ekonomik ve idari sistemlerin gereksinim duyduğu teknik bilgiyi üreten ve aktaran bir kurum haline gelmiştir.

Habermas'a göre modern üniversitenin tarihi, bir şeyi kesin olarak öğretmiş olmalıdır: Üniversite artık Humboldt ve Schleiermacher'in kastettikleri anlamıyla bir 'idea'dan hareketle düşünülemez (Habermas, 1989: 100-103). Üniversite ideası, kurumları nesnel tinin formları olarak gören ve bir kurumun ancak kendisine içkin olan ideayı cisimleştirdiği ölçüde işleyebileceğini ileri süren Alman idealizminin bakış açısını yansıtmaktadır. Bu bakış açısı, üniversite mensuplarının amaç ve motivasyonlarıyla, üniversitede ifa edilen işlevler arasında içsel bir bağıntının bulunması gerektiğini varsaymakta; üniversiteyi, hakikat soruşturmasına adanmış bir yaşam biçimini paylaşan insanların oluşturduğu bir cemaat olarak takdim etmektedir. Oysa, Weber'in göstermiş olduğu gibi, yüksek düzeyde farklılaşmış modern toplumlarda, "kurumların işleme kapasitesi, tam olarak, örgütsel amaç ve işlevlerin kurum mensuplarının motivasyonlarından ayrışmış olmasına bağlı"dır (Habermas, 1989: 101-102). Habermas'a göre üniversite ideası, her şeyden önce bu nedenle, modern toplumun gerçekliği ile örtüşmeyen fazlasıyla normatif bir model önermektedir.

Üstelik bu model, gerçekçi olmadığı gibi, politik olarak savunulabilir olmaktan da uzaktır. Zira, Humboldt ve Schleiermacher'in çizdikleri çerçevede, üniversitenin maddi ve hukuksal koşulları ulus-devlet tarafından sağlanan otonomisi, akademik çalışmanın yalnızca burjuva toplumunun taleplerinden korunmasını değil, fakat kamusal alandan uzak durmasını da içermektedir. Başka bir deyişle, üniversite ideası tarafından telkin edilen ve ulus-devlet tarafından teminat altına alınan akademik özgürlüğün, politik eleştiriden imtina etmek ve aklın eleştirel kullanımını hakikat soruşturmasının ötesine taşımamak gibi ağır bir bedeli vardır. Bu bakımdan ele alındığında, üniversite ideası, üniversitenin mensupları için özgür, ama münzevi bir yaşam tarzını öngörmekte; tam anlamıyla bir 'fildişi kule'ye işaret etmektedir.

O halde soralım: Üniversite ideası bir yanılsamadan mı ibaret? Kendisini ulus-devletin ve sanayi toplumunun oluşumunda açığa vuran bir sürecin biçimlendirdiği modern üniversite, ulus-devletin apolitik kültürel beklentileri ile sanayi toplumunun mesleki ve teknik talepleri arasına sıkışıp kalmış işlevsel bir alt-sistem mi?

Habermas, öyle olmadığı görüşündedir. Üniversite ideası, Humboldt ve Schleiermacher'in savundukları şekliyle, gerçekçi olamayacak ölçüde normatif ve kabul edilemeyecek ölçüde apolitik bir model önerse de, modern üniversitenin tarihi tarafından tasdik edilen bir hakikat payı içermektedir. Habermas'a göre bu hakikat payı, üniversitenin yaşam-dünyasındaki kökenleriyle ilgilidir. Humboldt ve Schleiermacher, bilimin dışsal bir müdahaleye konu olmaksızın kendi amaçlarını izlemek suretiyle kültürü bütünselleştirme gücüne sahip olduğunu söyledikleri vakit, üniversitenin otonomisi ile yaşam-dünyası arasındaki ilişkiyi doğru bir biçimde teşhis etmiş; ancak bu ilişkiyi, artık hükmünü yitirmiş olan bir varsayımdan, yani bilginin tözselliğinden hareketle temellendirmek istemişlerdir. Üniversite ve yaşam-dünyası arasındaki ilişki, onların kastettiği anlamda olmamakla birlikte, bugün de geçerliliğini sürdürmekte ve üniversiteyi bilginin tözselliğine dayanan ayrıcalıklı bir kurum olarak değil, ama "üniversite formunda örgütlenmiş öğrenme süreçleri"nde açığa çıkan ve ne idari ne de ekonomik sistemler tarafından tüketilebilir veya devralınabilir olan iletişimsel işlevlerin birbirine eklemlendiği bir saha olarak düşünmemizi mümkün kılmaktadır (Habermas, 1989: 119 - 125).

Kanımızca Habermas'ın üniversiteye ilişkin çözümlemesinin ağırlık merkezini oluşturan bu noktanın daha iyi anlaşılabilmesi için, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra belirginlik kazanan ve üniversitenin karakterini derinden etkileyen çift yönlü bir eğilimin göz önünde tutulması gerekir. II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllar boyunca, bir yandan, üniversitelerin mesleki işbölümü doğrultusunda yeniden yapılanması; diğer yandan ise yükseköğretimin kitleselleşerek orta ve kısmen de alt sınıflara açılması gündeme gelmiştir. Üniversitelerin, mesleki işbölümü uyarınca yeniden düzenlenmesi ve yükseköğretimin kitleselleşmesi, sanayi toplumlarında üniversitenin ekonomik ve idari sistemle daimi ve kaçınılmaz bir ilişki içinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu ilişki, kendisini her şeyden önce, üniversitenin "teknik olarak tüketilebilir bilgi"yi öğrencilerine aktarmasında ve böylece sanayi toplumunun gereksinim duyduğu yeni kuşakları yetiştirmesinde gösterir. Üstelik üniversiteler, bu türden bir bilgiyi aktarmanın yanı sıra, onun bizzat üretiminde de merkezî bir rol oynamakta, yani yürüttükleri araştırmalar ile hem ekonomik hem de idari sisteme bilgi akışı sağlamaktadırlar. Dolayısıyla üniversite, "ekonomik sürecin işlevleriyle doğrudan bağıntılı"dır (Habermas, 1987: 2) ve bu nedenle de, sanayi toplumunu karakterize eden işlevsel farklılaşmadan kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Ancak Habermas, üniversitenin kurumsal dönüşümünün, bütünüyle ken-

dine özgü bir seyir izlediğine dikkat çeker. Üniversite örneğinde işlevsel farklılaşma aynı kurumun çatısı altında gerçekleşmiş ve üniversite, yerine getirmekte olduğu işlevlerden hiçbirini kendi dışındaki bir oluşuma devretmek zorunda kalmamıştır (Habermas, 1989: 121). Başka bir deyişle, gerek disipliner ayrımların kurumsallaşması, gerekse bilim adamı, hoca ve entelektüelin ve sırasıyla bu figürlere özgü olan araştırma, öğretim ve eleştiri işlevlerinin birbirinden farklılaşması aynı kurumun çatısı altında gerçekleşmiş; böylece üniversite, normatif bir ideaya sahip olmaksızın kendi işlevlerini birarada tutabilmiştir. Habermas'a göre, kapsayıcı veya kuşatıcı bir bilgi sisteminin varolmadığı koşullar altında bunu mümkün kılan şey, bilimsel araştırmanın ve "üniversite formunda örgütlenmiş öğrenme süreçleri"nin iletişimsel karakteridir (Habermas, 1989: 124). Akademik pratiklerin iletişimsel karakteri, üniversitenin, bir ideayı cisimleştirerek kültürü bütünselleştiren ayrıcalıklı bir kurum olduğu anlamına gelmese de, yaşam-dünyasının yeniden üretiminde kayda değer bir rol oynamasını sağlamakta; böylece üniversite, "teknik olarak kullanılabilir bilgi"nin üretimi ve aktarımına indirgenebilir olmayan ve daha önce üniversite ideasının kurucu unsurlarını oluşturan üç misyonu üstlenmeyi sürdürebilmektedir (Habermas, 1989: 107-108; 1987: 2-3)

Bunlardan ilki, üniversitedeki genel eğitimin, genç kuşakların toplumsallaşma sürecinde oynadığı rolle ilgilidir. Eğer, Habermas'la birlikte, bireyselleşmenin toplumsallaşma süreçleri içerisinde ve bu süreçler sayesinde gerçekleştiği kabul edilecek olursa, üniversitenin, daha önce *Bildung* adı altında idealleştirilen bir işlevi, bugün başka bir formda, yani genel eğitim ve toplumsallaşma yoluyla yerine getirmekte olduğu görülecektir. Geleneksel anlamıyla *Bildung*, bireyselliğin ancak hakikat soruşturması içerisinde ve tümele bağlanmak suretiyle tam ve eksiksiz olarak geliştirilebileceğini ifade ediyordu. Üniversitedeki toplumsallaşma süreçlerinde söz konusu olan şey ise, bireyselliğin tümelin belirleyiciliği altında değil, ama öğrenme pratikleri ekseninde oluşan bir etkileşim ortamında gelişmesidir. Bu ortam, aynı zamanda, mesleki bilginin kendisinde içerilmeyen, ama mesleki oluşuma derinlik kazandıran bireysel deneyim ve erdemlerin edinildiği yerdir (Habermas, 1987: 2).

Üniversitenin üstlenmeyi sürdürdüğü ikinci bir misyon, kültürün yorumlanması ve yeniden üretilmesidir. Bu, özellikle sosyal ve beşeri bilimlerin işlevidir. Bir yandan bu alanlarda yürütülen öğretim faaliyeti ve araştırmalar, diğer yandan da üniversite hocalarının, entelektüeller olarak kamusal tartışmada oynadıkları rol, toplumun kendisini anlama ve yorumlama tarzı üzerinde dolaylı ve doğrudan etkilerde bulunmaktadır. Bu nedenle üniversite, Humboldt ve Schleiermacher tarafından varsayılmış olduğu gibi, kültürün tamamını tek bir kavramsal çerçevede bütünselleştirme gücüne sahip olmasa bile, kültürel anlayışların muhafazasında veya dönüştürülmesinde ve toplumsal tahayyüllerin geliştirilmesinde merkezî bir role sahiptir.

Nihayet, üniversitenin üçüncü bir işlevi de, "politik bilincin şekillendirilmesi"ne katkıda bulunmasıdır (Habermas, 1987: 3). Bununla kastedilen şey, üniversitenin bizzat politik bir eğitim vermesinden veya politik sorunlara ilişkin tartışmada yer almasından ziyade, "üniversite düzeyindeki bilgi girişiminin, öğrencilerin ve kamunun eylem-yönelimli öz-anlayışını etkilemesi"dir (Habermas, 1987: 4). Başka bir deyişle, üniversitede gerçekleştiren bilimsel etkinlik, kendi üzerine düşünme (*self-reflection*) ve kendi geçerlilik iddialarını sınama kapasitesi bakımından, kaçınılmaz olarak pratiğe atıfta bulunmakta; aklın eleştirel kullanımını örnekleyerek, iletişimsel eylem sahasıyla ilişkilenmektedir. Nitekim Habermas, daha iyi argümanın gücüne dayalı bilimsel tartışma formuyla, ilgili tarafların tahakkümden arınmış bir konuşma ortamında ulaştıkları fikirbirliğini normların yegâne geçerlilik zemini olarak takdim eden demokratik tartışma formunu aynı ilke çerçevesinde kavrar:

> Kantçı bir tarzda ifade edilen ve yalnızca aklın güç sahibi olması gerektiğini söyleyen bu ilke, politik karar almanın demokratik biçimiyle, bilimlerin kendisi sayesinde geliştikleri tartışma türünü birbirlerine bağlamaktadır (Habermas, 1987: 7).

Böylece Habermas'ın sunduğu çerçeve, bir yandan, Humboldt ve Schleiermacher'in üniversiteye yükledikleri, Aydınlanma'nın kurumsallaşması misyonunu muhafaza etmekte; diğer yandan da, onların, aklın eleştirel kullanımını bilimin otonomisiyle sınırlayan ve bilimsel araştırma ile kamusal tartışma arasında kategorik bir ayrım gözeten apolitik yaklaşımını geride bırakabilmektedir.

Neoliberalizmin yükselişi ve teknik aklın hegemonyası karşısında üniversite

Habermas'ın -yukarıda nispeten ayrıntılı olarak serimlemeye çalıştığımız- bilginin tözselliğine karşı "öğrenme süreçleri"nin iletişimsel karakterini öne çıkaran ve üniversiter işlevleri bu bağlamda yeniden yorumlayan yaklaşımı, üniversiteyi ve onun sahip olduğu imkânları, modern toplumun gerçekliği ile örtüşmeyen bir ideale hapsolmaksızın düşünmemizi mümkün kılıyor. Buna bağlı olarak da, üniversitenin hakikat soruşturmasından uzaklaştığı ölçüde kendi ideasına yabancılaştığını, idari ve ekonomik sistemlerin denetimine girerek çürümeye yüz tuttuğunu ve bundan sonra varlığını ancak bir meslek yüksekokulu ya da pazar için bilgi üreten şirketleşmiş bir yapı olarak sürdürebileceğini ileri süren, dolayısıyla üniversitenin kendi idealleri açısından zaten tükenmiş olduğunu vurgulayan savlar karşısında, 'umut ilkesi'ni muhafaza eden bir yaklaşımı temsil ediyor. Bununla birlikte, üniversitenin giderek içine sürüklenmekte olduğu krizi tanımlayabilmek için, Habermas'ın üniversite üzerine konuştuğu dönemde veri olarak kabul ettiği, fakat bugün geçerliliğini yitirmekte

olan bir noktaya dikkat etmeliyiz: Habermas'ın gözlemlediği üniversite, ulus-devletin politik düzeni ve kültürel çatısının, sanayi toplumunun ekonomik düzeniyle örtüştüğü bir dünyada konumlanmıştı. Oysa küreselleşmeyle birlikte sarsılan ve neoliberalizm tarafından giderek parçalanmakta olan şey, tam da bu örtüşmenin kendisi.

Bu durum, bir dizi yeni soruyu beraberinde getiriyor. Ekonomik süreçlerin politik denetime tâbi olmaktan çıkması, üstelik ulus-devletin yalnızca pazar karşısında yetki kaybına uğramakla kalmayıp, küreselleşmenin ekonomik dinamiklerini yürürlüğe sokmada etkin bir rol üstlenmesi, üniversite için ne anlama gelmektedir? "Müşterek olanın yitirilmesi" ve "sermaye karşılığında demokrasinin elden çıkarılması" (Klein, 2001), bilgi-güç ilişkisini, dolayısıyla bilgi üretim ve aktarım süreçlerini nasıl etkilemektedir? Pazar ilişkilerinin hem akılsal hem de moral bir model olarak idealleştirilmesi, üniversitenin kurumsal yapısına ve kendisini anlamlandırma tarzına nasıl yansımaktadır? Benzeri sorular çoğaltılabilir. Ancak şu açık ki, politik ve ekonomik düzenin birbiriyle örtüştüğü bir toplumda üniversite tarafından yerine getirilen ve "teknik olarak kullanılabilir bilgi"nin üretimine ve aktarımına indirgenebilir olmayan iletişimsel işlevlerin, neoliberalizmin yükseldiği koşullar altında aynen ve kendiliğinden muhafaza edilebileceğini umamayız. Neoliberalizm -Bourdieu'nün daha önce andığımız deyişiyle- "saf pazar mantığının yoluna çıkabilecek tüm kolektif yapıları ortadan kaldırmaya yönelik bir program" olarak, üniversitenin pazar ötesi işlevlerini tehdit ve tahrip etmektedir.

Kanımızca, kendisini farklı düzeylerde ve değişken formlarda gösteren bu tahribatın temel özelliği, Habermas'ın "öğrenme süreçleri" olarak adlandırdığı etkileşim biçimlerinin, üniversite ve pazar arasındaki sınırı belirsizleştirecek şekilde teknik akıl tarafından belirlenmeye başlamasıdır. Burada 'teknik akıl' terimini, verili bir amacın gerçekleştirilmesi için en uygun ve etkili araçların seçilmesiyle ya da varolan olanakların belli bir işlevin ifa edilmesini sağlayacak şekilde düzenlenmesiyle ilgili olan ve bu nedenle amaçlara ilişkin normatif iddiaları dışarıda bırakan bir akılsallık kipini adlandırmak üzere kullanıyoruz. Dolayısıyla, üniversite bünyesindeki etkileşim biçimlerinin teknik akıl tarafından belirlenmeye başladığını söyleyerek, 'amaç'lara ilişkin tartışmanın üniversiteden kovulmakta veya dışlanmakta olduğunu ileri sürmüş oluyoruz. Eğer bu sav doğruysa, üniversite ideasını karakterize eden misyonların, tözsel bir bilgi anlayışı çerçevesinde değil, fakat "üniversite formunda örgütlenmiş öğrenme süreçleri" dolayımıyla yerine getirilebileceğini ileri süren Habermasçı yaklaşım, gerçek bir meydan okumayla karşı karşıya demektir. Zira bu yaklaşım, "öğrenme süreçleri"nin, üniversiter amaçlara ilişkin güçlü imalar (*implications*) içerdiği varsayımına dayanmaktadır. Oysa söz konusu süreçlerin teknik akıl tarafından giderek daha fazla belirlenmeye başlaması, amaçlara ilişkin imaların gücünü ve etkinliğini yitirmesi, hatta topyekûn dışlanması anlamına gelir.

Aşağıda, teknik aklın hegemonyası altında gerçekleşen bu dışlamanın bazı .ezahûrlerine değineceğiz. Ancak hemen belirtelim ki, bunu yaparken, kapsayıcı veya tüketici bir tartışmaya girmeksizin, temsil değerine sahip olduğunu düşündüğümüz üç fenomene işaret etmekle yetineceğiz. Bunlardan ilki, bir yandan akademik pratiklerin, diğer yandan da kurumsal düzenlemenin, pazarın beklentileri doğrultusunda ve pazar ilişkileri model alınarak yeniden yapılandırılmasıyla (yani genel eğitimin amaçlarıyla); ikincisi, toplumsal ve politik sorunların tartışılmasında geleneksel olarak yetki iddiasında bulunan disiplinlerin, yani sosyal ve beşeri bilimlerin bu iddiadan büyük ölçüde vazgeçmiş olmasıyla (yani kültürel yeniden üretimin amaçlarıyla); nihayet üçüncüsü de, ölçülebilir olanın üstünlüğüne dayalı bir değerlendirme sisteminin yargıgücünü ikame etmesiyle (yani aklın eleştirel kullanımına ilişkin amaçlarla) ilgilidir. Amaçlar tartışmasının bu üç düzeyde kapanışı, sırasıyla, Habermas'ın toplumsallaşma, kültürel yeniden üretim ve politik bilincin şekillenmesi başlıkları altında düşündüğü üniversiter işlevlerin deformasyonuna işaret eder. Başka bir deyişle, üniversite artık, yalnızca "teknik olarak kullanılabilir bilgi"nin üreticisi ve mesleki formasyonların aktarıcısı olmak bakımından (yani sanayi toplumuyla eklemlenişinden bu yana zaten yerine getirmekte olduğu işlevler bakımından) değil, fakat yaşam-dünyasının yeniden üretiminde oynadığı rol bakımından da sömürgeleşme tehdidiyle karşı karşıyadır.

Yakın bir zamana kadar, üniversite ile pazar arasındaki ilişkilere yönelik eleştiriler, genellikle, kamu desteğinin tedricen üniversitelerden çekilmekte oluşuna ve böylece üniversitenin pazara bağımlı hale gelişine atıfta bulunmaktaydı. Bu bağlamda, örneğin, bilimin "sadece kâr amaçlı teknoloji üretir duruma geldiği" ve üniversitelerde "insanlık için yapılan çalışmaların, yerini kâr amaçlı çalışmalara bıraktığı" haklı olarak vurgulanıyordu (Arıöz vd., 1997: 274). Oysa bugün, üniversite ve pazar arasındaki ilişkinin nitelik değiştirmekte olduğu; sorunun, meta değeri taşıyan ve pazarda alıcı bulan bilgi türlerine öncelik tanınmasına indirgenemeyeceği; zira üniversitelerin bizzat birer şirket gibi yapılanmaya başladıkları, yani 'şirketleşmekte' oldukları yüksek sesle ve yaygın bir biçimde ifade ediliyor. Başka bir deyişle, artık söz konusu olan şey, üniversitede üretilen ve aktarılan bilginin, pazarın ihtiyaçlarına ve mesleki uzmanlıklar arasında gözettiği önceliklere göre biçimlenmesinden ziyade, üniversitenin bir pazar organizasyonu gibi yapılanışı. Pazar kökenli yönetim modellerinin 'eğitimde mükemmellik' adı altında üniversiteye transfer edilmesi; kurumsal işleyişin 'tüketici yönelimli' bir bakış açısıyla yeniden düzenlenmesi; rektörlerin birer 'takım lideri' veya 'CEO' olarak görülmesi; küçük gruplar içerisinde 'takım çalışması'nı gerektiren ve sınıflarda bir 'iş ortamı' simülasyonu yaratan eğitim yöntemlerinin yaygınlaşması, şirketleşmenin en belirgin görünümleri arasında sayılabilir (Kwiek, 2000).

Bu durumun önemli bir nedeni, neoliberal dünyada üniversitenin, pazarın

ihtiyaçlarına uygun bilgi üretimi ve aktarımının yanı sıra, pazarın ihtiyaçlarına uygun bir insan tipini yetiştirme beklentisiyle karşı karşıya olmasıdır. 'Yükseköğretimde Toplam Kalite Yönetimi Prensiplerinin Uygulanması' başlıklı bir kongrede dile getirilen şu tespit, konunun esasına ışık tutuyor: "Artık entelektüel sermaye çağında işlerin en değerli parçaları, en temel insani görevlere, ilişkileri sezme, yargılama, yaratma ve kavramaya dönüşmüş bulunmaktadır" (Cafoğlu, 1999: 62). Bu nedenle üniversiteden, "sezme, yargılama, yaratma ve kavrama" kapasitelerini pazar ilişkileri içerisinde etkinleştirebilen ve "en temel insani görevler"ini pazarın anlam ufkuyla örtüştürebilen insanlar yetiştirmesi; dolayısıyla yalnızca akademik programlarını değil, fakat aynı zamanda ve kesinlikle daha önemli olmak üzere, bu programlar bünyesindeki "öğrenme süreçleri"ni pazar ilişkilerinin modeline uygun olarak yeniden düzenlemesi beklenmektedir.

Bu beklentinin karşılanmakta olduğunu gösteren en dikkat çekici gelişme, doğrudan doğruya imalat sektöründe geliştirilmiş olan ve bir yandan ürün kalitesine ilişkin denetimin üretim sürecine entegrasyonunu, diğer yandan da işyerinin bu denetim işlevi uyarınca yeniden yapılandırılmasını amaçlayan 'toplam kalite yönetimi'nin, üniversiteler tarafından hızla benimsenmekte oluşudur. Kaliteyi, 'müşteri' beklentisinin tatmin edilmesi olarak tanımlayan bu model, üretim sürecinin çıktılarını düzeltmekten (yani kalite kontrolünden) ziyade, sürecin kendisini geliştirmeyi (yani kalite yönetimini) öngörmesi bakımından, çalışanların motivasyonları ile çalışma etkinliğinin verili amacı arasında bir bağ tesis etmekte; böylece kişilerin, kendileri tarafından ne dönüştürülebilen ne de tartışılabilen amaçlarla özdeşleşmelerini sağlayarak, yabancılaşmayı görünmez kılmaktadır (Balkız, 2002: 192-195). Toplam kalite yönetimi, '80'li yılların sonundan itibaren "daha önce 'müşteri' kavramının yer almadığı ve onaylanmadığı alanlara (örneğin kamu hizmetlerine)" nüfuz etmeye başlamış (Balkız, 2002: 128) ve nihayet bugün, üniversiteler tarafından da, yeni dünyaya uyum sağlamanın temel gereklerinden biri olarak benimsenir hale gelmiştir.

Toplam kalite yönetiminin üniversitelerde uygulamaya konması ve hem üniversitedeki kurumsal işleyişin, hem de akademik pratiklerin bu çerçevede yeniden düzenlenmesi, öğretimin üretim esasından hareketle kavranmasını ve "öğrenme süreçleri"nin üretim süreçlerine özgü bir akılsallık kipi uyarınca, yani teknik akıl doğrultusunda biçimlendirilmesini ifade etmektedir. 'Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi' adını taşıyan ve "günümüzün hızla değişen koşullarında", yükseköğretim kurumlarının "rekabetçi bir politika izlemek için mutlaka müşteri odaklı bir kalite geliştirme programı uygulamak zorunda" olduğunu savunan bir makalede, her ikisi de öğretim üyesi olan yazarların kendi deyişiyle "bir öğretim kurumu ile tipik bir imalat firması arasındaki benzerlikler" şu şekilde takdim ediliyor (Gençyılmaz ve Zaim, 1999). Tabloyu aynen aktarıyoruz:

Eğitim Prosesinin Bir Üretim Prosesine Dönüştürülmesi

Yüksek Eğitim	*İmalat*
Lise ve dengi okullar	Tedarikçi
Lise ve dengi okullardan mezun olan öğrenci	Ham madde
Üniversitede okumakta olan öğrenciler	Proses içinde işleme tâbi tutulan ürün
Okutulan dersler	Proses aşamaları
Mezun olan öğrenci	Son ürün
İşveren	Müşteri
İş bulan mezun sayısı	Satışlar
İş bulamayan mezun sayısı	Satılamamış veya stokta kalan ürün

Üniversitedeki genel eğitimin amacı, bu bakımdan ele alındığında 'kaliteli' öğrenci yetiştirmektir ve kalite de 'müşteri beklentisi'nin, yani işveren taleplerinin karşılanmasıdır. Bu bağlamda, söz gelimi, "akademik topluluğun araştırmada mükemmelliği ödüllendirmek için kullandığı sistem", yani bilgi-temelli sınav sistemi, "işveren şartlarını karşılamak için gerekli olan iş-temelli öğrenmenin değerini teslim etmediği" için eleştirilmekte (Nattrass, 1999: 279) veya üniversiteler, mezunlarının çalışma ortamındaki 'performans'larından ders çıkarmaya davet edilmektedir:

> Deneyimimiz bize, kalite kavramının, onu tanımlamanın ve başarısını ölçmenin somut yollarına sahip olmadığımızda rüzgardaki duman gibi savrulacağını öğretti. (...) Görüşümüze göre, mezunların *performansını* değerlendirmek, eğitimsel ve kurumsal işlemlerin kalitesini değerlendirmenin en iyi yoludur. Bu performans değerlendirme, *değişen çalışma çevrelerinin taleplerini karşılamak* için anahtar elemanları izlemeyi kapsar (Lea, 1999: 14-15 abç).

Burada söz konusu edilen şey, öğrencilerin yalnızca mesleki formasyonları bakımından değil, fakat bir bütün olarak performansları, yani motivasyonları, sorunlara yaklaşım tarzları, iş ortamındaki etkileşim kapasiteleri vb. bakımından "çalışma çevrelerinin talepleri"ni yerine getirebilecek şekilde yetiştirilmeleri gerektiğidir. Böyle bir beklentinin karşılanması, hiç kuşkusuz, üniversitenin kurumsal kültüründe ve üniversite çalışanlarının içinde bulundukları kurumu anlamlandırma tarzında dramatik bir dönüşümün gerçekleşmesine bağlıdır. Nitekim toplam kalite yönetimi, savunucuları tarafından tam da bunu mümkün kılacak bir yönetim anlayışı olarak takdim ediliyor: "Toplam kalite yönetiminin tanıtımı ve kurumsallaşması bireylerin davranışlarında ve tüm kurumların kültürlerinde anıtsal değişiklikler gerektirir" (Lea, 1999: 17). Söz konusu "anıtsal değişiklikler"in esası, hiç kuşkusuz, pazar kökenli emperatiflerin, genel eğitimin tartışılmaz amaçları olarak kabul ve tasdik edilmesidir. Kanımızca bu durum, üniversitenin genel eğitim yoluyla yerine getirdiği ve Habermas'ın "toplumsallaşma" diye adlandırdığı işlev bakımından hızla sömürgeleşmekte olduğunu, herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak denli açık bir bi-

çimde ortaya koymaktadır. Şimdi bakışımızı, üniversitenin bir diğer işlevine, yani "kültürel yeniden üretim"e çevirebiliriz.

Üniversitenin kültürel yeniden üretim işlevini üstlenmesinde merkezî bir rol oynayan sosyal ve beşeri bilimler, son birkaç onyıl boyunca yapısal bir dönüşüm geçirdiler. Söz konusu olan şey, en genel düzeyde, tümelden tikele geçiş olarak adlandırabileceğimiz bir zemin kaymasıydı. Bu zemin kayması, kendisini çok farklı formlarda, evrensel olandan yerel olana, belirlenimden olumsallığa, ortaklıktan farklılığa, politikadan kültüre, teoriden anlatıya, yazılmış/kaydedilmiş olandan hafızada saklı kalmış olana, yüksek kültürden popüler kültüre bir geçiş olarak gösteriyordu. Moderniteye yönelik eleştirilerden beslenen ve modernitenin büyük anlatılarını deşifre etmeyi, söz konusu anlatıların evrenselci çatısı altında yok sayılmış, bastırılmış ve gölgede kalmış olanlara ışık tutmayı amaçlayan bu geçiş, modernist projeler bünyesinde aşılmamış olarak kalan, hatta bizzat bu projeler tarafından yaratılmış olan farklı tahakküm ilişkilerini açığa çıkarmak istediği ölçüde özgürleşimci (*emancipatory*) bir boyut taşıyordu. Sosyal ve beşeri bilimlerde buna eşlik eden bir diğer değişim ise, eleştirel söylemin, özellikle üniversitelerde farklı bir disipliner güzergâh izlemeye başlamasıydı. Üniversite bünyesindeki eleştirel çalışmalar, geleneksel kulvarlarını terk ederek, felsefe, sosyoloji ve politika biliminden, edebiyat, tarih ve antropolojiye yöneldiler. Başka bir deyişle, kavramsal temelleri ve analitik araçları bakımından tikel olanı, kültürel farklılıkları ve modernist perspektiften irrasyonel olarak görünen insansal varoluş tarzlarını ele almaya yatkınlık taşıyan, onlar üzerine ama onların içinden düşünme imkânı sunan disiplinlere kaydılar (Delanty, 2001: 8).

Kanımızca, sosyal ve beşeri bilimlere damgasını vuran bu dönüşüm, neoliberalizmin yükselişi tarafından karakterize edilen günümüz koşullarında, her zamankinden daha tartışmalı ve daha fazla sorgulanması gereken bir nitelik taşıyor. Zira söz konusu bilimler, artık, kendi konularını oluşturan insansal dünyaya ilişkin kayda değer bir amaç refleksiyonu geliştirmekten aciz hale gelmiş bulunuyorlar. Yanlış anlaşılmaktan kaçınmak üzere hemen belirtelim ki, işaret etmek istediğimiz sorun, sosyal ve beşeri bilimlerin modernitenin evrenselci söylemi içerisinde bastırılmış olanı açığa çıkarmak istemeleri değil; daha genel olarak tikelin, yerelliklerin ve farklılıkların kültürel yeniden üretimin ağırlık merkezine yerleşmesi de değil; fakat tüm bunların, kamusal eleştiriye ve özgürleşim projelerine ilişkin imkânları tüketen bir epistemolojik zeminde gerçekleşiyor olması. Bugün sosyal ve beşeri bilimler, en iyi ihtimalle kültürel yapı ve pratiklerdeki ideoloji örüntülerini gösteriyor, ancak ideoloji-kritiğin dönüştürücü gücünü taşımıyorlar;[2] geçmişte saklı olanı bulup çıkarıyor, ancak geleceğe atıfta bulunamıyorlar. İlginç olan şu ki, moderniteyi, yalnızca evrenselci iddiaları nedeniyle değil, fakat aynı zamanda ve en az onun kadar önemli ol-

2 Bu sorunu daha spesifik bir bağlamda, 'kültürel çalışmalar' ve 'sol düşünce' arasındaki ilişkiler bakımından tartışan bir yazı için bkz. Birkan, 2002.

mak üzere, insansal ilişkileri nesneleştirici bir epistemolojiye (yani teknik akla) zemin teşkil ettiği için eleştiren yaklaşımlar, bugün teknik aklın en büyük meydan okumasına, yani moral, toplumsal ve politik amaçların kamusal tartışmadan dışlanmasına tatmin edici bir yanıt veremiyorlar. Burada ayrıntılı olarak inceleme imkânına sahip olmadığımız bu durum, üniversitenin kültürel yeniden üretim işlevi bakımından yıkıcı bir gelişmeye işaret etmektedir: Artık kültürel yeniden üretim, amaçlar tartışmasının askıya alınmış olduğu koşullar altında, yani kamusal alandan yalıtılmış bir fanusta gerçekleşiyor. Başka bir deyişle, Habermas'ın, üniversitelerin üstlenmekten kaçınamayacaklarını söylediği, kültürel gelenekleri "daimi olarak yeniden üretme veya geliştirme veya eleştirel bir tarzda dönüştürme" misyonu (1987: 3) giderek geçersizleşiyor.

Habermas, genel eğitimin ve kültürel yeniden üretimin yanı sıra, "üniversite formunda örgütlenmiş öğrenme süreçleri" yoluyla yerine getirilen ve teknik bilgi üretimine ya da mesleki formasyon aktarımına indirgenebilir olmayan üçüncü ve son bir üniversiter işlevin altını çizmekteydi: "Politik bilincin şekillendirilmesi". Daha önce de belirttiğimiz gibi "politik bilincin şekillendirilmesi", akademik tartışma ile demokratik tartışma arasındaki ilkesel ortaklığa (yani, "yalnızca aklın güç sahibi olması gerektiği" ilkesine) dayanıyor ve akademik tartışma *ethos*unun, aklın eleştirel kullanımını örneklemesi bakımından, demokratik tartışma *ethos*uyla ilişkilenmesi anlamına geliyordu. Hemen belirtelim ki, üniversitenin bu işlevi yerine getirebilmesi, Habermas'ın "mesleki bilinç tortusu" ya da "üniversite mensuplarının kendilerine dair yorumlarındaki ortaklık" diye tanımladığı (1989: 103) bilişsel (*cognitive*) bir yapının etkin mevcudiyetini, genel eğitim ve kültürel yeniden üretim işlevlerine kıyasla çok daha dolaysız bir biçimde gerektirir. Başka bir deyişle, üniversitenin çatısı altında aklın eleştirel kullanımına ilişkin amaçların gerçekleşmesi, genel eğitimin ve kültürel yeniden üretimin aksine, üniversite dışındaki etkenlerden bağımsız olarak doğrudan doğruya akademik topluluğun sorumluluğundadır. Bu nedenle de, "politik bilincin şekillendirilmesi" ile "mesleki bilinç tortusu" arasında özsel ve zorunlu bir ilişki söz konusudur. Kanımızca üniversite, bugün, genel eğitime ilişkin amaçların pazar yönelimli bir tarzda belirlenmesi ve kültürel yeniden üretimin toplumsal ve politik amaçlara ilişkin tartışmadan kopuşunun yanı sıra, "mesleki bilinç tortusu"nun tahribatına işaret eden ve dolayısıyla "politik bilincin şekillendirilmesi"ni doğrudan doğruya etkileyen bir gelişmeyle karşı karşıya: 'Performans ölçüm teknikleri' diye adlandırılan ve ölçülebilir olanın üstünlüğüne dayanan değerlendirme sistemlerinden söz ediyoruz.

Tartışmaya şunu sorarak başlayalım: Üniversite söz konusu olduğunda, mesleki bilinç, kendisini öncelikle ve asıl olarak nerede gösterir? Bu soruyu, herhangi bir tereddüt duymaksızın 'jüri sistemi' diye yanıtlayabiliriz. Jüri, akademik 'topluluğun', kendisi aracılığıyla akademik çalışmaları değerlendirdiği, akademik ünvanları verdiği ve en önemlisi de kendi 'üye'lerini seçtiği bir kurul

olarak, mesleki bilincin en yüksek düzeyde temsil edildiği yerdir. Üstelik jüri sistemi bünyesinde mesleki bilinç, doğrudan doğruya üniversitenin otonomisi olarak ortaya çıkar. Öyle ki, akademik ünvanları verme ve akademik topluluğun üyelerini seçme yetkisi, jüriden başka hiçbir merciye tanınmamıştır. Bu anlamda jüri sistemi, üniversitenin idari olarak değil, ama akademik olarak kendi kendisini belirlemesini ve yönetmesini ifade etmektedir. Bu kendini belirleme edimi, bizzat 'jüri' sözcüğünün ima ettiği üzere, ancak belli bir formda gerçekleşir, yani 'yargı' formunda. Jüriler, yargıda bulunmak üzere toplanırlar ve yargılarıyla akademik topluluğun otonomisini cisimleştirirler.

Bugün üniversitelerde hızla yaygınlaşmakta olan ve akademisyenlerin mesleki etkinliğini değerlendirmeyi amaçlayan 'performans ölçüm teknikleri', jüri sistemi ve bu sistemin kendisine dayandığı değerler açısından, sözgelimi "mesleki bilinç tortusu" veya üniversitenin otonomisi açısından nasıl bir anlam ifade ediyor? Elbette hiç kimse, en azından şimdilik, jüri sisteminin ilgasını ve performans ölçüm tekniklerinin yegâne yargıç olmasını önermiyor; ne var ki, giderek yaygınlaşmakta olan bu teknikler, prensip olarak, jüri sistemiyle aynı işleve sahipler (yani akademik liyakatın değerlendirilmesini amaçlıyorlar) ve bu nedenle de, akademik topluluğun 'yargıgücü'ne karşı, 'ölçülebilir olan'ın üstünlüğünü temsil ediyorlar. Performans ölçüm tekniklerinin, temel olarak iki şekilde gerekçelendirildiği veya haklılaştırıldığı söylenebilir. Bir yandan, yükseköğretimin kitleselleşmesine paralel olarak, üniversitelerin devasa kurumlar haline geldikleri ve bu durumun bürokratik olarak yapılandırılmış nesnel bir değerlendirme sistemini 'zorunlu' kıldığı söyleniyor. Diğer yandan ise, bunun yalnızca bir zorunluluk olmadığı, fakat aynı zamanda 'moral' olarak da daha üstün bir mekanizma olduğu; çünkü, performans ölçüm teknikleri sayesinde, başarının anonim ilişkiler içerisinde ödüllendirilerek, adaletsizliğin asgari düzeye indirildiği ileri sürülüyor.[3] Kanımızca bu savlar arasındaki ortaklık, her ikisinin de, üni-

3 İlhan Tekeli, performans ölçüm tekniklerini, sosyal bilimcilerin değerlendirilmesiyle sınırlı olarak tartıştığı yakın tarihli bir yazısında her iki gerekçeyi de örnekledi.

> Zorunluluk savına dair: "Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere, bütün dünyada yüksek eğitim az sayıda kişinin eğitildiği elitist bir eğitim olmaktan çıkmakta, ilgili yaş grubunun yüzde 60'ının eğitildiği bir kitle eğitimine dönüşmektedir. Eğitilen öğrenci sayısında büyük artışlar olmasına karşılık, yüksek eğitime ayrılan kaynaklarda bir daralma olmaktadır. Bu değişiklikler bir yandan üniversitelerin yapısını dönüştürmekte ve onları çokişlevli (*multiversity*) hale getirmekte, öte yandan üniversite öğretim üyelerinin komitelerle yönettikleri (*collegial*) kurumlar olmaktan çıkarmakta, girişimciliğin ağırlık kazandığı, yönetiminde işletmecilik kaygılarının hâkim olduğu kurumlar haline getirmektedir. Böyle bir ortamda tüm bilim insanlarının olduğu gibi sosyal bilim insanlarının da yükseltilmeleri için yapılan değerlendirmeler, dıştan ve bürokratik süreçlerle gerçekleştirilir hale gelmektedir. Bu da bilim insanlarının değerlendirilmesinin nesnelleştirilmesini bir gereksinme haline getirmektedir" (Tekeli, 2002/2003: 161).
>
> Moral üstünlük savına dair: "Günümüz dünyasında her profesyonelin değerlendirilmesi performans ölçütlerine dayanarak yapılıyor. Eğer içinde yaşadığımız toplumların kayırmacılığın hâkim olduğu adaletsiz toplumlar haline gelmesini istemiyorsak, insanların anonim ilişkiler içinde başarılarının karşılıklarını aldıkları toplumlar haline gelmesini özlüyorsak bu tür değerlendirme süreçlerini savunmamız ve geliştirmemiz gerekiyor. Aslında bunun her türlü emeğe saygılı olunmasının bir önkoşulu olduğu söylenilebilir" (Tekeli, 2002/2003: 159).

versitenin kendine özgü amaçlarını, dolayısıyla otonomisini parantez içine alan bir dil içerisinde ortaya konmuş olmasıdır. Yükseköğretimin kitleselleşmesi, hiç kuşkusuz, akademik çalışma ve etkinliklerin değerlendirilmesine ilişkin bir dizi yeni sorunu gündeme getirmektedir ve bu sorunlardan biri de, akademik topluluğun kayda değer ölçüde genişlediği koşullar altında liyakat esasının korunmasıdır. Ne var ki bu durum, kendiliğinden ve zorunlu olarak, performas ölçüm tekniklerinin yegâne çözüm olduğunu göstermediği gibi, ölçülebilir olanın üstünlüğüne dayalı bir değerlendirme sisteminin, yargıgücüne dayalı jüri sisteminden daha adil olduğu anlamına da gelmez. Üniversitenin karşı karşıya bulunduğu sorunları etkin ve verimli bir tarzda çözüme kavuşturmayı vaat eden performans ölçüm merkezli girişimler, etkinliklerini ve verimliliklerini, jüri sisteminin esası olan şeye, yani üniversitenin otonomisine atıfta bulunmuyor olmalarına borçludurlar. Bunun, mesleki bilinç açısından neden yıkıcı olduğunu görebilmek için, bakışımızı yeniden jüri sistemine çevirmek ve söz konusu sistemin normatif zeminini hatırlamak durumundayız.[4]

Her yargı edimi, hiç kuşkusuz, kendisinden hareket edeceği veya kendisine atıfta bulunacağı bir ölçüte bağlıdır. Üniversite jürileri söz konusu olduğunda, bu ölçütün, akademik topluluğun ortak ölçütü olmak anlamında nesnel bir karakter taşıması gerekir. Ancak bu nesnellik, bir hukuk maddesinin, bir yasanın sahip olduğu nesnellikle aynı mahiyette değildir. Zira jüri üyeleri, belli bir edimin 'verili' kurallar karşısındaki durumunu belirlemek üzere değil, fakat bir akademik çalışma veya çalışmalar kümesini değerlendirmek ve onun niteliği hakkında yargıda bulunmak üzere biraraya gelirler. 'Nitelik' diye adlandırdığımız şey ise, tanımı gereği, önceden belirlenebilir ya da verili kurallar çerçevesinde saptanabilir olmaktan uzaktır. Jüri, prensip olarak, benzersiz bir şeyle karşı karşıya olmalıdır ve bu nedenle, yaptığı iş, verili yasalarla çalışan 'hakim'inkinden ziyade, çalışma alanının temel sorunlarını ve farklı veçhelerini tanıyan, ancak el altında hazır bir ölçüte sahip olmayan 'eleştirmen'in işine benzemektedir. O halde, jürinin kendisinden hareketle yargıda bulunabileceği bir ölçüt derken, akademik topluluğa müşterek bir tarzda ait olması bakımından nesnel bir nitelik taşıyan, ancak bir yasa maddesinin aksine somut olarak verili olmayan bir ölçütü kastediyoruz. Jüri üyelerinden beklenen şey, Kantçı terimlerle ifade edersek, bir tikeli verili bir tümelin altına yerleştirmeleri değil, fakat verili bir tümele sahip olmaksızın, tikel hakkında nesnel bir yargıda, yani akademik topluluğun tümü tarafından tasdik edilebileceğini düşündükleri türden bir yargıda bulunmalarıdır.

Böyle bir yargının yegâne ölçütü, ancak ve ancak -yine Kant'ın terimiyle- akademik topluluğun 'ortak duyusu' (*sensus communis*) olabilir. Neyin 'değerli' veya 'nitelikli' olduğunu gösteren, dolayısıyla akademik liyakatı muhafaza eden şey, akademik topluluğun müşterek olarak sahip olduğu ve tüm pratiklerinde (yani

4 Bu analiz, daha önce "Üniversitenin Devlet Zihniyetine Entegrasyonu", *Birikim*, 142-143, 2001'de yer almıştır.

"öğrenme süreçleri"nde) yeniden ürettiği bir ortak duyudur. Ortak duyu, ortak bir dünyayı gerektirir ve o dünyada olup bitenleri genelleştirilebilir bir bakış açısından görmeyi mümkün kılar. Ortak duyunun elle tutulamaz, somut olmayan, ama yine de bütünüyle gerçek olan nesnelliği, akademik topluluğu birbirine bağlayan amaçların ve bu amaçları gerçekleştiren pratiklerin nesnelliğinden gelir. Her ders, her seminer, her sempozyum, her tez çalışması böyle bir pratiktir. Akademik değer veya nitelik ya buralarda ortaya çıkar ya da hiçbir yerde ortaya çıkmaz. Nitekim jüriler, tikel bir çalışmanın akademik topluluğun ortak duyusu tarafından yargılanmasını mümkün kıldıkları için ve bunu mümkün kılacak başka bir sistem varolmadığı için, hem mesleki bilincin en yüksek düzeyde temsil edildiği, hem de üniversitenin otonomisinin cisimleştiği kurullardır.

Burada, hiç kuşkusuz, bir 'ideal durum'dan söz ediyoruz; fakat Habermas'ın daha gerçekçi bir dille "mesleki bilinç tortusu" diye adlandırdığı şey de, ancak bu ideal durumun ışığı altında kavranabilir. Ölçülebilir olanın üstünlüğüne dayanan performans değerlendirme tekniklerinin yargıgücünü ikame ettiği ve buna bağlı olarak ortak duyunun çözülmekte olduğu bir üniversite, "politik bilincin şekillendirilmesi"ne herhangi bir katkıda bulunamayacağı gibi, ancak teknokratik bir bilincin şekillendirilmesine hizmet edebilecektir.

Üniversitenin geleceği: *Theoria* ve *tekhne*nin ötesinde

Söze başlarken, üniversitenin bugün kendi varlık nedeni konusunda bir referans krizi yaşadığını belirtmiştik. Bu krizi anlamak için, bir yandan, modern üniversitenin kurucu kavramına, yani üniversite ideasına başvurarak, onun dönüşümünü serimlemeye; diğer yandan da, söz konusu ideadan geriye kalan şeyin, yani "üniversite formunda örgütlenmiş öğrenme süreçleri"nin neoliberalizmin yükselişi karşısında nasıl bir deformasyon geçirmekte olduğunu göstermeye çalıştık. Geldiğimiz noktada şunu söyleyebiliriz: Üniversitenin içinde bulunduğu krizin belirleyici özelliği, "üniversite formunda örgütlenmiş öğrenme süreçleri"nin, üniversiter amaçlara atıfta bulunamaz bir hale gelmiş olmasıdır.

Habermas, üniversitenin kendisi ortadan kalkmadıkça, üniversite ideasının şu veya bu biçimde varlığını sürdüreceği görüşündeydi:

> Üniversiteler, halen, kayda değer bir işlevler kümesi dolayımıyla yaşam-dünyasına kök salmış durumdadır. Elbette, yaşam-dünyasının kendisini yeniden üretmesini sağlayan genel süreçler, yani toplumsallaşma, kültürel aktarım ve toplumsal entegrasyona yönelik irade oluşumu süreçleri, üniversite içerisinde ancak bilgi edinimi için programlanmış akademik öğrenme süreçlerinin son derece yapay koşulları altında sürdürülmektedir. Bu karmaşık yapı bütünüyle parçalanmadıkça, üniversite ideası tamamen ortadan kalkamaz (1989: 107-108).

Oysa bugün, genel eğitime ilişkin amaçların pazara endekslenmesiyle, kültürel yeniden üretimin toplumsal ve politik amaçlardan kopuşuyla ve nihayet, yargıgücü ile üniversiter ortak duyunun, performans ölçüm teknikleri tarafından alaşağı edilmesiyle karşı karşıyayız. Bu fenomenler, üniversite ideasının ortadan kalkması için, üniversitenin bütünüyle parçalanmak zorunda olmadığına işaret etmektedir. Üniversitenin yaşam-dünyasını yeniden üretiyor olması, yaşam-dünyasının kendisi sömürgeleştirildiği sürece, üniversite için anlamlı bir teminat oluşturmayacaktır. Üniversite, genel eğitime, kültürel yeniden üretime ve aklın eleştirel kullanımına dair amaçları tartışmaktan, tanımlamaktan ve akademik pratiklerinde nesnelleştirmekten hızla uzaklaşmaktadır. Ve bu nedenle, gerçekten de bir "olmak veya olmamak" sorunuyla karşı karşıyadır. O halde soralım: Modern üniversitenin tarihini, kendi değerini kendinde taşıyan evrensel bilgi idealine adanmışlıktan, "saf pazar mantığı"nın ve pazara özgü ilişki formlarının hâkimiyetine uzanan bir süreç olarak mı okuyacağız? Bir ucunda *theoria*nın, diğer ucunda *tekhne*nin; bir ucunda üniversite ideasının, diğer ucunda ise şirketleşmiş veya girişimci üniversitenin yer aldığı bir tarih olarak, yani sona ermiş bir tarih olarak...

Kanımızca, Habermas'ın üniversite ideasını bilginin tözselliği zemininde değil, iletişimsel süreçler zemininde yeniden yapılandırmaya yönelik girişimi, göstermeye çalıştığımız gibi bugün gerçek bir meydan okumayla karşı karşıya olmakla birlikte, halen geçerli bir alternatif olmayı sürdürmektedir. Şu iki nedenle: İlk olarak, Habermas'ın refleksiyonu, üniversiteyi ne *theoria*nın ne de *tekhne*nin terimleriyle düşünmesi bakımından, bilginin tözselliğini yitirdiği koşullar altında üniversite ile pazar arasındaki sınırın ortadan kalkmasının zorunlu veya kaçınılmaz olmadığını gösteriyor. Başka bir deyişle üniversite, *theoria*ya ev sahipliği yapmaktan, tabiri caizse bir fildişi kule olmaktan çıktığı ölçüde, *tekhne*ye teslim olmak ve pazarın bir bileşeni haline gelmek zorunda değildir. Bugün üniversitenin pazar tarafından giderek daha fazla işgal edilmesini mümkün kılan şey, bilginin tözselliğini yitirmiş olmasından ziyade, pazar dinamiklerini denetleyecek ve dizginleyecek herhangi bir politik çerçevenin bulunmayışı, yani ulus-devletin bu yöndeki işlevlerini yitirmekte veya onlardan pazar lehine vazgeçmekte oluşudur. Dolayısıyla, Habermas tarafından altı çizilen üniversiter işlevlerin bir üniversite ideasından söz edebilmemizi mümkün kılacak tarzda yerine getirilebilmesi, yalnızca üniversitenin kendisine değil, fakat aynı zamanda ve kaçınılmaz olarak, "saf pazar mantığı"nın dizginlenmesine veya ketlenmesine bağlıdır. Bu, hiç kuşkusuz, ancak politikadan bekleyebileceğimiz bir görev. Nitekim Bourdieu, söze başlarken atıfta bulunduğumuz yazısında (1998), neoliberalizmin yükselişi karşısında izlenebilecek yegâne yolun, "bencil çıkarların kovalanmasını biricik yasası olarak benimsemeyecek" bir toplumsal düzen arayışını, dolayısıyla "kolektif olarak ulaşılan ve kolektif olarak onaylanan amaçlara yönelik akılsal arayış"ı sürdürmek olduğunu söylüyor-

du. Ve hemen arkasından, bu arayışın ulus-ötesi bir düzeyde sürdürülmesi gerektiğini ekliyordu. Habermas'ın üniversite refleksiyonunu geleceğe açık kılan ikinci neden, tam olarak burada saklıdır. Habermas tarafından vurgulanan üniversiter işlevlerin gerçekleşmesi, Humboldtçu üniversite kavrayışının aksine, zorunlu olarak ulus-devlete bağımlı değildir; yani ulus-ötesi bir politik çerçeveyle, bu da demektir ki kozmopolit bir projeyle telif edilebilir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Üniversite, bugün içinde bulunduğu referans krizini aşabilir ve modern toplumda üstlenmiş olduğu işlevleri, tözsel bir bilgi anlayışına dayanmaksızın ve ulus-devletin kültürel taleplerine bağlanmaksızın sürdürebilir; ancak ve ancak, "saf pazar mantığı"nı dizginleyecek politik bir çatının tesisi kaydıyla...

KAYNAKÇA

Arıöz, F., Aydoğdu, H., Çetindamar, D. (1997) "Bilim ve Teknoloji Politikaları ve Üniversiteler", (der.) E. Akalın, H. Aydoğdu, R. Saraoğlu, *Bilim, Bilim Politikası ve Üniversiteler* içinde, Bağlam Yay., İstanbul, s. 273-279.

Balkız, Ö. I. (2002) *Küreselleşme ve Esnek Yönetim - Değişen İş Organizasyonları Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Birkan, T. (2002) "Solun Son Sözü 'Kültürel Çalışmalar' mı?", *Toplum ve Bilim*, 94, s. 6-15.

Bourdieu, P. (1998) "The Essence of Neoliberalism", çev. J. J. Shapiro, *Le Monde diplomatique*, Erişim: http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu.

Cafoğlu, Z. (1999) "TKY ve İnsan", (der.) Mithat Çoruh, *Yüksek Öğretimde Toplam Kalite Yönetimi Prensiplerinin Uygulanması* içinde, Haberal Eğitim Vakfı, Ankara, s. 61-75.

Çiğdem, A. (1994) "Üniversitas'ın Çöküşü", *Birikim*, 67, s. 50-55.

Delanty, G. (2001) *Challenging Knowledge - The University in Knowledge Society*, SRHE & Open University Press, Buckhingam.

Gençyılmaz G., Saim, Z. (1999) "Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 28/2, s. 9-35.

Habermas, J. (1987) *Towards a Rational Society*, çev. J. J. Shapiro, Polity Press, Cambridge. [Habermas, J. (1992) *Rasyonel Bir Topluma Doğru*, çev. A. Çiğdem - M. Küçük, Vadi Yay., Ankara.]

Habermas, J. (1989) *The New Conservatism*, çev. S. W. Nicholsen, Politiy Press, Cambridge.

Klein, N. (2001) "Müşterek Olanı Yeniden Ele Geçirmek", (der.) O. Akınhay, *New Left Review - Türkiye Seçkisi*, Everest Yay., İstanbul, s. 85-97.

Kwiek, M. (2000) "The Nation-State, Globalization, and the Modern Institution of the University", *Theoria - A Journal of Social and Political Theory*, 96, s. 74-99.

Lea, J. W. (1999) "Sağlık Hizmetinde Çalışanların Eğitiminde Kalite Ölçme", (der.) Mithat Çoruh, *Yüksek Öğretimde Toplam Kalite Yönetimi Prensiplerinin Uygulanması* içinde, Haberal Eğitim Vakfı, Ankara, s. 13-18

Martin, B.R. - Etzkowitz, H. (2000) "The Origin and Evolution of the University Species", *Journal for Science and Technology Studies*, 13 (3-4), s. 9-34.

Nattrass, H. (1999) "Why is Continuous Quality Improvement Important in Higher Education", (der.) Mithat Çoruh, *Yüksek Öğretimde Toplam Kalite Yönetimi Prensiplerinin Uygulanması* içinde, Haberal Eğitim Vakfı, Ankara, s. 277-282.

Olssen, M. (2002) "The Restructuring of Tertiary Education in New Zealand: Governmentality, Neo-Liberalism, Democracy", *McGill Journal of Education*, 37(1), s. 57-87.

Tekeli, İ. (2002/2003) "Sosyal Bilimcilerin Performanslarının Değerlendirilmesinde Kullanılan Ölçütleri Tartışmaya Açmak", *Toplum ve Bilim*, 95, s. 159-170.

Üniversitede feminizm? Bağlam, gündem ve olanaklar

*Serpil Sancar**

Feminizmin üniversiteye girişi ve kadın çalışmalarının akademik bir alan olarak ortaya çıkışı

'Kadın çalışmaları', akademik bir alan olarak 1960'ların sonlarından itibaren ABD ve bazı Avrupa ülkelerindeki önemli üniversitelerin idari yapısında ortaya çıktığında herhalde çok az kişi bu alanın bugün neredeyse evrensel bir nitelik kazanmış halini hayal edebiliyordu. Bugün en saygın üniversitelerin çoğunda lisans, yüksek lisans veya doktora düzeyindeki akademik eğitim programlarına çeşitli biçimlerde 'entegre' olmuş ders programlarından, bu amaçla kurulmuş araştırma merkezlerinden, bu alanda çalışan akademisyenleri bir araya getiren uluslararası düzeyde örgütlenmiş dernek, grup ve iletişim ağlarından, özel arşiv ve kütüphanelerden oluşan akademik bir alanla karşı karşıyayız. Türkiye'de bu konuda akademik, politik ya da 'popüler' tartışmaların olmadığı gerçeği[1] ile

(*) AÜSBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Siyasetbilimi Anabilim Dalı.

1 Üniversitelerde kadın çalışmaları alanındaki akademisyenlerin alanın sorunlarını tartışmak üzere bir araya ilk gelişi 20-21 Mayıs 1996 tarihinde Ankara'da KASAUM tarafından yapılan bir toplantıyla gerçekleşti. İkinci toplantı hemen aynı yılın Kasım ayında Kadın Eserleri Kütüphanesi tarafından İstanbul'da düzenlendi. Takip eden yıllarda Çukurova Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi ve Ege Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi tarafından iki toplantı daha yapıldı. Fakat, bu toplantılar alanda çalışan akademisyenleri kalıcı olarak biraraya getiren iletişim ağı, periyodik kongreler gibi sonuçlar üretmedi. Bu toplantılardan geride, tartışmaları, sorun tanımlarını, çözüm önerilerini içeren ortak bir rapor ya da metin de kalmamıştır. Yani, Türkiye'de kadın çalışmaları alanının kendi içinde formel bir akademik iletişimi hâlâ yoktur; mevcut durum informel ve kişisel ilişkilere dayalı bir yapı olarak varlığını sürdürüyor. Bu durumu değiştirmek üzere A.Ü. KASAUM, 23-24 Ocak 2003 tarihleri arasında Ankara'da "Üniversite'de Kadın Çalışmaları-I" başlıklı bir toplantı daha düzenledi. Yine sınırlı katılımla gerçekleşen bu toplantı, öğrencilerin katılımını da sağlamak ve tartışmaları basılabilir hale getirmek gibi bazı görevleri yerine getirmiş durumda. Bkz. Toplantı tutanakları, KASAUM. Toplantı tanıtım ve yorumu için bkz. Timisi, 2003.

dünyadaki bu gelişim çelişkili görünse de Türkiye'de olup biteni tartışmaya da bir köşesinden başlamakta geç kalınmamalı. Bu yazı, söz konusu yaygınlaşmanın nedenlerinden çok, ortaya çıkışındaki iddialarını ne ölçüde gerçekleştirdiği ve bu gelişmenin Türkiye'ye özgü boyutlarını tartışmayı amaçlıyor.

Kadın çalışmaları alanının bir bilgi alanı olarak tanımlanması ve bunun akademik bir eğitim ve araştırma alanına dönüşmesi sürecinde kadın çalışmalarının kendini diğer akademik disiplinlerden farklı olarak nasıl tanımlamaya çalıştığını görmek gerekir. 1979'da Adrienne Rich bunu anlatmak için temel bir soru soruyordu: Bir kadın kendi-bilincine ve kendi-kararlarına sahip bir insan olabilmek için hangi bilgilere gereksinme duyar? (Rich, 1987). Kendi sansürsüz tarihini, kendi bedeninin nasıl politik bir alan, cinsel nesne veya tüketim kodu haline geldiğini, neden her yerde kadın emeğinin ücretsiz/karşılıksız ya da aynı düzeydeki erkek emeğinden her zaman daha ucuz olduğunu, neden eşit vatandaşlık haklarına sahip olamadıklarını, neden devlet, bilim, hukuk, medya ve siyaset gibi büyük 'özne'lerin bu konularda sessiz kaldığını bilmesi gerekmez mi? Bu ve benzer soruların yanıtlarını araştıracak bir bilgi alanının ve bu bilgileri öğretecek bir eğitimin oluşması kadınların kendi ortak bağlamları hakkında kendi cehaletlerinin gerilemesine yol açmaz mı?

Bu soruların yanıtlarının bugün ne kadar verilebildiği veya bu soruların hâlâ geçerli sorular olup olmadığı tartışmasına girmeden, kadın çalışmaları alanının neyle uğraştığını bu sorulardan anlayabileceğimizi söyleyerek devam edebiliriz. Yani, kadın çalışmaları alanı kısaca kadınların nasıl ezildiği, ama buna rağmen nasıl varolduğu ve bununla başetmeyi nasıl becer-ebil-diği; bu mücadelelerin tarihi, yani cinsiyete dayalı ezilmenin bugüne kadar nasıl devam edebildiğini anlamaya çalışmak olarak tanımlanabilir.

Kadın çalışmalarının akademik alanda kurucu öğesi tartışmasız feminist düşünce ve politikanın mevcudiyetidir. Ama, dünyada ve Türkiye'de kadın çalışmaları alanında feminist olmayan başka yaklaşımların varlığı da bir gerçekliktir. Akademi içinde, kadın çalışmaları alanında feminist olan ve olmayan yaklaşımların farkı ve ilişkisi üzerine konuşmadan önce 'feminist' olandan kastın ne olduğunu açıklamalıyız. Akademideki feminist çalışmalar alanı, kendini mevcut klasik disiplinler karşısında tanımlarken yarattığı farklılıklar ve değişik yönlere giden kuramsal ve politik eğilimlere rağmen, bence, geniş bir ortaklıklar[2] alanına da sahiptir. Her şeyden önce akademik feminizm, mevcut 'bilim' anlayışı içinde kadınların yaşamlarını ve bunun içindeki sorunları görünmez, ikincil ve değersiz kılanın ne olduğunu anlama ve değiştirme çabasıdır. Bu içerik, mevcut toplumsal araştırma konularına sessizce bir yenisini eklemeyi, yani klasik sosyal bilimler endeksine yeni ortaya çıkmış bir toplumsal olgunun taze ve güncel hafifliği ile neşeli bir araştırma konusu katmayı hedeflemiyor. Tersine, mevcut bil-

2 Ortaklıkların ne olduğunu saptamaya çalışan iki örnek çalışma için bkz. Zmroczek ve Duchen, 1991: 24; Easton, 1996: 2-5.

me tarz-lar-ını eleştirel bir gözden geçirmeye tâbi tutarak burada kadınların dışlanmasına, yok sayılmasına neden olanı ortaya çıkarmaya çalışıyor.

Akademik feminizm bu amacını gerçekleştirirken, kadınların bugüne kadar çoğu zaman görünmez, sessiz veya bilinçaltında kalmış yaşam deneyimlerini[3] araştıracağını söylüyor. Dahası, bu deneyimlerin neden bugüne kadar sosyal bilimlerin 'olgu' tanımı içine girmediğini sorgulamayı ve bu deneyimlerin bilgisine ulaşmayı olanaklı kılan bir epistemeloji geliştirmeyi vaat ediyor. Kendi bilgi alanını oluştururken kadınların gündelik yaşam içinde -çoğu zaman farkında olmadan- biriktirdikleri kişisel yaşam deneyimlerinin, becerilerinin ve farkındalıklarının epistemolojik önemini ortaya çıkararak ilerlemeye çalışan bu bakış, araştırmacı ve araştırılan nesne ikilemini reddederek bilginin eşitlikçi bir bağlamda da üretilebileceğini iddia ediyor.

Akademik feminizm, kendi akademik alanını kurarken sadece bilimin tanımını kadınların gözünden yapmakla kalmıyor, akademik eğitim tanımını da sorguluyor; kadınları güçsüzleştirmeyen, öteleyip ikincilleştirmeyen eğitim stratejileri ve pedagojik yöntemlerin geliştirilmesini kendi akademik alanının önemli bir kurucu öğesi kabul ediyor. Öte yandan, 'bilim yuvası' olarak görülen akademi gibi elit eril alanların içinde, kadınların geçişini engelleyen görünmez duvarların görünür kılınmasına ve yıkılmasına çalışarak, her akademik disiplin içinde ve karar noktalarında kadınların eşit varoluş koşullarını araştırıyor. Araştırma, eğitim gibi temel alanlarda kullanılan akademik kaynakların kullanım alanlarından dışlanan ya da eşit olarak yararlanamayan kadın çalışmaları alanını eşit saygınlıkta akademik bir alan haline getirmeye çalışıyor.

Akademik feminizm, bütün bu iddialarını gerçekleştirmek için bilim, sanat ve gündelik yaşamda egemen dilin eril yapısını değiştirmek gerektiğini söylüyor. Bu dilin kadınları aşağılayan, alaya alan, yok sayan, güçsüzleştiren veya diğer tür ayrımlara tâbi tutan eril içeriğini değiştirmek için 'feminist bir leksikon' yaratma gereğini tartışıyor. Bunun yanı sıra, kadınların yaşam deneyimlerini ve sorun alanlarını görünür kılacak bir veri alanı, bilgi bankası ve veri gösterge sistemi geliştirerek bunun ulusal ve uluslararası gelişmeleri izlemek için kullanılan 'bilimsel göstergeler' içine katılmasına çalışıyor.

Akademik feminizmin en önemli özelliklerinden bir başkası da tek ve yekpare bir kadınlıktan bahsetmenin aslında kadınları yok saymak anlamına geldiğinin farkında olması ve farklı kadınların farklı kurtuluş yolları olabileceğini baştan kabul etmesidir. Bu kabulden de anlaşılacağı üzere, farklı akademik feminizm alanlarının ortak kesiti bütün bilgi türlerinin tarafsız değil taraflı -yani

---

3 'Deneyim' kelimesini burada epistemolojik bir tercihin göstergesi olarak kullanıyorum. Diğer deyişle, insanların gündelik hayatta başından geçen olaylar olarak değil, 'bilim'in hakkında sistematik bilgi üreterek anlamaya çalıştığı olgu olarak ve bilen özne-bilinen nesne ikilemi içinde nesneleştirilmemiş, hiyerarşik tanımlarla kısıtlanmamış, kendi adına varolan ve konuşabilen kadın 'özne'lerin kendileri hakkında anlattıklarını kastediyorum. Bu tür deneyim tanımı için bkz. Lubenska, 1991; Scott, 1992.

politik- olduğu gerçeğinden hareketle, kendi taraflılık alanlarını tanımlayan ve tartışmaya açan 'eleştirel epistemoloji' içine baştan kendini konumlandırıyor olmasıdır.

Akademik feminizmin 'ezilme'ye duyarlı kuram ve yöntem geliştirme çabası onu kadın çalışmaları alanının dışına taşımıştır. Doğrudan kadınlarla ilgili olmasa bile, cinsiyet temelli diğer iktidar örüntüleri başta olmak üzere her tür ayrımcılık, dışlama, susturma ve yok sayma stratejilerini anlama ve çözümlemede feminist eleştirinin getirdiği olanaklar sosyal bilimlerin birçok alanında önemli değişim dinamikleri yarattı. Toplumsal cinsiyetin, toplumsallığı anlamada önemli bir analitik kategori haline gelmesi ve sınıfsal, etnik, bölgesel, dinsel özelliklerin sahip olduğu 'açıklayıcı değişken' sıfatına kavuşması yakın dönemlerde sosyal bilimlerde gözlenen en çarpıcı değişimlerden biridir. Kadın çalışmaları alanından çıkan bu eleştirel enerji toplumsal cinsiyet (*gender*) araştırmaları, etnik çalışmalar, kültürel çalışmalar gibi akademinin yeni alanlarını büyük ölçüde etkilemiş görünüyor. Bugün gelinen noktada tartışılan şey[4] ise kadın çalışmaları alanı ile ondan etkilenen diğer eleştirel alanlar arasındaki ilişkinin nasıl olacağı- hatta kadın çalışmalarının diğer alanlar tarafından ikincilleştirilme olasılığının ne ölçüde gerçek olduğudur.

Akademik feminizm: Sokaktan sınıfa, eylemden kurama mı?

Anlaşılacağı üzere, akademik feminizm kendini baştan itibaren politik bir duruş/tercih olarak ortaya koymaktadır ve bunu da politik tercihler karşısında yansız ve nesnel kalınabileceği iddiasının yaygın kabul gördüğü akademi içinden yapma iddiasındadır. Bu kadar 'radikal' denebilecek bir kimlik ile akademinin soğukkanlı iktidar dehlizleri nasıl dolaşılacaktır? Her şeyden önce şunu hatırlatmak isterim ki, akademik feminizmin kendini tanımlama sürecinde ortaya çıkan bir akademik alan olarak 'Kadın Çalışmaları'nın ilk 'sahip'leri çoğunlukla, feminist hareketten gelen aktivist kadınların akademisyen olmasıyla ortaya çıkan bir öncü kuşaktı. Bu öncü/kurucu kuşağın ilk başlarda üniversitede verdikleri dersler ise çoğu zaman kredisiz, herkesin katılımına açık, esnek biçimli dersler, atölyeler ve kurslar şeklinde ortaya çıkmıştı. Bu öncü kuşak kendilerini 'uçuk', 'fantazi', 'moda akım', 'disiplin dışı', 'sert ve vahşi' gibi sıfatlarla niteleyenlere çok aldırmadan yol aldılar. Kısacası, kadın çalışmalarının başlangıcında feminist kadın hareketi ile doğrudan ilişkili feminist kurucuların olması tesadüfi değildi. 1970'li yılların sonlarında feminist hareket, politik mücadele alanını sokaktan iktidar odaklarına doğru genişletti; devleti ve siyasal partiler gibi kurumlaşmış, yapılaşmış alanlardaki iktidar ilişkilerini değiştirme talebi üniversiteyi de içine aldı. Feminist hareketin gereksinimi, kadınları ezen

4 Kadın çalışmaları alanı ile diğer eleştirel alanlar arasındaki ilişkiler üzerine ilginç tartışma örnekleri için bkz. Evans, 1991; Yeğ, 1997.

iktidar ilişkilerini açıklayacak kuramların gelişmesi ve bunu gerçekleştirecek yöntemlere kafa yormaktı. Yani, 1960'ların sonlarından itibaren sokaklarda radikal siyasetin değişik biçimlerini sergileyen feministler hayatı değiştirmek için gereksindikleri bilgi alanını tanımlamaya çalışıyorlar ve akademiye de bu amaçla yerleşmeyi amaçlıyorlardı.

Burada belirtmek gerekir ki, feminizmin akademiye girişi sadece feministlerin akademiye girişi anlamına gelmiyordu. Üniversitenin idari bir birimi haline gelen kadın çalışmaları alanı, kendi içine alacağı akademik faaliyetleri tanımlarken, bazı yerlerde, yukarıdaki tarzda bir feministlik kriteri aranmamış ve kadınlarla ilgili her tür çalışmayı aynı çatı altında toplama eğilimi göstermiştir. Öyleyse açıktır ki, akademide feminist olan ve olmayan kadın çalışmaları gibi bir farklılığın yarattığı sonuçlar tartışılması gerekenler arasındadır. Akademide feminist çalışma yapmanın kriterleri üzerine tartışmalar dünyada çok yaygın ve yoğun olarak sürmekle birlikte, bu tartışmaların zenginliğine gölge düşürmeyecek bir tanımın çok açık ve net olarak yapılabileceğini düşünüyorum. Feminizmin akademideki amacı kadınları, hakkında bilgi üretilen bir bilimsel 'nesne' konumundan çıkarmak ve kendisi için gereken bilgiyi kendisi üretip tanımlayan 'özne' konumuna getirmektir. Bu amaç üzerinde birleşilmekle birlikte bunun nasıl gerçekleşeceği asıl tartışma alanıdır.

Burada akademik feminizmin gelişimi ile ilgili özgünlükler konuşulurken, akademinin bu radikalizmi kabullenişine ve içermeye çalışmasına ilişkin farklı deneyimlerin varlığına dikkat çekmek isterim. Akademi, en 'sofistike' iktidar alanlarından biri olarak, kadın çalışmaları alanı ile ilişki sürecinde değişik coğrafyalarda değişik iktidar çatışmaları ve eklemlenmeleri yaşadı. Kadın çalışmaları, bir yandan, marjinal, önemsiz, dahası fantazi hatta 'magazin işler' olarak algılandı ve görmezden gelindi; ciddi akademik faaliyetlerin serin sularına sokulmadı. Geçmişte bazı 'başarısız', 'hırslı' ya da 'işe yaramaz' görülen kadın akademisyenler buraya 'gönderildi'; ya da, üniversitede erkekler arasındaki yoğun rekabet stresinden kaçan kadın akademisyenlerin sığınma yeri bile oldu. Öte yandan, bu alanda ortaya çıkan bazı 'akademik starlar' ve 'feminist prensesler' ile işbirliği ve uyumlu ilişkiler geliştirilen üniversitelerde 'vitrin' parlak oldu; ama alanın geri kalanı, çoğu zaman, yokmuş gibi davranıldı. Kısacası, ne akademi, feminist akademisyenleri kolayca kabullendi; ne de feministler akademi içinde olanları eleştirisiz ve sorgusuz kabullendiler. Feminizm ile akademi arasındaki bu tarihî birleşme sürecinin çeşitli mutlu ve mutsuz hikâyeleri bölgelere, üniversite yapılarına ve feminizm türlerine göre çeşitlilik gösterdi.[5] Bu yazı da, bu hikâyelerin Türkiye'de yaşanan versiyonları hakkındaki düşünceleri içeriyor.

---

5 Bu hikâyelerden bazıları için bkz. *Feminist Studies*, Vol. 24, No. 2 Summer, 1998, ve Vol. 27. No. 2 Summer, 2001 sayıları.

Akademik feminizmin tarihsel bağlamı I: Klasik disiplinlere bir alt alan olarak kadın çalışmalarının gelişimi

Türkiye'de kadın çalışmaları alanının akademik disiplinler içinde bir çalışma alanı olarak ortaya çıkışı 1970'lerde gerçekleşmiştir. Kendi uzmanlık alanlarında kadınların sorunlarıyla ilgilenmeye başlayan 'öncü' denebilecek kadın akademisyen kuşağının yaptıkları çalışmalarla bu dönem boyunca beslenen kadın çalışmaları, klasik sosyal bilim disiplinleri içinde birer alt-alan olarak tanımlanabilecek bir konuma geldi. Daha doğrusu, klasik disiplinler içinde yeni bir eğitim ve araştırma konusu olarak, mevcut disipliner ayrıma paralel bir gelişim oluştu; 'aile ve kadın', 'hukuk ve kadın', 'siyaset ve kadın', 'devlet ve kadın', 'işgücü ve kadın' tipi temalanan[6] bir çalışma alanları ve 'konu'lar bileşimi haline geldi.

Bu 'kurucu dönem' bence bir tür kendiliğinden ve zorunlu bir aşama olarak yaşandı ve kendinden sonra gelen çalışmaları besleyecek çok zengin bir bilgi birikimi sağladı.[7] Gerçekleşen şey, klasik sosyal bilimler kavramalarının öncelikle kadınların yaşam deneyimlerini içerecek biçimde yeniden tanımlanması olmuştur. Örneğin sosyal rol kavramı cinsiyete dayalı rol kavramını beslemiş, işbölümü kavramı cinsiyete dayalı işbölümü kavramının kullanımını kolaylaştırmıştır.[8]

Bu kuşağın, alanı sessizce ikinci kuşağa bıraktığı 1980'li yılların sonlarında ise yükselen feminist hareketin politik bakışının ve epistemolojik eleştirisinin önemli bir odak noktası oluşturduğunu ve mevcut durumu eleştirmeye başladığını görüyoruz. Üniversitede feminizmin olanaklı olup olamayacağı tartışması yoğun olarak bu noktadan sonra başlamıştır. İkinci dönem olarak nitelenebilecek bu dönemde üniversitede kadın çalışmaları alanı yeni idari ve hukuki boyutlar kazanmıştır. Lisans ve lisans üstü eğitiminin klasik dersleri içinde kadın sorunlarını anlatmanın yanısıra, doğrudan kadın ve toplumsal cinsiyetle ilgili dersler programlarda görünmeye bu dönemde başladı. Feminist kuramsal eleştiri giderek görünürleşti ve kuramsal temeldeki eğitimin 'prestij' düzeylerine tırmanmaya başladı.

Dönemin özelliği sadece kadın çalışmaları alnında yüksek lisans programlarının oluşumu değildi; araştırma merkezleri ve kadınların yazılarını derleyen kütüphane[9] gibi özgün kurumlar ile geniş bir yelpazeye yayılan faaliyet alanla-

---

6 Kadın çalışmaları alanının bu tür başlıklandırılması hâlâ egemen bir form olarak varlığını sürdürüyor. Bunu mevcut ders programlarında yer alan ders adlarından ya da yayın dünyasında bu alanda yayınlanan kitapların başlıklarından çıkarmak olanaklıdır.

7 Bu dönemin bakış açısını en kusursuz temsil eden ve bir tür köşetaşı niteliği taşıyan veriler için, bu öncü kuşağın en önemli isimlerinden Nermin Hoca'nın derlediği kitaba ve burada yazıları yer alan araştırmacıların çalışmalarına bakılabilir (Unat, 1979).

8 Bu konuda analitik bir değerlendirme için bkz. Sirman, 2003.

9 Türkiye'de şu anda sadece dört üniversitede SBE'ye bağlı kadın çalışmaları anabilim dalları aracılığıyla yüksek lisans programları yürütülmektedir. 1990'da İstanbul Üniversitesi, 1994'te ODTÜ, 1995'te Ankara Üniversitesi ve 1999'da Ege Üniversitesi yüksek lisans programlarına başla-

rı ortaya çıktı. Bu yüksek lisans programları fakülteler içindeki bir klasik disipline bağlı olarak değil, 'disiplinlerarası bilim dalı' tanımı ile sosyal bilimler alanındaki lisans üstü eğitimleri düzenleyen enstitülere bağlı olarak kuruldu.[10]

Akademik feminizmin epistemolojik hayali: Disiplinlerarasılık

Kadın Çalışmaları alanında iki kuşak ve iki farklı yaklaşımdan bahsederken bunların dönemler ve gruplar olarak ayrıştığı gibi bir yorumda bulunmak istemiyorum. İlk kuşağın üniversite içinde açtığı kürsüler onların yerine gelenlerce devam ettirildi ve geliştirildi. Bu gelişme de disipliner alanlardan daha *çokdisiplinli*, *disiplinler- üstü* veya *disiplinlerarası* denen araştırma anlayışına doğru bir gelişme oldu. Bu iki yaklaşımın birbirini red etme değil, bir tür genişleyip 'aşma' niteliği taşıdığını düşünüyorum. Daha doğrusu, karşılıklı bir besleme, olmazsa olmaz bir birlikte yaşama söz konusu.

Açıktır ki *disiplinlerarasılık* kavramının akademik feminizm için özel ve politik bir önemi vardır. Akademik feminizmin kendini disiplinlerarası bir alan olarak tanımlaması, klasik disiplinler içinde, onların kavramsal ve metodolojik araçlarını kullanarak yapılan çalışmaları yanlış, gereksiz ya da çarpık kılmaz; akademik feminizmin bunun ötesinde bir amaç ile disiplinlerarası bir alan kurma iddiası vardır. Disiplinlerarası olma iddiası, bir tek disiplin içinde kalmayı reddetme, bilginin parçalanıp ayrılarak ayrı ayrı kompartmanlara sokulmasına karşı çıkarak daha bütüncül bir bilgi olabileceğini göstermeye çalışmak anlamına geliyor. Yani, disiplinlerarasılık epistemolojik bir tercihtir; toplumsallığın parçalanamaz bütünselliğine gönderme yapar ve -feminizmin temel bir iddiası olan- toplumsal cinsiyetin, toplumsal olguların kurucu ve anlamlandırıcı temel faktörlerden biri olduğu iddiasına dayanır. Diğer deyişle, toplumsallık denen alan cinsiyete dayalı ilişkiler tarafından baştan başa yeniden ve yeniden kurulur; bunun dışında, cinsiyetlendirilmemiş -eril/dişil dikotomisi ile iktidar-sızlandırılmış olmayan- bir alan yoktur. Dolayısıyla, sosyal bilimlerin bütün disiplinleri kendi kavram ve yönteme dair araçlarını bu gözlükten bakarak yeni-

---

mıştır. Bunlardan sadece ODTÜ'de aynı zamanda kadın araştırmaları merkezi yoktur. Bu yapılanmalar içinde araştırma merkezi ile yüksek lisans programının çok iç içe çalıştığı tek model Ankara Üniversitesi'dir. Diğerleri bu iki yapılanma arasında farklı mesafelere sahiptir. Şu anda 13 üniversitede kadın araştırmaları merkezi mevcuttur, ama bunların önemli bir kısmının hiçbir faaliyeti görülmemektedir.

10 YÖK'ün idari düzenlemeleri ile kadın çalışmaları alanı fakülteler içine değil, lisansüstü eğitim ve araştırmaları düzenleyen Enstitü düzeyinde kurulan Anabilim Dalı içine yerleştirilmiştir. Bu bilim dalları içinde yüksek lisans ya da doktora programları açılabilmekte ve araştırma görevlisi olarak akademik kadro istihdam edilebilmektedir. Fakat henüz Türkiye'de kadın çalışmaları alanında doktora programı yoktur. Yakın zamanlarda yapılan bir başka düzenleme ile, kadın çalışmaları alanı doçentlik için başvurulabilecek akademik dallar arasında sayılmıştır. Yani, kadın çalışmaları alanı akademik kariyer açısından, bir başka disiplinin alt-alanı konumu ile bağımsız bir akademik alan olarak algılanma arasında bir noktada gidip gelen akademik meşruiyete kavuşmuştur.

den ve yeniden test etmeli ve toplumsallığı, baştan sona cinsiyetlendirilmiş bir kurgu olarak -baştan sona sınıflara ayrıştırılmış bir kurgu olduğu gibi- yeniden kavramayı denemelidirler.

Akademik feminizmin bu iddiası klasik disiplinler altında yapılan kadın çalışmalarını yanlış veya gereksiz değil ama yetersiz bulur; çünkü yapılması gereken, bütün sosyal bilimler alanını baştan sona katetmek ve yeniden yorumlamaktır. Bu nedenle de artık hiçbir sosyal bilimci "ben toplumsal cinsiyet kategorisi ile ilgilenmiyorum" diyemez; tersine, artık "ben sınıfsal farkları dikkate almıyorum" demenin sosyal bilimciler açısından bir değeri olmadığı gibi -çünkü o zaman eksik bir analiz yapıyor demektir- 'cinsiyetlenmiş toplumsallık' diyebileceğimiz gerçekliği de dikkate almadan yapılan analizin en azından 'eksik' olma eleştirisi ile karşılaşması, açıklayıcı gücünün zayıflığı ve değersizliği söz konusudur.

Disiplinlerarasılık, bir epistemolojik bakış olarak, kadınlarla ilgili birçok görünmezi görünür kılma olanağı sunmaktadır. Modern düşüncenin aile-toplum, gündelik yaşam-siyasal alan ya da özel yaşam-kamusal alan olarak parçaladığı toplumsallık, aslında klasik disipliner bölünmelere de tekabül eder. Bu durum, kadınların yaşamı söz konusu olduğunda, örneğin kadın emeğinin niteliğini araştırıyorsak ciddi sorunlar yaratır. Kadın emeği deyince eğer sadece ücretli çalışmayı, ya da gelir getirici ekonomik bir faaliyette bulunmayı anlıyorsak ekonomi disiplini içinde kadın emeği ile uğraşabiliriz. Oysa ki kadın emeğinin en önemli türü ev içinde yapılan karşılıksız/ücretsiz çalışmadır ve ev içi, piyasanın, kamusallığın dışında tanımlandığından ekonomi disiplininin sınırlarından çıkıp sosyoloji disiplininin sınırlarına girer. Bu kadarla kalmaz; kadının ücretsiz emeğini örgütlemede kullanılan evlilik, bekaret, doğurganlık gibi cinsiyet odaklı ilişkilerin neden tek taraflı iktidar ilişkileri olarak işlediğini anlamak için hukuk ve siyaset disiplinlerinin alanlarına girip analiz yapmanız gerekir. Yani, kısacası, kadınlar söz konusu olduğunda birçok temel toplumsal ilişkinin nasıl işlediğini anlamak için klasik disipliner ayrımlar yetersiz, hatta engelleyici hale gelir ve örneğin kadın emeği gibi bir konuyu bütün olarak inceleme olanağınız ortadan kalkar. Sürekli bir akademik disiplinin sınırından çıkıp ötekine girmek ve tekrar bir başkasına doğru hareket etmek zorundasınızdır.

Kadın çalışmaları açısından disiplinlerarasılığın önemini göstermek için bir diğer örneği insan hakları kavramı üzerinden verebiliriz. İnsan hakları kavramı bireylerin temel haklarının devlet tarafından ihlal edilmesi karşısında geliştirilmiş bir kavramdır; bedenin, kişisel yaşam alanının, düşüncenin dokunulmazlığı ve kişinin emeğine karşılıksız el koyamama gibi ilkeleri içerir. Devlet ve bireyler arasındaki ilişkilerde insan hakları kavramının temel oluşturduğu normların korunması esastır ve bu alanın bilgisi hukuk ve siyaset bilimi disiplinleri çerçevesinde ele alınır. Oysa, kadınların temel sorun alanlarından biri olan aile içindeki şiddet ilişkileri üzerine bir araştırma yaparken bu alanın hem hukuk hem de si-

yaset bilimi tarafından insan hakları kavramı çerçevesinde hak ihlalleri alanı içinde görülmediğini farkedersiniz. Evlilik, özel hukuk çerçevesinde karşılıklı 'rıza'ya dayalı bir anlaşma olduğundan 'kamu' tanımı ve dolayısıyla 'siyasal düzenleme' dışında kalır ve 'hak' kavramı ile tartışılamaz bir alan haline gelir. Yani, bütün dünyada en yaygın cinsiyet temelli iktidar mekanizması olan aile içi/cinsiyet temelli şiddet, uzun süre, sadece psikolojinin 'davranış bozuklukları' gibi bir alanına hapsedilmiş ve 'görünmez' nitelikteki cinsiyete dayalı toplumsal olgulardan biri olarak varlığını sürdürmüştür. Kadınların da cinsiyet temelli insan hakları ihlallerine maruz kaldıkları gerçeği, hukuk, siyaset bilimi, sosyoloji ve psikoloji alanlarını sorgulayan disiplinlerarası feminist çalışmaların ısrarlı çabalarının ortaya çıkışı ile tanımlanabilir, araştırılabilir ve çözümlenebilir hale gelmiştir.

"Bu kadar büyük bir iddia ile ortaya çıkıldığında, bu disiplinlerarasılığın nasıl gerçekleştirilebileceği üzerine ciddi önerilere ve deneyimlere sahip olmak gerekmez mi?" türü bir soruya verilecek kapsamlı yanıtlar olabilir. Her şeyden önce bu iddia, her bir disiplin içinde/altında geliştirilmiş olan bilginin birbirine eklenmesi ve birlikte ele alınması çabasını aşan bir çalışmayı gerektirir. Bu tür alan bilgileri her bir disiplinin kendine özgü kavramsal çerçevesi ve araştırma yöntemi ile elde edilmiş bilgidir. Dolayısıyla, epistemolojik açıdan birbiriyle çelişen bilgiler sanki aynı tür bilgilermiş gibi yan yana getirilme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Disiplinlerarasılık kendine özgü araştırma soruları, kavram setleri, metodolojiler ve dahası epistemolojik bir tanım gerektiren bir alan olarak tartışılmaya başlanmıştır. Farklı disiplinler içinde eğitilmiş akademisyenlerin bir araya gelip bir araştırma ekibi oluşturması ile disiplinlerarasılığın gerçekleşmeyeceği ortadadır.

Disiplinlerarasılık bugün, büyük ölçüde, kendi disipliner alanlarında çalışan feminist akademisyenlerin feminist epistemolojiyi kullanarak -yani politik bir rehber eşliğinde- öteki disiplin alanlarına zaman zaman seyahatler yaparak geliştirdikleri yeni tür bir bilgi şeklinde ortaya çıkıyor.[11] Böylece, yukarıda, kadın emeği ve kadının insan hakları konularında verdiğim örneklerde olduğu gibi, bir disiplinin sınırları aşılarak, diğer disipliner alanlarda geliştirilmiş, kadınlar ve cinsiyetlendirilmiş toplumsal ilişkiler ile ilgili bilgiler arasında yeni sentezler ortaya çıkıyor. Bu durum, bütün disipliner alanlara uygulanabilir kavram ve yöntemlerin geliştirilebilirliği anlamına da geliyor. Toplumsal cinsiyet kavramı buna tipik bir örnektir. Bu tartışmalar içinde, farklı disiplinlerden gelen bilgilerin basit toplamlardan ve yan yana getirmelerden farklı olarak yeni sentezler yaratabilmesi için, disiplinlerarası alanın epistemolojik konumunun ve metodolojik kavrayışının netleşmesi gereği üzerine ilginç tartışmalar da var.[12] Dahası, ya-

11 Disiplinlerarasılık tartışmalarının gelişimi ve sorunları için bkz. Friedman, 1998, 2001; Finker ve Rosner, 2001; Buker, 2003; Allen ve Kitch, 1998; Najmabadi, 1997.

12 Bu tartışma örnekleri için bkz. Wiegman, 2001, 2002; Dölling ve Hark, 2000; Patai, 2001; Brown, 1997.

pılanların disiplinler dışına kaymak, hatta sosyal bilimlerin disipliner yapısını yok etmek anlamına geleceği iddiaları da bu tartışmaların içinde. Feminist araştırmacıların disiplinler arasında aşırı yoğunlaşan seyahatleri, zaman zaman içiçe geçerek bütünleşen yeni araştırma alanlarının ortaya çıkışı, bu alanın gelecekteki gelişme kapasitesini sergiliyor.

Akademik feminizmin özellikle 1990'lardan sonraki disiplinlerarası gelişimi bence ayrı bir disiplin olma yolunda ilerlemeye de çok benziyor. Kendi iç iletişimine yönelik özgün bir terminoloji geliştirmek, temel araştırma sorularına sahip olup bunu yaygın bir alanda paylaşan akademik kadrolara sahip olmak, üniversitede ayrı idari bölüm ve programlar içinde örgütlenmek, akademisyenler arası ilişki ve tartışmaları düzenleyici özgün örgütlenme sayısının artışı ve en önemlisi alanın geçmişi, bugünü ve geleceğini tanımlayan bir kimlik oluşturma kapasitesi gibi disiplin oluşturucu kriterler[13] açısından bakıldığında böyle bir yoruma kolaylıkla gidilebilir. Hele, diğer disiplin alanlarından iyice kopmuş ve kendine özgü bir derinleşme eğilimi gösteren feminist kuram ve metodoloji tartışmalarını ve yorum stratejileri alanındaki gelişmeleri dikkate aldığımızda bu kanı iyice pekişebilir.

Türkiye'de kadın çalışmaları alanına bakıldığında, klasik sosyal bilimler disiplinlerinin sınırlarını aşmak için başarılı adımların burada da attıldığını söylemek mümkün. Örneğin, artık Türkiye tarihini yorumlarken, bu tarihe baştan sona cinsiyetlendirilmiş bir süreç olarak bakmaya çalışan bir göze sahibiz. Türk modernleşmesini betimleyen temel siyasal pratiklerin 'modern Tük kadını' ve 'modern Türk ailesi' yaratmak adına düzenleyici bir iktidarı nasıl olanaklı kıldığını biliyoruz. Modern Türk toplumunu kurmak için eğitim, yargı, siyasal temsil, dinî ibadet gibi toplumsal alanları düzenleyen kamusallığın, aynı zamanda 'modern kadın' ve 'modern aile' yaratma süreci olarak nasıl yapılandırıldığını çözümlemeye yönelik tartışmalar bu alanda ilginç örnekler oluşturuyor. Türk modernleşmesine özgünlüğünü veren devlet-din çatışması sürecini izlerken 'devletin laikleşmesi' ya da 'dinin moderleşmesi' denen süreçlerin bir tür toplumun (yeniden) cinsiyetlendirilmesi olarak yaşanmasını ve hâlâ da yaşanıyor olduğunu anlamanın çok öğretici olduğu ortada.[14]

Türkiye'de toplumsal gelişme Batılılaşma olarak; "uygar Batı'nın bilimini ve tekniğini almak, kültürde/medeniyette yerli olmak" diye tanımlanıyor. Burada adı geçen 'yerli' kültürü temsil eden öğelerin çoğunlukla kadınların yaşam tercihleri ve 'aile'ye ilişkin düzenlemeleri ile ilgili olduğunu geçen bütün zamanlar içinde açıkça görüyoruz. Kadınların ne giyeceği, nereye gideceği, kiminle

13 Böyle bir tartışma için bkz. Buker, 2003: 74.

14 Türk modernleşmesinin cinsiyeti üzerine son zamanlarda yayımlanan tarih kitaplarının hemen hepsinde bir tane de olsa bir çalışmanın yer aldığını görmek çok sevindirici. Bu alanda Ayşe Durakbaşa, Nükhet Sirman, Ayşegül Yaraman ve Fatmagül Berktay gibi akademisyenlerin çalışmaları örnek verilebilir. Ayrıca, Tarih Vakfı'nın yayımladığı (Berktay, 1998) derlemeyi de bir ilk olarak anmak gerekli.

evleneceği ve kaç çocuk doğuracağı, erkeklere nasıl davranacağı gibi konular aslında bu 'yerli kültür' tanımının özünü oluşturuyor. Yani, Batı karşısında muhafaza edilmesi gereken değerleri sembolize eden 'gelenek' ve 'töre', kadınların evlilik ve cinsellik yaşamları ile özdeşleştirilebiliyor ve bu alanın 'normu' Batılılaşma tanımının dışında tutulabiliyor. Bu durum, çok gelişmiş bir cinsiyet rejimi olarak Türk modernleşme anlayışının, yıllarca, kadınların yaşam alanlarını toplumsal gelişme/kalkınma tartışmalarının dışında tutmayı nasıl becerdiğini gösteriyor. Türkiye'de modernleşme sürecinin kadınları 'dinin değerlerini sembolize etmek' ile 'laik devletin/ulusun modernliğini sembolize etmek' arasında, dinin ve laik devletin 'vitrini'ne sıkıştıran cinsiyet rejimini analiz etmek için klasik sosyal bilim kavramları yetmiyor; kadın çalışmaları alanının oluşturduğu tartışmalar ve toplumsal cinsiyet kavramının sunduğu çözümleme çerçevesi, kadınların yaşadığı 'kuşatma/kapatma' halini yorumlama olanağını ancak bugünlerde sunabiliyor.

Modernleşme politikalarının içerdiği bu cinsiyet rejimi sayesinde araçsallaştırılan kadın kimlikleri aracılığıyla din, aile, gelenek gibi alanlar yeniden erkeklerin üstünlüklerini üretecek şekilde düzenleniyor. Türk modernleşmesinin bu cinsiyetlendirilmiş halinin tanımladığı 'modern aile' tanımı ise kadınların eğitimli, bilgili ama fedakâr ve ikincil konumunu pekiştiriyor. Bu cinsiyet rejiminin normalleştirdiği kadın-erkek ilişkisi başta 'ordu' olmak üzere bütün modern kurumlarda -özellikle de siyasal partilerde- 'başkanın başı açık karısı' olarak sergileniyor. 'Modern Türk kadını'nın her zaman vitrinde duran hareketsiz ve sessiz imgesi böylece kalıcılaşıyor. "Türkiye'de Batı bilimi ile 'yerli kültür'ümüz arasındaki gerekli görülen sentezin gerçekleşmesini doğrudan laiklik ve din ile ilişkilendiren cinsiyetlendirme rejimleri olmasa, modern iktidar stratejilerinin bugünkü işlerliği acaba nasıl gerçekleşebilirdi?" sorusuna bir yanıt bulmak ise doğrusu zor görünüyor.

Akademik feminizmin tarihsel bağlamı II: Modernleşmeci paradigma vs. feminist paradigma

1990'ların başlarında, kadın çalışmaları araştırma merkezleri, anabilim dalları ve yüksek lisans programları kurulur, feminist eleştiri sosyal bilimlerin gündelik pratiği içine girerken -yani üniversitede feminizmin yeni aşaması oluşurken- bu sürecin Türkiye'nin gündemindeki başka bir süreç ile eklemlendiği görüldü. Din ile devletin ezeli siyasi çatışmasının kadınların yaşam tarzları üzerinden devam eden biçimi yeni bir döneme giriyordu; şeriatçılık ile mücadele eden laikçi güçler üniversite mekânlarında yeni bir savaşa tutuştular. "Kadınların başını açarak mı kapatarak mı okutalım" tartışması üniversitenin birçok birimini laiklik ya da şeriat ikilemi içinde tavır almaya zorladı. Bu bağlamda üniversitelerdeki İslâmcı yükselişe karşı, kadınların laikliği destekleyecek faaliyetleri önemli

olmaya başladı. Din ve kadın üzerine araştırmalar yapılmaya başlandı; kadın haklarını daha iyi savunacak araçların geliştirilmesine destek verildi. Bu durum, üniversitede kadın çalışmaları alanının olağandan daha popüler hale gelmesine, 'aktivite' sayısının ve alanlarının hızla artmasına yol açtı.[15]

Bu döneme kadar üniversitede mevcut kadın çalışmaları alanının kurucu paradigması kadınların erkeklerle eşit haklara sahip vatandaşlar haline gelmesini savunan bir tür modernleşmeci bakış açısı idi. Bunun daha radikal, liberal veya muhafazakâr versiyonları olmakla birlikte, ortaklık 'kadınların gelişmesi'ne yapılan vurgu üzerinden bütün 'modern' talepleri kucaklıyordu ve dönemin egemen feminizm anlayışıyla çok önemli farklar taşımıyordu. 1980'lerin feministleri bu paradigmanın ürünü son kuşaktı ve aynı zamanda 1960 ve '70'lerin sol politikasının da 'mutsuz kaçakları' idiler. 1990'larda modernleşmeci paradigmayı basitçe laiklik ile özdeşleştiren ve bunu da kadınların başını açma/kapama savaşına endeksleyen vülger ve şekilci modernlik politikasının ortaya çıkışı bu uyumun temellerini büyük ölçüde sarstı. Laikçilik ve İslâmcılık arasındaki tartışma kadınları siyasal tartışmaların etkin 'enstrümanlar'ı haline yeniden getiren bir gündeme dönüştü. Öte yandan, aynı dönemde sokaktan kapalı alanlara doğru çekilme eğilimi gösteren feminist hareket de üniversite içinde kendine yaşam alanı arıyordu. 1960'ların 'gelişmeci' modernleşme anlayışı üzerinde kurulmuş siyasal ittifak, feministler ile modernistlerin üniversitede kadın çalışmaları alanında birarada yaşamalarını olanaklı kılıyordu. Kısacası, üniversitede yeni bir oluşum olarak kadın çalışmaları alanının canlanmasına olanak tanıyan siyasal gelişmeler üniversite dışından iki farklı kaynaktan besleniyordu: laiklik savunusuna yönelen modernist kadınlar ve feminist hareketin erkek egemenliğine yönelttiği eleştirelliğin entelektüel arayışı peşindeki feminist kadınlar.

Üniversitede kadın çalışmaları alanında bir araya gelen ve o güne kadar modernlik ortak kesitinde politik olarak içiçe yaşayan bu iki farklı anlayış, 1990'ların sonlarına doğru, büyük ölçüde akademik bakış farkları nedeniyle birbirinden mesafelenmeye başladılar. Modernleşmeci kadın çalışmaları, araştırma sorularını kadınların düşük okullaşma nedenleri, ücretli çalışmayı engelleyen etkenler, dinin tahakkümü, çok karılılık, çok çocuk doğurma, boşanma eğiliminde artış, gelenek ve törenin baskısı gibi konular etrafında kuruyordu. Kadınların sorunlarını tartışmak ve anlamak için sunulan kuramsal ve metodolojik çerçeve geleneksellik-modernleşme ikilemi içinde ifade ediliyordu: kırsal kadın / kentli kadın, imam nikahı / resmî nikah, görücü usulü evlenmek / eşini kendi seçmek, az çocuk doğurmak / çok çocuk doğurmak, çalışmak / evde oturmak gibi ikilemler kadınların yaşam döngüleri ve risk alanları hakkın-

15 Bu popülerleşmenin ilginç bir örneği, YÖK'ün tavsiye kararı ile bazı üniversitelerde kadın çalışmaları araştırma merkezlerinin kurulması oldu. Bu merkezlerin bir kısmı gerçekten de kendini geliştirme çabası içine girerken bir kısmı da, 'rektörün karısı'nın ya da en güvendiği kadın akademisyenin başkanlığında 'emir -komuta' mantığı içinde 'vitrin süsü' olmaya devam ettiler- devlet eliyle 'laikçi feminizm'in bu kadarı doğrusu tahayyül dışıydı.

daki araştırma çerçevesini oluşturuyordu. Bu çerçeve, kadınların sorunları hakkında çok kapsamlı bilgiler elde etmemize olanak sağlamakla birlikte, erkek egemenliğini bir bütün olarak anlamak için çok az yardımcı oluyordu. Özellikle de, laik, Batıcı zihniyet içindeki erkek egemenliğini besleyen öğeleri eleştirel gözle ortaya çıkarmayı olanaksız kılıyordu. Tersine, eğitimli, kocasına aşık olup evlenmiş, çalışıp para kazanan, tek çocuklu, kentte yaşayan kadınların zaman zaman bütün bunlara sahip olmayan kadınlar kadar güçsüz olabildiğine dair saptamalar bu dönemde tartışılmaya başlanmıştı. Bu tür kadınlar hastalık, boşanma, dulluk, yaşlılık, aile içi şiddet gibi risklerle karşılaştıklarında hiçbir toplumsal / kurumsal destek alamadıkları için, geleneksel toplumsal ağlar içinde yaşayan kadınlara oranla zaman zaman daha güvencesiz ve güçsüz olabiliyorlardı. Bu nokta zaten feminizmin ortaya çıkış koşullarını, destek alanını oluşturuyordu ve neden kent kökenli bir siyasal hareket olduğunu açıklıyordu. Kısacası, modernleşmeci paradigma kadınların modernleşme kriterlerine uygun fırsatları yakaladıkları halde neden hâlâ eşit ve özgür bireyler olamadıklarını açıklamaya yetmiyordu. Bunu açıklayabilmek için aileyi, evliliği, piyasayı, devleti erilliğin egemenliği ile ilişkilendiren bir kuramsal çerçeve gerekliydi. Bu durum, feminist tartışmalar içinde geliştirilmeye çalışılan perspektifi gerekli ve dahası popüler kılmaya başladı. Böylece, kadın çalışmaları alanındaki tartışmalar 1990'ların sonundan itibaren 'eksik modernleşme' sorunlarından modernleşmenin eril içeriğini keşfe doğru kaydı.

Akademik feminizmin tarihsel bağlamı III: Üniversitenin krizi ve kadın hareketi ile yakın ilişki

Akademik feminizmin başarılı olduğu ülkelerde, bu başarının üniversite içindeki eleştirel bilim anlayışından gelen destekle ilişkili olduğunu biliyoruz. Bu nedenle, akademik feminizmin üniversiteye taşıyacağı yenilenme, dönüp bütün her şeye yeni baştan bakma ve tartışma dışı kalacak hiçbir 'kutsal' alan bırakmamaya dayalı radikalizminin gücü, üniversite içindeki eleştirelliğin gücüne çok paralel bir gelişim gösterme eğilimindedir.

Türkiye'de bu açıdan ters bir gelişim süreci yaşandığını söylemek olanaklıdır. Akademik feminizmin kendi eleştirelliğini üniversiteye taşıma süreci olan 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında, 12 Eylül döneminin etkilerinin üniversitelerde hâlâ devam ettiği bir kriz dönemi söz konusudur. Militarizme yenilmiş bir üniversite kendi akademik güçlerine kuşkuyla bakmakta ve kendini yenileme gücüne güven duymamaktadır. Üstelik, bu süreçte yeni kurulan üniversitelerin varlığı bir güçlenme olarak değil, bir tür 'taşralaşma' olarak algılanmaktadır. Buna ek olarak, bilginin 'metalaşması'na yönelik özelleşme, piyasalaşma, parasallaşma gibi akademinin klasik geleneklerine aykırı politikaların üniversiteye giriyor olması ile zaten güçsüz olan 'eleştirel gelenek' kendini

tümden yenilmiş ve güçsüzleşmiş hissetmeye başlamıştır. Türkiye'de eleştirel düşüncenin bu krizi ile üniversitenin krizi büyük ölçüde aynı süreç olarak yaşanmıştır. Bu süreçte, kendi eleştirelliğini üniversiteye taşımaya çalışan feminizm, dünyadaki başarılı örneklerinden farklı olarak, büyük ölçüde eleştirel düşüncenin akademideki desteğinden mahrum kalmıştır. Bu durum, feminist eleştirinin sosyal bilimler içinde etkili olma sınırlarını daraltmış, 'toplumsal eleştiri'nin önemli bir bileşeni haline gelmesini engellemiştir. Ama, öte yandan da bu durumun üniversitedeki erkek entelektüellerin olası 'ukalalık'larını engellediği; her şeye bir tür boşvermişlik ile seyretme halleri sayesinde, olası 'gerilimler'i ortadan kaldırdığı da söylenebilir.

Akademik feminizmin üniversitenin eleştirel geleneğinden kopan gelişiminin olumsuzluğunun etkileri ile 1990'ların ortalarından itibaren kadın hareketinden gelen olumlu etkiler aynı dönemde üstüste çakışmıştır. 90'ların sonundan itibaren ise, kadın hareketi ile akademik feminizmin kurduğu yakın ilişkinin yanısıra uluslararası kadın hareketinin yükselen ve Türkiye'yi de içine alan gelişim trendi de tarihsel bağlamı etkileyen faktörler olarak dikkate değer hale geliyor.

Kadın çalışmalarının bir akademik alan olarak oluşumunun başlangıcındaki radikal ve feminist etki, yani kendisini kadınların 'sessiz ve gölgede kalmış yaşamları'nın bilimini yapma iddiası ile tanımlayışı, kadınların politik eylemlilikleri ile akademik feminizmi her zaman yakın ilişkiye zorlamıştır. Kadınların yaşamlarını değiştirmek için yaptıkları şeyler aslında akademik feminizmin araştırma alanını oluşturur. Akademik feminizmin epistemolojik olarak pozitivist-nesnelci ekolün dışında kalmaya ve susturulup bastırılmışların yaşam deneyimlerini anlamaya yönelik yöntem arayışı bunu besleyen temel kaynaktır. Feminist araştırmacılar hep sıradan kadınların yaşamlarını kaydetme, gözleme ve tartışma ile oluşturmaya çalıştıkları bilgi alanı ile kurucu bir özelliğe sahip olmuşlardır. Bu durum, akademideki feminist araştırmacılarla kadın hareketinin ve kadınları güçlendirmeyi amaçlayan feminist aktivistlerin yakın ilişkisini kolaylaştırmış ve bunun akademik çalışmayı besleyen önemli bir kaynak olarak tanımlamasına yol açmıştır. Feminist eylem ile akademik feminizmin bu ilişkisi kadın çalışmaları alanında verilen akademik eğitimi aynı zamanda bir politik eylem olarak tartışmaya sokar.

Türkiye'de kadın hareketi ile akademik feminizmin ilişkisine baktığımızda bunun yaygın olmayıp, bazı noktalarda yoğunlaştığını,[16] fakat etkileme gücü-

16 Üniversite dışındaki feministler ile üniversite içindeki feministlerin ilişkisini olanaklı kılan epistemolojik ve politik temellerin varlığının yanı sıra, bu ilişkinin üniversite içindeki örgütlenme tarzıyla da güçlendirilebildiğini düşünüyorum. Anabilim Dalı'na bağlı yüksek lisans programları bu alanda çalışacaklara olanaklar sunarken, hemen yanıbaşında programların uygulaması ile yakından ilişkili biçimde örgütlenmiş araştırma merkezlerinin varlığı şimdiye kadar gerçekleşen en olumlu model oldu. Araştırma merkezi üniversite dışındaki araştırma perspektifi ile bilgi birikimi oluşturmaya çalışırken aslında kadınların yaşam deneyimlerini biriktiriyor. Bu deneyimle-

nün çok yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'nin hemen her yerindeki kadın örgütleri, girişimleri veya grupları mutlaka bir üniversitenin feminist akademisyenleri ile kalıcı bir ilişkiye sahiptir. Eğitim projeleri, örgütlenme destekleri, finansal kaynaklara ulaşmada rehberlik gibi birlikte çalışma deneyimlerinin yanısıra, politik talep oluşturmak için tartışma toplantıları ve kurultaylar düzenlemeye kadar giden çeşitlilik içeren bu ilişkilerin niteliği başlı başına bir araştırma alanı oluşturuyor. Son on yılda yoğunlaşan bu ilişkilerin izlerini sendikalarda, siyasi partilerin kadın kollarında, kadın derneklerinin ortak taleplerinde görmek olanaklı. Bir tür 'kadın aydınlanması' olarak da tanımlanabilecek bu durumun değişik formlar içerdiği görülüyor. Son derece hiyerarşik biçimde kurulan ilişkiler içinde ezilen kadınları 'kurtarma' operasyonu olarak yaşananlardan, bütün iktidar ilişkilerini dışlamaya çalışan radikal form arayışlarına kadar değişik biçimleri de bu deneyimler içinde bulmak olası.

Akademik feminizm ile kadınların yaşamlarını değiştirme siyaseti arasındaki bu ilişki birçok olumlu meyveler veriyor. Kadın hareketinin son on yıldır bu ilişkiler içinde yürüttüğü tartışmalar sayesinde kadınların somut taleplerini içeren canlı bir siyasal gündem oluşmuş durumda. Bu gündemin ilk sıralarında aile içi şiddete karşı koruma, yasaların cinsiyet ayrımcılığına karşı ve cinsiyet duyarlığı içeren biçimde değiştirilmesi, siyasal temsil için kota gibi taleplerin olması tesadüf değildir. Aile içi şiddetin değişik boyutlarının anlaşılması için bu alandaki araştırma tanımının tamamen değiştirilerek, şiddetin en gizli ve üzerinde konuşulamaz olduğu düşünülen noktalarda bile artık görünür hale getirilmesi,[17] bu meyvelerin en hoşlarından biridir. Bu gelişimin arkasında feminizmin akademiden taşıdığı bilimsel olanaklar ile cinsel şiddete karşı mücadele eden ve sığınma evlerini ayakta tutmaya çalışan feminist hareket deneyiminin bütünleşmesi vardır.

Üniversitede kadın çalışmaları alanının güçlenmesi sürecini etkileyen bir başka önemli faktör de uluslararası alanda önemli ilişkiler ağına sahip hale gelen kadın örgütlerinin oluşturduğu tartışma ve deneyim alışverişi alanına Türkiye'de hem kadın hareketinin hem de üniversitede kadın çalışmaları ile uğra-

ri araştırmak ise kadınlararası yeni ilişkiler anlamına geliyor. Bu ilişkiler ders programlarına katılma ve bilginin aktarılması anlamına gelirken, ders programları da sürekli bu gereksinmeleri karşılayabilmek için kendini geliştirip uyarlıyor. Bu konuda KASAUM deneyimi için bkz. Atakul, 2002.

17 Türkiye'de aile içi şiddet araştırmalarında 'kadınlar, kocalarının kendilerini sevdiği için dövdüğünü düşünüyor' tarzı bir yorumdan çok uzaklaşan bir gelişmeden bahsetmek olanaklı. Şiddet konusunda yapılan çok sayıdaki yaşam öyküsü ve anlatı derleme tarzı çalışma sayesinde kadınların şiddeti nasıl anlamlandırdığı ve hangi 'sözlük' içinden konuşabildiği konusunda artık daha fazla bilgiye sahibiz. Kadınlar, çoğu zaman, maruz kaldıkları şiddeti dillendiremeseler bile, bu araştırmaların sunduğu olanaklar sayesinde, onların sesi ve sözü olabilecek tarzda bir yöntemsel kurgu yapılabiliyor ve veri toplama stratejileri geliştirilebiliyor. Bu gelişmelerin sağlanmasında feminist akademisyenler ile Mor Çatı, Kadın Dayanışma Vakfı ve KAMER gibi kadın örgütlerinin çalışmalarının büyük rolü olduğunu söylemek gerekli. Yani, akademik feminizm ile kadın hareketinin buluştuğu noktada yeni tür bir bilgi -kadınların maruz kaldığı şiddeti görünür hale getirebilen bir bilgi- üretilebiliyor.

şanların ulaşma istek ve becerisidir. Uluslararası düzeyde kadın örgütlenmelerinin son yirmi yılda büyük bir güce ulaştığını, hatta sermaye hareketleri bir yana bırakıldığında, uluslararası düzeyde örgütlenmeyi becerebilen tek güç olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, kadın çalışmaları alanındaki bilgi ve tartışmaların dünyanın çeşitli yerlerine ulaşma hızını çok artırdığı ve artık Asyalı, Afrikalı ya da Güney Amerikalı feminist akademisyenlerin gündemlerinin çok geniş bir ortaklaşma alanına kavuştuğu gerçeğine işaret etmektedir. Türkiye'de kadın çalışmalarının bu ilişkilere nasıl ve ne kadar girdiğine baktımızda çok parlak gelişmelere tanık olduğumuzu söyleyemeyiz. Türkiye'nin hâlâ çok içe dönük ve kendiyle uğraşan kapalı politik/kültürel zihniyetinin bir devamı olarak kadın çalışmaları alanı da, değil uluslararası alanda, hâlâ ulusal düzeyde bile bir ilişkiler/tartışmalar alanı oluşturabilmiş değil. 'Küçük ve benim olan' feminist çalışma alanlarının hâlâ popülerliğini sürdürdüğü; birlikte oluşturulacak tartışma alanlarından uzak durulduğu ve uluslararası ilişkilerin kişisel becerilerle yürütülme düzeyinden öteye geçmediği bir yapılanmanın varlığı görülüyor. Bu durum, kaçınılmaz olarak, uluslararası ilişkilere bir üstünlük ve rant alanı oluşturma olanağı olarak bakan 'elitist'lere de kapı aralamış oluyor. Türkiye'nin temel takıntılarından olan 'uluslararası düzeyde tanıtım sorunu'nu bu kez 'feminist temsil' şeklinde yorumlayacak vitrin yıldızları yaratma eğilimi de çok yabana atılabilecekmiş gibi görünmüyor. Oysa, bu alanda elitizmden değil, tersine, kadın çalışmaları alanının, genç akademisyenleri ve öğrencileri ile başka ülkelerin deneyimlerine açılması ve içiçe geçmesi ile gelişecek dinamiklerden öğrenecek çok şey var. Oysa ki, ulusal düzeyde oluşması gereken tartışmaları önemsemeden uluslararası olmaya çalışma da bence başka bir sorun alanı haline geliyor.

Bugünün meselesi: Marjinalleşme ya da sosyal bilimlerde yenilenme

Akademi ile feminizmin birleşmesi ile ortaya çıkan 'entegrasyon' ve 'asimilasyon' sürecinin Türkiye'ye özgü gelişiminin bugün geldiği noktaya bakarsak, kadın çalışmalarının klasik sosyal bilim disiplinleri içinde sadece yeni bir alt-alan olarak kabullenilmeye devam edildiğini görürüz. Türkiye'nin saygın üniversite çevrelerinde ve sosyal bilimcileri nezdinde genel kabul gören anlayışa göre kadın çalışmaları, kendine özgü bir alana ve çalışma konusu ile üniversitede yeni bir alt-alan ve hatta bağımsız bir akademik alana sahip olabilir; alanın bilgisi ayrı başlıklar altında, bilimsel çalışmalar içinde gösterilebilir, tanımlanabilir ve meşru olarak algılanabilir. Yapılması gereken, onun alanına karışmamak, onu kendi başına bırakmak ve sosyal bilimlerin geri kalanının ise işe kaldığı yerden devam etmesidir. Sosyal bilimlerin temel alanları -siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji, felsefe ve antropoloji gibi alanlar- kendi içlerinde, kadın ve iktidar, kadın ve aile, kadın ve depresyon gibi araştırma konuları geliştirebilir.

Bunun dışında kalan ve bu alanla uğraşmak istemeyen sosyal bilimcilerin yapacağı bir şey yoktur; onlar bildikleri kavramlarla ve yöntemlerle inceledikleri toplumsallık alanı, sanki hiç cinsiyetlenerek farklılaşmaya uğramamış gibi, bu konulardan hiç bahsetmeden yollarına devam edebilirler. Dahası, çoğu erkek olan bu saygın akademisyenler toplumsal cinsiyet ilişkileri ile ilgili bilimsel tartışmalara kendilerinin katılmasını bu alanda çalışan kadın akademisyenlere saygısızlık, akademik etiğe aykırı bir davranış olarak bile görebiliyorlar. Kadın çalışmaları alanının uzmanları bir ulusal ya da uluslararası konferansın yine kadın çalışmaları başlıklı özel oturumlarına araştırmalarını anlatmak üzere çağrılabilir; hatta kadın başlıklı oturumları olmayan akademik kongreler moda dışı bile sayılabilir. Akademik bir derlemenin bir ya da birkaç bölümü kadın konusundaki yazılara ayrılabilir; hatta bir akademik çalışmanın 'çağdaş bilim' anlayışına uygun olması için asgari bir tane 'kadın konulu çalışma' içermesi bile gerekebilir. Ama, akademinin saygın sosyal bilimcileri ellerini hiçbir zaman toplumsal cinsiyet araştırmalarına bulaştırmazlar; bu alanın bilgilerini öğrenmez ve eleştirmezler; hatta bu alandaki akademik tartışmaları, dinleyici olarak bile izlemezler. Böylece, kadın çalışmaları kendi alanında 'özgür' ve 'bağımsız' çalışma olanaklarına kavuşur. Sosyal bilimlerin büyük isimleri ise hem kadın çalışmaları gibi 'light' işlerle uğraşmamış, hem de 'demokrat' ve 'özgürlükçü' bilim anlayışlarının bir göstergesi olarak kadın çalışmaları alanına saygıda kusur etmemiş olurlar.[18]

Kadın çalışmaları alanının üniversitedeki 'küçük ama benim' haline gelen özerk alanına sıkışan akademik çabaları, böylece, bir tür 'kendin söyle kendin dinle' haline dönüşüyor. Bu serbest ve özgür bırakılma hali ortada dururken, kadın çalışmaları alanına yönelik sosyal bilimcilerin geliştirdikleri meşrulaştırıcı ama dışarda tutan ve soğuk tavrı eleştirmek oldukça güçleşiyor. Karışınama ve kendi ayakları üzerinde durarak kendini ispat etmeye davet etme gibi, akademik olarak gayet 'değerli' davranışlarla karşılaştığı noktada kadın çalışmaları alanının yaşadığı ise tam bir 'marjinalleşme'dir. Kadın çalışmaları kendine tanınan 'korunmalı', 'özerk' alanda istediğini yapmaktadır; demek ki yaptığı iş ancak bu kadar ilgi çekmektedir. Öyleyse bu marjinalleşmeden sosyal bilimler

18 Türkiye'de sosyal bilimler alanında saygın örgüt ve dergilerin kadın çalışmaları alanına sağladıkları konum gerçekten de 'meşru ama kenarda' konumudur. Örnek olarak, Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından düzenlenen kongrelerin programlarında, ya da *Toplum ve Bilim* gibi dergilerin içindekiler sayfalarında yapılacak bir gezinti durumu gösterecektir. Özellikle dergilerde, içeriğinde çok parlak tartışmalar olsa bile, kadınlarla ilgili yazılar mutlaka sonlarda yer alır. Saygın araştırmacıların yayınlarına bakıldığında cinsiyetin bir toplumsal kategori olarak analiz içine bile alınmadığını görürüz. Bazı istisnaların varlığı burada hemen belirtilmelidir. Örneğin Prof. Dr. Korkut Boratav'ın birçok açıdan çok başarılı araştırması, kadınlarla ilgili soruları araştırma kapsamına almakla beraber -araştırma ekibinde bu konunun uzmanı bir kişinin bulunmamasından olsa gerek- hem veri toplamada hem de yorumlamada çok eksik kalmıştır (1995). Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın çalışması bir başka olumlu örnek olabilecekken aileyi, içinde kadınların ve erkeklerin yaşadığı bir toplumsallık olarak algılamak yerine, sadece içi boş bir yapı/kurum olarak algıladığı için, analiz değerini büyük ölçüde kaybetmektedir (2000).

değil, kendi akademik ilgi alanlarına dikkat çekemeyen alanın akademisyenleri sorumludur. Sonuç olarak, kadın çalışmaları alanının sosyal bilimlere sunduğu eleştirel yaklaşım olanağı görmezden gelinmekte ve üniversitenin geri kalanının ne yaptığı eleştiri dışı kalmaktadır. Bu 'bilimsel körlük'ün aşılabilmesi için kadın çalışmaları alanı ile sosyal bilimlerin klasik alanları arasındaki akademik etkileşimin artırılmasına özel çaba harcanması gereği ortadadır. Bu yeni etkileşim süreci, önümüzdeki dönemde, hem kadın çalışmaları alanının üniversitedeki konumunu güçlendirebilir, hem de sosyal bilimlerin son dönemlerde içine düştüğü kısır döngülerin aşılabileceği umudunu sosyal bilimcilere verebilir.

Türkiye'de akademik feminizmin, üniversiteye sunduğu yenilenme olanakları ve sosyal bilimler alanındaki değişim talepleri ile yeni bir dinamizmin olanaklarını taşıdığı ve giderek daha etkili olabileceği bir konuma doğru gittiği bence açık bir gerçekliktir. Alanın üniversite içindeki marjinal konumu, kendi tartışma sorularını sosyal bilimler alanına henüz benimsetememiş oluşu, araştırma ve kadro olanaklarının sınırlılığı, ulusal bir iletişim/tartışma ağına sahip olamayışı gibi sorunlarının varlığı ile bunalmış olsa da, gelişme kapasitesine sahip ender bilimsel alanlardan biri olma özelliğini hâlâ sürdürüyor ve öyle görünüyor ki yakın gelecekte de bu iddia sürecek.

KAYNAKÇA

Allen, J.A. ve S. L. Kitch (1998) "Disciplined by Disciplines? The Need for an Interdisciplinary Research Mission in Women's Studies", *Feminist Studies*, Vol. 24. No. 2, Summer, s. 275-300.

Atakul, S. (2002) "Kadın Çalışmaları Öğrencisi Olmak", *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde, der. A. Bora ve A. Günal, İletişim Yayınları, İstanbul.

Berktay, A. H. (der.) (1998) *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Boratav, K. (1995) *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bowles, G. ve R. D. Klein (der.) (1983) *Theories of Women's Studies*, Routledge and Kegan Paul.

Brown, W. (1997) "The Impossibility of Women's Studies", *differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, Vol. 9, No. 3.

Buker, E. (2003) "Is Women's Studies a Disciplinary or an Interdisciplinary Field of Inquiry?", *NWSA Journal*, Vol. 15, No. 1, Spring.

Dölling, I. ve S. Hark (2000) "She Who Speaks Shadow, Speaks Truth: Transdisciplinarity in Women's Studies", *SIGN: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 25, No. 4, Summer, s. 1195-8.

Easton, A. (1996) "What is Women's Studies", *Women, Power and Resistance: An Introduction to Women's Studies* içinde, der. T. Cosslett, A. Easton, P. Summerfild, Open University Press.

Evans, M. (1991) "The Problem of Gender for Women's Studies", *Out of Margins: Women's Studies in the Nineties* içinde, der. J. Aaron, S. Wallby, The Falmer Press, s. 67-74.

Finker, A. ve V. Rosner (2001) "Forum: Doing Feminism in Interdisciplinary Context", *Feminist Studies*, Vol. 27, No. 2, Summer, s. 499-503.

Friedman, S. S. (2001) "Statement: Academic Feminism and Interdisciplinarity", *Feminist Studies*, Vol. 27, No. 2, Summer, s. 504-9.

Friedman, S. S. (1998) "(Inter)Disciplinarity and the Question of the Women's Studies Ph.D", *Feminist Studies*, Vol. 24, No. 2, Summer, s. 301-25.

Katz, C. (2001) "Response: Disciplining Interdisciplinarity", *Feminist Studies*, Vol. 27, No. 2, Summer, s. 519-25.

Klein, R. D. (1991) "Passion and Politics in Women's Studies in the 1990s", *Out of Margins: Women's Studies in the Nineties* içinde, der. J. Aaron, S. Wallby, The Falmer Press, s. 75-90.

Lubelska, C. (1991) "Teaching Methods in Women's Studies: Challenging the Mainstreaming", *Out of Margins: Women's Studies in the Nineties* içinde, der. J. Aaron, S. Wallby, The Falmer Press, s. 41-49.

Najmabadi, A. (1997) "Teaching and Research in Unavailable Intersection", *differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*,Vol. 9, no. 3.

Ortaylı, İ. (2000) *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayınları.

Patai, D. (2001) "Rhetoric and Reality in Women's Studies", *Gender Issues*, Spring, s. 21-60.

Rich, A. (1987) "What does a Woman Need to Know?", *Blood, Bread and Poetry: Selected Prose 1979-1985* içinde, Virago.

Scott, J. W. (1992) "Experience", *Feminists Theorise the Political* içinde, der. J. Butler ve J.W. Scott, Routledge.

Sirman, N. (2003) "Kadın Çalışmalarından Toplumsal Cinsiyete", *Üniversitede Kadın Çalışmaları-I* toplantısındaki konuşma, 23/25 Ocak, Ankara.

Stanley, L. (1991) "Feminist Auto/Biography and Feminist Epistemology", *Out of Margins: Women's Studies in the Nineties* içinde, der. J. Aaron, S. Wallby, The Falmer Press, s. 204-219.

Timisi, N. (2003) "Üniversitelerde Kadın Çalışmaları Toplantısının Ardından", *Toplum ve Bilim*, no. 95, 2002/2003 Kış, s. 202-6.

Unat, N. A. (1979) *Türk Toplumunda Kadın, Araştırma, Eğitim*, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara.

Wiegman, R. (2001) "Statement: Women's Studies: Interdisciplinarity Imperatives, Again", *Feminist Studies*, Vol. 27, No. 2, Summer, s. 514-8.

Wiegman, R. (2002) "Academic Feminism Against Itself", *NWSA Journal*, Vol. 14, No. 2.

Yez, S. J. (1997) "The 'Women' in Women's Studies", *differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, Vol. 9, No. 3, s. 46-64.

Zmroczek, C. ve C. Duchen (1991) "What are those Women up to? Women's Studies and Feminist Research in the European Community", *Out of Margins: Women's Studies in the Nineties* içinde, der. J. Aaron, S. Wallby, The Falmer Press, s. 11-29.

Üniversitenin pazarla bütünleşmesi sürecinde akademik dünyanın dönüşümü

*Ali Ergur**

Giriş

Genel toplumsal-ekonomik dönüşüm sürecinden en doğrudan etkilenebilen kurumların başında, kuşkusuz eğitimle ilgili olanlar gelir. Mevcut üretim ilişkilerinin örgütlenmesi, bunun sonucunda belirlenen piyasa değişkenleri ve mantığı, maddi ve ideolojik yeniden üretim koşullarının sürdürülmesi, büyük oranda eğitimle ilgili kurum ve işlevlerle mümkün kılınabilir. Bu nedenle, özellikle kapsamlı toplumsal değişme dönemlerinde eğitim kurumlarının 'kriz' içinde oldukları, yenilikçi ve çağın gereklerine uygun 'reform'lara tâbi tutulmalarının ne denli vazgeçilmez olduğu söylenegelmiştir. Bir ekonomik paylaşım düzeninin var oluş koşulları ortadan kalkmaya ya da geçersizleşmeye başladığı zaman, onu yeniden üretme işlevini yüklenmiş olan eğitim anlayışı çerçevesi de toplumsal yaşamın gerçekliğine tekabül etmemeye başlar. Burada beliren başlıca sorun, toplumsal dönüşümün beraberinde getirdiği yapısal ya da değerler düzeyindeki değişmenin hızıyla, mevcut yapı ve değerleri yeniden üretmeyi hedefleyen eğitimin, en azından kurumsal vechesinin, değişme hızı arasında oluşan açıklıktır. Belli bir üretim örgütlenmesinin sürdürülmesine uygun tasarlanmış eğitim hedef ve araçları, toplumsal koşulların değişmesiyle, ister istemez tutucu bir özellik arz etmeye başlayabilir ve sonunda yalnızca kendini var etme mekanizmalarını ayakta tutmaya çalışan bir görünüme bürünebilirler. Aslında 'kurum' haline gelmiş her türlü toplumsal olgunun, az ya da çok benzer bir katılaşma eğilimi gösterdiği bilinen bir gerçektir; ancak, temel varoluş nedeni zihinleri ve becerileri biçimleme olan eğitimin kurumsal direnişinin bu noktada irdelenmesi, geliştirdiği yeni uyum stratejilerinin tarifi, bu doğrultuda

(*) Galatasaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

sosyolojisinin ortaya konması, hem dönüşümün gücünü ve yönünü tayin açısından hem eleştirel bir bakış geliştirebilmek bakımından son derece gerekli bir girişim sayılmalıdır. Böyle bir kapsamlı değerlendirmeyi, elbette bir makalenin sınırlarına sığdırabilmek mümkün değildir. Ancak, Türkiye'de eğitim alanında yaşanmakta olan yapısal ve ideolojik dönüşümlere ana hatlarıyla da olsa ışık tutabilmek, egemen zihniyet ve örgütlenme biçimleri haline gelen pratiklere anlam verebilmek amacıyla, bir sorgulayıcı güzergâh çizmeyi deneyebiliriz. Bu eleştirel zemin üzerinde, eğitim sürecinin tamamının inceleme konusu olması gerekir. Zira her bir üst aşamadaki aksaklık, sorun ya da çelişkiler (olumlu özelliklerde olduğu kadar) bir önceki basamaklardaki temellerin oluşturulmasındaki kavramsal önkabullerin tutarlılığına doğrudan düğümlenmektedir. Ancak, böyle bir çalışma, çok ayrıntılı, kavramsal soyutlamalara, kuramsal açılımlara olduğu kadar görgül kanıtlara da yaslanması gereken uzun soluklu bir araştırma olarak düşünülebilir. Bu ölçekte bir çözümlemeye kalkışmadan önce, mevcut durumun genel betimlenmesinin yapılmasının yararı da elbette yadsınamaz. Bu nedenle, Türkiye'de eğitim işlevinin git gide daha ön plana çıkan, ama aynı oranda da sorunlu bir alan haline dönüşen yüksek öğretimin genel manzarasının gözden geçirilmesini tercih ettik. Üniversitenin kavramsal ve kurumsal tartışılmasından önce, yaslandığı tarihsel-düşünsel bağlamın kısaca da olsa tartışılması gerekmektedir. Bu temel saptama bizi kaçınılmaz olarak modernliğin kavramsal menziline ve bunun günümüzdeki tartışmalarına götürecektir. Her ne kadar kısıtlı bir düzlem üzerinde ele alınma zorunluluğu olsa da, modernliğin bilgi üretme süreçleri ve bunların bugün maruz kaldıkları farklılaşma dinamiklerinin ortaya konması, üniversite özelinde eğitim alanının, piyasa-yönelimli dönüşümünü çözümlemek açısından önem arz etmektedir. Bu tartışmaya geçmeden önce, üniversitenin, diğer eğitim kertelerinden en önemli farkının altının çizilmesi gerekmektedir; bu da, üniversitenin yalnızca bir *eğitim* kurumu (bilgiyi ileten) değil, aynı zamanda ve öncelikle bir *araştırma* ortamı (bilgiyi inşa eden) özelliğine sahip olduğunun altının çizilmesini gerektirir. Üniversiteyi bunca tartışmalı kılan, ona öncü rol yüklediği kadar durağanlık kaynağı olma tehlikesini de atfeden, asıl bu özelliğidir. Üstelik, bilgi inşası ile bilgi iletimi birbirlerinden yalıtılmış iki ayrı süreç olarak algılanamazlar; birbirlerini besleyici nitelikleri sayesinde gelişen bir düşünsellik döngüsü kurulabilir. Oysa günümüzde, bu birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki sürecin git gide daha sarih bir şekilde ayrı etkinlik alanları haline dönüşmekte olduklarını gözlemlemekteyiz. Sorun yalnızca yapay bir ayrımın ortaya çıkmasıyla kısıtlı kalmamakta, bundan çok daha kritik bir noktada düğümlenmektedir: Eğitim ve araştırma, herbiri kendi sahalarında, kendi araçsallıklarıyla uyumlu olarak, kendi işleyiş mantıklarından türetilen piyasa-merkezli zihniyet çevresinde yeniden tanımlanmaktadırlar. Hatta bir noktada, eğitim-araştırma tamamlayıcılığının kırılmasında piyasa-güdümlü bir işlevselleştirmenin varlığından bile

sōz edilebilir. Birbirinden farklı biçimler altında piyasa mekanizmaları ve değerleriyle bütünleşen bu iki alan, yalıtılmış birimler olarak, ticari açıdan, çok daha verimli oluşabilmektedirler. Akademik araştırma, bilimsel yönelimlerinden sıyrılıp ticari bir etkinliğe dönüşmekte ve ancak öyle olduğu zaman bir anlam ifade eder hale gelmektedir. Böylece saf bilimsel merakın ivmelendirici gücünün aşamalı bir şekilde yok olduğunu, yerini, bir pazar halinde tasavvur edilen (Belek, 1999: 116) 'Ar-Ge'-merkezli bir 'araştırma' mefhumuna terk ettiğini gözlemlemekteyiz. Böyle kōklü bir dönüşüm, elbette en başta araştırma kavramına atfedilen anlamın değişmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu yeniden tanımlanmanın bizi kaçınılmaz olarak götüreceği yer, piyasa terimleriyle geçerlilik kazanan bir disiplinler hiyerarşisidir. Zira hangi bilimsel etkinliğin daha 'yararlı' olduğuna dair kanaat, akademik disiplinlerin her birinin, onları, kamuda olsunlar özelde olsunlar, var eden ekonomi politiğin yeniden üretilmesine yaptıkları katkı oranında oluşmaktadır. Zaten, böyle bir 'yararlılık' kanaatinin varlığına duyulan gereksinim bile, bilimsel etkinliğin ne denli kapitalist bir çerçevede tasavvur edildiğinin de çok doğrudan ve anlamlı bir kanıtı sayılabilir. Bu çapta bir zihniyet dönüşümünün, hatta kavramsal yeniden biçimlenişin tekabül ettiği bir epistemolojik kayma da elbette kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Piyasa-merkezli bir akademik yapı arzulayan egemen zihniyetin, bir erdem olarak sunduğu, ateşli bir şekilde propagandasını yaptığı, üzerindeki aksi konum alışları ve direnmeleri yine piyasanın verimlilik yasaları içinde, matematiksel anlamda 'tanımsız' kıldığı zihniyet değişikliği, işte bu yeniden biçimlenmenin sonucu ortaya çıkan bilimsellik kavramsallaştırmasıdır. Üniversitenin yeniden tanımlandığı bu kertede, kuşkusuz 'bilgi'nin, bilgi üretme koşul ve süreçlerinin de kapsamlı bir değişikliğe uğramaları doğaldır. Ancak bu değişikliğin çok derin olduğu, yapı değişikliklerinden ziyade bir yeniden kalıba dökmeyi içerdiği söylenebilir. Öyleyse, aslında geçmişi çok da eski olmayan bir kurumun, bugünkü (ya da düne kadarki) anlamıyla 'üniversite'nin, modern dünyanın kuruluşu içindeki serüvenin önemli bir aşamasının sona ermekte olduğunu iddia edebiliriz. Genel anlamda düşünsel var oluş dayanağını modernliğin, en azından Aydınlanmacı tanımının, geniş ölçüde dönüşüme uğradığı bir çağda, onun ürünü olan üniversitenin de yeniden modellenmesi kaçınılmazdı. Ancak, bugün modern bilgi üretme süreçlerinin yerini, sanıldığı gibi daha özgürleştirici ve demokratikleştirici olanlar almıyorlar. Oturmakta olan yeni bilimsellik algılayışı, çok daha yetkeci ve denetimci bir ekonomi politiğin meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir; ancak Aydınlanmacı modernlikten farkı, bu dayatmacı işlevselliğini son derece görünmez kılabilmesi, piyasanın gereksindiği çeşitliliği 'çokseslilik' ve 'demokrasi' olarak sunabilmesindedir. Bütün bir akademik *corpus*, bilimsel olan hakkındaki ortalama geçerlilik ölçütleri, bilgi üretme süreçlerinin içeriğe değin ve biçimsel unsurları ve genelde üniversitenin işlevselliğinin yaslandığı meşruiyet zemini, hep bu yeniden oluşan yapının tezahürleri

olarak, yeniden yapılanmaktadırlar. Bilimsel bilginin edinilmesi ve toplumsal bir anlam ifade edebilmesinin özündeki temel dönüşüm, bir yandan, üniversitenin geleneksel olarak kendini hapsettiği tümellik perpektifinin parçalanmasına yol açmakta, diğer yandan bu değişikliği, büyük ölçüde, eskisinden çok daha fazla kapitalist bir etkinliğe tahvil etmektedir. Bilim insanı figürünün, bu çok boyutlu ve çokaçılımlı süreç içerisinde oynadığı yeni roller de, elbette aynı parçalı ruh halinin göstergelerini taşımaktadır. Oysa, üniversite bundan dört yüzyıl kadar önce yapılanırken, ürettiği bilim insanının aklı çok daha az karışıktı. O, en azından *ratio*'nun temel ölçü alındığı bir bilgi üretme sürecinin bilimsellik ülkülerine samimi bir şekilde kendini adamış bir entelektüeldi; diğer bir deyişle, *düşüncenin içinde yaşayan insan*dı.

Aydınlanmacı bilgi sistematiğinde 'universitas'ın yeri

Aydınlanma çağının düşün evreninde inşa edilen dünya kavrayışı, doğanın öncelikle matematiksel ifadelere dönüştürülebilir, sayıların, mutlaklığı olduğu düşünülen ifadelerin diline çevrilebilir bir *entité* olduğu varsayımına dayanmaktaydı. Doğanın görüngüleri, görünüşte ne kadar karmaşık olurlarsa olsunlar, insan aklındaki evrimin vardığı mertebelerden her biri, onu, bir öncekinden daha iyi, daha ayrıntılı ve tam olarak (*exact*) açıklamayı mümkün kılabilirdi. İnsanın düşünsel kapasiteleri sürekli bir evrime tâbi oldukları gibi, gelişmeleri, aklın gelişmesiyle ilintiliydi. Eğitim işte bu nedenle Aydınlanmacı gelenek içinde çok yaşamsal bir role sahipti; zira, insan aklının gelişmesi, ancak, bilginin sistemleştirilmesini sağlayan, doğayı sayısal modellemelerle ifade etme yeteneğine sahip bir eğitim süreciyle mümkün olabilirdi. Üstelik doğanın, o güne dek anlaşılamamış, kalıba sığmayan, sınırları betimlenemeyen bilgisini öngörülebilir sistemlere indirgeyebilen bu tahayyül düzlemi, onu aynı zamanda *hesap edilebilir* olanın kavramsal zemininden *hesaplı* olanın söylemine doğru uzatabiliyordu. Böylece akılcı olan, hem hesap edilebilir (öngörülebilir) bir özellik arz ediyor hem ekonomik terimlerle ifade edildiğinde doğruluk ölçütlerine uyan (hesaplı) anlamına geliyordu. Rasyonel insan, özünde aklını kullanan insanın karşılığı gibi görünse de, aslında hesap adamı ya da hesabını bilen adam göndermesine yol açıyordu. Zaten akılcılaşma süreci, insanın kendi özgüllüklerinin açığa çıkarılmasına fırsat veren bir akıl yürütmeyi değil, genel geçer nitelikli, ortalama akla uygunluğu en dolaysız ve tekil bir şekilde algılama anlamına gelmekteydi. Bu ortalamaya uyum sağlama davranışı, o ortalama olanın (maddi ve maddi-olmayan ölçüler çerçevesinde) ekonomik varlığıyla, örgütlenmesi ve üretim ilişkileri kurumsallaşmakta olan kapitalizmin ruhuyla bütünleşmiş bir temel kerterize göre ayarlanmaktaydı. Aydınlanmacı modernlik, her şeyden önce, piyasa ekonomisinin koşullarına (sürekli olarak, en fazla yarar sağlayan kaynaklara yönelme, toplumsal davranışlarının tamamını bu ilke-

ye göre ayarlama) yaşamının her anında (örneğin ticaret yaparken, alış-veriş yaparken olduğu kadar özel yaşamında âşık olurken, çocuklarını büyütürken vb.) uygun yaşayan bir *homo œconomicus*'un varlığını kabul etmekteydi. Piyasada optimal yarar sağlamayı hedef edinmiş bir insan tipi için gerekli olan bilgi, elbette doğayı sayılarla ifade edilebilir yani işlenebilir, fiyatlandırılabilir bir kaynak yığışımı olarak algılamasını mümkün kılabilecek bir eğitimde sistemleştirilmiş olandı. Modern aklın inşası sırasında, piyasaya girdi sağlayacak bilgilenme süreçlerini harekete geçirme işlevi, evrimsel tesadüfe ya da önceki çağlarda olduğu gibi, dinsel olanla, yer yer büyüyle iç içe geçmiş ritüellerin uygulayıcısı olan, uzmanlaşmamış 'bilge kişi'lere emanet edilemezdi; onların yerine, uzmanlık sahaları iyi ayrıştırılmış, ivmelenmekte olan Endüstri Devrimi'nin gereksindiği teknik yordamları sistemli bir bilgi üretme sürecine dönüştürmeye muktedir, işleyişi sürekli kılınmış bir kurumsal yapı gerekmekteydi; Aydınlanma düşüncesinin universitas'ı bu nedensellik zinciri içinde ortaya çıkmıştır. Her ne kadar, universitas mefhumu, tamamen modern çağa münhasır bir kurum sayılamasa da, gerek akademik disiplinlere ayrışmış bir çalışma düzenini barındırması, gerek kartezyen akıl yürütmeyi temel epistemolojik çıkış noktası kabul etmesi, gerek yüklenmiş olduğu toplumsal-ekonomik işlevlerin bütünlüklüğü açısından, Aydınlanma çağında kökten biçimlenmiş, bugün içerdiği anlamların hemen hemen tamamını modern tarihsel bağlam içinde edinmiştir. Bu perspektif içinde universitas'ın, modernliğin en belirleyici kurumlarından birisi olduğu, kapitalist üretim örgütlenmesini kuran ve yeniden üretmeyi garanti eden başlıca toplumsal-siyasal kerte görevini icra ettiği rahatlıkla söylenebilir. Bilimsel çalışma alanlarının uzmanlaşma kompartmanlarına ayrışmasını, endüstrideki teknik ve ürün çeşitlenmesinden ayrı düşünmek ya da bürokrasinin, on dokuzuncu yüzyıl boyunca git gide daha labirentimsi biçimler alacak olan iş akış düzenlemelerinden bağımsız tasavvur etmek elbette olanaksızdır. On sekizinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde, akademik etkinliklerin yapılanması, mevcut egemen toplumsal-ekonomik ve toplumsal-siyasal dengelerin korunmasına yönelik olarak, 'rasyonel' bir hiyerarşiyle çoktan belirlenmişti. Buna göre, modern üniversite üç ana fakülteden oluşmaktaydı: İlahiyat, hukuk, tıp. Dönemin en büyük siyasal güçlerinden birisi olan Prusya İmparatorluğu'nu ayakta tutması hedeflenen bu üç fakülteye 'yüksek fakülteler' adı verilmekteydi; her biri, kendi alanında, mevcut ekonomi politiğin yasalarının, Tanrı'nın, insanın ve doğanın yasalarına uyumlulaştırılmalarını sağlamaktaydılar. Ancak düşünsel derinliğin teknik incelmeye karşı direnebildiği bir odak hâlâ mevcuttu: Alt kategori fakülte olarak tanımlanarak, üniversitenin ana düzeneğinin dışında tutulan felsefe fakültesi, varoluşunun nedenselliği gereği olarak, yüksek fakültelerle doğal ve varlığına içkin bir çatışma yaşamaktaydı. Bu çatışmanın temelinde, aklın (elbette modern varsayımlar doğrultusunda), özgürleşim ile siyasal aygıtın meşrulaştırılmasına yönelik kullanımı arasındaki gerilim açığa

çıkmaktaydı. Yüksek fakültelerin temel referans kaynağı aklın kendisi değil, *belli bir akılcılaştırma* sayesinde oluşturulmuş kodlamalardan türeyen yazılı ya da kavramsal metinlerdi. Kant, yüksek fakültelerin işte tam bu nedenle felsefenin özgür akıl kullanımına dayalı sahasından kesin olarak ayrıldıklarını belirtir. Felsefedekinin benzeri bir akılcılaştırmaya başvurma, onların temellendikleri parıltılı zemini bir anda kaygan ve güvenilmez kılacaktır. Özgür aklın mümkün kıldığı eleştirellik, en başta mevcut tahakküm ilişkilerinin sorgulanmasını gerektireceğinden, yüksek fakültelerin, akıl ödünç almaya yönelik her türlü girişimleri öncelikle varlıklarını borçlu oldukları siyasal iktidarın hışmını çekecektir. Ayrıca, felsefeyle özgürlük ve eşitlik koşulları altında rekabet etmek, yüksek fakültelerin teknisyen dünyalarını bir de felsefenin gazâbına uğratacaktır. O nedenle, yüksek fakülteler öncelikle aşağı fakülteyle herhangi bir uyuşmazlığa gitmemeli, statülerinin haz aldığı saygınlığın, bilgiç bir bağımsızlıktan dolayı acı çekmemesi için, onu belli bir saygı mesafesinde tutmalıdır (Kant, 1997: 21). Bu hayli ironik meydan okuma, aklı teknik uzmanlıklar matrisine mahkûm eden zihniyet kapanmasına, yine modern dünya kavramlaştırması içinden köklü bir itiraz yükseltmiştir. Ancak aklın modern önkabullerinin, "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" düsturunu ancak piyasadaki *serbestlik* cinsinden pratiğe geçirmiş bir siyasal-ideolojik bağlamın toplumsal merkezine yerleştirilmekten kaçamamış olduğunu belirtmemiz gerekir. Bununla birlikte, bugün üniversite sistemi ve bilginin doğasına ilişkin tartışmaların yapılabiliyor olmasının kökeninde, 'aşağı fakülte'nin, aklın içerdiği düşünümselliği savunmuş olmasında, kısmen de olsa, aramak yanlış olmaz.

On dokuzuncu yüzyılda endüstriyel kapitalizmin gelişmesi, üniversitenin konum ve işlevlerini de kapsamlı bir şekilde etkilemiştir. Üretim, o güne dek alışılmadık büyüklükteki ölçeklerde gerçekleştirilir hale gelir ve belli mekânsal odaklarda yoğunlaşırken, emekçiler, yaşamın her anında bir arada yaşayan bir kitle oluşturmaktaydılar. Böyle bir yoğunlaşmanın beraberinde getirdiği toplumsal sorunlar, çatışmalar ve çelişkiler, hızlı değişmenin kitlesel yansımalarının çözümlenmesini gerektirmiştir; bu da, modernliğin en özgün disiplinlerinden olan sosyolojinin doğuşuna yol açmıştır. Toplumsal olgular üzerine çok boyutlu çözümlemeler geliştirme gereksiniminin ister istemez varacağı nokta, 'uyum' kavramının bir hedef olarak kabul edilmesi olmuştur. Öte yandan, modern çağın başlangıcında, aklın evrimine yön ve hız verme görevini yüklenen eğitim, üretimde kullanılan teknolojilerin git gide karmaşıklaşması, ortak kentsel gündelik yaşamın ortaya çıkışıyla beliren düzen ve uyum gereksinimi gibi nedenlerden dolayı, ortalama bir toplumsal yaşayış nedenselliğini sağlama, bunun için gerekli düşünsel araçları edindirme işlevini yüklenmiştir. Üniversite, bu aşamada hâlâ seçkinci tavrını ve içeriğini korumakla birlikte, ilk ve orta öğretimde hızlı bir kitleselleşme gözlemlenmekteydi. Sosyolojinin önemli ölçüde yol göstericilik yaptığı bu dönüşümde, tasarlanan eğitimin ahlâkî çerçe-

vesi, mevcut üretim örgütlenmesinin metaforlarını bolca barındıran bir içeriğe sahipti. Bütünleşmiş ve uzmanlıklarının tamamlayıcılığı üzerine kurulmuş bir toplumsal uyum anlayışı, kitlesel boyutlarda bir arada yaşamak zorunda olan, diğer bir deyişle, birbirlerine ve hepsinden önemlisi o birliktelikten doğan tekil bilince eklemlenmekle varolabilen geniş insan topluluklarının eğitilmeleri gereğini ortaya açıkça koymuştur. Zira, modern bilimin serbest piyasa koşullarına uygun olarak kurguladığı, diğer bir deyişle hesaplı (rasyonel) düşüncenin temelleriyle bitişen yordam ve tekniklerin, asgari gereklilik düzeyinde kitle insanına aktarılması kaçınılmazdır. Endüstri toplumunun gerektirdiği uyum tasavvuru, bilimin kaynağını da yine o karmaşık işlevlere sahip toplum olarak görmekteydi. Daha önceleri dinin gördüğü bilgi üretme işlevini endüstri çağında bilim almıştır. Ancak bilim, yalnızca bilgi harmanlama süreci değil, aynı zamanda toplumsal olanın da çıkış noktasıdır; üstelik bunu mekân boyutunda gerçekleştirdiği kadar zaman boyutunda da, geçmiş bütün bilgi kaynak ve biçimlerini içerebilecek şekilde yaptığı düşünülmüştür. Böyle bir bilimsellik anlayışıyla uyumlu eğitim, her toplumsal katmanın gereksindiği işlevler gözetilerek oluşturulmalıdır. Ancak her birine ortak asgari mefhumların genel bir eğitim mantığınca emilmesi gerekir. Zira, ortak bir bilinç mayaladığı düşünülen toplumsal yaşamın, temel toplumsal kabuller olan ölçüleri (zaman, mesafe, iş, gövde, toplum, bilinç, dava, yasa mefhumları vb.) standart kalıplara dökmesi kaçınılmazdır. Üstelik bu ölçüler sürekli bir evrim içerisinde bulunurlar (Durkheim, 1993; 56). Her ne kadar üniversite, eğitimdeki sistemsel bir dönüşümün kısmen uzağında konumlanabilmişse de, toplu yaşayışın, toplumsal uyum ölçütlerinin, üzerinde konumlandıkları paradigmatik düzlemi biçimleyen yine üniversite olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, üniversite, evrensel insanlık değerlerini en iyi bütünleştiren ve toplumların kendi içlerine kapanıp yok olmalarını engelleyen bir işleve sahiptir; zira üniversitenin, üzerine inşa edilmiş olduğu eğitim felsefesinin gözettiği üç ana değerin her biri bu gelişmeci boyutun bir dayanağını oluşturur: İletişim, eşitlik ve dayanışma (Reboul, 1992: 93). Az ya da çok eğitilen kitlenin, değişik düzeylerde de olsa daha fazla uzmanlaşmaya gereksinim duyması, üretim süreçlerinin, asgari malûmatla yetinemez olacak kadar ayarlanmış bir bilinci talep etmeleri, çözülmesi gereken toplumsal uyum sorunlarının git gide daha çetrefil hale gelmesi, üniversite eğitiminin, tedricen de olsa kitlelerin erişimine açılmasını gerektirmiştir. Hızla alt uzmanlaşma alanlarına ayrışan akademik disiplinler, hem mevcut ekonomik yapının düşünsel ve araçsal alt-yapısını hazırlamakta hem kendilerine özgü içsel bir ekonomik ortam yaratmışlardır. On dokuzuncu yüzyılın özellikle ikinci yarısına gelindiğinde, felsefenin uzun erimli açılımıyla bilimsel bilginin tamamına yakınını bütüncül bir entelektüel kişikte eritebilen 'bilge' (*savant*) tarihe karışmak üzere olan bir portreydi; en azından üniversite çatısı altında bu tür çokdeğerlikli bilgiye yer yoktu. Bu dönemde, antik çağın disiplinler ötesi filo-

zofları bir yana, Kant gibi, bugün herbiri sayısız alt-uzmanlık dallarına ayrılmış alanların bir çoğunu aynı anda mūdrik bilge/bilgin filozof tipinin ortadan kalktığı görülür. Artık ereksellikleri ve teknik donanımları birbirlerinden çok farklı hale gelmiş, farklı kaynaklardan süzdükleri bilimsel bilgiyi, yalnızca toplumsal kullanıma değil, kendi akademik iktidarlarını meşrulaştırmak amacıyla, ayrıştırılmış söylemsel ve terminolojik amaçlara da açan disiplinlerin çatışmacı uyumları söz konusudur. Eğitim görenler düzeyinde ise, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, genel bir eşitlikçilik bakış açısı içinde, yüksek öğrenim saflarının aşamalı olarak dar bir seçkin grubundan dalga dalga alt tabakalara doğru yayıldığı gözlemlenmiştir.

Seçkinci eğitimden kitle üniversitelerine

Yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde, üniversitenin daha önce yüklenmiş olduğu siyasi ve ekonomik işlevler büyük ölçüde yok olmuşlardı. Oysa önceleri, ABD'de olduğu kadar Avrupa'da da, yüksek öğrenim görmüş olmak, yalnızca üst düzey ve daha çok siyasal aygıt içerisinde konumlanan yöneticilik mevkilerinde görev yapmak için gerekli sayılmaktaydı; tıp gibi, doğası gereği yüksek öğrenim gerektiren meslekler buna istisna tutulabilir. Ancak bu tür uzmanlıkları alabilen seçkinler, yalnızca saygın bir meslek edinmiş olmuyorlar, aynı zamanda bu şekilde siyasal karar alma mekanizmalarına da kolayca erişme olanağını bulabiliyorlardı. Zaten mevcut siyasi ve ekonomik elitin önemli bir kısmı bu çift mobilite olanağına sahip olanlardı; bu durum, karar alma süreçlerini büyük ölçüde meslekdaşlık ilişkilerine de dönüştürmeyi, diğer bir deyişle, görünür olmasalar bile, korporatif nitelikli seçkin gruplarının oluşumunu ve bunların kendilerini korumaya yönelik politikalar üretmelerini sağlamıştır. Ancak bir yandan endüstriyel üretim örgütlenmesinin baskıladığı kitle toplumu oluşum süreci, diğer yandan, kavramlara yükledikleri anlamlar farklı olsa bile, sosyalist eleştiri kadar liberal retoriğe de egemen olan 'demokrasi' ve 'eşitlik' ilkelerinin yönlendirici gücü, her geçen on yılda daha fazla sayıda insanın, daha geniş ve çeşitli nüfus dilimlerinin yüksek öğrenimden yararlanma olanaklarının önünü açmıştır. Bütün bu nedenlerin ötesinde, üniversite sisteminin içinden doğduğu piyasa koşulları, yüksek öğrenimdeki kitleselleşmeyi belirleyici başlıca rolü oynamışlardır. Bir yandan, kapitalizmin, endüstrideki teknik gelişmeler sayesinde çok büyük ölçekte yapılabilen üretimde açığa çıkan arz fazlasına dayalı dönemsel krizlerinin yol açtığı dalgalanma halinin süreklilik kazanması, diğer yandan, git gide daha fazla miktarda, bu nicel artışı planlama, düzenleme, hesaplama, öngörme aşamalarında uzmanlık becerilerine sahip nitelikli işgücüne gereksinim duyan sermayenin, yüksek öğrenim görmüş seçkinlerin kendisine mâl oluşlarının bedelinin düşürülmesi çabası, üniversite öğrenimindeki kitleselleşmeyi körükleyen nedenlerin başında gelir. Birincisi, cesa-

ret, azim, girişkenlik ve gözüpekliğin başarmak için temel ölçü olduğu küçük işletmeciliğin geleneksel sınıflarının, gelecek kuşakların yaşamlarını güvenceye alma arayışlarını tetiklemiş, ikincisi, yirminci yüzyıl boyunca şişen hizmet sektörünün, ekonomik ağırlık olarak, hizmet etmesi gereken endüstrinin önüne geçmesini sağlamıştır. Öte yandan, üniversite eğitiminin kitleselleşmesi, doğal olarak belli bir demokratikleşmeyi beraberinde getirmiştir. Ancak yüksek öğrenimin, daha önceki dönemlerde üniversiteye erişimleri mevcut olmayan sınıflara da açılması, tek başına eşitlik ve demokratikleşme anlamına gelmez. Zira üniversitedeki öğrenme süreci, başlı başına gizli bir sınıf ideolojisini içerir özelliktedir. Kültürel eşitsizliklerle beslenen bu "karizma ideolojisi"ni gerçek anlamda nötrleştirmek için, üniversitenin, gerekli pedagojik donanımı barındırması ve gizli tahakküm politikalarını etkisizleştirecek düşünsel araçları harekete geçirebilmesi gerekir (Bourdieu, Passeron, 1985: 109). Bürokratik işlevlerin ayrıntılanıp sayısız uzmanlık alanını içerir hale gelmeleri sonucunda, artık üniversite eğitiminin nadirattan olduğu dönemlerdeki seçkinlerin yüksek maaşları (dolayısıyla yüksek toplumsal sınıf konumları) ciddi oranda aşınmaya uğramış, geniş bir yüksek öğrenim görmüş orta sınıf oluşmaya başlamıştır. Böylece, kapitalizmin yapısal dönüşümünün doğal izdüşümü olarak, nitelikli emek, entelektüel incelme ve ayrıcalık olmaktan çıkıp tamamıyla metalaşmıştır. Günümüze dek uzanan bu süreçte, derin düşünsel birikim ve kapasitelere sahip aydın kişinin yerini, son derece ayrıntılanmış ve birbirlerinden kavramsal olarak yalıtılmış disiplinlerin yalnızca birinde uzmanlaşmış, benzeri on binlercesinin arasında rekabet koşullarının gerektirdiği bütün var kalma taktiklerini uygulamaya çalışan, kendini seçkin, dolayısıyla daha az eğitim görmüş emekçilerden üstün gören bir beyaz yakalı işçi almıştır. Böylece üniversite eğitimi, ancak piyasanın izin verdiği ve talep ettiği ölçüde değerlenen bir nitelik olmaya başlamıştır (Mills, 1970: 309). Bu işlevsel alan içinde, yeni bürokratik sınıfları oluşturmaya aday orta sınıfların, daha düşük sosyokültürel katmanlardan gelenlere oranla belirgin bir şekilde daha fazla şansları olmuştur; halk sınıfları için üniversite öğrenimi, eğitsel dezavantajların git gide daha az telafi edildiği bir süreç özelliği arz eder (Bourdieu, Passeron, 1973: 96). Geleneksel sınıfların güvence arayışına gelince, bunun bir diğer anlamı, git gide daha örgütlü hale gelen, dolayısıyla daha çok standartlaşma dayatan büyük hacimli sermayenin, kapitalizmin daha eski dönemlerine özgü bireysel girişimci tipinin, mütevazı ölçekte de olsa göreli bir özerkliğin korunaklı sınırlarında barınabilmesini olanaksız kılmayı, kısacası küçük sermayeyi absorbe etmeyi amaçlayan kararlı yapısal harekâtı olmasıydı. İçinde bir anafora kapılmışcasına savunmasız kaldıkları, karşısında direnmelerinin her geçen gün daha güçleştiği piyasa dalgalanmalarının, kendi sonlarını hazırladığını içgüdüsel olarak hisseden geleneksel sınıflar, oluşmakta olan örgütlü kapitalizm aşamasında var kalmanın tek koşulunun çocuklarını beyaz yakalı işçilere dönüştürmek olduğunu

kabul ederek, örgütlü endüstri ve endüstri-sonrası kapitalizminin toplumsal sınıflarının oluşmasında başlıca rolü oynamışlardır. Benzer bir katmanlaşma, özellikle 1980 sonrası Türkiyesi'nde, oluşumu halen devam eder şekilde gözlemlenmektedir. Eğitim, özellikle Cumhuriyet'ten itibaren, Türkiye'de daima bir mobilite aracı olarak görülmüşse de, bu özelliğininin belirgin bir kitleselliğe yayıldığı dönem, liberal ekonomi politikalarının uygulamaya sokulduğu 1980 sonrası olmuştur. Bir yandan uluslararası sermaye gruplarının yoğun ve büyük ölçeklerde Türkiye'deki ulusal pazarla bütünleşmeleri sonucunda kısa sürede geniş bir beyaz yakalı işçi açığının ortaya çıkmış olması, diğer yandan geleneksel dayanışma örüntülerinin belirgin bir hızla çözülmeye başlamaları, kırsal alandaki ve kentteki küçük üretici ile onu koruyan muhafazakâr zırhın, artık küresel anlamda bütünleşik sermaye yığışımlarının, önemli ölçüde transaksiyoner nitelikli, esnek piyasa kurgusunda yarattıkları dalgalanmalara karşı koyamayacak hale gelmesi, toplumsal güvenceyi hedefleyen mobilite arayışının neredeyse yegâne sağlayıcısının eğitim olduğu kanaatini orta ve alt tabakalar nezdinde yerleştirmiştir. Öte yandan, yüksek öğrenimde, kitleselleşmeyle birlikte oluşan genel nitelik bozulmasının artık yalnızca üniversite düzeyinde sınırlandığını iddia etmek hayli güçtür; sorunlar dizisi, orta öğrenim aşamalarındaki yönlendirme eksikliğinden de kaynaklanmaktadır (Comité national d'évaluation, 1993: 72). Kapitalizmin örgütlü sermayeyi ve ona bağlı standartlaşmayı gerektirecek aşamaya geçmesi, evrensel bir olgu olarak, küçük ölçekli üreticinin proleterleşmesiyle sonuçlanmakta, ancak hizmet sektöründe istihdam edilen on binlerce nitelikli elemanın özellikle üst katmanlarda konumlananları, kendilerini *sui generis* bir sınıf olarak algılayarak bir yandan ideolojik olarak burjuvaziye yaklaşmak istemekte, diğer yandan fizik güce dayalı üretim yapan mavi yakalılardan kendilerini kesin bir şekilde ayırmaktadırlar. Bu özelliğin, endüstrinin başlıca ekonomik aktör olduğu kapitalist örgütlenmenin çözülüşünde başlıca belirtilerden birisi olduğu söylenebilir.

Endüstri-sonrası toplumsal deneyimin bilgi üretme süreçlerine etkisi

Endüstriyel meta üretiminin ve onun gerektirdiği toplumsal örgütlenme biçimlerinin, dünyayı çok daha esnek, hızlı ve uçucu bir düzleme dönüştürebilen teknolojik ilerlemeler sonucunda önemli ölçüde değişmekte olmaları, günümüzde genel kabul görmüş bir genel gelişme seyridir. Böyle bir değişme, endüstriyel örgütlenme oluşurken ortaya çıkan toplumsal yenilikler kadar anlamlı yeni oluşumlar ortaya koymaktadır. Üstelik bu kez, değişmeyle su yüzüne çıkan toplumsal özellikler, çok daha belirsiz, değişken, kolay tanımlanamayan niteliktedirler. İletişim ve ulaştırma alanında kaydedilen teknolojik gelişmeler, elektronik, bilişim, sibernetik, gen teknolojisi alanlarındaki her biri çığır açan keşifler, toplumsal deneyimin bambaşka mecralara süreklenmesine yol açmış-

lardır. Bu makalenin gerektirdiği kavramsal içerik doğrultusunda, doğal olarak, endüstri-sonrası toplumun özelliklerinin tartışılması hedeflenmemektedir. Ancak, bilginin üretilmesi ve toplumsal kullanımları konusunda altının çizilmesi gereken bir hususu belirtmekte yarar var: Üretim metaforunun temel toplumsal referans olmaktan çıktığı bir ortamda, en başta yiten dayanakların toplumsal uyum ve işbölümü olması kaçınılmazdır. Aydınlanmacı modernliğin geliştirdiği rasyonellik, bütünlüklü bir toplumsal dokunun mevcut olabildiği koşullarda, tek bir merkeze (siyasal yetke, ataerkil iktidar, hakikat, vb.) gönderme yapabilirdi; ancak maddi üretimin, yerini üretim temsillerine ve sanal değişimlerden oluşan transaksiyoner bir piyasaya terk etmesi, doğal olarak, böyle bir bütünlüklü yapıya duyulan gereksinimi kökten dönüştürmüştür. Kerterizleri çoğullaşmış bir dünyanın "uçuşan göstergeler"ce sürekli köksüzleştirilen toplumsal deneyimi, toplu üretim ve yaşama zorunluluğunun gerektirdiği görünür standartlaşmanınkinden, kuşkusuz çok farklı bir bilgilenme sürecini gerekli kılmaktadır. Modernleşmenin başından beri, bilimsel bilginin pragmatik boyutu, aşamalı olarak geleneksel bilgilerin yerini aldıkça, ileri sürülen önermelerin geçerliliğini, içinde düşünülebilir oldukları aksiyomatik sistemin önceden geçerli varsayıldığı bir mantıkla karşılayan "kanıt yönetimi", kendisini daha fazla hissettirmiştir (Lyotard, 1988: 71). Kapitalizmin bu soruna bulduğu çözüm, piyasa performansı göstermeye ve yeniden ticarileştirilmeye müsait olan araştırmaları desteklemek olmuştur. Bu nedenle "uygulamalı bilimler" ile saf araştırma yapan bilimlerin piyasa değerleri içinde kredibilite hiyerarşisine yerleştirilmeleri kaçınılmaz olmuştur (Lyotard, 1988: 75). Metalaştırmaya yaptıkları katkılara göre saygınlık sıralamasına tâbi tutulmuş disiplinlerin ya da bilimsel etkinlik türlerinin eğitimin tasavvuruna doğrudan yansıması elbette son derece doğaldır. Nitekim, bir kapitalist etkinlik olarak düşünüldüğünde, tipik bir üniversiter yapı, her bilimin "spekülasyonu taçlandıran bir sistem içindeki yerini işgal ettiği", bilimlerin karışmasının yalnızca "gürültüye" neden olacağı bir ortamdan ibaret olarak düşünülebilir (Lyotard, 1988: 86). Buna karşın, bilimsel bilginin tek-merkezli bir hakikat arayışına odaklanmaktan çıktığı endüstri-sonrası toplumda, bilginin çok değerlikli bir hal almasına yol açan 'disiplinlerarasılık' pratiğinin yaygınlık kazandığını gözlemlemekteyiz. Meta ve söylem dolaşımı hızlanmış, geçerlilik kaynağını temsillerin oluşturduğu bir ekonomik düzenin, insan aklını özgür kılma potansiyellerini açığa çıkarmak yerine, piyasanın çok daha seyyaliyet kazanmış dinamiklerinin salt pragmatik ve talepkâr yönelimlerini karşılamaya ayarlanmış bir çabuk-tüketilebilir fikirler fabrikasını inşa etmeye daha yatkın olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle, günümüz üniversitesinde bir yandan modern hiper-uzmanlaşmanın yalıtılmış alanları mevcut iktidar dengelerini yeniden üretmeye devam ederken, diğer yandan, yeni ekonominin esnek mantığına eklemlenen, felsefi derinlikten ziyade söylemsel yap-bozlara yaslanan bir piyasa çözümleri üretme sürecini yönlendiren zihniyetler kök-

lenmektedirler. Eğitim ve araştırmanın günümüzde vardığı ticari aşamada, bilginin, ironik bir şekilde özgürleşme söylemi üzerinden gelen serbestleşmesinin ya da tarih-dışılaşmasının, bilimsel merakın özüne dair köklü bir dönüşümü hazırlaması kaçınılmaz olmuştur. Artık bilimsel etkinliğin kavramsal çıkış noktası da, ondan beklenen sonuçların doğası da son derece hızlandırılmış bir teknik etkinliğe indirgenmiştir. Bu nedenle, günümüz üniversitesi, Durkheim'ın görüşlerinin aksine, artık toplumun, kendi cemaatinin doğası üzerinde öz-muhakeme yaptığı bir ayrıcalıklı yer olmaktan çıkmıştır (Readings, 1993: 184). Teknolojinin ivmelendirdiği zaman, malûmatın bilgiye dönüştürüldüğü o öznel süreci hem nesnelleştirmiş hem bilgi üretmek için gerekli süreyi olanaksız kılmıştır. Zira gerçek bilgi, nesnel ve evrensel bir sabit değil, düşüncenin öznel dokusundan süzülmüş bir özgün ifadedir; öznenin kendini algılayışı, kendi özgüllüklerini oluşturması için gereken içsel yapıtaşıdır. Bilgi, içinden konuşabileceğimiz bir söylemsel pratik; içinde kavramların belirginleştiği, tanımlandığı, uygulandığı ve dönüştüğü, önermelerin bir eşgüdüm ve astlık alanı; söylem tarafından sunulan kullanım ve uygunluk olanakları olduğu kadar, öznenin, söyleminde ilgilendiği nesneler hakkında konuşabilmek için içinde konum alabileceği bir uzamdır (Foucault, 1992: 238). Oysa günümüzün ekonomik güdülere sıkı sıkıya bağlı üniversite dünyasında, böyle bir bilgi damıtma olanağı, yok olmadıysa da hayli kısıtlanmıştır (Nalbantoğlu, 1997). Özneliğin, önceden tasarlanmış değil, özgünlüklerden geçen inşa edilişinin, dolayısıyla gerçek anlamda bir akıl özgürleşmesine yol açmasının yerine büyük ölçüde geçen 'malûmatın yüzeysel tatminiyle yetinme', günümüzde iş dünyasının (*business*) doğal uzantısı haline gelmiş üniversitenin, düşüncenin metalaşmasının ne denli vazgeçilmez bir parçasına dönüştüğünü vurgulamaktadır. Metalaşmış malûmat dolaşımı, öznesini bilgiyle besleme olanağından yoksun kalan insanı da, çağdaş işletmeciliğin soğuk jargonunda bir *girdi* olarak kabul etmeyi teşvik etmektedir; aynı bilgisiz eğitim sürecinin ürünleri olduklarından olsa gerek, yeni kuşakların çalışmayı en çok arzuladıkları sektörlerin başında "insan kaynakları" yer almaktadır artık (Nalbantoğlu, 2000: 25).

Üniversitenin, modernlikle olduğu kadar onun ekonomik vechesi olan kapitalizmle sürdürdüğü varoluşsal ilişkiler, kuşkusuz günümüze özgü değildir. Nitekim, fazlaca iddialı da olsa, Amerikan sosyoloji geleneğinin önemli bir kısmının, en azından kurumsal çerçevede ve geniş bir meşruiyet çerçevesi dahilinde gelişen eğilimlerinin dikkate değer bir bölümünün, piyasa-güdümlü bir işlevsellik içinden kuramsal çıkarsamalarını türettiğini ortaya koyan görüşe bütün bütün kulak tıkamamak gerekir. Bu tür bir 'pazarın diliyle konuşan kuram', klanlara ayrılmış eğilimler ve bunları barındıran kuramsal çatılar altında üretilir. Her klan şefi, bir yandan finans kaynaklarına kurumunu yakın tutacak nitelikte, yani *talep edilebilir* projelerdeki sürekliliği sağlamak, diğer yandan diğer klanlara tercih edilir olmanın garantisi olabilecek özgünlükte bir kuramsal

bütünlük geliştirmek zorundadır. Bu nedenle, Amerikan sosyoloji kuramlarının önemli bir bölümü, birbirleriyle kesişmeyen kaynaklara yaslanır, her biri yeniden farklı kurucu-babaları ihya ederler (Herpin, 1973: 167). Akademik etkinlik, entelektüel dekorlu bir *business* döngüsüdür aslında.[1] Ancak ABD'de daha köklü bir kapitalist geleneğe sahip olan bu yapısal durumun, özellikle günümüzün işletmecilikle kolayca karışıveren üniversite örgütlenmesi içinde, dünyanın başka yörelerinde var olmadığını iddia etmek, kasıtlı değilse bile, en azından gerçekçi bir çözümleme olmaz. Hatta, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki göreli yavaş gelişmelerine karşın, Avrupa üniversiteleri bugün ABD'deki eşdeğerlerinden çok daha fazla uluslararasılaşmanın taleplerine yanıt verebilmektedirler (Fugate, Jefferson, 2001: 162). Akademik yapı ve etkinlik, küresel bütünleşme süreci içinde, dünyanın birçok yerinde bir yandan birbirleriyle uyumlu işlev ve örgütlenme modelleri benimseyerek standartlaşmaya doğru evrilmekte, diğer yandan, varoluş nedenini, önceki dönemlerden çok daha yoğun bir şekilde ticari güdülerde bulmaktadır. Özellikle neo-liberal politikaların başat ekonomik mantığı oluşturduğu son yirmi yıl içinde, üniversitenin, gerek eğitim gerek araştırma boyutlarının hızla ve bâriz bir şekilde ciddi değişikliklere uğradığını ileri sürmek yanlış olmaz.

Yeni ekonomi ve yeni insan karşısında üniversiteler

Neo-liberal esinli politikaların, daha çok ekonominin içsel dinamiklerinde gözlemlenen kısa vadeli etkileri, önemli ölçüde 1980'lerdeki hız ve coşkusunu yitirmişse de, toplumsal düzeyde gerçekleşen derin dönüşümlerinin belirtileri ancak günümüzde gözlemlenebilir hale gelmiştir. Zira bu değişiklikler, yapısal ya da görüntüsel olmaktan ziyade, çok daha temel dünya kavrayışı varsayımlarına ilişkindir. Endüstriyel üretimin, maddi anlamda meta değişiminin ve böyle bir ekonomik düzen ekseninde gelişen örgütlenme modellerinin yerine, üretim temsillerinin, sanal göstergelerin, kısaca simgesel bir ekonominin ya da belki *simgeselin ekonomi*sinin geçtiği günümüz dünyasında, öznenin kendiliğini inşa etme kaynağını oluşturan bilgilenme süreci, bir enformasyon ekonomisi çevresinde belirlenmektedir. Hazır tüketime açılmış ve önceden tasarlanmış diğer ürünler gibi, malûmat da son derece hızlandırılmış bir yayılma düzleminde, bireylerin yegâne öznelik inşa etme kanalı haline gelmektedir. İletişim teknolojilerindeki baş döndürücü ilerleme, (1) mahremiyeti kamusal alana uzatarak, (2) yeni toplumsallaşma biçimleri yaratıp yeni yalnızlık ve çekilme mazeretleri oluşturarak ve (3) yeni 'para-toplumsal' ilişkiler ortaya çıkmasını

1 Tüm bu akademik ekonomi-politiğin varlığına ve geçerliliğine karşın, bu durumu, kuramın bütün epistemolojisini reddetmek, ampirik kazanımlarını yok saymak, eleştirel boyutlarını göz ardı etmek, birbirlerinden çok farklı düşünce bağlamlarından oluşan bu kuramsal açılımların tamamını pejoratif anlamda bir "Amerikan Sosyolojisi" başlığı altında küçümsemek yavanlığına düşen sığ yaklaşımlarla hemfikir olmadığımızı, bu noktada belirtmemiz gerekiyor.

sağlayıcı yenilikler geliştirerek, modernliğin kavramsal bütünlüğünde köklü değişiklikler yapmaya aday görünmektedirler (Murdock, 1993: 534). Malûmatın, özneliğin oluşumunu doğrudan ve belki de tek belirleyici olarak etkilemeye muktedir olduğu böyle bir toplumsal deneyim, kuşkusuz bilgi üretme süreçlerinden talep edilenlerin niteliğini dönüştürecektir. Günümüzde üniversitelerde yaşanmakta olan, bu talep değişikliğine bağlı olarak belirlenen yapısal, örgütsel ve hepsinden önemlisi ereksel değişikliklerdir. Bilgiyi özneliğinin düşünsel filtrelerinden geçirerek değil, daha çok uluslararası bütünleşik pazarın süregitmesi için kesintisiz kodlanan, ideolojik göndermeleri önceden tanımlanmış malûmat kırıntılarıyla özdeşleştiren bir insan tipi geliştirme görevi, bugün büyük ölçüde üniversitelere düşmektedir. Üretimin pusula olma işlevindeki bozulmaya koşut olarak, başlıca varoluşsal etkinliğini, dolayısıyla yeryüzündeki *anlamını* tüketim ve onun temsillerine bağlayan yeni insan, içinden türediği *esnek* ekonominin müphem sınırlarına uygun olarak, belirgin bir pragmatizmi içselleştirmektedir. Eğitimden talep edilen, temsiller evreniyle büyük oranda iç içe geçmiş toplumsal deneyim alanının, bireyci çözümlere dayalı egemen zihniyet kalıplarını yeniden üretebilecek formülleştirilmiş *stratejiler* modellemesi ve bunları *yeni insan* idealini besleyecek şekilde *aktarmas*ıdır. Araştırma ise zaten uzun bir zamandan beri piyasa duyarlılıklarına ayarlanmış bir ince hissedişe, bununla uyumlu girift ekonomik-politik ilişkiler ağına sahipti; yeni ekonomi, bu ilişkilerin çok daha belirginleşmelerini, kurumsallaşmalarını ve akademik ahlâkı da içerecek şekilde meşulaşmalarını sağlamıştır. Bu nedenle, tercih ve teşvik edilir olan öğrenci tipi, daha çok 'girişkenliği' ve 'sosyalliği' ile tebarüz edenler olmaktadır; çünkü ders programlarının içerikleri, hızla yeni ekonominin talep ettiği, sınıfsal yalıtılmışlığı garantilenmiş, kendini buna uygun olarak *sui generis* ve fazlaca narsisik bir yanılsama aynasından algılayan, toplumsallaşmanın koşulu olarak bu görüntüyü vitrine çıkarıp satmayı en iyi becerebilen, bireysel çıkarının sınırlarının dışında, özel yaşamındaki tercihlerde bile hesaplı davranabilen insan tipinin geliştirilmesine uygun olarak yeniden yapılandırılmaktadırlar. Akademiklere[2] gelince, bilimsel etkinliği genel bir *business* sürecine uyarlamayı en iyi becerebilen, özel sektöre doğal olarak bağıntılı proje-temelli bir telaş halini, malûmattan eleştirel düşünceyi türetebilecek düşünsel yetkinliğe erişmek için çaba sarf etmeye yeğleyen işbilir bir insan tipinin üniversite öğretim kadrolarına hâkim olmaya başladığını gözlemlemek-

2 Türkçe'ye garip bir şekilde "akademisyen" olarak geçen sözcüğün, kurgulayıcılarınca Fransızca olması arzu edilen karşılığının, Fransızca'da 'üniversite öğretim elemanı' gibi bir tanımla hiçbir ilgisi yoktur. Fransızca'daki "académicien" sözcüğü, Fransız Akademisi (Académie française) üyeleri için kullanılan özel bir adlandırmadır. Bunun dışında, hele Türkçe'deki anlamını çağrıştıracak herhangi bir yananlama sahip değildir. Buna mukabil, Fransızca'da "enseignant", "universitaire" gibi, akademik işler yapan insanları tanımlama sözcükleri mevcuttur. "Akademisyen", Türkçe'ye; "self determinasyon", "kombinasyon", "aktivasyon" gibi, İngilizce konuşan ama Fransız diline İngilizce mantığı ile katkı yapmaktan kendini alamayan bir entelektüel zümremizin hediyesidir.

teyiz. Üstelik bu zihniyet, kişilerin bireysel *yaşam-dünyaları*yla sınırlı kalmamakta, bütün bir akademik örgütlenmenin ve bunu kapsayan yönetim mantığına sirayet etmektedir. Sürekli kaynak yokluğundan yakınan kamu üniversitesi yöneticileri, aksaksız yürüyen sistem ideali olarak, hükümet politikalarınca da tahayyül edilen özel işletmecilik üniversitelerine öykünmeyi benimseyen ekonomik davranış kalıplarını bütün akademik yapıya ve işleyişe yaymayı teşvik etmektedirler. Bu elbette üniversite yönetimlerinde düğümlenen bir sorun değildir: Finansmanı sağlanmış proje-temelli, *business* zihniyetli bir akademik etkinliğin yaygın üniversite pratiği olarak benimsenmesi, küresel ekonomik aktörlerden, hükümetlere, Türkiye özelinde bütün bir YÖK sistemine, oradan, net bir hiyerarşik zincir içinde rektörlüklere, fakültelere, bölümlere, anabilim dallarına, bilim dallarına, öğretim elemanlarına kadar nüfuz eden bir ekonomik nedensellik, sarih bir *illiyet rabıtası*dır.

Türkiye'nin bu dönüşüm-serüveni içindeki özel seyrini incelemeden önce, küresel ölçekte üniversiteleri ve genel modern üniversite sistemini dönüştüren gelişmeleri betimlemek gerekir. Her ne kadar Türkiye'nin kendine özgü bir gelişme çizgisi olsa da, üniversitenin yapısal başkalaşmasında etkili olan genel dönüşümün dışında kaldığı söylenemez. Bu nedenle, öncelikle küreselleşmenin modern üniversite üzerindeki etkilerine yakından bakmak gerekmektedir. Üniversiteyi, modern düşünsel işlevlerinden kısmen de olsa koparan, doğasına içkin kapitalist motivasyonu son derece vurgulu bir hale getirerek neredeyse tek varoluş nedeni yapan liberal ideolojik bağlam, eğitim ve araştırma işlevlerini temelde dört ana süreçle kuşatmaktadır: (1) Küreselleşme, (2) yeni yönetim ideolojisi (*manageralism*), (3) akademik kapitalizm ve (4) girişimcilik ideolojisi (*entrepreneurialism*) (Deem, 2001: 7). (1) Küreselleşme, bu süreçlerin hem birincisi hem onların tamamını kapsayan bir üst-belirleyicidir. Buradaki özgül okunuşunda, küreselleşme, genel anlamda *business*'in, büyük oranda çok-uluslu şirketler ve internet aracılığıya dünya çapındaki yayılımının yol açtığı etkilerin toplamı olarak adlandırılabilir. Bu noktada vurgulanması gereken, yalnızca kapitalist girişimciliğin teknolojik ivme sayesinde, yeryüzü ölçeğinde hızlandırılmış bir sermaye akışkanlığına dönüşmesi değildir; aynı zamanda, insan etkinliklerinin, entelekt dahil bütün boyutlarının *business*'in bir uzantısı olarak tasavvur edilmeleridir. Böylece, üniversite çatısı altında toplanmış olan bütün modern kavramların *business* cinsinden ifade edilmesi mümkün olmuştur. Yapısal-örgütsel olduğu kadar kavramsal-ideolojik bir dönüşümü gerektiren *business* yayılımının, diğer toplumsal kurumlardan önce üniversiteyi hedeflemiş olması şaşırtıcı sayılmamalıdır; zira, esnekleşmiş piyasanın akışkan dinamikleriyle başa çıkabilme yetisine sahip beyaz yakalı işçilerin eğitildiği ve onları eğitmek için gereken kuramsal girişimlerin gerçekleştirildiği yer üniversiteden başkası değildir. (2) Yeni yönetim ideolojisi (*managerialism*), yeni ekonominin kaygan dokusuna uygun olarak geliştirilen, kâr-amaçlı (*for-profit*) pratiklerin meşruiyeti üze-

rine geliştirilen söylemlerin tamamına verilebilecek bir addır. Üniversite işlevlerinin tamamını kuşatan bu söylem katmanları bütünü, ekonomik gerekçelerden yola çıkarak teşvik edilen "para kazanan", "kendi başının çaresine bakan" üniversite olma ülküsünün çok ötesine geçerek, akademik etkinliğin varlık nedenini bizatihi bu ticarileşmede arayan iş adamı/akademik'ler üretmektedir. Üniversite tasavvurunun ardında artık ulus-devlet, ulusal kültür ve akıl gibi modern kategoriler yoktur; ancak bunların yerine, düşünceyi gerçek anlamda özgürleştirecek, eleştirel aklı temel alacak yeni bir düşünsel yönelimden ziyade, tüketimciliğin kuşatıcı mantığını içselleştiren bir eğilim görülmektedir (Kwiek, 2001: 35). (3) Üniversiteyi bir pazaryeri olarak algılamaya koşullanmış böyle bir zihniyetin varacağı nokta, kuşkusuz akademik kapitalizmdir. Bilimsel gerekçelerle gizlenmiş bir rekabet ortamının doğuşu, akademik kapitalizmin başlıca özelliklerindendir. Rekabet, elbette atâletle mâlul, kendini yinelemekten başka bir söylemsel gelişim kaydetmeyen, dünya bilim dağarına hiçbir katkı yapmayan, bi'at ve yetke düzeninde özgünlük üretmekten âciz bir akademik ortamın oluşmasını engelleyici güç olarak, çok temel bir uyarıcıdır. Ancak, günümüz dünyasının *business* merceğinden kırılan üniversite algılayışındaki rekabet, böyle bir panzehir özelliğinin çok ötesinde, kapitalist mantığı akademik etkinliğin doğasına içkin kılmayı amaçlayan bir yönelime sahiptir. Akademiklerin genel davranış biçiminin kâr amaçlı şirketlerde olduğu gibi piyasa refleksleriyle donanmış olmasının beklenmesi, üniversitenin kapitalist ruh haline eklemlenmesi sonucunu doğurmuştur. (4) Nihayet, girişimcilik ideolojisi (*entrepreneurialism*), üniversitenin, liberal söylemin bütün partikülarist, kendini-dengeleyen ekonomik aktör kavramsallaştırmasını hazmetmesi anlamına gelmektedir. Piyasayı temel ölçü birimi kabul eden perspektifte, doğal olarak gözetilmesi gereken yegâne ölçüt verimliliktir. Ancak *verimliliğin* gizlice duyurduğu ard-anlam *kârlılık*tan başkası değildir. İnsan aklının eleştirel gelişmesini hedefleyen bir bilimsel çalışma anlayışının, piyasa değerlerini değil düşünsel niteliği, özgünlüğü öne çıkarır biçimde örgütlenmiş olması da, bu açıdan bakıldığında pekâlâ verimlilik olarak kabul edilebilir; en azından Kant'ın "aşağı-fakülte"sinin düşünsel çerçevesi böyle bir verimlilik esasına dayanmaktaydı. Hatta üst-fakültelerin bile amacının, mevcut egemen ekonomi politikle üniversiteyi meczedecek bir yapıyı kurmak değil, siyasal aygıtın yeniden üretilmesini sağlayacak çapta teknik ve ideolojik bilgiye sahip yöneticiler yetiştirmek olduğu düşünülürse, tanığı olduğumuz dönüşümün, modern üniversitenin değişmesi açısından taşıdığı anlam bir kez daha vurgulanmış olabilir. Bütün bu özellikleri bir araya getirdiğmizde, üniversitenin, piyasa *gibi* değil, onun doğal bir parçası, hatta *o olarak* çalışmasının arzulandığını iddia edebiliriz. Bu yaklaşım, OECD'nin bilgi ekonomisi ve yeni bilgi üretim değerleri üzerine 1996 ve 2000'de yayınladığı yayınladığı raporlarda ve bazı çalışma belgelerinde açıkça benimsenmiş, paradigmatik bir sıçrama içinde olduğu öne sürülen üniversitelerde araştırmacı-girişimci tipte öğre-

tim elemanlarının istihdam edilmeleri gereği vurgulanmıştır (Milot, 2003: 72). Bu kullanımcılığın bizi götüreceği yerde ise, üniversitenin, piyasayla sembioz bir ilişki kurması kaçınılmazdır; birbirlerini beslemek, aynı çalışma yordamlarını benimsemek, aynı etkinlik belirtilerini vermek, üniversitenin kâr-amaçlı fikirler üreteci olarak değerlendirilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu nedenle akademik insan figürü, günümüzde, *yoğunlaşarak düşünen* akıl insanı olmaktan çıkıp *beyin fırtınaları* estirerek, metalaşabilecek *fikirler* imal eden, bunları sürekli olarak para cinsinden ifade edilen *projelere* hızlıca dönüştürebilen bir pazarlamacıya dönüşmektedir. Buna mukabil, üniversitenin yapısal örgütlenmesi de, öğretim üyeleri için, bu pazarlamacılığı talep eder bir geçicilik yaratmaktadır; kadrolu, diğer bir deyişle *kariyeri* görece garantilenmiş ve bu konumun sağladığı ayrıcalıklardan yararlanabilen öğretim üyesi tipi geçmişte kalmaya başlamıştır (Dixon, 1990: 1008). Yalnızca metaını değil, bütün bir kişiliğini pazarlamanın parçası yapan yeni ekonomi insanı, arz-talep dengelerinin belirlediği "kişilik pazarı"nın (Mills, 1970: 216) temel taşıdır; akademik insan, bu pazardan muaf olmadığı gibi, tam tersine, kişiliğini en ustaca satışa katabilecek incelikte düşünsel yetilerle donanmış olandır. Liberalizmin toplumsal ve kurumsal bağlardan kopma, gövdesizleşme (*disembodiment*) vaadi, birçok akademik insanı, "evsiz" ve "dünyaya yabancılaşmış" profesyonel gövdeler haline sokmuştur; modernsonrası ruh halinin, kültürü siyasetin yerine koyarak demokratik bir kamusal alanı parçalayan ideolojik önkabullerini içselleştiren kimileri, küresel pazarın esnekliğini tam olarak benimseyerek "küresel zaman ve ekonomik mekânın turistleri" olmaya yeltenmişlerdir (Reid, 2001: 535). Nitekim, kurumların yaklaşımı da bu zaman-mekânsal ve ideolojik yüzer-gezerliği teşvik eder niteliktedir; akademik kapitalizmin kurallarını yerine getiren birçok merkez üniversitesinde tam zamanlı araştımacılar yerine piyasada yeri olan profesyonel uzmanlar ders vermektedirler (Chipman, 1999: 181). Zaten küreselleşme, akademik yaşamın baskılarını artırıcı bir etki yaptığından, üniversite kişileri, çok daha esnek bir kariyeri benimsemek zorunda kalmaktadırlar. Bu baskılar, daha hızlı ve karmaşık bir varoluşu gerektirmekte, akademik insanı, eskisinden çok daha fazla kaliteyle donanmış olma zorunluluğuna itmektedir. İngilizce dışında yabancı diller bilme, kültür çeşitliliklerine açıklık, söylemsel esneklik, iş idaresi ve çoklu rolleri benimseyebilme gibi zorunluluklar, ivmelenmiş akademik pazarın vazgeçilmez koşulları olmaktadır. Bu özellikler her ne kadar doğası gereği tutucu olan bir mesleğe geliştirici yönlendirmeler sağlıyorsa da, sonuçta rekabeti tek varoluşsal düstur olarak kabul etmiş, ideolojik olarak son derece esnek bir akademik etkinliğin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır (Marginson, 2000: 26).

Pazarlamanın başlıca beceri haline geldiği bir akademik ortam, kuşkusuz, kârlılık hiyerarşilerinin devreye sokulduğu bir üniversite dokusunu örmektedir. Kârlılık hiyerarşileri, çeşitli ölçek ve düzeylerde kurum ve kişiler arası verimlilik değerlendirmelerini, gizli-yetkeci ya da tersinden okursak sahte-de-

mokratik duzenekler üzerinden yapılandırmaktadırlar. Akademik dünyada piyasa işleyişini en iyi idrak etmiş, bilimsel *ürünlerini* bu bağlamda gerçekleştirebilen kişilerin, verimlilik hiyerarşilerinin üst konumlarını işgal etmeleri elbette doğaldır. Uluslararası bilim pazarında *işlevsel* ilişkiler kuramayanlar ise, bir süre sonra üniversiteye maddi anlamda ölçülebilir (para olduğu kadar ilişki, yayın yapmak için tanışıklıklar, kongre organizasyonu finansmanları, burslar, bedeli ödenmiş seyahatler vb.) girdi sağlayanların nezdinde *yararsız*, hatta *asalak* olarak nitelendirilebilirler; nitekim bugün Türkiye'de ve Dünya'da yaşanmakta olan gizli sıralanma, "pazarın gizli totalitarizmi"nin[3] doğal dışavurumu sayılmak gerekir. Aynı yetkeci sıralama, kişiler arasında kurulduğu kadar elbette kurumlar arasında da ortaya çıkmaktadır. Bugünün niceliğe boğulmuş üniversite yaşamında (üniversiteler ve barındırdıkları öğrenci, öğretim üyesi sayısının sürekli katlanması yalnızca Türkiye'ye özgü bir durum değildir artık; ancak Türkiye, bu manipülasyonların çok daha kolaylıkla ve politik mülahazalarla yapıldığı bir yer olarak daha dikkat çekici durmaktadır), iyi bir mesleki eğitim kadar *marka* da sunmaya ayarlanmış üniversiteler arasında, bu amacı en iyi gerçekleştirenler, kuşkusuz kurumlar hiyerarşisindeki üst düzey konumlarını korumaktadırlar. Marka olmanın başlıca koşullarından birisi yabancı dilde ve aslında İngilizce öğretim yapmaktır; pazarın nimetlerinden geniş ölçüde İngilizce konuşan ülkelerin ya da bunlarla ilişkilenebilenlerin yararlanabildiği düşünülürse, Türkiye'ye özgü istisnai bir durummuş gibi tartışılan *yabancı dilde eğitim* sorununun, aslında bir küresel bütünleşme sürecinin parçası olduğu hatırlanmalıdır. Özellikle İngilizce konuşan ülkelerin endüstri kuruluşlarından, onlarla uyumlu olabilecek üniversitelere yapılan sermaye aktarımı, kuşkusuz akademik özerkliği büyük oranda vesayet altına alan bir etki yapmaktadır. Kaynak sıkıntısından bunalmış üniversite yönetimleri ve öğretim elemanları için ise, bu etki genellikle görünmez olmaktadır. Zira, aktarılan sermaye, yapılan yatırımlar, üniversitelerden ekonomik verimlilik vaad eder içerikte talep edilen programların ("ürün" olarak da adlandırılmaktadırlar), maddi ve mesleki tatmin yaratacak şekilde bir hareketlilik getirmesini sağlamaktadırlar. Bununla birlikte, kişisel, kolektif ve sistem-çapında eleştirellik kapasitesi iyice düşürülmüş olmaktadır (Welch, 2002: 470). Bu koşullar altında, araştırma konusu seçimi, araştırmacının özgür iradesinin dışında belirlenmekte ve piyasanın üniversiteyle girmiş olduğu belirleyicilik ilişkisinde, görünür ekonomik bağların yanı sıra görünmez bir ilgi koşullaması ortaya çıkmaktadır (Trépanier, Ippersiel, 2003: 82). Özellikle toplum bilimlerinde modalar halinde gelen kuramsal merakların, kısmene de olsa böyle bir ilgi ekonomisiyle ilintili olduğunun altını çizmek gerekir.

Yeni üniversite yapılanması, her şeyden önce geleneksel hermetik akademik

3 Bu kavramı değerli hocam Prof. Dr. H. Ünal Nalbantoğlu'ndan ödünç aldım.

kurum dokusunun parçalanmasını öngörmektedir. Artık yalnızca kendi kaynaklarından beslenen, ve bilimsel çalışmayı düşünsel bir derinleşme olarak algılayan üniversite değil, onun yerine yeni işbölümüne uygun davranabilen, başka ülkeler ve üniversitelerle partnerlik ilişkileri geliştirebilen üniversite kavramı geçerlidir (Magrath, 2000: 257). Uluslararası işbirliğinde oluşan kurumsal hiyerarşilerin önemli kaynaklarından birisi, bu partnerlik kurma becerisini sağlayıp sağlayamama durumudur. Üniversiteler ve programlar arasında oluşan statü farkları, bugüne dek tâbiyet zincirinin en alt basamaklarında yer alan öğrencileri, pazar aktörleri arasında en belirleyici role sahip olanlar arasına sokmuştur. Üniversitenin pazarlaşması (*marketisation*), programları, tercih edilebilirlikleri oranında değerler skalasına dahil etmektedir (Bagnall, 2002: 82). Türkiye'deki üniversite seçme sınavı sistemi, her dönemde dalgalanabilen ancak bir borsa kesinliğinde değerlendirmeler yapmayı mümkün kılan en anlamlı ve tartışmasız öğrenci-merkezli piyasalaşma örneklerinden sayılabilse gerektir. Kurumlar düzeyinde ise, Türkiye özelinde üçlü bir ana hiyerarşik yapı oluşmakta olduğunu, her bir kategorinin de kendi içinde gizli bir sıralama içerdiğini söylemek yanlış olmaz: (1) Belli bir geleneğe dayalı ilişki ve kaynaklara sahip olarak, mâruz kaldıkları maddi ve manevi erozyona direnebilen kamu üniversiteleri, (2) piyasanın aslî aktörleri olarak özel üniversiteler ve (3) kesinlikle ilk iki tip üniversiteyle rekabet yeteneğine sahip olamayacak diğer kamu üniversiteleri. Bunların her birinin de en azından iki ana kategoriye ayrılabileceklerini söyleyebiliriz: Köklü kamu üniversitelerinin, bütün geleneksel mirasına karşın gerilemekte olanları ile çağın *trendlerini* yakalamayı başaranları; özel üniversitelerin, maddi olanaklar sayesinde evrensel standartlarda eğitim ve araştırma yapabilen saygın marka nitelikli olanları ile varlıklı aile çocuklarına diploma temin etme amacıyla kurulmuş olanları;[4] yeni kamu üniversitelerinin vasat olanları ile gelişememiş olanları. Dünya'da da benzer bir sıralamayı bulmak bugün her zamankinden çok daha mümkün görünüyor; üstelik böyle bir hiyerarşinin, hele politik nedenlerle açılması sağlanmış üniversiteler için bile, tesadüfi olmadığının altını çizmemizde yarar var. Yalnızca *ürün çeşitliliğini* sağlamak için değil, emek piyasasının sürekli denetim altında tutulması ve işlevsel katmanlaştırılması açısından da son derece vazgeçilmez bir araç olan kurum hiyerarşileri, aslında en gereksiz unsurlarını bile içerecek bir ekonomik işlevselliğe sahiptirler. "Top ten" olan üniversiteler kadar, dibe vuran üniversiteler varsa eğer, bu, istihdam piyasasının ücretler ve iş statüleri üzerinde mutlak denetim kurma arzusundan kaynaklanmaktadır. Diğer bir de-

4 Ayrımlar her zaman elbette bu kadar keskin olarak tezahür etmeyebilirler. Nitekim, örneğin her ikisi de marka üniversite olma iddiasını sürdüren, dolayısıyla birinci kategori özel üniversitelerden sayılan Koç ve Bilgi Üniversiteleri arasındaki bâriz zihniyet farklılığı, mekânla ilişkilenme kertesinde somutlaşmaktadır. Koç Üniversitesi daha tek-merkezli ve kapalı bir yapı oluşturmayı hedeflerken, Bilgi Üniversitesi, gerek mekâna dağılımında gerek öğrenci sayısının yüksekliğinde belli bir kozmopolitliği hedeflemektedir. Ayrıntı için bkz. Behar: 25.

yişle, "iyi" üniversiteler ve "kötü" üniversiteler, genel bir emek piyasasının vazgeçilmez elemanlarıdırlar; hiçbirinin, ekonomik işlevsellik göz önüne alındığında, tesadüfen kurulmadığını düşünebiliriz. Ancak bu ayrımın, oransızlık sürekli olarak artamayacağına göre, sonuçta yine genel anlamda üniversitenin kavramsal sınırlarını aşındırdığını unutmamak gerekmektedir. Bu nedenle, piyasa ekonomisine bağlanmış üniversite anlayışının yol açtığı 'düşük' ve 'yüksek' yüksek öğretim yarılmasının önüne geçici önlemler alınmak zorundadır (Sadlak, 2000: 247); aksi takdirde, bu tezattan olumsuz etkilenecek olanlar yalnızca uyarlanmış 'yüksek'üniversiteler değil, çöktükleri zaman, o güne dek emdikleri insan gücünü, başarılı üniversiteleri var eden piyasanın dengelerini bozar şekilde açığa çıkaracak olan 'düşük' üniversitelerdir. Yüksek öğrenim diplomalarının değer yitirmesi, küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkmış olmasa da, yaygın bir toplumsal gerçeklik halini alması son otuz yıl içinde ve özellikle 1990'lardan bu yana somut hale gelmiştir. Artık hiçbir düzeydeki diploma, piyasanın son derece esnek görünüme kavuşması yüzünden, tam olarak güvencede sayılmamaktadır. Eğitim görülen kurum hangisi olursa olsun, geleceği garanti altına alan meslek formasyonu tipi, günümüzde mevcut değildir (Erlich, 1998: 83). Böylece istihdam piyasası tam olarak denetlenen bir özellikte belirginleşmektedir.

Hiyerarşiler içinde diğerlerinden, sonuçları açısından çok daha anlamlı ve *dramatik* olabileni, disiplinler arasında, verimlilik gözetilerek yapılandır. Disiplin hiyerarşisinin, kişi ya da kurum hiyerarşilerine oranla çok daha derin bir düşünsel soruna bağlandığını saptamamız olasıdır; zira disiplinlerin verimlilik esasına göre sıralanışları, kaçınılmaz olarak *işe yarar bilimler-işe yaramayan bilimler* ya da başka bir yorumla, *para eden bilimler - para etmeyen bilimler* ayrımını tescil etmek anlamına gelmektedir. Küresel pazar aktörlerinden üniversite yönetimlerine kadar uzanan beklenti zincirinde, *uygulamalı* özellik arz eden ya da doğrudan üretimi daha etkili kılmaya aday teknolojik gelişme ya da *know-how* geliştirebilecek yöntembilimsel ve teknik özelliklere sahip disiplinler, tartışmasız bir şeklide, verimlilik hiyerarşilerinin üst basamaklarını daima işgal etmektedirler. Buna mukabil, doğası gereği, proje üretmekten çok, bilimsel bilginin üzerinde yeşerdiği paradigmatik düşünce bağlamlarını inşa eden disiplinler (temel bilimler), bütün dünyada ihmal edilebilir bilimler olarak algılanmaktadırlar. Özellikle beşeri bilimler ve toplum bilimleri gayrı-sınai özneler olmaları hasebiyle, kâr vaadetmezler, bu da onların ya tamamen gözden ve kimi zaman üniversite yapısından düşmeleriyle sonuçlanmakta, ya da onları piyasagüdümlü startejilere uyarlama çabalarına yenik düşmektedirler (Miyoshi, 2000, 692). Bunun sonucunda, temel bilimlerde konumlananların gündemleri gerek birey gerek kurum (fakülte, enstitü, bölüm) olarak, *nelerinin pazarlanabilir* olduğuna ilişkin özgün fikirler üretmeye çabalamakla dolmaktadır. Pazarlanabilirliğini öne çıkarmak, bir noktadan sonra beşeri bilimler ve toplum bi-

limleri için bir var kalım mücadelesine dönüşmektedir. Uygulamalı bilimlere oranla, pazarlanabilir projeler sunmakta görece daha az ustalaşmış olan toplum bilimlerinde çalışan akademikler, sürekli bir geç-kalmışlık hissini yaşamaya, *kendilerinin de* ne denli başarıyla piyasaya iş yapabilecekleri izlenimini başta kendilerine ardından üniversiteye hâkim olan akademik kapitalist zihniyete yaymaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle zaman zaman, toplum bilimlerinin içinde, nicel çözümleme boyutlarının ön plana çıktığı bir iç hiyerarşinin oluşması kaçınılmaz olabilmekte, örneğin yöntembilim, istatistik ve araştırma teknikleri konularında uzman olanlar, bilgi kuramı, sosyoloji kuramları alanlarında çalışanlara oranla daha *aranır* olabilmekektedirler. Oysa toplum bilimlerinin, üniversitenin varmış olduğu bu ana yol ayrımında, baskılayıcı boyutları ortadan kalkmakta olan bir modernliğin faydacı aklının yerine eleştirel aklı koymak için çok daha fazla ve özgün çabalar göstermeleri gereken bir dönemden geçmekteyiz. Küreselleşmeyle gelen uluslararası etkileşim olanaklarını, serbestleşmiş ve hızlandırılmış bir tüketicilik kültürünün meşrulaştırılması için değil, tam tersine, bunca iletişime karşın hâlâ capcanlı duran kültürler arasındaki önyargı, husumet, klişe yığışımını dağıtmak için kullanmak toplum bilimlerine düşmelidir. Kültürler arası gerçek bir diyalog, eşit konumlarda, eşit iletişim olanaklarıyla, baskıcı olmayan etkileşimin kurulmasının kuramsal ve yöntembilimsel yolu toplum bilimlerinden geçmek zorundadır; uygulamalı bilimlerin böyle bir temel soruna verebilecekleri ancak *teknik* yanıtlar olabilir. Bu, elbette disiplinleri, piyasanın yaptığı gibi bir hiyerarşik sıralamaya tâbi tutmak değildir; ancak düşünce bağlamlarının tartışılması, bozulması ve yeniden inşa edilmesi, doğal olarak toplum bilimlerinin düşünümsellik sınırları içinde kalır. Felsefi çerçevede modern araçsal aklın yıkılmasına çalışırken taçlandırılan serbestleşmiş tarih-dışılaşmanın, yıkıldığı sanılan totalitarizmi bu kez nasıl gizli bir şekilde yeniden ürettiğini ve onu tek bir odakta toplamak yerine gündelik yaşamın ayrıntılarına, bireysel oportünizme yozlaşan görünmez bir araçsal akıl kullanımına doğru atomlaştırdığını öncelikle fark etmesi gereken yine toplum bilimleridir. Üniversiteler, bu anlamda yeni ve sinsi dogmatizme direnme mevzileri olmalıdırlar; mevcut piyasa-merkezli girişimci üniversite zihniyeti içinde toplum bilimlerine ve toplum bilimcilerin de kendilerine atfettikleri aşağı konumdan bakarak, eksikli hatta neredeyse ayıplı disiplinler olma ruh halinin içinden geçilerek, insanlığın sorunlarını ve toplumsal gerçekliği yeniden yorumlayabilecek böyle köktenci bir konum alışa yönelinmesi zor görünüyor (Pesmazoglou, 1999: 502). Küreselleşmenin, özgüllüklerini silip standartlaşmış kalıplara döktüğü kültür farklılıklarının, eşit saygı mesafesi içinde, bilimsel bilgi üretmek için kullanılması, *uluslararasılaşma*nın yolunu açabilecek potansiyeli barındıran üniversitelerden beklenmelidir. Ancak, bunun için, üniversite kurumunun, hüküm süren genel "finans iklimi"nin (Yang, 2002: 87) barındırdığı tehlikeleri bertaraf edebilecek düşünsel araçları geliştirebilmesi ge-

rekmektedir. Oysa, günümüzün kapitalist önkabulleriyle kuşatılmış üniversitesi, küreselleşme ve ona bağlı pazar ideolojisinin baskılarıyla yeni bir hesap verme, sorumluluk mantığına eklemlenmektedir; karşısında hesap verilecek olan merci, bilimsel ilkelerden ziyade piyasa gereksinimleridir (Vidovich, Slee, 2001: 447). Pazar güçlerinin üniversite yapısı üzerindeki etkileri, Kant'çı üniversite algılayışı içinde düşünülmesi olanaksız, felsefe bölümü olmayan üniversiteleri mümkün kılmıştır (Readings, 1995: 21).

Türkiye'de üniversitenin küresel eğilimlere uyarlanma süreci

Neo-liberal ekonomik uygulamaların yaygınlık kazanmasıyla birlikte oluşan yeni düşünsel-ideolojik bağlam, eşzamanlı bir değişme süreciyle, Türkiye'yi de geniş ölçüde etkilemiştir. Makro ekonomik kararlardan siyasetin genel pratiğindeki alışkanlıklara dek uzanan yaklaşım ve politika değişiklikleri, tevazu ve yetingenliğin egemen olduğu bir değerler sisteminden girişkenlik, hırs ve saldırganlığın erdem sayıldığı bir diğerine geçişi, üstelik hayli hızlı bir şekilde mümkün kılmıştır. Bu toplumsal-yapısal değişmenin dayandığı ideolojik bağlam, doğal olarak, onu yapılandıran düşünce kaynaklarının yeniden inşa edilmesini gerektirmiştir. Eğitimle ilgili bütün kavramsal ve kurumsal kerteler, 1980 sonrasında çok geniş kapsamlı değişikliklere uğramışlardır. Yüksek öğretim sistemi, bu yeniden yapılandırmanın kuşkusuz en önemli ayaklarından birisi olmuştur. Tarihsel ve politik gelişmesi mâlum olan bir sürecin ayrıntılarından ziyade, ideolojik anlamı ile yapısal sonuçları üzerinde durmak ve küresel bütünleşme olgusuyla koşutluğunu göstermek daha işlevsel olacaktır. Bu nedenle, 1980 sonrası üniversite rejiminin sonuçlarını hızlı bir şekilde betimlemekle yetineceğiz. Yükseköğretim Kurumu'nun (YÖK) kurulması, anayasal düzeyde özerk bir kamu kuruluşu olarak kamu yönetimi örgütlenmesi içinde tanımlanmış olması, merkezileşen bir üniversite dokusunun, hükümetlerüstü bir denetime tâbi kılınmasını hedeflemekteydi. Diğer bir deyişle, bir üst kurul olarak bütün üniversite sisteminin yasal olduğu kadar siyasi omurgasını da oluşturan YÖK'ün özerk konumu, kendi alt-birimlerinde benzer bir özerkliği yeniden üretmek için değil, tam tersine, onları sıkı bir hiyerarşik diziliş, mutlak itaat gerektiren tâbiyet ilişkileri ve doğrudan denetim düzenine dahil edebilmek için tasarlanmıştı. Böylece üniversite 'sorunu', zaman içinde sürpriz gelişmelere her zaman açık olabilecek siyasi iradeye değil, müdahale edilmesi hem teknik (anayasa değiştirme prosedürleri) hem siyasi açıdan zor olan, yazılı olduğu kadar yazısız da olabilen bir *üst normlar* bütünü dolayımıyla, doğrudan doğruya rejimin korunması ile ilgili sürecin güven verici değişmezliğine emanet edilmiş oluyordu. Rejimin korunması süreci, birçok liberal-esinli yazarın düşündüğünün aksine, doğrudan belli kurumlarla ya da onların eyleyicileriyle özdeşleştirilebilecek denli basit bir yapıda ortaya çıkmaz; tam tersine on-

ların tümünü, ama toplumsal meşruiyet kertelerinin de tamamını keserek oluşan bir genel ruh hali olarak belirir; bu nedenle, ne kadar siyasal aygıt tarafından dayatılmış olursa olsun, üniversiteye reva görülmiş olan bu vesayet altına alınma gereği, onu işlevsel bir parçası olarak görmekten ziyade, salt araçsallığa indirgeyen bir toplumsal duyarlılığın ifadesi de sayılmalıdır. Ancak böyle bir üniversite tasavvuru sayesinde, vesayet, hatta belki hacir altına alınması gerekecek denli ehilleştirilmesi istenen, ancak sağladığı bazı biçimsel toplumsal sonuçlar (diploma ve ünvan dağıtmak, teknik bilgi aktarmak, istihdam piyasasını beslemek, toplumsal statü sağlamak, vb.) itibariyle de bütünüyle vazgeçilemeyen bir yüksek öğretim örgütlenmesi ortaya çıkabilmiştir. Bu anlamda üniversite, kısıtlanmamış düşüncenin, aksiyomatik düzlemi önceden dayatılmamış muhakemenin, eleştirel konum alışın ve toplumsal dönüşüm sürecinin anlamlandırılmasına yönelik bilimsel çalışmanın sınırsızca mümkün olabildiği bir yer asla olamamıştır; ortaya çıkması en arzulanmayan üniversite kavrayışı bu olmuştur. Toplumsal-tarihsel bağlamından tamamen yalıtılmış teknik uzmanlaşmanın kapalı söylemiyle ve kurumsal sınırları kalın duvarlarla ayrıştırılmış disiplinler içinde eğitilen *teknisyenler* üreten bir üniversite örgütlenmesinin, eleştirel düşünce barındırmaması bir yana, temel ideolojik önkabulleri dönüştürmeye muktedir olan bilimleri değerlendirme cetvelinde alt sıralara yerleştirmeye yönelik küçümseme politikasını benimsemesi elbette son derece doğaldır. Sistematik olarak uygulanan kurumsal işleyişlerden bireylerin zihniyet örüntülerine dek nüfuz eden, aksiyomatik bilimleri aşağılama zihniyeti, git gide simgesel şiddetinin dozunu artıran bir gizli saldırganlık olarak tezahür edebilmiştir. Günümüzde varılan noktada, belki küresel eğilimlerle belli bir koşutluk içinde, ancak çok daha keskin ayrışmalara, sert söylem stratejilerine yaslanan bir disiplinler hiyerarşisini yücelten politikalar, Türkiye'deki üniversite yaşamının en kayda değer özelliklerinden birisidir. Üstelik bu hiyerarşi yalnızca üniversite içinden değil, ondan daha da fazla üniversite dışından, politik karar alma süreçlerinden ve onları da yönlendiren serbest piyasa mantığından kaynaklanmaktadır. Liberal ekonomik yaklaşımlarını temel geçerlilik ölçütü olarak benimseyen bilim üretme söylemi, piyasa terimleriyle konuşan, yapılanması ve işleyişini sürekli bu içkin mantıktan türeten bir aşamaya, YÖK rejimi sayesinde ulaşmıştır. Bugün bu rejimin, genel bir hoşnutsuzluk söylemine karşın, varlığını koruyor olması, dışsal konjonktür baskılarından değil, bizatihi, onun sayesinde çeşitli ölçeklerde iktidar sahibi olan ve bu iktidarlarını yitirmeme azminde olan geniş bir akademik kadro nezdindeki meşruiyetiyle açıklanabilir.

Türkiye'de üniversitenin 1980 sonrasında yeniden yapılandırılması sırasında gözetilen iki ana ilkesel yönelim olduğunu düşünebiliriz: (1) Bir askerî hiyerarşi analojisi, (2) piyasa mekanizmalarının çalışma mantığının akademik etkinlik alanına taşınması. Birincisi, üniversiteyi öncelikle bir basamaklandırıl-

mış emir-komuta zinciri, yetkeci bir yönetim anlayışı ve formel ya da enformel görüntülerde ortaya çıkabilen genel bir bi'at kültürü ortamına dönüştürmüştür.[5] Üniversite içindeki bürokratik örgütlenme, iş akışı, raporlama, akademik etkinliklerin her aşamada sıkı idari denetime tâbi tutulmaları gibi düzeylerde olduğu kadar, bizatihi ünvanların hiyerarşik dizilişi ve atanma/yükseltilmelerde doğrudan askerî hiyerarşi analojisi benimsenmiştir. Öğrenci ve idari kadroları da dahil ederek, her bir ünvanın, eşdeğeri bir askerî rütbeye karşılık gelir şekilde düşünülmesine çalışılmıştır; buna göre üniversite, er, erbaş, uzman erbaş, astsubay, subaylardan oluşan büyük bir birlik (büyüklüğüne göre tugay veya tümen karşılığı) olarak kurgulanmıştır. Üniversitenin subayları, sınıf subayı ve kurmaylar olarak net bir şekilde ayrışmaktadırlar; aynen silahlı kuvvetlerde olduğu gibi, vasat bir kariyer çizgisinin önceden belirlenmiş duraklarında rütbe alan sınıf subayları (sıradan öğretim üyesi) ile bir an önce ve sürekli daha yükseğe çıkmayı hedefleyen idari görev saplantılı kurmaylar (idari görevler dışında akademik varlık sergileyemeyen öğretim üyeleri sınıfı) ayrımı söz ko-

5 Bu noktada, küçük bir açıklamaya gereksinim var gibi görünüyor: Yaptığımız saptama, askerî hiyerarşinin kendisine değil, bu modelin, onun tamamen zıddı olması gereken bir kuruma uyarlanması hakkındadır. Zira askerî örgütlenme ve çalışma düzeni, doğasında bu hiyerarşiyi barındırır ve zorunlu kılar. Çoğu zaman 'mantıksızlık' atfedilen bu işleyişin, kendi içinde son derece tutarlı bir kuruluşu mevcuttur. Ne bu makalenin konusu ne öne sürülen savın içeriği bu olguyu tartışmaktadır. Ancak yer yer patolojik bir görünüm arzeden kimi eleştirilerde, toplumsal-siyasal dönüm noktalarında askerî hiyerarşi mantığının mevcudiyeti ve bunun için çaba gösteren, normal koşullar altında demokratik konumları işgal etmesi gereken sivil unsurların (parti, örgüt, grup, dernek, siyasetçi, vb.) nasıl müdahale kışkırtıcıları haline dönüştükleri, hatta siyasal varlıklarını bu kışkırtıcılığa borçlu olabildikleri konuları değil, bizatihi askerî hiyerarşinin doğasına yönelik bir saplantılı yergi eğilimi görülmektedir. Elbette askerî düzen anlayışı da, kendi işlevsel bağlamı gözetilerek tartışılabilir. Ancak demokrasinin önündeki yegâne engelin "ordu" olduğunu sürmek yüzeyselliğine düşen bir çözümleme, hem Türkiye'deki siyaset değişkinlerini hesaba katmadan yukarıdan belirlenimin daima mümkün olduğunu ileri sürecek kadar, yetkeciliğin toplumsal meşruiyeti hakkında düşünmek istemeyen, hem bunca parçalılanmış bir dünyada, hızlı değişme sürecinde artık hiçbir toptancı kavramın sanıldığı kadar homojen ve bütünlüklü bir anlam açılımı barındırmadığının farkına varamayan bir düzeyde takılmış demektir. Askerî aygıt, kendi sınırları içinde ne denli işlevselse, demokrasi sınırları içinde de o denli zarar verici olabilmektedir. Ancak, müdahaleciliğin, diğer bütün toplumsal-siyasal olgularda olduğu gibi, belli bir kolektif bilinci kendisine dayanak edinmeyeni yoktur. Müdahaleye davet edilen askerî aygıt, her ne kadar kendi içinde tarihsel ve söylemsel meşruiyet tabanı bulsa da, eğer sarih ya da zımni bir toplumsal meşruiyetle desteklenmezse, müdahaleci bir eylemlilik içine giremez; ancak bir kez girdiğinde de, yer yer kendi kışkırtıcılarını bile öğüten, durdurulmaz bir mutlak yetkeci kamu düzeni sağlama mekanizmasına dönüşür. Türkiye'de özellikle 1980'de yaşanmış olan acı deneyim, böyle bir öğütme mekanizmasının devreye sokulmasının bir sonucudur. Askerî mantığı içselleştirmiş asker kişilerin, topluma aynı perspektiften yön vermeye çalışmaları, mesleki formasyonları gereği doğaldır; elbette onların da önemli bir kesiminde güç kullanma, bir kez o güce sahip olunduğunda, mevcut siyasal konjonktürü biçimleme çabasına dönüşmektedir; demokratik mekanizmalarla frenlenmemiş bütün güç kullanıcılarının durumunda olduğu gibi, buna meydan vermemek, demokratik sürecin sağlıklı işletilmesine bağlıdır. Doğal olmayan, müdaheleciliği meşru kılan düşünsel zemini oluşturan, kraldan çok kralcılığın ekonomi politiğini köklendiren, askerî mantığın demokratik işleyişe, hele üniversite gibi özgür düşünce odağına yön vermesinden kendi mikro-iktidar düzeneklerini inşa eden 'sivil' kişilerin benimsedikleri askerî hiyerarşi zihniyetidir. Üniversite, bugün askerî bir hiyerarşi algılayışıyla yapılandırılmışsa, bu, 'kötü niyetli' asker yöneticilerin kurdukları komplolardan değil, onlara, demokratik koşullarda kurulması mümkün olmayan ama arzuladıkları evcil üniversitelerin oluşturulması için akıl ve modeller sunan işbirlikçilerin icraatlarından kaynaklanmaktadır.

nusudur. Aslında burada askerî kurmaylara haksızlık ettiğimiz söylenebilir; zira onların mesleği zaten meritokratik idari tırmanışı zorunlu kılmaktadır. Oysa akademik kurmayların önemli bir kısmı, kendi asıl etkinlik sahalarından kaçınarak üniversitede barınmanın bir yolu olarak idari görevlere sarılmaktadırlar. Ortalama bir öğretim üyesinin, olağanüstü bir disiplin sorunu olmadığı sürece 'normal' kariyeri, bir sınıf subayının belli bekleme sürelerinden geçerek rütbe almasıyla benzerlik göstermektedir. Her ikisinde de, fazla göze batmadan sistemin içinde var kalmanın koşulları iyi öğrenilir; asgari düzeyde, ama edinilmiş kadroları korumaya yetecek kadar akademik üretimin standart koşulları, birçok durumda daha önce yazılmış başka 'eser'lerden *esinlenerek* yerine getirilir. Tez ya da makale yazmanın gerektirdiği standart formatlar, yalnızca biçimsel olarak değil içerik olarak da benzerlikler gösterirler; özgün savları varsa eğer, bunlar kuru, teknik bir söylemin sözdizimi içinde büyük ölçüde görünmez hale gelirler. Profesörlüğe (albaylık) kadar yükselme neredeyse garantilenmiştir. Özellikle doçentlik aşamasından sonra (zorunlu hizmet süresinin doldurulması: binbaşılık), kariyerin geri kalan kısmı, akademik baskılar (yayın yapma, araştırma içinde bulunma, vb.) asgariye inmiş şekilde sürdürülebilir. Daha da yükselmek isteniyorsa, peşinen kurmaylar sınıfının bir parçası olmuş olmak gerekmektedir, bu da genç yaşlardan itibaren egemenler oyununu iyi oynamayı bilmek anlamına gelir. Bu güzergâha girmiş bir profesör, haliyle daha da yükselme isteğinin karşılığını idari kariyerde bulur: Bu sıçramanın daha ileriki aşamalarında elbette bulunulan kuruma ya da müsait olan başka bir üniversiteye rektör atanmak vardır. Bölüm başkanlığı, dekanlık, rektör yardımcılığı, enstitü müdürlüğü, vb. konumlar, hep bir üst aşamaya geçmek için hazırlanılan duraklardır. Silahlı kuvvetlerde olduğu gibi, yukarıya doğru tırmanış, piramidal yapının gerektirdiği elenmeleri de içerir. Bu kariyer benzetmelerini çoğaltmak mümkün; ancak belki başka bir incelemenin konusu olması daha doğrudur. Bununla birlikte, üniversitenin kurumsal yapılanmasının bir piyade teşkilatıyla gösterdiği koşutluğun altını çizmek gerektiği kanaatindeyiz: Bilim dalı, anabilim dalı, bölüm, fakülte, üniversite silsilesi, gerek idarecilerinin yaş, kariyer konumu gibi açılardan gerek örgütlenme esasları bakımından manga, takım, bölük, tabur, tugay (alay-tümen sisteminin terk edilmekte olduğunu göz önünde bulunduruyoruz) dizilişiyle koşutluk gösterdiğini belirtebiliriz. Bu düzeyden sonraki geçişler (hatta üniversite/tugay düzeyi dahil) artık artan dozda politikleşmektedirler. Üniversiteye bugün egemen olan yapılanma zihniyetinin büyük oranda bu mutlak hiyerarşik dizilişten mülhem olduğunu saptamak, fazla iddialı bir çıkarsama sayılmamak gerekir. Yapısal-kurumsal örgütlenmedeki benzeme dışında, askerî hiyerarşiyle kurulan koşutluk, elbette daha temel bir noktada, akademik çalışmanın yükselişi neredeyse otomatikleşmiş bir *kariyer*, olarak algılanmasına yol açmaktadır. Hatta üniversite özelinde, bu kariyerin sığınağa dönüştüğü durumlar sıklıkla görülür.

YÖK sisteminde yeniden yapılanan üniversite modeli üzerindeki ikinci etki, piyasa mekanizmasının içselleştirilmesidir. Bir yandan askerî hiyerarşinin üniversite yapılanmasına aktarılışı sırasında oluşan atâlet, diğer yandan piyasa dinamiklerini akademik üretimin yol göstericisi haline getirilmesinin doğurduğu kayganlık, kişiler ve kurumlar düzeyinde ciddi çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, yukarıda küresel ölçekteki genel gelişmesini betimlemeye çalıştığımız akademik kapitalizmin, Türkiye'deki üniversite sistemine nüfuz edişini hızlandıran zihniyetle, onu vesayet altında tutmaya çalışan zihniyetin aynı tarihsel-siyasal kaynaktan türemiş olması ilginçtir. Buna karşın, başlangıçtaki yetkeciliği önemli ölçüde törpülenmiş olan YÖK rejimi, bugün üniversitelerde piyasaya uygun ve onun çalışma ilkelerini içselleştirmiş bir yapı kurulmasına yönelik düzenlemeler yapmaktadır. Rekabet kavramının günümüzde imlediği tek gerçeklik, üniversiteyi piyasayla ilişkilendirebilecek kapsamda *projeler* üretilmesi, bunların, Anglo-sakson egemenliğindeki akademik üretim algılayışına uygun olarak, niceliğe boğulmuş görece az analitik yayınlara dönüştürülmesidir. Hatta bu yayın boyutu bile, piyasayla bütünleşme konusunda fazla sofistike kalmaktadır. Paraya dönüştürülebilir projeler üretme zorunluluğu, doğal olarak, dünyadaki benzerleri gibi, üniversitelerin katmanlaşmasına yol açmaktadırlar. Küreselleşmeyle birlikte, bir anlamda nitelik yükselmesini teşvik eden, uluslararası tanınırlık gereksinimi de artmaktadır. Uluslararası değişim programlarına her geçen gün daha fazla dahil olmayı talep eden öğrenciler, bulundukları üniversitenin uluslararası akreditasyonu olmasını talep eder baskılar yaratmaktadırlar (Akduman vd., 2001: 237). Uluslararsılaşma, farklı kültürel kökenlerden gelen öğrencileri bir arada öğrenime tâbi tutmaya başladığı için, ders programları, öğrenme deneyiminin zenginleştirecek ve farklı gereksinimleri karşılayacak şekilde yeniden düşünülmektedir (McBurnie, 2000: 66). Bir yanıyla olumlu sayılabilecek bu gelişmenin, aynı zamanda hâkim kapitalist verimlilik ölçülerine göre de biçimlendiği göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, artık alenen işletmecilik terimleriyle karşılanan akademik "kalite" (*toplam kalite yönetimi*), geniş ölçüde piyasayla bütünleşme tehdidi altındadır. Bununla birlikte, bu durum, kuşkusuz bilimsel rekabet, sorumluluk, güvenirlilik ve özerklik niteliklerinden arınmış, âtıl bir üniversitenin yüceltilmesi anlamını taşımamalıdır (Rehber, 2002: 138-139). Doğasında kamu hizmeti olma özelliğini taşıyan üniversite, meslek eğitimlerinde pazar mekanizmalarının baskısına girse bile, bu onun bir kamu hizmeti olma özelliğini değiştirmemelidir (Friedberg, Musselin, 1993: 172); oysa bugün bu özellikten vazgeçilmek istenmesi, kamu hizmeti ilkesinin geçersizleştirilmesini amaçlar görünmektedir. Ancak hepsinden önemlisi, bütün bu kapitalist akademik anlayışın, derinde bir zihniyet dönüşümüne, yeni bir ideolojik konum alışa yol açmasıdır. Akademik kapitalizm, beraberinde yeni bir akademik *ethos* getirmektedir. Uzmanlık, bilgiyi geliştirmede gerekli

olan bilimsel bir derinleşme değil, piyasada paraya tahvil edilebilecek teknik becerilere sahip olma anlamına gelmeye başlamıştır. Bu eğilim zaten uzun süredir uygulamalı disiplinlerde mevcuttu (tıp, hukuk, mühendislik fakülteleri bunların başlıca temsilcileridir); şimdi ise diğer akademik dallara ve en sonunda, düşünce bağlamlarını üreten 'temel' bilimlere sirayet etmiş bulunuyor. Özellikle toplum bilimlerinde böyle bir zihniyet dönüşümünün vahim sonuçları olabilecektir. Her ne kadar kapitalist güdülerin akademik etkinliğe yön vermeleri, bütün disiplinlerde tehlikeli sonuçlara yol açsa da (özellikle insan sağlığının büyük ölçüde metalaştığı sağlık sektöründeki etik erozyon ya da hukuku bütün felsefi bağlamından kopuk karmaşık teknik süreçler olarak algılamanın vardığı mekanik adalet anlayışı göz önüne alınırsa), toplum bilimlerindeki nitelik dönüşümü, toplumsal eleştirinin önünü tıkaması açısından, muhtemelen en derin ideolojik ket vurmayı oluşturur. Zaten geleneksel olarak, her düzeydeki karar alma süreçlerinde toplum bilimlerinin kazanım ve çözümlemelerine başvurmayı gereksiz görmüş bir siyaset kültürünün egemenliği söz konusu iken, eleştirel düşünceyi evcilleştirme girişimleri, toplumsal projeleri salt mühendislik işlemleri olarak tasarlama geleneğinin çöküşünü ancak hızlandırabilirler. Piyasa-merkezli üniversite anlayışı, ders program ve içeriklerinden akademik jargona, idari tasarruf gerekçelendirmelerinden örgütlenme rasyonellerine kadar her kademeye nüfuz etmektedir. Bu yaygınlaşan yeni akademik motivasyon, kuşkusuz beraberinde bir mikro-iktidar politikaları bütününü de sürüklemektedir. Kurulan her yeni bölüm, açılan her yeni lisans ya da lisans üstü programı, girişilen her yeni proje, aslında temelinde doğrusal ve biçimsel hiyerarşiyle yönetilen üniversitelerde yeni iktidar alanları açmaktadır; çünkü her yeni kurumsal açılım, üzerinden piyasaya erişilebilecek yeni bir iletim kanalı olmakta, üstelik ekonomik potansiyellerini de varoluşundaki mantıkta taşımaktadır. Bu nedenle, bu kurumsal uzmanlaşma alanları, doğal olarak, kişilik sorunlarından akademik yetersizliklere, *business* yönelimli girişimlerden ikbal kaygusu taşıyan mobilitelere kadar farklı nedenleri bünyesinde toplayabilen, ama hepsinin ortak paydası olarak iktidar mücadelesini benimseyen bir özellikte belirginleşmektedirler. Ancak bütün bu gelişmelerin ötesinde, üniversitenin asal işlevlerine ilişkin temel bir kopma yaşanmaktadır: Artık yalnızca piyasanın taleplerine ayarlanmış bir bilgi üretme stratejisi (aslında bir malümat işleme sürecinden bahsetmek daha doğru olur) sayesinde, araştırma ile eğitim arasındaki geri-besleme döngüsü kırılmıştır. Eğitim ve araştırma, ayrı mecralarda ama aynı amaca yönelik olarak belirlenmektedirler: Kâr-yönelimli etkinlik. Ancak bilimsel bilginin üretilmesi ve paylaşılarak dönüştürülmesini mümkün kılabilecek eleştirellik döngüsü, böyle bir yönelim içinde mümkün olamamaktadır. Piyasa-yönelimli 'araştırma'lar yapmaktan kaçınma, artık günümüzde, 'fildişi kulede yaşamak' olarak adlandırılabilmekte, toplumsal-ekonomik sorunlara duyarlılığın ölçütü, liberal söylem

içinde, kapitalist güdülere sırt çevirmeme olarak sunulmaktadır (Haynes, 2002: 111). Oysa, kapitalist motivasyonla akademik etkinlikte bulunmak, hafif dozda ya da seyreltilmiş bir şekilde, *biraz* yapılabilecek özellikte değildir. İkna olmuş liberal söylem sahipleri bile, üniversitenin, pazar ekonomisinin işlevsel olarak uzmanlaşmış bir katmanına dönüşmesinde, endüstriyel ve ticari sistemin bir alt-sistemi olması tehlikesinin varlığını kabullenmektedirler; ancak bu tehlikeye karşı, bilginin ekonomik boyutunu göz ardı ederek, üniversitelerin bağımsız düşünebilen beyinler üretebilme kapasitesini kanıt olarak öne sürmektedirler (Veltz, 2001: 61). Piyasayla kaçınılmaz bütünleşme, er ya da geç eğitim ve araştırma işlevlerinin bağıntısını koparmaktadır. İki temel işlevinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinin ortadan kalktığı bir üniversite, kuşkusuz, kendini yeniden üretme olanaklarını yitirmiş olandır; asıl tehlikeli olan da budur.

Akademik etkinlik biçimlerinin aşamalı olarak piyasa normlarına uyumlu hale getirilmeleri süreci, mevcut üniversite pratiklerini çeşitli doz ve düzeylerde yeniden kalıba döktüğü gibi, yeni ekonominin ruhuna uygun yeni pratikler de yaratabilmektedir. Bir işletme olarak algılanmaya başlanan üniversiteye gelir kaynağı oluşturmak, böylece en aranan, en mûteber, en geçerli akademik eylemlilik hali olmuştur. Temel motivasyonun bu olduğu bir üniversitenin öğretim elemanlarından beklenen ise, doğal olarak birer *iş adamı* gibi düşünmeyi, davranmayı öğrenmektir. Bilimsel düşünce perspektifinin yeni tanımlanışı eleştirellik-merkezli değil, tam tersine, *establishment*'ı geliştirici projeler eksenindedir. Ticarileşen mâlumat dolaşımı, bu yeni üniversite tanımının başlıca belirleyicilerden birisi olarak, üretildiği düşünülen 'bilgi'nin ana girdisini oluşturmaktadır. Bu kavrayış üzerine yeniden kurulduğunda, üniversite, kuşkusuz piyasa aktörlerine (bunlara siyasal aktörler dahildir) 'fikir' veren, onlara kesintisiz olarak 'vizyon' inşa eden, dolayısıyla onlarla kaçınılmaz olarak organik eklemlenme içinde olan bir görüntü arz eder. Zaten evrensel düşünce dağarına çok cılız katkılar yapabilmiş bir üniversitenin bulunduğu Türkiye'de, Dünya'daki güncel eğilimlerle koşut yaygın bir ticarileşme görülmektedir. Özellikle son yılların YÖK rejimi, piyasa baskılarına dayanamayan bir uyumlulaşma söylemini dalga dalga üniversite yönetimlerine yaymaktadır. Hiyerarşik zincir içerisinde gerçekleşen zihniyet aktarımının, üniversitenin gerek kurumsal-örgütsel geleneklerini, gerek ilke ve etik değerler sistemini geniş ölçüde dönüştürmekte olduğu, günümüzde çok açıkça gözlemlenebilir olmuştur. Bu nedenle, önemli ölçüde akademik kadroları yetiştirme kaynakları olarak düşünülmesi gereken lisans üstü öğretim programları, piyasada değişim değerine sahip ünvanlar dağıtan etkinliklere dönüşmüşler, içeriklerinin barındırması gereken nitelik yoğunluğu ise çoktan göz ardı edilmiş ya da en azından birinci öncelikli olmaktan çıkmıştır. Uzun yıllar ünvan ve saygınlık dağıtma mekanizmaları olarak işlev gören özellikle yüksek lisans programları, adayların *yazmak zorun-*

da kaldıkları tezlerin[6] genel niteliği son derece düşük bir hale gelince, bu konumlarını, *tezsiz yüksek lisans* programlarına terk etmek zorunda kalmışlardır. Piyasanın talebine karşılık verip *bir de bundan para kazanma* düşüncesi, üniversitenin bugün gelmiş olduğu acınası durumu bütün çarpıcılığıyla ortaya koymaktadır. Böyle bir girişimin sonuçları beklenen de kısa sürede ortaya çıkmış, üniversiteye (işletme) gelir getiren disiplinler ve gelir getirmeyen disiplinler ayrımı birçok yüksek öğretim kurumunda açıklıkla ifade edilir olmuştur. Kendini finanse eden üniversite fikri, elbette, daha fazla kâr peşinde koşan üniversite fikrine evrilecektir; bir tezsiz yüksek lisans programından elde edilen gelirin yetmemesi, daha başkalarının da açılması, öğretim üyelerinin git gide bütün akademik etkinliklerinin bu programlarla dolmasına yol açmaktadır. Bu noktada, kamu üniversitelerinde keşfedilen 'döner sermaye' mucizesi, fakülteler ve bölümler arasındaki eşitsizliklerin daha da bozulmasına yol açmaktadır; çünkü, her ne kadar, yasal olarak döner sermayeye giren gelir bütün üniversite çalışanlarına dağıtılabilir kabul edilse de, uygulamada, elbette geliri sağlayan ana bilim dalı, bölüm, fakülteler öncelikli sayılmaktadırlar; ya da en azından, gelir sağlayamayan ya da görece az sağlayan birimlerin elemanları geri planda kalmaktadırlar. Aynı şekilde, üniversitelerin açtıkları çeşitli kurslar, gelir getirici kalemlerin başında gelmekte, pazarlanabilir bir kurs konusu yaratamayan bölümler, git gide "beceriksiz, işe yaramaz, asalak" olarak nitelenir olmaktadırlar. Bunun gibi daha birçok örnek, Türkiye'de, günümüz akademik dünyasının koşullarının nasıl piyasa-merkezli olarak yeniden yapılanmakta olduğunu göstermektedir. Yaşam programları, artık bu ticarileşmiş sahte-akademik etkinliklerle fazlasıyla dolmuş öğretim üyelerinin ne yeni yayınları layıkıyla takip edebilecek zamanları, ne eleştirel düşüncelerinin onları doğal olarak sürükleyebileceği muhalif konumlarda direnecek niyetleri vardır; üstelik böyle bir direncin, kişilikle de ilgili olan ideolojik tutarlılık temeli artık büyük ölçüde erimiştir. Bugün, dozu hızla artan bir telaşlı koşuşturma hali içinde, akademik becerilerini pazarda kazanca tahvil etmeye uğraşan, idari görevlerden ne kadar çoğunu bir araya getirirse o denli kendini güçlü hisseden, üst yönetimle iş bağlantıları ve akrabalık kurmak dahil her türlü yakınlaşma hamlesini var kalma stratejisi haline getiren yeni bir akademikler kuşağı oluşmuş durumdadır. Mümkün olduğunca çok ve birbirinden farklı işlevlerin elde tutulması, değişik makamların aynı anda işgal edilmesi, başka konumlar üzerinde tahakküm kurmaya muktedir konumların birikimiyle oluşan bir "üniversite sermayesi"nin elde tutulmasını sağlamaktadır (Bourdieu, 1984: 112); bunca tutkulu idari yükselme arzusunun köklerini böyle bir iktidar yoğunlaşmasında aramak

6 Tez ya da herhangi bir düşünce ürünü yazmakta zorlananların, yalnızca üniversite corpus'una dahil olmayan öğrenciler olduğunu sanmak doğru olmaz. Bugün, Türkiye üniversitelerinde, maalesef yaygın bir *yazabilememe* sorununun varlığı göze çarpmaktadır. Bu üretimsizlik halinin altında bireylerin kişisel yetersizlikleri kadar, onları motive etmesi gereken kurumlarda, başta 'akademik büyükler'in önemli bir kısmında yerleşmiş olan atâleti aramak gerekir.

yanlış olmaz. Bu nedenle, üniversite yönetimleri, para kazandırma yetenekleri gelişmiş bu 'hoca'ları, diğerleri arasında en saygın konuma yerleştirmekte, onlara en ayrıcalıklı safları ayırmaktadırlar (Dikmen, 2001: 105). İktidar oyununu aynı ustalıkla oynayamayan geniş bir çoğunluk içinde önemli bir kesim, kimsenin çıkarına ilişmeden, suya sabuna dokunmaz bir öğretim üyesi profili çizmektedir; böyleleri arasından da idari görevleri işgal edenlerin ihmal edilmez oranlarda olduğunu, çevremizdeki örneklerden görmemiz mümkündür. Zira ancak kendi küçük hesaplarının kovalayıcısı olabilen, çevresinde acıma ya da küçümsemeyle karşılansa da, işgal ettiği mevkileri sessizce koruyan hatta yükselebilen bir tip öğretim üyesi, ideolojik pusulası şaşmış bir üniversitenin doğal yan ürünü addedilmek gerekir. Yeni ekonomi koşullarının ideolojik ve maddi baskısına direnmeye çabalayan kısıtlı sayıda öğretim üyesi ise, doğal olarak, maddi gönenç kanallarından, iktidar paylaşım düzeneklerinden, her türlü karar alma sürecinden dışlanmış bir varoluşu kabullenmek zorunda kalmaktadırlar. Özel üniversiteler ise, varoluş nedenleri gereği, piyasa-güdümlü bir akademik etkinliği yürütebilecek ve meşrulaştırabilecek düşünsel donanımdaki öğretim elemanlarını yetiştirmeyi zaten politika olarak benimsemiş kurumlardır (Szablowski, 2001: 418). Böyle bir ortamda, akademik üretim, neredeyse bütün kurumsal uygulamaların denetiminden kurtulan öğretim üyesinin vicdani sorumluluğuna emanet edilmektedir. Bu da, piyasa-güdümlü projeler yerine bilimsel bir sorunsalı olan araştırmaların sürekliliği açısından çok ciddi bir istikrarsızlık kaynağıdır. Bugün üniversitelerde yeni tür bir sorumluluk anlayışının gelişmesi gerekiyor. Bu sorumluluk, bütün temsillerin, bilinçlerin, bireysel öznelerin ya da kurumlaşmış yapıların, fakülteler ya da bölümler arası sınırların, bir kurumun ve onun kaydolduğu siyasi yerlerinin ötesinde, kendi mecrasında oluşmaya başlamıştır bile (Derrida, 1989: 30).

Sonuç

Bir modernlik tasarımı olan üniversite, bugün onu kurmuş olan düşünsel bağlamda yaşanan köklü dönüşümlerden doğrudan etkilenmektedir. Modernliğin bütünlükçü birçok boyutu eleştirilmekte, özellikle bilgi üretme sistematiğindeki gizli yetkecilik, günümüzde birçok karşı-söylemin gerekçesini oluşturmaktadır. Üniversite, bu bilgi üretiminde kapladığı yer itibariyle, doğal olarak en çok eleştirilen kurumların başında gelmektedir. Ancak üniversiteyi asıl dönüştüren toplumsal-ekonomik ivme, son yirmi, yirmi beş yıl içerisinde köklenen ve yayılan bir liberal zihniyetten kaynaklanmaktadır. Küreselleşme adını verdiğimiz süreç, liberal bir ekonomik zihniyet perspektifinde, yeryüzü ölçeğinde bir sermaye bütünleşmesi ve akışkanlığı, kültürlerin standartlaşmış tüketim mecralarında az ya da çok bileşimi, mâlumat teknolojilerinin toplumsal deneyimin biçimlenmesinde birincil önemde yer kaplamaları sonuçlarını doğur-

maktadır. Özellikle bu sonuncu etken, her geçen gün katlanarak artan bir hızda, bireyin düşünsel kapasitelerinin ötesine geçer miktarda mâlumatı yine aynı bireyin gündemine ve algı sahasına yığmaktadır. Bu yığışımının doğal sonucu, hızlı dolaşıma giren mâlumatın, özneliğin temelini oluşturan 'bilgi'yi ikame etmeye başlaması olmuştur. Başka bir deyişle, mâlumatın, insan zihninde bilgiye dönüşmesi için gerekli zaman hızla yok olmaktadır. Özgüllükleri, küresel liberal ekonomik örgütlenmenin, sayısız ve sürekli dönüşen *yaşam tarzları*na parçaladığı sınıf konumlarının görünmezleşmesi içinde yitip giden bireyler, artık özneliklerini oluşturmaya, yeryüzünde özgün bir duruş geliştirmeye git gide daha az gereksinim duyar hale gelmektedirler. İpuçları çok daha önceden, kitle kültürünün ortaya çıkışıyla belirginleşmeye başlayan bu özneliğin silinişi süreci, günümüzde çok daha belirgin hale gelmiştir. Böyle bir standartlaşma örüntüsü içinde, düşünsel incelme yönembiliminin tezgâhında biçimlenen bir özneliğin yapıtaşı olarak bilgiye daha az gereksinim duyulmaktadır. Devlet aygıtını yeniden üretmeye olduğu kadar, onu dönüştürebilecek eleştirel değerlikle de yüklenmiş (ve asıl onunla belirlenen) bir üniversite yapısı ve algılayışı, doğal olarak günümüzde her geçen gün daha geçersiz olmaktadır; onun yerine, asal işlevi mâlumat işlemek/yönetmek olan, erekselliğini kapitalist verimlilik anlayışında bulan bir üniversite geçmektedir. Oysa, her ne kadar kökeninde hesaplılık karşılığı olan rasyonellik ilkesi üzerine kurulu olsa da, Aydınlanmacı üniversite anlayışı, eleştirel düşünceyi, analitik bakışı, felsefeyi temel hareket zemini kabul eden bir etkinlikti. Günümüzün değişen koşullarında belki ne Kant'ın ne Humboldt'un tasarladığı üniversitenin sürdürülmesi mümkündür; gerekli de değildir zaten. Hiper-uzmanlaşmaya dayalı bir iletişimsizliğin mutlaka aşılması gerektiği açıktır; ancak bunun bedelinin üniversiteyi bir ticari işletmeye dönüştürme olup olmadığı son derece tartışmaya açık bir konudur. Üniversitenin gerek yapı ve örgütlenme düzeyinde, gerek toplumsal işlevleri bakımından, gerek başvurmayı meşru saydığı eylemlilik biçimleri açısından mâruz kaldığı değişme süreci, yalnızca kurumsal anlamda değil, akademik konumları işgal eden öğretim kadrolarının *düşünsel çalışma* algılayışlarında köklü dönüşümlere yol açmaktadır. Piyasa aktörleriyle bir çeşit ortak yaşam (sembioz) geliştirmek zorunda kalan entelekt insanı, bu belirleyici niteliğinden sıyrılmakta ve üretiminde büyük ölçüde kapitalist ölçü ve referansları kullanır hale gelen bir işadamına dönüşmektedir. Birer işletme olarak tasarlanmaya başlanan üniversiteler ise, daha kârlı çalışmanın yöntemlerinin bilgisini piyasa aktörlerine sürekli iletmektedirler; yeni ekonominin gerektirdiği yeni üniversite örgütlenmesi bu ilke üzerine kuruludur. Eğitim ve araştırma işlevlerinin birbirini tamamlayan döngüselliklerini kıran kapitalist verimlilik esasına göre biçimlenen akademik etkinlik, kaçınılmaz olarak, bilimlerin doğalarına ilişkin hiyerarşik bir tavır geliştirmekte, maddi kazanç sağlayan disiplinler ile maddi kazanç sağlamayan disiplinler arasında keskin - özünde ideolojik olan- bir ayrımın ku-

rumsallaşmasını sağlamaktadır. Bilimlerin verimlilik hiyerarşisine tâbi tutularak yeniden değerlendirilmeleri sonucunda, doğal olarak, çalışma biçim ve örgütlenmeleri, bizatihi piyasaya iş yapmak için kurulmuş disiplinlerden farklı olarak, temel düşünce bağlamlarını inşa etmeyi hedeflemiş olan temel bilimleri, onların içinde de özellikle felsefe ve toplum bilimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bütün disiplinleri saran etik bozunma, yapılan işin -kapitalist terimlerle düşünüldüğünde- anlamsızlaşması hissinin en yoğun yaşandığı toplum bilimlerinde, mesleki bir yönsüzleşmeye yol açmaktadır; akademik üretimin her aşamasındaki genel yüzeyselleşmenin kökeninde bu etkenin belirleyici rolü vardır. Türkiye özelinde, evrensel eğilimlerin etkilerinin az ya da çok gözlemlenmekte olduğu söylenebilir. Dünya üniversitelerinde yaşanan sorunların ve değişme eğilimleri, büyük oranda Türkiye'deki üniversitelerde de görülmektedir. Bilim insanı, ister düşünce bağlamlarını inşa eden, sorgulayan, dönüştüren felsefede ve toplum bilimlerinde olsun, ister piyasayla yakın ilişki içinde olması doğasına uygun olan uygulamalı bilimlerde olsun, verimliliği kapitalist kârlılık güdülerinde değil, özneliğin özgün kuruluşunu mümkün kılan gerçek anlamda *bilgi* üretme süreçlerinde arayan kişidir; akademik etkinliği bir iş olarak algılayan değil, *düşüncenin içinde yaşayan*dır. Günümüzün git gide *think tank* kuruluşlarına dönüşen üniversitelerinde, böyle bir düşünsel yoğunlaşmanın olanakları aşamalı olarak kayboluyor gibi görünmektedir; *düşüncenin içinde yaşamak* her geçen gün güçleşmektedir. Ancak hiçbir evrimin doğrusal ilerlemeyeceğini ve kapitalizmin ebedî bir gerçeklik olmadığına dair ipucunu, özgür eleştirel akademik tavrın yaratılmasının gizilgücü olarak umuda dönüştürmemiz gerekiyor. Üstelik bu umut, ticarileşen akademik etkinliğe karşı tavır geliştirmek için kapitalizmin yeryüzünden silinmesini beklemenin anlamsızlığını da barındırmaktadır. Bu umudu en başta barındırması gerekenler ise kuşkusuz bilim insanlarından başkaları değildir.

KAYNAKÇA

Akduman, İbrahim; Lerzan Özkale ve Ekrem Ekinci (2001) "Accreditation in Turkish Universities", *European Journal of Engineering Education*, 26(3), s. 231-239.

Bagnall, Richard G. (2002) "The Contingent University: an Ethical Critique", *Education Philosophy and Theory*, 34(1), s. 77-90.

Behar, David (2002) *Les Universités privées d'Istanbul*, Institut Français d'Etudes Anatoliennes yayını, Les Dossiers de l'IFEA no: 10, İstanbul.

Belek, Temel (1999) Başlıksız konuşma metni, Etkin bir üniversite-sanayi işbirliği nasıl olmalıdır? , Odakule, 04.03.1999 Açık oturum notları, İstanbul Sanayi Odası İnsan Kaynakları Geliştirme Şubesi Yayınları, İstanbul.

Bourdieu, Pierre (1984) *Homo Academicus*, Les Editions de Minuit, Paris.

Bourdieu, Pierre ve Jean-Claude Passeron (1973) *La reproduction, éléments pour une théorie du système d'enseignement*, Les Editions de Minuit, Paris.

Bourdieu, Pierre ve Jean-Claude Passeron (1985) *Les héritiers*, Les Editions de Minuit, Paris.

Chipman, Lauchlan (1999) "The Disintegration of an Industry", *Higher Education in Europe*, 24(2), s. 177-186.

Comité national d'évaluation (1993) *Universités: la recherché des équilibres, rapport au président de la république 1989-1993*, La documentation française, Paris.

Deem, Rosemary (2001) "Globalisation, New Managerialism, Academic Capitalism and Entrepreneurialism in Universities: is the Local Dimension still Important?", *Comparative Education*, 37(1), s. 7-20.

Derrida, Jacques (1989) "Mochlos; or, The Conflict of the Faculties", Richard Rand (der.), *Logomachia, The Conflict of the Faculties* içinde, University of Nebraska Press: Lincoln ve Londra, s. 3-34.

Dikmen, Ahmet Alpay (2001) "Fildişi kulede para basmak", *Birikim*, sayı: 142/143, Şubat-Mart, s. 102-106.

Dixon, Bernard (1990) "A change too far", *British Medical Journal*, c. 300, 14 Nisan, s. 1008.

Durkheim, Emile (1993) *Education et Sociologie*, Presses Universitaires de France, Paris.

Erlich, Valérie (1998) *Les nouveaux étudiants, un groupe social en mutation*, Armand Collin, Paris.

Foucault, Michel (1992) *L'archéologie du savoir*, Editions Gallimard, Paris.

Friedberg, Erhard ve Christine Musselin (1993) *L'État face aux universités, en France et en Allemagne*, Anthropos, Economica, Paris.

Fugate, Douglas L. ve Robert Jefferson (2001) "Preparing for Globalization -Do We Need Structural Change for Our Academic Programs?", *Journal of Education Business*, Ocak/Şubat, s. 160-166.

Haynes, Bruce (2002) "Globalisation and its Consequences for Scholarship in Philosophy of Education", *Educational Philosophy and Theory*, 34(1), s. 103-114.

Herpin, Nicolas (1973) *Les sociologues américains et le siècle*, Presses Universitaires de France, Paris.

Kant, Immanuel (1997) *Le Conflit des Facultés, en trois sections*, Librairie Philosophique J.Vrin, Paris.

Kwiek, Marek (2001) "Globalization and Higher Education", *Higher Education in Europe*, 26(1), s. 27-38.

Lyotard, Jean-François (1988) *La Condition Postmoderne*, Les Editions de Minuit, Paris.

Magrath, C. Peter (2000) "Globalization and its Effects on Higher Education Beyond the Nation-state", *Higher Education in Europe*, 25(2), s. 251-258.

Marginson, Simon (2000) "Rethinking Academic Work in the Global Era", *Journal of Higher Education Policy and Management*, 22(1), s. 23-35.

McBurnie, Grant (2000) "Pursuing Internationalization as a Means to Advance the Academic Mission of the University: An Australian Case Study", *Higher Education in Europe*, 25(1), s. 63-73.

Mills, C. Wright (1970) *Les Cols Blancs, essai sur les classes moyennes américaines*, François Maspero, Paris.

Milot, Pierre (2003) "La reconfiguration des universités selon l'OCDE", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 148, Haziran, s. 68-73.

Miyoshi, Masao (2000) "The University and the 'Global' Economy: The Cases of the United States and Japan", *The South Atlantic Quarterly*, 99(4), Güz, s. 669-696.

Murdock, Graham (1993) "Communications and the Constitution of Modernity", *Media, Culture and Society*, c. 15, s. 521-539.

Nalbantoğlu, Hasan Ünal (1997) "Universitas mı Üniversite A.Ş. mi?", İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi'nde 22.07.1997 tarihinde yapılan konuşma, Maslak Kampüsü, İstanbul.

Nalbantoğlu, Hasan Ünal (2000) "Modern Çağda *Universitas* Anlayışının Geldiği Nokta: Bir Ekleme", *Çizgi Ötesinden Modern Üniversite: Sanat: Mimarlık* içinde, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 21-26.

Pesmazoglou, Stephanos (1999) "Universities, the Social Sciences, and Civil Society", *Higher Education in Europe*, 24(4), s. 493-507.

Readings, Bill (1993) "For a Heteronomous Cultural Politics: The University, Culture and the State", *Oxford Literary Review*, 15(1-2), s. 163-189.

Readings, Bill (1995) "Dwelling in the Ruins", *Oxford Literary Review*, c. 17, "The University in Ruins, Essays on the crisis in the concept of the modern university" (der. Timothy Clark, Nicholas Royle) (özel sayı), s. 15-28.

Reboul, Olivier (1992) *Les valeurs de l'éducation*, Presses Universitaires de France, Paris.

Rehber, Erkan (2002) *Yüksek Öğretimde Kalite Sorunu*, Uludağ Üniversitesi yayını, Bursa.

Reid, Herbert G. (2001) "Democratic Theory and the Public Sphere Project: Rethinking Knowledge, Authority, an Identity", *New Political Science*, 23(4), s. 517-536.

Sadlak, Jan (2000) "Globalization *versus* the Universal Role of the University", *Higher Education in Europe*, 25(2), s. 243-249.

Szablowski, Józef (2001) " The Role of Private Universities and Colleges in the Spatial Restructuring of Higher Education in Poland", *Higher Education in Europe*, 26(3), s. 411-419.

Trepanier, Michel ve Marie-Pierre Ippersiel (2003) "Hiérarchie de la crédibilité et autonomie de la recherché", *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 148, Haziran, s. 74-82.

Veltz, Pierre (2001) "City and University in the Knowledge Age", *European Journal of Engineering Education*, 26(1), s. 53-62.

Vidovich, Lesley ve Roger Slee (2001) "Bringing Universities to Account? Exploring Some Global and Local Policy Tensions", *Journal of Education Policy*, 16(5), s. 431-453.

Welch, Anthony (2002) "Going Global? Internationalizing Australian Universities in a Time of Global Crisis", *Comparative Education Review*, 46(4), s. 433-471.

Yang, Rui (2002) "University Internationalization: its Meaning, Rationales and Implications", *Intercultural Education*, 13(1), s. 81-95.

Eleştirel üniversite: Kant ve *Fakülteler Çatışması*

*Hakan Çörekçioğlu**

18. yüzyıldan itibaren modern üniversiteler Alman idealizminin, modernizmin temel öncüllerine sadık kalarak geliştirdiği modernite eleştirisinden esinlenen çeşitli üniversite idelerinin belirlenimi altında, *tekhne* ile *ethos*'un topluma aktarıldığı bir kurum olarak yapılandırılmıştı. Modern yaşamın değişen ihtiyaçları doğrultusunda üniversiteler sadece bilimsel, teknik ve endüstriyel bilgiyi üretme ve bu bilginin ışığında meslek kazandırma işlevini yerine getirmekle kalmıyor, daha da önemlisi mesleki yeteneklerin de uygulanma biçimini belirleyecek tarzda toplumun kültürel geleneğini geliştirme, üretme ve aktarma işlevini de yükleniyorlardı. Aydınlanmanın özgürlük ve eşitlik gibi temel değerlerinin ve demokratik yaşam biçimlerinin hayata geçirilmesini sağlayacak tarzda öğrencilerin politik bilincini şekillendirmek, bu suretle topluma politik kişilik kazandırmak, *ethos* temelli üniversitenin temel amaçlarından biriydi. Üniversite Almanca terimleriyle hem *Ausbildung*, yani mesleki öğretim hem de *Bildung*,yani eğitim ve kültür kazandırma işlevini yüklenmişti. Kültürel ve politik bilinç, mesleğin uygulanma biçimini de belirleyen temel faktör olarak düşünüldüğü için, üniversite kendini esas olarak *ethos*'u üretme ve aktarma yönüyle tanımlıyordu.

Günümüzde üniversitenin tanımı, işlevi ve amacı, yine *tekhne* ve *ethos* arasındaki ilişki merkezinde sorgulanmaktadır. Bu sorgulamanın nedeni söz konusu ilişkinin tersine dönmüş ve hatta birincisinin lehine son bulmuş olmasıdır. Bugün "Üniversitenin Sonu" mu gibi trajik başlıklar altında, üniversitelerin sadece *tekhne*'nin üretildiği ve aktarıldığı bir kurum haline dönüştürülerek *ethos*'u üretme işlevini yitirdiği iddia edilmekte ve üniversitenin ölümü ilan edilmektedir (Mehring, 2002: 191). Artık sadece bir meslek öğretim kurumu haline dönüşen üniversite, ya devlet denetimindeki hizmet sektörünün beklen-

(*) Ege Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

tilerine ya da liberal ekonominin taleplerine uygun meslek erbabını yetiştirmekle kendini sınırlandırmak durumunda kalmıştır. Üniversitenin bilginin ve *ethos*'un üretildiği bir yer olmaktan çıkıp, teknik bilgide uzman eleman yetiştiren bir kuruma dönüşme süreci içinde ortaya çıkan bu kriz, aslında bizzat üniversitenin otonomi krizine işaret etmektedir.

Üniversitenin uğradığı bu otonomi kaybı, modernite projesinin ve modernizmin bazı öncüllerinin zorunlu bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Özellikle 1968'den sonra Alman üniversiteleri de dahil olmak üzere üniversitelerin yukarıda aktardığımız gelenekten ciddi bir biçimde kopmuş olduğu saptaması, üniversitenin artık sadece modernite projesinin teknik bilgi idealine hapsolduğunun en belirgin göstergesidir.

İnsanın bilme ile ilişkisinin yeniden düzenlendiği bir an olarak modernite projesi Descartes ile birlikte başlar. İnsanın doğa ile ilişkisini tahakküm ilişkisi şeklinde belirleyen kartezyen dualizmin ontolojik temellerinin tesis edildiği *Yöntem Üzerine Konuşma*'da Descartes, skolastik felsefenin diline, kavramlarına ve yöntemine saldırarak, "okullarda öğretilen spekülatif felsefe yerine... bizi doğanın efendisi ve sahibi kılacak... doğanın sayısız nimetlerinden ve bütün yararlı şeylerinden zahmetsizce faydalanmamızı sağlayacak... bir pratik bilimi" (Descartes, 1997: 111) geçirmeye çalışırken, aynı zamanda Ortaçağ üniversitelerinin bilgi idealine ve faydadan bağımsız hakikat araştırmasına dayalı eğitim modeline de son vermeyi amaçlıyordu. Yeni bilgi ideali, teknik olarak uygulanabilir bilgiydi ve bu tür bilgi, teknolojinin toplumsal yaşama getireceği faydalarla meşrulaştırılıyordu.

Descartes'ın Bacon'dan devralarak ileri sürdüğü, insanı "doğanın efendisi ve sahibi" kılacak teknik bilginin doğayı ve toplumu dönüştürme gücü, Fransız Aydınlanmasının düşünürlerinin elinde en güçlü ifadesini kazandı. Teknolojinin doğayı dönüştürerek getireceği zenginliğin, toplumsal hiyerarşilerin çözülmesini sağlayarak Aydınlanmanın özgürlük ve eşitlik ideallerine gerçeklik kazandıracağı iddiasından hareketle, teknik bilgi modern toplumun kurucu ilkesi olarak tasarlandı. Fransız Aydınlanmasının manifestosu niteliğindeki *Ansiklopedi*'de, D'Alembert, Descartes'ın pratik bilim anlayışını temel alarak, üniversitelerin ve akademisyenlerin bilimin doğru yoluna girmedikçe "bilimlerde gerçek ilerleme gerçekleştiremeyecek" (Diederot ve D'Alembert, 1996: 247-8) olduklarını iddia ettiğinde üniversitelerin teknik bilgi üretme işleviyle tanımlanan yeni kurumsal rolünü betimliyordu.

Fayda ve çıkar ilkesinden hareketle temellendirilen ve iş gören bu tarz bir bilimin tahakküm edici karakteri, modern devlet anlayışının da belirgin bir karakteristiğidir. Modern devlet, özgürlük ve eşitlik gibi temel politik değerlere gerçeklik kazandırma idealinden ziyade, arzu ve ihtiyaçların maksimum ölçüde doyurulması ilkesinden, yani fayda, çıkar ve güçten hareketle temellendirilmiştir. Bu ortak payda, modernitenin doğuşundan itibaren devletin, bilim ve

üniversite ile kurduğu ilişkide belirleyici bir faktör olmuştur. Hobbes, devleti "... insanları, birbirlerine verecekleri zararlardan koruyabilecek, bu suretle kendi gayretleriyle ve doğanın nimetleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşabilmelerini temin edecek ... bir genel güç" (Hobbes, 1968: 227) olarak tanımladığında, modern devletin otoriter karakteri ile modern teknik bilimin fayda ve tahakküm temelli bilgi anlayışı arasındaki içsel bağlantıyı en açık bir biçimde sergilemekteydi. Nitekim Aristotelesçi geleneğin etkisi altında bulunan Ortaçağ ve Rönesans üniversitelerinin tersine, ilk modellerini 17. yüzyılda İngiltere'de *Royal Society*, Fransa'da ise devlet destekli *Académie des Sciences* gibi bilim ve teknoloji akademilerinin oluşturduğu yeni üniversiteler, bu yeni teknik-pratik bilim aracılığıyla devletin politika ve toplum ile kurduğu denetim ve güç ilişkisinin ekseni üzerinde yeni bir boyut ve işlev kazandılar. Buna göre üniversitenin yeni işlevleri, modern müreffeh devletin üyelerinin mutluluğunu maksimize edecek bilimsel araştırma ve incelemelerde bulunmak, toplumun ihtiyaç duyduğu meslek adamlarını ve uzman bürokratları yetiştirmek ve modern ulus devletine uygun vatandaşlar yaratmak olarak belirlenmişti (Çiğdem, 1994: 51).

Modernitenin bilgiyle fayda ve tahakküm temelinde kurduğu bu ilişkiye ve bu ilişkinin biçimlendirdiği üniversite modeline, modernizmin içinden ilk ve en önemli tepki Kant ile birlikte gündeme geldi. Kant'ın tepkisi öylesine güçlüydü ki, Humboldt'tan Hegel ve Jaspers'a[1] kadar uzanan bir çizgide üniversitelerin toplumsal bir kurum olarak işlevinin, modern demokratik toplumun ve kültürün özgürlük, eşitlik ve bağımsızlık gibi temel değerlerini ve ön kabullerini ve buna uygun toplumsal-kültürel yaşam biçimlerini üretmek, yeniden üretmek ve yaygınlaştırmak olduğu yönündeki *ethos* temelli üniversite ideleri-nin temel çıkış noktası, Kant'ın *Fakülteler Çatışması* (Der Streit der Fakültäten) adlı eseri ve onun aklın araçsal kullanımına yönelik eleştirisi olmuştur.

Kant, üniversiteyi hakikatin araştırıldığı ve tartışıldığı bir mekân olarak yeniden temellendirmeye ve aşağıda ayrıntısıyla görüleceği üzere, yeni bir akıl kavramsallaştırmasından hareketle eski bilgi idealini modernizmin özgürlük ve eşitlik gibi temel değerleriyle bağlantı içinde yeniden inşa etmeye çalışırken, daha sonra Frankfurt Okulu'nun araçsal akıl olarak adlandıracağı teknik aklın eleştirisinden hareket etmekteydi.[2] Araçsal akıl, ereklerin rasyonalitesini sağlamak yerine, veri olan amaçlar için en uygun araçlardan en uygun pratik çözümleri üreten

1 Alman üniversitelerinin bu filozofların görüşleriyle bağlantılı gelişimine dair kısa ama bilgilendirici bir çalışma için bkz. Hammerstein, 2000.

2 Kant'ın *Fakülteler Çatışması* da dahil olmak üzere pek çok eserinde Frankfurt Okulu'nun araçsal akıl olarak adlandırdığı şeyin eleştirisi gizlidir: Örneğin *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*) Kant, özgürlüğe dayanan pratik aklın yargılarıyla arzulanan bir şeyi gerçekleştirmeye hizmet eden teknik yargılar arasında ayrım yapar. Ve bu ikincileri teknik imperatifler olarak adlandırır. Teknik imperatifler, arzulanan bir amaç için doğal nesneleri bir araç olarak kullanma kurallarını içeren akılsal yargılardır (bkz. Kant, 1977: VII, BA 44-45).

akıl olarak tanımlanabilir. Horkheimer'a göre, eski felsefenin kendisine bağlı olduğu nesnel akıl, değerini bir insansal amaç üretmesinden kazanırken; modern araçsal akıl, değerini, öznel çıkar ve faydanın yönlendirmesi altında "doğa ve insan üzerinde egemenlik kurmada" oynadığı rolden kazanır (Horkheimer, 1990: 67). Nesnel aklın ürettiği bilgi, aklın kendi otonomisinin sonucu olduğundan başka bir şeyin aracı değil, kendinde bir amaçtır. Buna karşılık araçsal aklın ürettiği bilgi ise, fayda, çıkar ve tahakküm üçlemesinin belirlenimi altında kendisine dışsal bir amacın hizmetindeki bir araç olarak kullanılır. Temelleri ve işleyişleri bakımından araçsal aklın kullanımına bağlı olan modern bilimler, bilmek, anlamak ve ereklerin rasyonel geçerliliğini sağlamak durumunda olan bilimler değil, insanın karşılaştığı sorunlara somut pratik çözümler üretmek durumunda olan teknik bilimlerdir. Modern teknik bilimler için önemli olan, bilgi ve anlamın elde edilmesi değil, pratik sorunlara somut çözümler üretmektir.

Modern bilimlerin doğuşuna ve onların epistemolojik ve ontolojik düzlemlerde yaşadığı krizlere bizzat tanıklık etmiş olan Kant, *Fakülteler Çatışması*'nda, araçsal aklın üniversitede kurumsallaşmasının yarattığı politik sorunları ele almaktadır.

1794 yılında yazılan ve ilk kez 1798 yılında yayınlanan *Fakülteler Çatışması*, Kant'ın 1784-1796 yılları arasında, *Berlinische Monatsschrift*'e (Aylık Berlin Dergisi) yazı gönderdiği dönemin ürünlerinden biridir ve onun olgunluk dönemi eserleri arasında yer alır. Bu eserler, çağının sorunlarıyla ilgilenen, bu sorunları kendi eleştirel felsefesinin bakış açısından değerlendiren ve sorgulayan bir filozofun, bir entelektüelin, hem bizzat içinde bulunduğu duruma dair görüşlerini hem de ileriye dönük projeksiyonlarını içerir. *Fakülteler Çatışması*'nda Kant, kendisiyle ciddi çatışmaya girdiği, tehdit ve baskılarına bizzat maruz kaldığı otoriter Prusya Hükümetinin üniversiteler üzerindeki etkisini ve *fakülteler* arasında *çizmiş olduğu hiyerarşiyi* eleştirel bakış açısından değerlendirmekte ve alternatif bir üniversite modeli olarak *eleştirel üniversite* adı altında kavramsallaştırılması mümkün olan görüşlerini dile getirmektedir.

Prusya Hükümeti, kurumsal ve toplumsal yapılardan gündelik hayata kadar yaşamın bütün alanlarını denetim altında tutma ve bu yolla Almanya'yı müreffeh bir ulus devleti haline getirme çabasıyla modern otoriter devlet anlayışının en tipik örneklerinden birini temsil eder. Kant'ın yaşadığı dönemde, Prusya Hükümetinin bütünsel denetim çabasının bir kurum olarak üniversite üzerindeki yansıması, üniversitelerin *üst fakülteler* (die obern Fakultäten) ve *alt fakülte* (die untere Fakultät) olmak üzere hiyerarşik yapıda düzenlemesi şeklinde kendini gösterir. Bu hiyerarşiye göre, teoloji, hukuk ve tıp fakülteleri üst fakülteler sınıfında yer alırken, Alman geleneğinde merkezini felsefe bölümünün teşkil ettiği *Tin Bilimleri* (Geisteswissenshaften) olarak adlandırılan kültür bilimlerini kapsayan Felsefe Fakültesi ise alt fakülte sınıfında yer almaktaydı. Prusya Hükümeti, özellikle üst fakülteler olarak sınıflandırdığı fakültelerin eği-

tim ve müfredat programlarını belirlemek suretiyle üniversiteler üzerinde tam bir denetime sahipti.

Kant, *Fakülteler Çatışması*'nda Prusya Devleti tarafından üniversiteler üzerinde kurulan bu baskıcı uygulamaları yarı ironik bir tarzda eleştirirken, söz konusu eleştiriyi kendi eleştirel felsefesinin bakış açısından ve temel kavramlarından hareketle gerçekleştirir. Burada, *Saf Aklın Eleştirisi* (Kritik der reinen Vernunft)'indeki metafizik eleştirisinin temel kavramlarından biri olan çatışma kavramı, bu kez üniversitedeki fakülteler arasındaki çatışmaya uygulanır. Eser, fakülteler arasındaki çatışmanın *halk* ve *devlet* olmak üzere iki nedensel bileşeni ve bunlar arasındaki ilişkilerin ayrıntılı bir analizinden sonra, içinde çatışmanın uzlaşmaya dönüştüğü yeni bir üniversite modeli tesis etmeye çalışır. Bu açıdan Kantçı üniversite modelini anlamak, onun genel olarak *Saf Aklın Eleştirisi*'ndeki çatışma kavramını incelemeyi ve *Saf Aklın Eleştirisi* ile *Fakülteler Çatışması* arasındaki sistematik bütünlüğü kurmayı gerektirir.

Metafizik - epistemolojik çatışma ve Kantçı eleştirel akıl

Kant, kendi eleştirel projesinin ilk adımını oluşturan *Saf Aklın Eleştirisi*'nde, çatışma kavramını, felsefe tarihinin bütününe içkin olduğunu düşündüğü farklı metafizik, ontolojik ve epistemolojik iddialar ve karşı-iddialar arasındaki uzlaşıma kapalı ve antinomik ilişkiyi tanımlamak için kullanır. Kant'a göre, dogmatik rasyonalizm ve şüpheci empirizm adı altında iki temel metafizik sisteme indirgenebilecek olan felsefe tarihindeki bütün metafizikler, birbirlerine tamamıyla karşıt ve çelişen iddialarıyla akla olan güveni sarsmakla kalmamışlar; aynı zamanda dogmatik rasyonalizmin doğurduğu otoriter politik sistemlerin veya şüpheci empirizmin sonucu olan anarşist politik anlayışların ontolojik ve epistemolojik temellerini de tesis etmişlerdir. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde, akla güvenin "yeniden tesis edilmesini" (Kant, 1977: III, Ax) sağlamaya ve bu çatışma ve kaos durumunu, hem ontolojik, hem epistemolojik, hem de politik düzlemde belli bir düzen ve ortak varoluş zeminine indirgeyecek yeni bir akıl kavramsallaştırmasını, yani eleştirel aklı tesis etmeye yönelir. *Saf Aklın Eleştirisi*'nin yukarıda aktarmaya çalıştığımız amacı bağlamında Kant, "aklın eleştirisi"ni, yani eserin amacını, mahkeme metaforu altında şu şekilde özetler:

> [saf aklın eleştirisi]... akla bütün görevleri içinde en zor olanını, kendini bilme görevini yeniden üstlenmesi ve bir mahkeme kurması için çağrıdır; bu öyle bir mahkemedir ki, akla haklı olduğu iddialarında güvence sağlarken, onun bütün temelsiz taleplerini zora dayalı bir yargıyla değil, kendi sonsuz ve değişmez yasalarına göre dışlayabilecektir (1977: III, Axi, xii).

Bu metaforik kavramsallaştırmadan hareketle diyebiliriz ki, tıpkı toplumsal çatışmalara hukuksal bir düzenin yasallığı içinde son verilmesi ve ancak adil

bir hukuk düzeni içinde taraflar arasında uzlaşmanın sağlanması gibi, aklın çatışmalarına son verecek ve onun karşıt iddiaları arasında uzlaşımı sağlayacak olan da, bu kez yargıç statüsündeki akıl, yani eleştirel akıldır. Akıl, kendi çatışmalarına son verecek yasaları ve sınırları tespit etme yetkisine ve gücüne sahiptir. Bu yasalar ve sınırlar, aklın kendisi üzerine düşünmesi ve öz-eleştiri yapması yoluyla bizzat kendisi tarafından belirlendiği ve saptandığı için, bizzat aklın kendi yasaları ve sınırlardır. *Saf Aklın Eleştirisi*, aklın kaynağını, alanını, yasa ve sınırlarını belirleyerek, burada ayrıntılandıramayacağımız bir dizi Kantçı kavramsal teçhizat ve teori vasıtasıyla aklın otonomisini, aklın kendisine ait olan bu yasalar ve sınırlar üzerinde tesis etmeye girişir.

Kant, yasalarının ve sınırlarının bilincine varmış eleştirel aklı kullanmanın, aklın felsefe tarihindeki "Hobbesçu doğa durumuna" benzettiği çatışma, parçalanma veya anarşizm durumuna son verebileceğini düşünür (Kant, 1977: IV, B780). Ancak eleştirel aklın kullanılması tek bir koşula bağlıdır ve bu koşul eleştiri özgürlüğünün güvence altına alınmasıdır. Burada özgürlük, aklı her türlü otoriteden bağımsız olarak, kendi yasalarına, sınırlarına ve kurallarına uygun olarak kullanma özgürlüğü olarak anlaşılır. Eleştirel aklı kullanma özgürlüğü, bir başkasının -bir otoritenin, bir kurumun veya bir üstün- aklına tâbi olmamayı gerektirdiği için ve hepsinden önemlisi, aklın geçmişte olduğu gibi gelecekte de otoriter ve anarşist nitelikte iddialara sahip olması mümkün olduğu için Kant, aklın özgürlüğünün ve otonomisinin güvencesini, aklın her türlü iddiasının kamusallaştırılması ve kamusal alanda tartışmaya açılması ile tesis etmeye çalışır.

> Akıl, diktatörce hiçbir yetkiye sahip değildir, tam tersine onun yargısı özgür yurttaşların onayından başka bir şey değildir, öyle ki yurttaşların her biri kendi karşı çıkışını ve hatta veto hakkını hiçbir engel olmaksızın anlatabilmelidir (1977: IV, B 766).

Kant'ın eleştirel felsefesinin kamusal alana yapmış olduğu bu vurgu, kamusallığın modernitenin otoriter devletine ve uzlaşıma kapalı her türlü anlayışa karşı temel bir direnç noktası olmasından ve modernizmin temel ahlâkî ve politik değerlerinin, yani otonomi, özgürlük ve eşitliğin temel kurucu öğesi olarak tasarlanmasından kaynaklanır. Kamusal alanın Kant tarafından her türlü baskıcı politik yapıya karşı adeta anti-oteriteryan bir panzehir olarak tasarlanması, Kant'ın sözleşme kuramı içinde anlamını kazanır. Kant'ın politika felsefesinde insanların kendisinden hareketle toplumsal-politik yapıyı kurdukları sözleşme, liberal sözleşme kuramlarından farklı olarak, öz-çıkar, fayda ve zorunluluğa değil, etik nitelik taşıyan "aklın bir ide"sine veya akılsal-etik bir gerekliliğe dayandırılır (Kant, Über den Gemeinspruch, 1977: XI, A249-250). Böylece Kant, sözleşmeyi, "sivil toplumun kökenini açıklamaktan ziyade, onun nasıl olması gerektiğini açıklayan bir ilke olarak" tasarlar (Riley, 1982: 126).

Politik toplum içinde, kamusal alan her türlü bireysel çıkar, fayda ve tahakkümden bağımsız, hiç kimsenin tekeline tâbi olmayan aklın eleştirel/özgür kullanımına olanak tanır ve bu yönüyle her türlü politik sorunun tartışmaya açıldığı bir alanı temsil eder. Kamusal alan bu işlevini yerine getirirken "olması gerekene", yani aklını kullanma otonomisi içinde insani özgürlüğe ve eşitliğe geçerlilik ve gerçeklik kazandırır. Bu nedenle, Kant'ın politika felsefesinde aklın özgürlüğünü, dolayısıyla kamusal alanı tehdit eden her türlü devlet biçimi ve politik sistem, aklın otonomisi adına reddedilir. O halde bu perspektiften Kant'a göre, ancak aklın otonomisini, özgürlüğü, eşitliği ve içinde aklın eleştirel kullanımının ortaya çıktığı kamusal alanı güvence altına alan bir politik yapının veya sistemin yasal olacağını söyleyebiliriz. Burada yasal olan terimiyle kastedilen şey, eleştirel akıl düzleminde, yani kendi yasalarının ve sınırlarının bilincine varmış akıl düzeyinde temellendirilebilir ve kabul edilebilir olandır. Epistemolojisinden, etik ve politikasına kadar Kantçı eleştirel felsefenin bütün alanlarında yasal olanın bu denli vurgulanmasının nedeni, yasallığın, Kant tarafından felsefi ve akılsal düşünmedeki her türlü çatışmayı gidermenin ve uzlaşmayı sağlamanın biricik yolu olarak tasarlanmış olmasıdır. Açıktır ki çatışmanın olduğu yer aynı zamanda yasasızlığın olduğu yer anlamına gelir; bu durumda çatışma, eğer kaos veya anarşi durumunda kalınmak istenmiyorsa, ya zora dayalı otoriteryan yöntemlerle ya da eleştirel aklın yönlendirmesi altındaki uzlaşma yoluyla giderilebilir. Eleştirel aklın kullanımı otonomiyi gerektirdiği, otonomi ise aklın kendi yasalarına itaat etmeyi ve epistemolojik ve etik ortak akılsal ilkelerden hareketle aklın her türlü iddialarının eleştiriye tâbi tutulmasını içerdiği için, Kantçı politika felsefesinde, eleştirel aklın yasaları otonomiye, otonomi özgürlüğe ve eşitliğe, bu ikisi kamusal alana, kamusal alan da anti-otoriteryanizmin tesis edilmesine bağlanır.

Bu yönüyle eleştirel felsefeyi, felsefenin farklı alanlarında yasallığı ve otonomiyi temellendirme çabası olarak tanımlayabiliriz. O halde bu çalışmanın konusunu teşkil eden *Fakülteler Çatışması* da, Kant'ın kurumsal ve politik düzlemde bir üniversite yasası, eleştirel aklın yasalarına tâbi otonom bir üniversite idesi tesis etme çabasının bir ürünü olduğu için, yukarıda serimlediğimiz çerçeve içinde kavranmalıdır.

Fakülteler Çatışması

Fakülteler Çatışması'nda kullanıldığı biçimiyle çatışma kavramı, filozoflar veya felsefeler arasındaki çatışmalara değil, felsefe ve diğer bilim dalları arasındaki çatışmaya göndermede bulunur. O halde buradaki çatışma, felsefeler ya da filozoflar arasındaki gibi eşitler arasında değil, felsefe fakültesi ile üniversitedeki diğer fakülteler arasında ortaya çıkan, eşit olmayanlar arasındaki bir çatışmadır. Kant, daha önce de değindiğimiz gibi, üst fakülteleri, Prusya rejiminin sı-

nıflandırmasına bağlı olarak teoloji, hukuk ve tıp fakülteleri bağlamında inceler ve daha geniş bir düzlemde üst fakülteler ile alt fakülte arasındaki çatışmanın kaynağını, üç üst fakültenin politik denetim mekanizmaları olarak nasıl iş gördüklerine ilişkin bir analizden hareketle çözümlemeye çalışır.

Fakülteler arasındaki çatışmanın kaynağı, onların birer bilim olarak kendi yapılarından, ya da birer bilim dalı olarak aralarındaki farklılıklardan ziyade, aynı zamanda birer eğitim kurumu olarak onların, kendi öğretilerinin yasallığını biri devlet diğeri akıl olmak üzere farklı otoritelerden hareketle temellendirmelerinden kaynaklanır. Bu çatışmanın kaynağını daha açık biçimde ortaya koyabilmek için, üst fakülteler ile alt fakülte arasındaki farklılıkları incelememiz gerekmektedir.

Üst fakülteler, Kant'a göre, akademisyenden veya bilim adamlarından ziyade pratisyenler, yani din adamı, hukukçu ve doktor yetiştirirler. İşte tam da burada eserin analiz etmeye çalıştığı, fakülteler arasındaki çatışmanın birinci nedensel bileşeni devreye girer: *Halk*. Üst fakülteler yetiştirmiş oldukları bu pratisyenler vasıtasıyla, halk üzerinde üç yönden etkide bulunurlar. Din adamları, düşünce, inanç ve irade ile ilgili kanaatleri etkilerler; halkın dini pratiklerini ve öte dünyaya dair umutlarını belirlerler.[3] Hukukçular, vatandaşlar arasındaki toplumsal çatışmaları karara bağlayarak belli ölçüde barışı temin ederler; ama her şeyden önce özel mülkiyetin güvence altına alınmasını sağlarlar. Doktorlar ise, sağlığın korunması ve hastalıkların tedavi edilmesi ile sağlıklı bir toplumun yaratılmasına hizmet ederler. Açıktır ki, bu pratisyenler, kendi işlerini sergilerlerken bilinçsiz bir şekilde halk üzerinde politik etkiye sahip olurlar ve tam da bu noktada fakülteler arasındaki çatışmanın ikinci nedensel bileşeni devreye girer: *Devlet* veya mevcut politik rejim.

Devlet, kaçınılmaz olarak, halk üzerinde bu denli etkili olan ve halkın sempatisine sahip bu bilim dallarını, rejimin kendi politik bekası için denetim altına alınması zorunlu olan alanlar olarak görür ki, Kant'ın terminolojisiyle söylersek, rejim, bu fakülteleri kendi varlığının güvencesini sağlayan "aletler" (Werkzeuge) olarak kullanır (Kant, 1977: XI, A5).

Görüldüğü gibi, bir fakültenin kendi otonomisini kaybederek devletin ideolojik aygıtına, bir alet veya araca dönüşmesi, ne Kant'ın eleştirel akıl kavramıyla ne de onun özgürlüğün güvencesi olarak gördüğü otonomi kavramıyla bağdaşabilir. Peki acaba fakülteler, nasıl olup da otonomilerini yitirerek, rejimin politik denetim araçları haline dönüşmektedirler? Kant, bu soruyu, fakülteler arasındaki çatışmanın yukarıda değindiğimiz iki nedensel bileşeni arasındaki girift ilişkiyi analiz ederek açıklamaya çalışır.

Kant'a göre, rejim, aslında üniversitedeki araştırmalara doğrudan müdahale etmez; yapılan araştırmalardan öğretilebilir olanlar arasında seçim yapma yo-

3 Kant'ın teoloji fakültesine ve din- devlet ilişkisine dair görüşlerine yönelik daha ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Özlem, 1989: 94-96.

luyla müdahalede bulunur. Bu seçim, şüphesiz, rejim açısından bilimsel kriterlere bağlı olarak yapılmaz; dolayısıyla rejimin seçim kriteri hakikatin, doğrunun yaygınlaştırılması, yani kamulaştırılması değildir. Devlet, "hakikat istediği gibi olduğunda", (Kant, 1977: XI, A7) yani kendi politik gücünü sağlamlaştıracak ve yaygınlaştıracak nitelikte olduğunda bir şeyi hakikat olarak onaylar. Onaylanmış öğretilerini müfredatlarına aktaran bu fakültelerin öğretimleri, hakikatin aktarımından değil, politik olarak onaylanmış hakikatin veya sözde-hakikatin aktarımından ibarettir. Bunun sonucunda, üst fakültelerdeki bilim adamlarının öğretileri ve fakültelerin müfredat programları, kendi iradelerinden değil, başka bir iradeden kaynaklanır ki, Kant'a göre bu, tam bir otonomi kaybı, yani heteronomi durumudur. Buna göre heteronomi durumu, bilim adamlarının dışsal belirlenime tâbi olması, "bilimsel hakikat" yerine bir otoriteye bağlanmaları veya ona hizmet etmeleridir.

Otonomilerini kaybetmiş olan akademisyenler, her ne kadar araştırmalarında akla dayansalar da, öğrettiklerinde yazılı belgelere (Schrifts), yani yasalara, yönetmeliklere, tüzüklere tâbi olmak zorunda kalırlar. Teoloji akla değil, kutsal kitaba, hukukçu doğa yasasına değil, içinde yaşadığı ülkenin anayasasına, doktor da özgür-bilimsel akıl temelinde tesis edilmiş bir bilim olarak biyolojiye değil, onaylanmış tıbbi sağaltım reçetelerine ve uygulamalarına tâbi olur (Kant, 1977: XI, A14-15). Ortaya çıkan sonuç, üniversitenin, yüksek fakültelerden ibaret olarak tasarlandığı bu zihniyet içinde, en iyi ihtimalle bir meslek okuluna en kötü ihtimalle bir çıkar kurumuna dönüşmesidir. Bu şekilde yapılanmış bir üniversite, yarardan tamamıyla bağımsız, araştırma ve hakikati sunma amaçlı klasik anlayışa ve bu anlayış temelinde ortaya çıkan Ortaçağ üniversitelerine taban tabana zıttır, çünkü böylesi bir üniversite yalnızca çıkar, tahakküm ve fayda temelinde kurulmuştur ve bu doğrultuda iş görmektedir. Fayda ve çıkar temelli üniversite anlayışı şüphesiz Kant'ın eleştirel akıl kavramına ve politika felsefesine de karşıttır. Nitekim Kantçı eleştirel politika felsefenin ön kabullerinden hareket ettiğimizde şunu söyleyebiliriz: Nasıl ki insanlar belli bir amaç doğrultusunda aklın yasasına/gerekliliğine uyarak kendi otonomilerinin ve özgürlüklerinin teminatı olarak toplumsal-politik yapıyı ve kamusal alanı kurmaktadırlar; aynı şekilde üniversite de aklın otonomisinin, yani eleştirel aklın kullanımının ve tartışmanın hakim olması ve topluma yaygınlaştırılması gereken yerdir ve bu ortak amaç doğrultusunda kurulmuş ortak bir varoluş alanıdır.[4] O halde Kant, kendi yaşadığı dönemdeki mevcut haliyle üniversitenin aklın otonomisinden ve eleştirel aklın kullanımından hareketle tesis edilmemiş olduğunu, üç üst fakültenin halk ve devletle ilişkisi bakımından çıkar, fayda ve tahakkümden hareketle temellendirildiğini göstermeye çalışır.

Buraya kadar aktarmaya çalıştığımız şekliyle Kant'ın üst fakültelere yönelik

4 Bkz. Blesenkemper, 1987: 289-290 ve ayrıca karş. Kant, 1977: XI, A14-15.

eleştirisi, Prusya Hükümetinin hukuk, tıp ve teoloji fakültelerini üst fakülteler olarak sınıflandırma nedenini açıklamaktadır. Peki acaba otoriteryan bir devlet tin bilimlerini kapsayan felsefe fakültesini neden alt fakülte olarak sınıflandırma ihtiyacını duymuştur? Bu soruyu cevaplandırabilmek için Kant'ın alt fakülteye ilişkin analizine bakmamız gerekmektedir.

Kant'a göre, Prusya rejimi tarafından alt fakülte olarak sınıflandırılan felsefe fakültesi, üniversitede "aklı" temsil eder. Felsefe fakültesi, devletin emirlerinden veya talimatlarından bağımsız olarak, kendi varoluş koşulunu hakikatin araştırılmasına ve sorgulanmasına bağlar, bu nedenle kendi yargılarında açık ve özgür olmayı talep eder. Bu anlamda, felsefe fakültesi, sadece ve sadece aklın yasalarına ve düşünmenin ilkelerine tâbidir; bu yönüyle o, akıldan başka hiçbir otoriteye boyun eğemez. Felsefe fakültesi için, Kant'ın kelimeleriyle, "*crede*" geçerli değildir, o sadece aklın tarafını tutan "özgür bir *credo*'dur"[5] (Kant, 1977: XI, A10). *Saf Aklın Eleştirisi*'nde çerçevesi, sınırları ve bilgi imkânları belirlenen aklın yönlendirmesi altındaki felsefe fakültesi, salt yararlı olanı değil doğruyu veya bizzat doğru olarak gördüğü şeyi kamusal olarak betimlemek ve halka aktarmakla yükümlüdür; çünkü Kant'ın ifade ettiği gibi "kamusallık olmadan .... hakikat gün ışığına çıkamaz" (Kant, 1977: XI, A10).

O halde felsefe fakültesini, Kantçı bakış açısından, belli bir öğretinin propagandasını üstlenmekten kaçınan, bütün öğretileri hakikat içerikleri bakımından denetleyen, yani kamusal eleştiriye tâbi tutan üniversitenin temel organı olarak tanımlayabiliriz. O, "özgürlük ve eşitliğin ayaklar altına alınmaması için" mücadele eder (Kant, 1977: XI, A15; karş. aynı zamanda *age*. A36-37).

Felsefe Fakültesi ile üst fakülteler bu şekilde tanımlandığında, aralarında çatışma doğması kaçınılmazdır; çünkü üst fakülteler aslında, öğretilerini aklın yasalarına uygun olarak değil, otorite tarafından onaylanan ilkelere bağlı olarak kamuya aktarırlar ki, bu, aklın yasalarından kopup otoritenin yasasızlığına, yani otoritenin çıkar, fayda ve tahakküm temelinde tesis ettiği akıl dışı yasalara, kısacası otoritenin keyfiliğine tâbi olmak anlamına gelir. Üst fakülteler bu şekilde davrandıklarında doğrudan doğruya akılla ve dolayısıyla onun üniversitedeki yegane temsilcisi olan felsefe fakültesiyle çatışmaya girerler. Peki bu çatışmanın giderilmesine veya ortadan kaldırılmasına yönelik bir çözüm var mıdır? Prusya Hükümeti'nin çözümü, bildiğimiz gibi, üniversitede hiyerarşik bir düzen tesis ederek felsefe fakültesini ikincil kılan ve üniversiteyi tümüyle denetim altına almak isteyen otoriteryan bir çözümdür. Bu soruya Kant'ın vermiş olduğu cevabı anlayabilmek içinse, onun iki çatışma kavramını açmak zorundayız.

---

5 Crede/credo (inanç/bağlanma) kelimesinin anlamından hareketle, Tanrıya inanmakla akla inanmak arasında, inanç olmaları bakımından, formel bir benzerlik kurulması mümkünse de, Kant'ın felsefesi için böyle bir benzerlik kurmak yanıltıcıdır; çünkü ilkinde, aklı dışlayarak, varlığı tahkik edilemez, hikmetinden sual olunamaz bir varlığa inanmak söz konusu iken, ikincisinde ise kendi kendini sorgulayabilen, eleştirebilen ve kendisinin hesabını vermek iddiasında olan bir varlığa, yani akla/eleştirel akla bağlanmak söz konusudur.

Yasal olmayan çatışma ve yasal olan çatışma

Rejimin otoritesinden bağımsız olarak sadece aklın yasalarına tâbi olması anlamında felsefe fakültesinin otonomisi ile rejimin otoritesine tâbi olan diğer fakültelerin heteronomisi arasındaki çatışma, üst fakültelerin pratisyenleri vasıtasıyla öğretilerini topluma aktardıklarında güçlenir; felsefe fakültesi onların öğretilerinin eleştirilmesinde aklı bir yargıç olarak kullanmaya başladığında ise çatışma doruk noktasına ulaşır. Böylece eleştirel gücüyle aklın temsilcisi olan felsefe fakültesi, diğer fakülteler nezdinde öncelik talep eder. Kant'a göre, felsefe fakültesinin diğer fakültelerle çatışması iki tür çatışma formunda ortaya çıkabilir: Yasal çatışma veya yasal olmayan çatışma

Yasal olmayan çatışma kavramını Kant, birliğe veya ortak bir uzlaşmaya varmayı amaçlamak yerine uzlaşmanın garantörü olan aklın ortadan kaldırılmasını amaçlayan çatışma biçimlerini tanımlamak için kullanır (Kant, 1977: XI, A28-29). Bu çatışma, özellikle, fakültelerin halk üzerindeki etkisi konusunda ortaya çıkar. Felsefe fakültesi, aklın hakikatine, özgürlük ve eşitliğe geçerlilik ve gerçeklik kazandırmak isterken; üst fakülteler fayda ve çıkarı kendilerine temel alırlar. Bu çatışmanın açılımı basit olarak şöyledir. Halk, kendi mutluluğunun güvencesini, öncelikli olarak, özgürlük ve eşitlikten ziyade, mülkiyetin güvencesi, sağlıklı yaşam ve manevi huzur gibi doğal amaçlarının doyurulmasında görür; bundan dolayı üst fakültelerin yetiştirdiği pratisyenlere bir güven ve sevgi besler. Pratisyenler ise, halkla kurdukları bu tarz bir ilişki sonucunda devletin onayladığı öğretileri uygulama görevlerini yerine getirmekte bir sakınca görmedikleri gibi, aynı zamanda kendilerine öncelik tanıyan yasaları, yönetmelikleri, tüzükleri de memnuniyetle kabullenirler. Daha da önemlisi pratisyenler, kendilerine bu doğrultuda eğitim vermeleri konusunda fakülteleri zorlayarak, onların da rejimin buyruklarına tâbi olmasında etkili olurlar. Kendisi açısından halkın doğal taleplerinin, eğilimlerinin, ve amaçlarının karşılanması politik bekanın temel aracı olarak görüldüğü için, rejim, onaylama yetkisini ve otoritesini hiçbir dirençle karşılaşmaksızın kullanır. Böylece üniversite, popüler ilkelere teslim olarak refah devletinin hizmetine tâbi olur. Kant'a göre burada çözümü mutlak zorunlu olan "nihai bir çatışma vardır" (Kant, 1977: XI, A30-35); çünkü bu çatışma uzlaşmanın sağlanabileceği bir çatışma değil, devletin veya halkın onayına dayanarak bastırılan bir çatışmadır.

Meşru çatışma kavramını ise Kant, nihai bir amaç üzerinde uzlaşılmasına rağmen söylem konusunda ayrışmanın ortaya çıktığı çatışma durumlarını tanımlamak için kullanır. Çatışmanın tarafları, farklı bilim dallarının temsilcileri olarak, son derece farklı ön koşullardan hareket etmelerine rağmen, iradi olarak tek bir niyette, yani aklın özgürleşmesi üzerinde uzlaşıyorlarsa, bu çatışma yasal bir çatışmadır (Kant, 1977: XI, A36-37). Açıktır ki, üst fakülteler ile alt

fakülte arasındaki yasal çatışma, ancak üst fakültelerin aklı, en yüksek otorite olarak kabul etmeleri ile mümkündür; böyle bir kabul olmadığı takdirde çatışmanın yasal olmayan çatışmaya dönüşmesi kaçınılmazdır. Kant yasal çatışmanın ilkelerini şu şekilde özetler: Çatışmaya salt iyi niyete dayalı bir uzlaşım ile son verilemez ve verilmemelidir. Barış, yumuşak başlılığın değil, "bir yargıcın kesin hükümleri", yani "aklın sentezi" (Kant, 1977: XI, A38) sonucunda ortaya çıkmalıdır. Kant'a göre çatışmalara yumuşak başlılıkla çözüm bulunduğu yerde entrika, kandırma ve aldatma mümkün, hatta kaçınılmazdır. Oysa felsefe aklın doğrularından taviz vermemek durumundadır; çünkü Kant'a göre felsefedeki pasifizmin sonucu ahlâksızlıktır. Burada karşımıza çıkan *aklın sentezi* kavramı, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde açıklandığı gibi, eleştirel kullanımı vasıtasıyla, aklın her türlü karşıt iddialarının ortak bir tartışma zemininde eleştirildiği ve sınandığı, otonomi, eşitlik ve özgürlük gibi değerler bağlamında denetlendiği kamusallık zemini olarak anlaşılmalıdır.

İkinci ilke çatışmanın sürekliliğidir; felsefe fakültesi, aklın ve eleştirinin otoritesi olarak bu çatışmaya daima hazırlıklı olmak durumundadır (Kant, 1977: XI, A38-39). Zira üst fakülteler her zaman onaylanmış öğretileri kabul edeceklerdir ve bu onaylanmış öğretiler otonomi, özgürlük ve eşitliğe zarar vereceklerdir.

Buraya kadar göstermeye ve anlamaya çalıştığımız şekliyle, Kant'ın fakülteler arasında bir hiyerarşi tesis edilmesine yönelik eleştirisinden ve onun felsefe fakültesine yüklediği işlevden hareketle, bizim eleştirel üniversite olarak adlandırdığımız Kantçı üniversite anlayışının veya idealinin temel hatlarını şu şekilde özetleyebiliriz: Eleştirel üniversite, yasal çatışma kavramının analizinin de gösterdiği gibi, *ethos* temelli bir üniversitedir. Kant'a göre, bir kurum olarak üniversitenin asli amacı, her türlü fayda ve çıkardan bağımsız olan aklın hakikatine bağlı kalarak, Aydınlanmanın otonomi, özgürlük ve eşitlik gibi temel değerlerine toplumsal gerçeklik kazandırmaktır. Bu tür değerlerin hayata geçirilmesinin temel şartı ise, içinde eleştirel aklın kullanımının garanti altına alındığı bir kamusal alanın tesis edilmesidir. Kant, içinde eleştirel aklı kullanmayı sağlayacak kamusal alanın ve hakikat bulma amaçlı tartışma zemininin bulunmadığı bir üniversitenin, yukarıda bahsettiğimiz değerleri toplumsallaştırmada ve kültürü üretmede herhangi bir işleve sahip olmayacağını çok açık bir biçimde gösterir. Bu durumda üniversite *tekhne* temelli bir meslek okulu olarak otonomisini kaybederek modern otoriter devletin ideolojik aygıtına dönüşmek durumunda kalır. Oysa Kant'ın ilkelerine göre, üniversitenin sahip olması gereken otonomi, onun aklın otoritesi dışında başka hiçbir otoriteye bağlı olmamasını gerektirmektedir ki, günümüzde üniversitelerin krizi tam da burada düğümlenmektedir.

Günümüz açısından eleştirel üniversite

Hiç kuşkusuz, günümüzde, Prusya Hükümetinin yaptığı gibi üst ve alt fakülteler hiyerarşine dayalı bir düzenleme bulunmamaktır, ancak böyle bir yasaya zaten ihtiyaç da kalmamıştır; çünkü üniversiteler bu gün içinde bulundukları durumda, daha önce de belirttiğimiz gibi, çıkar, fayda ve Descartes'ın pratik bilim anlayışına içkin olan tahakküm temelinde tanımlanmış *tekhne* üniversiteleridir. O halde söz konusu hiyerarşinin *de facto* devam ettiği açıktır. Hatta, modern toplumların değişen ve gelişen ihtiyaçları doğrultusunda, *Fakülteler Çatışması*'nın üst fakülteler olarak gönderimde bulunduğu fakültelerin içine, günümüzde iktisat, mühendislik gibi fakülteler ile bilim ve teknoloji enstitüleri de dahil edilmiştir. Batıda olduğu gibi, Türkiye'de de, isimlerinin içinde "teknik" kelimesini kullanmakta sakınca görmeyen pek çok üniversite, kendisini teknolojik ve endüstriyel bilgiyi üretme ve bu bilgiyi kullanma yeterliliğine sahip eğitimli sınıfı ve pratisyenleri yetiştirme görevi ile tanımlamaktadır. Bu şekilde tanımlanan bir üniversitede meslekle ilişkisi olmaması bakımından felsefe ve kültür bilimlerinin ikinci plana atılması kaçınılmazdır.

Fayda ilkesinden hareket ettikleri sürece üniversitelerde üretilen bilgi, araçsal aklın kullanımına dayalı modern bilimlerin bilgisidir ve pozitivizmin egemen olduğu sosyal bilimler açısından da durum pek fazla değişiklik sergilememektedir. Sosyal bilimlerin araştırma sonuçları ve ürettikleri bilgi, bilginin yukarıda bahsettiğimiz teknik anlamıyla anlaşılmakta ve kullanılmaktadır; bunun sonucunda sosyal bilimler de, doğa bilimlerinin modeline uygun olarak, toplumsal ilişkilerde arzulanan hedefi gerçekleştirecek stratejik eylem planlarını yönlendirmeye yarayan bilgiyi üreterek teknokratik ve pragmatist bir boyuta sahip olmaktadırlar.[6] Bu durumda üniversitelerin, Kant'ın beklediği işlevi, yani toplumu etkileyerek demokratikleşmeyi sağlayacak eleştirel araştırma ve düşünceyi geliştirme amaçlarını kaybettikleri açıktır.

Üniversitelerin bu amaçlarını yitirmeleri, onların günümüzdeki krizinin en önemli nedenlerinden bir diğeridir. Günümüz üniversitesi artık kendine ait bir amaca, bir ideale sahip değildir ve bu durum, onun piyasanın ve devletin amaçlarına hizmet eden bir kuruma dönüşmesine yol açmaktadır. Bu anlamda üniversite, amacını kendi dışında bulmakta, diğer bir deyişle amaç ona dışarıdan dayatılmaktadır. Kant, yukarıda gördüğümüz gibi, devletin üniversiteler üzerinde, yapılan araştırmalara doğrudan müdahale etme yolunu tercih etmeden, kendi amaçlarına uygun olan araştırmalar arasında seçim yaparak ve seçtiğini onaylamak suretiyle belirlenime sahip olduğunu iddia etmekteydi. Bugün de durum aynen devam etmekte, ancak devletin yanısıra piyasa da bu belirleme ilişkisinde yerini almaktadır. Piyasa, şüphesiz üniversitedeki araştırma-

6 Bu konuda daha ayrıntılı bir analiz için bkz. Habermas, 1989: 67-75.

lara ve üretilen bilgiye doğrudan müdahale etmemektedir; ama araştırmaların ve bilginin kendi kullanıma uygun bir biçimde üretilmesini sağlayacak seçme gücünü elinde tutmak suretiyle, bilginin kendi amaçlarına uygun olarak üretilmesini sağlamakta ve üniversite üzerinde işte bu anlamda belirlenime sahip olmaktadır. Piyasanın üniversite ile kurduğu bu ilişki çerçevesinde, bilim adamları bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde piyasa tarafından kabul görecek araştırmalara yönelmekte ve piyasa ilişkilerine uygun bilgiyi üretmektedirler. Bu durum hem bilginin, hem onu üretenin, hem de onun üretildiği mekânın otonomisini yitirmesiyle ve kendisine dışsal bir amacın hizmetindeki bir araca dönüşmesiyle sonuçlanmaktadır.

Şüphesiz bugün gelinen durumda üniversitelerin endüstriyel ve teknolojik bilgiyi üretme ve kullanıma sunma işlevine tümüyle karşı çıkmak hemen hemen imkânsızdır; ama bunun üniversitenin yegane işlevi olarak görülmesi ciddi bir problemdir. Hatta bir üniversitenin kendisini salt bu türden bir amaçla tanımlaması yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi üniversitenin otonomisini tümden kaybetmesi anlamına gelir. Böyle bir üniversite araçsal aklın egemenliği altında eleştirel gücünü kaybederek, en iyisinden bir meslek okuluna en kötüsünden bürokratik bir kuruma dönüşür. Weberci bir tarzda açıklarsak, modern bürokratik kurumlar üyelerini rasyonel amaçlarından koparark ve onların ahlâkî ve politik karar alma süreçlerini tahrip ederek iş görürler. Çağımızda üniversiteler, elbette Türkiye'dekiler de kendi özsel amaçlarından kopartılmış ve büyük ölçüde depolitize edilmişlerdir; çünkü kamusallıklarını, dolayısıyla eleştirel aklı kullanma yetilerini kaybetmiş; devletin, bürokrasinin ve piyasanın araçsal kullanımına tâbi kılınmışlardır. Üstelik çağdaş üniversiteler, aynı zamanda eğitim, öğretim ve meslek kurumu olmaları nedeniyle araçsal aklın toplumsal düzlemde yaygınlaşmasında da etkili olan kurumlardır. Şu halde, kendi özsel amaçlarından koparılmış ve depolitize edilmiş bir kurum olarak modern üniversitenin, Kantçı anlamında bilim ve felsefe yapamayacağını, onun araçsal varoluşa sahip olmaya mahkum edildiğini belirtmek durumundayız. Modern üniversitenin işlevi, pratik akılla ilişkisinde sadece araçsal aklın kendi eylem alanında doğru kullanımını içeren kurallar üretmek ve eğittiği meslek adamlarıyla bu kuralları topluma yaymakla sınırlandırılmış durumdadır.

Kant, yukarıda açıkladığımız gibi, *Fakülteler Çatışması*'nda, üniversitenin bir üniversite olarak, ürettiği bilgi ve yetiştirdiği eğitimli sınıfla, Aydınlanmanın otonomi, özgürlük ve eşitlik gibi demokratik değerlerini toplumsallaştırma işlevini yerine getirdiği ölçüde üniversite adını almayı hak edebileceğini göstermeye çalışmıştı. Kant'ın bu üniversite idesi, günümüzde pek çok filozof ve kültür bilimci tarafından referans alınmaktadır; örneğin Habermas'ın bu konuda Kant'a geri dönmesi ve hatta Kantçı bir bakış açısına yerleşmesi tesadüf değildir. Habermas'a göre, Kantçı eleştirel politika felsefesinin perspektifinden, üniversite, sosyal ve politik sorunları kamusal alanda tartışmaya muktedir eğitimli

bir sınıf yetiştirerek ve hepsinden önemlisi, yayınları ve araştırmalarıyla kamusal alanın tesis edilmesine katkıda bulunarak, iletişimsel eylemi yönlendiren eleştirel akla, toplum düzeyinde gerçeklik kazandırmayı hedeflemek durumunda olan bir kurumdur. Buna göre, eleştirel işleve sahip olan üniversite, araçsal akla karşı pratik akılla teorik aklın birliğini sağlayacak bir eğitim programıyla, yani nihai ölçüt olarak aklın argümanında uzlaşmaya açık, aklın yönlendirmesi altında politik karar alma ve uygulama gücüne muktedir bireyler yetiştirme görevini tekrar üstlenmek durumundadır (Habermas, 1989: 6-7).

Kant, kendi çağında, eleştirel aklın toplum düzeyinde yaygınlaştırılması görevini felsefeye vermiş ve bir kurum olarak felsefe fakültesine ayrıcalıklı bir konum talep etmişti. Habermas'ın vurguladığı gibi, felsefe, bugün böylesi ayrıcalıklı bir konum talep edemese de, "felsefe yapmanın evrensel gücünü, bilimlerin bizzat kendi kendilerini düşünmesi şeklinde" (Habermas, 1989: 8) elinde tutabilir. Habermas'ın bu ifadesi basit olarak şu şekilde açımlanabilir: Bilim adamları ve akademisyenler, öz-eleştirel bir tutum benimseyerek, kendi bilim alanlarının ve mesleklerinin ön kabullerini, araştırmalarının demokratik toplumun değerlerine yönelik etkilerini, eleştirel bakış açısından sorgulamayı temel ilke olarak kabul ettiklerinde, Kant'ın, felsefi düşünmenin, yani eleştirel aklı kullanmanın ön koşulu olarak gördüğü şeyi yerine getirmiş olacaklardır.

Günümüzde üniversitelerde eleştirel aklın ikinci plana itilmesinden veya kullanılmayışından doğan kurumsal sorunların politik bir boyutu da vardır. Eleştirel aklın kullanılmayışı, yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, bilginin akılda değil devletin ve piyasanın taleplerinde temellendirilmesini doğurmakta, bu ise üniversitenin kamusallığını kaybederek kendi yargı gücünü yitirmesine yol açmaktadır. Kendi otonom yargı gücünü yitiren üniversitede, üniversite içi demokrasinin de imkânı ortadan kalkmaktadır. Böylece bir kurum olarak üniversite, kendi bünyesinde dışarıdan belirlenmeye bağlı olarak hiyerarşik düzene sahip olmaya ve Kant'ın karşı çıktığı anlamda dogmatik bilim adamlarından/ uzmanlardan oluşan kadrolarca yönetilmeye tâbi kılınmış, anti-demokratik ve aynı ölçüde bürokratik bir iktidar aygıtına dönüştürülmüş bulunmaktadır. Bu şekilde iş gören bir kurumun ve kadronun tanımlı işlevlerinden birisi de, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi mevcut kurumsal yapıyı ve onun temsil ettiği bilim anlayışını yeniden üretmektir. Yeniden üretmek iki farklı düzlemde tezahür eder: Birinci düzlemde, mevcut kurumsal yapı ve temsil edilen bilim anlayışı ile çelişmeyecek kavramlar ve pratikler üretilir ve buna aykırı olan her türlü alternatif görüş ve hatta kişi sistemin veya kurumsal yapının dışına itilir. İkinci düzlemde ise günümüzde egemen olan bilimsel paradigmanın üniversite öğrencileri tarafından benimsenmesi ve böylece toplumsal düzeyde yaygınlaştırılması sağlanır. Bu, egemen paradigmanın, Kant'ın *Fakülteler Çatışması*'nda göstermeye çalıştığı gibi, yeni yandaşlar kazanmasının en bilindik yollarından birisidir.

Buraya kadar, Kantçı eleştirel üniversite idesinden hareketle, genel olarak dünyada üniversitelerin yapısal ve kurumsal krizini betimlemeye çalıştık. Türkiye'de ise bu krize eklenen ve üniversitenin otonomi kaybını daha da güçlendiren başka etmenler vardır. Türkiye'de devletin üniversiteler üzerindeki denetimi seçme ilkesinden ziyade doğrudan müdahale ilkesiyle gerçekleşmektedir. Devlet üretilen bilgi arasından seçim yapma yoluyla değil, bizzat merkezi bir kurumdan çıkan yasa, yönetmelik ve talimatlarla üniversiteleri denetim altında tutmaktadır. YÖK'ün üniversite müfredatlarını belirlemesi veya akademik ve idari atamalarda söz sahibi olması gibi örnekler bu doğrudan müdahalenin en belirgin göstergelerinden birkaçıdır. Aslında daha geniş perspektiften baktığımızda bu kurumun, disipliner devlet anlayışının bir yansıması olduğunu görürüz. Disipliner devlet anlayışında, kamusal alan ile devlet özdeş olarak tasarlandığından, ortak iyiye kamu adına karar verme yetkisi ve gücü de devlete aittir. Bu durumda kamusal alan adeta devletleştirilerek işlevsiz hale getirilir. Merkezi bir otoritenin aracılığıyla ve yukarıdan belirleme yoluyla üniversiteler üzerinde denetime sahip olmak, devletin, bir öğretim ve eğitim kurumu olarak üniversitenin toplumsal rolü ve işlevi hakkında karar verme yetkisini kendisinde görmesi, bu suretle üniversite ile ilişkisinde ortak iyinin ne olduğuna hepimiz adına karar vermesi anlamına gelmektedir. Açıktır ki bu, üniversitenin tam bir heteronomi içine gömülmesi ile sonuçlanmaktadır.

Burada son olarak YÖK'ün yakın zamanlarda giderek üzerinde daha fazla durduğu ve sürekli ayrıntılandırarak yenilediği bir uygulamaya değinmek, fakülteler arasındaki *de facto* hiyerarşinin Türkiye'ye özgü boyutuna işaret etmek açısından oldukça önemlidir. Bu uygulama, akademik atamalarda liyakati belirleyen puantaj sistemidir. Dikkatli bir biçimde incelendiğinde, yürürlüğe konulan puantaj sisteminin, doğa bilimleri ile mühendislik bilimlerinin, yani doğrudan araçsal aklın ilgi alanına giren veya zaten onun etkisi altında bulunan disiplinlerin akademik etkinlik formatına uygun olarak düzenlendiği görülür. Daha açık bir şekilde ifade edersek, bu sistemle araçsal akla uygun olarak iş gören disiplinlerin akademik işleyiş biçimi, felsefe ve kültür bilimlerine dayatılmaya çalışılmaktadır. Bunun Kant'ın karşı çıktığı üst-alt fakülteler ayrımının ülkemizdeki tezahürü olduğunu söyleyebiliriz. Kant'ın yaklaşık iki yüz yıl önce aklın otonomisi adına karşı çıktığı bu ayrım, puantaj sisteminde cisimleşmiş olarak karşımızda durmaktadır.

Sonuç olarak, eğer üniversite denen kurum yalnızca teknik bilimlerden ibaret bir kurum değilse ve onun bu bilimlerin doğasından kaynaklanan her türlü belirlenimden ve her türlü dışsal otoriteden bağımsız olması gerekiyorsa, Kant'ın *Fakülteler Çatışması*'ndaki eleştirel üniversite idesi bize hâlâ güncelliğini koruyan hatırlatmalarda bulunmaktadır. Bu ide, modern üniversitenin otonomisini kurma ve eleştirel aklın kullanımını yeniden tesis ederek onu demokratikleştirme projesidir.

KAYNAKÇA

Kant, I. (1977) *Werkausgabe* (12 cilt halinde), der. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Kant, I. *Kritik der reinen Vernunft* (I. ve II. cilt)

Kant, I. *Der Streit der Fakultäten* (XI. cilt içinde, s. 260-393)

Kant, I. *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für Praxis* (XI. cilt. içinde s. 125-172)

Kant, I. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (VII. cilt içinde, s. 11-102)

Blesenkemper, K. (1987) *"Public Age"- Studien zum Öffentlichkeits- begriff bei Kant*, Haag Herchen Verlag, Frankfurt am Main.

Çiğdem, A. (1994) "Üniversitas'ın Çöküşü", *Birikim*, sayı: 67, s. 50-55.

Descartes, R. (1997) *Key Philosophical Writings*, çev. E. S. Haldene ve G.R.T. Ross, Wordsworth, İngiltere.

Diderot ve D'Alembert (1996) *Ansiklopedi*, çev. S. Hilav, YKY, İstanbul.

Habermas, J. (1989) *Toward a Rational Society*, çev. J. J. Shapiro, Polity Press.

Hammerstein, N. (2000) "Die deutschen Universitäten im ausgehenden 18. Jahrhundert", *Uni-Journal Jena*, 10, s. 18-20.

Hobbes, T. (1968) *Leviathan*, Penguin Books, İngiltere.

Hobbes, T. (1995) *Leviathan*, çev. S. Lim, YKY, İstanbul.

Horkheimer, M. (1990) *Akıl Tutulması*, II. Basım, çev. O. Koçak, Metis Yayınları, İstanbul.

Mehring, R. (2002) "Ende der Universität?", Hochschulpolitik, Uni-Humboldt, IV, s. 191-192.

Özlem, D. (1989) "Kant'ta Felsefe-Din ve Felsefe-Devlet İlişkisi Üstüne", *Seminer*, E. Ü. Ed. Fak. Yay., sayı: 6, s. 93-102.

Riley, P. (1982) *Will and Political Legitimacy*, Harvard University Press, Cambridge.

Sosyal psikolojiden hareketle sosyal bilimlerde olgu-değer ilişkisi üzerine düşünceler

*Melek Göregenli**

Sosyal psikolojinin,[1] "değerler" ya da politik alanla ilişkisi üzerine tartışmalar en çok, onun geleneksel sosyal bilim epistomolojisiyle hesaplaşması serüvenine dayanır. Bu serüven bir yandan, serüvenin hem inşacısı hem de serüven tarafından sürekli olarak yeniden inşa edilen sosyal gerçekliğin ta kendisi olarak sosyal bilimcilerin "sosyal"le ilişkilerine, bir yandan da genelde bilimin özelde de sosyal bilimlerin ürettiği bilginin hayatı dönüştürmeye ilişkin gücü, bu gücün meşruiyetinin kaynaklarının tartışılması ve bu dönüştürme iddiasına sosyal bilimcinin nasıl dahil olduğuna gönderir. Biraz daha açmaya çalışırsak, sosyale dair bilginin inşa edilmesi sürecinde olgu-değer ikiliğinin aynı zamanda sayısız gerilim alanıyla ilişkili olabileceğini görürüz: Sosyal bilimcinin sosyal olguya mesafesi, geleneksel paradigmaların dayandığı doğa bilimlerinin metodolojisinin insan davranışını yönlendirmesi gereken ahlâkî, dolayısıyla insan ve grupların iyiliğine ilişkin ilkeleri belirleme (doğrulama) yetisine sahip olup olmaması, yeni paradigmaların sosyal bilimlerin geleneksel "siyasi mühendislik" vaadi ve ödevinden ne ölçüde uzaklaşabildikleri ve nihayet her türden ama özellikle sosyal olan bilginin böylesine iyi para getirdiği bir pazarda, sosyal bilimcinin bir yanda "pazar"da bir yanda da "alan"da bir aktivist olarak yeri. Moles (1991), her araştırmacının, bilimsel dünyanın labirentinde dolaşırken, tıpkı insanın kendine özgü bir yaşam alanı oluşturarak mekânda varoluşuna benzer bir şekilde, bu labirentte, özel kavramlarına hâkim olduğu, tanıdığı bir alan inşa ettiğini yazar. Moles'un, insanın mekânsal davranışıyla ilişkilendirerek anla-

(*) Ege Üniversitesi, Psikoloji Bölümü.

1 Yazı boyunca psikoloji, sosyal psikoloji ve sosyal bilim terimlerini birbirinin yerine kullandım. Bunun nedeni, tartışmaya çalıştığım konular açısından bunun bir sakıncası olmadığını düşünmem. Sosyal psikoloji özel olarak, çünkü dayandığım kaynaklar ve düşünceler açısından içinde kalmaya çalıştığım alan o.

maya çalıştığı bu seçme ve kurma sürecini, çevre psikolojisinin kavramlarıyla anlamaya çalışırsak, bir tür yapılan işe ilişkin mekânın -buna kavramların oluşturduğu coğrafya da demek mümkün belki- kendilenmesi olarak görmek mümkün. Tıpkı bir şehrin sokaklarının, bir evin hatta bir çift terliğin kendilenmesi sürecinde olduğu gibi bu süreç, sosyal bilimciyi kendi serüveninden sorumlu kılmaktadır; nesnel olarak dışınızda gibi görülen sosyal gerçeklik, sosyal bilimlerin bugüne kadar biriktirdiği dünyaya dair her şey sizi biçimlendirirken, siz de seçimlerinizle kendiniz ve başkaları için bir dünya oluşturursunuz. Mekânla ilişkimizde olduğu gibi herhalde sosyal bilimciler olarak, sosyal bilimlerin dünyasında, yaşamaktan kaçamayacağımız bu kendileme sürecinin "doğru"su ya da "iyi"si yoktur ama doğası gereği hiçbir kendileme süreci, sonuçları, yani bizim örneğimizde dönüştürme kapasitesi açısından, etkisiz, dolayısıyla "tarafsız" olamaz. Bu yazı, bu anlamda, bir seçme ve anlamlandırma, yazarı açısından bir kendileme denemesidir.

Açıklamadan anlamaya ya da keşiften icada yöntemin izlediği yol

Doğa bilimlerinin geleneğinden hareketle insan davranışının pozitivistik bir çerçevede anlaşılması, bilginin keşfedilmek üzere orada öylece bizi beklediği varsayımına dayanır; doğası gereği "normatif" olan bu yaklaşıma göre bilgi ve keşfin yeri laboratuardır, kapalı bir mekân ya da bilimsel faaliyet sürecinde -yöntem ve biraz da modernizmin imanının gücüyle- bağlamından koparılabileceği varsayılan zamansız, mekânsız sosyal olguların içinde cerayan ettiği bütün bir dünya olarak laboratuar. Misra ve Gergen (1993), bu gelenek içinde davranışın, kültürel bağlamının bozularak kavranılması yoluyla, olgunun, bağlamsız oluşlara, insanın da, deneyci tarafından yöneltilen uyaranlara, *yasa*ya uygun olarak tepki veren makinalara -günümüzde karmaşık bilgisayarlar- indirgendiğini belirtmişlerdir. İnsan davranışı, büyük ölçüde iradi olmayan, refleks benzeri, sabit ve rutindir; adeta biyolojik olarak, yaradılışın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir kavramsallaştırmada doğal olarak sosyo-kültürel bağlamın yeri yoktur ya da olsa olsa periferik bir rolü vardır. Sosyo kültürel bağlam, dil, kendiliğindenlik, belirsizlik hatta coğrafya, müphemliğe hiç tahammülü olmayan modernizmin tektipleştirici bilim paradigmasıyla uyuşmaz. Bauman (2003), müphemliğin kökünü kazıma çabasını, modern siyasetin, modern aklın ve modern yaşamın özü olan tipik bir modern pratik olarak tanımlar: Modern pratiğin amacı, yabancı toprakların fethi değil, dünyanın tam bir haritasındaki boş noktaların doldurulmasıdır; aslında boşluğa tahammülü olmayan doğa değil modern pratiktir. Bauman, bu ödevin imkânsızlığını vurgularken, Moskovici (1988), toplumlarımızın, tarihte, kolektif güçlerin büyük birikimlerinden uzaklaşmış ilk toplumlar olduğunu yazar. Geleneğin kutsal olana ve olmayana atfettiği prestijler, modern toplumlarda yeni bir dikotomiye transfer

edilmiştir: Rasyonel olan ve olmayan. Bu dikotomi, insanlar arası ilişkileri ve insanın doğayla ilişkilerini iki ayrı kategoriye ayırır. Bu ayrım, tıpkı gerçekliğin bir özelliği kadar zorunlu ve apaçık olarak, düşüncenin evrensel bir özelliği gibidir. Bir yanda belirli bir anda ve belirli bir ortamda etkili eylemi tanımlayan rasyonellik vardır; bu rasyonellik bir takım davranışlar, fikirler ve yöntemlerde somutlaşır. Zorlayıcı niteliği dolayısıyla, ekonomi veya teknikte rasyonel kurallara uymayan her birey veya her grup başarısızlığa mahkum olur. Öte yanda ise, duyarlılığı, genel olarak inançları ve kişilerin veya kitlelerin efervesan'ını kapsayan rasyonel olmayanın alanı, yani bilincin bakışından uzakta ve istisnai koşullarda cereyan eden tüm şeylerin alanı vardır; bu karşıtlık modernitenin sorunudur. Bunun temelinde, toplumun kumandasını, irrasyonel olanı içine alma, kullanma ve özümseme kapasitesine sahip olduğu varsayılan rasyonel kutba bırakma hedefi yatmaktadır. Dahası, sadece rasyonel kutbun egemen olduğu bir duruma ulaşmak için tüm diğer toplumları silme, batıl inançlar ve kalıntılar düzeyine indirgeme eğilimi bulunmaktadır. Akıl güçlü, haklı ve Batılı bir kisvede sunulmuştur; sanki yararlı olan her şeyin temelinde o vardır; insanları doğanın teröründen ve arzuların olağanüstü illüzyonlarından o kurtarıp özgürleştirmiştir. Bauman (2003), bu "düzen" mücadelesinin, bir tanımın başka bir tanımla mücadelesi olmadığını, belirlenimin ikircime, semantik kesinliğin müphemliğe, saydamlığın örtüklüğe, berraklığın bulanıklığa karşı mücadelesi olduğunu yazar. Ona göre, "düzenin ötekisi" olarak kaos, salt olumsuzluktur, düzenin olmak istediği her şeyin reddidir, bu anlamda "varoluş", aksi halde orada olmayacak şeyleri tasarlama yani kendi kendini tasarlama gayretiyle yönlendirildiği ölçüde, tasarım, manipülasyon, yönetim ve mühendisliğin etkisi altında olduğu ve bunlar tarafından sürdürüldüğü ölçüde moderndir.

Dünyanın Batı'dan hareketle ve Batı'ya doğru tektipleştirilmesiyle ilgili paradoksal bir örnek, insana dair bilginin Batı'dan hareketle oluşturulduğu eleştirisiyle ve Batı-dışı dünyanın bilgisini psikoloji evrenine dahil etme iddiasıyla varlığını temellendiren kültürlerarası psikoloji alanından, bireycilik-topluluk-çuluk konusunda yapılan çalışmalardan verilebilir. Bu alanın en önemli isimlerinden Triandis'in (1995), bireycilik-toplulukçuluk kavramını ayrıntılarıyla ele aldığı ve araştırma bulgularını gözden geçirdiği kitabı genel olarak değerlendirildiğinde, bireyci ve toplulukçu kültürlerin kendi içlerinde adeta homojen ama sanki ağabey-kardeş ilişkisi içinde olan hiyerarşik bir evrende iki ayrı dünya oluşturdukları görülür. Psikoloji tarihi boyunca üzerinde çalışılan hemen hemen tüm sosyal davranışların olumlu, "yetişkinliğe özgü" ve gelişmiş, sistemik ve rasyonel olanlarının bireyciliğe, tersi durumun ise toplulukçuluğa paralel olarak geliştiği savunulur. Yazar, belki bir tür adalet arayışıyla, kitabında bireyciliğin olumsuz ve toplulukçuluğun olumlu yanlarını tartıştığı bölümlere yer vermiş olsa da, "araştırma bulguları"ndan hareketle, mutluluğun, mahremiyetin ve daha pek çok sosyal davranışın (bu davranışların psikoloji litera-

türünde genel olarak, insani ihtiyaçlar olmaları bakımından evrensel, hayata geçiriliş pratikleri olarak yaşantısal, kültürel hatta öznel deneyimler oldukları üzerinde neredeyse bir sözbirliğinden bahsetmek mümkün olsa da) bireyci kültürlere özgü olduğunu savunur. Triandis'in bu kitabındaki, dünyayı bir yere doğru çekmeye yönelik yaklaşımın örneklerini çoğaltmak mümkün. Burada söz konusu olan, farklı bağlamlar ve durumsal değişkenler içinde genelleştirilebilecek olan araştırma bulgularının kültürleri dolayısıyla dünyayı tekbiçimleştirmek amacıyla kullanılması ve buradan hareketle modernleşmeyle birlikte toplulukçu kültürlerin de "hümanize olacağı" fikrinin ve ulaşılacak ya da ulaşılması gereken iyi yerin Batı yani bireycilik olduğunun vurgulanmasıdır. Oysa, hep belirtildiği gibi geleneksel sosyal bilim paradigmasını diğerlerine üstün kılan en etkili argümanlardan biri, bilimsel bilginin geçerliliğini test etmede kullanılabilecek, herkes tarafından kabul edilen dışsal bir ölçüte sahip olmasıdır. Psikolojinin bu konuda kendi içinden sağladığı, adeta kendini gerçekleştiren bir kehanet gibi işleyen dış geçerlilik ölçütü, Fransız sosyal psikolog Beauvois'nun (1994) kendisiyle yapılan bir söyleşide tarif ettiği, "liberal psikoloji tarafından şekillendirilmiş, sosyal psikolojinin davranışlarını, bilişsel işleyişini ve motivasyonlarını irdelediği" insanın özelliklerine dair psikolojinin biriktirdiği her şeydir; bireyci tikleri olan, hava atan, bağımlılıklarını ve itaatlerini tanımayan, orda burda bulduğu değerleri içselleştirme eğilimi olan ve onları kendi doğası gibi yaşayan biri (Beauvois, 1999). Edward Said'in oryantalizm hakkında yazdığı neredeyse her şey, kültürlerarası psikolojinin ana akımlarının hatta sosyal bilimlerdeki çokkültürcülük eğilimlerinin, modernizmin ideallerinin yeniden üretilmesi sürecinin anlaşılmasında önemli ipuçları sağlar. Said, kendisiyle yapılan son söyleşilerden birinde (2003), üzerinde yıllardır kafa yorduğu "hümanizm ile bilgi" arasındaki sorunları tartışırken, "ayrımcılığa ve öteki'nin aşağılanmasına, boyun eğdirilmesine dayanan bir bilgi sisteminin, hümanizmle taban tabana zıt olup olmadığı" sorusunu sormaktadır.

* * *

Bir sosyal bilim dalı olarak psikolojinin 1960'larda hız kazanan ve sürmekte olan paradigma krizi veya yeni paradigma arayışları bir yandan Gestalt psikolojisinin bütüncüllük (*holism*) vurgusu etrafında bir yandan da psikoloji alanı dışındaki gelişmelerle biçimlenmektedir. Eleştirel yaklaşımların, dilden kültüre, temsilden söylem ve siyasete, belirsiz alanları sosyal olanın sınırları içine alma dolayısıyla başka "varoluş" tarzlarını kapsama girişimleri olduğu düşünülebilir.

Bütüncüllük, modernizmin, dünyayı büyüsünden arındırmaya soyunan kuru, mekanik ve sosyal bilimciye, bedeninden ve ruhundan arınmış bir seyirci-mühendis ödevi yükleyen anlayışına karşı çekici bir alternatif sunmuştur. "Bütün, parçalarının toplamından daha fazla bir şeydir" şeklindeki bütüncül slogan, bütünün yorumlanabilir hatta icat edilebilir doğası gereği, psikolojide olgu-değer

çatışmasının ilk tartışmalarını oluşturmuştur. Bütüncüllük, önce Gestalt psikolojisinin, daha sonra da hümanist, bağlamsal hatta postmodern eleştirilerin, ahlâkî doğruların (neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi neyin kötü olduğu ve bunu bağlamın, kültürün ya da yerelin belirleyebileceği) psikolojiden çıkarılabileceği iddialarının ve böylece bilimi yeniden büyüleme arzusunun aracı olmuştur. Alman fenomenolojisi ve Fransız düşüncesindeki genel olarak postyapısalcılık olarak değerlendirilen akımların etkisi ise, psikolojinin kendi iç hesaplaşmasının en azından bir grup açısından "dile ya de söyleme dönüş" olarak tanımlanabilecek bir noktada sonlanmasına yol açmıştır. Sosyal dünyanın niceliksel (*quantitative*) yöntemlerle tanımlanabilir, açıklanabilir ve öngörülebilir olduğu fikri yerini niteliksel (*qualitative*) yöntemlerle "yorumlanabilir dünya" fikrine bırakmaktadır (Banister vd., 1995). Kuşkusuz, psikolojide niteliksel yöntemlerin kullanılması yeni değildir fakat burada söz konusu olan yenilik kriteri biraz da, nitelik ve anlamın inşasında, pozitivistik epistomolojinin temel varsayımlarıyla eleştirel yaklaşımların aralarındaki mesafe ve bu mesafenin yaratacağı kaosla ilgilidir. Gergen'e (2002) göre, psikolojiye yönelik postmodern eleştiri, nihilizm ve görececlilik korkusu yaratmaktadır. Kendiliğinde bir kültürel gelenek olarak geleneksel psikoloji, diğer kültürel geleneklerin yaratacağı kaostan ürkmektedir.

Araştırmacının da gözlemci olarak bir taraf olduğu sosyal dünya, çeşitli bakış açılarıyla anlaşılabilir, yorumlanabilir ve böyle bakıldığı zaman kuşkusuz bilim adamı tarafından yeniden kurulabilir, kurgulanabilir. Psikolojinin topluma yönelik ahlâkî sonuçlar üretebilmesi, ancak, gerçeğin-olgunun tekil keşfinden, anlamın ve yorumlamanın çoklu icatlarını mümkün kılan bir anlayışa evrilme yoluyla mümkün olabilirdi. Bu, radikal bir kopuş anlamına gelmez, çünkü yöntemin bütünüyle reddi, kabul edilemez -özellikle pazarda- düzeyde bir müphemliğe neden olabilir ve sosyale dair bilgiyi bir şekilde rasyonel kılma çabası olmaksızın onun dünyayı diğer anlama çabalarına üstünlüğü sağlanamaz. Bu üstünlüğü sağlayan, Day ve Tappan'a göre, (1995) geleneksel psikolojinin psikoloğu bir bilim adamı, araştırmacı ve gözlemci olarak garantiye alan, ahlâkî söylemini üretirken onu, psikolojik bir obje olarak, söyleminin bir parçası olarak güç, kimlik, iktidar gibi gerçek hayata ilişkin alanlardan azade kılan şey, tarafsızlık mitidir. Reicher (2001), sosyal bilimciyi sosyal olgudan ayıran bu, hiçbir durumda gerçekleşemeyen tarafsızlık haline, "Olimpian yansızlık" der. Ona göre bu keşif sürecinde sosyal bilimci kendisine gereken Olimpian yansızlıktan kayabilir ve çalıştığı konuyu etkileyebilir. Ancak bu, "deneysel yanlılık" ya da "istem etkisi" gibi terimler içinde tanımlanan zayıf bir tasarım, özensizlik ya da hatadır. Bunlar, içkin sorunlar olmaktan daha çok yöntemsel zayıflığın göstergeleridir. Eğer fikirler ile pratik arasındaki ayrım nihayetinde politik bir sınırlamaysa, bunun sürdürülmesi, psikolojinin doğasını biçimlendiren bir dizi epistemolojiye, metodolojiye ve teoriye bağlıdır. Bir bilim olarak psikolojinin egemen ideali, "orada dışarda" olan bir dünyayı sakin bir biçimde gözlememi-

zi, tanımlamamızı, çözümlememizi ve ölçmemizi gerektirmektedir. Yazara göre bu tür bir yansızlık ideali, araştırmanın sonucunun araştırma sürecinden bağımsız olduğunu, yani, "gerçek dünya"ya ilişkin içkin hakikatleri keşfetmeye katıldığımızı farz eder. Bu, daha ileri aşamada, bizden bağımsız olarak ortaya çıkan fenomenleri incelediğimizi varsaymak, ölçülerimizin, incelenen fenomenlerin verili karakteristiklerini ortaya çıkardığını ve ölçtüğünü varsaymaktır. Reicher'ın (2001) "büyük ortadan kaybolma oyunu" olarak tanımladığı bu sürecin, yazara göre, psikolojik kuramın doğasıyla ilişkili üç sonucu olmuştur. İlk olarak, deneklerin yanıt verdikleri bağlamı ve terimleri oluşturmada araştırmacının rolü, bu sınırlamaların olduğu gibi kabul edilmesini ifade eder. Var olan sosyal ilişkiler şeyleştirilir, bunlar aracılığıyla kurulan süreçler, karakteristik olarak önemsenmez. İkinci olarak, insan eylemini yapılaştırmada iktidar (güç) ilişkilerinin önemi, benzer şekilde önemsenmemektedir. Üçüncü olarak, deneğin davranışının araştırmacıyla olan etkileşim sürecinden soyutlanması yoluyla, eyleminden uzaklaştırılmasıdır.

Ibanez'e göre de, (1994) gerçekliğin, ne olduğuna inandığımız şeye eşdeğer olduğunu varsayan idealist bir epistemolojiye kapılmasak da, bilgilerin üretimi ile bilgi objesinin inşası arasında güçlü bir bağıntı, hatta bir ayrılmazlık söz konusudur; bu anlamda, sosyal psikoloji, bize hem aktüel entersübjektivitenin özellikleri hakkında bilgi vermekte, hem bu özelliklerin tesis edilmesine katkıda bulunmaktadır. Salt araçsal (teorik ve teknik bilgilerin yaratıcısı) değil, aynı zamanda içsel olarak politik olan bu bilgi üretme süreci, bilginin inşasını bilgi objesinin inşasına bağlayan bir kapalı devre gibi işler ve sosyal psikoloji bilgi pratiklerinin tümüne genelleştirilebilir.

Olgu-değer ilişkisi bu noktada bizi, sosyal bilimcinin bir aktör olarak gerçek dünyayla ilişkisine, politik alanla ilişkisine götürür.

Fikirler ile pratik arasındaki ayrım, tarafsızlık miti

Bu konuda, Phillips'in (2000), siyah sosyal psikolog Kenneth B.Clark'ın, Afrika merkezli bilimsel praksis modeli olarak tanımladığı sosyal psikoloji yaklaşımını ve Clark'ın hayatını anlattığı makalesi, tarafsızlık, değer ve aktivizm arasındaki ilişkilerin tartışılması açısından çarpıcı bir örnek sunuyor. Clark, APA'nın (Amerikan Psikologlar Birliği) ilk ve tek siyah başkanıdır. Clark'ın siyah çocukların ayrı okullarda okutulmasının, benlik saygılarının bu nedenle azalması yoluyla onları olumsuz yönde etkilediği sonucuna vardığı bilimsel çalışmaları, yöntemsel olarak yetersiz ve objektif olmamakla, gerçekleri "hakikatten çıkarmak"la eleştirilmiştir. Oysa Clark'a göre, Harlem'e dair hakikat, sosyal bilimcinin olguyu yorumlamasını gerektirir; olgu ampiriktir, oysa hakikat yoruma dayalıdır (Phillips, 2000). Afrika merkezli bilim her şeyden önce, her sosyal bilimcinin aynı zamanda aktivist de olduğu kabulüne dayanmaktadır

çünkü Afrika merkezli sosyal bilimciler, geleneksel paradigmanın, bir grup insanın bir başka grup insanı predikte etmek ve kontrol etmek biçiminde ortaya çıkan insani olmayan yaklaşımı nedeniyle baskı altında olan tüm insanlar ve özellikle siyahlar için yeni bir hümanite inşa etmek için özel bir sorumluluğa sahiptirler. Bu sorumluluk, akademi ve aktivizm arasındaki dikotomoyi, yani düşünme ve yapma arasındaki dikotomiyi reddeder.

Sosyal bilimlerin yok saydığı bir başka alan da cinsiyetlerin ve heteroseksüellik dışındaki cinsel yönelimlerin alanıdır. Marecek, (1995) psikolojide cinsiyetin ele alınmasının, kadın ve erkeğin karşılaştırılmasından ibaret olduğunu yazmaktadır. Bu yaklaşım cinsiyeti, bireysel bir fark, sosyo-demografik bir özellik veya psikolojik bir atıf olarak ele alır. Feminist teorisyenler cinsiyete ilişkin alternatif kavramsallaştırmalar ortaya koyuyorlar. Bu kavramsallaştırmalar, analiz birimi olarak cinsiyeti, bireysel bir özellik olmaktan öte kişiler arası ve kurumsal olarak ortaya çıkan bir ideolojik konumlanış olarak görüyorlar. Başka bir ayrımcılığı vurgulamak üzere Rooney, Perez, Paul, ve Schmidt (2001), Buhrke, Ben-Ezra, Hurley, ve Ruprecht'in, (1992) lezbiyen, gey ve biseksüellikle (LGB) ilgili makalelerin oranını belirlemek amacıyla, danışma psikolojisi konusundaki altı önemli dergi üzerinde yaptıkları içerik analizi çalışmasını aktarmıştır. 1978'den 1989'a kadar, LGB konularına en çok yer veren derginin bu konularla ilgili makale sayısı 28, LGB'yle ilgili altı derginin, ilgili süreçteki toplam makale sayısı da 1474'tür. Amerikan Psikoloji Birliği tarafından yayınlanan LGB ile ilgili olabilecek üç derginin, toplam 3008 makale arasındaki makale sayısı yalnızca 8'dir. Dergilerden birinde, bu 12 yıllık süreç içinde, LGB ile ilgili yayınlanmış hiçbir makale yoktur. Bu içerik analizi çalışmasının, 1990'lı yılları da kapsayacak şekilde genişletilmesi sonucunda (Rooney, Perez, Paul, ve Schmidt, 2001) sonucun değişmediği görülmüştür: LGB'likle ilgili makaleler açısından iki dergi % 1 veya daha az, iki dergi % 2 veya daha az, bir dergi % 3 ve bir dergi % 5'lik bir paya sahiptir.

Wilpert (1999), Avrupa psikoloji eğitimini değerlendirdiği makalesinde, Avrupa'nın neresi olduğunu ve sosyal bilimler açısından sınırlarını neyin belirlediğini sorgulamıştır. Ona göre, sadece İngilizce'nin egemenliği bile, farklı kültür ve dillerin, dolayısıyla farklı dünyaların, psikolojinin ve sosyal bilimlerin evrenine girmesini engellemektedir.

Örnekler çoğaltılabilir. Bu açıdan bakıldığında sosyal bilimlerin neyi ya da hangi toplumsal kesimleri temsil ettiği, temsil edilmeyen dolayısıyla kendiliğinden dezavantajlı duruma düşürülen toplumsal kesimler için, değerden bağımsız bir bilgi üretimi sürecinin imkânları ve anlamlılığı tartışmalıdır. Ayrıca, kuşkusuz, genellikle statükoyu yansıtma kriterine göre belirlenen "temsil edilen" in temsil edilmesinin meşruiyetini, geleneksel paradigmalara bağlılığın ne ölçüde meşrulaştırdığı da tartışmalıdır. Bu temsil, dolayısıyla meşruiyet krizinin, sosyal bilimlerde disiplinlerarası sınırların katı çizgilerle ayrılmış olmasıy-

la da ilişkisi açıktır. Bu konu başka bir yazıyı gerektirecek kadar önemli. Sosyal bilimler içinde, disiplinlerarasılık geleneksel paradigmalar içinde de farklı biçimlerde ele alınmış olsa da, Deleuze'ün, (2003) yaratma eylemi üzerinde konuşurken bilimin işlevler yaratma ve icat etme olduğundan sözettiğini belirtelim. Gerçek ve dönüştürücü bir ortak alan ve disiplinlerarasılık, ancak böyle bir yaratma eylemi üzerinden kurulabilir. Bu düşünceyi sürdürürsek, ancak bilginin icada dayalı olduğu fikrinin, akademik disiplinlerin kendi aralarındaki ve bilgi ile gerçek hayat arasındaki sınırların ortadan kaldırılmasına katkıda bulunabileceğini söyleyebiliriz.

Sosyal psikoloji alanında bu konudaki tartışmalar, birleştirilmiş bir sosyal bilim anlayışını da vurgulamaktadır. Lau (2002), birleşik bir disiplin olarak profesyonel ve akademik psikoloji arasındaki bölünmeyi giderecek, psikolojiyi pozitivist ve ampirik indirgemeci felsefelerin etkisinde olan baskın metodolojilerden kurtaracak bir anlayışa ihtiyaç olduğunu, böylece, birleştirilmiş bir disiplin olarak psikolojinin, çok metodlu, çok disiplinli ve çok paradigmalı bütünleştirici bir güç haline geleceğini belirtmiştir. Parot da, (2000) Fransa'da psikolojinin 1920-1940 yılları arasında izlediği yolu anlattığı makalesinde, iki dünya savaşı arasında psikolojinin giderek diğer sosyal bilimlere açık bir yönelime girdiğini belirtiyor: Kolektif temsillerin tarihsel psikolojisi olarak adlandırılabilecek 'birleştirilmiş bir mentaliteler bilimi', birey ve kolektif olanı birleştirme, sadece bilimsel ön kabuller değil aynı zamanda politik seçimleri de içeren bir psikoloji anlayışı; yazara göre bu yeni tarih anlayışı, yeni bir psikoloji olmaktan çok mentalitelerin tarihidir.

Kendler, (2002) birleşik psikoloji yaklaşımının psikolojiye romantik bir nosyon kazandırdığını savunur. Yazara göre bu yaklaşımlar, hakikat veya hakikatimsi olana dair psikolojik ölçütler arasındaki önemli farklılıkları ihmal etmektedirler. Bu çatışmayı netleştirebilmek için anlamaya ilişkin psikolojik süreçle açıklamanın epistemolojik standartları arasında ayrım yapmak zorunludur. Anlamlandırma, kişisel bir psikolojik fenomendir ve hakikati arayanların anladıkları şeyi rapor ederken kullandıkları bir kritere gönderir. Açıklama ise, tam aksine, kamusal (nesnel) epistemolojik kurallara dayanan kriterleri gerektirir. Anlama süreci kişisel, açıklama süreci sosyaldir. Anlama ve açıklama arasındaki bu ayrımın meşrulaştırılması, hakikatin doğru tanımlanmasına yönelik Don Kişotça arayışlardan ötede bir dikkat gerektirir. Hakikatin farklı türlerinin karakterize edilmesine yönelik mantıki bir görevdir bu. Çünkü insanlar kendi dünyalarını yorumlarken farklı hakikatler kullanırlar. Çağdaş psikologların psikolojinin hakikatine ilişkin paylaştıkları genel bir kavram var mı? Birleştirilmiş bir disiplin, çatışan metodolojilerden ve dünya görüşlerinden ortaya çıkamaz. Kendler'e göre, bu anlayış değerden bağımsız bir psikolojiyi tarif etmez. Çünkü, doğa bilimlerinin kendiliğinde bir değer sistemi vardır: dürüstlük, mantıksıl tutarlılık ve temel bilimsel doğrguların politik özgürlüğünün

korunması. Bilim pür olarak değerden bağımsız değildir, fakat bilimsel data nötr değerdedir. Elbette psikologların değer tartışmalarına girmeye hakları vardır; ancak psikolojiye dayandırarak kendi yorumları ve özel ahlâkî inançları ile izleyicilerini ve kendilerini aldatmadan. Yurttaşlar kendi politik kararlarını, psikolojinin ahlâkî rehberliği olmaksızın ampirik kanıtların ışığında verebilirler. Kendler'e (2003) göre, ahlâkî çoğulculuk, açık toplumun kaçınılmaz yan ürünüdür. Bir doğa bilimi olarak psikoloji, sosyal politikalar ve onların ahlâkî sonuçları konusunda sadece ampirik veriler sağlayabilir.

Kendler (1999), bütüncüllük ve hümanistik psikolojinin, psikolojik olarak gereksinim duyuları bir ahlâk üretmesini sağlayan epistemolojik sürecin, Nazi ve Komünist ideolojilere dayanak teşkil ettiğini belirtmiştir. Gerçek/değer ikiliği mantığı ve ahlâkî çoğulculuğun kaçınılmaz hâkimiyeti, bilimsel psikolojinin, demokratik bir toplum ile ahlâkî gerçek arasında, veya olumlu bir zihin sağlığı kavramı arasında bir köprü kurmasını engellemektedir. Psikolojik araştırmalar, rakip sosyal politikaların sonuçlarını tahmin edebilir ve böylece, bilgiye dayalı seçimler yapmada demokrasiye yardım edebilir. Değerlerin, gerçeklerde içsel olarak mevcut olduğunu savunan büyülü bilim görüşü, doğa bilimi metodolojisinin standartlarını yerine getirememektedir. Bu sınırlandırma, temel amaçlarının, tatmin olmuş bireylerle dolu adil bir toplum yaratmak olduğuna inanan psikologlarda sıkıntı yaratmamaktadır. Fakat böyle romantik bir misyon geri tepebilir. Bütüncüllüğün, insanlık için doğru olan bir ahlâk kanunu ortaya koyan formülü, Gestalt ve hümanist psikologlar tarafından ifade edilen hümanistik görüşlerle tam bir zıtlık içindeki ahlâkî yaklaşımlarını doğrulayabilir. İster öznel ister nesnel olsun, "gerçeklerin", ikisi arasında mantıksal bir bağlantı gerektirmeksizin değerleri ortaya koyabileceğini varsaymak, herhangi bir ahlâk sisteminin, bütüncüllük mantığı ile doğrulanabileceği olasılığını yaratmaktadır. Benzer görüşleri savunan Hofmann (2002), Gergen'in psikolojiye postmodern eleştirisini değerlendirirken kültür, dil ve öznelliğin, psikolojik düşünme biçimine felsefi boyutun eklenmesine yol açacağını ve bunun psikolojiye yarar getirmeyeceğini savunur. Hiç kimse psikolojinin kültür, etnisite ve cinsiyetin davranışsal ve düşünsel süreçlere katkısını sağlayacak daha çok çalışmaya ihtiyacı olduğunu reddedemez. Fakat bu, kültür, dil ve komünal retoriğin psikolojiye dahil olması anlamına gelmez. Yazara göre, son yıllarda moleküler biyoloji konusunda yapılan çalışmalar, şizofreni gibi belli psikolojik düzensizliklerin tedavi edilmesinde önemli sonuçlara varmıştır. Tabii ki kültürel faktörler de bu düzensizliğin anlaşılmasında belirli bir rol oynar. Buna rağmen kültür ve dil bu sorunları yaratmaz. Genetik, çevresel ve psikolojik stres faktörleri asıl sorumluluğa sahiptir. Bu bilgiye dayanarak tıp ve klinik psikoloji bu düzensizler için etkili tedavi yolları geliştirmektedir. Psikoloji, daha fazla objektifliğe ihtiyaç duymaktadır, daha az değil.

Sosyal bilimlerde bilginin üretilmesi ve politik alana taşınması konusunda geleneksel paradigmalardan hareket eden görüşler, sosyal bilimlerin bilgisinin,

kamusal alanı oluşturan bütün güçlerin, pazarın kurallarının, güç ve iktidar ilişkilerinin hiç değmediği bir sırça fanusta, toplumun tüm kesimlerine eşit biçimde ulaşması mümkün, kendiliğinde nötr olduğu varsayımına dayanır. Bu noktada, pek çok gerilim ve tartışma alanı mevcuttur ama biz, akademik bilginin üreticileri akademisyenlerin ve üniversitenin rolü üzerinde duralım.

Wilpert (1999), Avrupa psikoloji eğitimini değerlendirdiği makalesinde, geleneksel üniversite eğitiminin, psikologları sosyal problemlerin çözümüne etkili bir biçimde angaje olmaktan koruyan bir psikoloji bilimi anlayışı içinde yapılandırılmış olduğunu savunmuştur. Buna karşın, pek çok Avrupa ülkesinde son yıllarda ortaya çıkan eğilim, endüstrinin ve kamu sektörünün ihtiyaçlarına yönelik olarak psikoloji eğitiminde pratik girişimcilik eğilimlerini giderek genişletmektir. Stephan'a göre (1988) üniversite hocaları, pratik problemlerle ellerini kirletmekten gözle görülür bir biçimde kaçındıkları için suçludurlar (Wilpert, 1999).

Reicher (2001), bir akademisyen olarak, neden hoşlandığını söyleyebileceğini hatta bunu inkâr etme noktasına gelirse, akademinin gerçek varlığının, kendisine karşı kullanılabileceğini yazar. Yazara göre, akademisyenin çalışacağı konularda sınırlanması, asıl mesele değildir. Araştırma tam anlamıyla özgür biçimde yapılsa bile, hâlâ soyut bir özgürlük ve pratik bir düzmece olarak kalacaktır. Yazarın savı, bilgi üretme izninin, o bilginin etkili olmasını sağlamayacağına ilişkindir. Aslında, araştırma yapma hakkı, pratikle fikirler arasında bir ayrılığı kabul etme pahasına satın alınır. Bunun sonuçları, akademisyeni susturmaya yönelik bir girişimden ziyade, hegemoniyi koruyup sürdürmede alabildiğine güçlü olmaktır. Apartheid'dan durmaksızın şikâyet eden birçok kişi olabilir, fakat buna karşı çıkan çok az kişi vardır. Psikologlar aktivist olma eğilimi içine girerlerse, akademik kurumlar, mesleki kuruluşlar ve devlet örgütlerinin hepsi aktivistlere karşı çıkacaklardır. Araştırma özgürlüğü hikâyenin sadece yarısıdır. Bunun varlığı, geriye kalan soyutlaştırılmış bilgiye bağlıdır; akademisyen neden hoşlandığını söyleyebilir, fakat ancak kendisine söyleneni yaptığı sürece. Yazara göre, burada nihai ironi, akademik olarak özerkliğin, inceleme nesnesine yönelik özerkliğin yadsınması pahasına satın alınmış olmasıdır. Şiirsel bir imayla: "Özgürlüğümüzü başka herkesin ruhu pahasına satın aldık gerçekten Faustcu bir sözleşme bu".

Sonuç yerine

Başlarken de söylediğim gibi bu tartışmada taraf olmak, sosyal bilimci açısından, ister akademisyen ister pratik bilgi üretimi içinde olsun, bir tür kendini ve dolayısıyla etkililiği ölçüsünde dünyayı inşa etme sürecine işaret eden iradi bir süreçtir. Bir yanıyla, bütün bu söylenen ve yazılanların pek de yeni olmayan ama *devrin ruhunu* yansıtan bir *farklılaşma* çerçevesinde anlaşılması mümkün görünmektedir. Her zaman coğrafi olmayan, ama çoğunlukla zihniyete

ilişkin olarak ortaya çıkan bir ayrımdan hareketle farkları -ya da farklılaşma taleplerini ve farklılaşma taleplerinin meşruluğunu- uzun bir süredir tartışmaktayız. Konumuzun sınırları içinde kalarak, sosyal psikoloji içinde bu tartışmanın, Batı'nın -ya da modernleşmenin- insanın doğa üzerindeki kontrolüne, gelişme ve ilerlemenin mutlaklığı fikrine inancı, lineer zaman anlayışı, sabit ve güçlü sınırlarla donatılmış, otonom, benlik yönelimli birey merkezli, evrenselci dünya görüşüne karşı, farklı ve azınlık olanın bilgisine ulaşma arayışında olan yeni ve başka bir dünya görüşü çerçevesinde oluştuğunu görmekteyiz. Yoruma dayalı bilgi, davranışın göreceliliği, her kültürün en çok diğeri kadar otantik olabileceği, araştırmacının, incelediği sosyal bağlamın bir boyutu olarak araştırmaya *taraflı* bir biçimde dahil olduğu vb. görüşler farklı bir epistomoloji arayışını vurgulamaktadır (Göregenli, 1997). Fakat evrenselci bakışın bu yazı boyunca sözünü ettiğim zaafları yanında, farkçı yaklaşımlar sonucunda ortaya çıkabilecek "kültüre ve yerele özgü" yapı ve örüntülerin meşruiyetinin neye atıfla değerlendirileceği gibi bir epistomolojik sorunu da göz önünde tutmak gerekiyor, çünkü bu sorun, evrensel doğrulara duyulan ihtiyaçtan ayrı düşünülemez. Ayrıca Doğu'nun, otantikliğin ve yerliliğin, bizzat oryantalist söylemin kurduğu ve mümkün kıldığı kategoriler olduğunu, birinci el yerli kaynak olarak ötekini konumlayışın, kendini iyiliksever olarak konumlama ihtiyacında da olan liberal bir arzu olabileceğini de dikkate almak gerek (Yeğenoğlu, 2003). Belki de, sosyal bilimlerle politik alanın ilişkisi, bilginin, bilge'nin -dolayısıyla üniversitenin- özerkliği vb. konuları, evrenselcilik-farkçılık, Batı olan-olmayan, olgu-değer vb. gibi ikilikler çerçevesinde hatta sınırlandırıcılığı içinde konuşmamakla başlamak gerek. Şu ya da bu yanda olmak ya da bu tür bir "doğru" bilgiye ulaşma ihtiyacı, kusursuz bir hakikati gerektirdiği için kendiliğinde tehlikeli. Bu "hakikat" arayışı, bazen özel üniversite-kamu üniversitesi, bazen iktidarlar -YÖK, bazen pür akademisyen (akademi)- az gelişmiş üniversitelerin az gelişmiş akademisyenleri gibi yapay politik ikilemlerin bir yanında olmaya zorluyor ama konunun asıl göstergeler olan, iktidar, güç, bilginin üretimi ve yayılması, kullanımı, nihayet "pazar"la ilişkiler gibi boyutlarından uzaklaşmamıza yol açıyor.

Burada, ülkemizde ve dünyada özellikle iktidarın savlarını seslendiren rektörlerin miting alanlarında ya da açılış ve kapanış törenlerindeki ateşli, tam da ideolojik konuşmalarını, gelip geçici gündelik politik gelişmeler doğrultusunda aceleci bir yaranmacılıkla alınan üniversite senatoları kararlarını, medyada sık sık boy göstererek pazarda pay kapmaya çalışan akademisyenleri, -yazar tam tersi bir grubu kasdetmiş olsa da- Bourdieu'nün, (1994-95) "küçük entelektüel" demeyi yeğlediği, belirli bir ideolojinin eline düşen ve onun aktif taşıyıcısı olabilen, "proleterleşmiş entelijensiya" kavramı eşliğinde hatırlamak gerekiyor. Bu ideolojinin, gücünü iktidardan ya da muhalefetten alması, durumu değiştirmemektedir. Değişen, gücünü iktidarlardan alan ideolojilerin genel ku-

ral olarak "apolitik ve bilimsel" olarak değerlendirilme olasılığının daha yüksek olmasıdır.

Sosyal bilimciler olarak tarafsızlık gibi bir seçeneğimiz bulunmamaktadır. Örneğin siyaset bilimciler ve felsefeciler olarak, Hobbes'u, ABD yönetiminin dünyayı haraca kesen ve kana bulayan yeni liberal-faşist politikalarını anlamaya çalışırken de hatırlayabiliriz, işgal altındaki Bağdat'ta, açlık, korku ve kaos içindeki insanların davranışlarını bir "uygar insan" reçetesine uyarlamaya çalışırken de. Sosyal psikologlar olarak, sosyal kimlik konusunu, tam da Batı'da herhangi bir dergide rahatlıkla yayınlanabilecek bir biçimde, "Kürtler"i, kolay ulaşılabilir bir örneklem olarak ele alıp, ülkemizdeki kimlik meselelerine hiç de kafa yormadan, dışarıdan çalışmamız da mümkündür; İsrail'de önemli sayıda sosyal psikoloğun yaptığı gibi elini taşın altına koyarak barış sürecine katkıda bulunmayı hedefleyen bir bilgi üretmek için de. Sosyal bilimci olarak kim, bugünün dünyasında olup biten bunca adaletsizliğin, kötülüğün ve şiddetin hiç değilse "Batılı" insanların zihinlerinde ve vicdanlarında meşrulaştırılması sürecine, sosyal bilimlerin "ideal insan ve iyi toplum"a dair biriktirdiği her şeyin hiçbir katkısı olmadığını gönül rahatlığıyla iddia edebilir? Bu örneklerde, nereden bakacağımızı belirleyen, geleneksel paradigmalar ışığında biriken bilginin niteliği değil, sosyal bilimciler olarak, kendimize, dünyaya ve yaptığımız işe ilişkin sosyal temsillerimizdir; herkesinki gibi. Taraflılıkla suçlanma, genel olarak statükoya ve iktidara konulan mesafeyle ilgili olarak ortaya çıkmakta ve bu mesafe büyüdükçe, bilginin "ideolojik" olmakla suçlanması doğru oranda artmaktadır. Oysa, sosyal bilimlerin bilgisini bilimsel kılan şey, geleneksel ya da eleştirel olsun, sadece, yöntemin hesabının verilmesine ilişkin bir meşruiyetten kaynaklanır.

Beauvois (1999), sosyal psikolojinin bize çözümler ve iyi tercihler göstermediğini, ideolojik olarak tepki gösterilmesi gereken sorunlara işaret ettiğini belirtmiştir. Ona göre, "iyi satıyor" diye, egemen olana uygun bir tekbiçimliliğe yönelmek gerekmez: Yöneticiler, egemen olanlar, zenginler, yetişkinler, bu tipin -tekbiçimli evrensel ideal insan ve toplum modeli- içine kolayca sızarken ya da yerleşirken, tâbi olanlar, fakirler, memurlar, çocuklar, kadınlar, bunun içinde kendilerini rahat hissetmemektedirler. Beauvois'nın kategorilerine, bütün beyaz olmayanları, heteroseksüel olmayanları, kısaca bütün azınlıkları eklemek mümkün. Herhalde, sosyal bilimlerin başlangıç iddiası olan, herkes için iyi, adil ve yaşanılabilir bir dünyaya ilişkin bilgi üretme süreci, bu noktadan hareketle düşünmeyi gerektiriyor. Bourdieu'nün yazdığı gibi (1994-95), kendileri hakkında aydınlanmış olan entelektüeller, toplumsal süreçlere akılcı bir müdahalede bulunabilecek durumdadırlar, tam da bu gerçeklik, bir porsiyon idealizmi savunmayı mümkün kılıyor. Bence bu bir porsiyon idealizm, günümüz dünyasında yeni bir etik arayışını, akademik, kurumsal ve "vicdani" temelleri olan yeni bir etik arayışını gerektiriyor.

KAYNAKÇA

Banister, P. (1995) *Qualitative Methods in Psychology*, Open University Press, Londra.

Bauman, Z. (2003) *Modernlik ve Müphemlik*, çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Beauvois, J. L. (1999) "Bireyin üretimi ve yurttaş", çev. Nuri Bilgin, *Demokrasi, Kimlik ve Yurttaşlık Bağlamında Cumhuriyet* içinde, yay. haz. Nuri Bilgin, Ege Üniversitesi Yayınları, s. 30-32.

Bourdieu, P. (1994, 1995) "Politikanın krizi, entellektüeller, medya", çev. Tanıl Bora, *Birikim*, Sayı 68-69, s. 84-87.

Buhrke, R. A., Ben-Ezra, L. A., Hurley, M. E., ve Ruprecht, L. J. (1992) "Content analysis and methodological critique of articles concerning lesbian and gay male issues in counseling journals", *Journal of Counseling Psychology*, 39, s. 91-99.

Day, J.M. ve M. B. Tappan (1995) "Identity, voice, and psycho/dialogical perspectives From Moral Psychology", *American Psychologist*, Vol. 50, No. 1, s. 47-48.

Deleuze, G. (2003) *İki Konferans*, çev. Ulus Baker, Norgunk.

Gergen, K. J. (2002) "Psychological science: To conserve or create?", *American Psychologist*, Vol. 57, No. 6-7, s. 463-464.

Göregenli, M. (1997) "Bir yöntem arayışı olarak etik-emik yaklaşım ve bireycilik-toplulukçuluk sorunu", *Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik*, yay. haz. Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, s. 439-49.

Hofmann, S. G. (2002) "More science, not less", *American Psychologist*, Vol. 47, No. 6-7, s. 462.

Ibanez, T. (1994) "Gouverner l'intersubjectivite", çev. Nuri Bilgin-yayımlanmamış ders notları, der. Eres, *Le Psychologique et La Politique*, n. 64, s. 93-108.

Kendler, H. H. (1999) "The role of value in the world of psychology", *American Psychologist*, Vol 54(10), s. 828-835.

Kendler, H. H. (2002) "Romantic versus realistic views of psychology", *American Psychologist*, Vol. 57, No. 12, s. 1125-26.

Kendler, H. H. (2003) "Political goals versus scientific truth: A response to Jackson", *History of Psychology*, Vol. 6, No. 2, s. 203-7.

Lau, M.Y. (2002) "Postmodernism and the values of science", *American Psychologist*, Vol. 57, No. 12, s. 1126-27.

Lunt, I. (1998) "Psychology in Europe: Developments, challenges, and opportunities", *European Psychologist*, 3, s. 93-101.

Marecek, J. (1995) "Gender, politics, and psychology's ways of knowing", *American Psychologist*, Vol. 50, No. 3, s. 162-63.

Misra, G. ve K. J. Gergen, (1993) "On the place of culture in psychological science", *International Journal of Psychology*, 38 (3), s. 224-243.

Moles, A. A. (1991) *Belirsizin Bilimleri*, çev. Nuri Bilgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Moscovici, S. (1988) *La Machine a Faire des Dieux*, der. Fayard. Paris, çev. Nuri Bilgin-yayınlanmamış ders notları.

Parot, F. (2000) "Psychology in the human sciences in France, 1920-1940. Ignace Meyerson's historical psychology", *History of Psychology*, Vol. 3, No. 2, s. 104-121.

Phillips, L. (2000) "Recontextualing Kenneth B.Clark. An afrocentric perspective on the paradoxical legacy of a model psychologist-activist", *History of Psychology*, Vol. 3, No. 2, s. 142-167.

Reicher, S. (2001) "Reaksiyoner radikal psikoloji pratiği", *Psikoloji ve Toplum*, çev. Kemal İnal, Rastlantı Yayınları, s. 257-269.

Rooney, S. C., Perez, R. M., Paul, B. D. ve Schmidt, C. K. (2001) *Coverage of lesbian, gay, and bisexual concerns in JCP*, yayınlanmamış rapor.

Rooney, C. (2002) "Examining Redding's (2001) claims about lesbian and gay parenting", *American Psychologist*, Vol. 57, No. 4, s. 298-299.

Said, E. (2003) "İçimde kalabalıklar gizli" (TV5'te yayınlanan röportaj), çev. Ali Yıldızalp, Yücel Göktürk, *Post Express*, Sayı 25, s. 61-63.

Triandis, H. C. (1995) *Individualism and Collectivism*, Westview Press.

Wilpert, B. (1999) "Barriers to the metamorphosis of European psychology", *European Psyhologist*, Vol. 4, s. 219-226.

Yeğenoğlu, M. (2003) *Sömürgeci Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*, Metis Yayınları, İstanbul.

Üniversitelerin geleceği nasıl şekillenecek? Tartışma başlatmaya yönelik düşünceler*

*Nesim Erkip***

Üniversiteler ile ilgili yazı yazmak hem kolay, hem zor. Kolay, çünkü güncel olarak işlenen bir konu ve üniversite içinden biri olarak kendi pencerenizden bakıp genelleştirmek olası. Zor, çünkü çok sayıda ve farklı kurallarla çalışan dinamik etkiler üniversitenin anlamını, varoluşunu ve geleceğini belirlemeye çalışıyor. Bu yazıda amacım iddiasız bir biçimde üniversite, özellikle de geleceği ile ilgili düşüncelerimi ortaya koymaktır. Yazıda ayrıca üniversitelerin işlevi, günümüzdeki çıkmazları, varoluşunu etkilemeye kadar varabilecek tehditler ve zorlanırsa ortaya çıkarılabilecek olanaklar da yer alacak. Bu çerçevedeki yazıda bir çözüm modeli önerilmiyor.

Üniversitelerin ortaya çıkışını o günlerin koşullarında "oluşan bilginin yaygınlaştırılması gereksinimi" olarak görmek olasıdır. Çıraklar öncelikle olan bilgiyi hazmetmek, sonraki aşamalarda da yeni bilgi üretiminde bulunmak için bilgiyi elinde tutan bilgelerin etrafında toplanmışlardır. Bilgiyi alma tekniği ise okuma, yüz yüze konuşma ve tartışma etrafında biçimlenmiştir. Kurumsal olarak bu odakların üniversitelere dönüşmesi ise aşağı yukarı bin yıllık bir geçmişe dayanmaktadır. Ancak, yapılar kurumsallaşmakla birlikte işleyişteki bazı genel ilkeler hâlâ benzerdir: Bilgiyi birileri aktarır. Bilgiyi alma teknikleri farklılaşmakla birlikte temelde benzerdir. Ancak, eğitim azınlık bir grubun sahip olabileceği bir şanstan, çok sayıda insanın elde edebileceği bir olanağa dönüşmektedir. Yani, sayılar

---

(*) Üniversiteler konusunda düşüncelerimin oluşmasında bazı kaynaklar etkili olmuşlardır. Bu kaynaklar şunlardır: Pelikan, 1992; Ruben, 1995; Martin ve Etzkowitz, 2000. Son makaleye (ve aynı yazarların onu izleyen diğer çalışmalarına) SPRU (Science and Technology Policy Research) arşivinden erişilebilir (web adresi: http://www.sussex.ac.uk/spru/publications/). Yukarıdakilere ek olarak dünyanın farklı bölgelerinin önde gelen üniversitelerinin web sayfalarından yararlandım. Yazdığım metnin ilk halini okuyan ve görüşlerini belirten Feyzan Erkip'e katkılarından dolayı teşekkür ederim.

(**) ODTÜ, Endüstri Mühendisliği Bölümü.

artmakta, bu da bilgiyi elde etme yöntemlerindeki yüz yüzeliğin azalmasına neden olmaktadır. Bilgi aktarını konusu sonraki bölümlerde de yer alacaktır.[1]

Üniversite, kurulduğu dönemlerden beri çeşitli güçlerin etkisi altında kalmıştır. En eski kurumların olduğu Batıda kilise bu oluşumları doğrudan etkilemiştir. Bazı alanların ya da konuların üniversite gündemine gelmesi bu nedenle Rönesans döneminin çok sonrasında gerçekleşebilmiştir. Bugün algıladığımız anlamıyla üniversitelerin daha özerk olmasının yaşama geçmesi 20. yüzyılın başında yaygınlaşmıştır. Yaygınlaşan bu söylemin esası, bugünün "klasik" olarak adlandırılabilecek üniversitelerin[2] de halen benimsediği, bilimin ve düşüncenin önünde hiçbir engel kabul edilmemesidir. Başka bir deyişle, bilimsel gelişmenin esasını oluşturan düşüncelerin özgürce söylenmesi, üzerine tartışmaların ve gerekirse araştırmaların yapılması esastır. Bu özgürlüğün gerçek anlamı ile varlığı ve sınırlarının belirsizliği, uygulamalardan kaynaklanan tekil örnekler çerçevesinde hep tartışma konusu olmuştur.[3] Dolayısıyla, en genel anlamı ile herkesin hemfikir olabildiği özgür üniversite kavramının varlığı tartışma götürür, düşüncesindeyim. Toplumların kendi genel özgürlük anlayışlarının üniversitelerin oluşumuna önemli bir yapısal katkı sağladığını, bu nedenle de anlayışların içinde bulundukları toplumlarınki ile paralellik gösterdiğini düşünüyorum.

Üniversiteler ne yapar?

Üniversiteler genelde üç işlevi yerine getirirler: 1) Eğitim 2) Araştırma 3) Hizmet. Bu çok klasik, ama yararlı bölünme belki de bize üniversitelerin geleceği konusunda önemli ipuçları verebilecektir. *Birbirinden bağımsız olmayan bu işlevlerin* ne olduğunu biraz açmak istiyorum.

---

1 Daha klasik zamanlara göre farklılaşan önemli bir unsur bilgi vermenin, salt bir konuyu anlatmanın ötesinde, daha çok bilgiye erişmenin ya da bilgiyi elde etmenin yollarına dönüşüyor olmasıdır. Ancak, burada ihmal edilmemesi gereken önemli bir unsur, erişilen bilginin anlaşılabilmesi için bilgiyi kullanacak (ya da bir üst seviyede yeniden üretecek) kişilere gerekli donanımın sağlanmış olmasıdır. Üniversite eğitimi konusunda çok sayıda kaynak mevcuttur. Yapısal önerilerin yer aldığı ilginç bir kaynak için bkz. (Willimon ve Naylor, 1995)

2 Humbolt geleneği olarak da tanımlanıyor. Buna göre eğitim ve araştırma bir üniversitede bütün olarak ele alınmalıdır. Bağımsız düşünmenin temel ilke olması bu geleneğin bir parçası olarak öne çıkıyor. Akademik örgütlenmeyi bölümlerden oluşturan yapı, bölümlerarası ilişkiyi, ders programları oluşma aşamasında kurmaktadır. Buna göre ders programlarında kendi disiplininin (bölümünün) derslerine ek olarak yoğun biçimde farklı disiplinlerden dersler alınması istenmektedir.

3 Yakın geçmişteki, Columbia Üniversitesi Filistin asıllı öğretim üyesi Edward Said'in etrafında gelişen tartışmalar bunun yeni örneklerinden biridir. Filistin Konseyi üyesi olan Said'in Israil askerlerine duvarın arkasından yaptığı taşlı protestonun fotoğrafları yayınlanınca üniversite yetkililerinin akademik özgürlük adına Said'e arka çıkması hatırlanacaktır. Çok tartışılan farklı bir örnek ise 1960'ların sonunda University of Califomia'da öğretim üyesi olan Angela Davis'in, hem Komünist Partisi üyesi olması, hem de silahlı eylem yapan "Siyah Panterler" isimli hareketin üyelerine destek olduğu iddiası ile üniversite ile ilişiğinin kesilmesi olayıdır. Bir süre kaçak yaşayan Davis, mahkemede beraat ettikten sonra tekrar öğretim üyeliğine dönmüştür. Günümüzde University of California'da çalışanların hakları ile ilgili yürürlükte olan kuralların o dönemki tartışmalardan etkilendiği bilinmektedir.

Eğitim, üniversitelerin belli birikime sahip kişilere verdiği, genelde bir meslekle çerçevelenen derslerin, okumaların, stajların, etütlerin, projelerin, stüdyoların bütünüdür. Özellikle lisans eğitimi diye adlandırdığımız faaliyetler, bireye "bu meslekle ilgili söz sahibi olacak ve mesleği geliştirebilecek birikimi vardır" mesajını belirtir bir diploma ile sonuçlanır. Bu birikim üniversiteler arasında farklılık göstermekle birlikte birikimi oluşturan öz (çekirdek - "core") önemli benzerlikler gösterir.[4] Lisans eğitimi dışında olan ve yine bir diploma verilmesi ile sonuçlanan eğitimler ise daha çok o üniversitede görev yapan akademik kişilerin kendi ilgi, bilgi ve uzmanlık alanlarında oluşturdukları konular çerçevesinde yapılır. Bu dereceler için genelde öğrencilerin lisans derecesindeki derslerine ek olarak tez (bazı yüksek lisans programlarında tez gerekmeyebilmektedir) çalışmalarının da yapılması gerekmektedir.

Araştırma, akademik kişilerin kendi alanlarındaki bilgi birikimine evrensel anlamda katkı yapmaları beklenen çalışmaları içerir. Bu çalışmalar dallarına ve çalışmanın niteliğine göre deneysel, kuramsal, sezgisel, örnek vaka, uygulama raporu, vb. biçimlerde olabilir. Lisansüstü eğitimin bir parçasının (özellikle de doktora çalışmalarının) araştırmaya yönelik çalışmaları içermesi beklenir. Son yıllarda araştırmaya yönelik çalışmaların boyutları değişmiş, daha sonraki bölümlerde detaylandırılacak olan disiplinlerarası çalışmalar, çok ortaklı çalışmalar hemen hemen tüm alanlarda kendini hissettirmeye başlamıştır. Araştırma bulguları uzun dönemde kaçınılmaz olarak eğitimin her aşamasına yansıdığı için araştırmayı eğitimin lokomotifi olarak da tanımlamak olanaklıdır.[5]

Yukarıda sözü edilen ve yaygın olarak bilinen iki işlevin yanında yer alan son işlev, *hizmet* işlevi, üniversitelerin kamusal değeri olan kuruluşlar olmalarından kaynaklanmaktadır. Hizmetin neleri içerdiği çok farklı tanımlanmakla birlikte genel ilkeleri iki ana başlık altında toplanabilir:

1) Kendi alanındaki araştırma ve eğitim faaliyetlerinin içerik olarak zenginleşmesine ve/veya yaygınlaşmasına yönelik organizasyon, değerlendirme, hakemlik, meslek ile ilgili sorunlar üstüne çalışmak, vb. her türlü destek hizmet;

2) Kendi alanı çerçevesinde oluşan birikimi bölge/ulus/dünya boyutlarında oluşan gerekler çerçevesinde sunma. Bu gerekler eğitim ya da bilgilerin uygulanması olarak gündeme gelebildiği gibi, bilgi birikiminin ışığında kamusal ka-

---

4 Ancak, günümüzdeki bilgi birikimi çerçevesinde sözü edilen özlerin bile az uyuştuğu durumlar vardır. Bugünlerde, özellikle de mühendislik alanlarında, yaygın olarak sözü edilen, akreditasyon işi ilk oluştuğunda bu özün varlığını tanımlayıp, herhangi bir programın bu öze ne kadar uyduğunun ölçülmesi idi. Günümüzde ise gelişmiş akreditasyon sistemleri özün tanımını da üniversiteye bırakmakta ve denetim anlamında sadece o programın ve program etrafındaki örgütlenmesinin iddia edilen özü (ve diğer unsurları) gerçekleştirmeye ne ölçüde ehil olduğunun ölçülmesi olarak tanımlanmaktadır. Doğaldır ki, bu tip sistemler kendi geliştikleri ülkelerin, toplumların kültürel özelliklerini de birlikte taşımaktadırlar.

5 Son on yıllarda, özellikle bazı gelişmiş teknoloji ile yakın bilim alanlarında ortaya çıkan derin ihtisaslaşma, araştırmanın doğrudan (lisans) eğitiminde yer almasına olanak vermemektedir. Bu, eğitim ile araştırma ilişkisinin, en azından bu alanlarda, sanıldığı kadar yakın olmadığını göstermekle birlikte, genel bakıldığında böylesi bir ilişkisizlik durumu söz konusu değildir.

rar verme mekanizmalarının etkilenmesi, yönlendirilmesi olarak da oluşabilmektedir. Kendi uzmanlık alanında yer alan bir konuda birikimini ilk aşamada kamuya aktarmak, bu konudaki fikirlerini beyan etmek, ya da daha ileri aşamalarda verilecek karara doğrudan etki edebilecek konumlarda çalışmak bunun bir örneği olarak verilebilir. Başka bir deyişle "hizmet" deyiminin bir anlamı *uzmanlık alanlarındaki birikimin toplumsal sorunların çözümüne katkısı ya da toplumsal sorumluluklarının gereğini yerine getirmesi* olarak da özetlenebilir.

Bu işlevlerin birbirlerinden bağımsız olmadıkları açıktır. Eğitimde başarılı olabilmek için gerekli birçok yeteneğin yanında araştırmacı olmanın ve kendini yenileyebilmenin getirdiği "bilgiye sahip olma" özelliği de gerekmektedir. Benzer biçimde hizmet işlevi ile eğitimci işlevi birbirlerinden ayrılmaz bir bütün olarak göze çarpmaktadır. Hizmet işlevini gereği ile yerine getirebilmek için araştırmacı olarak gerçekten başarılı olmak ön koşul olarak görülmektedir.[6]

Yukarıdaki işlevlerin nasıl ele alındığı ile ağırlıkları, bir üniversiteyi stratejik boyutta tanımlayabilmektedir. Öğretim üyelerinin işe alınmaları ya da yükseltilmelerinin bu işlevlere olan katkıları çerçevesinde değerlendirilmesinin gerçekleştirilmesi üniversite kurumunun rasyonelliğini gerektirmektedir. Öğretim üyelerinin işe alınmaları ya da yükseltilmeleri ile ilgili kıstasların bu anlamda önemli mesajları olmalıdır.[7] Bu aşamada bir üniversitenin bu işlevlerinden hangilerini ne kadar yerine getirdiği sorgulamasının kilit olduğunu belirtmekte yarar görüyorum. Bu sorgulama ve sonucunda çizilecek stratejiler bir üniversiteyi diğerlerinden ayıran ve geleceğe az da olsa farklı bakmasını getiren temel unsur olacaktır.

---

6 Burada verilebilecek güncel bir örnek depreme yönelik tartışmalarda ortaya çıkanlardır. Çok açıktır ki, depreme yönelik olarak yürütülecek kamusal bir çalışmanın parçası olmanın ön koşulu Türkiye özelinde birikim ve bu birikimini dünya ile paylaşıp zenginleştiren bir gelenek sahibi olmaktır. Bunun dışındaki bilgiler, teknik anlamda çok gelişmiş ve sadece küçük bir grubun anlayabildiği bilgiler olsa bile, genel kalmaya ve toplumsal işlevini gereği gibi yerine getirememeye mahkumdur.

7 Öğretim üyelerinin işe alınmaları ya da yükseltilmeleri ile ilgili kıstaslar son dönemlerde sıkça tartışılmaktadır. Bu konuda bkz. Tekeli, 2003. Doğal olarak bu konuda çok farklı şeyler söylenebilir. Buna örnek olarak öncü üniversitelerde yapılan değerlendirmeler verilebilir. Yaygın olarak sanılanın aksine bu tip üniversitelerde (Columbia, Stanford gibi) bazı dallarda yükseltmelerin yayın tarafı ile ilgili tek ölçüsü yayın sayısı değildir. Bu dalların birinde kalıcı öğretim üyesi (tenured associate professor, Türkiye'de aşağı yukarı doçentliğe karşılık gelmektedir) olabilmek için en az iki alanda yoğunlaşan yayınların öncü niteliğinin olması beklenmektedir. Öncülük tanımı daha çok özgünlüğün ve yaratacağı etkinin ölçüsü, yoğunluk ölçüsü ise alanın önder dergilerinde en az bir yayın yapma olarak tanımlanmaktadır. Bir kişinin değerlendirmesini yapmak doğal olarak daha zorlaşmakla birlikte, bu üniversitelerin kendilerine biçtikleri rol açısından tutarlı ölçümler yapmaya çalıştıklarını görmemiz gerekir. Bu nedenle ve buna benzer mantıkla bilim dallarının ve üniversitelerin değerlendirme yapılırken birbirinden farklılaşmasını beklemek doğru olacaktır. Birçok üniversitenin, ve hatta birçok bölümün genel anlamda ilan ettiği misyon ve stratejilerini web sayfalarından takip etmek olanaklıdır. (İngilizce olarak erişilebilen ABD, İngiltere, Kanada, Türkiye üniversitelerinin sayfalarında bu tip önermeler bulmak olasıdır.)

Üniversitelerin çıkmazları

Üniversitelerin en önemli çıkınazı söz konusu kurumdan hizmet talep eden kitlenin büyüklüğüdür. Özellikle üniversite eğitimi, ya da üniversiteden kaynaklı eğitimlerin bir parçası olma, önceki yüzyıllara göre günümüzde daha çok talep edilmektedir. Bu talep yoğunluğu üniversitelerin, en genel anlamı ile, bu alanda başarısız olmadıklarının bir göstergesidir. Ancak, bu göreceli başarı, çok büyük kitlelerin aynı kurumlara olan taleplerini (ve doğal olarak talep ettikleri nitelikliklerin çeşitliliğini) artırmıştır. Bu talepler üniversitelerin alışılagelmiş biçimdeki iş dağılımını etkilemekte ve eskisinden farklı olan işlerin gündeme gelmesini gerektirmektedir. Halbuki özgün üniversite kavramı içindeki yüzyüze aktarıma, tartışmaya daha açık olan öğrenme süreci ister istemez daha "elit" bir eğitim yapısına yol açmaktaydı. Sayılar bu elitliği ortadan kaldırma eğilimdedir. Üniversiteler bunun çözümünü gelişen eğitim teknolojilerinin daha yaygın kullanmakla (ya da kullanmayı planlamakla) çözme arayışındadır.[8]

Kaynak sorunu üniversitelerin diğer bir çıkmazıdır. Geleneksel anlamda "kamusal" olarak düşünülen üniversitelerin kaynakları çoğunlukla kamu kaynaklarıdır. Dünyadaki özel üniversitelerde lisans öğrencilerinden alınan kayıt ücretleri *ciddi üniversite örgütlenmeleri için* toplam bütçenin % 20-35'leri boyutundadır. Kamu kaynakları içinde devletin sağladığı imkânlar, vakıf ve benzeri kuruluşların kaynakları da yer almaktadır.[9] Dolayısı ile genel refah durumu ve bu durumun yarattığı toplumsal öncelikler üniversite eğitimine aktarılan kaynakların miktarlarında da belirleyici olmaktadır. Ek kaynak gereksinimi, kendi asli görevleri çerçevesinde olmakla birlikte üniversiteleri daha odaklı eğitim ve araştırma yapmaya bir şekilde zorlamakta, bu da üniversiteyi ek kaynak bağlamında kendi özerkliğini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Firmaların beklediği hizmetler ve bunun karşılığında ortaya koydukları talepler dönem dönem üniversiteleri zorlayıcı durumlar yaratabilmektedir. Bu tehlike, özellikle yönetim anlayışı oluşmamış üniversiteler için önemli olabilmekte, "tarafsızlık" ilkesini yitimiş bir kurumun onu tekrar kazanabilmesi uzun yıllar fazladan bir çabayı gerektirebilmektedir. Globalleşmenin kaynak sorunu açısından yarattığı bir olumsuzluk ise (ki aynı şekilde bir fırsat olarak da görüle-

8 Bu noktada ABD'nin tanınmış teknik eğitim/araştırma ağırlıklı okullarından MIT'in geçtiğimiz yıl aldığı stratejik bir karardan bahsetmek yararlı olacaktır. Bu karara göre MIT eğitim konusunda yeni ortaklıklara ya da farklı tekniklere doğrudan girmeme kararı almış, bu kararı desteklemek için de derslerin tümünde kullanılan ders malzemelerinin (ders notu, ödevler, sınavlar, okumalar, vb.) web kanalı ile ve eğitim amaçlı bir kullanım için herhangi bir fikri mülkiyet iddiası gütmeden, herkesin erişimine açık olduğunu (gerekli hazırlıkların ve uygulamaların yapılmasına olanak vermek için beş yıllık bir plan çerçevesinde) ilan etmiştir. Başka bir deyişle, MIT, herkesçe bilinen araştırma yeteneğine de güvenerek, eğitim alanındaki değişime kendi genel stratejisi çerçevesinde katılmayacağını ilan etmiştir. (MIT için web adresi: web.mit.edu)

9 Türkiye'deki vakıflar da tanım olarak kamunun içinde yer alırlar. Ancak, son yıllarda vakıf sayısının artması, özellikle de eğitim dışındaki bazı vakıflarla ilgili olumsuz gelişmeler, bu kurumların kamusal olmaları gereken görüntülerine gölge düşmesine neden olmuştur.

bilir) rekabetin ulusal sınırların dışına çıkması, yani orada da rakiplerin olmasıdır. Böylesi bir rekabet, üniversitenin eleman ve lisans öğrencileri bulması için bir sorun oluşturabileceği gibi, üniversitenin diğer olası gelirleri için önemli rakiplerin ortaya çıkmasını getirmektedir.

Rekabet ile ilgili bir diğer olgu da teknolojinin getirdiği olanakları kullanan üniversitelerin ortaya çıkması ve rekabeti farklı yönlerden etkilemesidir. Uzaktan eğitim kavramını etkin kullanabilen bazı eğitim kurumlarının maliyetlerini azalttığı ve bununla çok sayıda öğrenciye eriştiği biliniyor. Bu çalışmaları daha da ileri götürüp yaygın olarak derece programları yaratma sürecine giren üniversiteler de var.[10] Buradaki sorun, ya da dikkat edilmesi gereken unsur tüm bu çabaların üniversite kavramının özündeki yüzyüze iletişim kavramının çok dışında olmalarıdır.

Bilimin/bilginin gelişme hızındaki inanılmaz artış yukarıdakilerden farklı bir biçimde üniversiteleri çıkınaza sürüklemektedir. Geleneksel olarak bilginin odaklanması felsefesine dayanan üniversitelerin, inanılmaz boyuttaki bilgi birikimine tekil kurum olarak sahip çıkması olasılığı gittikçe azalmaktadır. Üstelik bilgi birikiminin önemli bir kısmı üniversite kurumlarının dışında yer almaktadır. Böylesi bir ortamda, çırağın bilgi talebi hâlâ olmakla birlikte bilgenin varlığı tartışma götürür bir duruma gelmiştir. Üniversitelerin bunun çözümünü kendi içinde oluşturmaları beklenmektedir. Ayrıca, yine aynı nedenden, rekabet içinde olan firmaların üniversitelerden olan bilgi talebi son derece özelleşmektedir. Bu özelleşme ve firmanın sağladığı kaynaklar, üniversiteyi bu alanda güdümlü bir araştırma yapmaya zorlayabilmekte, bu da bilimsel özerklik konusunda şüphelerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Üniversitelerin çıkmazları listesi daha da uzatılabilir. Biraz da idealize ederek, üniversite gibi kendi zamanının ötesine hizmet etmeyi görev bilen bir kuruma toplumların ne kadar sahip çıkabileceklerine (klasik paylaşım sorunu olarak bilinen "bugünkü kuşaklar ile gelecek kuşakların varlığı nasıl paylaşacakları" sorunsalının bir izdüşümü) kuşku ile bakmak gerekir. Yukarıda sayılan tüm çıkmazlara rağmen üniversiteler (toplumlar) kendilerine çıkar yollar bulmak zorundadır. Üniversite için önemli olan, işlevlerini yerine getirirken nitelik, özerklik, bilimsellik gibi kaygıları gözetmesi ve yapılan işlerin hesabını kaynağını kullandığı topluma verebilmesidir.

Peki Türkiye özelinde bu çıkmazlar ne durumdadır? Bu yazının amacı Türkiye ile ilgili saptamalar yapmak değilse de, üniversitenin yukarıda bahsedilen çıkmazlarının farklı boyutlarda da olsa, ülkemiz üniversiteleri için de geçerli olduğunu söylemekte yarar görüyorum. Öncelikle genç nüfusun yoğun olması sayılar ile ilgili çıkınazın Türkiye'de daha da şiddetli hissedilmesine neden olmaktadır. Kaynak sorununun büyüklüğü ve çözümüne yönelik girişimlere na-

10 ABD'deki University of Phoenix bunun en güncel örneğini oluşturmaktadır. (University of Phoenix için web adresi: www.phoenix.edu)

sıl set çekildiği (yani önceliğin eğitime verilmediği) ise ortadadır. Kaynak sorununun paralelinde yer alan en önemli tehlike özellikle yönetim anlayışı oluşmamış üniversitelerin özerkliklerinin tehdit edilmesi karşısında ne yapacaklarını bilememeleridir. Türkiye üniversitelerinin kanımca en önemli çıkmazı ise, yukarıdakilerden farklı olarak, Türkiye ortamındaki "tek tip görme geleneği", ya da farklılıklara tahammülsüzlüktür. Zaten kendisini değiştirme geleneği az olan Türkiye'deki kurumsal anlayışın, "toplu" değişime zorlanması, gerçek değişimi geciktirmekten başka bir işe yaramamaktadır.

Tehditler ve fırsatlar

Üniversitelerin çıkmazları zaman zaman tehditlere, zaman zaman da yeni olanakların, fırsatların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu yüzden bu bölümde sözü edilen çıkmazların üniversiteleri hangi seçimleri yapmaya zorladığı ve bu seçimlerden doğan tehditler ve fırsatlar tartışılmaktadır.

Farklı kaynakların üniversiteye akması konusu önde gelen çıkmazlardan biridir. Bu konudaki seçenekler sınırlı olmakla birlikte henüz tam olarak değerlendirilmemiştir. ABD üniversitelerindeki devlet desteği yanında çok yaygın olarak kullanılan "bağış" mekanizması ABD dışı dünyanın diğer üniversitelerinde yeni yeni alternatif bir kaynak olarak görülmeye başlamıştır.[11] Yasal düzenlemelerin bağışçıya destek olması yönü en önemli eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Benzer biçimde üniversitelerde belli şekilde özelleşmiş (teknik) bilgi üretimi yapan odakların kurulması, işletilmesi ve en genel anlamda desteklenmesi de ayrı bir kaynak olarak görülebilir. Bu anlamda, bu ya da benzer mekanizmalar üniversiteler için bir fırsat doğurmaktadır. Ancak, yaratılan bu olanakların gerçekleşebilmesi ve üniversitelerin kendi özerkliklerinden yara alıp almamaları üniversitelerin yönetsel anlamdaki hazırlığına (ya da hazırlıksızlığına) bağlıdır. Üniversitenin böylesi bir ilişkiye bakarken aşağıdakine benzer soruları sorması ve bu soruların yanıtlarını verebilecek, bunların zaman içindeki denetimini yapabilecek mekanizmalara sahip olması gereklidir: (1) Bu ilişkinin sonunda ya da ilişki süreci içinde üniversitenin ana işlevlerinden en az birisi yerine getiriliyor mu?[12] (2) Bilgi üretimi yapılması için destek sağla-

---

11 Güney Kore merkezli uluslararası bir şirket olan Samsung, ilan ile Seoul Ulusal Üniversitesi'ndeki teknik dallarda lisansüstü çalışmaları yapacak olan öğrenci aramaktadır. (İlan için webdeki şu adrese bakınız: http://www.samsung.com.sg/scholarship/seoul_national_university/) İlginç olan nokta ise aynı şirketin sanat, sosyal bilimler ve işletme bölümlerinde son sınıfta okuyan lisans öğrencilerden uluslararası ticaret dalında lisansüstü çalışma yapmak isteyenlerin tümüne burs vermek için de ilan veriyor olmasıdır. (İlan için webdeki şu adrese bakınız: http://www.samsung.com.sg/scholarship/koreauni/)

12 Bu soru anlamsız gelebilir. Ancak, üniversitenin kendi birikimi dışında, ya da birikimini layıkı ile temsil etmeyen işler yapması kabul edilmemelidir. Başka bir deyişle, üniversite, sanayi ile olan ilişkilerinde kendi birikimine katkıda bulunabilecek zorluktaki sorunlar ile ilgilenmeli, daha klasik meslek bilgisi gerektiren çözümler için devreye girmemelidir. Ayrıca, kendi birikimi dışın-

nırken kuruma özel bilgiler dışındaki bulguların kamuya aktarılmasına engeller var mıdır? (3) Kurumun desteği üniversitenin benzer sektördeki, ya da konudaki başka bir kurumla çalışmasına engel mi? Bu soruların sayısı, detayı artırılabilir. Ancak, önemli olan üniversitenin hazırlıklı olmasıdır.

Eğitim talebinin artması önemli ölçüde bir olanak olarak görülmektedir. Toplumların eğitime yönelik kendi taleplerinin artması yanında, özellikle Batı üniversitelerinin gelişmekte olan ülkelerdeki talep potansiyelini değerlendirme yolunda önemli girişimleri, son 10-15 yıldır yaygın olarak bilinmektedir. Bu bir fırsat olarak görülebilir ve değerlendirilebilir. Ancak, bu girişimler, genelde, üniversite kavramının vermek için çabaladığı klasik anlamdaki öğrenme yöntemlerinin dışındaki yöntemleri kullanmaktadır. Bir anlamda verilen eğitim ile, işlevler bölümünde tanımlanan "bu meslekle ilgili söz sahibi olacak ve mesleği geliştirebilecek birikimi vardır" ibaresindeki geliştirme yerine mesleğin bugünkü halini sürdürebilme özelliğini ön plana çıkaran tip diplomalar hedeflenmektedir. Buradaki tehlike bunun farkedilmeden yapılıyor olmasıdır. Uzun dönemde bu eğitimin de bir gereksinim olduğunu kabul etmekle birlikte, üniversitenin tanımlanmış işlevlerine ters düştüğü görüşündeyim. Bu olumsuzluğa (hatta aykırılığa) rağmen ismi "üniversite" olan, ancak tek işlevli başka yüksek eğitim kuruluşlarının da olması gereği ortaya çıkmaktadır ki, bu da geleceğin üniversite ortamını oluşturacak yapı taşlarından biri olacaktır, kanısındayım.

Yukarıdaki paragraftaki oluşumlar, ister istemez, bizleri üniversite işlevleri başlıklı bölümde aktardıklarım çerçevesinde *değişik işlevlere farklı ağırlık veren* bir dizi "üniversite" ile başbaşa bırakmaktadır. İşlevlerden biri eksik olduğunda isim sorunu[13] ortaya çıkmakla birlikte oluşan bu kuruluşlara üniversite diyelim. Bu noktada önemli bir çeşitlilikle karşı karşıyayız. Özellikle Batı dünyasına bakıldığında bu çeşitliliği görmek mümkündür. Türkiye'de ise bu çeşitlilik vakıf üniversitelerinin gündeme gelmesi ile oluşma aşamasındadır. Türkiye gibi birçok Batı ülkesinde de bu oluşumlar yenidir.[14] Doğaldır ki, bu tip bir sistematik, farklı gereksinimlere yanıt verebilmek, ya da gereksinimlere neden olan sorunların çözümünde araç olabilmek için uygundur ve bir fırsat sunmaktadır. Ancak, sisteme bir bütün olarak bakıldığında bu çeşitliliğe maruz kalmış hazırlıksız ve denetimsiz bir ortamın kamusal anlamda zarar göreceğini söylemek yanlış olmaz.

Bu bölümde son olarak ele almak istediğim tehdit/fırsat konusu daha teknik

daki konularda üniversite şapkası ile sonucu bilimsel anlamda belirleyici bir konumda olmamalıdır. Bu düşüncenin bir yansıması olarak üniversiteden ünvan almış kişilerin, birikimleri dışındaki konular için o ünvanları kullanamamaları gerekir.

13 İsim sorunu demek çok pragmatik olmayı getiriyor. Sorun aslında tanım sorunudur ve felsefi anlamda tartışmayı gerektirebilir. Ancak, basitleştirmek bu aşamada yararlı görülmektedir. Eğer bilgi için bir piyasa mekanizması varsa, bu mekanizma içinde ismi ile değil, o ismin ürettiği "ürün"ün içeriğine göre değer alacaktır.

14 Klasik üniversite geleneği çok güçlü olan Almanya'da dahi kendine farklı işlevler tanımlayan üniversite oluşumları ortaya çıkmaktadır.

içerikte olup üniversite yönetimleri ile ilgilidir. Üniversitelerin değişimlere hazır olmaları için ön koşul yönetim olarak hazırlıklı olmalarıdır. Çok çeşitli yönetsel kısıtların olduğu durumlarda bile üniversitelerin varolan yasal çerçeve içinde nasıl yapılanacakları, bu yapılanmayı nasıl güncelleştirip kurumsal hale getirecekleri son derece önemli teknik bir sorundur. Ülkeler, yöreler farklı modellerle üniversitelerin önünün açılması konusunda tedbirler almaya çalışmaktadırlar. Dolayısı ile hazırlıklı olanın fırsat, olmayanın da tehdit olarak göreceği konuların değerlendirileceği araçları oluşturan, üniversitenin bir kamu kurumu olarak kendi kültürü içinde yarattığı yönetim normlarıdır.[15]

Geleceğin üniversite/yüksek öğrenim yapısı

Bu bölümde, gelecekteki üniversiteyi/yüksek öğrenimi nasıl bir yapının beklediğini, biraz spekülatif ama iyimser bir biçimde, önce parça parça, daha sonra ise bu parçaların tümünün değerlendirmesi biçiminde ele almak istiyorum.

Üniversitenin işlevlerinde parçalanma/çeşitlilikte yaygınlaşma

Bu konuda daha önce belirttiğim düşüncelerde epeyce ipucu yer alıyor. Üniversite diye sözü edilen kurum, yazının başında sözü edilen üç temel işlev üstüne çalışmak yerine, o işlevlerden en az birini (ancak belki de daha büyük bir çeşitlilik ve yaygınlıkla) yapan bir kurum haline gelmektedir. Buna göre çok sayıda lisans eğitimi veren kuruluş, farklı dallarda lisansüstü çalışmalar yürüten ve araştırma merkezleri ile organik bağ içinde bulunan kurumlar, hizmet ile ilgili eksiği kapamaya yönelik daha profesyonel kurumlar oluşacaktır. ABD'de bu oluşum uzun yıllardan beri vardır[16] ve dünyanın diğer ülkelerinde de az sayıda da olsa örnekleri görülmektedir. Sonuç olarak bugünkü üniversite anlayışını koruyabilen az sayıda kurum kalacaktır. Bu üniversiteler hemen hemen tüm alanlarda ve özellikle de ticari meta haline gelmesi ve belki de bu nedenle destekçisi daha az olduğundan diğer kurumlarda gelişemeyecek dallarda yoğunlaşacaktır. Toplumlar kendi saygınlıklarını ve öznelliklerini korumak için bu tip kurumlarına ayrı öncelik verecekler ve bu kurumlarında oluşan ge-

---

15 Maalesef, bu konuda Türkiye'deki üniversiteler geçer not almamışlardır. Kendilerini bağlayacak yasa konusunda bile kendi kültürlerini yansıtacak bir öneri, ya da ilkeler manzumesi ortaya çıkartamamışlardır. Daha detayda ise kurumsallaşmış olanların dahi geleneklerini korumakta güçlük çektiği gözlenmektedir. Bu nedenle yasa değişiklikleri ya da yönetim değişiklikleri üniversitelerimizin fiziksel çehresini değiştirme dışında genel olarak daha kalıcı geleneklere sahip olma yönünde olumlu bir etki yapamamaktadır.

16 Türkiye'de tüm ABD üniversitelerinin genelde benzer olduğunu düşünme eğilimi içindeyiz. ABD diye verdiğimiz örnekler, ya sayıları 50 civarında ve çok tanınmış olan "araştırma ağırlıklı" üniversiteleri, ya da "eğitim" kuruluşu sayılan az sayıda elitist kuruluşu içerir. Yelpazenin diğer kısımlarında binlerce üniversite ve yüksek okul yer almaktadır. Toplumsal olarak "yabancı" simgelerin değerli olduğu bir kültürel ortamda bu yanılgı çok da nedensiz olmasa gerek.

leneklerin başka eğitim, araştırma, ve hizmet kurumlarına yayılmasını (difüzyonunu) sağlamaya çalışacaklardır. Bu kurumları dünya ölçeğinde ortak yapan şey ise evrensel bir üniversite kavramı yerine evrensel bir ilkeler manzumesi olacaktır.

Üniversitelerin "denetlenmesi" konusunda toplumsal konsensusların oluşması

Dünyadaki birçok toplumda üniversiteler kendilerine kaynak sağlayan kamusal unsurların bir şekilde etkisi ve denetimi altındadır. Ancak, bu denetim ile ilgili mekanizmalar, ekonominin ve kültürün birçok alanında olduğu gibi, henüz yeterince gelişkin değildir. Başka bir deyişle rektörün atanması ya da bütçenin düzenlenmesi dışında üniversitenin yaptıklarına/yapamadıklarına yönelik sistematik bir değerlendirme süreci birkaç ülke/üniversite grubu dışında neredeyse yoktur. Konsensusa varılacak konu kuvvetler ayrılığı ilkesinin üniversitelere dikkatlice uygulanması ile oluşacaktır kanısındayım. Buna göre bir üniversitedeki çalışmaların özerkliğini koruyucu/gözetici kurulların,[17] üniversite ile kaynak sağlayan kuruluşlar arasındaki ilişkileri gözetici kurulların, üniversitenin yaptığı işlerle, ilan ettiği işlevlerini nasıl yerine getirdiğini araştıran kurulların oluşması ve bu kurulların üniversite yönetiminden ya da kaynağı sağlayan unsurlardan bağımsız olması gereklidir.[18]

Üniversitelerin örgütlenmesi

Organizasyonel yapı olarak üniversitelerin örgütlenme biçimi oldukça gelenekseldir. Doğaldır ki, bu geleneksel yapı ile sorunlar yumağı olarak görülebilecek çıkmazların yönetilmesi zordur. Akademik ve idari örgütlenmenin önümüzdeki yıllarda değişiklikler göstereceği ve yoğun düşünce ürünü yeni yapılanmaların ortaya çıkacağı görüşündeyim.[19] Örgütlenme ile ilgili temel ilkelerin ortaya konması, her örgütlenme modelinin arkasında ortak olarak sadece bu ilkelerin yer alması zamanı gelmiştir. Örneğin yönetimde ve kararlarda şeffaflık konusu olası ilkeler listesinin önlerinde yer almalı, örgütlenme modellerinin tümü bu ilkenin gerektirdiği unsurları içermelidir.

---

17 Geçmişte Türkiye'deki üniversite senatoları bu işlevle donatılmışlardı. Ancak, pratikte, senatoların oluşma biçimine ait geleneklerin değişmesi ve yasalar, senatoları bu işlevlerini yürütemez hale getirmiştir. Önerilen kurumsal yapıda ise, bu tip bir örgütlenmenin sadece üniversite içinden gelen üyelerle oluşması koşul olarak öne sürülmemektedir.

18 Bu kurullara bir çeşit bağımsız denetleyici kurullar olarak bakmak doğru olacaktır. Bu kurulların oluşmasında kamusal yapılar olarak sivil toplum örgütlerinin de yer alması kaçınılmazdır.

19 Bu konudaki değişik görüşler için bkz. Babüroğlu, 2000.

Üniversitelerde bilginin aktarılması

Bu konuda üniversitelerin geleneksel yapısının dışına çıkılması artık kaçınılmaz (doğrusu de-fakto durum olarak) görülmektedir. Buradaki en önemli sorun yüzyüze eğitimin olmadığı durumlarda eğitimi alanların bilgilerini yenileme konusundaki yeteneklerinin/birikimlerinin geliştirilmesi yönünde nasıl bir çalışma yapılacağıdır. Yüzyüze eğitimde sözü edilen yeteneklerin nasıl geliştirileceği tam olarak bilinmemekle birlikte usta-çırak eğitiminin varlığı bir çeşit garantör (sigorta) işlevi görmektedir. Yaygın eğitimin istenilen özellikleri öğrencilere sunup sunamadığının ölçümünü ve değerlendirmesini yapmaya yönelik bilimsel çalışmaların başlatılması ve sürdürülmesi gereği vardır. Benzer olarak, sürekli eğitim konusunda üniversitenin ya da farklı eğitim kuruluşlarının üstleneceği rollerin önümüzdeki dönemlerde daha berraklaşacağı ve araştırma destekli üniversitenin sürekli eğitim çalışması yürüten eğiticileri eğitmesinin yolunun açılacağı düşüncesindeyim.

Üniversite işlevlerinin tamlayıcısı durumunda olan başka tip kurumlarla işbirliği

Üniversitelerin özellikle sivil toplum örgütleri ile ilişkilerinin gelişeceği ve hizmet başlıklı üniversite işlevinin içine sivil toplum örgütlerine yönelik çalışmaların yoğun olarak gireceği düşüncesindeyim. Bu durumun üniversitelerin kamuya malolması sürecini hızlandıracağını ve şu anda hizmet dağarcığı içindeki ilişkilerde yer almayan meslek gruplarının bu ilişkilerde yoğun olarak uğraş vereceği beklentisindeyim. Bu işbirliklerinin yanında halen varolan işbirliklerinin gelişerek devam edeceği de beklenmelidir. Bu ilişkilerin başında, aynı zamanda üniversitenin çıkmazları konusunda da rolü olan sanayinin (burada sanayi geniş anlamında, yani "industry" olarak kullanılmaktadır) üniversite ile ilişkisi gelmektedir. Öncelikle kendi gereksinimleri bağlamında ve daha yoğun olarak teknoloji geliştirmek bağlamında, sanayinin üniversitelerle olan ilişkisi yeni modellerle, yeni ortaklıklarla ve daha da yoğunlaşarak devam edecektir. Bu ilişkinin daha verimli yürütülebilmesi için aracı kurum niteliğindeki teknik danışmanlık firmalarının, ya da benzer işlevi yapabilecek şemsiye (sivil toplum) kuruluşlarının devreye girmesi ve üniversitelere sadece "en iyi" oldukları alanlarda başvurulması durumunu yaratmaları beklenmektedir. Son olarak, 6. Çerçeve Programlarında sıkça raslandığı gibi, üniversiteler eğitim, araştırma ya da hizmet işlevlerini içeren projeler etrafında ortaklıklar oluşturmaktadır. Bu ortaklıkların temel işlevinin ortak katkı sağlamak olduğu kadar, birbirini iyi tanımak ve projelerin ötesinde daha kalıcı ortaklıklara gidilmesini sağlamak olduğu düşüncesindeyim.

Üniversitelerin ortaklığı

Üniversitelerin geleceğinde daha yoğun olarak birbirleri ile işbirliği, giderek de ortaklıklar oluşması beklenmektedir. Avrupa Topluluğu, bugünlerde, tüm topluluk üyelerinde yer alan lisans eğitiminin alt yapısının benzeştirilmesi, öğrencilerin istedikleri üniversitede istedikleri dersleri almalarının sağlanması ve dolayısı ile nereden alınırsa diplomanın eşdeğer olması konularında yoğun çalışmalar yürütülmektedir. Benzer olarak bazı ülkelerde (ya da bölgelerde), üniversitelerin farklı doktora programları olmakla birlikte ortak doktora dersleri verdikleri bilinmektedir.[20] Gelecekte bu tip ortaklıkların, özellikle de eğitim alanında, bugünkünden çok daha fazla ve yoğun olarak gerçekleşeceği düşüncesindeyim.

Bu resme bir bütün olarak bakarsak halen yüksek öğrenim dediğimiz yapının gelecekteki görüntüsü hem sayısal anlamda daha çok parçalı, hem de içerik anlamında daha zengin olarak ortaya çıkmaktadır. Bugünkü üniversite kavramını oluşturan evrensellik kaygısının daha az olduğu, ancak evrenselliği bilgi, iletişim ve ortaklık anlamında daha çok yakalayan bir sistem görüntüsü oluşmaktadır. Bugünkü üniversite değerlerini, geleneksel anlamda daha elit eğitim veren, üniversite işlevleri diye saydığımız tüm işlevlere ağırlık veren daha az sayıda kurum taşıyacaktır. Bu kurumlar ise kendi toplumlarının (ve tüm dünyanın) üzerine titrediği, değerlerini, saygınlıklarını ve öznelliklerini korumaya önem verdiği kurumlar olarak kalacaklardır. Bu üniversitelerin toplum için ve bilimde öncü rol oynaması beklenecek ve değerlendirmeleri, denetlenmeleri ona göre yapılacaktır. Bütünün diğer parçalarını oluşturan kısımlar ise eğitim, araştırma ve denetleme (hizmet) sektörünün içinde yerlerini alacaklar ve işlevlerini daha profesyonelce sürdüreceklerdir. Bugünün üniversiteleri kendi doğal evrimleri çerçevesinde sistemdeki yerlerini alacaklardır.

Son olarak Türkiye'deki üniversiteler ile ilgili birkaç şey söylemek istiyorum. Türkiye'deki üniversiteleşme tarihi Batı dünyasına göre çok yenidir. Bu nedenle yüzyılların birikimini Türkiye'deki üniversitelerden beklemek doğru olmayacaktır. Ancak, göreceli olarak kurumsallaşma aşamasına gelmiş üniversitelerin daha yeni olan diğerlerine (ya da kurulacak olanlara), bilimsel çalışmaları ya da eğitim çalışmaları yanında demokrasi anlayışları ile, mimarileri ile, iç planlamaları ile, şeffaflıkları ile, düşün hayatına verdikleri önem ile, öğ-

---

20 Buna ilk örnek ABD'de Research Triangle denilen bölgede yer alan üniversitelerdir. Birçok alanda öğrencilere (lisans ya da lisansüstü) diğer üniversitelerden ders almaları konusunda destek verilmekte, hatta açılacak derslerin nitelikleri ortaklıklar gözetilerek hazırlanmaktadır. İkinci örnek ise Hollanda'dır. Hollanda'da bazı alanlardaki doktora dersleri ülke genelinde ve ortak olarak açılmakta, hatta bu derslere ülke dışından (yakın komşu olan diğer Avrupa Topluluğu üyelerinden) da katılımlar olabilmektedir. Ülkenin (belki de kıtanın) uzaklıklar anlamında küçük oluşu lojistik sorunların az yaşanmasını sağlamaktadır.

rencilerine kazandırdıkları meslek dışı değerler ile öncü olmaları beklenmelidir. Üzülerek söylemeliyim ki, bu tip anlayışların kamunun ruhuna girebilmesi için daha zamana gereksinmemiz var.

KAYNAKÇA

Babüroğlu, O. N. (der.) (2000) *Educational Futures: Shifting Paradigm of Universities and Education*, M. Emery & Associates, Sabancı University Press.

Martin, B. R. ve Etzkowitz, H. (2000) "The Origin and Evolution of University Species", Mayıs, http://www.sussex.ac.uk/spru/publications

Pelikan, J. (1992) *The Idea of the University: A Reexamination*, Yale University Press.

Ruben, B. D. (der.) (1995) *Quality in Higher Education*, Transaction Publishers.

Tekeli, İ. (2003) "Sosyal Bilimcilerin Performanslarının Değerlendirilmesinde Kullanılan Ölçütleri Tartışmaya Açmak", *Toplum ve Bilim*, Sayı 95.

The Deteriorating Environment for Conducting Research at the University of California: A Quantitative Analysis of Frustrations and Rewards, A Report by the University Research Committee on Research Policy, Mayıs 1997, www.berkeley.edu

Willimon, W. H. ve Naylor T. H. (1995) *The Abandoned Generation: Rethinking Higher Education*, Wm. B. Edwards Publishing Company.

Özel üniversite: Üniversite sistemindeki gedikten sistemin kendisine

*Metin Özuğurlu**

Giriş

Bu çalışma Türkiye'de sayıları yirmiyi aşan ve resmî dilde vakıf üniversiteleri olarak adlandırılan özel üniversiteleri konu almaktadır. Modern üniversite sistemini 1930'ların başlarında kurmaya başlayan Türkiye, özel yükseköğrenim kurumuyla 1960'ların ortalarında tanıştı. O yıllardan 1980'lerin başlarına kadar bu olgu üniversite sistemindeki bir gedik olarak görüldü; sağ siyasal eğilimliler bu gediği taze bir nefes borusu olarak selamladılar, solcular ise eğitimde eşitlik ilkesini daha da zaafa uğratacak bir boşluk olarak gördükleri bu gediği tıkamak için siyasal ve yasal mücadele yürüttüler. Başarı da kazandılar. Özel üniversite olgusunda ikinci perde 1984'te Bilkent Üniversitesi'nin fiilen kuruluşuyla açıldı.

Yeni dönemi ilkinden ayıran temel bir farklılık söz konusudur: Özel üniversite artık -olumlu ya da olumsuz anlamda- egemen üniversite sisteminde açılan bir gedik değil, sistemin bizzat kendisi olmuştur. Kurumsal yapısı, işleyişi ve işlevleri bakımından hâkim üniversite modeline, özel üniversite olgusunda billurlaşan yaklaşım damgasını vurmaktadır. En nötr terimlerle bunu "talep-merkezli" üniversite yaklaşımı şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu yaklaşımın yeni-liberalizmin eğitim sektöründeki bir varyantı olduğunu hatırlatmaya ise gerek yoktur. Özel üniversite olgusu, Kelsey'in (1998) ifadesi ile "küresel rekabetçi üçüncü basamak eğitim modelinin" ayrılmaz bir unsurudur.

Hegemonik akımlar, her koşulda kendi kristalize formlarına sahip çıkmayabilirler, hatta onları 'önlem alınması gereken bir uç nokta' şeklinde de takdim edebilirler. Hele sözü edilen, özel yükseköğretim kurumları gibi iç farklılaşması ve kutuplaşması kamu üniversitesine kıyasla daha fazla olan bir oluşum ise,

(*) Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi.

bu mücadele taktiği çok daha geçerlidir. Nitekim, kamu üniversitelerinin özelleştirilmesi sürecine direniş sergilenir ve bu yolda zaman kaybedilirse, üniversitelerin "hızlı, ucuz ve etkili bir şekilde uzmanlar yetiştiren bir eğitim şirketine dönüşecek"leri (Kwiek, 2002: 144) şeklindeki uyarılar, hâkim eğilimin sözcüleri tarafından sıkça yapılır. Benzer ideolojik mücadele taktiğini "girişimci üniversite modelini" Türkiye'ye yerleştirme gayreti içindeki Yükseköğretim Kurulu'nda (YÖK) da görmek mümkündür. YÖK bir raporunda, özel üniversitelerin gelişmiş ülkelerde kâr amacı gütmeyen vakıflar tarafından kurulan yüksek prestijli araştırma üniversiteleri niteliğine sahip olduğunu, gelişmekte olan ülkelerde ise "daha ziyade kâr amacı güden, kısa süreli mesleki ve teknik eğitim" veren bir nitelik sergilediğini söylemektedir (YÖK, 2003: 10). Buradaki betimlemenin geçerliliği[1] bir yana bırakılırsa, açıkça görüldüğü gibi hâkim eğilimler bakımından özel üniversite olgusu, hem bir göz bebeği hem de göze batan bir mertek muamelesi görebilmektedir.

Bu ikili ideolojik işlevin birçok nedeni olabilir; ama, sanırım temel nedenlerden biri yükseköğretim sistemi içinde kamu üniversitelerinin hâlâ büyük bir ağırlığa sahip olduğu gerçeğidir. Eğer ana akım için yükseköğretim hizmet sektöründeki bir piyasa kalemi ise, dünya çapında sayıları 80 milyonu aşan öğrencilerin ezici çoğunluğu hâlâ kamu üniversitelerinde kayıtlıdır. Özel üniversitenin anavatanı ABD'de bile üçüncü basamak eğitimde faaliyet gösteren kurumlar içinde sadece % 23'lük bir paya sahip olan kamu üniversiteleri toplam öğrencilerin % 78'ini bünyesinde barındırmaktadır. Bu oran, kâr amacı gütmeyen özel üniversitelerde % 16, kâr amacı güden yükseköğretim kurumlarında ise sadece % 6'dır (The Futures Project, 2000: 8). Aynı şekilde, eğer yükseköğretim bir piyasa ise, örneğin OECD ülkelerinde bu piyasada yapılan harcamalar içinde kamunun payı % 80 civarındadır (UNESCO, 2003: 185). Bu nedenledir ki, DB, DTÖ ve OECD gibi yaşadığımız küreselleşmenin gardiyan örgütleri bakımından yükseköğretimin gerçek gündemini, özel üniversiteler değil fakat kamu üniversitelerinin özelleştirilmesi oluşturmaktadır. Özel üniversite olgusu, bu mücadele içinde, cismani varlığı ile mukayese kabul etmez bir ruhani ağırlığa sahip görünmektedir.

Bu yazının temel amacı da, özel üniversitelerin cismani varlığı ile ruhani ağırlığı arasındaki orantısızlığı ve tezadı, ilkine ağırlık vermek suretiyle Türkiye örneğinde tartışmaktır. Bu çerçevede ilk olarak Türkiye'de özel üniversitelerin niceliksel profillerini ortaya koymaya çalışacağım. Sınırlı değişkenlerle de

---

1 Çağdaş özel üniversitenin ana vatanı ABD'nin 1997-98 dönemi verilerine göre, ortaöğretim sonrası üçüncü basamak (yükseköğretim) kurumların sayısı 9600'dür; bunların % 47'si kâr amaçlı özel, % 29'u kâr amacı gütmeyen özel ve % 23'ü de kamu yükseköğretim kurumlarıdır. 9600 kurumun yarıdan fazlası lisans derecesi vermeyen yükseköğretim kurumları niteliğindedir. Lisan derecesi vermeyerek mesleki ve teknik öğretimle yetinen 5137 kurumun 3/4'ünden fazlası da tahmin edileceği gibi kâr amaçlıdır. YÖK'e göre, kısa süreli mesleki ve teknik eğitim veren kâr amaçlı bir kurumlaşma eğer sakınılması gereken bir fenalıksa, YÖK'ün Türkiye'ye yerleştirmeye çalıştığı "girişimci üniversite" modeli için kıble belledi̇ği Amerika'da bu fenalıktan kafi miktarda olduğu görülmektedir. Sözü edilen veriler için bkz. The Futures Project (2000)

olsa, bu bölümdeki veri seti[2] çalışmanın belki de tek özgün yanını oluşturacak. Hemen belirtmeliyim ki, bu bölümünün niteliksel verilerle desteklenmemiş olması büyük bir eksikliktir. Bu kurumlarda edinilen öznel üniversite deneyiminin; öğretim elemanı, öğrenci ve çalışanlar tarafından ortaya konması, kuşku yok ki, rakamların 'soğuk nesnelliğini' dengeleyecekti. Kaçan bir şey yok; yolun henüz başlarındayız ve şimdilik bütün yollar özel üniversiteye çıkıyor görünmektedir (!).

Betimleyici çözümleme yapılırken farklı ülke örneklerine atıf da yapılacaktır. Bu yolla, ele alınan konunun küresel ölçekte tekabül ettiği eğilimlere işaret edilecek ve hegemonik üniversite sistemi içindeki konumuna açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Terminoloji sorunu

Özel üniversitelerin niceliksel profiline geçmeden önce, bu yazıda kullanılan "özel" nitelemesine açıklık getirmek gerekebilir. Bilindiği gibi ilgili yasa metinlerinde, resmî yazışmalarda ve medya organlarında bu üniversiteleri nitelemek için "vakıf" terimi kullanılmakta, daha önemlisi "biz özel değil vakıf üniversitesiyiz" şeklindeki düzeltme talepleri bizzat bu üniversite yöneticileri tarafından, yeri geldiğinde, dile getirilmektedir. Bir tür alınganlık söz konusudur. Son yıllarda üniversitenin başına konan nitelemelerde büyük bir çeşitlenme yaşandığı doğrudur; 'devlet/kamu', 'özel', 'kâr amaçlı', 'kâr amacı gütmeyen', 'şirket', 'girişimci', 'vakıf' vb... Dikkat edilirse kamu ve özel terimleri daha üst bir soyutlama düzeyinde, kurumun toplumsal mülkiyet ilişkileri içindeki yerini nitelemektedir. Diğerleri ise kamuya ait olmayan kurumun örgütlenme biçimi ve işleyişi ile ilgilidir. Dolayısıyla, türü itibariyle özel olan üniversite alt bir sınıflamayla, kâr amacı güden veya gütmeyen, şirket veya vakıf bünyesinde yer alan şeklinde ayrıca tasnif edilebilir. UNESCO'nun kamu dışındaki yükseköğretim kurumlarına (özel üçüncü basamak kurumları) uyguladığı tasnife bakılacak olursa: Ana bütçesinin % 50'den azını devletten karşılayan kurumlara "bağımsız özel kurumlar"; ana bütçesinin % 50 ve fazlasını devletten karşılayanlara "devlete bağlı özel kurumlar" denildiği görülecektir. Türkiye'de devlet yasa gereği vakıf çatısı altında örgütlenen üniversite bütçelerinin en çok % 45'ini karşılamaktadır. Bunun

2 Türkiye'deki özel üniversitelerin toplu verilerine öğretim elemanları ve öğrenci dağılımları ile sınırlı olmak kaydıyla YÖK'ün web sayfasından ulaşmak mümkündür. Bunun dışında, lisans ve lisans üstü programların özellikleri, kütüphane kapasitesi, öğrenci kontenjanı, öğrenim ücreti, öğrenim dili gibi veriler için tek tek üniversitelerin web sayfalarını ziyaret etmek gerekmektedir. En azından bu çalışmada böyle bir yola başvurulmuş, kimi durumlarda pösteki sayar gibi sayım yapmak gerekmiştir. Elde edilen veriler kodlanarak SPSS istatistik programı ortamına aktarılmış ve analiz edilmiştir. Bu az zahmetli olmayan yol izlenirken kimi sayım hataları yapılmış olabilir. Bundan doğacak sorumluluklar sadece ve sadece bana aittir. Yeri gelmişken, kütüphane kapasiteleri konusundaki başvurumu süratle yanıtlayan Koç, Bahçeşehir ve Yaşar üniversiteleri kütüphane sorumlularına teşekkürlerimi belirtmek isterim. Üniversitelerin web sayfa adreslerine YÖK'ten (www.yok.gov.tr) ulaşılabilir.

dışında kamunun dolaylı desteği de söz konusudur. Bu noktada ise vakıf adlandırması konusunda Alpaslan Işıklı'nın (2000: 20) dile getirdiği bir başka çarpıklık gündeme gelmektedir: Vakıf, kişisel servetin topluma aktarılmasının aracı olan bir örgütlenme demek ise, vakıf üniversiteleri örneğinde bunun tam tersi yaşanmakta, kamuya ait zenginlikler (araziler, doğrudan ve dolaylı finansman gibi) vakıf kanalıyla özel tüzel kişiliklere aktarılmaktadır (Işıklı, 2002: 10).

Düş ve gerçek

Özel üniversitelerin Türkiye için yeni bir olgu olduğu biliniyor. Kayıtlı 24 özel üniversite ortalama olarak 6,5 yıllık bir maziye sahip; lisans programında ikinci mezunlarını verecek süreye henüz erişemeyen üniversite sayısı ise 20. Öte yandan, 34'ü 1980'den sonra YÖK düzeni altında kurulmuş bulunan 53 kamu üniversitesi, resmî kuruluş yılları esas alındığında ortalama 22 yıllık bir geçmişe sahip.

Özel üniversitelerin yaşı konusu, akademide gelenek/geçmiş ve gelecek arasındaki bağlantıları yeniden düşünmeye sevk eden bir içeriğe sahiptir. Zira, üniversite bir yönüyle de gelenek demektir. Türkiye'de henüz bir özel üniversite geleneğinden söz etmek için erken olduğu düşünülebilir. Ben ise özel üniversite olgusuna 'zaman içinde gelenek oluşturarak yerleşecek kurumlar' şeklinde bakmanın yanıltıcı olacağını düşünüyorum. Temsil ettiği akademik kültür; sadece yeniliğe ve geleceğe pirim veren sembolik kodlarla yüklüdür. Köklü ve saygın olmak; yeni-liberal çizginin akademik kültürde önemsizleştirdiği başlıca değerlerdendir. Bu gözlem, sadece, özel üniversite geçmişi çok kısa olan bizim gibi ülkelerde değil, Ivy Ligi olarak bilinen ve içinde dünyanın en prestijli özel üniversitelerini barındıran Amerika için de geçerlidir.[3] "Geçmişi olmayanın geleceği de olmaz" şeklindeki yaklaşımlarla, yeni yüzyılın üniversite sistemine dayattığı dönüşümlere yanıt verilemeyeceği düşünülmekte, yeni olmak, akademide de mazeret değil meziyet haline gelmektedir.[4] Bir üniversite düşü kaleme alan Dünya Bankası Eğitim Sektörü Yöneticilerinden Jamil Salmi'nin[5] (2002: 8) şu satırları konuya açıklık getirecektir:

---

3 Bunlar, Amerika'nın Brown, Harvard, Columbia, Princeton, Cornell, Pennsylvania, Dartmouth ve Yale üniversiteleridir. Bu üniversitelerin akademik kültürü içinde seçicilik ve seçkinciliğin başat hale geldiği ve saygınlığın değersizleştiği söylenmektedir. Bu değerlendirmenin yer aldığı bir çalışma için bkz. Geiger, (2002).

4 Bu meziyetle hem çelişen hem de uyuşan bir ayrıntıdan söz etmem gerekirse, logosunda kuruluş yılına yer veren özel üniversite yok gibidir. Yeni olmak avantajsa logoda neden kuruluş tarihi bulunmuyor? Bu soru, özel üniversitelerin kuruluşunda köklü üniversitelerden gelen akademisyenlerin yer almasıyla belki yanıtlanabilir. Öte yandan, logoda kuruluş tarihine yer vermemek, tam da köksüzlüğe övgü olarak görülebilir ve mevcut eğilimlerle uyuştuğu söylenebilir. Tabii, bir başka olasılık da bu ayrıntının sadece ve sadece tasarımcıların estetik değerleriyle ilgili olmasıdır.

5 Salmi, Dünya Bankası'nın 1994'te yayınlanan ve etkileri ülkemizde de hissedilen Yüksek Öğrenim Raporunun sorumluluğunu üstlenmiş ve yirmiyi aşkın ülkede yüksek öğrenim reformu konusunda teknik danışmanlık yapmış bir Dünya Bankası uzmanıdır.

> Bir üniversite düşleyin; binaları, sınıfları ya da kütüphanesi olmayan; öğrencileri on bin mil uzakta, on-line programlarla ya da taşeron kurumlarla öğrenimini sürdürüyor; akademik bölümleri, dersleri ya da dereceleri yok (...) Bir yükseköğrenim sistemi düşleyin; akademik kurumlar öğretim elemanlarının kalitesine göre değil, internet ağının etkililiği ve elektronik donanımın yoğunluğuna göre derecelendiriliyor. Bir ülke düşleyin; temel ihraç geliri yüksek öğrenim hizmetlerinin satışına dayanıyor.

Salmi'nin söz ettiği düş, çoktan ete kemiğe bürünmüştür. Sadece ABD'de üç bin kurum on-line eğitim hizmeti vermektedir. Bu düşün gerçekleşmesinde kâr amaçlı çokuluslu şirket üniversitelerinin başı çektiği biliniyor. Adlarına hiç de yabancı olmadığımız[6] bu türün Amerika'daki sayıları 2000 yılı itibariyle 1600'e ulaşmıştır.

Salmi'nin de aktif olarak istihdam edildiği küresel rekabetçi yükseköğretim projesi, dünya çapında hızla yaygınlaşıyor; yeni kurumlar ortaya çıkıyor, üniversitelerin finans ve yönetim kalıpları değişiyor, değerlendirme ve akreditasyon mekanizmaları kuruluyor, teknolojik tabanı yenileniyor, ders programları dönüşüyor, vb... Kısa zamanda alınan yol açısından Türkiye'ye bakıldığında, ortalama mazisi 6,5 yıl olsa da ilk örneği itibariyle 20 yıllık bir geçmişe sahip özel üniversite girişiminin göreli olarak pek de başarılı bir performans sergileyemediği söylenebilir. Kıyaslamayı Amerika ile yapmıyorum. Örneğin, 1981 yılında özel yükseköğretim kurumlarına kapı açan Şili'de bugün oluşan tablo şöyledir; özel kurumlar toplam yükseköğretim kurumlarının % 97'sini oluştururken, toplam öğrencilerin de % 71'ini bünyelerinde barındırmaktadır (Bernasconi, 2003). Bir diğer çarpıcı veri de kürenin diğer ucundan Çin'den verilebilir; henüz 16 yıllık bir geçmişe sahip olmakla birlikte Çin'deki özel yükseköğretim kurumlarının sayısı 1250'ye ulaşmıştır (MacLeod, 2002).

Sadece özel kurumlar değil, fakat daha genelde piyasa-yönlendirmeli yükseköğretim sisteminin temel göstergeleri bakımından da Türkiye, Dünya Bankası iktisatçılarının 'yükselen ekonomiler' adını verdiği grup içinde alt sıralarda yer almaktadır. OECD içindeki nispi konumu ise Kıta Avrupası ile İskandinav ülkeleri arasında bir yerdedir.[7] Oysa Türkiye'de küresel rekabetçi eğitim projesinin başta YÖK olmak üzere çok güçlü temsilcileri vardır ve üniversite yaşamının son yirmi yılına bu güçler damgasını vurmuştur. Dünyada son yirmi yıldır esen dalgaya karşın Türkiye'de kamunun göreli ağırlığının yükseköğretimde

---

6 Çokuluslu şirket üniversitelerinden bazıları: American Express Quality University, University of Phoenix, AT&T Learning Center, The Coca-Cola Company Learning Center, Dell University, Disney University, Eddie Bauer University, General Electric Management Development Institute, General Motors University, Hamburger University (McDonald's Corporation), Land Rover University, Microsoft University, Motorola University, Oracle University, NYNEX Learning Center at Marlboro, Shell Learning Center (The Futures Project, 2000: 21-22).

7 Bu yargının dayanakları için bkz. UNESCO-IUIS/OECD (2003); ayrıca World Bank (1994)

sürmüş olması, birçok faktörle açıklanabilir.[8] İçinde açık ve gizli direnişleri de barındıran bu faktörlerin tartışılmasını başka bir yazıya erteleyerek, şimdilik, bu çalışmanın ilgisi çerçevesinde sadece bir noktayı vurgulamak istiyorum. Dünya deneyimlerinin de gösterdiği gibi, özel yükseköğretim kurumlarının gelişimi; örgütsel olarak kurumsal bir çeşitlenmeyi ve kuralsızlaşma formundaki bir ademi-merkezileşmeyi gerektirmektedir.

Kurumda teklik işlevde çeşitlilik stratejisi

YÖK Başkanı Kemal Gürüz'ün ilk olarak 1997'de kamuoyuna sunduğu YÖK Yasa Taslağı[9] hem kurumsal çeşitliliğe, hem de özellikle kurum finansmanında kuralsızlaşmaya kapı açacak maddeleri içermekteydi. Zira, Profesör Gürüz'ün epeyce feyiz aldığı anlaşılan Dünya Bankası'nın 1994 tarihli ünlü yükseköğretim raporunda ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ile yüksek öğrenimdeki kurumsal çeşitlenme düzeyi arasındaki pozitif ve güçlü ilişkiye dikkat çekiliyordu. Rapora göre, alt gelir grubu ülkelerin % 61'inde yükseköğretim sistemi kamu üniversitesi temeline sahipken, bu oran orta ve yüksek gelir dilimindeki ülkelerde % 15'tir. Üst gelir dilimindeki ülkelerin % 54'ü "farklılaşmış kamu" sistemine, % 31'i ise kamu ve özel kurumların farklılaşmış sistemine sahip görünmektedir (World Bank, 1994: 29-30). Türkiye'de ise güçlü savunucuları olmakla birlikte, kurumsal çeşitlenmenin yolunu açacak yasa bir türlü çıkmadı; böylece, üçüncü basamak da denilen, ortaöğretim sonrası öğretim alanı üniversite örgütlenmesi içine sıkıştırıldı.

Derece (ön-lisans, lisans ve lisans üstü) vermek zorunda olan ve bünyesinde en az iki fakülteyi barındırması gereken üniversite formu, dünyada yaygınlaşan ticarileşmiş üçüncü basamak özel eğitim kurumlarının ideal formu değildir. Bu süreç, sınırlı programa sahip, derece verme zorunluluğu olmayan ve akademik takvimi sömestr esasına dayanmayan kurumlardan, ulus-aşırı faaliyet gösteren dev örgütlenmelere uzanan bir çeşitlilik içinde yaşanmaktadır. Gürüz'ün hazırlığı yasalaşmış olsaydı, başta dershane sektöründeki sermaye olmak üzere bu alana çok farklı kanallardan yatırımların yapılması beklenebilirdi. Söz konusu yasa taslağı YÖK'ün merkeziyetçi yapısını ufak rötuşlarla sürdürmeyi de öngörmekteydi. Özetle, kurumsal çeşitlenme ve kuralsızlaşmanın yerleştirilmesiyle üçüncü basamak eğitimi tümüyle bir piyasa malı haline getirecek olan bu yola Türkiye henüz girmedi. Ancak, bu fenalık kendisine başka bir yol buldu; üniversite formundaki ısrarla yaşanan kurumsal teklik sorunu, kurum içinde

---

8 Üstelik bugünkü AKP iktidarıyla talep-merkezli eğitim sistemi göstergelerindeki göreli düşük performans giderilebilir ve diğer örneklerde görüldüğü gibi kısa zamanda çok yol alınabilir. Başbakan Tayyip Erdoğan'ın devletin eğitimden çekilmesi gerektiği şeklindeki açık beyanı, bunun güçlü bir olasılık olduğunu göstermektedir.

9 Tasarı yasalaşmadı ama kamu üniversitelerinin özelleştirilmesine temel teşkil eden maddelerinin bir çoğu YÖK genelgeleri şeklinde kendisine uygulama alanı buldu.

işlevsel çeşitliliğe gidilmek suretiyle aşılmaya çalışıldı. Küresel rekabetçi eğitim projesini uygulamakta kararlı olan Gürüz başkanlığındaki YÖK, bu amaçla birçok düzenleme yaptı: Meslek yüksek okullarının yaygınlaştırılması, ikinci öğretim, yaz okulu, sertifika programları, tezsiz yüksek lisans gibi uygulamalar büyük bir hızla üniversite sistemine yerleşti. Paralı öğretime geçiş anlamına gelen bu uygulamaların tamamı, taşra ve metropollerin kitlesel öğretim yapan üniversitelerinde uygulamaya konurken, araştırma üniversitesi kulvarında ilerleyen yerleşik üniversitelerde ise, bunlara ilave olarak, üniversite-sanayi işbirliği esprisi çerçevesinde teknoparkların kurulması, projeciliğin yaygınlaştırılması,[10] kampüslerin ticarileştirilmesi gibi unsurlar gündeme geldi. Üniversite bünyesinde gerçekleşen işlevsel çeşitlenme stratejisi kamu üniversitelerinin özelleştirilmesi şeklindeki asli planın bir parçası olarak, kamu üniversitelerinin çöküşüne çok yönlü olarak ivme kazandırdı.

Kurumsal teklik-işlevsel çeşitlilik stratejisi, yükseköğretimdeki özel girişimleri de etkilemiştir. Her şeyden önce sadece "özel üniversiteden" söz ediyoruz, "üçüncü basamaktaki özel kurumlar" demiyoruz. Sözü edilen üniversite hacmindeki bir kurumsallaşma olunca, diğer ülke örneklerine kıyasla bu "piyasadaki" özel kurum sayısının sınırlı kalması da anlaşılır olmaktadır. Üniversite formundaki özel kurumlaşma kendisine mekân olarak metropol kentleri tutmuştur. 24 özel üniversiteden faal olan 22'sinin mekân seçimine bakıldığında, tamamına yakınının İstanbul (14) ve Ankara'da (5) faaliyet gösterdiği görülmektedir. Geri kalan 3 özel üniversitenin 2'si İzmir'de, 1'i de özel kolej deneyimi çok eski yıllara dayanan Tarsus'tadır.

Mekânsal toplulaşma eğilimine özel üniversiteler arasında gözlenen büyük iç farklılaşma eğilimi eşlik etmektedir. Bir yanda seçicilik ve seçkinlik iddiası taşıyan az sayıda üniversite, diğer yanda bilgiyi enformasyona, eğitimi mesleki ve teknik beceri edindirmeye indirgeyen ve yukarda sözü edilen işlevsel çeşitliliği gerçekleştirmeye yönelen üniversiteler yer almaktadır. İkinci grupta yer alan özel üniversiteler, dünyadaki benzerleri gibi orta yaş grubuna yönelerek müşteri-öğrenci profilini çeşitlendirmeye özel bir gayret göstermektedir. Özel üniversiteler arasındaki bu kutuplaşma, henüz Gürüz başkanlığındaki YÖK'ün kamu üniversitelerine yerleştirmeye çalıştığı gibi kompartımanlaşmaya benzememektedir.[11] İlerde de değinileceği gibi araştırma yönelimi seçkinlik iddiasındaki özel üniversitelerde (henüz) başat bir eğilim değildir. Özetle, özel üniversiteler arasında, kısa zaman dilimi içinde birinci, ikinci ve hatta üçüncü lig bile kurulmuş durumdadır. Örneğin bir tarafta kütüphanesinde 350 bin ba-

10 Projeciliği, bir araştırma sorunsalının, finanse edilebilir bir proje diline aktarılabildiği ölçüde araştırılabilmesi durumu olarak tanımlıyorum.

11 YÖK'ün adım adım yerleştirmeye çalıştığı bu sisteme göre, bir yanda araştırma yapan az sayıda seçkin üniversite, diğer yanda ise işi öğretim olan çok sayıda kitle üniversitesi olacaktır. Bu zincirin en son halkasında yer alan meslek yüksek okulları ise, ufku teknikerlikle sınırlandırılmış emekçi sınıfların çocuklarına yakın duracaktır.

sılı kitabı barındıran, diğer tarafta "kütüphanemizde 1000 kadar kitap mevcuttur" ibaresine yer veren özel üniversitelerimiz mevcuttur. Bununla birlikte, talep-merkezli bir üniversite modelinin temel unsurları bakımından aralarındaki benzerlikler farklılıklardan daha fazladır. Eğretilemeyi sürdürecek olursak, sonuç olarak her üç ligde de top oynanmaktadır. Şimdi, özel üniversitelerin öğretim kalıp ve kapasitelerine yönelerek bu gözlemin kanıtlarını sergilemeye çalışacağım.

Piyasa yönlendirmeli öğretim yapısı

Özel üniversitelerde öğretim yapısının profilini çıkarmaya yönelirken, çalışmayı dört yıllık fakültelerdeki lisans programlarıyla sınırlandırdım. Sertifika ve meslek yüksek okullarındaki programlarla ilgilenmedim; bunlar zaten, varlıkları gereği piyasanın talep ettiği mesleki ve teknik becerileri verme iddiasındaki programlardır. Lisans üstü dereceler veren programlara gelince, Tablo 1'de de görüldüğü gibi özel üniversitelerin asıl yoğunlaştıkları alan lisans eğitimidir. Bir üniversitenin araştırma yönelimi bakımından doktora programının varlığı önemli bir göstergedir; bu programa sahip olan üniversite sayısı 8 ise de bunların sadece üçünde (Başkent, Bilkent ve Sabancı) doktora programının belli bir düzeye eriştiğinden söz edilebilir. Özel üniversitelerin tümü baz alındığında üniversite başına 2 doktora programının bile düşmediği görülmektedir. Yüksek lisans (master) programında ise kısmi bir yoğunlaşma göze çarpmaktadır. Burada küçük bir parantez açıp, özel üniversitelerin kuruluş yasası ve ilgili yönetmeliklerden kaynaklanan zorunluluklara değinmek anlamlı olacaktır. Öncelikle özel üniversite, en az iki fakülteyi bünyesinde barındırmak durumundadır. Tablo 1'den de izleneceği gibi özel üniversiteler, yaklaşık 5 fakülte ortalamasına sahiptir. İkinci olarak, özel üniversite bütçesinin kamu tarafından hangi oranda destekleneceği belirli koşullara bağlıdır. Üst limit, üniversite bütçesinin % 45'idir; bu düzeydeki kamu desteği için aralarında; lisans üstü program sayısı, burslu öğrenci kontenjanı, öğrenci-öğretim üyesi oranı, öğretim elemanlarının SCI ve SSCI'ce taranan dergilerdeki yayın sayısı gibi bir dizi kriterin karşılanması gerekmektedir. Lisans üstü program kriterinin, esas olarak yüksek lisans programlarının açılmasıyla karşılandığı, benzer ilginin doktoraya gösterilmediği anlaşılmaktadır. Öte yandan özellikle profesyonel meslek gruplarında mümkünse tezsiz yüksek lisans yapmak yönünde önemli bir talebin mevcut olduğu bilinmektedir. Özetle, sınırlı verilerle bile özel üniversitelerin öğretim yapısını çözümlemek için sadece lisans programına bakmanın önemli bir eksiklik yaratmayacağı söylenebilir.

Üniversitelerin fakülte ve bölüm büyüklükleri hakkında genel bir izlenim edinmek için Tablo 1'de gerekli verilerin mevcut olduğu görülecektir. 22 özel üniversite bünyesinde yer alan 106 fakültede toplam 300 lisans programı yürü-

TABLO 1
Özel Üniversitelerin (n.22) Lisans ve Üstü Öğretim Kapasitelerine İlişkin Bazı Göstergeler

	Örgütsel kapasite (2003-2004)				*Öğretim elemanı sayıları*				
					2001-2002 dönemi[2]				
Üniversiteler[1]	*Fakülte sayısı*	*Bölüm (lisans) sayısı*	*Y. lisans (master) sayısı*	*Doktora sayısı*	*Öğretim üyesi*	*Araş. gör.*	*Öğretim görevlisi*	*Toplam*	*2003-2004 dönemi*[3]
Bilkent	9	19	18	15	244	1	464	709	1010
Başkent	10	28	12	7	184	164	89	437	673
Yeditepe	10	25	19	1	115	123	74	312	332
Fatih	4	15	17	yok	91	56	62	209	134
Kültür	5	15	15	1	76	27	58	161	212
Sabancı	3	12	12	8	76	-	40	116	128
Bilgi	4	23	9	1	70	104	233	407	420
Maltepe	7	14	6	yok	67	55	14	136	228
Koç	3	13	6	1	66	-	10	76	207
Kadir Has	4	16	10	yok	61	48	42	151	128
Çankaya	4	11	8	yok	59	44	33	136	-
Atılım	3	14	7	yok	48	14	21	83	188
Bahçeşehir	6	14	4	yok	45	30	36	111	-
Beykent	4	14	7	yok	42	14	54	110	104
Doğuş	3	9	7	yok	40	15	14	69	89
Haliç	4	9	4	yok	39	17	20	76	111
Işık	3	11	5	3	28	1	50	79	113
İstanbul Ticaret	5	11	6	yok	26	1	9	36	83
Çağ	4	7	yok	yok	21	1	10	32	-
İzmir Ekonomi	3	9	4	yok	13	5	1	19	50
Ufuk	5	5	yok	yok	-	-	-	-	61
Yaşar	3	6	yok	yok	-	-	-	-	15
Genel toplam	106	300	176	37	1411	720	1334	3465	4286

1 Özel üniversiteler öğretim üyesi sayısındaki azalan sıraya göre dizilmiştir.
2 2001-2002 öğrenim dönemine ait bu resmî veriler YÖK (2003)'ün daha geniş bilgi içeren serilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.
3 2003-2004 yılına ait resmî olmayan bu veriler her bir üniversitenin web-sayfasından fakülte ve bölümlerin akademik personelle ilgili bilgilerine ulaşılarak hesaplanmış; yarı-zamanlı öğretim elemanları -bu bilginin mevcut olduğu durumlarda- hesaplama dışı tutulmuştur.

tülmektedir. Özel üniversitelerin tamamında istihdam edilen öğretim elemanı sayısı 2001-2002 dönemi itibariyle 3,465'tdir,[12] okutman, çevirmen ve uzman gibi statülerde çalışanlar bu rakama dahil olmadığı gibi araştırma görevlisi sü-

12 Tablo 1'de 2003-2004 yılına ait öğretim elemanı sayılarına da yer verilmiştir. Hemen fark edileceği gibi, hem üniversiteler hem de genel toplam arasında belirgin farklar mevcuttur. Bu farkın pek çok nedeni olabilir. Öncelikle, doğal olarak bir yıl içinde bünyeye yeni öğretim elemanları dahil edilmiş olabilir. Ek olarak, farkın oluşmasında, yeni seriyi hazırlarken izlemiş olduğum yöntemin katkısı da büyük olasılıkla az olmamıştır. Her üniversitenin web sayfası 2003'ün Temmuz 20 ve Ağustos 10 tarihleri arasında ziyaret edilmiş; buradan fakülte ve bölüm sayfalarındaki akademik personel bilgilerine erişilmiştir. Üniversite adaylarının tercih dönemi olduğundan özel üniversite web sayfalarının güncelliği gibi bir sorunla karşılaşılmamıştır. Buradaki rakamlara, çoğu durumda öğretim elemanlarının tek tek sayılmasıyla ulaşılmıştır. Yarı-zamanlı öğretim elemanları -bu bilginin mevcut olduğu durumlarda- hesaplama dışı tutulmuş, araştırma görevlileri hesaba dahil edilmiştir. Bilkent, Sabancı ve Koç gibi üniversitelerde gözlenen farklılık büyük olasılıkla buradan kaynaklanmış olabilir. Bunca emeğe karşın, okuyucunun 2003-2004 sütununda yer alan rakamlara pek itibar etmemesini öneririm. Nitekim, yazının ilgili yerlerinde ben de öyle yaptım ve YÖK'ün 2001-2002 verileriyle yetindim.

tununda yer alan veriler de şüpheyle karşılanmalıdır.

Bilkent, Koç, Sabancı gibi seçkinci özel üniversitelerin YÖK'e yaptıkları bildirimde araştırma görevlisi sütununu boş bıraktıkları anlaşılıyor. Oysa bu üniversitelerde, özel bir burs türü olan asistanlık, lisans üstü programdaki öğrenciler arasından seçilerek verilmektedir ve bu kapsamdaki asistan sayısının diğer özel üniversiteler kadar ve hatta onlardan daha fazla olduğu bilinmektedir. Burslu bir öğrencilik statüsü olarak asistanlığın, akademi mesleğinin bir ilk basamağı ya da fideliği özelliği taşımaması özel üniversitelerin doğaları gereğidir. Kaldı ki, yerleşik kamu üniversitelerinin yakından tanıdığı, bir zamanların "güçlü asistanlık" kurumu, YÖK tarafından ardı ardına indirilen darbelerle üniversite sisteminden tasfiye edilmiş durumdadır. Birçok tasfiyeye tanıklık eden üniversite tarihimiz ilk kez bir kurumun tasfiyesiyle karşılaşmıştır. Asistanlığın; lisans üstü öğrenciliğin proleterleştirilmesi olarak da nitelenen burslu öğrencilik statüsüne indirgenmiş olması, görüldüğü gibi, özelleşme sürecindeki kamu üniversiteleri ile özel üniversiteleri buluşturan bir noktadır.

Özel üniversitelerdeki toplam öğretim elemanı sayısına yeniden dönecek olursak, bu sayı yerleşik bir kamu üniversitesindeki toplam öğretim elemanı sayısı kadar (örneğin, Ankara Üniversitesi: 3,709) ya da ondan daha azdır (örneğin, Istanbul Üniversitesi: 5,000).[13] Dünyadaki örneklerine benzer olarak kısmi-zamanlı akademik personel istihdamının özel üniversitelerde son derece yaygın olduğu da unutulmamalıdır. Akademik personelin kadro dağılımına bakıldığında, öğretim üyelerinin akademik personel içindeki ağırlığı % 40,7, profesörlerin ağırlığı ise % 16,5'tir. Yukarıdaki tabloda yer almayan bir değişken açısından bu dağılıma bakıldığında, kadın öğretim elemanlarının toplam içindeki payları % 40'lar civarındadır. Bu oran, öğretim üyeleri içinde % 28'e inmektedir. Kadroların cinsiyet dağılımı söz konusu olduğunda, bekleneceği gibi profesörlük kadrosu içinde kadın akademisyen oranı % 17'lere kadar gerilemekte, sıra öğretim ve araştırma görevlilerine gelince tablo hızla değişerek, sırasıyla % 49 ve % 53'e ulaşmakta, uzman ve okutman gibi kadrolarda daha da yüksek seviyelere çıkmaktadır. Sayıları itibariyle Türkiye'deki üniversitelerin % 30'unu teşkil eden özel üniversiteler, Tablo 1'de yer alan kriterler bakımından üniversite sistemi içinde % 5-7 aralığında dolaşan bir ağırlığa sahiptir.

Lisans programı ve öğretim elemanı sayılarıyla kendi içinde farklı büyüklüklere sahip olan özel üniversitelere, şimdi de öğretim yapıları itibariyle sergiledikleri benzerlikler açısından bakalım. Hemen dikkati çeken ortak özelliklerden biri öğrenim dili konusundaki tercihleridir. Özel üniversiteler büyük bir çoğunlukla

---

13 Özel üniversitelerde öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı, birkaç istisna dışında Türkiye ortalamasının (30 öğrenci) altındadır. Bunun bir nedeni öğrenci kontenjanının istenilen düzeyde dolmamasıdır. Örneğin, 2002-2003 öğretim döneminde özel üniversite kontenjanları % 30 oranında boş kalmıştır (*Cumhuriyet*, 23 Haziran 2003: 6). Dolayısıyla, bu durum, örneğin öğretim üyesi başına 2 öğrencinin düştüğü İstanbul Ticaret Üniversitesi açısından bir övünç vesilesi olmasa gerektir.

İngilizce dilinde öğretim yapmaktadır (% 77,3). Türkçe öğretim yapan kurumlar da (% 22,7) tanıtımlarında İngilizce diline verdikleri büyük önemden ve bu amaçla hizmet veren İngilizce hazırlık okullarından uzun uzun söz etmektedir.

Çoğunlukla yabancı dilde öğretim yapılan bu lisans programlarının ne olduğu ve hangi alanlarda yoğunlaştığı sorusuna verilecek yanıtlar, bu kurumların üniversite sistemi içindeki yerlerini tayin bakımından önemli ipuçları sunacaktır. Bu konuda da önce yasal zorunlulukları hatırlamakta yarar var: YÖK'ün çıkardığı Vakıf Yükseköğretim Kurumları Yönetmeliği'nin "kuruluşta aranacak şartlar" başlığı altında, özel üniversitenin; "en az iki fakülteden oluşması, bu fakültelerin bünyelerinde fen ve edebiyat alanları ile ilgili eğitim programlarının mevcut olması, fen ve edebiyat programlarının üniversitenin ilk açılacak eğitim programları arasında yer alması ve üniversitenin eğitim-öğretime başlayacağı yıl bu programlara öğrenci alınacağının taahhüt edilmesi" ifadeleri yer almaktadır. Özel üniversitelerde bilim dallarına/alanlarına göre hangi programların/bölümlerin hangi oranda yer aldıklarını gösteren Tablo 2 incelendiğinde de görülecektir ki, her ne kadar fen-edebiyat fakültesinin varlığını yasa belirlemişse de, bu fakülte bünyesinde hangi programların/bölümlerin yer alacağını, tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi, büyük ölçüde piyasa sinyalleri tayin etmiştir.[14]

Tablo 2'ye temel teşkil eden 21 özel üniversitede, 80'i aşkın farklı lisans programının olduğu görülmektedir.[15] Bu üniversitelerin fakülte ve bölüm oluşumlarında, kamu üniversitelerinden alışık olduğumuz tarzda ve düzeyde bir yaygınlaşma ve çeşitlenme eğilimi söz konusu değildir.[16] Tersine, üniversite bazında fakültelerden bölümlere gidildikçe artan bir yoğunlaşma mevcuttur. Örnek vermek gerekirse, ilk göze çarpanlardan orman, ziraat ve veterinerlik, fakülte (bilim dalı) düzeyinde hiç ilgi gösterilmeyenler arasındadır. Birbirinden farklı 80'i aşkın bölümde lisans derecesi veriliyor olmasını, çeşitlilik göstergesi olarak yorumlamak yanıltıcı olur. Zira, 86 çeşit lisans programından 42'si, sadece bir bölümden ibarettir; bir başka ifade ile, 21 özel üniversitenin 20'si, aralarında çevre mühendisliği, antropoloji, coğrafya, biyoloji ve Türkçe öğretmen-

---

14 Üniversite sistemindeki hâkim eğilim düşünüldüğünde, bu durumu da işin doğası olarak görmek gerekir. Nitekim Weiler de "Avrupa'da yüksek öğrenim yeni bir yüzyıla girerken, yeni bir oyun keşfediliyor: Piyasa" dedikten sonra, bu oyunun algılanışı hakkında şunları söylemektedir: "Bazıları bu oyuna 'kuralsızlaşma' diyor, bazıları muazzam bir özerklik ve mali şeffaflık bileşeninden söz ediyor, bazıları girdi kontrolünden çıktı kontrolüne kayışla adlandırıyor, bazıları da buna basitçe 'yükten kaçış' adını veriyor" (Weiler, 2000: 333).

15 Tablo 2'de, 21 özel üniversitede fakülte düzeyine denk düşen toplam 11 bilim dalı, 86 farklı lisans programı ve bu programlarda lisans derecesi veren 300 bölüm yer almaktadır. Hemen fark edileceği gibi bilim dalı ve lisans programı sayıları farklı tasnif kriterleri uygulandığında değişebilir. Örneğin mevcut tabloda fen bilimleri, temel ve uygulamalı şeklinde ikiye ayrılırken, aynı ayrıma sosyal bilimlerde gidilmemiştir. Bölüm yoğunlaşmasının arttığı bilim dallarını ayırmaya, yoğunlaşmanın az olduğu alanlarda da uygun birleştirmelere gitmeye dikkat gösterilmiştir. Yine de, bilim dalı tasnifinin öğretim elemanlığı geçmişi 7-8 yılı ancak bulan bir sosyolog tarafından yapıldığını okuyucu hatırda tutmalıdır.

16 Örneğin Ankara Üniversitesi'nde 15 fakültede 100'ü aşkın lisans programı mevcuttur.

TABLO 2
Özel Üniversitelerde (n=21) Bilim Dallarına Göre Lisans Programlarının Dağılımı (2003-2004)

Lisans Programı / Bölümü	*Sayı*
Uygulamalı (Mühendislik) Fen Bilimleri	
Bilgisayar Müh.	21
Endüstri Müh.	14
Elektrik-Elektronik Müh.	11
Makine Müh.	3
İnşaat Müh.	2
Kimya Müh.	2
Mekatronik Müh.	2
Moleküler Biyoloji ve Genetik	2
Telekomünikasyon Müh.	2
Üretim Sistemleri Müh.	2
Yönetim Bilişim Sistemleri	2
Medya ve İletişim Sistemleri	2
Biyoloji Bilimleri ve Biyomüh.	1
Biyomedikal Müh.	1
Çevre Müh.	1
Malzeme Bilimi ve Müh.	1
Mikroelektronik Müh.	1
Sistem Müh.	1
Yazılım Müh.	1
Enformasyon Teknolojileri	1
Toplam Bölüm	73
Temel ve Uygulamalı Sosyal Bilimler	
Ekonomi	18
Uluslararası İlişkiler	15
Psikoloji	6
Tarih	4
Siyaset Bilimi ve Kamu Yön.	5
Sosyoloji	2
Felsefe	2
Toplumsal ve Siyasal Bilimler	1
Antropoloji	1
Kültürel Etütler	1
Coğrafya	1
Sosyal Hizmetler	1
Avrupa Birliği İlişkileri	1
Toplam Bölüm	58
İşletme ve Finans	
İşletme	21
Turizm İşletmeciliği	5
Uluslararası Ticaret ve Finans	7
Bankacılık ve Finans	1
Finans Matematiği	1
Bilgi ve Belge Yönetimi	1
Toplam Bölüm	36
Güzel Sanatlar ve Tasarım	
Görsel İletişim Tasarımı	9
Grafik Tasarımı	4
Güzel Sanatlar	3
Müzik	3
Gösteri Sanatları Yönetimi	2
Arkeoloji ve Sanat Tarihi	1
Oyunculuk	1
Tiyatro	1
Tekstil Tasarım	1
Moda Tasarımı	1
Toplam Bölüm	26

Lisans Programı / Bölümü	*Sayı*
Temel Fen Bilimleri	
Matematik	10
Fizik	5
İstatistik	4
Kimya	3
Biyoloji	1
Toplam Bölüm	23
Dil & Edebiyat	
İngiliz Dili ve Edebiyatı	8
Amerikan Kültürü ve Edebiyatı	5
Türk Dili ve Edebiyatı	4
Çin Dili ve Edebiyatı	1
İspanyol Dili ve Edebiyatı	1
Rus Dili ve Edebiyatı	1
Karşılaştırmalı Edebiyat	1
Mütercim -Tercümanlık	1
Toplam Bölüm	22
İletişim	
Halkla İlişkiler	8
Sinema -Televizyon	3
Reklamcılık	2
Fotoğraf ve Video	1
Gazetecilik	1
Televizyon Gazeteciliği	1
Toplam Bölüm	16
Mimarlık	
İç Mimarlık	6
Mimarlık	6
Peyzaj Mimarisi	2
Toplam Bölüm	14
Hukuk	
Hukuk Fakültesi	13
Toplam Fakülte	13
Sağlık	
Tıp Fakültesi	5
Eczacılık Fakültesi	1
Diş Hekimliği Fakültesi	1
Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon	1
Beslenme ve Diyetetik	1
Hemşirelik ve Sağlık Hiz.	1
Sağlık Kurumları İşletmeciliği	1
Toplam Bölüm	11
Eğitim & Öğretmenlik	
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretm.	2
İngilizce Öğretm	2
İlköğretim Matematik Öğretm	1
Okulöncesi Öğretm	1
Sınıf Öğretm	1
Türkçe Öğretm	1
Toplam Bölüm	8
Toplam Lisans Programı	***300***

liği gibi bölümlerin yer aldığı 42 lisans programından mahrumdur. 21 özel üniversitenin tamamında da var olan sadece iki lisans programı mevcuttur; bilgisayar mühendisliği ve işletme. 21 özel üniversite toplamında sayıları 10 ve üzerinde olan lisans programı sadece 7 adettir; yukarıdaki ikiliyi, iktisat (18), uluslararası ilişkiler (15), endüstri mühendisliği (14), hukuk (13), makine mühendisliği (11) ve matematik (10) izlemektedir.

Piyasa-yönlendirmeli yükseköğretim modelinin bilim pratiği üzerindeki etkileri hakkında yapılan tartışmalar kimi sonuçlara ulaşmış, kısa erimli araştırmaların uzun erimli araştırmalara, uygulamalı bilimlerin temel bilimlere, teknobilimlerin diğer mühendisliklere, fen bilimlerin sosyal bilimlere büyük bir üstünlük sağladığı ve değersizleştirdiği yönünde genel bir fikir birliği oluşmuştur. Üniversitenin kıyısından-köşesinden geçenlerin bile tekil ve dağınık gözlemlerle ulaşacağı netlikteki bu gelişmeler, Tablo 2'den izleneceği gibi özel üniversitelerin oluşumda en berrak ifadelerine kavuşmuş durumdadır.

Lisans derecesi veren bölümlerin _'ünün uygulamalı fen bilimlerinde (mühendislik) toplanmış olması bunun en belirgin kanıtıdır. İkinci büyük öbeği oluşturan temel ve uygulamalı sosyal bilimlerin iç dağılımı da aynı olguya işaret etmektedir. Neo-klasik öncüllerle matematikselleşmiş bir disipline indirgenmiş durumdaki iktisadın bu alan içindeki başat konumu şaşırtıcı olmasa gerektir. Yukarıdaki tabloyu, piyasa sinyallerine göre hareket eden bir üniversitenin, akademik örgütlenmesini kısa erimli çıkarlara yönlendirdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirmek sanırım yanlış olmaz. Özel üniversitelerin büyük çoğunluğu, 1994 ve 1997 krizleri yaşanmadan -Bilkent örneğinde olduğu gibi- 1980'lerin ortalarında kurulmuş olsaydı, muhtemelen en yaygın programlar arasında, bankacılık, gazetecilik, reklamcılık gibi bugün ancak bir iki üniversitede kendisine yer verilen programlar bulunacaktı.[17] Eğer bu retrospektif değerlendirmede bir gerçeklik payı varsa, hatırı sayılır bir emeğin ürünü olan yukarıdaki tablonun pek de uzun ömürlü (!) olmayacağı, üç-beş senede bir güncellenmesi gerekeceği öngörülebilir.

Özel üniversitelerdeki akademik örgütlenmenin çapı ve niteliğine değindikten sonra, talep-merkezli üniversite modelinin odağında yer alan aktöre, öğrencilere geçebiliriz.

Öğrenciler ve özel üniversite piyasası

Üniversite öğrencilerinin yakın siyasi tarihimizdeki önemleri düşünüldüğünde, son yirmi yıldır bu toplumsal grupta yaşanan çok yönlü değişimin izini sü-

17 Böyle bir durum iyi ki de olmadı; zira, öğrenci talebinin hızla düşmesine paralel olarak işlevsizleşen bölümlere özel üniversitelerde ne olacağını tahmin etmek zor değil. Gerçi, hipotetik olsa da kestirme sonuçlara gitmek yanlış olabilir; zira, bu satırların yazarının ait olduğu disipline (sosyoloji) sadece iki özel üniversitenin itibar etmiş olması, bu aktörlerin kısa amaçlı çıkarlarla davrandığı şeklindeki tespite şüphe düşürecek bir durum olarak da görülebilir!...

ren çalışmaların azlığı, sosyal bilim-sosyal gerçeklik ilişkisinin, aslında bir ilişkisizlik halini aldığını düşündürtmektedir. Özel üniversite öğrencileri ise, farklı bir öğrencilik deneyimine sahip yeni bir toplumsal grup olarak özel bir ilgiyi hak etmektedir. Özelleştirme yolunda hızla ilerleyen kamu üniversitelerindeki öğrencilik deneyimi ile özel üniversite deneyimi arasındaki benzerliklerin yıllar içinde artmaya başladığı düşünülse de, hâlâ yolun çok başında olduğumuz söylenebilir. Gerçi, özelleştirme yolundaki en kritik adımı atma yönünde YÖK başkanlığındaki rektörler heyeti geçtiğimiz yıllarda kimi yasa girişimlerinde bulunmuştur. Hatırlanacağı gibi, YÖK, öğrenci harçlarını "öğrenci başına cari hizmet ödeneğinin yarısı" seviyesine çekmek ve bu yüksek bedelin hemen tahsili yerine öğrencilerin borçlandırılmasını sağlayacak bir sistemi yerleştirmek istemiştir.[18] Yerleştirilmek istenen bu sistem, Amerika'da 1980'de çıkartılan ve "akademik kapitalizmin" kurumsallaşmasının yasası olarak görülen Bayh-Dole Yasasında öngörülen sistemdir.[19]

Bu bölümdeki bulgu ve değerlendirmeler, ne yazık ki, özel üniversite öğrencilerini yaşadıkları ayırt edici öğrencilik deneyimi içinde kavramaktan uzak olacaktır. Ve yine ne yazık ki, buradaki varlıkları, özel üniversite kurumunun merceğinden göründüğü biçimiyle, nicelikleriyle bir "girdi", ödentileriyle de bir "müşteri" düzeyini aşamayacaktır. Bu görüntünün ayrıntılı dökümünü Tablo 3'ten izlemek mümkündür.

2002 tarihli resmî verilere göre, 20 özel üniversiteye kayıtlı ön-lisans ve lisans öğrenci sayısı 49,510 kadardır (YÖK, 2003: 47). Bir önceki yıla göre öğrenci sayısında yaklaşık % 8'lik bir büyümeyi gerçekleştiren özel üniversitelerin örgün öğretimdeki toplam lisans ve ön-lisans öğrencileri içindeki payı % 5'e yakındır. Bu çalışma, lisans programlarına odaklandığı için, akçalı değerlendirmelerin de kendisini lisans öğrencileri ile sınırlandırması anlamlı olacaktır.

YÖK'ün devlet ve özel üniversiteleri için verdiği 2001-2002 dönemi ayrıntılı öğrenci dağılımı tablosu temel alınarak yapılan hesaplamaya göre, 22 özel üniversite için, (2002-2003 döneminde yeni kayıt yaptıranlar ve mezun olanlar dışarıda tutulduğunda)[20] kayıtlı lisans öğrenci sayısı 48,340'dır. Hesaplarımızdaki kimi eksiklikleri ve bu yıl yeni kayıt olacakları da hesaba kattığımızda, 2003-2004 öğretim döneminde, özel üniversitelerdeki lisans öğrenci sayısının

18 Anthony Giddens (2002), "üçüncü bir yol var" diyerek bu sistemi İngiltere'ye önermektedir. Giddens'a göre, çıkmazı işaret eden diğer iki yoldan ilki devlet desteğinin azaltılması, diğeri de harçların hızla artmasıdır.

19 Bayh-Dole Yasasının Amerika'daki sonuçları hakkında bkz. Slaughter (1998). Slaughter, burs sistemindeki bu değişimin, yüksek harç-yüksek borç politikasıyla birlikte işlemeye başladığını ve bunun sonucu olarak sosyal sınıflara göre önemli bir kutuplaşmanın yaşandığını belirterek, emekçi sınıflardan gelenlerin düşük maliyetli cemaat fakültelerine yöneldiğini, prestijli üniversitelerin ise zengin çocuklarının mekânı olmayı sürdürdüğünü söylemektedir.

20 Zira bu veri seti YÖK istatistiklerine henüz yansımamıştır. Web sayfalarında öğrenci sayılarına yer veren özel üniversite sayısı 10'dur. Bu sayının programlara dağılımını veren ise sadece 3 üniversitedir. Dolayısıyla öğrenci sayıları değişkeni için YÖK'ün verileriyle sınırlı bir analiz kaçınılmaz olmuştur.

TABLO 3
Özel Üniversitelerde (n22) Lisans Öğrencileri ve Ödenti Miktarlarına İlişkin Bazı Göstergeler

					Öğrenci ödenti miktarı ($ bin)		
	(2003-2004) lisans öğrenci kontenjanı		*2001-2002 dönem sonu itibarıyla kayıtlı öğrenci sayısı*[1]	*Talep edilen öğrenci oranı %*[2]	*2001-2002 dönem sonu itibarıyla edinilen tahmini gelir*[3]	*Yeni kayıtlardan (2003-2004) beklenen gelir*[4]	*Kütüphane kitap adedi (bin)*[5]
Üniversite adı	*Toplam kontenjan*	*Burslu oranı (%)*					
Yeditepe	1,677	25.2	7,591	22.1	45,546	9,413	*bilgi yok*
Bilgi	1,462	13.1	6,809	21.5	46,301	10,795	*bilgi yok*
Bilkent	2,061	17.8	6,392	32.2	33,136	10,977	*340*
Başkent	1,480	11.9	3,931	37.6	15,724	6,520	*43*
Çankaya	665	18.8	3,291	20.2	13,812	2,833	*9*
Fatih	483	8.9	2,384	20.3	9,536	2,200	*42*
Kültür	1,046	12.5	2,013	52.0	11,044	6,275	*bilgi yok*
Koç	650	20.6	1,821	35.7	17,118	6,063	*120*
Maltepe	715	10.5	1,680	42.6	13,440	6,400	*bilgi yok*
Işık	435	26.4	1,646	26.4	9,955	2,419	*bilgi yok*
Bahçeşehir	829	12.6	1,601	51.8	11,802	6,680	*36*
Doğuş	365	17.8	1,587	23.0	11,426	2,700	*16*
Beykent	667	5.1	1,522	43.8	6,444	3,350	*bilgi yok*
Atılım	630	11.6	1,434	43.9	6,310	3,064	*21*
Sabancı	550	35.6	1,235	44.5	10,374	3,717	*55*
Haliç	529	6.4	984	53.8	4,416	2,777	*11*
Kadir Has	755	10.5	981	77.0	5,510	4,746	*13*
Çağ	-	-	824	-	-	-	*bilgi yok*
İzmir Ekonomi	690	10.1	516	133.7	2,452	3,683	*bilgi yok*
İstanbul Ticaret	677	7.7	98	690.8	476	3,794	*10*
Ufuk	124	13.7	-	-	-	665	*1*
Yaşar	119	9.2	-	-	-	630	*bilgi yok*
Toplam	16,609	12.8	48,340	77.5	274,821	99,700	

1 Bu veri seti, özel üniversitelere kayıtlı toplam lisans öğrenci sayısını görmek amacıyla, şu basit yol izlenerek oluşturuldu: 2001-2002 döneminde yeni kayıt yaptıran lisans öğrencileri ile kayıtlı öğrenciler toplandı ve bu toplamdan aynı dönemin sonunda mezun olan lisans öğrencileri çıkanldı. 2002-2003 dönemine ait yeni kayıt yaptıran ve mezun olan lisans öğrencisi verileri elimizde olmadığı için hesaplamayı ilerletmek mümkün olmadı. Buradaki hesaplamalarda YÖK'ün 2001-2002 dönemi öğrenci istatistiklerinden yararlanılmıştır.

2 Bu sütundaki değerler, bu yıl ilan edilen lisans öğrenci kontenjanının mevcut kayıtlı öğrencilere oranıyla hesaplanmıştır. Ne var ki, mevcutlu sayısı, üstteki notta belirtildiği gibi eski tarihlidir. Bu da sütundaki oranları gerçekte olduğunda bir miktar daha yüksek göstermiştir.

3 Buradaki değerler, bu yıl ilan edilen % 8'lik KDVdahil lisans okul ücretleri ile üçüncü sütunda yer alan öğrenci sayısının -% 20'sinin burslu olduğu varsayılarak- çarpımı neticesinde elde edilmiştir. Bu tahmini hesaplamada, $ 1 = 1,400,000 TL. denkliği esas alınmıştır.

4 Bu sütun, lisans programlarında bu yıl ilan edilen paralı öğrenci kontenjanı ile bu yılki % 8 KDV'li okul ücretlerinin çarpımıyla oluşturulmuştur.

5 Üniversitelerin web sayfalarında tarama yapılarak elde edilen bu rakamlar özel üniversite kütüphanelerindeki matbu kitap sayısını göstermektedir. Kitap sayılarına erişilen ve erişilemeyen tüm özel üniversitelerin, öğrencilerine web ortamında on-line kütüphane hizmeti sunduklarını belirtmeliyim.

60,000 sınırlarında gezineceğini söylemek mümkündür. Bu rakamın, özel üniversitelerin mevcut kapasiteleriyle yakalamak istedikleri lisans öğrenci payının çok gerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 3'te "talep edilen öğrenci oranı" sütunu, beklentilerle gerçekleşenler arasındaki açı konusunda bir fikir vermek-

tedir. Özel üniversitelerin lisans programlarında, kaba bir hesapla 100,000 civarında bir öğrenci büyüklüğüne ulaşmayı hedeflediğini söylemek, sanırım yanlış olmaz. Bir başka ifade ile, bu üniversiteler, % 30-40 aralığında gezinen bir öğrenci açığıyla faaliyetlerini sürdürmektedir.

21 özel üniversitenin yeni dönem için ilan ettikleri lisans öğrenci kontenjanı, 16,609'dur (bkz. Tablo 3'ün ilk sütunu). Bu toplam kontenjanın ortalama % 13'ü bursludur. Burslu kontenjan ortalaması, devlet desteği almak için öngörülen alt sınırın (% 10) biraz üzerindedir. Burslu lisans öğrenci kontenjanı % 13'ün üzerinde yer alan 8 üniversite mevcuttur. Tablo 3'teki verilere bakıldığında, burslu oranı ile seçici ve seçkinci üniversite yönelimi arasında pozitif bir ilişkinin varlığı dikkat çekmektedir. Özel üniversite bahsinin geçtiği her durumda altı çizilerek belirtilen burs olanağının, üniversite sistemimiz içindeki ağırlığı hakkında bir fikir edinmek anlamlı olacaktır. Kamu kaynaklarından her yıl toplam bütçesinin % 45'ini aşmayacak ölçüde destek alması öngörülen özel üniversitelerin, kamuya sunduğu yıllık burs olanağı, örgün öğretimde lisans programına kayıt yaptıracak toplam öğrencilerin sadece % 1.4'üne karşılık gelmektedir.

Özel üniversitelerde yıllık lisans programı okul ücreti ortalaması (% 8 KDV dahil) 7,150 dolar[21] kadardır. Ödenti miktarları bakımından, özel üniversiteler arasında 5 binler ile 10 bin dolar sınırında gezinen bir kutuplaşma hemen göze çarpmaktadır. Üst sıralarda, genellikle seçkinlik iddiasındaki üniversitelerin yer alıyor olması beklentilere uygundur. Türkiye'de özel üniversitelerin lisans okul ücreti ortalaması, Amerika'daki ödenti yelpazesinin alt sıralarında yer alan ve genellikle devlet üniversitelerinden oluşan grupla benzeşmektedir.[22] Amerika'da 7 bin dolardan başlayan lisans derecesi okul ücreti, özel üniversitelerden oluşan diğer uçta 20 bin dolarlara kadar uzanmaktadır.

Tablo 3'te öğrenci ödentileri ile ilgili iki sütun yer almaktadır. Yeni öğretim dönemi (2003-2004) için paralı öğrenci kontenjanı bazında bir hesaplama yapıldığında, beklenen gelirin 100 milyon dolar civarında olduğu görülecektir. Bu miktarın, sadece lisans programına yapılacak yeni kayıtlardan beklendiğini hatırlatmalıyım. Bir önceki öğretim döneminde paralı lisans öğrencilerinin tümünden elde edilen gelirin ise gevşek bir hesaplamayla 275 milyon dolar seviyesinde olduğu tahmin edilebilir.[23] Genel bir izlenim edinmek açısından, paralı lisans öğrencilerine, ön ve yüksek lisans öğrencilerini de dahil ederek kaba bir hesap yaptığımızda, özel üniversitelerde öğrenci ödentilerine dayalı yükseköğretim piyasasının 500 milyon dolarlar seviyesinde gezindiğini söyle-

21 Dolar bazında yapılan hesaplamalarda 1 dolar= 1,400,000 TL denkliği esas almıştır. Dolar cinsinden ifade edilen okul ücretlerine % 8 KDV oranı da dahildir.

22 Amerika hakkındaki veriler için Alman Akademik Değişim Servisi'nin web sayfasından yararlandım. Bkz. http://www.daad.org/

23 Yeri gelmişken, kamu üniversitelerinde öğrenim gören 1,5 milyonu aşkın öğrenciden geçtiğimiz yıl alınan katkı payları toplamının 153 milyon dolar olduğunu belirtmeliyim.

yebiliriz.[24] Bu tahminin, geçerlilik derecesi ve karşılaştırmalı olarak nasıl bir büyüklüğe denk düştüğü gibi hususlar, bu piyasanın uzmanlarına kalsın,[25] ben, sergilemeye çalıştığım bu özellikler çerçevesinde, küresel rekabetçi üniversite sisteminin eleştirel bir değerlendirmesi ile yetineceğim.

Sonuç: Özel üniversitenin ötesinde...

Buraya kadar, bir tür 'sanal sörvey' yöntemi ile derlenen veriler ışığında, özel üniversite olgusu niceliksel bir analize tâbi tutuldu. Bu olgunun; "girişimci", "talep-merkezli", "piyasa-dostu" ya da "ticari" sıfatlarıyla tanımlanan yeni-liberal bir "yükseköğretim" projesi olduğu ve ancak piyasa dinamikleri içinde kavranabileceği vurgulandı. "Üçüncü basamak öğretim" denilerek iyice genişletilen "yükseköğretim piyasasına" rağmen, bu çalışma kendisini fakülte ve lisans düzeyi ile sınırladı. Bunun teorik ve ampirik nedenleri bulunuyor.

Ampirik gerekçeler üzerinde duruldu; küresel rekabetçi eğitim stratejinin vaazına ve bu vaazı yasa tasarısı haline getiren kamu otoritelerinin (YÖK'ten söz ediyorum) varlığına rağmen, Türkiye'de henüz "üçüncü basamak öğretim" piyasasında kurumsal çeşitliliğe gidilemedi; üniversite kurumunu, piyasa içindeki diğer kurumlardan biri kılarak 'şeyleştirecek' ve kavram olarak üniversiteyi değersizleştirecek bu süreç henüz yaşanmadı. Bunun yerine kurum içinde piyasayla entegre alanlarda işlevsel çeşitliliğe gidildi; ya da şimdilik bununla yetinildi. Ikinci ampirik gerekçe de bu noktayla ilgilidir; özel üniversiteler, en azından şimdilik, fakülte örgütlenmesi altında lisans programlarında yoğunlaşan bir akademik örgütlenmeye sahiptir. Tanıtımlarında seçtikleri kavramlarla "misyon ve vizyonlarını" tanımlarken de lisans derecesini ön plana çıkardıkları görülmektedir.

Teorik gerekçeler ise üniversite kavramına bakışımla ilgilidir: Öncelikle terim olarak üniversite, "fakülteler birliği" anlamına gelir; üniversitenin akademik yapısını ve işleyişini anlamak, fakültelere bakmayı gerektirir. İzi sürülecek temel soru, bilimsel bilginin hangi yapı ve süreçler içinde üretildiği ve yeniden üretildiğidir. Öğretim işlevi ile araştırma işlevi arasındaki ilişki ve denge nasıl kurulmuştur? Üniversite, bir "öğretim atölyesi" ya da bir "araştırma laboratuarı"ndan mı ibarettir? Bir toplumsal mekân olarak, temsil ettiği akademik kültürün özellikleri nelerdir? Kadın ve erkek öğrencilerin dünyayı ve kendilerini

---

24 Kaba hesaplamalara dayalı bu izlenimi yorumlamak bakımından, 2002 yılı için (1 $=1,400,000 TL) 52 devlet üniversitesinin, % 58'i bütçeden olmak üzere, toplam gelirinin yukarıdaki rakamın 6 katına denk olacak şekilde 3 milyar dolar olduğunu hatırlatmakta yarar olabilir. YÖK, (2003: 130).

25 Yine de, çalışma sırasında eriştiğim kimi büyüklüklerden söz etmek isterim: Örneğin, 10 yıl öncesi için Dünya Ticaret Örgütü'nün uluslararası eğitim piyasası büyüklüğü tahmini 27 milyar dolar seviyesindedir (McBurnie, 2002). Yükseköğretim sektöründe son yıllardaki gelişimiyle hızla ulus-aşırı bir ölçeğe sıçrayan Apollo Grubuna bağlı Phoenix Üniversitesi'nin 1997 yılı itibariyle net geliri 284 milyon dolardır (The Futures Project, 2000).

keşfetmelerine, bağımsız düşünme ve çalışma yetisi edinmelerine el veren değerlere sahip midir? Ürettiği bilgiyi insanlığın ortak haznesine akıtmakta ve kamusal kullanıma sunmakta mıdır? Çoğaltılabilecek bu soruların, dünya çapında tasfiye edilmekte olan bir üniversite anlayışını temsil ettiği açıktır. Üstelik bu çalışmanın konusunu oluşturan özel üniversite olgusu, söz konusu tasfiyenin en stratejik hamlelerinden birini oluşturmaktadır. Bu noktada, sorularla ele alınan olgu arasında bir uyumsuzluk olduğu ve doğru soruların sorulmadığı düşünülebilir. Oysa, birçok durumda, muzaffer bir biçimde yerleşmekte olan bir hâkim eğilime, tasfiyeye uğrayanların bulunduğu yerden bakmak, yaşanılan süreci bütünlüklü ve eleştirel bir bakış açısıyla kavramak bakımından son derece elverişli olabilir.

Bu bakış açısıyla, özel üniversite olgusunu, kendisine meşruiyet sağlayan argümanlarla birlikte değerlendirmek yararlı olacaktır. Küreselleşmenin kaçınılmazlığından, bir fırsatlar alanı olarak piyasanın sunduğu serbestiye uzanan genel argümanlara, taşıdığı tüm öneme rağmen burada değinmeyeceğim.[26] Küresel rekabetçi yükseköğretim modelinin, özel üniversitelerde cisimleştiğini düşündüğüm temel önemdeki argümanlarından üçü üzerinde duracağım.

İlk olarak, "teknolojinin eriştiği seviye gereği günümüzde temel ve uygulamalı bilimler ayırımı kalkmış, bilgi ve teknoloji, 'transfer bilimleri' adı verilen disiplinde temsil edildiği gibi iç içe geçmiş; metalaşan bu sarmal, piyasa aracılığıyla dolaşıma girmiştir" denmektedir.[27] İngiliz kültür tarihçisi Raymond Williams "her yeni teknoloji, zihinlere teknolojik determinizm bulaştırır" der. Yukarıdaki argümanlar, bulaşma sınırını aşan bir teknolojik determinizmle maluldür. Bunu bilginin bir 'meta' haline geldiği tespitinde daha açık görebiliriz. Örneğin, işgücü de bir metadır; ama *metalaştırılmış* bir metadır ve bize, yenilgilerin, uzlaşmaların, teslimiyet ve kazanımların olduğu bir toplumsal süreci işaret eder. Teknolojik determinist bakış açısı, "her beş tıp bilimcisinden birinin, mali çıkarlarını korumak maksadıyla araştırma sonuçlarının yayınını en az altı ay ertelemekte" (Lauterbach, 2002: 3) olduğu Amerika'da çareyi etik kurullarda arayacaktır. Bilgiye, *metalaştırılan* bir meta olarak bakıldığında ise, bütün dikkatler, bilginin küresel rekabetçi piyasadaki dolaşımına ve bu dolaşımı garanti altına alan fikri mülkiyet hakkına yönelecektir.

Özel üniversiteyi, metalaştırılmış bilgi tuğlalarıyla inşa edilmiş bir kurum olarak tasvir etmek yanlış olmaz. Bu özelliği gereği, rekabetçi piyasanın gerektirdiği örgütsel esnekliğe daha fazla sahiptir. Türkiye'deki özel üniversitelerin çoğunun büyük kapitalist şirketlerin ve ticaret odası gibi sermaye kuruluşları-

---

26 *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* dergisinin Mayıs 2002, 2 (1) sayısındaki makalelerin tamamına yakını, küresel süreçlerin eğitim üzerindeki etkilerini konu alan yerli ve yabancı katkılardan oluşuyor.

27 Bu tezlerin ayrıntısını merak edenlere TUBİTAK'ın bilim politikasıyla ilgili olarak 1990'lı yıllar boyunca yayımladığı eserleri öneririm.

nın vakıfları tarafından kurulduğunu biliyoruz. Bugünkü seviyeleri gereği "araştırma laboratuarından" ziyade, "öğretim atölyesi"ne daha çok benzeseler de, bilginin üretimini ve dolaşımını düzenleyen örgütlenmelere daha rahat uyum sağlayacakları öngörülebilir. Nitekim bu çalışmanın ortaya koyduğu en önemli bulgulardan biri, lisans programlarının belirlenmesinde, disipliner kriterlerden ziyade doğrudan piyasa sinyallerinin belirleyici olduğudur. Eğitim sektörü, bilindiği gibi, bir hizmet kolu olarak uluslararası serbest ticaret kapsamındadır. Başta Amerika olmak üzere, gelişmiş kapitalist ülkelerde, yüksek kâr oranlarıyla "yükseköğretim piyasasındaki" faaliyetlerini hızla ulus-ötesi ölçeğe taşıyan özel üniversiteler ortaya çıkmakta, küresel meta zinciri bilgi alanında da yerleşmektedir. Türkiye'deki özel üniversitelerin önemlice bir bölümü, altsözleşmeler ya da doğrudan satın alınmalar yoluyla yakın bir gelecekte, bu zincirin bir halkası durumuna gelebilir.

İkinci olarak; sürekli artan ve çeşitlenen talep karşısında kamu üniversitelerinin çaresiz kaldığı, bu uğurda kamu kaynaklarının heba edildiği; özel üniversitelerin ise aşırı öğrenci nüfusunu emerek kamu üniversitelerini rahatlatacağı, sağlıklı rekabet koşullarının oluşmasına katkı yapacağı söylenmektedir.[28] Yükseköğrenime olan talebin 1960'lardan itibaren dünya çapında hızlanarak arttığı bir gerçektir. Azgelişmiş ülkelerdeki büyük talep patlamasının 1970'i izleyen 10 yıl içinde gerçekleştiği, 1980'li yıllarla birlikte ise artış oranının yavaşlayarak gelişmiş kapitalist ülkeler seviyesinde devam ettiği görülmektedir (YÖK, 2002). Talep patlaması karşısında kamu üniversitelerinin büyük sıkıntılara girdiği de gerçektir. Fakat bu durum eşyanın tabiatı gereği değil, talebi karşılayacak oranda kamu kaynağının eğitime ayrılmamış olmasıyla ilişkilidir. Basitçe sorun, sınıfsal güç ilişkileriyle belirlenen bir bölüşüm sorunudur. Özel üniversite olgusunun sisteme dahil olarak kamunun yükünü çok boyutlu olarak hafifleteceği ise kurmacadan ibarettir. Bu çalışmada da gösterilmeye çalışıldığı gibi, dünya ve Türkiye deneyimleri bunun tam tersini söylemektedir. Bu tür iddiaların ana referans kaynağını teşkil eden Amerika'dan bir örnek vermek gerekirse; kamu ve özel kurumların birlikte yer aldığı Carnegie sınıflandırması içindeki 125 adet araştırma üniversitesinde, araştırmaların % 88'i federal bütçe tarafından karşılanmaktadır (Adams, 2002). Özel üniversitenin bir tür ideal tipini oluşturan elit Amerikan özel üniversitelerinin, tam da bu elitist ve seçici yönelimi nedeniyle, kitleselleşen yükseköğretim talebinin ana yükünü kamu üniversitelerinin üstlendiği, lisans öğrencilerinin 3/4'ünden fazlasının kamu üniversitelerinde kayıtlı olduğu, yine de her yıl en önemli 50 araştırmadan 37'sini kamu üniversitelerinin gerçekleştirdiği, özel sektörle kimi ilişkileri geliştirseler de bütçelerinin tamamına yakınını kamu kaynaklarından ve öğrenci harçlarından edindikleri söylenmektedir.

28 Bütün bu argümanların en sofistike versiyonları, Dünya Bankası'nın ve YÖK'ün yükseköğretimle ilgili raporlarında mevcuttur.

Asıl çarpıcı olanı ise öğrenci harçları konusunda ana eğilimleri oluşturan 60 özel üniversitenin, lisans öğrencilerinin sadece % 4'ünü bünyelerinde barındırıyor olmalarıdır (Geiger, 2002: 56). Türkiye'ye gelince; bu çalışmada ele alınan göstergeler açısından 22 özel üniversitenin toplam büyüklüğünün yerleşik bir kamu üniversite kadar olduğu vurgulanmıştı. Arazi ve altyapıdan, bütçe ve öğretim elemanı kaynağına kadar, esas olarak kamu desteği ile kurulan ve varlığını sürdüren 22 özel üniversitede, Türkiye'deki toplam lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin yaklaşık % 8'i yer almaktadır, aynı oran doktora öğrencilerinde % 2 dolaylarındadır. Daha önce de değinildiği gibi, 22 özel üniversitenin sunduğu toplam burs sayısı, lisans programındaki toplam öğrencilerin sadece % 1.4'üne karşılık gelmektedir. Önemli argümanlardan biri de, bu son noktayla ilgilidir.

Bu noktada birbirini bütünleyen iki değerlendirme söz konusudur: Bir yandan, kâr amacı gütmeyen özel üniversitelerin, sağladıkları burs olanaklarıyla kamu hizmeti sunduğu söylenmektedir. Diğer yandan, yükseköğretimin paralı olmasının da teknik bir gereklilik olduğu iddia edilmektedir. Bu yaklaşıma göre, toplumsal getirisi düşük olmakla birlikte kişisel getirisi büyük olan yükseköğretim, okul ücreti ile fiyatlandırılmalıdır;[29] ayrıcalıklı bir grubun (üniversite öğrencileri) vergiler yoluyla finanse edilmesi ve alt gelir gruplarından üst gelir gruplarına kaynak transferinin sürmesi ancak böyle engellenebilir.[30] Yükseköğretim, niteliği gereği yarı-kamusal bir hizmet olduğu için özel kurumlar gerçekçi davranmaktadır, kamu üniversiteleri de hızla bu yola başvurmalıdır... Görüldüğü gibi yükseköğretimin kamusal niteliğini sorgulayan bu bakış açısı, kâr amacı gütmeyen özel üniversite ve 'yarı-kamusal' öğretim sunan kamu üniversitesini aynılaşmaktadır. Bu noktada, bir hizmete kamusal niteliğini neyin verdiği sorulmalıdır. Benim yanıtım kısaca şöyledir; bir hizmet kamusal niteliğini, hak statüsünde genelleşerek (sosyal hak) üretim ve dolaşımını meta dışı alanda gerçekleştirmesinden alır.

Dolayısıyla, bursun varlığı, eğitim hizmetine kamusal bir nitelik kazandırmaz. Hatta tam tersi geçerlidir. Bir hizmetin hak statüsünde genelleşmesi ile ihtiyaç sahibine talep edildiğinde (burs olarak) sunulması arasındaki fark, parasız öğrencilik ile burslu öğrencilik arasındaki farka işaret etmez; bu, yurttaş ile yurttaşlık statüsü sona ermiş bir muhtaç arasındaki farktır. Aynı şekilde; özel üniversiteleri tasnif etmekte kullanılan "kâr-amacı" güdüp gütmeme kriteri, bu üniversite modelini niteliği bakımında farklılaştırmaz; her ikisinde de üretilen hizmetin formu (bilginin-meta formu) aynıdır; aralarında olsa olsa

---

29 İktisat biliminin yeni versiyonunu yedeğine alan bu görüşler, mikro-ekonometrik modellerle bireysel getiri hesapları da yapmaktadır. Buna göre; "üçüncü basamak öğrenimin bireysel getirisi" 2000'lerin başları için OECD ülkelerinde % 11.8 olarak hesaplanmıştır. Amerika'da ise % 14.9'dur (UNESCO-IUIS/OECD, 2003: 39).

30 Gürüz ve ekibi ile tanışık olduğumuz bu argümanın asıl kaynağına bakmak isteyenler için bkz. World Bank, (1994).

muhasebe kayıtları (ilkinde vergi verilmezken ikincisinde verilir) bakımından bir farklılıktan bahsedilebilir.

Bugün, özgür bir bilim pratiğinin olanakları üzerine düşünmek, bilginin üretim ve toplumsallaşma süreçlerini sermayenin gerçek egemenliğinden nasıl kurtaracağımızı düşünmek anlamına geliyor. Bunun pratikteki anlamı ise net: Mevcut üniversite sisteminde kamusal gedikler açmak ve çoğaltmak....

KAYNAKÇA

Adams, Roberst McC. (2002) "Changing German and American Higher Education and Research Systems: A Comparative Assessment" *Trends in American and German Higher Education* içinde, der. Robert McC. Adams, Cambridge: American Academy of Arts and Sciences; www.amacad.org, erişim tarihi Temmuz 2003.

Bernasconi, Andrés (2003) "Private Higher Education with an Academic Focus: Chile's New Exceptionalism", *International Higher Education*, Summer 2003.

The Futures Project (2000) *Policy for Higher Education in a Changing World, A Briefing on For-Profit Higher Education*, www.futuresproject.org, erişim tarihi, Temmuz 2003.

Geiger, Roger L. (2002) "The American University at the Beginning of the Twenty-First Century: Signposts on the Path to Privatization" *Trends in American and German Higher Education* içinde, der. Robert McC. Adams, Cambridge: American Academy of Arts and Sciences; www.amacad.org, erişim tarihi Temmuz 2003.

Giddens, Anthony (2002) "There is a third way" *The Guardian*, http//education.guardian.co.uk/, erişim, Temmuz 2003.

Işıklı, Alpaslan (2002) "Yüksek Öğrenimin Özelleştirilmesi", *Mülkiye*, Cilt.XXVI, Sayı. 234, s. 9-20.

Kelsey, Jane (1998) "Privatizing the Universities" *Journal of Law and Society*, Vol. 25, Issue 1.

Lauterbach, Pauline (2002) *A Briefing on Corporate Influence in Academic Research*, The Futures Project, www.futuresproject.org, erişim tarihi, Temmuz 2003.

MacLeod, Donald (2002) "A higher vision", *The Guardian*, Tuesday March 19, 2002.

McBurnie, Grant (2002) "Küreselleşme, GATS ve Ulus-aşırı Eğitim", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, Cilt. 2, Sayı. 1, s. 169-190.

Medina, Adriana (2002) "The Impact of Globalization on Higher Education", *LLC Review*, Volume 1, Number 2, Spring s. 24-38. www.umbc.edu/llc/PDFfiles/theimpactofglobalization.pdf .

UNESCO-IUIS/OECD (2003) *Financing Education- Investments and Returns Analysis of the World Education Indicators* (Edition), Montreal: UNESCO-UIS.

Weiler, Hans N. (2000) "States, Markets and University Funding: New Paradigms for the Reform of Higher Education in Europe", *Compare*, Vol. 30, No. 3, s. 333-339.

World Bank (1994) *Higher Education: the Lessons of Experiences*, Washington, D.C.: World Bank.

YÖK (2003) *Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu*, Ankara: YÖK Başkanlığı.

Öğrenci muhalefetinin güncelliği

*Foti Benlisoy**

"Öğrenci muhalefeti" Türkiye'de uzunca bir süredir güncel politik lugatın bir parçası değil. Öğrenci muhalefeti, gençlik hareketi gibi sözlerin artık neredeyse sadece nostaljik bir tınısı var. Bir zamanlar Türkiye solunun ayrıcalıklı öznesi olan gençliğin[1] bugün neredeyse tamamen sessizliğe gömülmüş olmasının ve solcu öğrencilerin üniversitelerde artık iyiden iyiye kanıksanan yalıtılmışlıklarının öğrenci gençliğin muhalif potansiyellerine ilişkin her türlü tartışmayı gündemden düşürdüğü bir dönemdeyiz. Artık kanıksanır hale gelmiş olan bu durumdan hareket eden bu yazı, günümüzde öğrenci gençliğin anlamlı bir politik fail olabilme imkânları üzerine bir düşünme denemesidir. Yazının temel savı, öğrenci gençliğin muhalif politik eylemini tanımlamakta ve açıklamakta kullanılan temel argümanların günümüzde geçerliliklerini yitirmiş oldukları-dır. Bu argümanların paylaştıkları temel iddia, öğrenci gençliğin ona atfedilen ayrıcalıklı, imtiyazlı konumu nedeniyle siyasallaşmaya açık bir toplumsal kategori olduğudur. Bu ayrıcalıklı konumun kökeni farklı şekillerde tarif edilse de ortak varsayım gençliğin mevcut toplumsal ilişkiler bütününe "dışardan" ya da

(*) Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü.

1 Bu yazıda gençlik kavramı ve gençliğin politika ile ilişkisi irdelenirken kastedilen genellikle öğrenci gençlik olacaktır. Gençlik ile öğrenciliği özdeş tutan yaklaşımın nedeni aşağıda da görüleceği gibi gençliğe geleneksel olarak atfedilen özelliklerin okul denen toplumsallaşma mekânları dolayımıyla edinildiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu anlayışa göre gençlik, kişinin üretim sürecine katılması ile çocukluktan çıkışı arasındaki süreçtir; dolayısıyla bu görüş, okul ile iş yaşamı arasında bir doğrusallık varsayar. Ancak aşağıda da görüleceği gibi gençlik deneyimlerinde meydana gelen değişiklikler geçmişte belli bir açıklayıcılığı olan bu türden bir tanımlamayı giderek daha az olanaklı kılmaktadır. Bizim bu yazıda böyle bir tutum almamızın nedeni hem bir alışkanlığı sürdürmedeki kolaylığa sığınmak, hem de elinizde tuttuğunuz sayının üniversitelerle ilgili olması gerçeği. Oysa iddia edeceğimiz gibi, "mektepli" gençlik ile "alaylı" gençlik arasında olduğu varsayılan farklılıklar bugün önemli ölçüde aşılmaktadır ve bir ihtimal, gençlik muhalefetinin üniversitelerle sınırlı olmayacağı bir döneme girmekteyiz.

"yukarıdan" bakabilme yeteneğinin onu neredeyse doğal olarak eleştirel bir siyasal pozisyon almaya sevkettiğidir. Oysa bu yazıda öğrenci gençliğin politik eylem imkânının ona bahşedilmiş herhangi bir toplumsal imtiyazın ya da doğal bir "sistem dışılığın" eseri olmadığı vurgulanacak. Bu noktadan hareketle, öğrenci gençliğin politik eylem imkânları onun toplumsal ilişkiler içerisinde tuttuğu yer bağlamında tartışılacak.

Türkiye'de üniversite gençliği ve politika ilişkisi üzerine düşünülenler, yazılıp çizilenler ister istemez 60'lı ve70'li yılların izlerini taşımaktadır. Bunda şaşılacak bir şey de yoktur; zira sözkonusu dönemlerde sadece kitlesel öğrenci hareketleri ortaya çıkmakla kalmamış, bu hareketler o yıllardaki radikal değişim taleplerinin en kuvvetli taşıyıcısı ve dillendiricisi olmuştur. Ülkenin sol politik kültürünün, dilinin, ritüellerinin biçimlenmesinde öğrenci hareketleri başlıca etkenlerden biri olmuştur. Dolayısıyla öğrenci hareketi değerlendirilirken, aradan yıllar geçmiş olsa bile hep o döneme göndermede bulunulur, o günlerle kıyaslamalar yapılır. 12 Eylül sonrasında üniversite kaynaklı muhalefetin durumu tartışılırken de hep geçmişe oranla belli bir düşüşün yaşanmakta olduğu vurgulanmış, bu geri çekilişin nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Kimileri 12 Eylül'ün baskıcı uygulamalarını vurgulamış, kimileri darbenin yarattığı apolitik ortama atıf yapmıştır. Ancak uzunca bir müddet üniversite gençliğinin politik rolü ve misyonuna ilişkin temel kabuller sorgulanmamıştır. Mevcut durum, bu rol ve misyondan geçici, konjonktürel bir uzaklaşma olarak değerlendirilmiş, koşulların ya da kimi yanlış politikaların değiş(tiril)mesi ile mektepli gençliğin, yeniden etkili bir politik güç olarak ortaya çıkacağı varsayılmıştır.

Bir "ayrıcalık" olarak gençlik

Öğrenci hareketine dair temel kabuller uyarınca gençlik ve politika/muhalefet ilişkisi, öğrenci gençliğin toplumsal düzenin dışında ya da kıyısında konumlanıyor oluşu yahut genç insanlara atfedilen kimi ayrıcalıklı nitelikler vasıtasıyla tanımlanır. Buna göre gençlik, hele hele mektepli gençlik, toplumun başka kesimlerinde olmayan kimi nitelikleri dolayısıyla mevcut toplumsal düzen karşısında eleştirel bir pozisyon alabilmektedir. Her şeyden önce gençlik; heyecan, yenilik, delikanlılık, dinamizm, canlılık, ilericilik, özgürlükçülük, isyankârlık, ataklık vs. gibi vasıflar aracılığıyla tanımlanır. Gençlik bu "doğal" vasıfları dolayısıyla ülkenin kaderinde dinçleştirici, tazeleştirici, yenileyici, ilerletici, devrimci bir rol üstlenmektedir. Gençliğin bir toplumsal kategori olarak tanımlanışında sık sık devreye sokulan bu biyolojik/psikolojik vasıflar, bir şeyin (burada gençliğin) değişmez bir doğa ya da tip olarak şeyleştirilmesi, tarih dışılaştırılması anlamında tam bir "özcü" yaklaşımdır. Oysa gençlik, her toplumun özgül bağlamı içerisinde tanımlanan, farklı anlamlar kazanan bir kategoridir. Bu anlamda gençlik, hepimizin çoğu kez andığı birtakım biyolojik ve psikolojik

özelliklerin (heyecanlılık, tezcanlılık, dinamizm vs.) toplamından ibaret değildir. Örneğin hangi yaş grubunun genç sayılacağı içerisinde yer alınan toplumun ortalama yaşam süresi ile bağlantılıdır. Ya da gençliğin hangi kültürel, psikolojik vasıflarla tanımlanacağı da mekâna ve zamana bağlı şeylerdir. Yani gençlik insanın yaşam çevriminin geçilmesi zorunlu bir aşamasından ibaret değildir. Gençlik, toplumsal olarak kurulan, tanımlanan ve sürekli olarak yeniden tanımlanan bir insanlık hali, durumudur.[2]

Esasında gençliğin insanın bir hali olarak önem kazanması, modern zamanlara özgüdür. Sanayi devrimi ile birlikte ortalama insan ömrünün artışı, kentleşme, eğitimin yaygınlaşması gibi faktörler gençliğin ayrı bir insanlık hali olarak algılanması ve toplumun seçkin tabakaları dışında da yaygınlık kazanmasında önemli etkenler olarak sıralanabilir. Şurası açık ki, gençlik denen olgunun oluşması ve tanımlanmasında gelişmiş kapitalist toplumlardakiler başta olmak üzere, giderek daha fazla insanın belli yaş dönemleri boyunca okul adı verilen toplumsallaşma mekânlarında bulunmasının ve bunun beraberinde getirdiği boş zaman imkânlarının rolü büyüktür. Gençliğin bir toplumsal kategori olarak tanımlanışında eğitim, yani okul dolayısıyla bir süre için de olsa üretim sürecinin dışında kalmak en önemli faktördür. Gençliğe atfedilen neredeyse tüm özellikler öğrenci olma durumu ile bağlantılıdır aslında. Dolayısıyla siyasi söylemde gençlik derken kastedilen önemli ölçüde öğrenci gençlik olmuştur. İşin doğrusu, gençliğin "kendine has varoluş halinin" billurlaştığı alan, günümüze kadar okul olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasını karakterize eden refah toplumu çerçevesinde ise gençlik, toplum içerisinde sesini daha çok duyurmaya başlamış, gerontokratik yapılar sorgulanmış ve gençlik geçmişte olduğundan çok daha pozitif bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Geçmişte gençlik; deneyimsizlik, bilgisizlik, saldırganlık, olgunlaşmamışlık, vahşilik gibi olumsuz kimi vasıfları akla getirirken günümüze yaklaştıkça yukarda saydığımız olumlu nitelikler (dinamizm, etkinlik, yenilik vs.) çerçevesinde değerlendirilir olmuştur.

Gençliğe atfedilen biyolojik/psikolojik vasıfların daha doğrusu özün dışında geçmişte, özellikle mektepli gençlik, okur yazarlığı dolayısıyla politik bir fail olarak düşünülmekteydi. Bilime, bilim insanlarına, eğitime, okumuşlara atfedilen saygınlık ve bunlara verilen önemin, Türkiye modernleşmesinin de tipik özelliklerinden olduğu malum. Türkiye'de aydınların, okumuş gençlerin ve

---

2 G. Duby, gençlik kavramının toplumsal kuruluşunu kavramak için anlamlı bir örneği *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü* adlı kitabında veriyor. Duby, 12. yüzyıl Fransası'nda aristokratik hanelerin mirasın parçalanmaması ve idaresinde güçlükler yaşanmaması için baba ocağından uzaklaştırılan, kendi yaşıtları ile silahlı gruplar oluşturarak şan, kazanç ve uygun bir evlilik gerçekleştirmek amacıyla macera peşinde koşan grupları dönemin "gençliği" olarak tanımlıyor. Bu aristokratik "gençlik" grubuna dahil olan kişi evlenene ve hatta çocuk sahibi olana kadar genç sayılmakta, dolayısıyla genç kalma süresi de hayli uzayabilmekte idi. Duby'ye göre kendine özgü değer yargıları taşıyan bu "gençlik" grupları feodal saldırganlığın en yüksek noktasını temsil etmekteydiler.

hele hele üniversiteli gençliğin; ülkenin geleceği, modernleşmesi, aydınlanması, ilerlemesi ile bizatihi memleketin kurucu ideolojisi tarafından bağlantılı tutulduğunu unutmayalım. Kemalizm okumuş gençliği ilerici, devrimci özelliklerle tanımlamış ve cumhuriyet ve devrimler Türk gençliğine emanet edilmiştir (Gençliğe Hitabe ve Bursa Nutku'nu aklımıza getirelim).[3] Türk gençliği neredeyse ordu gibi Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Atatürk inkılaplarını korumak ve kollamakla mükellef addedilmiştir. Hal böyle olunca üniversiteli gençliğin memleket ahvali ile alâkalı siyasal etkinlikleri genel bir meşruiyet zemini bulmakta güçlük çekmemiştir.[4] Bu bağlamda okuyan gençlik, "aydın sorumluluğu" çerçevesinde halkı aydınlatmak, yani kendi çıkarından önce halkın meseleleriyle alâkadar olarak bunların ardına düşmekle mükellef addedilmiştir. Buna göre, seçkin bir zümre olarak tanımlanan mektepli gençlik, imtiyazlı konumunu borçlu olduğu topluma bu borcunu ödemelidir ve bu da halkı karanlığa, cehalete, yozlaşmaya, sömürüye karşı aydınlatmakla sözkonusu olabilir ancak. Bu anlayış çerçevesinde gençlik muhalefetinin ana meselesi elbette ki öğrencilerin öğrencilik konumları ile ilgili sorunlar olamazdı. İmtiyazlı bir zümrenin ihtiyaç ve sorunları toplumun genel sorunları yanında göz ardı edilebilir, edilmesi gereken şeyler cinsindendi. Buna göre öğrenci gençliğin "aydın" olarak, halkın yukarısındaki konumu onun siyasallaşmasının en önemli koşulu idi.

Gerçekte, yukarıda söylenenlerle bağlantılı olarak, 60'lı yılların sonlarına kadar öğrenci muhalefeti büyük ölçüde Batı dışı dünyaya ait bir olguydu. Batı dışı dünyada öğrencilerin politik bir özne olarak ortaya çıkmasında yaşanılan hızlı toplumsal değişimin önemli bir etkisi vardı şüphesiz. Burada öğrenciler kendilerini ülkelerinin modernleşme sürecinden sorumlu geleceğin seçkinleri

3 Bu bağlamda bir başka örnek de, bir dönem hayli yaygın olan ve okullarda dahi okunan 27 Mayıs marşının şu dizeleridir: "Türk gençliği korkmam diyor, etrafımı yıkmam diyor, Atatürk'ün evlatları hak yolundan çıkmam diyor."

4 Mektepli gençliğin politik etkinliklerini kuşatan bu meşruiyet halesi, dönemin, hele hele 27 Mayıs sonrasının, gençlik örgütlerince yayımlanan bildiri ve beyannamelerin dilinde ayan beyan olan bir özgüveni doğurmuştur. Örneğin 29 Nisan 1963'te TMGT ve TMTF ve ATÜB tarafından yayımlanan ortak bildiride şu ifadelere yer verilir: "Temsilcisi bulunduğumuz Türk gençliği adına kendini bilmezlere, parlamenter rejimin aleyhtarlarına, Anayasa düzeninin ve onun ruhundan doğan kanunların karşısında bulunanlara, Atatürk ilkelerine karşı olanlara, 27 Mayıs'ı gölgelemek isteyenlere, şerefli Türk ordusuna ve Türk gençliğine dil uzatanlara ... kendilerine gelmelerini bir defa daha ihtar ederiz." TMTF'nin 11 Kasım 1964 tarihli bildirisi: "Türk gençliği bugün, çıkarcı ve tavizci politikanın bilerek yolundan çıkardığı Cumhuriyeti ve gerçeklik yolundan uzaklaşan üniversiteyi Atatürk'ün anladığı anlamda yeniden kaidesine oturtmak ve bütün bu halkın ortak mutluluğunu sağlamak için ulusal bir direnişin eşiğindedir. Türk gençliği, tarihin geri çevrilmesine ve zamanın olumlu yoldaki akışının durdurulmasına müsaade etmeyecektir." "Milli Petrol" kampanyasıyla ilgili öğrenci teşkilatlarının 13 Eylül 1965 tarihinde yayımlanan ve Enerji Bakanı'na hitap eden başka bir bildirisi ise şu sözlerle bitiyor: "Türkiye'yi karanlık akibetlere götürmek isteyenlerin sonunun hüsran olduğunu bir defa daha hatırlatıyor, Anayasayı savsaklayarak demokratik hukuk düzenini yıkmaya çalışan fakat Türk kamuoyunun huzurunda hesap vermeden intihar eden eski Dahiliye Bakanı Namık Gedik'in yolunda olduğunuzu da size bildirmeyi ve sizi uyarmayı ulusal bir görev biliyoruz." Bkz. Karadeniz, 1995: 32, 34 ve 58. Elbette bu özgüvenli dil, gençlik hareketinin Kemalizm ile arasına mesafe koymaya başladığı 70'li yıllarda değişime uğrayacaktır. Ancak gene de 80'lere kadar öğrenci teşkilatları ve gençlik hareketleri "genç" ve "mektepli" olmanın meşruiyetinden istifade edeceklerdir.

olarak kavramaktaydılar. Zaten üniversitenin kendisi önemli bir toplumsal değişme failiydi. Bir üniversiteye ait olma bilinci, üniversiteliyi modernleşmenin, toplumsal değişmenin önemli taşıyıcılarından biri haline getiriyordu. Keza, üniversite öğrencisinin kendi kişisel kaderi ile memleketin genel politik kaderi özel bir biçimde bağlantılı hale gelmekteydi. Geleneksel yuvasından uzaklaşan öğrenci, modernleşme sürecine doğrudan doğruya modernlik bilincini yayan kurumlardan olan üniversitede dahil olmaktaydı (Habermas: 15-17). Türkiye'de de üniversite öğrencileri toplumsal değişimin, ilerlemenin başlıca failleri olarak ortaya çıktılar. Yukarda bahsettiğimiz gibi bu misyon, toplumun geniş kesimlerinden kabul gördüğü bir zeminde ortaya çıkmıştı. Kimi zaman öğrencilerin talep ve eylemlerinde biraz ileri gittikleri düşünülse de yaptıkları şeyler genel kanı itibariyle gençliğin zaten "doğasında" olan şeylerdi. Hâkim olan modernist/ilerlemeci paradigma çerçevesinde mektepli gençliğin zaten yapması gerekenler mevcut olanı eleştirmek, değiştirmek, yenilemek ve ilerletmekti.

Solun geleneksel düşünce dünyasında öğrenci gençliği ayırdedici kılan diğer bir husus da onun üretim ilişkilerinin dışında adeta "sınıf dışı" bir unsur olarak algılanmasıdır. Gençliğin bu konumunun kendisine toplumsal çelişkileri "nesnel" bir konumdan, adeta "dışarıdan" algılamak gibi bir yeti kazandırdığı varsayılır. Gençliğin eğitim ve okul dolayısıyla geçici de olsa üretim sürecinin dışında kalmasının kural olduğu bir dönemde bu tanımlamanın elbette belli bir gerçeklik payı vardı. Buna göre, kapitalist toplumda insani ilişkilerin nesneler arasındaki ilişkilere dönüşmesini, yabancılaştırıcı doğasını "dışarıdan", ayrıcalıklı bir konumdan kavrayan gençlik, bu ilişkileri kendiliğinden sorgulamaya dönük bir bilinç geliştirecekti. Gençlik kapitalizmin çarklarının dışında olduğundan bu toplumsal sisteme karşı neredeyse kendiliğinden eleştirel bir konum alabilirdi. Keza gençliğin "kimlik edinme süreci" olarak algılanması da bu meseleyle bağlantılıdır. Kimlik edinme süreci doğası gereği kişinin başta kendi varoluşu olmak üzere toplumsal ilişkileri sorgulamaya yönelik bir tutumu ortaya koyduğundan, bu süreçte bulunan genç, verili bulduğu toplumsal ilişki ve yapılara karşı daha sorgulayıcı bir tutum alacaktı.

"Ya dışındasındır çemberin..."

Seksenli yıllarla birlikte gençliğin yukarıda belirtildiği şekilde anlamlandırılması, tanımlanması geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Kestirmeden söylemek gerekirse, gençlik ne üretim süreci içerisindeki konumu, ne yaşam deneyimleri, ne kültürel ifade biçimleri bakımından toplumun diğer kesimlerinden radikal bir biçimde farklıdır artık. Gençlik şu ya da bu özelliği dolayısıyla doğal olarak sistemin "dışında" değildir. Dışında olmadığı için de muhalif de olmadığı ya da olamayacağı sonucuna varılır. Tam da bu nedenle geçmişe kıyasla oldukça sessizleşmiş, hatta muhafazakârlaşmış sayılabilecek öğrenci gençliğin artık eskiden

olduğu üzere kendisine bol keseden umut bağlanacak ayrıcalıklı bir politik fail olmadığı ve olamayacağı vurgulanmaktadır. Örneğin Hobsbawm'a göre gençlik günümüzde sadece politika ile marjinal düzeyde ilişkili olan "yaşam tarzları", çevre, gay-lezbiyen hakları gibi özel sorunlar çerçevesinde mobilize edilebilmektedir. Hobsbawm'a göre bugün politikanın herhangi bir biçiminin gençliğe dair bir etkisi yoktur ve bu durum, yani gençliğin depolitizasyonu, ona göre günümüz politikasının en önemli ve karmaşık sorunlarından birini oluşturmaktadır. Bu durum Hobsbawm'ı gençliğin günümüzde küçük öncü gruplarda etkin rol oynamaya devam etse de toplumsal dönüşümün merkezî bir gücü olamayacağını düşünmeye sevketmektedir (Hobsbawm: 112).

Burada bizce sorunlu olan, muhalefet potansiyellerinin bir sistemin "dışında" olmakla eş tutulmasıdır. Sistem ve onun muhalifleri, ötekileri arasında kurulan kaba karşıtlık kimi zaman çok vurucu olsa da aslında çoğu kez hayli kafa karıştırıcıdır. Aslında hepimiz biliriz ki, sözkonusu muhalifler de, ya da "ötekiler" de bu bahsettiğimiz sistemin ürünleridir. Yani sistemin kıyılarında, marjinlerinde, çatlaklarında veya tamamen dışında değillerdir. Zaten güçlü, etkili, yaratıcı bir muhalefeti oluşturan unsurlar, sistemi değiştirme güçlerini tam da sistem içinde merkezî bir rol oynamalarından alırlar. Esasında muhalefetin kaynağının ancak sistemin "dışında" bulunabileceği düşüncesi "kadir-i mutlak" bir sistem kavrayışının ürünüdür. Buna göre sistemin gücü her şeye ve her yere yettiğinden ancak bunun dışında bir yerlerde muhalif/dönüştürücü öğeler varolabilir. Ancak sistemin gücü her şeye yetiyorsa tanım gereği sistemin dışında bir şey zaten varolamaz. Sistem her yerdedir, ve her yerde olduğuna göre aslında sistem diye bir şeyin olmadığı dahi söylenebilir. Bu kendisiyle çelişen düşünce dizgesinden sıyrılabilmek kendi kendisiyle yapısal olarak özdeş olan sistem fikrinden vazgeçmekle olanaklıdır ancak. Yani herhangi bir toplumsal bütün, kendi ötekiliğini de beraberinde taşır. Sistem kendi içerisinde çatışma ve çelişkiler taşıyan bir bütündür ve bu nedenle de "içerisi" ile "dışarısı" arasındaki ayrım anlamsızdır (Eagleton: 15-21). Dolayısıyla bizce öğrenci gençliğin sistemin, mevcut toplumsal ilişkiler bütününün "dışında" olmayışı onun muhalif potansiyellerinin tükenmesi anlamına gelmez. Tam aksine gençliğin, aşağıda aktaracağımız şekillerde kapitalist üretim sürecinde, piyasa ilişkilerinde ya da ideolojik ve kültürel yeniden üretimde merkezileşen konumu, bu kesime dayanacak muhalefeti geçmişe kıyasla çok daha anlamlı ve etkin kılma potansiyelini barındırmaktadır.

Esnekleşen emek piyasası ve gençlik

Son onyıllarda dünya çapında yaşanan dönüşümlerin gençliğin deneyimlerinde önemli değişiklikler yarattığından bahsedilebilir. 70'li yılların sonu ile birlikte kendini göstermeye başlayan ekonomik durgunluk ve kriz koşulları gençliğin deneyimlerinde ve kendisine ait imgelerinde önemli izler bıraktı. İşsizliğin ar-

tık yapısal bir hal alması, emek piyasasının esnekleşmesi, eğitimin toplumsal statü kazanımında garantili bir faktör olma niteliğinin zayıflaması gibi nedenler gençliğin ekonomik ve toplumsal marjinalleşme, dışarıda kalma kaygısını artırdı. Geleceğe dair güvensizlik, belirsizlik ve yalıtılmışlık hissi 80'li ve 90'lı yıllar gençliğinin ruh halinin ana karakteristikleri oldular.

Gençliğin deneyimlerindeki önemli bir değişiklik, emek piyasasının artan biçimde esnekleşmesi sonucu, geçmiş Keynesyen dönemdeki okul ve iş arasındaki doğrusal geçişin ortadan kalkmasıdır. Günümüzde okul, iş hayatı öncesinde yaşanan ayrıksı bir dönem olmaktan çıkmış, okurken iş piyasasında yer alma genel bir hal almıştır. Bunda elbette emek piyasasının gittikçe daha esnek, düzensiz ve "garantisiz" olmasının payı büyüktür. Bu durumun önemli bir sonucu gençlerin iş pozisyonlarının gittikçe polarize olmasıdır. Gençlerin sahip oldukları yönetici pozisyonlarında artış gerçekleşmekle birlikte, öteki uçta ağırlıklı olarak hizmet sektöründe yer alan vasıfsız işlerin sayısı oldukça artmıştır. Buna karşın bir dönem emek piyasasında gençlerin buldukları orta seviyeli güvenli işlerin sayısında dramatik bir düşüş gözlenmektedir. Genç emek piyasasına hâkim olan bu vasıfsız işler geçici, tesadüfi ve güvensiz karakterlerinden dolayı *McJobs* - McIş olarak tanımlanmaktadır (Furlong: 129-31).

Bir bilgi ya da enformasyon çağına girildiğini savunanlar, yaptıkları işler uzun bir öğrenim döneminden geçmeyi gerektiren ve yüksek bir teknik vasıf düzeyine sahip olan yeni bir bilgi işçileri hizmet sınıfının gelişeceği beklentisini öne sürmektedir. Bu argümanı desteklemek için de son elli yılda tüm sanayi toplumlarında en hızlı genişleyen meslek gruplarının bilimsel, teknik ve profesyonel işlerde çalışanlar olduğunu vurgulamaktadırlar. Buna uygun olarak da, bilgi toplumu kuramcıları, "bilgi fabrikaları", yani araştırma kurumları ve üniversitelerin sanayi çağının fabrikalarının yerini almakta olduğunu iddia etmektedirler. Kuşkusuz bu bağlamda üniversite öğrencileri bu yeni ve imtiyazlı enformasyon işçileri hizmet sınıfının ana gövdesini oluşturacaklardır. Oysa Krishan Kumar'ın da belirttiği gibi,

> Taylorizm egemen ilke olarak kaldığı ölçüde, enformasyon teknolojisinin işgücünü proleterleştirme kapasitesi, profesyonelleştirme kapasitesinden daha büyüktür. Bu süreç, daha fazla öğrenim görmüş ve daha eğitimli bir işgücünün ortaya çıkmakta olduğunu gösteren meslek istatistikleri tarafından etkin bir şekilde gizlenebilir. Diploma düşkünlüğünün -yani aynı işler için daha yüksek nitelikler talep edilmesinin- artışı ve buna benzer bir iş etiketleri enflasyonu ve mesleklerin kendi kendilerini överek reklam etmeleri süreci, daha 'bilgili' bir toplumun gelişmekte olduğu yönünde oldukça hatalı bir izlenim yaratabilir (Kumar: 39).

Bir bilgi işçileri sınıfının genişlemeyi sürdüreceğine ilişkin varsayım, ekonomiler geliştikçe tarımdan sanayiye ve oradan da hizmet sektörüne (oradan da enformasyon sektörüne) kayan doğal bir "ilerleme" gerçekleştiği varsayımına dayanır.

Buna mukabil, son yirmi yıl içerisinde gelişmiş ülkelerdeki iş sayısındaki artış, esasında bilgi sektöründen değil de kayda değer bir vasıf ve bilgi birikimine ihtiyaç duymayan hizmet sektörünün alt düzeylerinden kaynaklanmaktadır.

> Tipik yeni işçiler *fast-food* restoranları dahil olmak üzere 'yiyecek ve içecek' kuruluşlarında çalışanlardı; 'sağlık hizmetleri' temelde hemşireler ve özel hastanelerdeki yardımcı personel ve evlerde çalışan özel hemşirelerden oluşuyordu; 'iş hizmetleri'ndeyse temelde veri işlemeyle, kopyalama ve enformasyon ulaştırmayla uğraşan rutin enformasyon işçileri yer alıyordu. Yeni işçilerin birçoğu kadınlardan oluşuyordu, bunların birçoğu yarım gün ya da geçici olarak çalışmaktaydı. Ücret düzeyleri düşüktü, iş güvenliği ve kariyer beklentisi hemen hemen sıfırdı (Kumar: 41).[5]

Burada özellikle önemli olan, üniversite mezunu gençliğin ağırlıkla yer aldığı orta düzey yönetim alanında temelde bilgisayarlaşmanın sonucu olarak meydana gelen değişimdir. Bilgi toplumu kuramcılarının iddia ettiklerinin aksine üretim alanındaki bilginin dağılımında bir demokratikleşme söz konusu değil. Tam aksine geleceğin yönetim ve organizasyon modeli kum saati metaforuyla tanımlanıyor: Üstte birkaç yönetici ve yetkili ar-ge uzmanları, aşağıda ise geniş bir kâtip ve işletimci kitlesi. Dolayısıyla üniversite mezunlarının talip oldukları orta kademe yönetici kadroları giderek azalırken, bilgi işleme ve aktarmaya dayanan rutin ve nispeten vasıfsız işler esas iş alanlarını oluşturmakta.

Gençliğin bugün sıkça vurgulanan, geçmişe oranla daha muhafazakâr politik tutumlar almasında sözü edilen iktisadi-toplumsal güvensizlik algılamasının mutlaka payı var. Gelişmiş kapitalist toplumlarda bir zamanların kendine güvenen, geleceğe umutla bakan gençliğinin yerini emek piyasasındaki konumu sürekli sallantıda olan bir kesim almıştır. İşsizliğin geçici olmaktan çıkıp kalıcı bir durum halini alması geleceğe ilişkin güvensizlik duygusunu pekiştirmektedir.[6] Piyasada varolabilmek artık sadece bir seferde nasılsa edinilmiş olan vasıflara (iyi eğitim, iş deneyimi vs.) dayanmamakta, gençlerden kendilerini sürekli yenilemeleri, süreklileşmiş, bütün bir yaşam süresine yayılmış rekabet ortamında ayakta kalmaları beklenmektedir.[7] Gençlerin gelecekten umutlu olma-

---

5 Enformasyon ya da bilgi toplumu kuramının kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Kumar, 1999: 19-52.

6 Türkiye'de zaten yüksek olan eğitimli genç işsizlik oranında ekonomik krizle beraber büyük bir artış görüldü. "Kriz öncesinde, 2000'de yüzde 22 olarak belirlenen eğitimli genç işsizlik oranı, 2001'de hem yeni istihdam alanlarının açılmaması hem de işi olanların işten çıkarılmalarıyla hızla tırmandı ve 2001 ortalaması yüzde 26'ya yaklaştı. Özellikle İstanbul'da finans, reklam, medya, ithalat sektörlerinde büyük bir beyaz yakalı işsizliği yaşandı. 2002'de de etkisini sürdüren bu kategorideki işsizlik, birinci çeyrekte yüzde 30'a ulaşmış görünürken kentlerde yüzde 31'e merdiven dayadı" (Sönmez: 23).

7 Benzer bir durum genç akademisyenler, yani araştırma görevlileri için de geçerlidir. Olumsuz ücret politikası bir yana, sözleşmeli statünün giderek yaygınlık kazanması, göreve devam edebilmek için yüksek lisans ve doktora sürelerine getirilen kısıtlamalar, geçici araştırma görevliliği sürelerinin uygulanmaya konması, doktora bitince göreve son verilmesi, yardımcı doçent olabilmek için getirilen bekleme süresi gibi uygulamalarla araştırma görevliliği giderek daha güvencesiz bir statü haline getirilmekte ve üniversitede, özellikle genç akademisyenler için emek

dıkları bir durumda değişime, "ilerlemeye", yeni fikir ve atılımlara daha mesafeli yaklaşıp geçmişin/bugünün nispeten güvenli sularını tercih etmeleri arasında mutlaka bir bağlantı olmalı.

Genç olma ile yetişkinlik mertebesine ulaşma arasındaki sınırların muğlaklaştığı bir dönemdeyiz. Geçmişte genç olmaktan çıkışı ve yetişkinliğe adım atışı simgeleyen, iş bulma, evlilik ya da askere gitme gibi hadiselerdi. Özellikle sosyal devletin aşınması sonucu meydana gelen değişimler gençlikten yetişkinliğe adım atmanın tespit edilmesini sağlayan bu türden sabit ve düzenli deneyimlerin aşınmasına yol açtı. Çocukluk, gençlik ve yetişkinlik gibi hayat evreleri arasındaki çizgisel geçişin yerini günümüzde daha karmaşık ve çok yönlü geçişler almaktadır. Örneğin daha önce bahsedilen emek sürecinin esnekleşmesi sonucu düzenli ve sürekli bir iş deneyiminin birçok genç için bir umut olma niteliğini kaybetmesi sonucu bir süre için bir işte çalışan genç, genç olmayı tanımlayan önemli bir niteliği kaybetmiş (boş zaman) olmakta, fakat daha sonra işten ayrılması sonucu tekrar "genç" olabilmektedir. Eğitim görürken çalışmak giderek daha yaygın bir durum haline gelmektedir. Üniversite öğrencilerinin çoğu, daha öğrenimlerinin ilk safhalarında mesleki kariyer kaygısını yoğun olarak hissetmektedirler. Bu bağlamda stajyerlik de oldukça yaygın bir pratik halini almıştır. Dolayısıyla bugün yukarıda bahsedilen sosyo-ekonomik değişimlerden ötürü sabit, tutarlı ve düzenli deneyimler sonucu gençlikten yetişkinliğe geçişten ziyade bu geçiş tutarsız, değişken ve geri dönüşlü bir biçime bürünmüştür ve gençliğin nerede bitip yetişkinliğin nerede başladığını kesin olarak tespit etmek zorlaşmıştır. Bu durum kimi yorumcuların geç modernlikte gençliğin insan yaşamında özgün bir aşama olma niteliğini kaybettiğini iddia etmelerine yol açmıştır.

Bir tüketici fetişi olarak "gençlik"

Günümüzde gençlik, okul gibi toplumsallaşma mekânları vasıtasıyla olduğu kadar, giderek de daha fazla tüketim kalıpları, alışkanlıkları ile tanımlanır hale gelmiştir. Buna göre gençlik belli biçimlerde giyinen, yiyen, içen, belli müzik türleri dinleyen, belli düzeyde bir kültürel estetik ürünler tüketimi olan bir kesimdir. Bu kültürel-estetik ürünlerin tüketimi, gençliği belli "yaşam tarzları" şeklinde sınıflandırmaktadır (bu konuda bkz. Ahıska, 1999). Tüketilen nesneler dolayısıyla kimlik edinme özellikle gençler düzeyinde çok belirgindir. Dolayısıyla aslında esnek üretim ve istihdam modellerine denk düşen esnek, akış-

---

piyasasının rekabet koşulları hâkim kılınmaktadır. Sürekli sallantıda olan güvencesiz konumu, araştırma görevlisinin yaratıcı, yenilikçi potansiyellerini törpülemekte, konumunu kaybetmemek için onu fazla gürültü çıkarmadan "uyumlu" bir profil çizmeye sevketmektedir. Özel üniversitelerde de durum pek farklı değil. Buralarda ücretler daha iyi olmakla birlikte çalışma koşullarının çok daha olumsuz olduğunu belirtmek gerekir. İş güvencesinin çok düşük olması bir yana, asistanlar aşırı çalıştırılmakta ve ucuz işgücü olarak kullanılmaktadır.

kan ve sürekli hareket eden tüketim biçimleri özellikle gençlerce benimsenmektedir. Televizyonda izlediğimiz reklamların büyük bir bölümünün farklı "yaşam tarzları"nı benimseyen ve kendilerine ait imgelerini tükettikleri değişik nesneler vasıtasıyla dış dünyaya yansıtan gençlere yönelik ürünlerle alâkalı olması sadece memleketimizin demografik durumu ile ilgili değildir şüphesiz. Esnek, hareketli, değişken tüketim kalıpları ve alışkanlıkları dolayısıyla gençler, piyasada süreki bir hareketlilik ve dinamizm kaynağı olmaktadırlar.

Bu bağlamda, bir arayış, geçicilik ve kararsızlık hali olarak gençliğin, Zygmunt Bauman'ın "ideal tüketici" tanımı ile yakınlığı dikkat çekicidir:

> İdeal olan şey, hiçbir şeyin tüketici tarafından kesin bir şekilde benimsenmemesi, hiçbir şeyin sonsuz bağlılığa layık görülmemesi, hiçbir arzunun nihai kabul edilmemesidir. Her türlü sadakat yemini ya da bağlılık 'ikinci bir emre kadar' hükmüne tabi olmalıdır. Geçerli olan tek şey, her türlü bağlanmanın asli geçiciliği ve uçuculuğudur; bu, arzu nesnesinin tüketilmesi için (ya da tüketilecek olan o nesnenin arzulanılırlığı için) gereken zamanı aşmaması gereken bağlanmanın kendisinden daha önemlidir... tüketiciler dikkatlerini ve arzularını herhangi bir nesneye uzun süre yöneltemedikleri zaman en iyi şekilde başarılmış olur: Sabırsız, tezcanlı, huzursuz olduklarında ve hepsinden önemlisi kolay heyecana kapılıp yine aynı kolaylıkla ilgileri dağıldığında (Bauman: 42).

Dolayısıyla iyi tüketici, tezcanlı, huzursuz, kolay heyecana kapılan, sabırsız kimsedir, yani gençtir. Geçmişte gençliğin politizasyonunu açıklamakta kullanılan tanımlayıcı özellikler, görüldüğü gibi, artık ideal tüketicinin karakteristikleridir. En iyi tüketici, genç tüketicidir.

Önemli bir diğer gelişme de gençliğin; fiziksel görünümden "genç" olarak kodlanan davranış biçimlerinin benimsenmesine kadar, yaşamın diğer aşamalarına oranla uzamasıdır. Sadece tıbbi olanakların genişlemesi değil, tüketim kültürünün de genç olma halini ve dürtülerini idealleştirmesi sonucu gençliğin "giyim/yaşam tarzları", "imajları" yetişkinler tarafından da benimsenmiş, gençlik çok satan bir meta haline gelmiştir. Tüketimin neredeyse yegâne amacı "genç" olma halini, yani tüketim nesnelerinden haz almanın en yoğun yaşanabildiği dönemi olabildiğince uzatmak haline gelmiştir. Bugün kozmetikten, giyime, beslenmeden imaj pazarlamasına (reklamcılık) kadar tüm sektörlerin amacı maddi dünyadan haz almanın doruğunu oluşturan "gençlik" halini dondurmaktır. Gençlik, tıpkı "yeni" olmak gibi bir fetiş haline getirilmiş, bu bağlamda da örneğin siyaset ya da ekonomide "gençleşme", hemen herkesin paylaştığı kendi başına bir değer halini almıştır. Gerontokratik yapıların varlığı ve gençler üzerindeki vesayetinden Türkiye gibi ülkeler için hâlâ bahsedilebiliyorsa da gerçekte hâkim olan kültürel anlayış, gençleri yok sayıp görmezlikten gelmekten ziyade piyasanın kodladığı, ürettiği "genç olma" deneyiminin egemen deneyim/yaşayış biçimi haline gelmesidir. Daha açık bir dille ifade etmek gerekirse

bugün dışlanan, yok sayılan "gençlik"le ilişkilendirilen düşünme/davranma kalıpları değil, "yaşlı" olanla ilişkilendirilen düşünme/davranma biçimleridir. "Gençlikçilik" (*youngism*) denilebilecek bir eğilimin hâkimiyetinin, iş ilanlarına biraz göz gezdirip 35'li yaşlarının üstündeki insanlara neredeyse hiç iş olanağı tanınmadığını gören her insan farkındadır herhalde. Özellikle gelişmiş kapitalist toplumlarda gittikçe üretim dışındaki yaşlı kesimin sayısı artmakta, bu da nüfus artış hızının azaldığı toplumlarda giderek çalışan küçük bir azınlığın çalışmayan bir çoğunluğu "beslediği" bir durum ortaya çıkarmaktadır. Dahası, bir toplumun parçası olma hissinin, kamusallık bilincinin son yirmi yılda zayıflamasına paralel olarak yaşlılar, gittikçe toplumun "üretken" kesimince taşınması külfet haline gelen bir "yük" olarak görülmeye başlanmış, hayatın her alanındaki etkinlikleri gözle görülür bir biçimde azalmıştır.

Görüldüğü üzere gençlik, düzenin dışında/karşısında doğal olarak, kendiliğinden yer alan bir toplumsal kesim olmak bir yana, tam da kapitalist üretim ve dolaşım ilişkilerinin günümüzde bürünmekte olduğu yeni biçimler içerisinde merkezî bir pozisyon almaktadır. Yani gençlik sistemin çarklarının dışında değil, tam tersine bu çarkların tam ortasında bulunmaktadır. Gerek tüketim döngüsü içerisindeki konumu, gerekse üretim sürecinde tuttuğu yer ile gençlik daha eğitim süreci nihayete ermeden üretim ilişkileri içerisinde yer almaktadır. Dahası, ulusal kalkınmacılığın ve modernleşmenin başat meşruiyet söylemi olduğu Türkiye gibi ülkelerde okumuş gençliğe atfedilen toplumsal/politik misyonun da artık miadını doldurduğu söylenebilir. Ana meşruiyet söylemi, belli bir modernleşmeci sos içermekle beraber, piyasa merkezli bir söyleme kaydıkça gençlik siyasal, toplumsal, kültürel hayatı yenileyen, ilerleten bir güç olarak değil piyasayı yenileyen, canlandıran bir güç olarak tanımlanmaktadır.[8] Bu durum, eğitime ve dolayısıyla da eğitimli gence atfedilen anlamda yaşanan değişimle de ilgilidir. Kapitalizmin geç evresinin ana özelliği tüm toplumsal ilişkilerin iktisadi ilişkiler olarak yeniden tanımlanmasıdır. Yani sermaye kendini genişleyerek yeniden

8 Ömer Türkeş Türk romanındaki üniversite ve üniversite öğrencileri imgesini ele aldığı yazısında üniversitelerle ilgili toplumsal hissiyatta yaşanan dönüşümlerin izini sürer. Türkeş'e göre 19. yüzyılın sonlarından 1980'lere kadar, farklılıklar bir yana, mukaddes üniversite ve saygın öğrenci imgesi hâkimiyetini sürdürmüştür. Ayrıcalıklı bir konumda olan üniversite öğrencisi bir aydın tipidir. "Türk romanındaki üniversiteli öğrenci tipinde sorumlu ve ciddi bir yan vardı. O, bakılan, imrenilen, haset edilen... umut vaad eden bir geleceğe sahip olan adamdı. Aşk romanları dışındaki anlatılarda, siyasi geçmişi Tanzimat'a kadar uzanmış, pek çok kez siyasi iktidarı sarsmayı bilmiş, inançlarının bedelini fazlasıyla ödemişti. 80'lerden sonra, pek çok değerinden sıyrıldığı gibi, geleneksel üniversiteli tipinden de 'kurtuldu' Türkiye toplumu" (Türkeş: 149).Türkeş'e göre artık yeni bir öğrenci tipiyle karşı karşıyaydık: "Bahis konusu romanların öğrencilerinin önemli bir özelliği, iletişimlerini sağladıkları küfürlü, cinsiyetçi ve basit dildir. Bu anlamda toplumla uyumları bütünüyle sağlanmıştır! Hoşgörüsüzlük paydasında da yakalanır aynı uyum. Bu basit dil aracılığıyla en sık tekrarlanan temalar ise şiddet ve cinsellikle alakalıdır... Restorasyonun tamamlandığını, üniversitenin sahip değiştirdiğini, aydınlarla siyaset bağının koptuğunu tarihsel bir süreçte eksiksiz anlatıyor romanlar. Artık ne hayranlık ne haset duyulacak bir üniversiteli tipi kaldı geriye; şimdilerde iş ve işçi bulma kurumunda sıra bekleyen gençler var üniversite koridorlarında" (Türkeş, 2001: 150).

ürettikçe gittikçe daha fazla farklı alanı kendi ilişki düzeneğine dahil etmektedir. Bunun sonucunda bilgi ve bilginin edinilmesi ve aktarılması faaliyeti olarak eğitim de bir kâr unsuru haline gelmektedir. Bu durum eğitim faaliyetinin anlamına ilişkin topyekûn bir dönüşümü gündeme getirmektedir. Eğitimin tanımlanması kârlılık, verimlilik ve bireysel fayda gibi kavramlar etrafında gerçekleştirilmektedir. Devrin egemen kıstasları olan performans, verimlilik, ve etkinlik bilgi için de geçerli hale gelince bilimsel önermelerin doğruluğu ya da yanlışlığından ziyade verimliliği öne çıkmaktadır. Kısacası bilişsel her önermenin tek ölçütü mümkün olan en yüksek etkinliği elde etmek olunca bilim sanayinin ve tekniğin ihtiyaçlarına cevap veren bir üretim girdisine dönüşmektedir. Eğitimli insanlar da meta üretim ve dolaşım süreçlerinde işlev görecek entelektüel vasıflı ücretliler haline gelmektedir. Marx'ın *Komünist Manifesto*'daki meşhur ifadesi ("Burjuvazi şimdiye kadar onurlandırılmış ve hürmetle karşılanmış tüm etkinlikleri çevreleyen haleyi çekip aldı. Doktoru, hukukçuyu, rahibi, şairi, bilim adamını ücretli işçiye dönüştürdü.") bugün her zamankinden daha geçerli. Hal böyle olunca da bilime, bilim insanına ve eğitimliye atfedilen çıkar ve önyargıların üstünde ve ötesinde toplumsal iyinin peşinden koşma vasfı güme gitmektedir. Bu itibar yitimi, üniversite öğretim üyeleri bağlamında çok barizdir. 12 Eylül sonrasında zaten devletten bağımsızlık konusunda iyi bir sınav verememiş olan öğretim üyeleri son on-on beş yılda giderek daha fazla özel şirketlere danışmanlık yaparak ya da şirketlerin üniversitelere verdikleri projelerde[9] yer alarak hayatlarını kazanmakta ve üniversitede eğitim vermeye tali bir iş olarak bakmaktadır. Daha vahimi, üniversite hocaları Eurogold gibi tekellerin hukuksuzluklarını örtmek maksadıyla "bilirkişi raporları" düzenleyebiliyor ve hatta bizzat üniversitenin adıyla ticari ürünler (TÜBİTAK filan marka detarjanın daha iyi temizlediğini, falanca üniversite gıda mühendisliği bölümü şu marka çikolatanın sağlığa yararlı olduğunu "test edip onaylıyor") pazarlanabiliyor.[10] Bu durumda elbette esas pazarlanan bilim ahlâkı ve bilim insanlarının saygınlığı oluyor.

Öğrenci muhalefetinin güncelliği

Yukarıda anlatılanlar bağlamında, gençliğe artık muhayyel bir sistem dışılık dolayısıyla ucuz ve kolaycı bir muhaliflik atfetmekten vazgeçilmeliyse gençlik bu durumu dolayısıyla tüm muhalif potansiyellerini tüketmiş midir? Daha doğrusu bir öğrenci gençlik muhalefetinin bugün anlamı nedir, anlamı var mıdır? Yukarda belirttiğimiz gibi, bir toplumsal ilişkiler ağının dışında olmak o ilişkiler bütününe kendiliğinden eleştirel bir konum almayı gerektirmediği gibi, "çemberin" içinde olmak da muhalif olmayı yekten dışlamaz. Hem bir toplumsal ilişki-

9 Projeciliğin üniversitenin işleyişinde yaptığı tahribat hususunda bilgilendirici bir yazı için bkz. Dikmen: 102-6.

10 Konu ve örnekler hakkında bkz. Künar: 107-14.

ler bütününün dışında ya da içinde yer almak şeklinde yapılan ayrım da pek anlamlı değildir zaten. Belki de, tam da sistemin merkezine yakın bir yerlerde konuşlanıyor olmak, bir gençlik muhalefetine bugün geçmişten çok daha fazla anlam verebilir. Eğer etkin bir öğrenci gençlik muhalefeti üretim ve tüketim döngüsü içerisinde merkezî bir yer işgal eden "gençlik" imgesini tarûmar etmeye soyunursa bu hakikaten radikal değişikliklere giden bir yolu açabilir. Gençlik, tüketerek hazza ulaşmanın zirvesi olarak kurgulandığına göre tüketimciliğin bizzat gençliğin bağrında gelişecek bir eleştirisi önemli bir karşı-kültür hareketine dönüşebilir. Burada önemli bir nokta daha var: Bilginin kapitalist üretim süreci içerisinde edindiği kilit önemi düşünürsek tam da bilginin üretildiği ve aktarıldığı mekânlarda boy gösterecek bir muhalefet, bizzat kapitalizme ilişkin güçlü bir sorgulamayı beraberinde getirebilir. Bilindiği gibi, kapitalizmin geç evresinde bilgi, sermaye birikim sürecinde merkezî bir konum edinmektedir. Ayrıca bilgi edinim ve aktarım kanalları ve dolayısıyla üniversiteler de geç kapitalizmin belirleyici vasıflarından olan sermayenin değerlenmesi sürecinin sektörel yayılması dolayısıyla metalaşmaktadır.[11] Elbette kapitalizmin önceki evrelerinde de üniversiteler kapitalist toplumsal ilişkilerden bağımsız değildi. Ancak gelinen noktada sermaye-üniversite ilişkisini özgül kılan nokta, kurum olarak üniversitenin ve hatta tüm eğitim sisteminin sadece ideolojik ve kültürel yeniden üretimin değil, bizatihi iktisadi bir süreç olarak sermaye birikiminin de kalbi haline gelmeye başlamasıdır. Bilginin kapitalist üretim ilişkileri alanında edindiği bu kilit konum nedeniyle bilimsel bilginin üretim ve aktarım kanalları giderek daha fazla siyasal mücadelenin konusu haline gelmektedir. Öğrenci muhalefeti elbette ki bu siyasi mücadelenin potansiyel olarak en önemli aktörlerinden biridir. Dolayısıyla günümüzde öğrenci muhalefetinin üniversiteye, bilgi üretim ve aktarımına dair politik önerme ve talepleri, bilginin metalaşmasına karşı çıkışı, sadece kendi gündelik çıkar ve talepleriyle ilgili olmayan çok daha kapsamlı bir toplumsal eleştirinin parçası olmalıdır. Bu manada bilginin metalaşmasının ve yukarda değinildiği üzere tüketimciliğin eleştirisi, toplumsal hayatın piyasa mantığınca yeniden düzenlenerek hemen tüm insani pratik ve ilişkilerin metalaştırılmasına karşı etkili bir muhalefet oluşturabilir.

---

11 Kapitalist sermaye birikiminin idamesi normal kâr oranlarının üzerinde aşırı kârın (*surplus profit*) yaratılmasına bağlıdır. Bu aşırı kârın kaynağı da daha ucuz işgücü, daha ucuz hammadde ve teknolojik yenilik ve atılımlarla verimliliği artırarak "nispi artı-değer"in artırılmasıdır. Aşırı kârın sağlanması bölgeler, uluslar, sektörler ve firmalar arasında bir artı-değer transferine bağlıdır. Aşırı kâr ancak kapitalist sistemde devletler, bölgeler, sektörler ve firmalar arasında farklı üretkenlik düzeylerinin oluşturduğu hiyerarşik bir yapılanma olduğu oranda mümkün olmaktadır. Bu hiyerarşik yapı kapitalizmin değişik evrelerinde değişik biçimler almaktadır. Ernest Mandel'in kavramsallaştırmasıyla serbest rekabet döneminde bölgesel hiyerarşi, klasik emperyalist aşamada uluslararası hiyerarşi ve geç kapitalizm evresinde ise sektörel hiyerarşi belirleyici bir rol üstlenir. Bu son durumda da özellikle teknolojik yenilik aşırı kârın kaynağı haline gelir. Teknolojik ve organizasyonel yenilenmenin aşırı kârın en önemli kaynağı haline geldiği geç kapitalizm evresinde bilim ve dolayısıyla da eğitim sistematik bir biçimde üretime bağımlı kılınmaktadır. Konu hakkında bkz. Akça-Benli-Sabit, 2001.

Öğrenciliğin bir "imtiyazlılık" hali olmaktan çıkmasıyla öğrenci hareketi de aydınların eski siyasi-toplumsal eylem anlayışından uzaklaşmalıdır. Bu klasik tipinde öğrenci hareketi, "kendisi için bir şey istemez", yani kendi faaliyet ve yaşam alanına dair bir siyasal-toplumsal eylem ortaya koymaz. Aydın ve bir aydın adayı olarak öğrenci, altta kalanlar adına konuşur ve eyler. Oysa, ezilenler adına konuşma, ezilenlerin sözcüsü ve öncüsü olma gibi bir anlayış günümüzde geçerli olamaz. Bilginin edinilmesi ve aktarımı ile ilgili meseleler artık sadece öğrenciler için değil, toplumun neredeyse tamamı için yakıcı önemdedir.[12] Bu nokta, bizi doğrudan doğruya siyaset yapma biçimleri üzerine bir tartışmaya götürüyor. Çünkü öğrencilerin ve "halkın" sorunları artık iç içe geçtiğine göre, Laçiner'in de belirttiği gibi,

> o sorunlar için çözüm, bu içeriğin aynılığından dolayı halkla -beraber bile değil- birlikte, iç içe aranacaktır. Öğrencilerin halktan daha üstün, nitelikçe farklı bir bilinç ve bilgiyi ve buna uyarlı olarak daha rafine ve zor eylem tarzlarını, bunlara tekabül eden 'öncü örgüt' formları içinde halkı (...) harekete çağırma ve yöneltme 'mekanizması'na dayalı eski yaklaşım ve model artık sözkonusu değildir, olmamalıdır (Laçiner, 1997: 6-7).

Yani artık öğrencilerin ezilenler adına ve onlara vekâleten eyleme girişmeleri söz konusu olamaz. Öğrenci muhalefeti, alttakiler adına ve alttakiler için özverili ve kahramanca bir etkinlik değil, öğrencilerin bizzat kendi toplumsal konum ve faaliyet biçimlerinden hareketle ve bu konumu siyasallaştırarak ortaya koyacakları bir muhalefet olmalıdır.[13] Dolayısıyla etkili bir öğrenci muhalefetini oluşturabilmek için solun üniversitelerde siyaset yapma biçimleri üzerine bir sorgulamayı gündeme getirmek gerekiyor. Çünkü siyasetin nasıl yapıldığının, nasıl kurgulandığının ne söylendiği kadar önemli olduğu, bu ikisinin birbirinden ayrılamayacak hale geldiği bir dönemde böylesi bir tartışma elzemdir.

Yalıtılmışlık ve "aşamalı bilinç sıçratma" stratejisi

Son on, belki de daha fazla senedir üniversitelerde solcuların karşılaştığı en mühim sorun, yukarda da ifade edildiği gibi, artık iyiden iyiye kanıksanan yalnızlaşma, geniş öğrenci kitlesinden soyutlanmadır. Bu durum, solcu/muhalif öğrencilerle diğer öğrenci kesimleri arasındaki ilişkilerin sorunlu niteliğini sık sık gündeme getirmiştir. Hepimizin malumu olduğu üzere, üniversitelerde solun dışında kalanlarla, yani "sıradan" addedilen öğrencilerle kurulan ilişkiler

---

12 Bu hususta "erken" bir uyarı için bkz. Laçiner, 1975.

13 "Eskiden vekâleten işçilerin toplumsal konumlarını dönüştürme mücadelesine giren insanların kendi toplumsal konumları işçilerinkine yüklenen özellikleri asaleten 'kazanmış' bulunuyor. Bu olay varolan toplumsal düzen içinde insanların rütbelerinin sökülmesi anlamına gelse de, tarihsel işlev bakımından geniş kitleleri radikal bir muhalefet potansiyeli oluşturmaya terfi ettiriyor" (Bora, 1984: 43-44).

onlardaki bir eksikliği; solcu, politik öğrencilerde varolan ancak diğer öğrencilerde olmayan birşeyleri akla getiriyor. "Sıradan öğrenci" deyiminin kendisi de zaten, muhalif/politik öğrencilerde mevcut ve diğer öğrencilerde bulunmayan bazı ilave nitelikleri işaret etmektedir. Solcu/muhalif öğrenciler "sıradan" olmadıklarına göre onlarda bir farklılık, bir ayırdedicilik vardır. Buna göre solcu öğrenciler "aydınlanmış", bazı şeylerin farkına varmış insanlardır. "Sıradan", "apolitik" öğrencilerin ise adı üstünde politik tercihleri, hayata dair bütünlüklü bakışları, beğenileri, tercihleri yoktur. Onlar 12 Eylül sonrasının depolitize edilmiş kuşaklarıdır. Burjuva/resmî/devletlû ideolojinin bir hayli etkisinde kalmışlardır. Biraz çocuksu, biraz naif yaratıklardır. Kendi hayatlarına yön veren bazı temel ilişki ve çelişkilerin şu ya da bu nedenle farkında değillerdir. Dolayısıyla bu insanları siyasal faaliyete katmaya dönük gerçekleştirilecek "aşırı" ve doğrudan bir siyasal tarz, bunları ürkütüp kaçırabilir. Yapılması gereken "sıradan" öğrencilerin sıradan meseleleriyle alâkadar olmak, gündelik yaşamda karşılaşılan akademik/ekonomik/kültürel sorunlara yönelik siyaset yaparak bu insanları akademik/demokratik bir bilinç sahibi kılarak bir sonraki aşamada onları sosyalist bilince sıçratmaktır. 1980 sonrasında giderek yaygınlık kazanan bu "aşamalı bilinç sıçratma" stratejisinin tüm iddiasına rağmen üniversitelerdeki sol hareketlerin yalnızlığını aşmada faydalı olamadığı ortadadır.

Bunun nedenlerinden bir tanesi, sıradan öğrenci kitlesine yönelik bu siyasallaştırma stratejisinin sıradan öğrencilerle solcu/muhalif öğrenciler arasındaki diyaloğu, alış verişi engellemekle kalmayıp "sıradan" öğrencilere yönelik yukardan, *snob* bir bakışı beraberinde getirmesidir. Yani bu "strateji", kurmaya çalıştığı köprüyü bizzat kendi elleriyle yıkmaktadır. Öğrencilerin büyük çoğunluğu solcu öğrencilerin çağrılarına yanıt vermektense "apolitikliği" seçtikçe, muhalif öğrencilerin sair öğrencilerle ilişkilerinde giderek daha fazla itici, neredeyse düşmanca ve itham edici bir üslup hâkim olmaktadır. Öğrencilerin solcuların onca fedakârlıkla yaptığı çağrılara yanıt vermemekte ısrar etmesinin, solcuları "öğrenci düşmanı" bir ruh haline sürüklediği söylenebilir. Bu durumda da solcu/muhalif öğrencilerin "sıradan" öğrencilere yaptığı çağrılarda giderek onları muhatap olarak kaale almayan, saldırgan bir üslup öne çıkıyor. Başlangıçta etkili, sarsıcı olabilecek bu "dinle küçük adam!" üslubu yaygınlaştıkça tahkir edici bir tarza dönüşüyor. Bu hor görücü tavır, "kitlesel" örgütlülüklerde (dernekler, kulüpler) solculara ayrıcalıklı ve oranın sahibi havasını veriyor ister istemez. Bu yalnızlık hissiyatı, solcu öğrencilerin geçmişten devraldıkları fikri kabullerle etkileşim içerisine girdiğinde "yeni öncülük" dediğimiz ve öğrenci muhalefetini apolitik bir konuma sürükleyen bir ruh halini yaratıyor. Esasında geleneksel aydın eylem tarzının bir parçası olan "öncülük", artık solcular arsında teorik/ideolojik zeminde eskiden sahip olduğu o itibarlı konuma sahip değil. Ancak öncülük, solcu öğrencilerin zihniyet dünyasının belirleyici bir öğesi olmaya devam ediyor. Ancak hemen belirtelim: öncülük teorik bir ar-

güman değil artık. O daha çok solcu öğrencilerin politika yapma biçimlerini belirleyen zihni arka planın bir bileşeni, hem de oldukça önemli bir bileşeni. Meşruiyet yitiminin, yalnızlaşmanın ürünü olan ruh hali öncülük tasavvuruyla birleşince aslında gerçek manada apolitik bir "yeni öncülük" terkibine dönüşüyor. Zira muhatabı olmayan, muhatabını önemsemeyen, hitap ettiği kimseleri kaale almayan bir dil, politik dil olma vasfını taşıyamaz. Yeni öncülüğün "sıradan" öğrencileri nesneleştirdiği, onları politik bir özne olarak görmediği ve keza onların deneyim ve bilgisini "politik" addetmediği ortada. Oysa gerçekten devrimci olan bir siyaset, "sıradan" insanların kendi dünyalarından çıkarttıkları, kendileri için anlamlı, önemli ve sahiciliği olan bilgi, deneyim ve değerler üzerine yükselebilir. Bu da ancak "sıradan" öğrencileri eylemden eyleme çağrılan ya da sürüklenen pasif birer katılımcı olarak değil, kendi sorunlarına sahip çıkan bir özne olarak gören bir anlayışla mümkün.

Bahsi edilen "aşamalı bilinç sıçratma" stratejisi bir başka ve belki de daha önemli açıdan da sorunludur. Öğrencilerin eğitim sürecinde yaşadığı sorunlara odaklanan, daha doğrusu buraları kalkış noktası addeden bir yaklaşımla apolitik öğrencilere ulaşmak ilk başta oldukça mantıklı görünmektedir. Çünkü yetersiz ortamlarda ders alınması, hocalarla verimli ilişkiler kurulamaması, barınma ve beslenme ihtiyaçları, bireysel gelişime katkı sağlayacak uğraşlara zaman ayıramama, eğitimin niteliğinin düşüklüğü ve toplumsal hayattan kopuk ve işlevsiz oluşu gibi sorunları "apolitik" öğrenciler, vakitlerinin büyük kısmını kantin ve koridorlarda geçiren solcu öğrencilerden çok daha yoğun bir biçimde yaşamaktadır. Ancak ne hikmetse bu öğrenciler, kendi sorunları konusunda kendilerinden talep edilen hassasiyeti bir türlü göstermemektedir. Doğrudan doğruya kendi sorunları karşısında takınılan bu duyarsızlık solcu öğrencileri de çileden çıkartmakta. Ancak öğrencileri çıkarlarının farkında olmayan, olamayan çocuklar olarak gören yaklaşım işte bu noktada çuvallıyor. Kısaca söylemek gerekirse, muhalif olmayan öğrencilerin de üniversiteye, eğitim sürecine ve kendilerinin bu süreçteki yerlerine ilişkin temel bazı (burada kelimenin kötü anlamında) politik tercihleri var ve bu tercihler uyarınca öğrenciler eğitim sürecini, alacakları eğitimin ilerde rekabet ortamında (emek piyasasında) kendilerini öne çıkartacak nitelikleri taşıyıp taşımadığına göre değerlendiriyorlar. Yani üniversite öğrencilerinin çoğu kendi eğitim süreçlerini "beşeri sermaye" kavramı çerçevesinde düşünüyor. Son dönem iktisat yazınının önemli kavramlarından olan "beşeri sermaye", gelecekteki ekonomik getirisini hesaba katarak bireylerin kendilerine yaptıkları yatırım olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar sağlık ve beslenme harcamaları gibi kalemler de bu kavram dahilinde ele alınsa da esas olarak eğitim konuyla ilgili tartışmalarda öne çıkmaktadır. Daha önceleri eğitime yapılan harcamalar iktisatçılarca bir tüketim faaliyeti olarak değerlendirilirken günümüzde formel ya da uzmanlığı artırıcı eğitim bir yatırım olarak tanımlanmaktadır. Buna göre eğitim bireylerin verimlilik kapasi-

telerini yükseltiyorsa onların pazarlık gücünü de artıracaktır. Dolayısıyla "rasyonel" bireyler ellerindeki olanakları gelecekteki getirisini düşünerek eğitime yatırma kararını almaktadırlar. Eğitim bireyin gelecekteki kazancını artıran bir yatırımsa eğer, o zaman eğitimin toplumsal getirisinin yanında bireysel getirisi de vardır. Dolayısıyla bireysel bir yatırım aracı olarak ele alınan eğitim eğer ilerde kişinin maddi kazancını artıracaksa bunun maliyeti de gene o birey tarafından karşılanmalıdır.[14] Eğitimin metalaşmasının haklılaştırılması yolunda önemli bir argüman olan "beşeri sermaye" kavramsallaştırmasının konumuz açıdan önemi, bizzat öğrencilerin kendi öğrenimlerini ilerde kendi maddi kazançlarını artıracak bir yatırım olarak görmeleridir. Öğrenciler, bu doğrultuda, eğitim sürecinin kimi sorunlarıyla elbette doğrudan doğruya ilgileniyorlar ve eğitim sürecinin kendi lehlerine işleyecek şekilde yapılanmasıyla doğrudan doğruya alâkalılar. Örneğin bu öğrenciler kendilerine emek piyasasında ek bir getirisi olmayacak tarih, felsefe gibi dersler yerine işletmecilikle ilgili derslerin artırılmasını talep edebiliyorlar. Ya da üniversiteyi bitirdiklerinde daha kolay ve hızlı iş bulabilmek için "kariyer günleri" düzenleyebiliyorlar. Unutulmaması gereken, bir politik görüşe sahip olabilmek için illa ki forum yapmaya ya da miting düzenlemeye gerek olmadığıdır. Etkinlikleri geniş öğrenci kitlelerine hitap eden ve hemen her üniversitede kurulu olan finans ya da işletme kulüpleri de hem üniversiteye hem de dünyaya ilişkin belli bir dünya görüşünü sergileyen basbayağı politik oluşumlardır. Bu dünya görüşü uyarınca toplumsal hayat piyasa ilişkilerinin belirleyici olduğu bir mücadele alanıdır ve yukarda da değinildiği üzere, eğitim ve özellikle de üniversite eğitimi emek piyasasında ayakta kalabilmenin ve ilerleyebilmenin en önemli araçlarından biridir.

Bu bağlamda, "aşamalı bilinç sıçratma stratejisi"nin temel sorunu solun üniversitedeki yalıtılmışlığını polis, YÖK, devlet vb. baskısıyla açıklaması ve genel öğrenci kitlesini "sindirilmiş" bir topluluk olarak telakki etmesidir. Baskı ve zor elbette ki solun etki ve gücünü kaybetmesinde önemli pay sahibidir. Ancak bugün sol siyasetin üniversitelerde gelmiş olduğu noktayı sadece bu etkenlerle açıklamak mümkün değildir. Hatta böylesi bir açıklama tarzı, üniversitede öğrenci muhalefetinin tecrit olmuşluğunu kendi dışındaki bir merciye (polis, devlet vs.) fatura etmesiyle kolaycılığa da kapı aralamaktadır. Bu anlayış, "sıradan" öğrenci kitlesinin öğrenci muhalefetine ilgisizliğini sindirilmişlik ve korkutulmuşlukla izah edince muhalefet de bir "cesaret" işine dönüşüverir. Böylece de öğrenci hareketine dahil olmak, ona katılanları cesaret, kararlılık, fedakârlık gibi vasıflarla tanımlanan bir haleyle kuşatır. Böylece ister istemez muhalif öğrencilerle "sıradan" öğrenciler arasında bir ahlâk ve bilinç hiyerarşisi oluşturulmuş olur. Aşamalı bilinç sıçratma stratejisinin "sıçrama" boyutu bu sindirilmişlik ve korkuyu bertaraf etmenin yolu olarak gündeme gelir. Zaten tanımı itibariyle

14 Beşeri sermaye hakkında bir tartışma için bkz. Ercan ve Özar, 2000: 42-49.

"kahraman" olan muhalif öğrencilerin cesaret ve fedakârlık, kararlılık ve azim dolu eylemlerinin sıradan öğrenci kitlelerinin pasifize edilmiş bilinçlerinde bir sıçramaya yol açacağı varsayılır. Buna göre sindirilerek apolitikleştirilmiş öğrenciler akademik-demokratik taleplerine sahip çıkmaları dolayısıyla tanıdıkları muhalif öğrencilerin kararlılığından, cesaretinden, gücünden ve sair ahlâki üstünlüklerinden etkilenerek silkineceklerdir. Buram buram "öncü savaşı" ve hatta "suni denge" kokan bu strateji mucibince bu suretle de öğrencilerin akademik-demokratik bilinci sosyalist bilince sıçratılmış olacaktır. 1995-96 yılında harç zamları karşısında başlayan kitlesel öğrenci eylemleri de bazı grupların böylesi "bilinç sıçratma", yani suni politikleştirme operasyonlarına kurban edilmiştir. Daha henüz şekillenmekte olan hareketi "militanlaştırma" sevdasına kapılan gruplar dönemin kitlesel yatay ilişkilerini ve demokratik işleyiş ve kültürünü bir çırpıda harcayıvermişlerdir. Belki de hayatlarında ilk defa kendilerini eyleyen bir fail olarak kendilerinden büyük hiçbir gücün olmadığı bir siyasi biraradalıkta hisseden insanlar kısa zamanda büyük bir maharetle eylemden eyleme sürüklenen bir "kuva-yı seyyare"ye dönüştürüldü.[15]

12 Eylül darbesinden bu yana yirmi küsur yıl geçti ve bu süre zarfında da elbette ki Türkiye toplumu büyük bir dönüşüm yaşadı. Yeni liberal dünya görüşü hegemonik hale geldi ve toplumun bütününe öyle ya da böyle nüfuz etti. Gençler, hele üniversiteli gençler de elbette bu dönüşümden paylarını aldılar. Meşruiyet söylemi modernleşmeden tüketimciliğe kaydıkça geçmişte okumuş gençleri karakterize eden "aydın sorumluluğu" ve kamusal görev bilinci yerini mümkün olduğunca çabuk "yırtmayı" hedef olarak koyan, hazcı ve tüketimci piyasa etiğine bıraktı. Yeni liberal zihniyet, büyük reklam panolarıyla, otoparkıyla, Mc Donalds'ıyla, "çıstaklı" bol reklamlı kantin ve banka şubeleriyle üniversite mekânını da kendine göre şekillendirdi. Piyasacı zihniyet üniversitenin her köşesine sızdı ve ona yeniden biçim verdi. Bu koşullarda üniversiteli gençlerin solun çağrılarını yanıtsız bırakmalarını pek de hayretle karşılamamak gerekir. Öğrenciler kendi somut sorunlarından yola çıkarak sistemin temel çelişkilerini sorgulamaya bir türlü ulaşamıyorlar. Kendi çelişkilerinden yola çıkarak büyük hakikatlere ulaşacak saf gençler olmadıklarından üniversitenin sorunları ile ilgilenmeyi kendileri için risk (mesleki, akademik ve elbette polisiye) haline getirebilecek solcu tarzdan uzak kalmaya da gayret gösteriyorlar. Hatta kendi masum taleplerini "siyasete alet ettikleri" için solculara kızıyorlar da. Bu durumda akla öğrencilere küsüp "dinle küçük adam" üslubunda ısrar etmek ya da üniversiteye ilişkin meseleleri boş verip "esas" meselelerle uğraşmak gelebilir. Oysa yapılması gereken, üniversite öğrencilerini kafaları uygun şekilde doldurulması gereken aslında iyiniyetli korkutulmuş çocuklar olarak görmektense üniversite öğrencileri arasında yaygın politik tercih ve yaklaşımların karşısına başka tercihlerle, önerilerle hem de sade-

15 Bu dönemin eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Ünüvar-Şahin-Benlisoy-Erten, 1998: 105-11.

ce propaganda düzeyinde değil, üniversiter hayatın her dokusunda başka bir hayatla çıkabilmek gerekiyor. (Unutmayalım: "apolitik" öğrencilerin de bir politikası var demek, bu politikanın değişemez olduğunu söylemek değildir elbette.) Yani kitlelere ulaşmak adına politik iddia ve tercihleri gizleyen, biraz ikiyüzlü ve şizofrenik bir siyaset pratiği yerine gerçekten politik bir eylem biçimine geçmek gerekiyor. Bu da ancak içerisinde bulunulan alan ya da faaliyeti siyasallaştırmaya, yani siyaseti geleneksel dar ve olumsuz anlamından sıyırarak siyaseti toplumsallaştırmaya dönük bir perspektifle mümkün.

Dolayısıyla, "aşamalı bilinç sıçratma" yaklaşımına yukarıda yöneltilen eleştiriler, değişik toplumsal alanların özgüllüklerini, kendilerine has sorunlarını ve bunlara dair fikir ve eylem üretmeyi reddetme niyetini taşımıyor. Yani söz konusu stratejinin zaaflarından yola çıkarak üniversitede kendilerini muhalif/solcu/sosyalist olarak tanımlayan gençlerin "kendiliğinden bir öğrenci hareketi yaratmak için boşa enerji ve zaman harcamayarak, bu alandaki sınırlı olsa da nesnel olarak var olan potansiyeli kadro kazanımı yönünde değerlendirmeleri" şeklinde çıkarsamalar üretilmemelidir. Farklı toplumsal konum ve alanların siyasallaştırılmasını hedefleyen, siyaseti toplumsallaştıran bir stratejiler bütününün yerine siyaseti farklı politik programların deklare edilmesine ve kadro devşirilmesine indirgeyen böylesi bir yaklaşım üniversitelerde hâlâ oldukça yaygın maalesef.

Bugün üniversitelerde öğrenci hareketinin karşısındaki en büyük engel, kampüslerde yeni liberalizmin hâkimiyetidir. Bu hâkimiyet kırılmadığı sürece etkili bir öğrenci muhalefetinin gelişmesi hayli güçtür. Dolayısıyla yap.lması gereken üniversiteye, eğitime, bilginin üretilmesi ve yayılması süreçlerine ilişkin Yeni Sağ tezleri karşısına alan ve bu süreçlere ilişkin kendi önermelerini ortaya koyan ve mevcut piyasacı ve/veya devletçi tezleri karşısına alan politik/ideolojik bir mücadelenin ve üniversiteye ve eğitime ilişkin radikal bir eleştirinin ortaya konmasıdır. Bilindiği üzere, toplumsal ilişkilerden bağımsız, toplumun yukarısında bir kurum olarak tanımlanan hümanist üniversite modeli yerini 70'li yıllardan itibaren kendisini sermayenin teknolojik ve organizasyonel yenilenme ve değişme ihtiyacının karşılanmasına adamış üniversiteye bırakmaktadır. Bu değişim, kendisini zaten toplumun ötesinde, yukarısında tanımladığı için toplumsal meşruiyeti zayıf olan "hümanist" üniversite modelinden "toplumsal fayda"yı ön plana alan üniversiteye bir geçiş olarak takdim edilmektedir. Bu projenin en güçlü yanlarından birisi, kendisini "bürokratik" ve "hantal" devletin karşısında ve güya toplumun tarafında konumlandırmasıdır. Bu yüzden üniversite ve bilgiye yönelik sermaye kökenli bu projenin karşısına geleneksel üniversite modelini çıkartma çabası etkili olmamaktadır. Hele hele Türkiye gibi otoriter modernleşmeciliğin, devletçi elitizmin kalelerinden olan üniversiteyi toplum, kendisine yönelik bir getirisi olmayan, kendisinden uzak bir kurum olarak görmekte ve dolayısıyla üniversiteyi savunmaya değer görmemektedir. İşte bu yüzden üni-

versiteyi ve bilgiyi dert edinen bir öğrenci muhalefeti için önemli olduğu kadar da zor olan mesele, kâr mantığına tahvil edilemeyecek bir toplumsal fayda, toplumsal çıkar tanımlayabilmektir. Sol bugün toplumun yukarısında konumlanan, her türlü maddi ilişki ve pratikten uzak olmakla kendini tanımlayan üniversite modelini savunamaz. Akademik elitizm ile piyasacı üniversite arasında sıkışmamanın bir yolu mutlaka bulunmalıdır. Kısacası toplumsal faydayı, kamusal çıkarı savunma retoriği sağın elinden alınmadıkça; sol yeniden halk adına konuşma konumunu edinmedikçe bunu başarmak pek mümkün görünmemektedir. Bu da ancak siyasetle, hem de yalnızca üniversite ile sınırlı olmayan bir siyasetle mümkündür (bkz. Akça, Benli, Sabit: 68-9). Bu siyaset, eğitimin ve bilginin bireysel sermaye birikimine indirgenmesine, bilginin metalaşmasına ve eğitimin piyasaya devredilmesine karşı çıkarak "altta kalanların" bilgi üretme ve edinim süreçlerine ulaşmasını sağlamayı hedeflemelidir. Bilgiyi piyasa değerlerine ve sermayenin mantığına tahvil eden yeni liberal saldırı karşısında bilginin ve eğitimin demokratikleştirilmesi ve kamusallaştırılması gerekliliği ancak ideolojik/politik mücadeleyle ve üniversitelerin gündelik işleyişinde somut alternatifler hayata geçirilerek ikna edici bir biçimde ortaya konabilir.

KAYNAKÇA

Ahıska, Meltem (1999) "Genç olamayan gençler üzerine deneme", *Defter* 37.

Akça, İsmet; Ferit Benli ve Ahmet Sabit, "Geç kapitalizm, yeni sağ ve yeni üniversite", *Birikim* 142-3, Şubat-Mart, s. 57-69.

Bauman, Zygmunt (1999) *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Bora, Tanıl (1984) "68 ruhu nedir?", *Gençlik ve Toplum*, sayı 10, Aralık.

Dikmen, Ahmet Alpay (2001) "Fildişi kulede para basmak", *Birikim* 142-3, Şubat-Mart, s. 102-6.

Eagleton, Terry (1999) *Postmodernizmin Yanılsamaları*, Ayrıntı, İstanbul.

Ercan, Fuat ve Şemsa Özar (2000) "Emek piyasası teorileri ve Türkiye'de emek piyasası çalışmalarına eleştirel bir bakış", *Toplum ve Bilim* 86, 2000, s. 22-71.

Furlong, Andy (2000) "Youth in a changing world", *International Journal of Sociology*, June, no. 164.

Habermas, Jürgen (1992) *Rasyonel Bir Topluma Doğru*, Vadi Yayınları, Ankara.

Hobsbawm, E. J. (2000) *On the Edge of the New Century*, The New Press, NY.

Karadeniz, Harun (1995) *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, Belge Yayınları, İstanbul.

Kumar, Krishan (1999) *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Dost Yayınları, Ankara.

Künar, Arif (2001) "Hayatımız, bilim adamları tarafından test edilip, onaylandı", *Birikim* 142-3, Şubat-Mart, s. 107-14.

Laçiner, Ömer (1975) "Öğrenci-aydın hareketi", *Birikim* 8, Ekim, s. 42-8.

Laçiner, Ömer (1997) "Öğrencilere yönelik şiddet ve Türkiye'de 'adalet'in seviyesi", *Birikim* 104, Aralık, s. 6-7.

Sönmez, Mustafa (2002) *100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Türkeş, Ömer (2001) "Osmanlı'dan bugüne, romanlarda mektepler/mektepliler", *Birikim* 142-3, Şubat-Mart, s. 144-50.

Ünüvar, Kerem; Kaya Şahin, Foti Benlisoy ve Bağış Erten (1998) "Ama'lar, fakat'lar, keşke'ler", *Birikim* 109, Mayıs, s. 105-11.

"ODTÜ'de geleceğe yolculuk..."

*Uygur Kocabaşoğlu**

> Bilim tarihi bilgeliğin ve hümanizmin kaynağıdır: bize düşüncemizi sorgulamayı, *kendini beğenmişlikten* kurtulmayı, boş umutlara kapılmamayı, başarı yolunda uğraş vererek sessizce ilerlemeyi öğretir.
>
> George Sarton (akt. Yıldırım: 46)

Kısa bir süre önce günlük gazetelerden birinin (*Radikal*, 27 Temmuz 2003) manşetinde yer alan yukarıdaki başlık, ODTÜ'de "geleceğe yolculuğu" haber veriyordu. Bunun ne tür bir yolculuk olduğunu da haberden öğreniyorduk:

> Öğretim üyesi, öğrenci ve mezun ODTÜ'lüler ilk teknoparkı kurdu... Yüksek bilimsel birikimle sermayeyi buluşturan ODTÜ Teknokent, Avrupa, ABD ve Japonya pazarlarına açılıyor. Yılda 2 milyon dolarlık ihracatı yakalayan 104 firma, bu yıl 10 milyon doları aşmayı hedefliyor... 800 bin metrekaresi açık, 25 bin metrekaresi kapalı alana yapılan 8 milyon dolar yatırımla 104 firmada 702 personel çalışıyor, 432 proje geliştiriyor, 2 milyon dolar ihracat gerçekleştiriyor... 10 milyon doları aşmayı hedefliyor... projelerde ODTÜ'den 65 öğretim üyesi çalışıyor...

Gündemin, "eğitimi (bir şekilde) ıslah etmek" ve "ihracatı artırmak da dahil (bir şekilde) para bulmak" gibi iki sorunla yoğun bir şekilde yüklü olduğu bir sırada yukardaki muştulu haber ferahlatıcı görünebilir. Ülkenin (bu arada ODTÜ'nün) kaynak sorununa da merhem olabilir; ama eğitimi, özellikle de üniversite eğitimini ıslah etmeye herhangi bir katkıda bulunamaz. Çünkü ikincisinin, yani genel olarak eğitimin, özel olarak da üniversite eğitiminin; daha da özel olarak ODTÜ'deki eğitimin ıslahının reçetesi çok farklı yerdedir.

(*) ODTÜ, Tarih Bölümü.

Nereden nereye?

ODTÜ yaklaşık elli yıl önce kuruldu. Yalnızca Türkiye'ye değil bölge ülkelerine hizmet edecek, Amerikan üniversite geleneğine bağlı bir "teknik üniversite" kurulması fikri 1954 yılına kadar geri gidiyor. Fikir iki sene gibi kısa bir sürede hayata geçirildi. 1956 yılında Mimari ve Şehir Planlama bölümünün kurulmasıyla 4 hoca ve 40 öğrenci ile eğitim başladı ODTÜ'de. 1957 yılında TBMM'den geçen bir yasa ile ODTÜ'ye "üniversite" statüsü tanındı. Böylelikle bir taşla iki kuş vurulmuş oluyordu. Bir yandan öğrenim dili İngilizce olan, atanmış bir mütevelli heyeti tarafından yönetilen "Amerikan modeli"ne göre kurulmuş bir üniversite, kıta Avrupası (Humbolt) geleneğine bağlı mevcut iki üniversitenin (İstanbul ve Ankara Üniversiteleri) yanı sıra yüksek öğrenim sistemine monte ediliyor; diğer yandan daha iktidarının ilk yıllarından itibaren üniversitedeki "kara cübbeliler"le başı hoş olmayan Menderes yönetimine bağımlı bir üniversite oluşturmak isteniyordu. ODTÜ böyle doğdu. Bir üniversiteyi siyasal iktidara bağımlı kılmak için gerekli pek çok önlem alınmıştı. Özerk değildi, mütevelli heyetince yönetiliyordu, öğretim elemanları sözleşmeliydi vs. Ama ODTÜ hiçbir zaman iktidarın "borazanı" olmadı. Kısa sürede hızlı bir gelişme gösterdi. Amerikan üniversitelerinden, kısa bir süre için Amerikan "Barış Gönüllüleri"nden aldığı destekle, diğer devlet üniversitelerine (bu arada Ankara ve İstanbul'dakilerin yanı sıra Trabzon, İzmir ve Erzurum'da yeni üniversiteler kurulmuştu) göre "bütçe sıkıntıları"ndan kısmen uzak kalarak hızla gelişti.

1962 yılında yeni "kampüs"ünde inşaat başladı ve bir yıl sonra da TBMM'nin hizmet binalarındaki geçici yerleşkesinden yeni "kampüs"üne taşındı. 12.000 öğrenciyi barındıracak ideal bir yerleşke planlanmıştı. Bir yandan binalar yükselirken, bir yandan da çevre düzenleniyordu. Otuz milyondan fazla ağaç dikildi. Kuruluşunun üzerinden iki onyıl geçmeden ODTÜ dünyadaki en güzel "kampüs"e sahip üniversitelerden birisi haline gelmişti.[1] Türkiye içinde de ülkenin en itibarlı üniversitelerinden birisi olmuştu. ODTÜ bugün, 20.000 dolaylarında öğrencisi, yaklaşık 1.000'i öğretim üyesi olmak üzere toplam 2.500 dolaylarında öğretim elemanı, 5 fakültesi, 40'a yakın bölümü, 4 enstitüsüyle gelişmiş bir üniversite görünümündedir.

ODTÜ'nün bu gelişmesinin ardında 1961 Anayasası'nın getirdiği nispî özerk ve özgür üniversite tasarımı; daha dinamik, esnek, liyakata dayalı istihdam sistemi; 1963'ten itibaren merkezi bir sınav sistemi ile yerleştiren öğrencilerin bu kuruma gösterdiği yüksek teveccüh ile ODTÜ'nün orta öğretimin en yetenekli kesimini bünyesine alabilmesi gibi unsurların yattığını düşünmek mümkün.

---

1 Türkiye'yi ziyaret eden yabancı ve Batı ülkelerine giden yerli akademisyenlerin ortak kanısı bu yöndeydi. *Mimarlık Dergisi*'nin 500'ü aşkın uzman, akademisyen ve mimar arasında kısa bir süre önce yaptığı ankete göre, Cumhuriyet döneminin önde gelen ilk 20 mimari eseri içinde ikinci sırayı almıştı. Bkz. *Hürriyet*, 1 Ağustos 2003, aktaran Doğan Hızlan.

Ancak bunlardan daha önemli bir başka unsur ise, bu üniversitede, *her hal ve kârda*, demokratik işleyişe ve akademik özgürlüklere tanınan *göreceli* hayat alanıydı. 12 Eylül'ün sillesi, bu zaten göreceli olan demokratik yapıyı yıktı; genelde özgürlük, özelde akademik özgürlük nosyonunu ise esir aldı. Mühendis ağzıyla ifade etmek gerekirse, bu yapımın malzemesinin neden bu kadar zayıf olduğu, ayrıca cevaplandırılması gereken bir meseledir. Işin o yanı bu yazının kapsamı dışında kalıyor.

Türkiye üniversiteleri, kalübelâdan beri, gerçek anlamda, ne özerk, ne demokratik ne de özgürdü. Üniversitelere havale edilmiş bulunan iki işlevden; yani gerçeği aramak, bilimsel bilgi üretmek ve yaymakla; toplumun gereksinme duyduğu "nitelikli" işgücünü üretmek işlevlerinden ikincisini kör topal yerine getiriyor; doktor, veteriner, mühendis, "hukukçu" yetiştiriyordu. "Gerçek"i aramak, bilimsel bilgi üretip yaymak ise öyle o kadar kolay bir iş değildi. Sınıfsal, ideolojik, örgütsel pek çok koşullara bağlıydı ve zahmetli, netameli, tehlikeli bir uğraştı. Bununla birlikte 1961 Anayasası'nın sağladığı olanaklarla, toplumun her alanında olduğu gibi üniversitelerde de bir demokratikleşme, özgürleşme ve bilinçlenmenin, toptan olmasa da perakende bir şekilde, belirli adacıklarda, oluşmaya başladığı da söz götürmezdi. Herhalde bu adacıklardan birisi de -külliyen değilse de kısmen- ODTÜ'de oluştu. ODTÜ'nün göreceli başarısının altında işte bu "asabiyet" yatıyor olmalıydı. Gerek 1971, gerekse 1980'deki askerî darbelerin nişangâhında öncelikle yer alan üniversitelerden birisinin ODTÜ oluşunun nedenini anlamak zor değildir.

Ne ki ODTÜ 1980'i izleyen yıllarda bu "asabiyet"ini yitirmeye başladı. Üniversite'nin her yıl yayınlanan kataloglarında üç amaca hizmet edeceği yazılıyordu:

- Bilimsel, teknik ve profesyonel alanlarda, yüksek nitelikli ileri bir eğitim gerçekleştirmek;
- Türkiye'nin ve Orta Doğu'nun kaynaklarını geliştirmeye ve ekonomik sorunlarını çözmeye yönelik uygulamalı araştırmalar yapmak;
- İnsanlığın bilgi birikimini artırmak amacıyla gerçeğin peşinde temel araştırmalar yapmak ve bunların sonuçlarını yaymak.

Bu amaçların ne ölçüde gerçekleştirildiği bu yazının ve yazarının haddini aşar. Ancak, "gerçeğin peşinde" koşan araştırmalar yapmak ve bunların sonuçlarını topluma yaymak, ya da gerçekle yüzleşmek konusunda ciddi bir sorun yaşandığı söylenebilir. Bu sorun siyasal, kültürel ve ideolojik bir sorundur ve de beklenmedik bir şey değildir. Ekilenler biçilmektedir. Akademik özgürlüğü, üniversite hayatının olmazsa olmazı olarak görmeyen; akademik özgürlükle kurumsal özgürlüğü birbirine karıştıran; özerkliği, akademik özgürlüklerin güvencesi olarak değil de, devlete karşı korunmanın, topluma karşı yukardan bakmanın bir aracı olarak gören Doğramacı-Gürüz çizgisinden ve bu çizginin dışına çıkmamaya özen gösteren üniversite yönetimlerinden başka ne beklene-

bilir di ki? Onların (YÖK) ve onları üreten, devamlı kılan Evren-Özal-Demirel-Çiller-Ecevit vs. çizgisinin de gerçeğin aranması gibi bir sorununun olmadığı (aksine asıl sorunlarının üniversiteyi gerçeği arama işlevinden ıskat etmek olduğu) bilinmez bir şey değildir. Ama yaklaşık iki onyıllık bir sürede üniversitenin asli unsuru olan akademisyenlerin ve öğrencilerin bu başat siyasal/kültürel/ideolojik paradigmanın ciddi biçimde etkisi altında kalmış olmaları son derece düşündürücüdür. Her yerde, her zaman, istisnalar vardır; ama genel gidiş, zihinleri emir komuta altına girmeye teşne bir akademisyen çoğunluğu; borsa kâğıtlarıyla dünyada ve Türkiye'de olup bitenlerden daha fazla ilgilenen ve tek hedefi dolgun maaşlı kariyer olan bir öğrenci kitlesi yönündeyse oturup derin derin düşünmek gerekir.

Üniversite hayatı ve bilimsel üretim, çalışkanlık, dürüstlük, kuşkuculuk ve başkalarının düşüncesine saygı ya da hoşgörü gerektirir. Üniversiter eğitimin ve araştırmanın amacı *gerçeği aramaktır*; gerçeği bulduğunu iddia etmek ya da tek gerçeğin kendilerine empoze edilmiş olanı gerçek diye savunmak değildir. Bir üniversite bunları derece derece yitirdiği ölçüde kendi varoluş nedenine yabancılaşıyor demektir. Onlarca firmanın katılımı, yüzlerce "proje"nin üretimi, binlerce öğretim elemanı (ve de öğrenci) istihdamı ile milyonlarca dolarlık ihracat gerçekleştirilebilir ama geleceğe sağlıklı bir yolculuk yapıldığı söylenemez. Yaklaşık 150 yıl önce Friedrich Engels'in, Avusturya üniversiteleri için yaptığı bir gözlemin doğruluğu da bir kez daha kanıtlanmış olur: "Üniversiteler, sadece uzmanlar yetiştirecek biçimde örgütlenmişlerdi. Bu uzmanlar çeşitli özel bilim dallarında çok güçlü olabilirlerdi; fakat, üniversitelerin vermesi gereken, önyargılardan arınmış bir genel formasyonu veremezlerdi" (akt. Timur: 151-2).

Bir örnek olay!

Cumhuriyet'in birinci üniversite reformunun (1933) "yabancı gözlemcisi" Profesör Albert Malche, raporunda, "Darülfünun meselesi esas itibariyle Türkiye'nin fikri, manevi, hatta içtimai istikbali meselesidir." şeklinde bir saptamada bulunduktan sonra, şu değerlendirmeyi yapıyordu: "Meselenin merkezi, ilimleri artık sabit olup nakli ile muvazzaf (görevli) bulunulan vahdetler (bütünlükler) şeklinde değil, lakin melekatı dimağiyeyi (beyin yeteneklerini) vücuda getirici usuller tarzında telakki eylemektir" (Malche: 59'dan akt. Timur: 232-4).

Bu gözlem ve değerlendirmenin üzerinden yaklaşık 70 yıl geçmişken ODTÜ'de yaşanılan bir örnek olay, yukarda anlatılmaya çalışılanları somutlaştırarak, "ifade-i meramı" güçlendirecektir.

Her üniversitede olduğu gibi, ODTÜ'de (diğer üniversitelerden farklı olarak kredisiz zorunlu ders olarak!) okutulan ve yıllardır eleştiri, yakınma, küçümseme konusu olan "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi" derslerine belki yeni bir soluk, bir dinamizm getirebilir umuduyla "Türk Devrimi ve Çağdaş Türkiye"

başlığı altında, alfabetik sıraya göre, Feroz Ahmad, Niyazi Berkes, Korkut Boratav, Tevfik Çavdar, Murat Katoğlu, Cemil Koçak, Şevket Pamuk, Bülent Tanör, Tarık Zafer Tunaya, Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher'in çalışmalarına dayanan bir "seçilmiş okuma metinleri" oluşturuldu ve çoğaltma şeklinde öğrencilerin kullanımına sunuldu.[2] (Bu aslında o kadar da özgün bir şey değildi ve bir iki yazar dışında diğer yazarların çalışmalarından oluşturulmuş benzer bir metin birkaç yıldır Boğaziçi Üniversitesi'nde aynı amaçla okutuluyordu.) Olayın üzerinden birkaç hafta geçmeden ODTÜ'de elektronik medya ortamında bir cadı kazanı kaynatılmaya başlandı.

İlk bilimsel (!) tepki şöyle idi:

> ... ders notlarının 46 sayfasından bir alıntı yapıyorum. '...Sason kazasında Hamidiye alayları tarafından geniş çapta bir Ermeni katliamına yol açmıştı... 1895 ve 1896 Dogu'da yine yaygın katliamlar oldu...' Üniversitemiz kamuoyu bu ders notlarının yazarlarına hangi bilimsel kanıt ve belgelerle savlarını doğrulayabileceklerini SORMALIDIR.

Ertesi gün gelen bir başka tepki daha da ilginçti:

> Böylesine kötü bir Türkçe ve bilimsellikten yoksun bir kitabın hangi bilimsel kriterlerden geçtiğini bende bilmek istiyorum. Yazım ve bilgi hataları ile dolu olan *bu kitabın durdurulmasını bir bilim adamı olarak talep ediyorum.* [Bu ve izleyen italikler bana ait.] Hangi hataları yazsamki... (Kötü Türkçeyi eleştiren bu bilim adamının doğru Türkçesi ya da imlası, koyu karakterlerle yazılan sözcüklerde görülüyor!)

---

2 Bilgi için meraklısına uzunca bir dipnot: 'Osmanlı Dönemi İktisadi ve Siyasi Gelişmeleri' adı altındaki ilk bölümde şu okuma parçaları yer alayordu: Şevket Pamuk, "Ondokuzuncu Yüzyılda Dünya Kapitalizmine Açılış", Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914* (İstanbul, Gerçek Yayınları, 1993) s. 151-198; Erik Jan Zürcher, "Gerici İstibdat ya da Islahatların Doruğu? Sultan II. Abdülhamit'in Saltanatı", Erik Jan Zürcher, *Moderenleşen Türkiye'nin Tarihi* (İstanbul, İletişim Yayınları, 1995) s. 116-136; Mete Tunçay, "Siyasal Tarih 1908-1918", Sina Akşin (Der.), *Türkiye Tarihi-4: Çağdaş Türkiye, 1908-1980* (İstanbul , Cem Yayınevi, 1989), s. 27-81. 'Cumhuriyet Dönemi İktisadi ve Siyasi Gelişmeleri' adı altındaki ikinci bölümde şu okuma parçaları yer almaktaydı: Bülent Tanör, "Kongreler Dönemi", Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları, 1918-1920* (İstanbul, Afa Yayınları, 1992), s. 17-97; Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", T. Z. Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük* (Ankara, Turhan Kitabevi, 1981), s. 208-230; Cemil Koçak, "Siyasal Tarih, 1923-1950", S. Akşin (Der.), age., s. 85-23; Tevfik Çavdar, "Tek Ulus, Tek Parti, Tek Şef Dönemi", T. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950* (Ankara, İmge Kitabevi, 1995), s. 299-243; Korkut Boratav, "Devletçilik ve Kemalist İktisat Politikaları", Nevin Coşar (Der.), *Türkiye'de Devletçilik* (İstanbul Bağlam Yayınları, 1995), s. 115-142. 'Üstyapıda Değişimler' adı altındaki üçüncü bölümde şu okuma parçaları yer alayordu: Murat Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiyesinde Eğitim, Kültür, Sanat", S. Akşin (Der.), age., s. 393-470; Niyazi Berkes, "Cumhuriyet Devrimleri", Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, 1979), s. 511-545; Feroz Ahmad, "Kemalist Türkiye'de İdeoloji Arayışı, 1919-1939", Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme* [Çev.Fatmagül Berktay] (İstanbul, Kaynak Yayınları, 1986), s. 214-236. 'Genel Değerlendirme' adı altındaki dördüncü ve son bölümde ise şu okuma parçaları yer alıyordu: Bülent Tanör, "Türk Devriminin Etkileri, Serpintileri", Bülent Tanör, *Kuruluş Üzerine On Konferans: Türkiye 1920 Sonraları* (İstanbul, Der Yayınları, 1996), s. 183-201; Bülent Tanör, "Bir Bilanço Denemesi", Bülent Tanör, age., s.227. 248.

> Tam anlamı ile bir kepazelik. İnsan hiç olmazsa Türkçe bilen birilerine okutur. Söyleyecek fazla bir şey bulamıyorum. Ancak üniversitemize büyük prestij kaybettireceği kesin. *Acil bir akademik komisyon kurulsun ve bu konuda önlem alsın.* ODTÜ'ye hiç yakışmıyor hiç. Kimin yazdığını bilmiyorum ama akademik anlamda 'Türkçe ve bilimsel kriterlerden' bu kadar uzak olmayı nasıl başardı veya başardılar bilmiyorum. Kendilerini şahsen 'tebrik' ederim.

Burada amaç, anılan okuma parçalarında yer alan değerlendirmelerin doğruluğunu yanlışlığını ya da tarihsel olguları tartışmak, ya da "Abdülhamit II, [ilk metinde anılan] isyanın şiddetle bastırılması için dördüncü ordu komutanlığına emir verdi. Emir yerine getirilirken gerçekten de çok şiddetli davranıldı ve birçok Ermeni kırıldı." türünden ifadelerin "resmî" Osmanlı Tarihi'nin VIII'ci cildinde (Karal: 138) bile yer aldığını vs. hatırlatmak değil. Üniversitede "bilimsellik" adına yer bulabilen bir zihniyeti, tutumu sergilemek. Bu akademisyenler tarihsel gerçekleri biliyorlar, ülkelerini seviyorlar, içinde çalıştıkları kurumun itibarını düşünüyorlar; "ODTÜ gibi Türkiye biliminde önemli bir misyonu olan bir üniversitenin böylesine bir yanlış yapmasına..." isyan ediyorlar. Mazallah, "A.B.D. Kongresi'nin 'soykırım yasası'nı kabul etmiş olduğunu, bunun ülkemizdeki yansımalarını ve bu derlemenin basına yansıdığını" düşünerek görevlerini yapıyorlar. Zira bu derlemedeki okuma parçalarını yazanlar, bunları bir araya getirenler ve okutanlar, tarihsel gerçekleri bilmedikleri gibi, ülkelerini onlar kadar sevmiyor ve çalıştıkları kurumun itibarını onlar kadar düşünmüyorlardır. (Bu arada, Genel Kurmay Başkanlığı'ndan aradığını belirten bir Albay'ın, İnkılap Tarihi derslerinde okutulan "teksir"den bir kopyanın nasıl temin edilebileceğini öğrenmek istediğini belirtelim.)

Bu aşamada devreye ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği giriyor. "...Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi dersinde kaynak olarak kullanılmakta olan derleme kitabın, *bu amaç için uygun olmadığı yönünde derneğimiz üyelerinde beliren kuşku nedeniyle* ..." derlemenin "konunun bazı uzmanlarına" inceletilmesine karar veriyor. Daha önce kendilerine yöneltilen, Derneğin görevinin akademik özgürlüğe müdahale değil onu korumak olduğu, bu tür suçlayıcı ve yargılayıcı bir tavrın üniversiter hayata uygun olmadığı, yapmaları gereken şeyin okuma parçalarını yazmış ve derlemiş olanları, "bilgisizlik", "Türkçe bilmezlik", "kepazelik" vb. isnatlara karşı korumak olduğu kendilerine anlatılmaya çalışılıyor ama herhalde iyi anlatılamadığından başarısız olunuyordu.

"Ehl-i vukuf" raporları

Sonunda, "konunun bazı uzmanları"ndan oluşan "hakem heyeti" incelemesini yapıyor, raporlarını yazıyor. Üç ayrı akademisyence kaleme alınan bu raporlarda, derlemenin düzeni, metinler arasında kopukluklar bulunduğu, kimi konu-

lara yeterince vurgu yapılmadığı ya da kimi konulara gereğinden fazla vurgu yapıldığı gibi yerindeliği ve doğruluğu kabul edilebilecek tesbitler yer alıyor. Hakemler ayrıca kendi görüş ve bilgilerine uymayan, örneğin, "19. Yüzyılda bile Rumeli'de angarya ve benzeri yükümlülüklere rastlanıyordu..." ifadesini, "...kimi uygulamaların varlığına işaret edilirken bunlarla ilgili yasal durumdan söz edilmiyor. Tanzimat fermanıyla işkence ve angaryanın yasaklanmış olması gibi..." düzeltmeye kalkan; bir şeyin yasaklanmasıyla o şeyin ortadan kalkması arasındaki farkı ayıramayan düzeltmeler de yapıyorlar. Ancak, bu raporlarda asıl önemli olan, "hakem"lerin gerek bilimsel bakış açıları, gerekse üniversitenin işlevi konusundaki düşünce ve tasarımlarıdır. Eğer bu düşünce ve tasarımlar oldukça yaygın ve geneli temsil edici nitelikler taşımasa sözü edilmeye belki değmezdi ama ne yazık ki öyle değildir. Bakalım:

Raporların en "hayırhah" olanı, derlemeyi yapanların, "üniversitenin özgür ortamına yaraşır, her türlü düşünceye açık, bir tartışma metni oluşturmak istediklerine inanıyorum" dedikten sonra, ortaya çıkan kaynağın amaca pek uygun olmadığını saptıyor. Çünkü derleyenler,

> ...öğrencilerin liselerde AİDT'nin [Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi] yeterince öğretildiğini, artık üniversitede bu öğretilenlerin daha derin bir düzeyde tartışılması sırasının geldiğini düşünmüş olmalılar. Oysa, saptamalarıma göre, bu varyayım pek doğru değildir. Liselerde AİDT göstermelik olarak vardır. 1950'den bu yana, genellikle ulusal eğitimimiz Atatürk Devrimine pek sıcak bakmayan, hatta ona karşı olanların elinde olmuştur. Onun için AİDT konusu "Tören Atatürkçülüğü" anlayışı içinde savsaklanmış ve/ya da basmakalıp bir biçimde sunulmuştur... Durum böyle olunca, *üniversitede öğrencilere aykırı ya da tartışmalı görüşler sunmadan önce Atatürk Devrimi'nin, Atatürkçülüğün ne olduğunun derli toplu gösterilmesi çok önemli olmaktadır. Oysa derlemeyi okuyanlar daha çok dolaylı olarak Atatürkçülüğün ne olduğunu çıkarsamak durumundadırlar.*

Bu değerlendirmeye ekleyecek bir şey yoktur.

Raporların ikincisi biçim ve içerik yönünden daha ayrıntılı bir irdelemeyi içermektedir. Bu irdeleme yapılırken, derlemenin bir "textbook" olduğu kabülü yapılmaktadır. Oysa okuma parçalarını hazırlayanların amacı, tam aksine, bir "textbook" yaratmak değil; öğrenciye değişik perspektifleri aktarabilecek bir destek malzemesi oluşturmak ve insiyatifi dersi veren hocaya bırakmaktır. Her hocanın dersi anlatırken konu ve kavramlar açısından farklı yerlere vurgu yapması doğaldır. Bırakınız üniversiteleri, orta öğrenim kurumlarında bile -katı müfredat cenderelerine rağmen- zaten öyle olmamakta mıdır?

İçerik yönünden yapılan eleştirilerin mantık kurgusu, esas itibariyle, eleştirilen yazarın söylediklerinin önemsiz olduğu, daha önemli olayların atlandığı ya da (raporu yazanın önemli gördüğü) bazı konular üzerinde yeterince durulmadığı şeklindedir. Yani W. A. Mozart, L. van Beethoven gibi bestelemediği için

eleştirilmektedir! Bu arada, "getirilen yeniliklerin 'üst yapı devrimleri' diyerek her adımın tüm ulusu ilgilendirdiği belirtilmeden, *küçük bir azınlığı ilgilendiren* hareketler olarak tanımlanmaktadır..." şeklindeki ifadeler, üstyapı kavramının toplumun üst kesimleri ile karıştırıldığı kuşkusunu uyandırmaktadır.

Ancak yukardan beri sözü edilen bilim anlayışı ve akademik özgürlük açısından olduğu kadar, tarih anlayışı açısından da en önemli husus, bu derse atfedilen işlevi ortaya koyan aşağıdaki değerlendirmedir:

> Ders, bilindiği gibi, zorunlu ve maksatlı olarak verilen bir derstir. Taraflı ve ideolojik bir derstir. Ülkenin, devletin temel ilkelerinin yüksek öğrenim gençliğine öğretilmesini hedefler. Dolayısıyla ideolojiktir. Benzeri dersler, yabancı ülkelerde de verilmektedir. Bu derslerde genellikle 'resmi tarih' verilir. Merak uyanırsa, öğrenci, ileri araştırmaları 'gayri resmi tarihlerden' yapabilir. Ancak bu dersin günümüzde sözkonusu olan Atatürk İlkeleri ve Türk tarihini yerme malzemesi yapılması doğru değildir, çünkü, bildigimiz gibi, dersler, genellikle çok büyük gruplara ve tartışma olanağı olmadan verilmektedir. Düşüncemiz, dersin Atatürk, İlkeleri ve Türk devrimini benimsemiş, en azından, öğretim elemanları tarafından verilmesi gerektiğidir. Bunu da saptayabilecek bir yöntem yoktur. Dolayısıyla tek bir metin oluşturmaya gidilirse hiç olmazsa, tarihte yeri olan bu kavramlara saygı duyan yapıtlardan seçilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Bu değerlendirmeye ekleyecek de fazla bir şey yoktur; ancak:

• Devrim tarihi derslerinin nasıl okutulacağına ilişkin "görev" anlayışları farklı olabilir. Bunu saygı ile karşılamak gerekir.

• Ne ki, yukardaki alıntıda ifade edilen görev anlayışına sahip olmak, öğrencilere sunulan okuma parçalarından hareketle, "...bu dersin günümüzde söz konusu olan Atatürk İlkeleri ve Türk tarihini yerme malzemesi" yapıldığını ima ve ihsas etmeyi haklı kılmamalıdır.

• "Düşüncemiz, dersin Atatürk İlkeleri ve Türk devrimini benimsemiş, en azından, öğretim elemanları tarafından verilmesi gerektiğidir." şeklindeki ifadenin, bu dersi veren öğretim elemanlarının, bu okuma parçalarını derleyenlerin ve *daha da önemlisi metinlerin yazarlarının* Atatürk ilkeleri ve Türk devrimini benimsememiş kişiler olduğunu ima ve ihsas etmesi de ayrıca haksızlıktır.

• "... tek bir metin oluşturulmaya gidilirse, hiç olmazsa tarihte yeri olan bu kavramlara saygı duyan yapıtlardan seçilmesi gerektiğini..." söylemek, seçilmiş metinlerin "tarihte yeri olan bu kavramlara" saygısız olduğunu ima ve ihsas etmenin yanı sıra, tarihsel gerçeklere saygı duymanın tekelini elde tutma çabasını yansıtmaktadır. Tarihsel gerçeklere saygı duyma tekeli kimsenin elinde olmadığı gibi, bu zihniyet ve tavır bilim ve üniversite açıçından canalıcı önem taşımaktadır.

Üçüncü rapor, "...tarih çalışmalarında makbul ve muteber bir görüş olarak hakim iken..."; "...ileri sürülen savlar tartışmaya açık olup, mutlak kriterler bi-

çiminde algılanamaz..."; "... s. 110-111'de sözkonusu edilen iç siyasi gelişmelerin izahı, çok büyük ölçüde Atürük'ün Nutkunda anlatılanlarla örtüşmediği gibi..." şeklindeki yöntemsel, "Güçlü bir merkezi devletin varlığı klasik dönem Osmanlısı için geçerli bir durumdur, 19'ncu yüzyıl için değil." türünden olgusal incilerle dolu daha müthiş bir eserdir. Rapor, uzman "hakem"in; okuduğu metinlerin yazarlarının (kuşkusuz derleyip hazırlayanların da);

• Sürekli bir karalayıcılık ve yıkıcılık peşinde olduklarını saptama gayretini sergilemektedir.

• Atatürk'ün Nutkunda anlatılanlarla örtüşme koşulunu, adeta bir nesnellik ve bilimsellik kriteri gibi ele aldığını göstermektedir.

• Ama hepsinden daha elim ve vahimi, tartışmaya açık savlardan hoşlanmadığını, "mutlak kriterler" peşinde koştuğunu, akademik yaşamda ortak bir payda ve katılım arayışına her şeyden fazla önem verdiğini oktaya koymaktadır.

Gerek hayatta, gerekse akademik hayatta, çok güçlü bir ortak paydanın ve çok büyük bir oydaşmanın ve katılımın Nazi Almanyası'nda var olduğunu hatırlattıktan sonra; olaylara herkesin aynı gözlükle bakmasının beklenemeyeceğini, uzman "hakem"in görüşlerine de saygı duyulması ya da hoşgörülmesi gerektiğini belirterek, kendisi (kendileri) gibi düşünmeyenlerin de çarmıha sèza ve reva olmadıklarını söyleyiverelim.

Sonuç yerine

Tartışma konusu olan bu okuma parçaları, onların ODTÜ'de okutulmasına karşı gösterilen tepki, ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği'nin tavrı, konunun uzmanlarının yazdıkları "raporlar" ve bu satırları karalayan abd-i acizin görüşleri kuşkusuz bir anlamda tikeldir, kişiseldir ve "...en nihayet mazi olmuş bir devrin hikâyesidir". Söz konusu "örnek olay" ve onun etrafında oluşan "ehl-i vukuf" raporları, vahim bir zihniyete, nacizane ve acizane, işaret etmek için aktarılmıştır.[3] ODTÜ'de eski ve yeni kuşaktan pek çok akademisyenin bu zihniyeti paylaştığını ileri sürmek de haksızlıktır ama mevcut yapı içinde "sesini çıkarabilenlerin" sayısının pek sınırlı olduğu da bir o kadar gerçektir. Eğer üniversitelerimizi, bir gazetenin "eğitim" ekinde lanse edildiği gibi, yalnızca "beş yıldızlı oteller" olarak algılamayacaksak, gerek ODTÜ'de gerekse diğer üniversitelerde "geleceğe yapılacak yolculuğu" üniversite-sanayi işbirliği ile Avrupa, ABD ve Japonya pazarlarına açılmaya indirgemeyeceksek bilimin ve üniversitenin ne olduğunu biraz daha derin düşünmeliyiz. Hoşgörüyü, tevazuyu elden

3 Eserlerinden bölümler, okuma kitabı olarak bir araya getirilen değerli akademisyen ve araştırmacılar dışında ad vererek olayın kişileştirilmesinden kaçınıldı. Bununla birlikte aktarılanlarda abartma, yanlış ya da noksan aktarma olabileceğini düşünenler için, gerektiğinde ve olanak sağlandığında gerek e-mail mesajlarının ve gerekse "hakem" raporlarının olduğu gibi yayınlanabileceğini belirtelim. Herhalde "gizli bilgi"den madud değildirler.

bırakmamalıyız. Son olarak Profesör Taner Timur'un değerlendirmesine kulak vermeliyiz:

> ...Üniversite sorunu tamamen üniversitenin dışında da çözülemez ve bu davada öğretim üyelerine, belli koşullarda tayin edici dahi olabilecek bir görev düşmektedir. Eğer rastlantılar ya da çeşitli bilim dışı dürtülerle üniversite kariyerine sürüklenmedilerse, eğer akademik unvanlarına *gerçek* aşkıyla beslenen bir çalışma yerine bürokratik bir redaksiyonun soluk ürünleriyle ulaşmadılarsa, üniversite mensupları ortaçağ kalıplarından sıyrılmalı, korporatist bir özerklik anlayışını bir tarafa bırakmalı ve *hoşgörüden, özgürlükten* gerçek anlamda reformcu bir devlet desteğinden yana olmalıdırlar (Timur: 366).

KAYNAKÇA

Karal, Enver Ziya (1983) *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt (ikinci baskı), Ankara, Türk Tarih Kurumu.
Malche, Albert (1939) *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul, Devlet Matbaası.
Timur, Taner (2000) *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, Ankara, İmge Kitabevi.
Yıldırım, Cemal (1995) *Bilimin Öncülleri*, Ankara, TÜBİTAK.

*Any where out of the world**

*Hüseyin Üçer***

Bazı meslekler büyülüdür. Bu büyü sayesinde dünya ne kadar bozulsa da siz o mesleklerin topraklarında hep iyi şeylerin olduğunu sanırsınız. Mesela dışarıda insanlara birbirinin gözünü oyduran bir rekabet mi vardır? Orada muhakkak dayanışma, işbirliği, paylaşma vardır. Dışarıda herkes işinden nefret mi eder? Oradakiler mesleklerine aşıktır. Dışarıda herkes paraya, çıkara göre mi hareket eder? Oradakiler ilkelidir vs. Ama ne yazık ki sizi bu naif düşüncelere yönelten büyü, o meslekleri hayal edildikleri gibi kılmaya değil ancak öyleymiş gibi göstermeye yarar. Bu yüzden de o garip büyü siz yaklaştıkça yavaş yavaş bozulur. Büyü sizin birden gerçekle yüzyüze gelmenize engel olur daima. Bunun nedeni aşikârdır; sizin dışarıya sır sızdıramamanız (ve kaçmamanız) için mesleğe dahil olana kadar gerçeği kavramamanız şarttır. Oraya vardıktan sonra ise ya büyü sizi kuşatır ve sizi onu beğeneceğiniz bir hâle getirir -ki bu durumda aldanmış olsanız bile bunu artık bilemeyeceğinizden hikâye biter- ya da sesiniz büyü sayesinde garip bir biçimde inandırıcılığını yitirir. Dışarıya çıkan sesiniz o muhteşem ilüzyonla mücadele edemeyecek kadar zayıftır. Oradan gerçeği anlatmaya kalktığınızda, garip bir biçimde anlarsınız, büyü öylesine güçlüdür ki sizin sesiniz dışarıya hayati sorunlardan bahseden birinin sesi gibi değil de mükemmelliyetçi birinin ya da bir zor beğenirin sesi gibi ulaşmaktadır.

* * *

(*) Baudelaire'in *Paris Sıkıntısı* kitabında bir şiirin başlığıdır. Şiirin orjinali Fransızca olmasına rağmen başlık İngilizcedir. Baudelaire'in "soğumuş" ruhunu canlandırmak için, rahat ettirmek için bir umut olarak başka ülkelere ve şehirlere göç etmeyi önerdiği şiirin sonunda ruh şöyle haykırır "Bu dünyadan öte olsun da neresi olursa olsun!" (Baudelaire, 1998: 105-106).

(**) Yazar.

Politikacılık epeydir bu büyülü mesleklerden biri değil. Hâlâ politikacıları değerlendirmek için kısmen de olsa farklı kriterler kullanmaya devam ediyorsak da artık kimse politikacıların "insanlık" için çalıştığına ve kendi etraflarındaki insanların yitirmiş oldukları bazı ahlâkî değerlere onların sahip olmaya devam ettiğine inanıyor gibi gözükmüyor. Bu inancın son kırıntılarının kaldığı, ya da en azından basının hâlâ bu inanç varmış gibi yapabileceği kadar inancın hafızasının kaldığı dönemlerde bir politikacı, (hafızam beni yanıltmıyorsa DYP-SHP koalisyonu sırasında Esat Kıratlıoğlu) politikacılara yöneltilen yolsuzluk iddialarını şöyle yanıtlamıştı: "Biz sizin sütünüzün kaymağıyız, sütünüz ekşiyse kaymağı da ekşi olur".

Bu kıvrak ifadenin öncelikli amacının politikacıların suçlarını suç olmaktan çıkarmak, hatta onların "tabii hatalar"ının günahını da halka yüklemek ve soruya takla attırarak iddialara bir karşı atakla cevap vermek ("peki ya siz?" demek) olduğu aşikâr gibi gözüküyor. Ancak, veciz sözün sahibi politikacı tarafından düşünülmüş olsun ya da olmasın, bu sözün dolaylı bir sonucu var; ki bizim için asıl önemli olanı da bu. Açıkça görülüyor ki bu ifadeyle politikacı (geçici bir fayda uğruna ya da zaten kaybetmiş olduğunun bilinciyle ve her ne kadar kaymak olmak hakkını saklı tutuyorsa da) başındaki hâleden vazgeçiveriyor ve mesleğe, kendisine ve meslektaşlarına atfedilmekte olduğunu bildiği o "büyü"den kaynaklanan farkın gerçekte var olmadığını ilan ediyor.

Bu itirafı önemsiyor olmama rağmen içindeki bilginin malumumuz olmayan bir şey olduğunu iddia ediyor değilim. Ancak, bazı mesleklerden (kuşkusuz mesleğin ilkeleri ve içeriğiyle de bağlantılı olarak) beklentimizin daha fazla olduğu da doğru. Bu beklenti genel etik kuralları da içerebilecek şekilde, bu mesleklerin kapitalist sistemin içinde olmalarına rağmen, kendi ilkelerini koruyabilecekleri yönünde. Başka bir deyişle, bu mesleklerden kendi ilkelerini sistemin üzerinde tutmalarını ve mensuplarını sistemin yarattığı dejenerasyonun dışında tutabilecek kadar güçlü olmalarını bekliyoruz.

Akademisyenlik de kuşkusuz bu mesleklerden biri.[1] Aslında akademisyen ile entelektüel arasındaki ayrımı (haklı olarak) kabullenemediğimiz için olsa gerek akademiden daha da fazlasını, yani sadece kendisini sistemden korumakla kalmayıp sistemi sorgulamaya yönelik sorular üretmesini de bekliyoruz. Akademi üzerine eleştirilerimizi de aslında büyük oranda bu beklentiler belirliyor.

---

1 Burada kastedilen meslekler akademiyle sınırlı değil kuşkusuz. Ancak konumuz akademi olduğu için bu noktada yoğunlaşacağım. Diğerlerinin ne olabileceğinin ipuçlarını bulmak için M. Berman'ın Marx'a referansla ve onun düşüncelerini açıklarken kullandığı ifadedeki tanımı ve alıntılanan meslekleri düşünebiliriz: "...sıradan insanlıktan daha üst bir düzeyde yaşama, yaşam ve eserlerinde kapitalizmi aşma gücüne sahip olduklarını sanan meslek erbabı ve entelektüeller - 'doktor, hukukçu, rahip, şair, bilim adamı' " (Berman, 1994: 146).

Kanımca listeyi uzatmak ve Berman'ın cümlesinde "olduklarını sanan" ifadesinin arkasına "ve oldukları sanılan" ifadesini eklemek mümkün.

Ne var ki akademi bu beklentilerimize cevap verebilecek bir yer olmaktan hayli uzak ve giderek de uzaklaşıyor. Üniversiteler (sistemden etkilenmemesi ya da onu sorgulamaya yönelik sorular üretmesi gibi beklentilerimizi bir kenara bırakalım) daha ziyade "kraldan çok kralcı" olma ilkesini benimsiyorlar. Anadilde eğitim, türban ve benzeri konularda eylem yapan öğrencilerini (desteklemeyi geçelim) korumak bir yana onları yargıdan önce kendileri cezalandırmaya özen gösteriyorlar.[2] Kısmen bir özgürlük alanı gibi gözüken bazı "ayrıcalıklı" devlet (kamu?) üniversiteleri ve özel (vakıf?) üniversitelerin(in) tutumları ise yukarıdan baskı gelene kadar üç maymunun ortak stratejisini izlemek ve (örneğin türban konusunda olduğu gibi) genelgeleri ilan etmek ama boşluklardan yararlanarak mümkün olduğunca uygulamaya koymamak gibi alaturka bir oyala(n)ma taktiğinin ötesine geçemiyor. İdarenin bu "kralcı" tutumu kuşkusuz akademisyenlerin topyekün onunla hemfikir oldukları anlamına gelmiyor. Ne var ki, üniversitelerin, akademik personeli, tıpkı öğrencilerini olduğu gibi denetim altında tutmaya, sınırı aşanlara taviz göstermemeye özen gösterdiği ve tüm bu durumun akademisyenlerde bir otokontrol, kendi kendinin polisi olma ruh hâli geliştirdiği de gerçek tabii ki. Eleştirel duruşunu korumaya çalışan sınırlı sayıdaki akademisyen ise tasfiyelerle niceliksel ve verdiği her tavizle ve sustuğu her an niteliksel olarak eriyor ve vicdanının baskısı altında yıpranıyor.

Kuşkusuz akademinin bizi hayal kırıklığına uğrattığı tek nokta siyasi otoriteyle ters düşmemek konusunda gösterdiği büyük gayret değil. Akademinin ticarileşmesi de en az bunun kadar can yakıcı. Kısa bir süre içerisinde sayıları hızla artan özel üniversiteler ve giderek onlara benzemeye gayret eden devlet üniversiteleri, üniversitenin her şeyden önce para kazandıran ve kazanan bir yer olması gerektiği düşüncesini giderek yaygınlaştırıyor.[3] Mesele sadece eğiti-

2 Aslında bu konuda üniversitelerin ve YÖK'ün tutumu herhangi bir ispata gerek duyulmayacak kadar ortada. Ama ben yine de yakın tarihli iki beyanatı hatırlatmak istiyorum. YÖK Başkanı Prof. Dr. Kemal Gürüz anadilde eğitim için verilen dilekçeler konusundaki görüşlerini "dilekçe hakkının suiistimali ve terörün ikamesinden başka hiçbir anlama gelmeyen Kürtçe eğitim kampanyasını anlayışla karşılamanın mümkün olmadığı"nı belirterek cevaplandırmıştı. (bknz. http://haber.tnn.net/haber_detay.asp?ID=436796&cat=EGT)

Türk Üniversiteleri Rektörleri Komitesi'nin 20 Aralık 2002 tarihli toplantısında kamuoyuna duyurulmasına karar verdiği 5 maddeden müteşekkil "hususlar"ın dördüncüsü ise şu şekildeydi: "Büyük Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'in eserleri olan Türk üniversiteleri, Cumhuriyete, insan hak ve özgürlüklerine karşı olan, medeniyet, bilim ve insanlık dışı akımlara karşıdır. Bu cümleden olmak üzere, köktendincilik, gericilik, irtica, etnik ayrımcılık ve bölücülük, terör ve ahlaki olmayan her türlü davranış dışındaki tüm düşünce ve eylemler Türk üniversitelerinde tamamen serbesttir" (http://www.yok.gov.tr/duyuru/Kamuoyu.htm). "Ahlaki olmayan davranış"ı ve "terör"ü bir kenara koyarsak listedeki 5 kelimenin iki temel siyasi tutumu kast ettiğini görebiliyor ve hali hazırda ülkede kitlesel başka bir siyasi tutum bulunmadığı için listenin kısa olmasını da anlayabiliyoruz. Zira , bir 12 Eylül mirası olan YÖK, tıpkı ordu gibi ve onunla paralel olarak Kemalizm adı altında merkez bir siyasi alan tanımlıyor ve bu alanın sağında ya da solunda çerçeve dışına çıkma çabaları olduğunda gücünü ve dikkatini o tarafa doğru yöneltmeye büyük özen gösteriyor.

3 Bu yazıda üniversitelerin kapitalist sistemle tam entegrasyonu ve nedenleri konusunda detaylara girmeyeceğim. Bu konuda İsmet Akça, Ferit Benli ve Ahmet Sabit'in "Geç Kapitalizm, Yeni Sağ ve 'Yeni'Üniversite' " (2001: 57-69) başlıklı kapsayıcı yazısına bakılabilir.

min paralı hale gelmesi değil, en az onun kadar belki de ondan daha önemli olan şey "esnaf" mantığının üniversitelerin içine işlemeye başlaması. Akademik önceliklerin yerini satılabilir, pazarlanabilir bilginin üretilmesinin alması hatta pazarın talep ettiği bilginin (neden olmasın) alıcının istediği biçimiyle üretilir hale gelmesi mümkün. Böylelikle akademi, devlet üzerinden dolaylı olarak bağlandığı "piyasalara" doğrudan bağlantı "şansını" elde etmiş oluyor. Ne yazık ki alternatiflerden hiçbiri tercihe şayan değil. Akademi, mensuplarına itaatkâr memurlar ya da çalışkan esnaflar olmanın dışında herhangi başka bir seçenek sunmuyor.

* * *

Peki nasıl oluyor da akademi bütün bu temel defolarına rağmen hâla kendini ayrıcalıklı bir yer olarak sunabiliyor? Akademisyenler buna nasıl inanıyor? Ya biz akademinin "başka türlü bir yer" olduğuna inanmaya nasıl hâlâ devam edebiliyoruz?

Öncelikle şunu belirtmek gerekiyor; YÖK akademiyi defolarına rağmen değil onunla beraber farklı bir yer olarak sunuyor. Ancak farkın içeriği pek de bizim umduğumuz gibi değil. Akademi, ünvanların, cüppelerin ve "okumuşluk mertebesi"nin gücünü rejimin hizmetinde kullanarak kendisine bir tür ayrıcalık devşirmeye çalışıyor. Kendini rejimin sağlam kalelerinden biri olarak sunan akademinin saygınlığı giderek ordununkine benzer bir hal alıyor. YÖK'ün siyasi merkezi koruma çabası akademinin dışarıya ulaşan sesinin temel rengini belirliyor. Böylelikle akademi sorgulayıcı, eleştirel zihnin evi olarak değil rejimin savunma mevzilerinden biri olarak kendisine yeni bir işlev tanımlamış oluyor.

Bu işlevle beraber, akademi için "küresel yarışta Türkiye'yi temsil etme",[4] söyleminde somutlanan yeni bir akademik başarı ölçütünün tanımını da yapıyor. Bu başarı ölçütünün iki temel hata içerdiği görülüyor: akademik çalışmaları yarış ve akademik bilgiyi ulusal zannetmek. Söz konusu iki hata da akademinin algılanışındaki arızadan kaynaklanıyor.

Bu algılayışla akademi, içinde bilimsellik, (dolayısıyla) evrensellik iddiası olan ortak bir anlama faaliyetinin alanı olarak değil bir müsabaka sahası olarak tanımlanmış oluyor.

Akademik faaliyetin "ülkenin temsil edilmesi" şeklinde algılanması akademik faaliyetlerin amacının ne olması gerektiğiyle ilgili çok önemli bir ipucunu da içinde barındırıyor. Akademi ile ulus arasında kurulan kuvvetli bağ ile akademik çalışmaların sınırlarının ne olabileceği açıkça belirleniyor. Akademik faaliyetin temel özelliği sorgulamak değil de temsil etmek olarak düşünüldüğün-

4 Örnek olarak, 2 numaralı dipnotta bahsi geçen Türk Üniversitesi Rektörler Komitesi'nin kamuoyuna yaptığı duyurunun, beşinci maddesini göstermek mümkün: "Demokratik, laik, sosyal hukuk devleti anlayışına sahip Türk üniversiteleri, ülkemizin yüz akıdır. Küresel yarışta ülkemizi başarıyla temsil eden üniversitelerimizi siyasi güçlerin kontrolüne sokacak düzenlemelere izin verilemez" (http://www.yok.gov.tr/duyuru/Kamuoyu.htm).

den, "hassas" konular üzerine yapılan akademik çalışmalarda temsil edilen hakkında "olumsuz kanaatlerin" oluşmasına neden olabilecek sonuçlara ulaşmaktan kaçınmak, hatta temsil edilenin haklılığını ispat etmek gerekliliği ortaya çıkıyor. Zira söz konusu olan bir yarış olduğundan ve yarışa katılanlar kendi ülkelerini temsil ettiklerinden, aslında akademiler değil de alttan alta ülkeler yarışıyor. Bu durumda haliyle, eğer akademisyen temsil ettiği ülkenin "resmî söyleminin" hilafında bir sonuca varırsa, temsil edilen (ve dolayısıyla eden) hükmen malup olacağından, Türk akademisi desteklediği "rejimini" olabildiğince iyi temsil etmek için yarışta hükmen yenik sayılmamıza yol açabilecek durumlarda baskıcı olmaktan da çekinmiyor.[5]

YÖK'ün sunduğu saygınlık ve ayrıcalık kriterlerinin akademisyenlerin çoğu için pek de büyük bir sorun olarak algılandığını düşünmemek gerekiyor. Ne de olsa kadroların bu kriterleri ortaya koyanlar tarafından oluşturulduğu bir sır değil. Ancak bundan da önemlisi YÖK ile hemfikir olmak suretiyle rejimi desteklemeyi kabul etmiş olsun ya da olmasın, akademisyenlerin kendi meslekleri nin "büyüsünü" eleştirellik ya da sorgulama gibi kavramların altında değil, "okur-yazar elitler" olma durmunun kendisi içerisinde aramaya meyilli olmaları. Sözkonusu "okur-yazar elitlik" merakının, entelektüel sorumluluktan ve vicdandan arınmış bir "elitlik" talebi olduğunu belirtmeye gerek yok sanırım.

Entelektüel sorumluluktan arınmış "okur-yazar elitlik" talebinin en temel dayanak noktasını profesyonel olmak fikri oluşturuyor. Akademisyenler, profesyonel okur yazarlar olarak kendi dar alanları üzerindeki bilgilerini genişletmek için okuyor, uzmanlaşmayı hedefliyorlar. Kuşkusuz uzmanlaşmaya, diyebilecek fazla bir sözümüz yok. Kişinin aynı anda bütün konular üzerine çalış-

---

5 Kemal Gürüz 23 Aralık 2002'de Türkiye Üniversiteleri Öğrenci Temsilcileri Kurultayı'nda yaptığı açış konuşmasında Türkiye Cumhuriyeti üniversitelerinde neyin nasıl okutulabileceğini ve akademik çalışmanın sınırlarını şöyle açıklıyor: "Türkiye Cumhuriyeti üniversitelerinde her şey okutulur, teokratik düzen de okutulur, çoğulcu demokratik düzen de okutulur, faşist düzen de komünist düzen de okutulur. Ama bu size Türkiye Cumhuriyeti'ne darülharp deme hakkını vermez. Bunu dediğiniz anda kapının önüne konulursunuz. Konmuştur, konmaya devam edecektir ve dünyada da böyledir. Ayrılıkçı akımlar da okutulur; ama, Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter yapısını bozacak, milli birliğimizi bozacak, bilim dışı, insanlık dışı akımların propagandası terör zeminini oluşturacak şekilde okutulamaz. O biraz önce bahsettiğim bataklıklar, mollalar rejimi, Vahabilik de buralarda okutulur; ama, bunlar Türkiye Cumhuriyeti rejimini tehdit edecek duruma getirilemez, getirildiği anda kapının önüne konursunuz, İngiltere'de de konursunuz, Kanada'da da konursunuz, Japonya'da da konursunuz. Hindistan'da da, Brezilya'da da konursunuz; sınırlar bunlardır. *Ülkenin kanunları, devletin temel nitelikleri ve bilimsel yöntem.*" (http://www.yok.gov.tr/duyuru/Sakarya.htm)

Son cümleyi vurgulamak istedim. Dikkat edilirse sayılan sınırlar içerisinde akademiyle tek ilgili olanı listede en sona kalmış olan bilimsel yöntem. Bu listeye girebilecek akademiyle ilgili tek unsur yöntem; çünkü yöntemin tek başına devletin temel ilkeleri, ülkenin kanunlarıyla bir çatışma içinde bulunması ihtimali yok. Kaldı ki bir tane (bilimsel) yöntem yok. Ülkenin kanunları ve devletin temel niteliklerivle çatışmamanızı sağlayacak sonuçlar verebilecek bir yöntem bulabilirsiniz kuşkusuz. Dolayısıyla listenin iç mantığı son derece sağlam bence. Yalnız listede sayılmamış öğeleri (örneğin bilimsel etik) işin içine karıştırmamak gerekiyor. Zira akademisyenlik giderek bir bilgi teknisyenliğine dönüştürüldüğü için de etiği işin içine karıştırmanın pek de bir manası yok.

masını ya da hepsi hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmasını bekleyemeyeceğimiz kadar geniş bir sahadan bahsediyoruz. Ancak burada itiraz edilebilecek temel nokta akademisyenin uzmanlaşmak, yeterliliğe ulaştırmak adına kendi alanı içinde hapsolmaya razı olmasıdır. Said'in verdiği örnekle devam edersek, "...yeterlilik kişinin kendi dolaysız alanı -mesela Viktorya dönemi şiirleri- dışındaki her şeyle ilişiğini kesmesi ve kendi genel kültürünü bir dizi otoriteye ve kural sayılan düşüncelere feda etmesi anlamına geldiği zaman uğruna ödenen bilgiye deymeyeceği açıktır" (Said, 1995: 76). Zira profesyonelleşmenin dayattığı biçimde bir uzmanlaşmanın yarattığı akademisyen tipinin kendi alanının dışındaki her şeye, sadece diğer disiplinlere değil aynı zamanda etrafında olup bitene karşı da ilgisizleşmesi gibi bir tehlikenin var olduğunu görmek gerekiyor. Bu süreçte akademisyenler için "sorgulama" faaliyeti de (kendini, içinde bulunduğu durumu, akademiyi, sistemi vs) anlamını yitiriyor ve profesyonel yükümlülüklerinin, yani kendi alanlarıyla ilgili daha fazla bilgi üretmek faaliyetinin sınırları dışına çıkmıyorlar. Bu da, beklentilerimizin aksine, "entelektüel sorumlulukları" görmezden gelmeleri ve aynı zamanda ortaya çıkardıkları ürünlerin de, yazının kendisine bulaşması şart olan bir "ruh"tan, heyecandan ve doyurucu bir içerikten yoksun olması gibi sonuçları doğuruyor.[6]

Kuşkusuz, "Türk Üniversiteleri Rektörler Komitesi"nin vurguladığı (ulusal temsil kısmı bir tarafa) yarışma fikrinin temel dayanaklarından biri olan akademik endüstrinin -tüm diğer modern endüstrilerde de varolan- üretim saplantısıyla yukarıda tarif edilen türden bir uzmanlaşma, yani modern işbölümü arasında açık bir bağlantı var. Spesifik alanlarda bilgi üretimini artırmayı hedefleyen endüstri, daha çok üretim uğruna akademisyenleri bilgi teknisyenleri haline getirerek sayısal olarak artırdığı üretimin niteliğinde ciddi bir aşınmaya neden oluyor.[7] Bir uzmanlık alanına kapanan akademisyen çalışmalarının bütün içinde nasıl bir yere denk düştüğünü görme kabiliyetini ve bu kabiliyetin

6 Kuşkusuz yazılardaki içerik ve amaç kaybı akademik yazınla sınırlı değil. Şükrü Argın'ın dediği gibi "....bu ülkede sadece akademisyenler ve köşe yazarları değil, neredeyse tüm yazarlar, neyi niçin yazdıkları konusunda pek net değiller galiba. Elul'ün söz ettiği "söz devalüasyonu" tüm yazın dünyasını etkisi altına almış gibi. Şiirden romana, denemeden incelemeye tüm yazın alanında sözün ve yazının değerini düşüren sıkı bir devalüasyon işbaşında. Her zaman olduğundan daha çok konuşuyoruz, her zaman yazdığımızdan daha çok yazıyoruz; ama dinlemeye ve okumaya değer pek bir şey de yok ortada" (Argın, 2001: 25).

7 Nietzsche, ilk defa 1873'te yayımlanan "Tarih yaşam için yararı ve zararı üzerine" başlıklı çalışmasında üretimi artırmak uğruna kendi alanına kapanmayı vazeden uzmanlaşmanın içerikte aşınmaya yol açtığını ve bu sonucun kaçınılmazlığını, nefis bir benzetmeyle, şöyle izah ediyor: "Modern savaşa ve fedakârlığa, kurban olmaya çağrı olan "işbölümü! Sıraya dizilin!" buyruklarını yorulmamacasına ağızlarından düşürmeyen kimselere, bir kez şunu açık ve seçik olarak, kesin bir biçimde söylemek uygun olacak: bilimin ne denli hızla ilerlemesini isterseniz, onu o denli çabuk ortadan kaldırmış olursunuz; tıpkı yapay yolla pek çabuk yumurtlamaya zorlanan tavuğun göçüp gitmesi gibi. Bilim son on yıllarda şaşılacak bir hızla ilerledi, iyi bir şey bu; ama şimdi şu bilginlere de bir bakın hele, tükenmiş tavuklara benzerler, tıpkı onlar gibidirler. Doğrusu bunlar "uyumlu" yaratıklar değiller; bunlar sık sık yumurtladıkları için, eskisinden daha çok gıdaklamasını biliyorlar yalnızca, yumurtaları da gittikçe daha küçük oluyor elbette (tıpkı kitapların gittikçe daha kalınlaştığı halde, içeriklerinin cılızlaşması gibi)" (Nietzsche, 1988: 139).

gelişmesini sağlayacak merakı kaybediyor. Önünde akademinin iç mantığından bakıldığında organizeymiş gibi gözüken bilgi yığınları oluşuyor. Sonuçta akademisyenin hâli, Nietzsche'nin anlattığı hastalıklı modern insanın durumuna benzemeye başlıyor; "...masalda anlatıldığı gibi, fırsat buldukça karnında boğuk sesler çıkaran koca bir yığın hazmedilmemiş bilgi-taşlarını kendisiyle birlikte her yana sürük"lüyor (Nietzsche, 1988: 95).

Ne profesyonelleşmenin, kendi alanı içine hapsedilmenin ne de akademinin ticarileşmesiyle giderek esnaflaşmanın, devlet baskısıyla memurlaşmanın akademisyenler tarafından sorun olarak algılandığını iddia etmek mümkün değil. Zira, öğrencilikten başlayarak geçilen tüm akademisyenlik formasyonu süreci boyunca içinde yaşanılan söz konusu "sorunlar" bir süre sonra "işin doğası"olarak algılanıyor. Akademisyen kurumla özdeşleştikçe, giderek "başka türlü nasıl olabilir"i hayal etme gücünü ve bu gücün kaynağı olan "rahatsızlık" hissini kaybediyor ve verili durumu kanıksamaya başlıyor.

Bizim akademiyi nasıl olup da hâlâ "başka türlü bir yer" olarak görebildiğimiz sorusunun cevabına gelince. Akademiyi bu haliyle beğenenleri, hayalindeki yere tekabül ettiğini söyleyenleri "biz"in dışına koyarak soruyu cevaplamayı öneriyorum. Zira, böyle düşünenler için verilecek cevabın yukarıda yazılanlardan pek de farklı olmayacağı aşikar.

Kanımca bu görüntünün canlılığını koruması yaptığımız zincirleme hatalara bağlı. Akademinin sistemin gerçekten bir parçası olduğunu görmemekte ısrar ediyoruz. Onu korunaklı bir yer, bir vaha zannediyoruz. Yukarıda betimlenen temel deformnasyonların farkında olsak da, bundan rahatsız olsak da ne kadar hayati sıkıntılar yarattığını anlamıyor olmamız lazım ki, hâlâ akademinin "başka türlü bir yer" olduğuna dair inancımızı canlı tutmaya çabalıyoruz. Bu inancı da genellikle, kurumla aralarına mesafe koyarak akademide varlıklarını -bir mucize eseri- sürdüren "akademisyenlere" dayandırıp, onların varlığını kurumun temel kimliğine dair bir işaret olarak algılıyoruz. Akademiyi idealize etmemize sebep olan akademisyenlerin akademideki varlıklarını "akademiye rağmen" sürdürmeye çalıştıklarını kavramak yerine, akademiyi onların varlık sebebi olarak düşünüyoruz. Onların duruşlarının "profesyonel akademisyenlik"le değil daha ziyade "amatör merak" ve vicdanla alakalı olduğunu ve akademinin bunları korumak yerine sınırlamak, tahrip etmek için elinden geleni yapmakta olduğunu göremiyor ya da en azından bu baskının ağırlığını yeterince iyi kavrayamıyoruz.[8] Akademiyi gözümüzde istisnalar temsil ediyor ve biz genel olanı basit bir yanlışlık olarak algılamakta ayak diriyoruz. Bu yanılsama sayesinde oluşturduğumuz, koruduğumuz akademi hayaliyle (ya da hayali

8 Bu noktada Edward Said'in *Entelektüel* kitabına göndermede bulunmak istiyorum. Said'in kitap boyunca değişik biçimlerde ve ifadelerle sürekli vurguladığı "Entelektüel bağımsızlığı korumanın yolunun profesyonel değil amatör tutumu takınmaktan geçtiği" iddiası burada ne demek istediğimi açıklamama yardımcı olacaktır (Said, 1995).

akademiyle) de görüntünün bulanıklaşmasına katkıda bulunarak, büyünün gücünü artırıyoruz.

Sonuçta "öyleymiş" gibi hissettiren, içine girenlerin kanını değiştiren bir "büyü" var ortada. Öncelikle büyüyü bozmak gerekiyor. Öyle sanıyorum ki bu büyüye karşı eleştirel tutumdan[9] başka hiçbir panzehir yok. Bize sunulanlara şüpheyle yaklaşmamızı sağlayacak akademinin işleyişi hakkında gerçekçi, bilgili ve ona karşı donanımlı olan bir eleştirel tutuma ihtiyacımız var. Zira akademisyen adayını büyünün etkisinden koruyup, ona bütün "mış gibi yapmaların" gerçek anlamını gösterecek, akademiyle onu gerçekten göremeyeceği bir şekilde bütünleşmekten ve bir memur ya da esnaf olarak yeniden biçimlendirilmekten koruyacak anahtar da bu eleştirel tutumda gizli.

Akademinin ve akademisyenin "yapabileceklerinin" sınırları üzerine düşünmek ve bahsettiğimizin büyülü bir alan olmadığını sadece "sütün kaymağı" olduğunu sürekli hatırlamak gerekiyor kanımca. Bunları hatırda tutmanın akademinin varolan halini ve işleyişini bizim gözümüzde daha da berraklaştıracağını ve ona dair hayaller kurmaktan geri durmayacaksak da duruşumuzu ona yaslamak, umutlarımızı ona bağlamak gibi vahim hatalardan alıkoyacağını düşünüyorum. Bu tür bir eleştirel tutumun olası hayal kırıklıklarının yaratabileceği bir boşvermişlik haline karşı hazırlıklı olmamızı sağlayacağını umuyorum.

Yazıyı bitirirken tekrar başa dönelim. Şunu iyice bellemek gerekiyor sanırım, akademi bu dünyanın parçası, bu dünyanın sütünden bir kaymak ve dışarıda olup da onda olmayan hiçbir araz yok. Bu dünyadan daraldığımızda sığınabileceğimiz korunaklı bir alan, hayallerimizi yöneltebileceğimiz "bu dünyadan öte bir dünya" değil akademi.

KAYNAKÇA

Akça, İ.; F. Benli ve A. Sabit, (2001) "Geç Kapitalizm, Yeni Sağ ve 'Yeni' Üniversite' ", *Birikim*, sayı 142/143, s. 57-69.

Argın, Ş. (2001) "Aşkla Yazmak", *Birikim*, sayı 144, s. 23-31.

Baudelaire, C. (1998) *Paris Sıkıntısı*, çev. Tahsin Yücel, Adam Yay., İstanbul.

Berman, M. (1994) *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ ve Bülent Peker, İletişim Yay., İstanbul.

Beşikçi, M. ve S. Altuğ (2001) "Akademik Diyet", *Birikim*, sayı 142/143, s. 97-101.

Nietzsche, F. (1988) *Tarih Üzerine*, çev. Nejat Bozkurt, Say Yay., İstanbul.

Said, Edward (1995), *Entelektüel*, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay., İstanbul.

http://www.yok.gov.tr/duyuru/Sakarya.htm

http://www.yok.gov.tr/duyuru/Kamuoyu.htm

http://haber.tnn.net/haber_detay.asp?ID=436796&cat=EGT

9 Seda Altuğ ve Mehmet Beşikçi'nin de ifade ettikleri gibi söz konusu eleştirel tutum (onlar mesafe diyorlar) "hem yapılan akademik çalışmaların niteliği hem de akademi içerisinde özgür hareket alanının genişlemesi açısından hayati öneme sahiptir" (2001: 97).

Sosyal bilimlerde ölçme sorunu aracılığıyla üniversitede yükseltme ölçütleri üstüne gözlemler

*Feyzan Erkip**

Bu yazı, büyük ölçüde *Toplum ve Bilim*'in 95. sayısındaki yazılardan bazılarının çağrıştırdığı düşüncelerden kaynaklanmakla birlikte, yıllar boyu katı yükseltme ölçütleri uygulayan bir üniversitede çalışmanın, özellikle de sosyal bilimler alanlarında araştırma yapmanın birikimlerini kaçınılmaz olarak içermektedir. Amacım, kolaycılığa kaçmadan bazı tabularla ilgili bir soruşturma yapmak. Her ne kadar belli bir birikim sözkonusuysa da, bu soruşturmanın fazlasıyla sistematik yapıldığı söylenemez. Dolayısıyla, bu yazı bilimsel olmaktan çok, zorunlu olarak kendi araştırma alanlarımın örnekleriyle desteklenen bir deneme niteliğinde. Böylelikle, özellikle İlhan Tekeli (2003), Haldun Özaktaş (2003) ve Erinç Yeldan (2003) tarafından dile getirilen bazı düşünceler aracılığıyla "Ölçme/Ölçülme" tartışmalarına katkıda bulunmayı umuyorum. Bu tartışmayı esinlendiren yazıların alanlarında her türlü yükseltme ölçütünü aşacak biçimde başarılı olmuş kişiler tarafından yazılmış olması, hem sevindirici, hem de aşağıda aktarmaya çalışacağım görüşleri destekler nitelikte.

Öncelikle, herhangi bir bilimsel araştırmanın çıkış noktası olacak konunun araştırmacının merak ettiği bir boyut taşımasının, araştırmanın başarısında temel unsurlardan biri olduğuna inancımı belirtmem gerekiyor. Üniversitede çalışan araştırmacı -bilim insanının nitelikleri tartışması bu yazı kapsamını aşmakta olduğu için bu deyimi kullanmayı seçtim- merak ettiği bir konuda araştırma yapar ve bunun sonucunda ürettiği ürün için ödüllendirilir (merit alır). Bu sürecin bizdeki birçok örnekte olduğu gibi tersine çalışması ne sürecin, ne de yükseltme ölçütlerinin yanlışlığını kanıtlar; olsa olsa sürecin kötüye kullanımını gösterir ve/veya ödüllendirme ölçütlerinin yeniden gözden geçirilmesini gerektirir. Burada, örneğin toplumsal anlamda akademik düzeyin düşük ol-

(*) Bilkent Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü.

masından kaynaklanan kolaycılık gibi kültürel etkenlerin rolünü ve bu nedenle bilimsel üretimin az oluşunun yol açtığı sorunları gözden kaçırmamalıyız. Bilimsel üretimin ödüllendirme ölçütlerine göre kurgulanması ve bu ölçütleri alt sınırından yakalamayı temel hedef alması bu süreci sorunlu hale getiren temel nedendir ve bunda ölçütlerin erişilemez olmasından çok yukarda söz ettiğim kültürel kolaycılık yatmaktadır. Düzgün işleyen bir akademik dünyada yükseltme ölçütlerinin bilimsel araştırmaya etkisi içsel değil, dışsal olmalıdır.

Bu açıklamalardan sonra, İlhan Tekeli'nin yazısında katıldığım birçok görüş olduğunu belirterek, daha çok bir ekleme niteliğindeki görüşümü şöyle dile getirebilirim. Yükseltme ölçütlerine yetişmeye çalışmak birçok araştırmacının enerjisini fazlasıyla alarak ülke içindeki iletişim ve tartışma ortamına bir miktar darbe vurmuş olabilir, ancak yerel tartışma ortamını zenginleştirmekten anladığımız polemikten fazla bir katkı ise -ki bu konuda anlaştığımızdan kuşkum yok- o zaman birkaç istisna dışında, akademik ortamın yükseltme süreçlerinden başarıyla geçmiş araştırmacılara gerek vardır. Kanımca, anlamlı bilimsel işbirliği hem akademik, hem kişisel olgunluk gerektirir ki, doğru oluşturulmuş yükseltme ölçütleri bunun garantisi olmasa bile, meydanı boş bulup aklına geleni söylemenin önünde ciddi bir engel olması bakımından önemli bir araçtır. Diğer bir deyişle, akademik yükseltme ölçütlerinin pek çok sorunu içermekle birlikte saygın bir araç olduğunu düşünüyorum. Oldukça iddiasız bir biçimde dile getirebileceğim yerel akademik kopukluk nedenleri ise, öncelikle içinde yaşanılan toplumla ilgili meraksızlık ve ilgisizlik, dolayısıyla araştırmayı isteksizce ve sadece yükseltme ölçütlerini karşılamak için yapmak, konu seçiminde yerele katkıyı gözetmekten çok akademik dünyada onaylanması beklenen konulara yanaşmak ve akademik kıskançlık olabilir. Bu nedenlerin genelde birbirini beslediğini söylemek de yanlış olmayabilir.

Bu noktada, yükseltme ölçütlerinin mükemmel olmadığını gözönüne seren pek çok örnek olduğunu söylemeliyiz. Aksini gerektiren durumların çokluğuna rağmen tektipleştirilmesi de sorunludur, çünkü her disiplinin gerektirdiği başarı ölçütleri birbirinden farklıdır ve bunları aynı kefeye koymak yapay bir süreç doğurmaktadır. Genelde, bu sürecin sosyal bilimler aleyhine işlediğini de rahatlıkla söyleyebiliriz, çünkü hemen tüm dünyada akademik yükseltme sistemlerini oluşturanlar görece daha kolay ölçülebilen bilim dallarında çalışan araştırmacı ve bilim adamlarıdır, çoklukla da mühendisler ve fen bilimciler. Sonuçta, sosyal bilimcilere başka disiplinler için saptanmış kurallara uymak veya bunları değiştirip dönüştürmek için mücadele etmek düşmektedir. Dolayısıyla İlhan Tekeli'nin dikkat çektiği ölçüt geliştirme önemli bir sorun alanı olarak akademik gündemde yerini korumaktadır. Bununla birlikte, yükseltme ölçütlerini ciddiyetle oluşturan ve koruyan az sayıdaki üniversitemizin bilimsel araştırma üretimindeki yeri ve rolü tartışma götürmez biçimde ortadadır ve uyguladıkları sistemin yanlışlık ve eksiklikleri karşısındaki seçenek, yükseltmede

sistemsizlik ve/veya düşük ölçüt uygulanması olmamalıdır. Böyle bir yol akademik kısırlığı ve kolaycılığı davet eden bir geri adım atmak demektir ki, geçmişteki yükseltme örnekleri arasında bu yolun neden seçilmemesi gerektiğinin kanıtları vardır. Günümüzün küreselleşen dünyasında uluslararası düzeyde kabul gören ölçütlere sırt çeviremeyeceğimiz gibi, bu tavrın yerel düzeyde büyük bir katkısı olması da beklenemez. Türkiye akademik çevreleri özellikle sosyal bilimler alanında "kendin söyle, kendin alkışla" dönemini geride bırakmalıdır ve bu yolda adımlar atılmıştır. Bu adımların atılmasında olmasa bile, hızlanmasında ciddi yükseltme ölçütlerinin katkısı büyüktür. Bununla birlikte, ölçütlerin iyileştirilmesi, alana uygun hale getirilmesi, hatta özel durumlara uyarlanabilmesi ve böylelikle katı ve yaptırımcı düzenlemeler olmaktan çıkarılıp, yönlendirici ve özendirici hale getirilmesi gerekmektedir. Bunda üniversite içindeki ölçüt oluşturucular kadar akademik araştırma yapanların da katılımı beklenir ve olmalıdır.

Buradan kısmen Erinç Yeldan'ın, kısmen de Haldun Özaktaş'ın değindiği sosyal bilimlerde ölçme sorununa geçmek istiyorum. Kanımca, bu konudaki kavram karışıklıkları daha fazla ve bu işlerle uğraşanların kafasını karıştıran konular dışardan bakanlara daha da belirsiz gelebilir. Temelde, bu konunun ana kavramlarda uzlaşmadan tartışılmasının yanlış ve tehlikeli olduğunu düşünüyorum. Öncelikle, açık olarak değilse de örtük olarak sosyal bilimlerde - bundan böyle aksi belirtmedikçe sosyal bilimleri kastedeceğim- ölçülebilen (*quantitative*)/ölçülemeyen (*qualitative*) karşıtlığının nesnel (*objective*)/öznel (*subjective*) karşıtlığıyla eş anlamlı kullanıldığını sanıyorum. İlk olarak bunların eş anlamlı olmadığını, ikinci olarak da sosyal bilim yöntemi anlamında gerçek karşıtlıklar olmadığını ortaya koymaya çalışacağım. Bu, son yıllarda dünya literatüründe de sıklıkla rastladığımız bir tartışma konusu, örneklerim çalıştığım alanlar olan sosyal ve kentsel coğrafya ve çevre psikolojisi alanlarıyla sınırlı olmakla ve kapsayıcılık iddiası gütmemekle birlikte bazı noktalarda açıklamalarıma yardımcı olacağı düşüncesiyle seçilmişlerdir.

Araştırma konusu olarak seçilen konu ve seçilme biçimi bazı etkenlere bağlıdır ve bu etkenler arasında yukarda söz ettiğim araştırmacının merak ve ilgisi de yer almaktadır; birçok kaynak bunun sağlıklı bir araştırma süreci için önemini vurgulamaktadır. Böyle olunca, konu seçiminde tam anlamıyla nesnellik beklenemez, bu süreç araştırmacının ilgisi, bilgisi ve bilimsel tutumu yüzünden ister istemez öznel olacaktır.

Bu türden bir öznelliğin olası zararı daha çok araştırmacının kendisi için sözkonusudur, çünkü akademik dünyadaki etkisi ve değerlendirilmesi araştırma sonunda ürettiği ürüne endekslidir. Topluma zararı yok denemese de, sınırlı bilimsel kaynakların yanlış kullanımı ancak bu öznel süreçlerin yarattığı bilgi ve deneyim birikiminin artmasıyla önleneceğinden bilimsel üretimde göze alınması gereken bir risktir, bir toplumdaki -hatta genel anlamda akademik

dünyadaki- araştırma birikiminin artmasıyla, yayılmasıyla ve bunları izleyen araştırmacılara ilham vermesiyle aşılabilir.

Ancak, asıl olay konu seçiminden sonra başlar, bundan sonra araştırmacının öznellik iddiasında bulunmaya hakkı yoktur. Tersine, iddiası nesnellik değilse de, nesnellik çabası olmalıdır. Burada nesnellikten kastedilen tam anlamıyla fen bilimlerindeki nesnellikle aynı değildir, sosyal bilimler için daha çok bilimsel toplulukta üstünde anlaşılmış olan kavramlara dayanmak, bunları en azından bu topluluk tarafından anlaşılacak ve denenebilecek biçimde kullanmak ve tartışmaya açık olmaktır (daha ayrıntılı bir açıklama için bkz. Singleton vd.: 32-33). Pek çok sosyal bilimci tam bir nesnellik sahibi olamayacağının bilincindedir ama bu, nesnellik için çabalamaktan vazgeçmesi anlamına gelmez. Hatta, Philip (1998) bunu "nesnel öznellik" (*objective subjectivity*) olarak adlandırmaktadır ve kanımca araştırmacının öznelliğini nesnelleştirme çabasına dikkat çekmektedir.

Bilim dünyasının kavramları ile duygu ve duygulara ağırlık veren sanat dünyasının kavramları birbirinden farklıdır ve örneğin sevginin ölçülmesinden önce bir sosyal bilim sorunsalı olup olmadığı tartışılmalıdır; öyle ise -ki olabilir- o zaman ölçülüp ölçülemeyeceği nesnellik çabasıyla tartışılabilir. Yani ölçme bir yöntemdir ve konunun saptanmasında doğrudan bir etkisi olmadığı halde tamamen konuya bağlı olarak kullanılır veya kullanılmaz. Ölçmeye dayalı (*quantitative*) ve ölçmeye dayanmayan (*qualitative*) araştırma yöntemleri arasındaki fark biçimsel ve özünde önemsizdir, her ikisi de sistematik ve bilimsel olabilir ve olmalıdır (King vd.: 4-5). Zaten uygulamada karşımıza çoğunlukla şöyle bir tablo çıkar; araştırılacak birçok konunun ölçülebilen ve ölçülemeyen boyutları vardır, bazıları için bilimsel ölçme yöntemlerini kullanırken, bazılarını ölçülemezliği ile kabul edip tanımlamaya çalışırız. Hatta, bu grubu açıklamak için ölçülebilenlerden yararlandığımız çoktur. Çok basitçe örneklersek yıllık gelir ve yaş ilişkisini ele alan bir araştırmada, hem bağımlı (yıllık gelir), hem de bağımsız (yaş) değişken ölçülebilir boyutlardan oluşmaktayken, yıllık gelirle etnik köken ilişkisinde, bağımsız değişken olan etnik köken ölçülemeyen bir boyuttur. Genelde, sosyal bilim sorunları bu kadar basit olmamakla birlikte böyle bir karışım içerir. İkisini birlikte kullanmanın araştırmayı daha güçlü kıldığına inananlar da çoktur (King vd.: 5 ve Philip: 264). Sevgi kavramı romancının, ressamın konusu olduğunda ölçüt beklemeyiz, ama bırakın bilimsel araştırma konusu olmayı günlük dilde bile karşılıklı sevgi, büyük sevgiden sözedilir, nesnel olmasa bile ölçülmeye çalışılan bir kavramdır. Yeldan'ın çok haklı olarak, ekonominin toplumdan kopmasına yol açtığından şikâyet ettiği ölçülebilene değer veren ekonomi yaklaşımları, ekonominin bir bilim dalı olarak bugünkü dünyada tanımlanış biçimiyle ilgilidir. Bu, soyutlarsak bir başka toplumsal düzeyde sevgi ölçüsü oluşturmaya çalışan kavrayıştan çok da uzak değildir.

Sosyal bilimlerde ölçülebilenin, yine kafa karıştırıcı bir başka karşıtlık -te-

orik/ampirik- bağlamında küçümsenmesi yeni değildir. Ölçme yöntemlerinin katı bir genelleme çabası içinde oluşu nedeniyle bu süreçte eşit biçimde temsil edilmeyen kesimlerin -kadınlar, yoksullar, engelliler gibi- varlığı farklı araştırma arayışları ve yaklaşımlarını doğurmuştur, örneğin feminist coğrafya literatürü. Ölçülemeyeni anlama çabası içindeki yeni araştırma yöntemlerinin önemli katkıları olduğu tartışılmaz. Ancak, genellemeden kaçınma çabası, bu kez de temsiliyeti düşük sonuçlar üretilmesine yol açmış ve bu araştırmalarda kullanılan alternatif yöntemlerin sorunları tartışılmaya başlanmıştır (örnek olarak bkz. Crang, 2002; Wheeler 2001). Bu konu üzerinde hassasiyetle durmamı gerektiren gelişme sosyal bilim dünyasındaki postmodern eğilimler nedeniyle sadece ölçmenin değil, nesnellik çabasının da küçümsenmeye başlamasıdır. (Postmodern kentleşme konusunda örnek bir tartışma için bkz. *Urban Geography*, v. 20) Tartışmacıların ortak olarak karşı çıktıkları nokta ampirik ve genellenebilir olandan tümüyle vazgeçilmesinin yaratacağı öznelliktir (Berry, 1999; Jackson, 1999; Wheeler 2001). Bu gelişmenin nedenlerini tartışmak bu yazının sınırlarını aşar, ancak bizi ilgilendiren ve tehlikeli olan boyut, yöntem olarak ölçmenin önemsenmemesi, bu yolla elde edilen ampirik birikimin yok sayılması ve daha önemlisi yeni yetişmekte olan araştırmacılara öğretilmemesidir. Bir araştırma yöntemi olarak ölçmeye karşı tutumların araştırmacıların bu yöntemi bilmemelerinden kaynaklandığı iddiaları da vardır (Philip: 265) ve tümüyle temelsiz değildir. Bunun özellikle Türkiye gibi dünya sosyal bilim literatürünü yönlendirmekten çok izlemekle yetinen bir ülke için sakıncaları daha da büyüktür. En önemli sakınca, yöntemden gittikçe uzak düşen bir araştırma ortamında araştırma konusunu özellikle uluslararası akademik dünya için ilginç olacak biçimde seçmek ve böylelikle yükseltme ölçütlerini sağlamaya çalışmaktır. Uluslarası akademik ortamlar da şu ana kadar aktarmaya çalıştığım gelişmelerden dışarda tutulamayacağı için bu çabanın belli ölçüde sonuç vermesi şaşırtıcı değildir. Ancak, bu tutum akademik değer açısından olduğu kadar yerel tartışma ortamına katkı açısından da tartışmalıdır. Tekil örneklerden yola çıkarak yapılan genellemeler bu türden araştırmaların güvenilirliğini azaltarak yanlış bilgi aktarımına bile neden olabilir. Ayrıca, araştırma yöntemi olarak ölçmeye karşı bir tavır geliştiren araştırmacıların, üniversitelerdeki katı yükseltme ölçütlerine uymak zorunda kalmaları hem haksızlık, hem de kendi tavır alışları açısından ironik bir tutarsızlık olarak düşünülebilir.

Özetlersek ölçme zor bir uğraş, nesnel ölçme ise sosyali bilim yapan şeylerin başlıcası olmasa bile önemlilerinden biri. Bunu böyle algılamak ölçülebilenle ölçülemeyeni doğru tanımlamamızı, barıştırmamızı ve ikisinden de yararlanmamızı sağlayacağı için daha da önemli. Dolayısıyla, araştırma süreci sonucunda ortaya çıkan ürünün değerinin ölçülmesi büyük bir titizliği hakediyor ve gerektiriyor. Bu yöndeki çabaların artması ve buna katkıda bulunmak, bütün üniversitelerin ve akademik elemanlarının temel gündem maddelerinden biri olmalı.

KAYNAKÇA

Berry, B. J. L. (1999) "Beyond postmodemism", *Urban Geography*, v.20, 589-590.

Crang, M. (2002) "Qualitative methods: the new orthodoxy?", *Progress in Human Geography*, v. 26, 647-655.

Jackson, P. (1999) "Postmodern urbanism and the ethnographic void", *Urban Geography*, v.20, 400-402.

King, G., Keohane, R. O. ve Verba, S. (1994) *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton, N.J: Princeton University Press.

Özaktaş, H. (2003) "Ölçülebilen ölçülemeyeni kovar: Ekonomik düşüncenin fakirleşmesi üzerine bir deneme", *Toplum ve Bilim*, 95, Kış 2002/2003, 151-158.

Philip, L. J. (1998) "Combining quantitative and qualitative approaches to social research in human geography- an impossible mixture?", *Environment and Planning A*, v.30, 261-276.

Singleton, R. Straits, B.C., Straits, M. M. ve McAllister, R. J. (1988) *Approaches to Social Research*. Oxford: Oxford University Press.

Tekeli, İ. (2003) "Sosyal bilimcilerin performanslarının değerlendirilmesinde kullanılan ölçütleri tartışmaya açmak", *Toplum ve Bilim*, 95, Kış 2002/2003, 159-170.

Wheeler, J. O. (2001) "Traditional versus contemporary field work in American urban geography", *Urban Geography*, v.22, 95-99.

Yeldan, E. (2003) "İktisat ve iktisatçı nereye", *Toplum ve Bilim*, 95, Kış 2002/2003, 147-150.

Üniversite ders kitaplarında etik sorunu ve bir örnek: Sosyolojiye Giriş

*İsmail Doğan**

Derviş Yunus bu sözü eğri büğrü söyleme
Seni sîgaya çeken bir Molla Kasım gelir.[1]

Giriş

Akademik dünya bilimsel etiğin önemli sınav alanlarından biridir. Herkes ve her alan için geçerli olan etik bilim dünyası için de vazgeçilmez bir değere sahiptir. Çünkü bilimin toplumda hak ettiği yeri alması bu değerlerin titizlikle hayata geçirilmesine büyük ölçüde bağlıdır. Söz konusu duyarlıklar açısından akademik yayınlar önemli birer göstergedir. Bu yayınlar kendi içinde bilimsel araştırma ve sonuçlarını içeren yayınlar ile ders kitapları olarak görece bir farklılık belirtir. Ancak bu ayırım, yayın konularının etik temelinde bir farka yönelmez. Çünkü etik bilimsel tutumun ontolojisidir. O nedenle de bu tutumun akademik manevranın niteliğine göre de işlevi değişmemektedir. Bilimsel araştırma ve raporlaştırmada gerekli olan etik değerler ortalama bir makale ya da ders kitaplarında da aynı ölçüde gerekli ve geçerlidir.

Üniversitelerde derslerin ön gördüğü kaynakların bir parçası olarak kullanılan ders kitapları Türkiye'de etik sorununun ilginç ve zengin bir inceleme alanını teşkil eder. "Sonuçta ders kitabıdır" anlayışı, Türkiye'de bu alandaki olup bitenleri meşrulaştıran bir yaklaşım biçimi olarak eylem sahipleri ile ürünlerini onaylayan bir tutumu da üretir.

(*) Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi.

1 Yunus Emre'nin bu dizeleri için bkz. Eyüboğlu, 1971: 22.

İncelemenin sınırları

Bu inceleme, üniversite ders kitapları genelini bir örnek olay özelinde incelemektedir. Ancak burada ders kitaplarının öğretimdeki yeri ve işlevi ile örnek olayın bu genel içindeki konumu değil; söz konusu ders kitabının sunduğu bilgi ve malzemeler açısından etik konusuna ne ölçüde uyduğu sorunu gündeme getirilmektedir.

Örnek olay: *Sosyolojiye Giriş, "Temel Kavramlar"*, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No: 177, Ankara, 1995. Yazarı: Prof. Dr. Mahmut Tezcan.

Bu çalışma, yazarın çok sayıdaki kitabından biridir. *Kültürel* Antropoloji'den (Tezcan, 1996) *Türk Yemek Antropolojisi*'ne (Tezcan, 2000) kadar yazarının geniş ilgi düzleminde (platformunda) yer alan bu kitaplar arasında *Sosyolojiye Giriş*, "*sosyolojinin temel kavramlarını açıklamasına yönelik*" bir eser olarak sunulmaktadır. Yazar (Tezcan), bu sunumunda aynı kategorideki diğer kitapların "*sosyolojinin tüm konularına ve ayrıntılara yer verme çabası*" içinde olduklarını zımnen eleştiri konusu yaptığı halde "*yine de kavramlar, tanımlamalar ötesinde ayrıntılı olarak konularda işlenmiştir*" demek suretiyle eleştirdiği tarzı -kaçınılmaz olarak- denemekten kendini alıkoyamamıştır. Üniversite yayını olduğu için de hedef kitle öğrencilerdir; bu nedenle de yazarının öncelikli olarak kendi üniversitesindeki öğrencilerin bu alanda ortaya çıkan gereksinimlerine cevap vermek üzere hazırlanmıştır. Ancak eser daha önce ve aynı yıl içinde üniversite dışında da yayımlanmıştır (Tezcan, 1993; 1995).

Anlaşıldığı üzere bu bir ders kitabıdır. Ders kitapları, yazarının entelektüel ve akademik birikiminin, uzun yıllar vermekte olduğu derste ortaya çıkan bilgi ve görgüsünün bir ürünü olarak kabul edilir. Bu aynı zamanda ders veren kişinin söz konusu derse ilişkin deneyimlerinin kitaba dönüşmesinin gerekçesini oluşturur ve bu ürünü zımnen meşrulaştırır. O nedenle bu konuda ortaya çıkan olası zaaflar öncelikle yazarını bağlar, olası eleştiriler de yazarına yönelir.

Bir ders kitabının dil ve ifadede özenli bir düzey belirtmesinin yanı sıra, akademik değerlere uygun ve duyarlı bir tarzı da aynı ölçüde benimsemiş olması beklenir. Bu duyarlılık ders kitabından başka kaynağı olmayan ve kaynakları son derece sınırlı ortamların varlığı dikkate alındığında daha bir önem kazanır. Böylesi ortamlarda ders kitapları hem bir programın izlenmesinde hem de bu ortamlarda üretilen bilginin zenginleşmesinde bir atıf (gönderme) kaynağı olabilmektedir. Bu nedenlerle ders kitaplarında yazarın yararlandığı *kaynaklar*la birlikte, *dipnotlar* ya da *kaynakça bağlaçları* mutlaka metin üzerinde belirtilmelidir. Eğer yalnızca kitap sonundaki kaynakça ile sınırlı kalınırsa yazarın söz konusu kitapta hangi bilgilerin kendi değerlendirme ve yorumu, kendi alın teri; hangi bilgilerin de başka kaynaklardan alındığı belli olmayacaktır. Dolayısıyla sonuçta ders kitabıdır anlayışıyla akademik duyarlılıkların tavsaması durumunda kitaba alınan farklı kaynaklar ve bilgiler hiç de hak etmediği halde yazarını birinci kaynak durumuna getirecektir.

Mahmut Tezcan'ın *Sosyolojiye Giriş, "Temel Kavramlar"* adlı inceleme konusu olan ders kitabına bilimsel araştırma etiğine oturan bu değerler açısından bakıldığında kitabın biçim ve içerik boyutlarında son derece karakteristik zaaflara ve yanlışlara sahip olduğu gözlenmektedir. Bu karakteristik boyutları şu ana başlıklar altında sıralamak olasıdır: 1. Kaynak gösterme boyutu, 2. Bilgi, yorum ve tahlil (analiz, irdeleme) boyutu.

Kaynak gösterme (atıflar, göndermeler) boyutu

Kitap, bir "*önsöz*" ve "*içindekiler*" kısmı ile birlikte "*21 Bölüm*"den oluşmaktadır. Toplam 238 sayfa olan eserin hiçbir yerinde ne *kaynakça bağlacı* ne de *dipnot* kullanılmamıştır. Sonundaki *kaynakça*nın görmezden gelinmesi halinde hiçbir göndermeye (atıf) yer vermeyen bu çalışma, okurlara tümüyle yazarının özgün bir ürünü olduğu izlenimi vermektedir. Yalnızca kitabın belli yerlerinde, "Sosyolog *Max Weber*, bu konuda ısrarla durmuştur" (Tezcan, 1995: 2), "Sosyolog *Bottomore* sosyolojinin geçmişinin (...) yüzyıllık bir süreyi içerdiğini vurgulamaktadır" (Tezcan, 1995: 10), "*T.H. Marshall*'a göre 19.yy'ın belirgin özelliği olan çatışmalar (...) yumuşamıştır" (Tezcan, 1995: 27) vs. gibi değini ve belirlemelerle bazı isimler öne çıkarılsa da, bu değinilerin hangi kaynaklarda yer aldığına dair akademik bir atıf yapılmamıştır. Üstelik bunlardan büyük bir kısmı kaynakçada da hiçbir şekilde yer almamıştır. Oysa, kitabın hemen hemen tüm ünitelerinde ve sayfalarında düşüncelerine yer verilen sosyolog ve düşünürlerden kaynakçayı ikiye katlayacak zengin bir liste ortaya çıkması olasıdır.

Tablo 1'de sunulan liste, elbette son derece çarpıcı bir durum ortaya koymaktadır. Her şeyden önce Tezcan, sosyolojik düşünce ve değerlendirmelerine yer verdiği bu ve benzeri sosyologlara ne dipnotlarda ne de kaynakçasında yer vermemiştir. Kuşkusuz alıntılar her zaman birincil kaynaklardan yapılmamaktadır. Bunların bir kısmı çeviri bir kısmı da alanın uzmanları tarafından kullanılmış olabilir. Buna göre yazarlar ikinci elden ve yapılmış çalışmalar üzerinden kaynaklara ulaşabilirler. Ancak bu durumda, ikinci el kaynak üzerinden esas kaynağı imleyen (işaret eden) belirlemenin yapılmış olması beklenir. Tezcan'ın çalışmasında dipnot veya kaynakça bağlacı hiçbir biçimde kullanılmadığı için, gerçekte hangi kaynağı (birincil mi? ikincil mi? ya da sanal mı?!...) kullandığını görebilmek mümkün değildir. Ayrıca bu tablodaki söz konusu isimlere (sosyolog ve düşünürlere) yaptırılan açıklamalar en azı bir paragraf olmak üzere üç dört sayfaya ulaşan geniş ve ayrıntılı özetlere dönüşmektedir. Tezcan'ın, adını andığı ve yer yer yalnızca *Whyte*, *Watson*, *Frazer* gibi soyadını vermekle yetindiği bu isimsel belirtmelerde "fragmanların ne kadarı belirtilen isimlere gitmektedir? Ne kadarı da yazarın kendisine aittir?", işte bunu ayırabilmek mümkün değildir. Açık olan şu ki, özetlenen ya da tamamen isimlere imlenerek alınan bu bilgilerin adı (ya da soyadı) zikredilen yazarların hangi

TABLO 1
Dipnot ve Kaynakça Bağlacı İle Birlikte Kaynakçada Yer Almayan Gerçek Kaynaklar

No	*Tezcan'ın Kitabında Görüş ve Analizlerinden Yararlandığı Sosyolog ve Düşünürler*	*Kitapta Yer Aldığı Sayfa No*
1	Max Weber	2,30-31, 87, 138-139,156-157
2	Tumin	77
3	Daniel Katz	171-172
4	E. Hagen	185
5	Robert Merton	201-202, 205
6	Luis S. Wirth	186-187
7	Melvin Seaman	209
8	David Riesman	149, 157-158
9	Hobhouse	157
10	Westermarck	157
11	D. Bell	148
12	Smythe ve Aronowiz	149
13	Whyte	158
14	R.H. Lowie	143, 161
15	Toffler	128-130
16	Karl Marks	10,19,26-27,87,156
17	Frazer	156
18	Talcot Parsons	31-33
19	Lewin	45
20	Cooley	43
21	Freud	49
22	Watson	49
23	Radcliffe-Brown	65
24	Thomas Malthus	68
25	Gerhard Lenski	77
26	Vilfredo Pareto	79
27	Josef Kahl	85
28	Edward Tylor	163
29	Ralph Lihton	163
30	Selznick	220
31	John Cuber	220
32	Koçi bey	89
33	Halil İnalcık	89
34	Marshall	27-28
35	Kohlberg	49

eserlerinde ve hangi sayfalarda yer aldığına dair ne dipnotlarda (ya da kaynakça bağlaçlarında), ne de kaynakçada gerekli bilgiler yer almamaktadır.

Bu bilgiler kaynakçada yer almamaktadır; çünkü, kitabın kaynakçası dipnotların genel bir açılımı, nihaî adresi olmak yerine adeta "*tesadüfi atama tekniği*" ile ve son derece "*afâkî bir evren*" olarak düzenlenmiştir. Kitabın çeşitli sayfalarında geniş özetlerle yararlanılan isimler olarak *Bottomore, W.Moore* ve *Giddens* için düzenlenen kaynakçalarda bunu izlemek mümkündür. Her birinin en az iki eseri olan sosyologlardan alıntıların hangi tarihli yayın ve kaynağa gittiği de böyle bir düzenlemede gözlenememektedir.

İsim imlemelerinin yanı sıra isim verilmeksizin yapılan imlemeler de bulunmaktadır. Örneğin, "*Bir sosyolog şöyle der*" (Tezcan, 1995: 130), "*Bir yazarımız Almanya'daki anılarında şöyle diyor*" (Tezcan, 1995: 185) "*Diğer yaklaşım* (...),

Bir diğer yaklaşıma göre (...) *Söyleyenler de vardır*" (Tezcan, 1995: 66) vs... Elbette böyle bir ifade karşısında ortalama bir mantığın tepkisi şu olsa gerektir: Acaba bu "*yazar*" ve "*sosyologlar*" ya da "*söyleyenler*" kimlerdir? Nerede ve hangi kaynakta yazmış ya da söylemişlerdir? Neden isimleri verilmemektedir? Tezcan, bu genellemelerde acaba söz konusu isimler çevresinde olası sakıncalar mı görmektedir? Ya da kendi gözlemlerine sanal bir tanımlama mı getirmektedir?

Bütün bunların yanı sıra başka yazar ve sosyologlara ait olduğu halde kitapta yer alan düşünce ve bilgiler ya olduğu gibi ya da kısmen ve ufak tefek oynamalarla kullanılmış, ancak hiçbir biçimde sahiplerine ya da kaynaklarına gönderme yapılmamıştır. Bu örnekler Tablo 2'de senkronik kutucuklar halinde karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

TABLO 2

İmlemeler (Alıntılar) ve Olası Kaynaklar

No	*Kitapta Yer Alan, Örtük, (Mestur, Gizlenmiş) İmlemeler (Alıntılar)*, İfadeler*	*Olası Kaynaklar*
1	"Bilimin özü güvenilir ve *amprik* (uygulamalı) gözlemlerle desteklenen, genel bir önermeler ya da yasalar sistemi içinde örgütlenen bilgi kitlesidir." (Tezcan, 1995: 2)	"...bilimin özü, güvenilir ve *görgül* gözlemlerle desteklenen, genel bir önermeler ya da yasalar sistemi içinde örgütlenen bilgi kitlesidir." (Tan, 1981: 3)
2	"Bilimsel gözlem ve çözümlemenin ön koşulu nesnelliktir. Yani araştırmacı, bulgularını, kendi değer yargıları ve inançlarıyla, tutkularıyla, coşkularıyla karıştırmamalıdır. Araştırmacı, bunlardan sıyrılarak doğaya *açık kafalılık* ve yansızlıkla yaklaşmalıdır." (Tezcan, 1995: 2)	"Bilimsel gözlem ve çözümlemenin ön koşulu nesnellik, yani araştırmacının bulgularının onun değer ve inançlarından arınmış olmasıdır. Açıkçası bilim adamının ön yargılarından, coşkularından, tutkularından sıyrılarak doğaya *açık kafalılık* ve tarafsızlıkla yaklaşması gerekir." (Tan, 1981: 3)
3	"...İnsanlar uzun süre doğa olaylarını tahminlerle, efsanelerle, dinsel bilgilerle açıklamaya çalışmışlardır. Bilimsel yöntemin kabulü, boş inançlar, ön yargılar, hoşgörüsüzlük, siyasal inançlar ve yerleşik çıkarlar çatışmalar sonucu olmuştur." (Tezcan, 1995: 2)	"İnsanlar uzun süre doğa olaylarını tahmin ve efsanelerle açıklamışlardır. Bilimsel yöntemin kabulü boş inançlar ve yerleşik çıkarlarla uzun ve sürekli çatışmaların sonunda olmuştur." (Tan, 1981: 2)
4	Toplumsal Bilimlerin Karşılaştığı Engeller: "a. Toplumsal olaylara bilimsel yöntemin uygulanamayacağı kanısı (...). b. Toplumsal değişmeye ya da yeniliklere karşı direnç. c. *Kültür Bencilliği.* d. Terminoloji ya da kavram yetersizliği ya da bolluğu. e. Bilimin, olguların mutlak açıklamasını getiren dine karşı olduğu inancı.(...)" (Tezcan, 1995: 3)	Toplumsal Bilimlerin Karşılaştığı Engeller: "- Toplumsal olaylara bilimsel yöntemin uygulanamayacağı kanısı (...). - Toplumsal değişmeye karşı direnç (...). - *Ethnocentricisizme* (...). - Terminoloji yetersizliği. - Bilimin dine karşı olduğu inancı (...).[2]

(*) Buradaki *imleme* (işaretleme, belirleme) sözcüğü özellikle seçilmiştir. Çünkü cümlenin gerçekte öngördüğü "alıntılama" ya da "alıntı" deyimi akademik bir tekniktir. Buna göre alıntı, dercedilen bilgi ve düşüncenin belirlenen biçimsel ölçüler çerçevesinde ve usülüne uygun olarak (dipnot ve kaynakça bağlacı vs.) ilgili metne veya konuya yerleştirilmesi olayıdır.

2 Özgün kaynak Young ve Mack'ın 1959 tarihli *Sociology and Social Life* adlı kitabı (s. 8-13). Bu kaynağı ilgili fragmanlara gönderme yaparak Türkçe kullanan çalışma için bkz. Tan, 1980,1981: 3.

TABLO 2 (devamı)
İmlemeler (Alıntılar) ve Olası Kaynaklar

No	*Kitapta Yer Alan, Örtük, (Mestur, Gizlenmiş) İmlemeler (Alıntılar)*, İfadeler*	*Olası Kaynaklar*
5	"f.İnsan yaşamının bazı yönlerinin özel ya da dokunulmaz sayılması. *Örneğin* cinsel yaşamın mahrem sayılması, vergi ve kazançlarının, aile yaşamının açıklanmak istenmemesi gibi (...)" (Tezcan, 1995: 3) g. Kadercilik. İnsanın yazgısında ne varsa başına gelen odur biçimindeki kadercilik anlayışı da bilimin toplumsal olaylara uygulanabilmesi olasılığına karşı direnmiştir (...)" (Tezcan, 1995: 3)	- "... İnsan yaşamının birçok yönünün 'özel' ya da 'dokunulmaz' diye nitelenmesinden doğar. *Sözgelimi*, cinsel yaşam mahremdir. Çok kimse vergi ve kazançlarının, polisteki kayıtlarının, aile yaşamlarının, açıklanmasını istemez." (Tan, 1981: 6) - "Kadercilik ya da "insanın yazgısında ne varsa başına gelen odur" anlayışı bilimin toplumsal olaylara uygulanabilmesi olasılığına uzun süre direnmiştir." (Tan, 1981: 6)
6	"Sosyolojinin yöntem İlkeleri 1. Somutluk, 2. Bilmediğini Bilmek, 3. Nesnellik, 4. Tanımlama, 5. Bütünsellik, 6. Değişme. Evrende hiçbir şey *ol*ağan değildir." (Tezcan, 1995: 6-7)	"Sosyolojinin yöntem ilkeleri 1 Somutluk, 2. Bilmediğini Bilmek, 3. Nesnellik, 4. Tanımlama, 5. Bütünsellik, 6. Değişme Evrende hiçbir şeyin *dura*ğan olmadığı, değişmenin temel bir gerçeklik olduğu." (Ozankaya, 1975: 16)
7	"Sosyoloji, A. Comte'nin savunduğu gibi toplumun genel bilimi midir? Yani öteki toplumsal bilimler, sosyolojinin dalları niteliğinde midir? Yoksa sosyoloji, çeşitli toplumsal bilimlerden sadece biri midir?" (Tezcan, 1995: 12)	"Toplumbilim A. Comte'un ve Ondokozuncu yüzyılın öteki düşünürlerinin savunduğu gibi toplumun genel bilimi midir? Yani, öteki toplumsal bilimler toplumbilimin dalları niteliğinde midir? Yoksa toplumbilim, çeşitli toplumsal bilimlerden (birincisi bile değil), sadece biri midir?" (Tan, 1981: 7)
8	"Tarih olayların oluş sırasını saptamaya, onlara yol açan koşulları ve nedenleri belirlemeye, başka hangi olaylarla ilgili olduklarını göstermeye çalışır. *Bütün bu çabalarında tarih*, mekan ve zamanla belirli toplumsal olayları tüm yönleriyle incelemeyi amaçlar." (Tezcan, 1995: 12)	"Tarih olayların oluş sırasını saptamaya, onlara yol açan koşulları ve nedenleri belirlemeye, başka hangi olaylarla ilgili olduklarını göstermeye çalışır. *Bütün bu çabalarında tarihin*, mekân ve zamanla belirli toplumsal olayları tüm yönleriyle incelemeğe yöneldiği görülür." (Tan, 1981: 8)
9	"Ekonomi mal ve hizmetlerin üretimini, bölüşümünü, alışveriş, tüketimini konu edinir." (Tezcan, 1995: 13)	"Ekonomi, geleneksel olarak, mal ve hizmetlerin üretimini, bölüşümünü ve tüketimini konu edinen bilim diye tanımlanır." (Tan, 1981: 11)
10	"Edebiyat Sosyolojisi Bu dal, edebiyatı, hem içinde oluştuğu toplumun bir yansıması hem de o toplumu oluşturan insanlar arasındaki bağ dokularından ve etki yollarından biri olarak ele alır. İşlediği konular şunlardır: Edebî olguların toplumsal çerçevesi, yazarların edebî üretimi, yazarların toplumsal özellikleri, meslek olarak örgütlenmeleri, yayımcılık, yazar-okur ilişkileri, edebiyatın toplumsal işlevleri vs.." (Tezcan, 1995: 14)	"Edebiyat Sosyolojisi Bu toplumbilim dalı edebiyatı hem içinde oluştuğu toplumun bir yansıması hem de o toplumu oluşturan insanlar arasındaki bağ dokularından ve etki yollarında biri olarak ele alır. Edebiyat sosyolojisinin araştırmaları edebî olguların toplumsal çerçevesini, yazarların nitelik ve oluşumları yönünden edebî üretimi, yazarların toplumsal özelliklerini, meslek olarak örgütlenmelerini, yayımcılığı, edebiyat ürünlerinden yararlanmanın koşullarıyla etkenlerini, yazar okur ilişkilerini, edebiyatın toplumsal işlevlerini ve anlamlarını kapsar." (Tan, 1981)

TABLO 2 (devamı)
İmlemeler (Alıntılar) ve Olası Kaynaklar

No	*Kitapta Yer Alan, Örtük, (Mestür, Gizlenmiş) İmlemeler (Alıntılar)*, İfadeler*	*Olası Kaynaklar*
11	"Köy Sosyolojisi Geçimini temelde topraktan sağlayan, kırsal ya da köysel yerleşme birimlerinde yaşayan insanların ilişkilerini inceler. Köyün ortaya çıkışı, tiplere ayrılışı, yapısal özellikleri, etkileşim kalıpları, denetim mekanizmaları, toprak-mülkiyet-üretim-tüketim ilişkileri gibi konuları ele alır." (Tezcan, 1995: 14)	"Köy Sosyolojisi Geçimini temelde topraktan sağlayan, kır sal ve köysel yerleşme birimlerinde yaşayan insanların ilişkilerini inceler (...). Bir yaşam ve yerleşme birimi olarak köyün ortaya çıkışı, tiplere ayrılışı, yapısal özellikleri, etkileşim kalıpları, denetim mekanizmaları, toprak-mülkiyet-üretim-tüketim ilişkileri de bu alana girmektedir." (Tan, 1981: 32)
12	"Sosyoloji, toplumsal yaşamı nesnel olarak inceleyen, insan davranışlarını belirleyen toplumsal çevrenin öğelerini (yapı), bu öğelerin ilişkilerini (örgütlenme), toplumsal çevrenin oluşumunda, işleyişinde ve değişimindeki düzenlilikleri (kalıplar ve süreçler) bir bütünsellik içinde açıklamayı amaçlayan bir bilimdir. İnceleme alanını oluşturan olgular konusunda genellemelere, *yasalara* (*önermelere*) varmaya çalışır. Bu yasaları bulma çabası ise toplumun gelişigüzel bir araya gelmiş insanların oluşturduğu bir yığıntı olmadığı, belli düzenlilikler, kalıplar içinde işleyen bir yapı olduğu görüşüne dayanır." (Tezcan, 1995: 15-16)	"Toplumbilim, toplumsal yaşamı nesnel olarak inceleyen, insan davranışlarını belirleyen toplumsal çevrenin öğelerini (yapı), bu öğelerin ilişkilerini (örgütlenme), toplumsal çevrenin oluşumunda, işleyişinde ve değişimindeki düzenlilikleri (kalıplar ve süreçler) bir bütünsellik içinde açıklamayı amaçlayan bir bilimdir. Her bilimde olduğu gibi toplumbilim de inceleme alanını oluşturan olgular karşısında genellemelere, *önermelere, yasalara* ulaşmaya çalışır. Bu ise toplumun gelişi güzel bir araya gelmiş insanların oluşturduğu bir yığıntı değil de düzenlilikler, kalıplar içinde işleyen bir yapı olduğu öncülüne dayanır." (Tan, 1981: 17)
13	Redfield, küçük topluluğu dört özelliği açısından tanımlamaktadır. 1. Ayrılık-Topluluğun nerede başladığı nerede bittiği açıktır. 2. Küçüklük-Kişisel gözlemde bütünüyle görülebilmekte, bunu olanaksızlaştıracak kadar büyük olduğu zaman bile, türdeş olduğu için, belirli bir derecede bütününü temsil edecek bir bölümünü gözleme olanağı vardır; 3. Homojenlik- Cinsiyet ve yaşça benzer durumdaki üyelerinin etkinlikleri ve düşünce biçimleri benzerlik göstermekte; iş güç ve meslek sayılabilecek etkinlikler, bir kuşaktan ötekine aynen geçmektedir. 4. Kendine yeterlik - Üyelerin gereksinimlerinin ve gerekli etkinliklerinin hepsini ya da büyük kısmını karşılamaktadır. *Küçük grup* üyeliği, beşikten mezara süren bir yaşam biçimidir. (Tezcan, 1995: 19)	Redfield'e göre küçük grupların özellikleri şunlardır : "1. Ayrılık: Grubun nerede başlayıp nerede bittiğini açıklar. 2. Küçüklük: Kişisel gözlemle bütünüyle ve gayet açık görülebilmek imkânı vardır. Bu imkân güçleşecek kadar grubun büyümesi (kalabalıklaşması) halinde homojen özelliği nedeniyle belirli bir ölçüde bütünü temsil edecek bir bölümünü gözleme imkânı vardır. 3. Homojenlik : Cinsiyet ve yaşça benzer durumdaki üyelerin faaliyetleri benzerlik göstermekte, iş-güç ve meslek sayılabilecek faaliyetler bir kuşaktan ötekine geçmektedir. 4. Kendine Yeterlilik : Grup üyeleri ihtiyaçlarının ve gerekli faaliyetlerinin hemen hepsini ya büyük bir kısmını karşılamaktadır. *Küçük topluluk* üyeliği beşikten mezara süren bir yaşama biçimidir." (Bottomore, 1977: 106)
14	Radcliffe Brown, toplumsal yapıyı bir anlamda kişilerarası bütün ilişkiler olarak görmektedir.(...) Ginsberg toplumsal yapıyı, toplumu oluşturan temel grup ve kurumlar *karmaşıklığı* olarak tanımlamaktadır. (Tezcan, 1995: 65)	Radcliffe- Brown toplumsal yapıyı "kişi kişiye olan toplumsal ilişkilerin tümü toplumsal yapının bir kısmıdır (...) Toplumsal yapı incelenirken bakılması gereken somut gerçeklik belirli insanları bir araya getiren mevcut ilişkilerdir."[3] "M. Ginsberg toplumsal yapıyı toplumu oluşturan temel grupların ve kurumların meydana getirdiği bir *kompleks* olarak anlamaktadır." (Bottomore, 1977: 119-120)

3 A.R. Radcliffe-Brown (1952) "On Social Structure", *Structure and Function in Primitive Society*, Cohen and West, Londra, s.191-2'den aktaran Bottomore, *age.*, 1977: 119.

TABLO 2 (devamı)
İmlemeler (Alıntılar) ve Olası Kaynaklar

No	*Kitapta Yer Alan, Örtük, (Mestür, Gizlenmiş) İmlemeler (Alıntılar)*, İfadeler*	*Olası Kaynaklar*
15	Toplumsal eşitsizlik üç temel düzeyde belirginleşir. a. Ekonomik düzeyde: malların eşit olmayan dağılımı, b. Siyasal düzeyde: İktidarın eşit olmayan dağılımı. c. Toplumsal düzeyde: Toplumsal statülerin eşit olmayan dağılımı (Tezcan, 1995: 75-6).	"Genel bir olgu niteliği taşıyan toplumsal eşitsizlik üç temel düzeyde belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır: - Ekonomik Düzeyde: malların eşit olmayan dağılımı - Siyasal Düzeyde: İktidarın eşit olmayan dağılımı - Toplumsal Düzeyde: Toplumsal statülerin eşit olmayan dağılımı (Armağan ve Armağan, 1988: 145).
16	Toplumsal sınıflar "de facto" gruplardır.Hukuksal ya da dinsel olarak ifade edilmemiş ve *yaptırımlanmamış*lardır. Kapalı olmayıp açık gruplardır (Tezcan, 1995: 85; ayrıca bkz. Tezcan, 1985: 134).	Toplumsal sınıflar de facto (yasal ya da dinsel tanımlamaya, *müeyyidelenmeye* gereksinmeyen) gruplardır; kapalı değil, göreceli olarak açık gruplardır (Bottomore, 1977: 216).
17	Ortaçağ Avrupa Feodal zümreleri üç önemli özelliğe sahipti. Bunlardan birisi, hukuken ifade edilmiş olmalarıydı. Her sınıf, hukuken, haklar ve görevler, ayrıcalık ve zorunlulukları kapsayan bir statüye sahipti. İkinci özellikleri, geniş bir işbölümünü temsil etmeleriydi. Üçüncü özellikleri, siyasal birer grup olmalarıydı. (Tezcan, 1995: 80)	Ortaçağ Avrupa'sının feodal zümrelerinin üç karakteristiği vardır. Birincisi, hukuken tanımlanmışlardı; her zümrenin belirli bir statüsü vardı; haklar, görevler, ayrıcalıklar ve yükümlülükler olarak hukuksal bir kompleksti bu statüler. İkincisi zümreler geniş bir işbölümünü temsil etmekte ve o çağın düşüncesine göre belirli işlevlere sahip bulunmaktaydılar. Üçüncüsü, feodal zümreler siyasal gruplar durumundaydılar. (Bottomore, 1977: 207)
18		
	19.y.y. başlarında Osmanlı'da toplumsal tabakalar piramidi (Tezcan, 1993: 97; 1995: 90).	19.yy. Başlarında Osmanlı'da Toplumsal Tabakalar Piramidi.[4] (Doğan, 1992: 5)

Gerçek kaynağa imleme olduğu düşünülen karakteristik örnekleri Tablo 2 karşılıklı kutucuklarda yan yana getirmektedir. Bu yöntem imlemelerde özgün metinlerin yazar tarafından nasıl ve ne gibi bir oynama ile dercedildiğini gözler önüne sermektedir. Buna göre ortaya çıkan durumlar tablodaki sıralamaya uygun olarak şu şekilde betimlenebilir:

4 Bu çalışma aynı zamanda yazarın 1992 yılındaki doçentlik dosyasında da yer almıştır. Ayrıca bkz. Doğan, 1995: 170, ve bu kitabımızın tüm baskıları (en son 5. basım, Pegem A Yayıncılık, Ankara, Ağustos 2002, s. 130).

1 No'lu kutucuk: Bilim tanımlaması olan bu imlemede yazar ötekini yalnızca "*amprik*" sözcüğü yerine "*görgül*" sözcüğünü değiştirerek aynen kullanmıştır.

2 No'lu kutucuk: Bu imlemede ötekinin virgülle uzayan cümle kurgusu kısa cümlelere dönüştürülerek kullanılmıştır. Burada da ötekinin "*bilim adamı*" deyimi, "*araştırmacı*" deyimi ile karşılanmıştır.

3 No'lu Kutucuk: 2 No'lu kutucuktaki yöntem burada da izlenmiştir. Ötekinin bağlaçlarla uzayan cümle kurgusu kısa cümlelere dönüştürülmüş, bazı kelimelerin takıları (*sonucu=sonunda*) değiştirilerek kaynak aynen kullanılmıştır.

4 No'lu kutucuk: Toplumsal bilimlerin karşılaştığı engelleri açıklayan bu metinde farklı gibi görünen sadece ötekinin "*ethnocentrisizm*" şeklindeki özgün ifadesinin buraya Türkçe'siyle (*kültür bencilliği*) alınmış olmasıdır.

5 No'lu kutucuk: 4 No'lu kutucuktaki devşirme yöntemi burada da gözlenmektedir. Yalnız burada Türkçe kelimelerin farklı kullanımları tercih edilmiştir. Tezcan, bu metinde ötekinin "sözgelimi" kelimesi yerine "örneğin" kelimesini seçmiştir.

6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17 No'lu kutucuklarda Tezcan, söz konusu yöntemini sürdürmüştür. Buna göre ötekinin uzun cümleleri bağlaçları kaldırılarak kısa cümlelere dönüştürülmekte; kelimeler ise gerektiğinde Türkçeleştirilmekte ya da farklı Türkçe kullanımlarıyla ele alınmaktadır. "*Toplumbilim*" yerine "*sosyoloji*", "*homojen*" yerine "*türdeş*", "*küçük topluluk*" yerine "*küçük grup*", "*sözgelimi*" yerine "*örneğin*", "*kompleks*" yerine "*karmaşıklık*" vs. tercihleri böyle bir tarzın ürünüdür. Ancak bu tarz 12 No'lu kutucukta olduğu gibi ötekinin özgün ifadesinin hiç de hak etmediği karşılıkla -bozularak- dönüştürülmesine de yol açmaktadır. Bu kutucukta toplumun yasa benzeri bir toplumsal düzenlilik içinde olduğuna işaret eden öteki, bu görüşünü "toplumun (...) bir yığıntı değil de kalıplar içinde işleyen bir yapı olduğu öncülüne" dayanması ile açıklar. Buradaki "*öncül*" tamamen belirli bir konudan sağlıklı bir sonuç çıkarmak için kullanılan mantıksal bir terimdir. Bu kullanımda olduğu gibi, söz konusu olguyu belirli bir zihinsel işleyiş için başlangıç noktasına işaret eder. Oysa, Tezcan "*öncül*" yerine "*görüş*" kelimesi kullanarak özgün cümlenin mantıksal kurgusunu da bozmuştur. Bu durum Tezcan'ın "*önerme*" sözcüğü yerine geçirdiği "*yasa*" sözcüğü uygulaması için de geçerlidir. Önerme sözcüğü de tıpkı öncül sözcüğü gibi mantıksal bir terimdir. *Önerme*, "İki veya daha fazla terimle yapılmış bir sözdür. Öyle bir söz ki doğru veya yanlış olması gerekir." (Öner, 1974: 41). Buna göre "önerme bir hükümdür, hüküm zihinsel bir işlemdir; bu, sözle ifade edildi mi önerme olur." (Öner, 1974: 41). Burada görüldüğü üzere önerme, Tezcan'ın -12 No'lu kutucukta- yerine geçirmeye çalıştığı gibi bir *yasa* değildir. Çünkü yasa doğru veya yanlış gibi bir değer yargısı ile ilgili olmayıp edimsel bir kesinlik taşır. Bu tarzın bir başka örneği de "*kompleks*" yerine kullanılan "*karmaşıklık*" tercihinde ortaya çıkar. Oysa *kompleks* özellikle bu metinde bütünlük, farklı öğe ve parçaların bütünlüğü olarak kul-

lanılmıştır. Dolayısıyla biraz farklı olsun düşüncesiyle Türkçe'si düşünülerek kitaba dercedilme çabası özgün anlamın da bozulmasına neden olmuştur.

Tablo 2'nin en çarpıcı karşılaştırması ise 18 No'lu kutucukta yer alan piramitlerdir. Bu piramit toplumsal tabakalaşma konusunda pratik bir çizim olarak sosyoloji derslerinde tercih edilir. Kuşkusuz bu nedenle hiçbir sosyoloğun ayrıcalığı değildir. Ancak burada asker ve din adamlarını gösteren tabakada verev bir çizgi (\ ) vardır ki, bu çizgi ait olduğu konu için ilk kez tarafımızdan düşünülmüş ve gerçekleştirilmiştir. Benzer literatürün hiçbir örneğinde bu ayrıntıyı (çizgiyi) görmek mümkün değildir. Piramidin bu görünümde -verev bir çizgi ile- biçimlenmesinde "Tanzimat sonrası sosyo-kültürel değişmenin Türk aile yapısına etkileri" üzerine çalışırken Hilmi Ziya Ülken'in bir değerlendirmesi esin kaynağı oldu. Ülken, 19. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun "bütün sınıfları ve zümreleri ile birlikte bir sosyal piramit manzarası" (Ülken, 1979) göstermekte olduğunu belirtir. Bu saptamadan yola çıkılarak gerçekleştirilen çizimde sosyolojik bir belirleme yapma gereği ortaya çıktı ve bunun da piramitte gösterilmesi gerekiyordu. Olay şudur: Din ve ilim adamları ile askerler aynı toplumsal tabakada yer almakla birlikte farklı toplumsal kategorilerdir. İşte tarafımızdan tasarlanan ve çizimi gerçekleştiren verev çizgi bu farklılaşmayı ifade etmektedir. Belirlemenin temelindeki bu sosyolojik ayırımı bilemeyen, algılayamayan veya öngöremeyen alıntılar tabakaları yukarıdan aşağıya sıraladıklarında özgün örnekteki bu ayrıntıyı göz ardı ederek din ve ilim adamları ile askerleri farklı (biri diğerinin üzerinde olmak üzere) toplumsal tabakalar halinde gösterebilirler. Tıpkı Tezcan'ın kaynak göstermeden kitabına dercettiği ve 18 No'lu kutucukta mukayese örneği verilen çiziminde olduğu gibi. Üstelik Tezcan, belirtilen ayrıntısına nüfüz edemediği bu piramidi "*Eski Türklerde Toplumsal Sınıflar*" konusuna, önündeki ve ardındaki paragraflarla veya metnin öngördüğü hedeflerle uyumlu ve uyarlı bir sistematik kurgudan uzak bir biçimde adeta bir yama gibi yerleştirmiştir. Bu konu, bilgi, yorum ve tahlil boyutunda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Bilgi, yorum, tahlil (analiz, irdeleme) boyutu

Kitapta çok belirgin olarak cümle ve ifade bozuklulukları, çelişkiler, bilgi, tahlil ve değerlendirme zaafları bulunmaktadır. Bütün bunların metinlerin ünite ve konuların ekseninde yer alan imlemelerin (alıntıların) metnin genel esprisine uygun bir biçimde yerleştirilmeyişin yanı sıra tercih edilen fragmanlara -Tablo 2'deki 18 No'lu kutucukta olduğu gibi- gerektiği gibi nüfüz edememekten kaynaklandığı düşünülebilir.

Her şeyden önce farklı bilgi ve yorumları özetleme; farklı kaynakları özetleyerek sunma bu kitabın önde gelen yöntem özelliğidir. Bu durum öylesine öne çıkarılmakta ve sıklıkla yapılmaktadır ki, bu özetler adeta ek ve yama görünü-

mü almaktadır. Bu görünümde eklerin öncesi ve sonrası arasında mantıksal ve sistematik ilişkilerden yoksunluğun belirgin bir payı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla metinler, kaçınılmaz olarak genel, spekülatif, afâkî ve hatta absürd uslûp ve değerlendirmeler ortaya koyabilmektedir. Bütün bunlar şu ana başlıklar altında toplanabilir: Sistematik kurgu ve ilişki zaafı olan yığma ve özet görünümlü metinler, genel spekülatif ve totolojik ifadeler.

Sistematik kurgu ve ilişki zaafı olan yığına ve özet görünümlü metinler

Bu konuda bazı örnekler şöyle sıralanabilir :

• "Sanayi Sonrası Toplumda Aile" (Tezcan, 1995: 128-130). "Toplumsal Kurumlar" ünitesinde aileyi, sanayi sonrasındaki olası görünümü ile irdeler görünen bu metin son derece karmaşık ve anlaşılmaz bir takdim paragrafı ile başlar:

> Sanayi toplumunun aile yapısı çekirdek aile biçimindedir. Karı koca ve birkaç çocuktan oluşan bu aile, papazlar, basın, başbakanlar, siyasal kişilerce hep bu ailede dile getirilmiştir. Bu tür aile üstün görüldü ve bütün dünyaya kabul ettirildi. Standart bir model oldu (Tezcan, 1995: 128).

Görüldüğü üzere paragraf "*sanayi toplumunda ailenin çekirdek aile biçiminde*" olduğuna dair belirleme ile başlar. Bir aile modelinin tüm dünya için genel-geçer bir model olduğu düşüncesi tüm dünya toplumlarının sanayileşme ve sanayi ötesi süreçler ekseninde aynı gelişme çizgisine sahip olmadığı gerçeği karşısında tartışmaya açıktır.

Öte yandan bu cümlenin ardındaki ifadeler anlamaya çalışılırsa: "*Bu tür aile üstün görüldü ve bütün dünyaya kabul ettirildi. Standart bir model oldu.*" Kimdir bu? Böyle bir şey olabilir mi? soruları bir yana; ifade, potansiyel bir baskı grubuna işaret etmektedir. Kimdir? Ya da kimlerdir bu baskı grupları? Nasıl ve ne menem bir evrensel bir güçtür ki ileri ya da geri; kalkınmış ya da geri kalmış; sanayi ötesinde ya da sanayi gerisinde tüm toplumlar için geçerliliği sağlayacak toplumsal ve evrensel bir baskı gücüne ulaşmıştır... Oysa manuel bir sosyolojik performans ailenin toplumsal bir olgu olarak içinde yer aldığı toplumun genel yapısına uygun bir karakter ve dönüşüm eğilimine sahip olduğu gerçeğini göz ardı edemez. Çünkü, ailenin olası nitelik değişimi ancak böyle bir gerçekliğe bağlı olarak işler.

Bu belirlemeyi takip eden "*Karı koca ve birkaç çocuktan oluşan bu aile, papazlar, basın, başbakanlar, siyasal kişilerce hep bu ailede dile getirilmiştir.*" şeklindeki cümlenin ise dil açısından öncekini açıklayıcı bir ifade olarak düzenlenmesi düşünülür. Ancak Tezcan, burada da son derece anlaşılmaz ve absürd bir cümle kurmuştur; bu cümle ile ne anlatılmak istendiği ise belli olmamaktadır. Bu ailede "*papazlar, basın, başbakanlar, siyasal kişilerce hep dile getirilen*" nedir?

Kurgusu bozuk, söylemi yanlış ve tartışmaya açık olan bu paragrafı söz konusu özellikler açısından tamamlayan bir paragraf izlemektedir: "*Fakat çekirdek aile sorunlu bir aile olmuştur. Aile bir bunalım içine girmiştir. Çekirdek ailenin bütün sakıncalı yönleri bu aileyi yozlaştırmıştır.*" Çekirdek aileyi açıklar görünen yazar bu cümlede zımnen öngördüğü bir ailenin çekirdek aile tarafından "yozlaştırılmış" olduğunu belirtir. Okur böyle bir belirleme karşısında ister istemez "acaba yazarın esas irdelediği çekirdek aile değil de başka bir aile midir?, bu durumda çekirdek ailenin yozlaştırdığı aile hangi ailedir?" vs. demekten kendini alamamaktadır.

Ne dediği açık olmayan bu paragraf, Toffler'a imleme yapılarak sürdürülür. Toffler'ın hangi çalışmasından alındığına dair herhangi bir işaret olmayan bu alıntı ise takdim paragrafının öngördüğü açılımla ilgili değildir. O nedenle bu uzun alıntı bir yama gibi durmaktadır. İşin ilginç tarafı Tezcan'ın tırnak içinde verdiği Toffler açıklaması üç sayfalık bu metnin tümünde devam etmektedir. Ancak çekirdek aile boyutunda olduğu gibi özetlediği metnin anlamına nüfûz edememiş görünmektedir. Metnin aslına bakıldığında Tezcan'ın kitabındaki bu aile betimlemesinin ne kadar acemice yapılmış bir intihal olduğu açıkça görülmektedir. Bu durum gerçekte Toffler düşüncesine takdim olarak ve Tezcan'ın -sözde- kendi ifadesi gibi görünen ilk iki paragrafta kolaylıkla izlenebilir. Sözü edilen paragrafların ait olduğu yerdeki özgün ifadesi aynen şöyledir:

> Papazlar, başbakanlar, basın, nutuk atmaya meraklı olanlar hep aynı şeyi söylüyorlar. Yalnız "aile" deyince mümkün olan her şekliyle aileyi değil, belirli bir aileyi, ikinci dalganın getirdiği aileyi kastediyorlar.
>
> Genellikle bunların düşündükleri ekmek parasını kazanan koca, ev kadını olan bir karı ve birkaç küçük çocuktan oluşan bir ailedir. Başka birçok aile şekilleri olduğu halde ikinci dalga bu tür aileyi, yani çekirdek aileyi yeğledi ve bütün dünyaya kabul ettirdi.
>
> Yaygın bir şekilde paylaşılan değerleriyle, yaşam tarzıyla, hiyerarşik, bürokratik iktidar düzeniyle, birbirinden ayrı ev ve eş hayatlarıyla kitle üretimi toplumuna çok iyi uyduğu için bu aile tipi, toplum tarafından onaylanan standart bir model haline getirilmiştir (Toffler, 1981,1996: 278).

Özgün metin, sözde takdim paragrafında Tezcan tarafından nasıl bir dönüşüme uğratıldığını açıkça göstermektedir. Bu paragraflarda Toffler açıklamalarına giriş yapmayı deneyen Tezcan özgün metnin cümlelerini gelişigüzel serpiştirerek yukarıda betimlenen garip ve anlaşılmaz cümlelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

• "Eski Türklerde Toplumsal Sınıflar" (Toffler, 1981,1996: 89-90). Bu metin imlemelerin alt alta getirilmesi ile oluşmaktadır. Dolayısıyla mantıksal ve sistematik bir kurgudan yoksundur. O nedenle imlemelerin adeta bir yama ve istif görünümü aldığı benzer metinlerin prototipidir.

Eski Türk toplumlarında tabakalaşmayı belirleyen ilk paragraftan sonra Osmanlı'nın üç tabakadan oluştuğuna işaret eden bir cümle gelir. Hemen altında Halil İnalcık'a göre Osmanlı'nın iki temel sınıfı içermiş olduğu yazılır. Ancak İnalcık, ne dipnotlarda ne de kaynakçada yoktur. Bu nedenle böyle bir belirlemenin hangi esere gönderildiği meçhuldür.

İnalcık'tan sonra Koçi Bey'in üç sınıftan söz ettiğine işaret edilir ve bu sınıflar belirtilir. Tezcan, dipnot ve kaynakçada yer vermediği Koçi Bey alıntısına herhangi bir yorum da getirmez. Bunun hemen altında ise 18 No'lu kutucukta karşılaştırma konusu olan 19.yy başlarında Osmanlı'da toplumsal tabakalar piramidi yerleştirilmiştir. Metin Osmanlı kenti tabakalarını gösteren bir sıralama ile sona ermektedir.

Aralarında herhangi bir ilişki ve anlamlı bir geçiş kurgusu olmayan ve tamamen imlemelerden oluşan bu metnin böyle bir uslûba bağlı olarak ortaya koyduğu çelişki ve zaaflar şöyle özetlenebilir:

- Bu metinde Tezcan, "eski Türkler" ifadesi ile neyi anlatmaktadır? Eski Türk toplumları ve Oğuzlar ifadesi İslâm öncesini mi işaret etmektedir? Eğer öyleyse bu belirleme neden yapılmamıştır? Eğer değil de girişin hemen ardında belirtilen Osmanlı'yı da kapsıyorsa Osmanlı neden girişin genel değerlendirmesine dahil edilmemiştir?

- Osmanlı ayrı bir aşama olarak verildiğine göre Tezcan, dolaylı olarak Eski Türk toplumlarını kategorileştirmektedir. Bu durumda Oğuzlarla Osmanlılar arasındaki Türk toplumlarında tabakalaşma metnin üzerinde durduğu her iki örneğe göre mi açıklanabilir? Yazar, okura ve öğrenciye acaba dolaylı olarak böyle bir felsefe mi empoze etmektedir?

- Bu metin, Osmanlı tabakalaşmasında başlangıçta üç zümreye işaret eder. Daha sonra İnalcık'a göre iki, Koçi Bey'in de üç tabakalaşma kurgusu örneklenir. 4. örnek olan piramit -imlendiği yerden gelen açıklamaya uygun olarak- istisna tutulursa bunların hiçbiri için yazar bir yorum yapmaz. Yani Osmanlı tabakalaşması neye göre ortaya çıkmaktadır? Verilen tabakalaşma biçimleri Osmanlı'nın tüm zamanlarını mı yoksa belirli bir dönemini mi yansıtmaktadır? İnalcık Osmanlı tabakalaşmasını neden iki, Koçi Bey neden üç kademede düşünmüşlerdir? İsim belirtilmediğine göre Tezcan'ın kendi kurgusu olduğu varsayılan Osmanlı'nın "*Aristokrasi, bürokratlar, esnaf*"tan meydana gelen tabakalaşma anlayışı neye göre yapılmıştır? Onun bu belirlemesi tüm zamanları mı yoksa belirli bir dönemi mi açıklamaktadır? Bütün bunlar açık değildir. Üstelik bu son örnekte yazar Osmanlı'da aristokrasi tabakasının varlığından söz eder. Bilindiği kadarıyla aristokrasi Ortaçağda Batı Avrupa'nın feodal yapısı içinde ortaya çıkan bir zümredir. Bernard Lewis'in dediği gibi Osmanlı toplumu Müslüman bir toplum olarak "tüm siyasal mutlakçılığı ve dinsel açıdan sıkılığına karşın, gene de eşitlikçi bir toplum idi. Doğusundaki Hindu kast sistemine benzer bir sisteme de, batının Hıristiyan toplumlarındaki soylu sınıfın ayrıca-

lıklarına da hiçbir zaman yer vermemişti." (Lewis, 1975: 66). Dolayısıyla bu metinde olduğu gibi Osmanlı'da aristokrasiden söz etmek eğer bir ihmal değilse sosyolojik ve terminolojik bir performans zaafıdır.

- Bu metinde genelde "Eski Türklerde Toplumsal Sınıflar", özelde ise "Osmanlı'da tabakalaşma" denildiğinde okurun ve öğrencinin ne anlaması gerektiği açık ve net değildir. Bunun için de elbette metne yansıyan bilgi, felsefe ve birikimin açık ve anlaşılır olması beklenir.

• "Feodal Zümreler" (Tezcan, 1995: 80-81). Bu metin, Ortaçağ Avrupa feodal zümrelerinin üç önemli özelliğini gösteren ve kaynağı sosyolog Bottomore olan ve fakat buna ait en ufak bir işaret olmayan bir paragrafla başlamaktadır.[5] Bunun hemen arkasından herhangi bir takdim geçişi ve ilişki kurulmaksızın feodal zümrelerin iki önemli örneği olan *Lordlar* ve *Vassalın* toplumsal konum ve işlevlerine dair bir paragraf girmektedir. Bunu izleyen üçüncü paragraf ise feodal toplumda üç tabaka olduğunu vurgulamakta ve bunları *Asiller, Rahipler, Zanaatkâr* ve *Köylüler* olarak adlandırmaktadır. Paragrafın altında yer alan piramidin ise söz konusu dağılımı göstermesi gerekirken metnin bu aşamasında bir üçüncü adlandırma üretilir. Bu piramide göre ise feodal zümreler burada belirtildiği gibi değil, *Elitler, Zanaatkârlar* ve *Köylülerden* oluşturulmuştur. Böyle bir zümreleşmede *Rahipler* yer almazken, *Elitler* önceki paragraflarda yer almayan yeni bir tabaka olarak piramide yerleştirilmiştir.

Şimdi okur ya da öğrenci bu metne göre "feodal zümreler" denince ne anlayacaktır? Bu zümrelerin tabakalaşma düzeni içindeki gerçek yeri nedir ve hangi genel geçer isimlerle anılmaktadır? "Feodal toplumda temel olarak üç tabaka mevcuttur" diyen -ki doğrusu da budur- yazar, bu metinde *Lordlar*, *Vassal* (tabiler), *Asiller, Rahipler, Zanaatkârlar, Köylüler* ve *Elitler* olarak çeşitlendirdiği ve çoğalttığı yelpazeyi nasıl te'lif etmektedir? Bu metinden bunu çıkarmak mümkün değildir? Üstelik metinde feodal zümrelerin (*estates*=katmanlar) kendine özgü (feodal topluma özgü) bir tabaka olduğu göz ardı edilerek kitabın ilgili diğer konularında olduğu gibi bu tabakalara da "sınıf" denilmektedir: "Her feodal sınıf (...)", "Aşağı feodal sınıf (...)" vs... Böylelikle sınıf olgusunun modern sanayi toplumuna özgü yeni bir tabakalaşma biçimi olduğuna dair basit sosyolojik bilgi burada da göz ardı edilmektedir.

Genel, spekülatif ve totolojik ifadeler

Kitapta bilimsel verilere dayalı olmayan genellemelere ve spekülatif ifadelere sıklıkla rastlanmaktadır. Anlatım ve ifade bozukluğu, örneklerin metnin ve il-

5 Bu belirleme için bkz. Bottomore, 1977: 207-208.

gili önermelerin ruhu ile denk düşmemesi, tartışmaya açık bilgi ve veri sunumları ve yanlışları, kelime ve terimlerin yanlış ve eksik kullanımları bu tarzın kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, ya imlemelerin gelişigüzel ve gereksiz yerleştirilmesinin ya da bu konuda gerekli olan performansın bu kitapta -ders kitabıdır düşüncesiyle- göz ardı edilmesinin rolü olduğu düşünülebilir.

Söz konusu uslûba ilişkin olarak ortaya çıkan bazı karakteristik örnekler şöyle sıralanabilir:

a) Tezcan, bilimsel yöntem tanımına "diyalektiği (Çatışmacılık)" örnek olarak vermektedir : "*..bir bilimin amacına ulaşmasını sağlayan zihinsel tutumların ve düşüncel* (düşünsel mi demek isteniyor?!) *girişimlerin bütününe yöntem denir. Diyalektik yöntem gibi.*" (Tezcan, 1995: 5) Fakat aynı kitapta çatışmacılık bir *model* olarak sunulmaktadır: "*Çatışma modelinin kurucusu Karl Marx'tır.*" (Tezcan, 1995: 230) Yazar'ın bir başka yapıtında ise çatışmacılık bir *kuram* olarak sunulmaktadır (Tezcan, 1993: 17). Oysa bizzat, "*Ülkemiz sosyologları arasında kavram birliği yoktur. Her sosyolojik ekole mensup araştırıcı ve sosyolog, ayrı kavram kullanmaktadır. Böylece bir kavram bolluğu ve kavram kargaşası ortaya çıkmıştır. Aynı ya da tek bir olguya çok sayıda değişik adlar verilmektedir. Ya da tek bir kavram, birden fazla toplumsal olgu için kullanılmaktadır. Bu kavramlarda bir birliğe gitmek için hiçbir örgüt ve öğretim kademesi, eşgüdüm için bir girişimde bulunmamıştır.*" (...) (Tezcan, 1995: 230) anlayışında olan yazar acaba çatışmacılığı açıklarken ortaya koyduğu bu çeşitliliği söz konusu anlayışın neresine yerleştirmektedir? Buna göre diyalektik, bilimsel bir yöntem midir? Bilimsel bir model midir? Bilimsel bir kuram mıdır? Öğrencilerin bundan tam olarak neyi anlaması gerekir?

b) "Evrende hiçbir şey *olağan* değildir. Değişme toplumsal bir gerçekliktir" (Tezcan, 1995: 7). Sosyolojik yöntemin ilkeleri içinde "değişme" ilkesini yazar bu iki cümle ile açıklıyor. Bu açıklamadan okurun mantıksal olarak anladığı, evrende her şeyin olağan değil olağanüstü olduğu ya da doğal olmadığıdır. Şimdi bu olağanüstü gerçeklik ile toplumsal gerçeklik nasıl te'lif edilmektedir? Acaba Tezcan, bu cümlede "olağan" sözcüğünü "durağan (=statik)" yerine mi yoksa "doğal" yerine mi kullanmaktadır? Elbette mevcut cümleden buradaki niyeti anlamak mümkün değildir. Eğer adını vermeden imlenen özgün kaynağa bakılacak olursa bu kelime orada "durağan" olarak geçmektedir.[6]

c) Tezcan, psikoloji tanımına "*daha çok insan doğasının bilimidir.*" (Tezcan, 1995: 13) şeklindeki bir cümle ile başlıyor. Bu başlangıç cümlesinin mantıksal olarak ürettiği potansiyel bir cümle vardır. Tezcan'ın kafasındaki bu cümlenin ne olduğunu bilmek mümkün değildir, ancak okur ister istemez cümleyi bu mantığa göre şöyle tamamlar: "Psikoloji *daha çok* insan doğasının bilimidir, daha az veya biraz da hayvan doğasının bilimidir." Bu nasıl bir cümle kurgusudur?

---

6 Özgün ifade için bkz. Tan, 1981: 16.

d) *Karl Popper*'ın toplum tiplemelerini "*kabile-açık toplum*" şeklinde vermektedir (Tezcan, 1995: 19). Oysa İngiliz sosyal bilimci Sir Karl Popper toplumları kabile ve açık toplum olarak değil "*hür* ve *otoriter toplum*lar"[7] olarak tasnif etmektedir. Popper, totaliter düzenlerin sürekli, "yeni baskı yönetimleri" doğuracağını öne sürerek, hür toplumdaki bu tür eğilimlerin önlenmesi lüzumuna işaret etmiştir.

e) "*Toplumsal olay kavramını, E. Durkheim ele almıştır*". Toplumsal olay ve olgu konusunu işlediği metne Tezcan bu cümle ile başlıyor. Böyle bir cümle ile ilk bakışta anlaşılan toplumsal olay kavramının yalnızca Durkheim tarafından ele alındığı düşüncesidir. Oysa Durkheim'ın dışında pek çok sosyolog toplumsal olay kavramı üzerinde durmuştur. Yok eğer yazar bu anlamda değil de Durkheim'ın kavramı ilk kez kullandığını belirtmek istiyorsa Tezcan'ın buradaki cümlesinden böyle bir anlam hiç çıkmamaktadır.

f) "*Ülkemizdeki Durum*" başlığı ile *yazar* "*Cinsiyete Dayalı Toplumsallaşma*"yı (bkz. Tezcan, 1995: 45-47) anlatır. Burada, "cinsel farklılığa dayalı toplumsallaşma bizde çok belirgindir" biçiminde bir önerme ile konuya girilir. Bu önerme, "*erkeğin ağırlığı, üstünlüğü, erkek çocuk tercihinin yaygınlığı, kız çocuklarda duygusallık, edilgenlik, erkeklerde ussallık, nesnellik, mükemmellik gibi özelliklerin aranması, kızların bağımsız davranışlarına olumsuz tutum gösterilmesi, kızların bedensel ve ruhsal açıdan erkeklere oranla zayıf olduğu düşüncesi, çeşitli sınırlamalar, koruma kaygıları ile alınan önlemler*" gibi global, genel ve herhangi bir araştırma ürünü olmayan -varsa da belirtilmeyen- tamamen görece ve öznel (sübjektif) bir belirleme üzerine oturtulmaktadır. Ancak metnin devamında bu genel özelliklerin "eğitime de yansımış" (Tezcan, 1995: 47) olduğundan bahisle genellemenin üzerine oturduğu felsefeye karşıt bir belirleme yapılmaktadır. Gerçekte hangisi doğrudur? Hangi önerme Tezcan'a aittir? Hangisi değildir? Öğrenci bu karşıtlıkta neyi anlamalıdır? Verilmek istenen nedir? Bu metinden bunları çıkarmak mümkün değildir? Üstelik yazar, metnin sonunda "*okulun çağdaş bir kurum olarak cinsel eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için çaba sarfetmesi beklenir*" derken bu karşıtlıktan bir doğru çıkarmak ister. Ama eğer bu son cümle istenenin -sehven- eksik bir ifadesi değilse, bu önerisiyle yazar adeta okuldan gücünü aşan bir beklentiye girer. Oysa okul yalnızca cinsiyet ayrımcılığı konusundaki kültürel değerleri dönüştürme gibi işlev yüklenebilir.

g) "*Artık eski kuşak, yeni kelime ve kavramları çevresindeki genç kuşak ve çocuklardan öğrenmektedir*" (Tezcan, 1995: 48). Yetişkin toplumsallaşması konusunda yer alan bu önermenin -eğer varsa- dayandığı araştırma ve bulgulardan söz edilmemektedir? Eski kuşağın yeni kelime ve kavramlara ne ölçüde gereksinim duyduğu sorunu bir yana, iletişim çağında hangi kuşak olursa olsun insanları seçeneksiz ve tek boyutlu bir dünyaya bağımlı olduklarını düşünmek ve bu-

7 Popper'ın burada belirtilen yaklaşımı için bkz. Sezal, 1991: 14.

nu bir ders kitabında kesin araştırma bulgularından söz eder gibi öne sürmek doğrusu akademik titizlik açısından son derece düşündürücü bir ayrıntıdır. Benzer bir değerlendirme de "köylülük" analizinde ortaya konur. Tezcan'a göre Türkiye'de köylülük ortadan kalkmıştır. "*Türkiye'de elli yıllık Cumhuriyet dönemi sonunda köylülüğün ortadan kalkması, Cumhuriyet döneminin en somut toplumsal dönüşümlerinden biridir*" (Tezcan, 1995: 91). Oysa gerçek burada sunulduğu gibi değildir. Cumhuriyetin böyle bir süreçte (kentleşme) katkısı, oranların tersine dönmesinde belirginleşir. Buna göre Cumhuriyet öncesinden tevârüs eden oranlarla, Cumhuriyetin ilk 20-30 yıllık döneminde Türkiye'de köylerde ve kırsal alanda yaşayan nüfus oranı toplam nüfusun % 75'ine tekabül etmekteydi. Ancak 1950'li yıllarda başlayan, 60'lar ve 70'lerde yoğunlaşan göç dalgası kentli nüfusun artmasına neden olmuştur. Bu olguya bağlı olarak günümüzde kentli nüfus % 75 civarına yükselirken köylü nüfus % 25'lere gerilemiştir. Görüldüğü gibi köylülük ortadan kalkmamış; ülkenin sosyolojik evrimine paralel olarak, kentli nüfus karşısında büyük oranlarda irtifa kaybetmiştir.

h) Herhangi bir bulguya ve belirli kaynaklara dayanmadığı halde kesin ve keskin çıkarımlar üretme kitabın en karakteristik özellikleri arasındadır. Örneğin, "*Çocuklarına kötü muamele eden ana babaların yetersizlik duygularını saldırgan tepkilerle telafi etme çabası içinde oldukları saptanmıştır*" (Tezcan, 1995: 134). Ailedeki şiddeti tek nedene indirgeyen bir saptamayı kim hangi araştırmasında yapmıştır? Tek nedenli bir açıklama sosyolojik mantığa uygun düşer mi? Hiç kuşkusuz bu metinde bunların cevabı olmadığı gibi böyle bir ölçütle ele almak gerektiğine dair bir duyarlılık da gözlenmemektedir.

Herhangi bir araştırma sonucu ve kaynağa dayanmaksızın üretilen ve çoğu kez çelişki ve zaaflarla dolu bu tarz, kitabın bütününe hâkimdir. Bir makale sınırlarını zorlayan bu ayrıntılar bu nedenle birkaç örnekle sınırlandırılmıştır.

Sonuç ve değerlendirme

Çalışmanın örnek olay incelemesi ile gündeme getirdiği *Sosyolojiye Giriş* kitabı bilimsel araştırma etiği ile bu makalenin girişinde belirtilen akademik kabul ve değerler açısından irdelendi. Buna göre ortaya çıkan bazı önemli sonuçlar şöyle sıralanabilir:

- Bu kitapta ve kitabın hiçbir yerinde bilimsel araştırma etiğine uygun olarak dipnot ve kaynakça bağlacı kullanılmamıştır.

- Bu kitabın sonunda yer alan kaynakça ise kitabın içinde -yer ve kaynak belirtilmeksizin alıntılanan - yalnızca adları ya da soyadları zikredilen kaynak kişileri de kuşatacak bir şekilde gerekli ayrıntı içinde düzenlenmemiştir.

- Bu kitap, -incelemenin ilgili bölümlerinde örneklendiği gibi- birçok düşünce, bilgi ve yorumları başka kaynaklardan dercetmiştir. Ancak bu işlem, gönderme, alıntı vb. kaynak gösterme yöntem ve tekniklerine uygun bir biçimde

yapılmamıştır. Bu durum kitabın genelinde sistematik kurgu ve tatmin edici olmayan kavramsal analiz, bilgi ve yorum kusuruna yol açan metin ve özet görünümlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

- Bir çoğu başka yazar, düşünür, sosyolog ve antropologlara ait olan özgün düşünce ve yorumlar bu kitapta özet metinler halinde sunulmakta ve fakat bu düzenleme bilimsel araştırma etiğine uygun düşmemektedir.

- Bilimsel araştırma etiğine göre yapılan çalışmalarda metin sınırları içinde kaynak gösteriminin eksiksiz ve kusursuz yapılması beklenir. Bu kitapta kaynak gösterilmediği gibi yer yer, "*bir sosyolog şöyle der...*", "*söylendiğine göre...*", "*bir yazarımıza göre...*" vb. sanal ifadelere yer verilmek suretiyle bu basit etik kural da göz ardı edilmiştir.

- Kitapta herhangi bir araştırma bulgu ve belgesine dayanmayan genel (global), spekülatif, absürd ve totolojik ifadelere sıklıkla rastlanmaktadır. Bu durum yer yer öğrenci ve okurlar tarafından anlaşılmasını güçleştirecek ironik metinler ortaya koymaktadır.

Ders kitapları belirli bir alan ve disiplindeki bilgi ve deneyimleri genç kuşaklarla buluşturan önemli araçlardır. Buluşma ile öngörülen hedeflerin gerçekleşmesi ders kitaplarının bilgi ve deneyim açısından yeterli ve tatmin edici bir içerikle düzenlenmiş olmasına bağlıdır. Bu durum bilgi boyutunda ders kitaplarının, bilginin dünyadaki artan hızına bağlı olarak yenilenmeleri gereğini ortaya koyarken; deneyim boyutunda yazarı ve editörüne özel sorumluluklar yüklemektedir. Bilginin özümsenmesi, ayıklanması ve denetlenmesi ile etkili ve işlevsel bir biçimde kitaplara yansıtılması bu sorumlulukların başında yer alır.

Etik, işte bu aşamada devreye girmektedir. Çünkü bilgi ile uğraşma güzel ve erdemli bir iş olduğu kadar, aynı zamanda uğraşanları her an hata ve zaafa sürükleyen devingen bir süreçtir. Başlangıcın öngördüğü tüm ölçüt ve değerler sürecin her aşamasında ve her alanda gerekli ve geçerlidir. Bir zamanlar ya da belirli bir evrede bu gerekliliklerin yerine getirilmiş olması muhataplarına tüm zamanlar için güvence sağlamaz. Bu açıdan bilimsel etkinliklerin gerektirdiği duyarlılık ve akademik performans, alana ve konuya göre önem sıralaması oluşturmaz. Örneğin ders kitapları yazım ve üretimi herhangi bir bilimsel problem analizine göre daha özgür ve denetimsiz bir akademik manevra alanı olarak düşünülemez.

Ancak her nedense Türkiye'de ders kitaplarının yazım ve düzenlenmesi kimi yazar ve akademisyenler için alabildiğine özgür bir manevra alanı olarak görülmektedir. Bu incelemeye konu olan Mahmut Tezcan'ın sosyoloji kitabı belirtilen yaklaşımın tipik bir örneğidir. Böyle bir anlayışın doğal sonucu olarak da bu alan, "*ders kitabıdır, ince eleyip sık dokumaya gerek yoktur*" şeklindeki yanlış bir profesyonelliğe teslim olmaktadır. Dolayısıyla ders kitabı yazım ve üretimine egemen olan bu pragmatizm beraberinde akademik değer ve alışkanlıkların da terk edilmesine yol açmaktadır. Elbette ki benzer tercihlerin bilim dünya-

sındaki en etkili ve çarpıcı sonuçları öncelikle etik değerler üzerinde gözlenmektedir. Oysa ki akademik alışkanlıklar ait oldukları zeminde bir yaşam biçimi olarak ortaya çıkar. Yaptığı işi bir yaşam biçimine dönüştüren bir akademisyenin hangi konu ve alanda olursa olsun -bu bir ders kitabı da olsa- alışkanlıklarından uzaklaşması beklenemez. Çünkü bilim insanı şunu açıklıkla bilmektedir ki yayımlanmış çalışmalar, "o kişinin bilime yaklaşımını gösterir; ne kadar açık ve dürüst olduğu konusunda önemli bir fikir verir" (TÜBA, 2002).

KAYNAKÇA

Armağan, İ. ve S. Armağan (1988) *Toplumbilim*, Barış Yay., İzmir.

Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları (2002) TÜBA Yay., Ankara.

Bottomore, T. B. (1977) *Toplumbilim*, çev. Ünsal Oskay, Doğan Yay., Ankara.

Doğan, İ. *Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar*, 1. Basım, İmaj Yayıncılık, Ankara 1993; 2. Basım, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1995; 3. Basım Sistem Yay., 1998; 4. Basım, Sistem Yay., Ocak 2000; 5. Basım, Pegem A Yay., Ankara, Ağustos 2002.

Doğan, İ. (2000) *Sivil Toplum, Ondan Bizde de Var*, Sistem Yay., İstanbul.

Doğan, İ. (2000) *Akıllı Küçük, Çocuk Kültürü ve Çocuk Hakları Üzerine Sosyo-Kültürel Bir İnceleme*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Doğan, İ. (2001) *Osmanlı Ailesi, Sosyolojik Bir yaklaşım*,Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Doğan, İ. (2002) *Modern Toplumda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları, "İnsan Haklarının Kültürel Temelleri"*, 3. baskı, Pegem A Yayıncılık, Ankara.

Doğan, İ. (1992) *Tanzimatla Gelişen Sosyo-Kültürel Ortamın Aileye Yansımaları (Sosyolojik Bir Yaklaşım)*, Teksir Materyal.

Eyüboğlu, S. (1971) *Yunus Emre*, Cem Yay., İstanbul.

Kılıç, A. ve S. Seven (2002) *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*, Pegem A Yay., Ankara.

Lewis, B. (1975) *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, çev. Nihan Önol, Varlık Yay., İstanbul.

Ozankaya, Ö. (1979) *Toplumbilime Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., no. 431.

Öner, N. (1974) *Klasik Mantık*, 2. baskı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara.

Rosowski, H. (1990) *Üniversite: Bir Dekan Anlatıyor*, çev. Süreyya Ersoy, TÜBİTAK Yay., Ankara.

Sezal, İ. (1991) *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Akçağ Yay., Ankara.

Tan, E. M. (1980,1981) *Sosyolojiye Giriş Ders Notları*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi I. Yarı Yıl Öğrencilerinin ESTT 101 Derslerinde Yararlanacakları Kaynak, Teksir Materyal.

Tan, E. M. (1981) *Toplumbilime Giriş, Temel Kavramlar*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., no. 97.

Tezcan, M. (2000) *Türk Yemek Antropolojisi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Tezcan, M. (1985) *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., no. 150.

Tezcan, M. (1993) *Eğitim Sosyolojisinde Çağdaş Kuramlar ve Türkiye*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., no.170.

Tezcan, M. (1995) *Sosyolojiye Giriş, "Temel Kavramlar"*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., no. 177, Ankara.

Tezcan, M. (1995) *Sosyolojiye Giriş, "Temel Kavramlar"*, 4. baskı, Şafak Matbaası, Ankara.

Tezcan, M. (1993) *Sosyolojiye Giriş, "Temel Kavramlar"*, Özel 72TDFO, Ankara.

Tezcan, M. (1996) *Kültürel Antropoloji*, Ankara Üni. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., no. 173.

Toffler, A. (1996[1981]) *Üçüncü Dalga*, çev. Ali Seden, Altın Kitaplar Yay., İstanbul.

Ülken, H. Z. (1979) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul.

Üniversite nereye gidiyor?

1. Bütün dünyada, üniversitelerin kurumsal kimliklerinde ve işlevlerinde ortaya çıkan değişimleri, bu değişim içinde devlet ve pazar karşısında özerkliklerini kaybetmelerini, ancak bir "ideolojik aygıt" ya da "düşünsel işletme" olarak varkalabilmelerini nasıl yorumlarsınız?

2. Bu çerçevede, Türkiye'deki üniversitelerin sorunları nasıl bir farklılık göstermektedir yahut göstermekte midir? Türkiye üniversitelerinin sorunları nasıl özgülleştirilebilir? Örneğin YÖK üniversitenin sorunları ile ilgili genel bağlam içinde neyi ifade eder?

3. Üniversitelerin örgütlenmesi ve eğitimsel düzeneği konusunda ve akademisyenlerin motivasyonu konusunda, hangi çözüm seçenekleri söz konusu olabilir?

AHMET MURAT AYTAÇ

AÜSBF, Kamu Yönetimi Araştırma Görevlisi.

1. Zihniyet dünyamızda meydana gelen en önemli dönüşümlerden biri, dünyayı açıklamak üzere kullandığımız ikilemlerin sayısının artması ve çatışmaları oluşturan sistemlerin tümünün hayatımızı anlamlı kılmada eşit bir öneme sahip olduğunun kabul görmeye başlamasıdır. Kamu/özel, devlet/toplum, toplum/birey, devlet/piyasa gibi birçok çatışma ekseninin eşit ağırlıkla hesaba alınması gerekliliği, insan üzerinde uygulanan denetimin ve buna tepki olarak gelişen özgürlük talebinin tüm karmaşıklığıyla ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yaşamı açıklayan referans noktalarının bu şekilde artmasının en önemli sonuçlarından biri de, bu ikili karşıtlık sistemleri tarafından çizilen sınırları ihlal eden, karşıt konumların hiçbiri tarafından tam olarak temsil edilemeyen birçok "arayüz"ün ortaya çıkması olmuştur. Çağımız insanının özgürlük sorunu, bu arayüzlerin biraraya gelmesiyle oluşan bir iktidar şebekesi içinde uygulanan karmaşık ve incelikli denetim teknikleriyle nasıl baş edilebileceği sorusuyla sıkı bir şekilde bağlantılı hale gelmiştir: İşte üniversitelerin de bir parçasını oluşturduğunu söyleyebileceğimiz sorun alanı, sadece devlet ve piyasa tarafından tanımlanan *bir* karşıtlık sistemi içinde değil, bu denetim ve karşı çıkma pratiklerinin *bütünü* içinde anlamlı kılınabilir.

Soruna başka bir açıdan bakınca, üniversitenin devlet iktidarı ve piyasa güçlerinin baskısı altındaki bir kurum olarak resmedilmesinin, fazlasıyla tek yanlı bir girişim olduğu da dikkati çekmektedir. Üniversitenin iktidarın arayüzlerinden biri olduğu iddiasına belirginlik kazandırabilmek için, devlet ve piyasa ikileminde üniversitenin pozisyonunun nasıl anlamlandırıldığına biraz yakından bakmak yararlı olabilir. Bu anlatıya göre üniversite, niteliği gereği kendisine dışsal ve bu yüzden de onun özüne aykırı olan devletin ve piyasanın baskısı altındadır. Buna göre, devlet/piyasa çatışması tarafından tanımlandığı düşünülen sosyal ortam içinde üniversite, ya ideolojik bir aygıta dönüşmekte veya bir ticarethane gibi işlemek durumunda kalmaktadır.

Bu yaklaşımın temel varsayımı, üniversitenin devlet ve piyasa arasına sıkışmış, sürekli olarak düzenlemeye tâbi tutulan, tek yönlü bir müdahale alanı olduğudur. Bu bağlamda üniversite, sadece sitemin ideolojik, politik ve ekonomik açıdan yeniden üretilmesinde kullanılan bir ideolojik aygıt olmakla karakterize edilmektedir. Piyasa mantığının üniversite üzerindeki hâkimiyetinin artması da bu çerçevede anlamlandırılmakta ve piyasa güçlerinin basıncının üniversiteyi kârlılık ve etkinlik ilkelerine göre işleyen bir ticarethaneye dönüştürdüğü vurgulanmaktadır.

Üniversitenin geçirdiği dönüşümün önemli bir kısmının küresel neoliberalizmin egemenliği ile ilişkili olduğu doğrudur; ancak dönüşüm sürecinin bu anlatı içindeki etmenleri fazlasıyla tek yanlı resmedilmiştir. Üniversite sorunu, bu tablo da göründüğünden daha karmaşık bir yapı arz eder. Akademi, egemenlerin el altında bulundurdukları basit bir aygıt olmanın ötesinde bir işlevi yerine getirir. Aslında bizzat küresel neoliberalizmin egemenliğini analiz etmek bile, bize bu konunun karmaşıklığı hakkında fikir verebilir. Çok değişik üniversitelerden gelen, ama tek bir amaca yönelmiş birçok akademisyenin titiz, kapsamlı ve gerçekten tutkulu çalışmalarının hem neoliberal paradigmanın oluşmasında hem de meşruiyet ve yaygınlık kazanmasında büyük bir katkısının olduğu bir gerçektir. Bu açı-

dan bakınca, üniversitenin kendi dışındaki kamplaşmalarda taraf olan bir ideoloji taşıyıcısı olmanın ötesine geçtiğini görüyoruz; üniversite bizzat ideoloji üreten, yayan ve siyasal aktörlerin davranışlarına yön verebilen bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üniversitenin piyasa ile olan ilişkilerinin de tek yönlü bir dönüştürme ilişkisinden daha fazlasını işaret ettiğini görmekteyiz. Üniversitelerde gelişen "bilimsel yönetim" veya işletmecilik akımlarının iş dünyası üzerindeki etkileri bile tek başına yeterli olabilir. Akademinin iş dünyası ve ekonomi çevreleriyle ayrıcalıklı bir ilişkisinin olduğu dikkati çekmektedir. Sadece iş dünyasının söyleminin akademik bir tarz kazanmasından daha fazlasını anlatmak istiyorum. İşletmelerin örgüt yapıları, iş yapma biçimleri birçok bakımdan akademi ile etkileşime girmiştir. Akademi, ister danışmanlık hizmetleri vermek gibi doğrudan yollarla olsun, ister şirket yöneticilerinin ve nitelikli iş gücünün büyük bir kısmını yetiştirmek gibi dolaylı yollarla olsun, iş dünyası üzerinde bir karşı etki yaratmıştır. Bu bakımdan "piyasalar"ın da belli bir ölçüde akademik bir karakter kazandığını söylemek yanlış olmaz.

Bu açılardan ele alınınca, üniversitelerin egemenlik aygıtının dayanaklarından biri veya devletin kullandığı aygıt olmaktan daha fazlasını temsil ettiği görülmektedir. Üniversite, birçok karşıtlık arasında bölünmüş olan toplumsal yaşamın birliğini sağlayan ve böylelikle de iktidar mekanizmasını işleyişini olanaklı kılan arayüzlerden biridir. Bu yüzden de bizzat iktidar şebekesi içinde yer almaktadır. Eğer kapitalizmin ileri aşamalarında bilimsel faaliyet ve bilgi üretiminin bağımsız bir üretici güç haline geleceğini iddia eden Marx'ı izleyecek olursak, üniversitenin toplumun "genel zeka"sını oluşturan en ayrıcalıklı unsur olduğunu kabul etmemiz gerekir. Kapitalizmin bu aşamasında üniversite, bütün yaşam üzerinde denetim kurmak amacında olan bir iktidar şebekesi içindeki insan, para ve bilgi hareketliliklerini denetleyen düğüm noktalarından birine dönüşmüş durumdadır.

Bu dönüşümü bir kez kabul ettikten sonra, çağımızın üniversite sorunuyla ilgili olan iki temel noktayı daha vurgulamak gerekmektedir. İlkin, üniversiteyi "dışarıya" karşı savunulması gereken bir kurum olarak gören "bilimsel özerklik" anlayışının, üniversite hayatını oluşturan unsurların özgürlük talebini karşılamada yetersiz kalacağını söyleyebiliriz. Bu, üniversite özerkliğinin gereksiz veya savunulamaz bir istek olduğu anlamına gelmez; sadece, özerklik talebinin, bir başka açıdan, iktidar ilişkilerini tamamlayacağını ve denetim süreçlerini derinleştiren bir etki yaratacağını da kabul etmemizi gerektirir. Bununla bağlantılı olan ikinci bir nokta ise, üniversite içi iktidar ilişkilerini ve bunların iktidarın genel mantığıyla olan bağlantılarını görmektir. Üniversitenin kendisi de iktidar üreten ve iktidar içinde işleyen bir kuruma dönüşmüşse, öncelikli olarak yapılması gereken şey üniversite hayatının dönüştürülmesi olacaktır. Ancak bu aşamadan sonra üniversitenin dışarıya (tabii eğer böyle bir yer varsa) karşı savunulması anlamlı olabilecektir.

2. Üniversitenin dünya ölçeğinde yaşıyor olduğu dönüşümün merkezî sorunu, giderek karmaşıklaşan ve güçlenen bir denetim şebekesi içinde akademinin yerinin ve sorumluluklarının ne olduğunun saptanmasıyla ilgilidir. İleri kapitalist ülkelerde bu sorunun deneyimlenme biçimi, üniversite hayatının temelini oluşturduğu varsayılan aklın araçsallaştırılması ve işlevsel bir dönüşüm geçirmesiyle karakterize edilmektedir. Bu açıdan bakın-

ca, üniversite sorunu, Batı dünyasının kültürel temellerini kurduğuna inanılan genel bir felsefi ilke olan akıl, aklın krizi ve bu krize yönelik çözüm arayışlarıyla içiçe geçmiş durumdadır.

Türkiye'de üniversitenin sorun edilme biçiminin özgül yanını belirlemek gerekli olsaydı, üniversitenin toplumsal hayatın bütününün denetimi içindeki yeri açısından değil, siyasi iktidarın üniversiteler üzerindeki denetimi açısından tartışma konusu yapıldığını vurgulamak yerinde olurdu. Ancak buradan Türk üniversitelerinin belli bir denetim işlevinin olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır; söz konusu olan şey, sadece üniversitelerin siyasal bakımdan sorun edilme biçiminde ortaya çıkan bir farklılıktır. Bu farklılık, üniversite ile sosyal ve siyasal hayatın temellerini kuran felsefi ilkeler arasında bir bağlantı kurulamamasında da kendini göstermektedir. Bu yüzden akademik hayatın düzeni, dar anlamıyla siyasi bir sorun olarak algılanmakta, sanki hükümet programları ve stratejik devlet politikalarının ötesinde bir anlam taşımıyormuş gibi gözükmektedir. Bu yüzden, YÖK ile üniversite arasındaki ilişkinin, yani merkezî iktidarın üniversiteler üzerindeki denetiminin sınırının ne olması gerektiği meselesinin, Türkiye'deki üniversite hayatının ayırt edici özelliklerinden birini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Ancak Türkiye'deki üniversite özerkliği sorununa biraz daha yakından bakınca, bu sorunun ilk bakışta görülemeyecek bir yanının da olduğu fark edilmektedir. Üniversite özerkliğinin dile getirilme biçimleri, özerklik talebinin daha derinde yatan bir gerilimin belirtisi olduğunu bize göstermektedir. Bu gerilim, belli bir meslek grubu oluşturan bilim insanlarının, alternatif iktidar odakları karşısında veriyor olduğu korporatist bir tepkiden daha fazlasını da işaret etmektedir. Türkiye'de üniversite özerkliği, çoğunlukla, merkezî iktidar ile ülkenin genel siyasi sorunları üzerinden çatışmaya giren akademisyenlerin ve öğrencilerin, fikir özgürlüğü talebi ve hayat hakkı arayışlarını dile getirebilmeleri için meşru bir söylem çerçevesi oluşturmakla ilgili olmuştur. Sadece fikir özgürlüğü talebini değil, aynı zamanda hayat hakkı talebini de içeriyor olmasının en önemli nedeni ise, üniversitenin bir kısmı ile merkezî iktidar arasındaki çatışmanın aynı zamanda üniversiteyi de içeriden bölüyor olmasıdır. Bu bağlamda, Türkiye'de üniversitenin iktidar ile olan ilişkisi, kişisel mesleki ve siyasi birçok faktörün içiçe girdiği bir üniversite içi çatışmayla da kolkola gitmektedir.

1960-70 döneminde bilim insanı olmayı seçmiş bir sosyalist akademisyenler tabakasının, öğrencileriyle birlikte 1980'lerde maruz kaldığı uygulamalar, Türkiye'deki üniversite sorununun bu yanını görmemizi sağlamaktadır. 12 Eylül sürecinde üniversiteye yapılan müdahaledeki temel amacı olarak, artık eğitim ve öğretim yapılamayan, bir "anarşi yuvasına" dönüşmüş olan üniversiteleri düzeltmek gösteriliyordu. Müdahalenin öncelikli hedefini, yönetimin beklentilerine uygun nitelikte öğrenci yetiştirilmesi ve bu amaç için sakıncalı bulunan bilim insanlarının üniversiteden tasfiyesi oluşturuyordu. İşte YÖK, böyle bir müdahalenin kurumsal ifadesi oldu.

Bu müdahalenin ortaya çıkardığı görüntü, Türkiye'deki üniversite sorununun temel bir karakteristiğini de yansıtmaktadır. İstenilen öğrenci profilini yaratmak için üniversitelerin yeniden düzenlenmesi ve bu amaçla çeliştiği düşünülen akademisyenlerin tasfiyesine dayalı reformlar, üniversite üzerindeki denetimin en dikkat çekici yanını oluşturur. Bu durumun anlaşılması ise, Türkiye'de üniversite, devlet ve toplum ilişkilerinin algılanma biçi-

mi ve bunun üniversitelerin kurumsal yapısına nasıl yansıdığını kavramaktan geçmektedir.

İlk bakışta, Türkiye'de üniversite ile ilgili ölçütlerin, devletin ve toplumun ihtiyaç duyduğu mesleki beceri ve niteliklerin üretilmesiyle sınırlı kaldığı düşünülebilir. Ne var ki, daha derinde yatan bir beklentinin, hem "ulusun modern dünya ile bütünleşmesini" sağlamakla, hem de devlet ve toplum ilişkilerinin üniversitelerce pekiştirilmesiyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki sonucun, üniversitelerde üretilen ve aktarılan bilgilerin topluma yayılmasıyla olanaklı olacağı inancı, merkezî iktidarın üniversiteler karşısındaki tutumlarının temel ölçütü olagelmiş; devlet, üniversite ve toplum ilişkilerinin siyasi bakımdan sorunlaştırılma biçimi de üniversitelerin bu beklentileri ne düzeyde karşılayabildiğine bağlı kalmıştır.

Üniversitenin sosyal ve siyasal bakımdan araçsal kavranışındaki özgüllük, üniversitelerdeki bilimsel faaliyetin merkezî iktidarın beklentilerini karşılamayan kısmının hızla siyasallaşmasını sağlamış, üniversitenin kendi içinde bölünmesine ve merkezî iktidarla belli çatışmalara girmesine yol açmıştır. Türkiye'de üniversitelerin radikal veya aykırı akademisyenler karşısındaki hoşgörüsüzlüğü ve sık sık tasfiyelere yönelmesi de bu özgüllükle açıklanabilir. Burada dikkat edilmesi gereken çok önemli bir nokta, Türkiye'de üniversitenin sadece akademi dışı güçlerin saldırısına uğramadığını, aynı zamanda bu çatışmaların, kaçınılmaz olarak üniversitelerin iç çatışması haline geldiğini görebilmektir. Merkezî iktidar, üniversitelere müdahale ederken, üniversite dışı araçlara nadiren başvurmuş, çoğunlukla bu müdahaleleri üniversite içinden destekleyen veya bu konuda kayıtsız kalan geniş bir akademisyen kitlesine dayanmıştır.

Bu bağlamda, Türk üniversitelerinin, amacı kendisine içkin, "bilim için bilim" yapsın diye kurulan Humboldt üniversitesi modelinden farklı bir niteliği olduğu görülmektedir. Akademi, dar anlamıyla politikanın ve dolayısıyla hükümet politikalarının sorun alanı olarak görülmüştür. Bu durum, üniversitenin iktidarın genel şebekesi içindeki ikincil pozisyonunun, dolayısıyla da zayıf bir denetim "aygıtı" olduğunun bir işareti olarak kabul edilebilir. Ne var ki, Türkiye'de üniversite hayatının genel iktidar çatışmalarına eklemlenme biçimi ve onun genel iktidar aygıtının amaçları ve faaliyetiyle uyumlu doğası, Türkiye'deki akademik sorunu, genel üniversite sorunu ile belli bir noktada ilişkilendirmeyi olanaklı kılmaktadır. Bu da, Türkiye'de üniversitenin iç yapısının özgürlükler açısından öncelikle sorgulanması gereken bir alan olmasıyla ilgilidir. Kısacası, Türkiye'de üniversiteyi siyasi iktidara karşı savunurken, siyasal iktidarın üniversite içi iktidar ilişkileriyle olan bağlantılarını da gözden uzak tutmamak gerekmektedir.

3. Son dönemde Türk üniversite hayatı son derece dinamik bir süreç içine girmiş gibi gözükmektedir. Üniversite içi hayat, iç hiyerarşileri yeniden yapılandıran birçok farklılaştırma tekniğinin etkisi altında kalmaktadır. Bunların ilki, üniversite sayısının hızla artmasından kaynaklanmaktadır. Bunun oluşturduğu ilk ayrım ise, eski/yeni üniversiteler veya "taşra" üniversiteleri ile "büyük" üniversiteler arasındaki ayrımdır. Diğer bir ayrım doğrultusu ise, vakıf üniversitelerinin ortaya çıkmasıyla oluşmuştur. Böylelikle ikinci ayrım çizgisi özel ve devlet üniversiteleri arasında oluşmuştur. Bu gelişmelerin davet ettiği bir başka ayrım doğrultusu da, üniversitelerin küresel sistemle bütünleşme biçimlerinden ileri gelmiş; bu-

nun sonucunda yabancı dilde eğitim veren üniversitelerle diğerleri arasında yeni bir farklılık daha oluşmuştur. Tüm bu gelişmeler üniversiteler arasında yeni hiyerarşiler oluşmasına yol açmıştır; yabancı dilde eğitim veren, paralı, büyük kent üniversiteleriyse bu hiyerarşideki en üst basamağa yerleşmişlerdir.

Üniversite hayatında ortaya çıkan bu yeni farklılık rejimleri, üniversite hayatının örgütlenmesi, eğitimin ve akademik faaliyetin düzenlenmesi açısından birçok yeni sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlar için geliştirilen çözüm çerçevelerini ise, en genel haliyle, iki gruba ayrılabiliriz. İlkin, küresel neoliberalizmin egemenliğiyle yakından ilişkili olan bir çözüm önerisi bulunmaktadır. Bu çözümde, üniversitelerin uluslararası rekabete açılması, eğitimin paralı hale getirilmesi, yabancı dille eğitim gibi ilkeler doğrultusunda, üniversite hayatının sosyal ve ekonomik hayatın kısa vadeli üretim gereksinimlerine göre düzenlenmesini öneren bir çerçeveden söz edilebilir. İkinci çözüm çerçevesiyse, bu anlayışa bir tepkiyi ifade etmekte ve asıl olarak, üniversite-ulus-devlet ilişkilerinin daha devlet merkezli bir biçimini savunmak amacıyla üretilmektedir.

Bu çözüm çerçevelerinin, üniversitenin devlet ile piyasa arasında kalmış bir kurum olduğu noktasından hareketle oluşturulduğuna dikkati çekmek istiyorum. Belki de bu çözüm önerilerinin kendisinin bir "semptom" olarak değerlendirilmesi gerekir; çünkü özel olarak üniversite içi hayatın genel iktidar mantığıyla olan ilişkisinin üzerinden atlanarak geliştirilmişlerdir. Üniversite hayatının sorunlarına yönelik somut bir çözüm çerçevesi henüz tam olarak belirginleşmiş olmasa da, böyle bir çözümün ön koşulu, sadece üniversite hayatının temel unsurları olan öğrenciler, akademisyenler ve üniversite çalışanlarının genel özgürlük talebiyle çakışan bir dönüşümün gerçekleşmesi olacaktır.

ALEV ERKİLET BAŞER

Siyasetbilimci, Dr., "28 Şubat Sürecinde" üniversitedeki görevine son verildi.

1. Sorunuzun kendisi dünya üniversitelerinin ideolojik bir aygıt ya da düşünsel bir işletme olmadan önce başka bir şey oldukları temel varsayımına dayanıyor. Ben bundan tam olarak emin değilim; özellikle de modern üniversite anlayışından söz ediyorsak eğer. Kapitalist sistemin gelişimiyle birlikte, toplumun diğer kurumları gibi üniversiteler de giderek kâr saikiyle çalışan kurumlar haline gelmiş ya da bilgi üretimi endüstriyel sistemin birincil ihtiyaçlarına göre/bağlı/yönelik olmuştur. Örneğin Amerikan üniversitelerinde endüstri sosyolojisi denilen altdisiplin kapitalist üretimin yarattığı sorunların çözümüne ve bu yolla işletme kârının artırılmasına doğrudan bağlı olmuştur. Üniversite, kapitalistlere kârlarını artırmanın yolunu gösterirken, kendisi de kullandığı araştırma fonlarıyla zenginleşmiştir. Dahası aynı dönemde üniversiteler ideolojik aygıt işlevini de görmekteydiler. Bunun en tipik örnekleri siyaset sosyolojisinde karşımıza çıkmaktadır. Ulusal düzlemde oy sandığı demokrasisinin önündeki engelleri aşmaya ve katılımı artırmaya yönelik çalışmalar yapan üniversiteler, uluslararası düzlemde de Amerikan yayılmacılığının önündeki engellerin (Asya ve Güney Amerika'daki köylü isyanları, gerilla savaşları vs.) kaldırılmasına yönelik saha araştırmaları ile emperyal siyasetin aygıtları olarak işlev görmüşlerdir. Aynı saptama Rusya ve SSCB'deki üniversite sistemi

için de geçerlidir. Bu itibarla ben, önce ve şimdi arasındaki bir karşılaştırmadan ziyade, olanla olması gereken arasında bir karşılaştırma yapmayı daha doğru buluyorum. Üniversitenin asıl misyonunun devletten ve piyasadan bağımsız düşünce üretebilmek olduğunu düşünüyorum. Bu, tarihte hiç gerçekleşmemiş bile olsa ardından koşulabilecek anlamlı bir değerdir diye düşünüyorum. Üniversite, içinde serpildiği toplumsal koşullardan ayrı düşünülemeyeceğine göre, kapitalist sistemi eleştirmeden onun yarattığı üniversite sistemini dönüştürmek olanaklı değildir kanımca. Üniversiteyi ideolojik aygıtlara dönüştüren diktatörlükleri sorgulamadan üniversiteyi bir ideolojik aygıt olmaktan kurtarmak olanaklı olmadığı gibi.

2. Türkiye'de kapitalizmin geç gelişimine bağlı olarak üniversite daha çok bir ideolojik aygıt işlevi görmüştür; piyasa yönelimli araştırmacı üniversite bizde henüz çok yeni bir olgudur. Bu nedenle ben, Türkiye üniversitelerinin temel sorununu bir düşünce özgürlüğü sorunu olarak görüyorum. Türkiye üniversiteleri cumhuriyetin kuruluşundaki medrese-üniversite karşıtlığı ya da tasfiyesi dışarıda bırakıldığında bile -yani 1940'lardan bu yana- mensuplarının düşüncelerine yöneltilmiş ideolojik tasfiyelerle vasıflanmışlardır. 1948 Behice Boran-Niyazi Berkes-Pertev Naili Boratav tasfiyesi; 27 Mayıs darbesinden sonra Ali Fuat Başgil, Takiyeddin Mengüşoğlu, Mina Urgan, Hilmi Ziya Ülken, Nusret Hızır gibi isimlerin üniversiteden uzaklaştırılmasıyla sonuçlanan 147'ler tasfiyesi; 80 darbesinden sonra yaşanan 1402'likler tasfiyesi ve nihayet 28 Şubat sonrasında yaşanan ve benim de nasibimi almış olduğum tasfiyeler. Bunlar farklı kesimleri hedef almış görünmelerine rağmen ortak bir paydaları var: Öğretim üyelerinin düşüncelerine yöneltilmiş ideolojik suçlamalara dayanmakta oluşları. Bir tanıma göre "her öğrencinin istediği konuyu istediği genişlikte inceleyebilmesini sağlamayı amaç edinmeyen bir kuruluş üniversite adına layık olamaz". Türkiye üniversiteleri bırakın öğrencilerine, öğretim üyelerine bile bu özgürlüğü sağlamamıştır. Tektip insan yetiştirme ilkesini yüksek öğrenimin temeline yerleştiren YÖK, yaratıcı düşünceye nefes alacak ufacık bir alan bile bırakmamıştır. Ama benim kişisel kanaatim, bu sorunun sadece YÖK'e indirgenerek ele alınmasının yanlış olduğu yönünde. Yukarıda zikrettiğim tasfiyelerin bir kısmı YÖK'ten önce gerçekleştirilmiştir; dolayısıyla sorun tek başına YÖK'e ne yapılacağı sorunu değil, özelde üniversitelerde genelde Türkiye'de özgürlük alanlarının nasıl genişletilebileceğidir. Ben bunun özgül değil evrensel bir sorun olduğunu düşünüyorum. Sokrates'ten, Galile'ye, Galile'den Ebu Hanife'ye kadar fikir namusu denilen şeye sahip olan farklı coğrafyalardan nice insanın karşı karşıya kaldığı bir sınavdır bu. Özetle ben, üniversitelerin sorununu YÖK'le sınırlı görmüyorum. Sorun Türkiye'de kendi insanlarının etnik kökenine, siyasal tercihine ya da dinî inancına tehdit nazarıyla değil zenginlik nazarıyla bakabilen, özgürlüklerin alanını genişletebilen bir siyasal yapının yokluğudur. Ve elbette böyle bir siyasal yapının ortaya çıkışını zorunlu kılacak bir insan malzemesinin yokluğu.

3. Bu soruya çok teknik bir cevap vereceğim; üniversite yapılanması konusunda bir uzmanlığım yok ama kuşkusuz olması gerekenler hakkında söyleyebileceğim şeyler var. Öncelikle üniversitelerde YÖK'e ve rektörlere tek taraflı hegemonik bir güç veren yapılanmaların ortadan kaldırılması gerekiyor. Üniversiteler, öğretim üyeleri ile öğrencilerin ira-

delerini ortaya çıkartan ve onlara gerçekçi ve yeterli temsil imkânı sağlayan bir yapı ile yönetilmelidir. Rektörlerin ya da onlar etrafında öbeklenen üst düzey yöneticilerin aşırı yetki kullanmalarının önüne ancak böyle geçilebilir. Bu husus önemlidir çünkü haddini aşan yöneticiler eldeki kanunların ve yönetmeliklerin uygulanmasında da keyfî davranabilmekte ve hukuk desteğinin daima devlet kurumlarının arkasında olacağından emin bir şekilde temel hakları ihlal etmekten çekinmemektedirler. Öğrenciler ile öğretim üyelerinin gerçek inisiyatife sahip oldukları bir ortamda bu keyfilikler ortadan kalkabilir. Eğitimsel düzenek ve motivasyon konusuna gelince; kişisel kanaatim ağzından çıkacak cümlelerin sakıncalı bulunup bulunmayacağından emin olamayan ve kendini sürekli buna göre ayarlamaya çalışan bir öğretim üyesi tipinin yaratıldığıdır. Tektip olanın, ortak olanın, kitlesel olanın rehavetine kendini bırakman zorunludur. Üniversite kütüphanelerinde sakıncalı kitap avına çıkan, öğretim üyelerinin odalarını jandarma eşliğinde basarak kitaplarını didikleyen yönetimler vardır bu ülkenin bazı üniversitelerinde. Bu bakış açısıyla Türkiye'nin yakıcı sorunlarına cevap bulunabileceğine, hele bu cevapların üniversitelerden çıkabileceğine inanmak çok zor. Böyle bir ortamda motive olmak da, zihninin çeperlerini zorlamak da oldukça zor. Kişisel ve giderek toplumsal özgürlüklerimize sahip çıkmaktan başka bir çıkış yolu olduğunu zannetmiyorum. Ancak o zaman bize dayatılan tektipçi kuralları kırabilir ve özgürlüklerimizi yansıtan yeni kuralları ve kurulları yaratabiliriz.

İSMAİL BEŞİKÇİ

Sosyolog, yazar.

1. Bir ülkede üniversitenin işlevini belirleyen temel ölçüt, o ülkenin siyasal sisteminde düşün özgürlüğünün olup olmaması, özgür eleştirinin kurumlaşıp kurumlaşmamasıdır. Düşün özgürlüğünün kısıtlandığı, bazı alanlardaysa tamamen ortadan kaldırıldığı bir yerde üniversitenin devlet ve pazar karşısında özerkliğini kaybetmesi diye bir sorun yoktur. Böyle bir ülkede, üniversite, zaten siyasal iktidarın hizmetindedir. Sosyal Bilimler, Beşeri Bilimler, Hukuk, Güzel Sanatlar gibi alanlarda bu açıkça böyledir. Düşün özgürlüğünün dinamik bir şekilde işlediği, özgür eleştirinin kurumlaştığı yerlerde, üniversite, devlet ve pazar karşısında özerkliğini koruyabilir. Zira, bilim, üniversite, sürekli olarak devleti ve pazarı eleştirebilir.

2. Türk siyasal sistemi düşün özgürlüğünü sınırlamaktadır. Kürt sorunu gibi alanlardaysa tamamen ortadan kaldırdığı söylenebilir. Türk siyasal sistemini belirleyen temel unsur resmî ideolojidir. Resmi ideoloji, herhangi bir ideoloji değildir, devletin cezaî ve idarî yaptırımlarıyla korunan ve kollanan bir ideolojidir. Siyasal sistemi resmî ideoloji kurumunun belirlediği bir yerde, üniversitenin siyasal iktidarın hizmetinde olması kaçınılmazdır. Sadece bu kadarını söylemek yeterli değildir. Türk aydınının düşün özgürlüğüne karşı olduğunu vurgulamak da gerekir. Düşün özgürlüğünün kısıtlanması, bazı alanlardaysa tamamen ortadan kaldırılması, sadece, devletin zorlayıcı baskı araçlarının etkin bir şekilde kullanımıyla ulaşılan bir durum değildir, Türk aydını bu sürecin organik ortağıdır. Türk aydını-

nın, bu sürece, ulaşılan bu duruma yoğun bir rızası vardır. Türk aydını derken, üniversitelerin, Tarih, Sosyoloji, Siyaset Bilimleri, Antropoloji, İktisat gibi Sosyal Bilimler alanında ders okutan profesörleri kastediyorum. Türk aydını derken, üniversitelerin Beşeri Bilimler, Hukuk, Güzel Sanatlar gibi alanlarında ders okutan profesörleri kastediyorum. Türk aydını derken, basındaki habercileri, köşe yazarlarını, sivil toplum kurumlarındaki görevlileri, öğretmenleri vs. kastediyorum. Üniversite, basın gibi kurumlar düşün özgürlüğüne kurumsal olarak karşıdırlar, açık bir şekilde karşıdırlar. Örneğin, üniversitelerden, "düşün özgürlüğü önündeki engeller kaldırılmalıdır..." şeklinde bir bildiri gündeme gelmemektedir. Üniversitelerde reform adı altında tartışılan, hep teknik konulardır. Rektör nasıl seçilmelidir? Rektörün yetkileri, dekanın yetkileri ne olmalıdır, bölüm başkanının konumu, senatonun görevleri... vs. Bütün bu yapılarda, bireysel olarak düşün özgürlüğüne taraftar olan profesörler, görevliler olabilir. Fakat bunların sayılarının çok çok az olduğunu düşünüyorum.

Üniversitenin, profesörlerin düşün özgürlüğüne karşı olmalarının en önemli göstergesi, kanımca, "düşün suçları"yla ilgili olarak görülen davalarda yapılan "bilirkişilik" görevidir. Ceza Hukuku, Anayasa Hukuku, Sosyoloji, Tarih, Antropoloji, İktisat, Felsefe, Dil, Edebiyat gibi alanlarda çalışan profesörlerin, herhangi bir yazıyı veya kitabı, "içinde suç var mı yok mu?" saikiyle okumaları, düşüncenin suç olabileceğinin kabul edilmesi, düşün özgürlüğüne karşı olmaları anlamına gelmektedir. Hangi düşünce açıklamalarının suç oluşturduğunu belirten ise şüphesiz resmî ideolojidir. Şu anda bile, 'düşün suçu'yla ilgili çeşitli davalarda, 'bilirkişi' tayin edilen, "kitapta/yazıda suç unsurlarına rastlanmamıştır/rastlanmıştır..." şeklinde rapor yazan onlarca profesörün, ordinaryüs profesörün adını yazabilirim. Bunlar içinde, sağcı olanlar da vardır, solcu olanlar, Marksist olanlar, liberal olanlar da vardır. Bu konudaki esas ölçüt ise, Kürt sorununa karşı takınılan tavırdır. Ermeni soykırımına karşı tavır, Alevilik-Müslümanlık sorunu, yine önemli ölçütler olarak kabul edilebilir. 'Bilirkişi raporu' yazan profesörlerin ortak yönü, düşüncenin de suç olabileceğini kabul ederek, bilim yapılabileceğini düşünmeleridir. Halbuki, bilim, sınırsız bir düşün özgürlüğü ortamında gerçekleşen bir düşünce yöntemidir. Deniyor ki, başkalarına hakaret yapılmadığı sürece, şiddet teşvik edilmediği sürece, her düşüncenin açıklanması özgür olsun... Herhangi bir toplumsal veya siyasal süreci, bilimin kavramlarıyla, siyasetin kavramlarıyla, bilim yöntemiyle açıklamaya çalışanlar neden başkalarına hakaret etmek gereğini duysunlar? Bir direniş hareketini, bir gerilla mücaledesini anlamaya, kavramaya çalışanlar, mücadeleye kimler katılıyor, katılanların eğitim durumları nedir, yaş ortalamaları nedir, mücadeleye kadınlar da katılıyor mu, mücadeleye katılanlar kendilerini nasıl tanımlıyor, neler istiyorlar... gibi soruları irdelemeye çalışanlar, neden şiddet yapıyor olsunlar veya şiddeti teşvik ediyor olsunlar? Kaldı ki şiddetin meşru olduğu durumlar da vardır.

Bazı düşün açıklamalarını suç kabul eden, gereklerini hemen yerine getiren bir üniversite zaten siyasal iktidarın hizmetindedir demektir. Böyle bir yapıda, 'hakikati aramak' temel bir süreç değildir. Bilakis hakikati çarpıtmak, yok saymak, hırpalamak, kötülemek, aşağılamak önemli bir görev olmaktadır. Bu ilişkiler içinde üniversite özerkliği zaten yoktur. Ama bu, YÖK'le birlikte ortaya çıkan bir durum değildir. YÖK'ten önce de üniversite yoktu. Üniversite olsaydı YÖK olmaz-

dı. Bu yapıda YÖK, Türk siyasal sisteminde esas iktidar sahibinin yani Ordu'nun, MGK'nın direktiflerini rektörler aracılığıyla üniversitelere ileten bir kurul işlevi görmektedir.

3. Herhangi bir konuda, çözüm önerisi sunabilmek için, herkesin, her isteyenin düşüncelerini özgürce açıklayabilmesi gerekir. Herhangi bir grubun veya kişinin düşüncelerinin idari ve cezai yaptırımlarla karşı karşıya kalması, öbür önerilerin de geçerli bir ağırlığı olmadığı anlamına gelir. Üniversite sorunları konusunda da böyle. İsteyen herkes düşüncelerini özgürce ortaya koyabilmelidir. Fakat bu düşüncelerinden dolayı herhangi bir idari ve cezai yaptırımla karşılaşmamalıdır. Bilim ortamı böyle oluşur, üniversite ortamı budur. Böyle bir ortamın oluşması için çaba gösterilmelidir. Özgür eleştiri demokrasinin de temel koşuludur.

KORKUT BORATAV

Prof., AÜSBF, İktisat Bölümü.

1. Batı âleminde, özellikle de Anglo Sakson dünyasında "sermaye" veya "piyasa", üniversiteleri büyük ölçüde teslim almıştır. Devlet, özellikle silah sanayiini destekleyen alanlarda bir alıcı (proje sahibi) olarak sahneye çıktığında da araştırma konularını belirlemektedir. Bu durumun sosyal ve insani bilimlerdeki sonuçlarının çok ağır olduğunu düşünüyorum. Bilim insanı dışında belirlenen projelerin ve bunların sağladığı kaynakların araştırma gündemlerini oluşturması çok sağlıksızdır. "Araştırma projesi" terimi dahi sosyal/insani bilimlerin üretiminde meydana gelen sapkınlığı göstermektedir. Rousseau, Locke, Ricardo, Marx, Veblen, Keynes gibi anıtlaşmış bilim insanlarının, büyük ünlerine kavuşmadan önceki çalışmalarının ön-taslaklarını, uygun bir "destekçi kuruluş"a, incelemenin konusu, kapsamı, amacı, zaman tablosu, kaynak gereksinimi ve bütçesinden oluşan bir "araştırma projesi" halinde sunabileceklerini düşünüyor musunuz? Durum, kıta Avrupası'nda bu derecede bozulmamıştır. Bugün dahi sosyal/insani bilimlerde, belli bir kitaplık-bilgisayar altyapısının varlığı koşuluyla, bilimsel üretim dış kaynak gerektiren bir uğraş değildir; modern üniversitelerin olağan faaliyet biçimleri içinde sürdürülebilir. Buna rağmen üniversiteler bir işletmeci mantığına teslim olarak kendi mensuplarını dış kaynak aramaya yapay bir biçimde zorlamaktadırlar. Son elli yılda Anglo Sakson dünyasından sosyal/insani bilimlerde büyük düşünür çıkmaması, bence, bu nedenle şaşırtıcı değildir.

2. Aynı eğilimler Türkiye için de geçerlidir. Şu anda araştırma gündemlerinin biçimlenmesinde (bazı "tabu konular"dan oluşan istisnalar dışında) doğrudan doğruya devlet baskısı pek yoktur. Ancak, devlet kendi üniversitelerinden kaynakları (özellikle özlük haklarını) esirgeyerek bilim insanlarını başka biçimlerde "piyasa"ya adeta zorla sürüklemektedir. "Holding profesörleri", vakıf ve devlet üniversiteleri arasında dersten derse koşturan hocalar, "piyasaya yönelme"nin bize özgü türleridir. Tabii, bunların dışında Batı'da gözlenen türden dış destekli araştırma projelerinin özellikle sosyal bilimlerin gündemini belirleme olgusu da vardır. Önemli bir fark, bizde bu tür dış kaynakların önemli bir bölümünün Dünya Bankası, Avrupa Birliği gibi ideolojik/politik bakımdan tarafsız olmayan kuruluşlardan gelmesidir. Ayrıca, lisans sonrası eğitim için ABD'ye giden genç bilim

insanları, er veya geç kendilerini kabul eden kurumların araştırma gündemlerine tâbi olmaktadırlar. Ben, giderek, sosyal/insani bilimlerde yurt dışına doktora için öğrenci gönderilmesinin yanlış olduğunu; dış dünyadan yararlanmanın temel bilimsel olgunluğun yurt içinde edinilmesinden sonra başlaması gerektiğini düşünmeye başladım. Ancak, bunu savunabilmek için, Türkiye'deki lisans sonrası programların üzerinde bir hayli konuşmak gerekecektir. Örneğin, sosyal/insani bilimlerde lisans üstü programın birkaç büyük metropol üniversitesinde toplanması; bunların diğer üniversitelerin akademik kadrolarının yetiştirilmesi işlevini üstlenmesi ve nihayet bu görevi üstlenen üniversite lisans üstü programlarının da akademik düzeyinin sürekli tartışılması, denetlenmesi gerekir. (YÖK'ün bu doğrultuda bir uygulamayı, bir yığın tutarsızlığa rağmen başlattığını biliyoruz.)

3. Üniversitelerin tek-tiplilikten çıkarılmasının yararlı olacağını düşünüyorum. Oluşumuna Hirsch'in katkı yaptığı Alman modeline dayalı kürsü temelli klasik üniversitelerle, bölüm temelli Anglo Sakson modellerini aynı kalıba dökmek yanlış olmuştur. Bunun dışında mühendislik ve tıp bilimlerinin (ve bunların temelini oluşturan doğa bilimlerinin) ayrı ayrı; insani/sosyal bilimlerin de bunlardan ayrı biçimlerde örgütlenmesi gerekiyor. Devlet üniversiteleri ile vakıf üniversiteleri ayrımının da çok büyük bir dikkatle oluşturulması zorunludur. Her örgütlenme türü, atamalarda, öğretimde, akademik ünvanların verilmesinde kendi iç düzenlenmesini yapacak serbestiye sahip olmalı; buna karşılık akademik ünvanları ve bilimsel etik sorunlarını denetleyen güçlü, otonom ve saygın bir üst kurul olmalıdır. Piyasa talebi olmayan (örneğin sümeroloji, prehistorya, felsefe ve matematik gibi) alanlarda veya araştırma gündemi ile piyasa talebinin çakışmadığı durumlarda bilim insanının dışarıya yönelmeden huzurlu çalışmasına imkân verecek maddi koşullar sağlanmalıdır.

KADİR ERDİN

Prof., Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği Başkanı, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi.

1. Üniversiteler bilim üretim merkezleridir. Üretilen bilimin öncelikle bilim dünyasına, öğrencilere ve topluma sunulması temel görevdir. Ancak bilgi ve iletişim çağında üniversitelerin sorgulanması, yapısal, yönetsel ve beklentiler açısından dünya ölçeğinde değişen koşullar karşısında yeni değerlendirmeler yapılması kaçınılmazdır. Değerlendirmelerin özünde çeşitlilik, esneklik ve kaynak sorunlarının çözümlenmesi gibi yaklaşımlar yer almaktadır. Ancak üniversite özekliğinin tartışıldığı veya devlet ve pazar karşısında özerkliklerini kaybettiği gibi bir değerlendirmeye katılmıyorum. Özellikle ülkemiz koşullarında üniversite özerkliği, üniversitenin siyasal iktidar ve ekonomik güç odakları karşısında en önemli niteliğidir. Bilimsel özgürlüklerin sınırlandırılması ve bilimsel yönlendirmelerin siyasal iktidarlarca yapılması, araştırma sonuçlarının siyasal iktidarların beklentileri doğrultusunda değerlendirilmesi, bilimsel etik ölçütleri dışında kalacağı gibi üniversiteyi de yok sayar.

Tüm bu değerlendirmelerden sonra üniversitelerin sorgulanamaz kurumlar olduğu kanısına varılmamalıdır. Değişen dünya koşulları, toplumun üniversitelerden beklentileri, küresel düzeyde bilimsel üretimde yarış, bilgilerin hızla eksilmesi

gibi gerçekler karşısında "üniversite" kavramı ve işleyişi hakkında yeni yaklaşımların üretileceği bir döneme girildiğini görmekteyiz. Aslında kendi içine kapanmış bir üniversite yapısının sorgulanması birçok olumsuzluğun önünü açabilir. Değişime ayak uydurmada en önde olması gereken kurumlar üniversiteler olmalıdır derken üniversitelerin değişimin öncü rolünü yüklendiklerini unutmamak gerekir.

2. Ülkemiz yükseköğretim sorunları hemen hiçbir ülkenin yükseköğretim sorunlarıyla örtüşmüyor. 22 yıldır aşırı merkeziyetçi, baskıcı, hiyerarşik bir yapısı olan YÖK sistemiyle yönetilen üniversitelerimizde yaşanan sorunları kısaca dile getirmek sorunun boyutlarını ortaya koyacaktır.

- 12 Eylül ara rejimi sonrası anarşi kaynağı olarak kabul edilen ve 12 Eylül öncesi yaşananların faturası kesilen kurumun üniversite olduğu kabul edilerek ve edilmesi için her türlü propaganda yapılarak "Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK)" yapısı içinde üniversiteler zaptu-rapt altına alındı.

- Ara rejim ürünü YÖK sistemi öncelikle üniversitelerin içinde görev yapan karşı bilim insanlarından başlayarak (1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası uygulamaları) üniversitelerin içini boşalttı. Sonrası aynı üniversitelere aykırı düşünebilecek genç beyinler gelmesin diye akademisyen adaylarına "güvenlik soruşturması" engelini çıkartarak uzun süre seçmece kişiler akademisyenliğe kabul edildi.

- Tepeden inmeci, kişiye bağlı, hiyerarşik yapı içinde, kişiler tarafından yönetilen üniversitelerimizde, kurumlarında yaşananlar hakkında kendilerinden görüş alınmayan öğretim üyeleri kurumlarına küstürüldü, öğrenciler ile bağları koparıldı, üniversitenin yapı taşları yok sayıldı ama yönetimler, yöneticiler giderek güçlendi. Sistemde varlığı bilinen kurullar tek kişilik kurullar haline döndü. Kişilerde toplanan güç nedeniyle liyakatin yerini sadakat aldı. Yöneticiler ve etrafındakiler sistemin devamı için ellerinde gelen her şeyi yaptılar, yapıyorlar.

- YÖK yönetimi akademik alt yapısı olmayan, salt mekânsal sorunların çözümlenmesiyle açılan yeni üniversitelerde yaşanan kadrolaşmaya seyirci kalmıştır. Bugün ise 70'i aşan kamu ve vakıf üniversiteleri tek tip şabloncu yönetim anlayışıyla yönetilmeye çalışılmaktadır.

Oysa günümüzde üniversitelerin (YÖK'ün) ciddi boyutlarda reforma gereksinimi vardır. Ancak yapılacak reform tartışmalarının iktidar savaşı yerine sağlıklı bir rotaya oturtulması gerekir. Siyasal iktidar ve YÖK -Üniversitenin Egemen Güçleri- sisteme karşı ve yana tavır alarak reform tartışmalarını özünden saptırmışlardır.

Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği (ÜÖÜD), 22 yıllık YÖK döneminde Anayasa değişikliğine dayanan veya buna gerek duyulmadan uygulanabilecek olan 4 farklı yasa taslağı hazırlamış ve yükseköğretimde reformdan yana tavır alan siyasal iktidarlara destek vermiştir. Bu ciddi çalışmalar sonucu üniversite öğretim üyeleri reform konusunda yeterli birikime ulaşmışlardır. Bugün 2003 Türkiyesi yükseköğretiminin reforma, dolayısıyla yeni bir yükseköğretim yasasına gereksinimi kesindir. Son aylarda yaşanan kısır tartışmalar aşılarak soğukkanlı tavır ve sağduyunun hâkim olması sağlanmalıdır. Bu ise ancak ve ancak bilimsel, özerk, laik, katılımcı ve üretken üniversite için güç birliğinin sağlanacağı "reform platformu"nun oluşturulmasıyla sağlanabilir.

3. Tüm dünya üniversitelerinde yani yükseköğretim sisteminde amaçlanan çeşitlilik, esneklik ve kaynak sorununun çözümünde yeni olanaklar arayışı,

ülkemiz için de geçerlidir. Üniversitelerimiz özgür, özerk, bilimsel, demokratik, laik, üretken olmak durumundadır. Üniversiteler herhangi bir devlet dairesi gibi üniversite çalışanları da herhangi bir devlet memuru gibi algılanmamalıdır. Şabloncu yaklaşımlar yükseköğretimi dolayısıyla ülkemizi bir yere götürmez. Şablonculuktan, tek tip insan yetiştirmekten uzaklaşıp eleştirel bakış sahibi, araştırıcı, tartışmacı, çağı yakalamış gençler yetiştirmek istiyorsak -ki bu kaçınılmazdır- çeşitliliğin, esnekliğin hâkim olduğu, kaynak sorunlarını çözmüş üniversitelere sahip olmamız gerekir.

Yükseköğretimde gerçekleştirilecek yeniden yapılanmalar uluslararası ölçütlerle değerlendirilmeli ve saydamlık hâkim kılınmalıdır. Akreditasyon, performans ölçmeleri gibi değerlendirmelerin hayata geçirilmesi ve yaratılacak akademik ivme ile uluslararası düzeyde kalitenin yakalanması sağlanmalıdır. AB üyeliğinin tartışıldığı bu yıllarda üniversitelerimizde yetişecek her genç kafanın AB ülkelerinde yetişenlerle aynı kulvarlarda yarışacakları unutulmamalıdır.

ERDEM EVREN

Öğrenci, Koç Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

1. Üniversitelerin farklı disiplin ve kuramların karşılaştığı, üretildiği ve eleştirildiği bir alan olmaktan çıkıp, teknik bilgilerin ve becerilerin edinildiği, tek tip mesleki donanımın entelektüel canlılığın ve en önemlisi düşünsel çoğulculuğun önüne geçtiği bir mekân haline dönüşmesi, önceleri muhtemelen mühendislik eğitiminin tekniği fetişleştiren müfredat programının bir sonucu olarak ortaya çıktı. Özellikle son yirmi yılda ise, neoliberal saldırıların bilgiyi ve bilimi ele alış biçimlerinin çeşitli kanallarla yine bilimsel bilginin ve yöntemin 'doğası gereğince' normalize edilmesi ve hatta geçerli paradigma olarak sunulması, toplumun piyasaya bağımlı kılınmasının üniversitelerin piyasa karşısındaki özerkliğinin yitirilmesiyle kesiştiği bir dönemin aurasına belirledi. Bu bağlamda, dünya genelindeki iktisat eğitiminin sadece belirli yaklaşımlar üzerinden, teoriyi dışlayan ya da ekonomik determinizmin kıskacında belirli bir ideolojiyi dayatan anlayışı, sosyal bilimlerin geri kalanını da kolonize eden, insani etkinliğin (*human agency*) öneminin ve belirleyiciliğinin gözardı edilip, (ister neoliberal, ister klasik Marksist) iktisadın içinden çıkan ekonomik determinist bir sosyal bilimler eğitiminin üretilmesini mümkün kıldı. Bütün bu söylediklerimizi üst üste koyduğumuzda ise, hem üniversite eğitimi (gerek idari bilimler, gerekse de sosyal bilimler açısından düşünüldüğünde), hem de üniversite kurumu 'piyasa tarafından piyasa için' mottosunun nesnesi haline getirildiler. Bu anlamda, mesela Koç Üniversitesi özelinde konuşursak, mühendislik ve matematik kökenli rektörünün ve yönetim kadrosunun sosyal bilimler bölümlerinin müfredatına ve akademik kadrosuna açık bir biçimde müdahale etmesi; örneğin sosyoloji bölümünde, sayısal (*quantitative*) araştırma teknikleri fetiş bir biçimde yüceltilip ders programlarının en tepesine yerleştirildiği halde, sözel (*qualitative*) araştırma tekniklerine dair seçmeli bir dersin bile açılmadığı bir müfredatın hazırlanması, ya da yeni kurulan vakıf üniversitelerinden birinin rektörünün bir televizyon programında özel sektörde geçirdiği yıllarla övündükten sonra, özel sektörün çalışanlarından neler talep ettiği sorusunu ortaya atıp, kendilerinin de istekleri karşılaya-

bilmek için öğrencilerine neler 'verdiklerinden' bahsetmesi, üniversitelerin son yıllarda geçirdiği düşünsel dönüşümü ve ideolojik konumlanmaları ifşa etmesi açısından hiç kuşkusuz sınırlı ama önemli örnekler.

Sonuç olarak, üniversitelerin niteliklerinde ve işlevlerinde yaşanan değişim, toplumu genel anlamda etkisi altına alan hâkim söylemin yansımasının bir sonucu olmakla birlikte, aynı zamanda bu söylemin dallanıp budaklanarak yeniden üretildiği bir mevzi olması açısından hayati derecede önemli ve tehlikeli görünmektedir.

2. Ben Türkiye'deki üniversitelerin genel olarak devletle olan ilişkileri nedeniyle; devletin merkeziyetçi otoriterliğini, bürokratik hantallığını ve belirli ideolojik konumlanmalarını benzer bir biçimde üretmesi dolayısıyla, en azından Avrupa'daki, Kuzey Amerika'daki ve dünyanın diğer bazı bölgelerindeki üniversitelerden farklılık gösterdiğini düşünüyorum. Bu ismi sayılan yerlerdeki üniversiteler, çoğulculuğun sağlandığı, farklı anlayışların ve zihniyetlerin teşvik edildiği, kurumsal özerkliğin ve üniversite içindeki özgürlüğün engellerle karşılaşmadığı ve bu en temel değerlerine karşı bir saldırı olduğu özel zamanlarda da gerekli tepkinin ortaya konulduğu (Filistin sınırından İsrail tarafına fırlattığı sembolik taş nedeniyle, Columbia Üniversitesi'ndeki Yahudi öğrenci derneklerinin Edward Said hakkında soruşturma açılması yönündeki talebine üniversite rektörünün verdiği cevap hatırlanabilir) alanlar olarak Türkiye'deki üniversitelerden ayrılmaktadır. Otoriter Kemalizmin önderlerinin ve modernleşme projesinin bu topraklardaki uygulayıcılarının, üniversiteleri daha Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren orduyla birlikte "rejimin bekçisi" veya "Cumhuriyet'in sarsılmaz kalelerinden biri" olarak telakki etmesi ve dahası, akademisyenleri de kendi tezlerine mevzi sağlayarak düzenin devamlılığını koruyacak neferler olarak görmesi (Afet İnan'ın Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk ırkının 'uygar' ve Batılı bir ırk olduğunu kanıtlamak için Anadolu'daki köylülerin kafataslarının ölçümünü yaptığı "cephalic index" çalışmaları bu noktada trajikomik bir örnek olarak geliyor aklıma) ise Türkiye'deki üniversitelerin daha en başından itibaren otoriter bir devlet aygıtı olarak kurgulandığına işaret ediyor. Bu bağlamda, 12 Eylül rejiminin ve özel olarak YÖK'ün, laikliğin ve cumhuriyetin temel değerlerinin tanımlanmasını muğlaklığa hiçbir biçimde yer vermeyecek bir şekilde tekeli altına alması ve bunu da "birtakım ideolojiiler" söylemiyle ötekileştirdiği düşünce birikimlerini ezmeye çalışarak uygulamaya çalışması, bir rejim aygıtı olarak üniversiteleri iyice tartışılmaz ve eleştirilmez bir konuma taşımış görünmektedir. Yine de bütun bunların ötesinde, 12 Eylül rejiminin Türkiye'deki üniversiteler açısından getirdiği yeniliğin ben, genel olarak toplumun diğer bölümlerinde de tezahürlerine tanık olduğumuz, ve artık tekrarlaya tekrarlaya içini boşalttığımız, apolitikleştirme süreci olduğunu düşünüyorum. Bu süreç, bence sık sık tekrarlandığı gibi üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğunun siyasi gündemde olup bitenler karşısındaki kayıtsızlığı ve bilgisizliği olmaktan ziyade, üniversite kurumunun kendisinin nötr ve ideolojik konumlanmalardan bağımsız bir alan olarak kurgulanmasından ve bu alanın kendinden menkul bağımsızlığını kurcalayan herhangi bir çabayı (sözgelimi, Ermeni sorunu ya da Kürt sorunu hakkında araştırma yapmak isteyen bir akademisyeni) bertaraf etmesi dolayısıyla işlevselleştirilmesinden ileri gelmekte.

Özet olarak, Türkiye'deki üniversitelerin bütünüyle rejimin merkeziyetçi/otoriter/bürokratik mekanizmaların güvence altına alan ve benzer şekilde üreten alanlar olarak konumlanması; ki buna özellikle taşra üniversitelerindeki kadrolaşma/partizanlaşma ve toplumun genelindeki çıkar ilişkileri ağının (*clientalistic networks*) akademi içine sirayeti de eklenebilir, ve toplumun geri kalanı üzerindeki iktidarını çoğu zaman bütün bu ideolojik/politik mevkilerden bağımsız söylemler üzerinden kurması, onları Türkiye'nin özel tarihi de dikkate alındığında, dünyanın geri kalanındaki üniversitelerden farklılaştırmaktadır.

3. Üniversitelerin reformuna ilişkin tartışmalarda çoğu zaman tam tersi ortaya atılsa da, ben kendi adıma devlet dışı bir kurumun, en azından Türkiye'nin şu anki şartlarında, eğitimde fırsat eşitliğinin büyük ölçüde sağlanması koşuluyla, üniversite kurmasını ilkesel olarak yanlış bulmuyorum. Türkiye'de üniversitelere dair en önemli sorunların merkeziyetçi/otoriter devlet geleneği ve onun antidemokratik uygulamaları olduğu bir düzende, toplumun genelini ilgilendiren demokratikleşme sürecinin üniversitelere yansımasında, kendi özgül sistemini ortaya koyacak (Bilgi Üniversitesi gibi) bağımsız şehir üniversitelerinin ciddi katkısı olacağını düşünüyorum. Bununla birlikte, YÖK sisteminin tamamıyla feshedilip yerine üniversitelerin içindeki akademisyenlerin, idari kadronun ve öğrencilerin doğrudan katılımının sağlanacağı, mesela öğrenci konseylerinin (ya da doğrudan öğrencilerin) idari kadronun seçimlerinde söz sahibi olacağı, devletin üniversite örgütlenmesine mümkün olan en az biçimde karışacağı bir sistemin oturtulması ve vakıf, devlet ve taşra üniversitelerinin öğrenci sayısına ve idari yapısına göre farklı eğitim anlayışlarıyla kurumsallaşması, Türkiye üniversitelerinin şu anki hantal ve antidemokratik görünümünü ortadan kaldıracak ilk adımlar olarak görünüyor. Demokratik ve özerk bir üniversite yapısının, merkeziyetçi/otoriter devlet geleneğine karşı akademisyenlerin ve öğrencilerin düşünsel çoğulculuğunu güvence altına alacak bir eğitim sisteminin aynı zamanda akademisyenlerin üretkenliğini ve motivasyonunu sağlayacağını söylemek için ise zannediyorum falcı olmak gerekmiyor.

RAŞİT KAYA

Prof., ODTÜ Kamu Yönetimi Bölümü.

1. Üniversitelerin kurumsal kimlik ve işlevlerinde tüm dünyada ortaya çıkan değişmelerin özü kanımca 1980'lerde uygulanmaya başlayan ve bugün "küreselleşme" bağlamında bir retorikle sürdürülen Yeni Sağ düşünceden temellenen politikalardır. Üniversitelerin "devlet ve pazar karşısında özerkliklerini kaybetmeleri" bu politikaların üniversiteye doğrudan yansıyan bir boyutudur. Bu, bir bakıma, Yeni Sağ (kapitalizme yön veren) düşüncede mündemiç olan 'aslına rücu'nun üniversiteler bağlamında tezahürüdür. Başka bir anlatımla, ABD'nin dünyaya açıldığı 19. yüzyılın son dönemlerinde biçimlenen Üniversite-'business'(iş dünyası) bütünlüğü üzerine kurulu, tikel maddi çıkarlara hizmet edecek (öğrenci dahil) ürünler verme öncelikli bir üniversite anlayışının Kıta Avrupası'nın özgür düşünce üretimi öncelikli bir eksende oluşan anlayışına galip gelerek 'globalleşen dünyanın' üniversite modelini oluşturmasıdır.

Yeni Sağ düşüncenin öngördüğü politikaların 'bilimin' olanaklılığını vaz ettiği

tek yol olduğunun önce düşüncede üretilmesi böyle bir modelin oluşabilmesinin ön koşuludur. 'Nesnellik' ve 'bilimsel mükemmeliyetçilik' gibi retorikler ardında pozitivist rasyonalitenin gerçek, doğru ve güzele ulaşmada biricik yol olduğu anlayışına dayalı bir üniversite modeli, çoğulcu düşünce yelpazesini daraltan, eleştirel duruşlara ket vuran çağımızın (medya ile birlikte) temel ideolojik aygıtı olmaktadır. Böylece, üniversiteler Yeni Sağ'ın savunduğu değerlere göre işleyen "düşünsel işletmelere" dönüşmektedirler.

2. Temel farklılık ülkemizin gelişmiş ülkelerden gösterdiği farklardan kaynaklanmaktadır. Türkiye ve benzeri ülkeler bu ülkelere göre 'anokronik' kalan birtakım sorunlara sahiptirler. Kısaca açarsak, Türkiye'de hızlı bir (ilkel) sermaye birikimi oluşturulması sorunuyla birlikte giden, çeyrek yüzyıl önce çatlamış olan tarihsel iktidar blokunun yerine yeni bir iktidar blokunun oluşması sorunu vardır. Bu durum sürekli olarak ideolojik krizlere yol açmaktadır. Hızlı nüfus artışı, hızlı ve çarpık kentleşme, işsizlik vb. klasik ve kronik sosyo-ekonomik yapısal sorunlar bu bağlamda üniversite üzerindeki maddi ve siyasal baskıları artırmakta ve Türkiye'deki üniversitelerin özgül sorunlarının bir bölümünün kaynağını oluşturmaktadır. İnsan kaynakları ve maddi donanım bakımlarından yeterli altyapı olmadan kurulan üniversiteler ayrıca toplumsal iktidar mücadelesinin önemli bir arenası olarak da yer bulmaktadırlar. 'Yetkililerin' aksine bildirimlerine karşın köklü büyükkent üniversitelerinin bile kalite standartları çok düşmüş, değerleri giderek anlamsızlaşan diplomaların dağıtılmasına yönelik öğretimi sürdürmenin yanısıra, üniversitelerin başlıca işlevi bilime ve toplumsal düşünce ufkunun genişletilmesine katkı yerine tikel çıkarlara yönelik hizmet (proje) üretimine (pay ya da ücret karşılığı) katkıya dönüşmüştür. YÖK böyle bir ortamda ve bugünkü konumuyla bir yanıyla üniversitedeki iktidar mücadelesinin diğer yanıyla da böyle bir işleyişin merkezî gözetim ve denetim aygıtını cisimlendirmektedir.

3. Genelde demokratikleşme çaba ve eğilimleri toplumda ağırlık kazanmadıkça, Türkiye'nin sorunlarının çözümünde iç dinamikler yeniden bir anlam kazanmadıkça, üniversitelerin kurumsal yapılanışlarını ve akademik kadrolarını yönlendiren temel motivasyon, kişisel çıkarların maksimizasyonu dışındaki bir eksende belirlenemeyecektir. Bu nedenle üniversitelerde önemli bir kesim bugünkü yeni yasa oluşturulması girişimleri karşısında "kırk satır mı, kırk katır mı?" diye özetlenebilecek bir değerlendirme ile kayıtsız ve edilgen kalmaktadırlar. Ne var ki, siyasi kadrolarla YÖK ve üniversitelerin üst yönetimlerinin karşı karşılaya geldikleri kimi (konjonktürel) nedenleri aşarak anlaşmaları hiç de zor değildir. Bu anlaşma üniversitelerde ticarileşmenin daha da geliştirilmesi ve merkezî yönetim biçiminin pekiştirilmesi düzleminde gerçekleşecektir. Oysa, üniversitelerin demokratik-bilimsel kurumlar haline gelmesi genel olarak demokratikleşme çabalarına da katkıda bulunacaktır. Bu nedenle demokratik üniversite talebi üniversiter yaşamı seçmiş akademisyenlerin ama ondan da öteye demokratikleşmeden yana tüm toplumun dile getirmekten vazgeçemeyecekleri bir talep olmalıdır. Bugünkü koşullarda üniversitelerin özerkliğini ve demokratik, katılımcı bir işleyişi garanti altına alan bir çerçeve yasa bu talebin ifade biçimi olabilir. Son olarak, üniversitelerin "üniversite" kavramına yaraşır hale gelmesi için ivedilikle birşeyler yapılması gereken üç hususa değinmek yararlı olabi-

lir: Bunlardan birincisi YÖK'ün şimdiye dek neredeyse hiç tartışılmayan ve üniversitelerin yüksek okullaşmasında ciddi pay sahibi bir yönü olan üniversite ile vokasyonları itibariyle üniversiter bir nitelik taşımayan yükseköğretim kuruluşlarının tek çatı altında toplanmasına son verilmesidir. Kısaca söylersek, mesleki ve teknik yükseköğretim, üniversiteler bünyesinden çıkartılmalı ve ayrı (demokratik) bir yapı olarak düzenlenmelidir. Kanımca, işletme bölümleri ve türevleri ile halkla ilişkiler vb. alanlar da bu kategoride değerlendirilmelidir. İkincisi, mütevelli yönetimi ile yönetilen "vakıf üniversiteleri" ayrı bir (alt) kategoride değerlendirilmelidirler. Öncelikle, üniversite boyutu taşımayan ve hiçbir zaman üniversite niteliği kazanamayacak olan (bir kısmı şimdilerde kendilerine 'butik üniversite" ismini yakıştırıyor) kimi kuruluşların üniversite adı taşımadan faaliyet göstermelerine olanak veren düzenlemeler yapılmalıdır. Geri kalanları ise Üniversitelerarası Kurul'da ancak kendi aralarında belirleyecekleri delegeler aracılığıyla temsil edilmelidirler. Üçüncü husus da akademik terfi ve performans değerlendirmelerinde *nicelik fetişizmine* dayalı ölçütler yerine ciddi bir bilimsel nitelik değerlendirmesini öne çıkarabilen bir usûl bulunmalıdır. Değerlendiren jürilerin raporları alenileştirilerek keyfilikten uzaklaştırılacak eski doçentlik ve profesörlük takdim tezlerinin geri getirilmesi bile, en azından sosyal bilimlerde, şimdikinden çok daha nitelikli, ciddi ürünlere ulaşılmasına katkıda bulunacaktır.

LEVENT KÖKER

Doç., Bolu Izzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı.

1. Bütün dünyada üniversitelerin devlet ve pazar karşısında özerkliklerini kaybettikleri yargısı çok mutlak bir doğruyu yansıtmıyor. "Üniversite"nin devlet ve pazar karşısında tarihî olarak tam bir özerklik taşımadığını hatırlayalım. Avrupa'da 11. yüzyılın sonlarından itibaren doğup gelişen "üniversite," aynı zamanda, kendisiyle eşzamanlı olarak canlanıp gelişen kent hayatının çok önemli bir parçası. Bir diğer deyişle ilk üniversitelerde kentin ve dolayısıyla "burjuvazi"nin damgasını, burjuvazinin kültürel, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının belirleyiciliğini görmekteyiz. Bu bakımdan üniversitenin "pazar" karşısındaki özerkliğini çok da mutlak bir yargı olarak sunmamak yerinde olur. Buna karşılık, üniversitelerin belki, bugünkü (daha doğrusu, 19 ve 20. yüzyıllarda tamamlanmış gelişimiyle) modern devletin henüz mevcut olmadığı koşullarda, kral iktidarı karşısında kentlerin yararlandığı özerklikten pay aldıkları söylenebilir. Bu politik özerklik durumu, modern devletin kurumsallaşması sürecinde değişecek ve üniversitenin "ideolojik aygıt" olma niteliği ortaya çıkmış olacaktır.

Ancak, yine "üniversite," tarihe, örneğin bir "13. yüzyıl Rönesansı"ndan bahsetmemizi mümkün kılacak ölçüde fikrî özerklik armağan etmiştir. Bu bakımdan "üniversite"ye sonradan, özellikle de Aydınlama çağıyla birlikte, kurulu düzen karşısında eleştirel düşünceyi bünyesinde barındıran ve bu açıdan da dokunulmazlığı olan bir kurum diye yaklaşmanın gerisinde, böyle bir tarihî müktesebat bulunmaktadır. Yani, "üniversite," hem mevcut düzenin ihtiyaçlarına cevap verebilen ve

fakat aynı zamanda mevcut düzeni en köklü biçimde eleştirip aşmaya yönelik fikir ve hareketlerin de beşiği olan bir kurum olarak varolagelmiştir.

"Üniversite"nin özellikle 19. yüzyıl sonrası sanayi toplumunun ihtiyaçları, bu ihtiyaçlara paralel olarak hâkimiyetini kurmuş olan ve bilimi adeta bir "din" gibi gören pozitivist düşüncenin hegemonyası, 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan faşizm, Nasyonal Sosyalizm gibi totaliter deneyimler içinde devletin apaçık destekleyiciliğine koşulması ile sarsılan özerkliğinde, bugün için daha da fazla yitirilen nedir? Bu sorunun cevabı kolay değil ama, herhalde bugün dünya üniversitelerinin yaşadığı özerklik yitiminden kastedilen, daha önceki özerklik yitimi tecrübelerinden farklı olarak, daha görünmez, daha sinsice ilerlemiş bir başka gelişmedir ki bunda, galiba belirgin olarak yeni-muhafazakâr toplumsal-politik tahayyülün hâkimiyetinin etkisini teşhis etmek mümkündür: Devletin sosyal boyutunun (eğitim ve kültür faaliyetleri içinde, pazar normlarına göre işlemeyen, işlememesi gereken yerinin) tasfiyesi ile birlikte üniversitenin de kendisine, bugünlerin moda haline gelen deyişiyle "öz kaynak yaratmak" için pazar normlarına uymaya yönelmesi, bu öz kaynağı yaratamadığı yerde, devletten ancak devletin mevcut örgütleniş ve işleyiş yapısına ideolojik payanda olarak işe yaradığı ölçüde bu kaynağı talep ve elde etmesine müsamaha edilen bir kurum mertebesine indirilmiş olması. (Çok iyi bir örnek, ABD'nden verilebilir: Son 15 yılın dünya politik konjonktüründeki gelişmelere bağlı olarak federal bütçeden üniversitelere aktarılan kaynağın giderek daha büyük bir bölümünün "demokratikleşme" konulu -siyaset bilimi/uluslararası ilişkiler alanında, çoğu ABD'nin dış politika çıkarlarıyla ilgili sorunların çözümüyle çakışan ampirik- aştırmalara aktarılırken, üniversiteyi "üniversite" yapan beşerî bilimler alanında kamu fonlarının kullanımı daraltılmıştır.) Burada "gizlice, sinsice" gibi terimlerle kastettiğim şey, bu tür gelişmelerin normal görülmesi, rasyonel olanın da zaten böyle bir üniversite düzeni olduğu fikrinin yaygınlaşmasıdır. Bu yüzden, günümüzde üniversitelerden, kurulu düzenle hemâhenk bir biçimde, "pazarlayabilecek mal" ve kurulu düzenin devamı açısından karşılaşılan sorunların çözümüne dönük, "teknik bilgi" üretebilmeleri beklenmektedir ve böyle bir beklentinin haklılık zemini de, ironik bir biçimde, üniversiteyi üniversite yapan en temel niteliklerden biri olan eleştirelliği giderilmiş bir "araçsal rasyonalite" olmaktadır.

2. Dünya (daha çok da "Batı") üniversitelerinde, modernliğin ürünü olan "araçsal rasyonalite"nin yaygınlaşması ile belirlenmiş bu gelişmelere göre, Türkiye'deki üniversite sorununun kendine özgü boyutları bulunmaktadır. Öncelikle belirtilmesi gereken husus, Türkiye'deki üniversitelerin, devletle (kurulu politik iktidar düzeniyle) olan ilişkisinin, Osmanlı geçmişinde kökleşmiş devlet-ulema ilişkisinden pek farklı olmadığıdır. Ancak, modernleşmenin bir sonucu olarak, bu ilişkinin ideolojikleştiğini, yani devletin politik olarak ihtiyaç duyduğu ideolojiye sahip "ulema"yı yerleştirme ve yetiştirme yeri olarak üniversiteleri algıladığı görülmekte, bu da üniversiteleri gündelik politik iktidar mücadelesinin dar ve "teknik" kalıpları içindeki bir cendereye hapsetmektedir. 1933 Darülfünün tasfiyesinden günümüzdeki YÖK-hükümet çekişmesine dek uzanan tarihin bir boyutu budur. Bu nedenle de, herhangi bir modern toplum üniversitesinde gözlenebilecek (araçsal) rasyonel kaygılardan ziyade, Türkiye'deki üniversite sorunu, devletin rasyonel olup olmadığı sor-

gulanamayacak "beka endişesi" ile malûl bir ortamda varlığını sürdürmektedir.

Türkiye'deki üniversite sorununu sağlıklı bir biçimde konuşmayı imkânsızlaştıran bu devletin bekası endişesine endekslenmiş, politik iktidar kavgasıyla çevrili ortama ek olarak, özellikle YÖK düzeninin uygulamaya konulduğu 1981 sonrası gelişmelerde ortaya çıkan bazı noktalar üzerinde de durmak gerekiyor: (a) *Akademik Kadrolaşma Sorunu*: 12 Eylül 1980 askerî darbesinin politik tercihlerine paralel olarak, YÖK aracılığıyla üniversitelerin, 1961 Anayasası döneminde görülen türden bir toplumsal-politik muhalefet zemini olma imkânını ortadan kaldırmak, bunun için de üniversiteleri "milliyetçi-muhafazakâr" ideolojiye mensup kadrolara teslim etmek yoluna gidilmiştir. Bu yol, kendi içinde, doğrudan bu politik-ideolojik akıma mensup olanlarla müttefiklerinin akademik ölçüleri bir kenara bırakan süreçler sonucunda üniversitelerde "bilim adamı" olmalarını da sağlamıştır. Böylece, bugünün Türkiye üniversitelerinde, akademik ölçütlere göre değil de, politik-ideolojik mensubiyet özelliklerine ve öncelikle de bu özelliklere göre yerleştirilmiş "kadrolar" ile evrensel akademik ölçütlere göre ve sözcüğün doğru anlamıyla "bilgin" olan öğretim kadrosu yanyana bulunmaktadır. Birinci gruptakilerin mevcudiyeti, günümüzde YÖK düzeninin hiyerarşik ve merkezî kontrol işlevine hizmet ettiği oranda bugünkü sorunların da kaynağı olmaktadır. (b) *Akademik Kadro ve (Yabancı) Dil Sorunu*: Son yıllarda giderek artan bir vurguyla, aslında İngilizce demek olan "yabancı dilde yayın yapmış, atıf almış olmak" ile "yabancı dilde öğretim yapmak" gibi hususların hem akademik yükselme ve atama ölçütleri arasında ön sıralara yerleştirilmeleri, hem de üniversitelerin yabancı dil ölçütüne göre kategorileştirilmek istenmeleri, akademik kadroların niteliğini de içeren, ancak başka boyutları da bulunan bir sorun olmaktadır. Burada akademik kadroları ilgilendiren birinci husus, kendilerine böyle bir "yabancı dilde yayın" kriteri uygulanmaksızın akademik yükselme ve atamadan yararlanmış kadroların, şimdi bu "yabancı dil" kriterini kendi "altlarında" yer alan kadrolara "hangi gerekçeyle" ve hatta "nasıl" uygulayacaklarıdır. Her hâlükârda bu durum, akademik kadrolar arasında yepyeni bir çekişme konusu olmaktadır ve devletin üniversiteyi kontrol etme yolunda, artık eskinin "yabancı dil bilgisine sahip olmasa da olur, bizden olsun yeter," anlayışıyla yerleştirilmiş kadrolarının işlevinin tamamlandığı anlamına gelmektedir. (c) *Yabancı Dilde Eğitim Sorunu*: Yabancı dil sorununun ikinci ve daha önemli boyutu ise, üniversitelerin Türkiye'de içine düştükleri eğitim-öğretim kalitesizliği sorunuyla ilgilidir. Teknik alanlar belki istisna edilebilirse de, yabancı dilde eğitim, burada ayrıntılarına girmenin gerekmediği nedenlerden ötürü, başka hiçbir sıfata gerek bırakmayacak ölçüde yanlıştır; netice Türkçe'yi de, yabancı dili de yarım yamalak kullanabilen bir insan topluluğunun ortaya çıkmasıdır ki, bugün Türkçe'nin imlâ, telâffuz ve anlam boyutlarında yaşadığımız akıl almaz yanlışlıklar, bu yanlışlıkların farkında bile olunmaması, tamamen bu yanlış yabancı dil vurgusunun sonucudur.

3. Türkiye üniversitelerinin daha birçok, örneğin idari ve mâlî konuları da içeren sorunları bulunmaktadır. Fakat, bir hususun herhalde kuvvetli bir biçimde vurgulanması gerekiyor: İleri sanayi toplumlarında moderniteye özgü araçsal rasyonalitenin "pazar"dan taşıp, tüm hayat alanlarını istilâ etmesi sürecinde, üniversitenin de bu istilânın ekonomik ve politik etkilerine maruz kalmasından kaynakla-

nan sorunların yaşandığı "üniversite," Türkiye'ye geldiğimizde, böylesi bir "araçsal rasyonalite"ye, ancak devletin merkezî politik kontrolünün dâim olmasına hizmet ettiği oranda izin verilebilmesinden kaynaklanan bir "irrasyonalite" içine yuvarlanmaktadır. Türkiye üniversitelerinin bu yuvarlandığı yerden çıkması, tarihî müktesebat, akademik kadroların belirttiğim ikircikli niteliği, merkeziyetçiliğin tasfiyesinin neredeyse imkânsızlığı gibi nedenlerle çok zor görünmektedir. Bir hayalî çare olarak, tüm yüksek öğretim hayatı ile ilgili hususların yeniden örgütlenmesi işini, Türkiye'yi meydana getiren değişik kesimlerin üstlenmek zorunda kalacakları bir biçimde devletin düzenleme alanının tamamen dışına çıkarmak olabilir. Böylelikle, en azından, toplumun kaliteli eğitim, nitelikli bilim adamı isteyip istemediği, buna ihtiyacı olup olmadığı da, bedeli biraz ağır da olsa görülmüş olur. Bu son cümleler ile, hiç değilse, "Türkiye toplumu sözcüğün doğru manasına yakınlaşan bir üniversiteye gerçekten ihtiyaç duyuyor, böyle bir üniversiteyi gerçekten istiyor mu?" sorusuna hemen ve kendimden çok emin bir biçimde "Evet!" diyemediğimi ifade etmek istemiş olayım.

İZZETTİN ÖNDER

Prof., Istanbul Üniversitesi Iktisat Fakültesi Maliye Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü.

1. Çok eskilere gitmeden, kapitalizmin orta dönemlerinden itibaren üniversite sorununu irdelersek, sermayenin olgunlaşma sürecine paralel olarak üniversiteler de kimlik değişimine uğramışlardır. Bu değişim, üniversitelerin üçlü işlevinden kaynaklanmıştır. Üniversiteler üçlü işlevle yükümlüdür: Bunlardan birincisi, beşerî sermaye üretimini, yani emeğin üretimini sağlamak; ikincisi, araştırma faaliyetlerini yürütmek; üçüncüsü ise, sistemin ideolojisini üreterek, topluma yansıtmaktır. Sistemin üst-yapı kurumu olarak çalışan bir üniversite, sistem genetiği ile uyumlu olarak, bu üç işlevi de eksiksiz yerine getirir. Kapitalizmin sermaye kesimleri arasındaki mücadelenin henüz tam olarak kızışmadığı bu dönemlerde üniversiteler söz konusu üç işlevi ile de sermaye grubuna tam hizmet vermekte idi. Üniversitelerin sistemin üst-yapı kurumu olması, böyle bir ilişkinin sonucunda ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Sermayenin teknolojik düzeyi geri ve sermaye kesimi içinde rekabetçi mücadele günümüzdeki kadar yoğun değil iken, üniversite araştırma ve çalışmaları ile sermayenin ufkunu açarken, diğer taraftan da sermaye ile birleşerek üretim yapacak olan nitelikli beşerî sermaye gücünü üretiyordu. Bu yönü ile eğitim kurumları ve üniversiteler sermaye kesimine, aralarında fazla bir ayırım yapmadan, destek sağlıyorlardı.

Yine bu dönemde, özellikle de Fordist üretim süreçleri içinde emeğin köleleştirilmesine karşı gelişen tezlerde de üniversiteler ve aydın çevreleri rol alıyordu. Bu yönü ile üniversiteler, sermaye çevrelerince eleştirel ve zararlı unsurlar olarak algılanıyordu. Ancak, öğretim elemanlarının hemen hiçbir dönemde kendilerini sanayi işçisi ile aynı düzeyde emekçi olarak görmemeleri, sermayeye yönelik eleştirilerin de görece dar çerçevede kalmasına neden oluyor, bu durum ise sermayenin ekmeğine yağ sürüyordu. Hatta o kadar ki, sanki eğitim kurumlarının ve üniversitelerin uğraş alanı *"salt bilim"* ya da *"tarafsız bilim"* alanı, diğerleri ise *"ideoloji"* alanı olarak topluma yansıtılıyordu.

Sermayenin aşırı birikimle olgunlaşması

ve teknolojik boyutunu büyütmesi, kâr hadleri üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Reel sosyalizmin de ortadan kalkmasıyla sistemi koruma endişesi de yok olunca, sermaye kesimi arasında yoğun mücadele başladı. Zira, limit halde, ürün piyasalarında monopolist, faktör piyasalarında ise monopsonist konuma ulaşmayı hedefleyen başat konumdaki sermaye, karşıt gruplarla mücadeleye girmiş bulunmaktadır. Bu dönemde, üretim tekniklerinden kaynaklanan az sayıda beşerî sermaye ihtiyacı da üniversitelerin emek üretme işlevini görece zayıflatmış oldu. Böylece, üniversitelerin beşerî sermaye üretme işlevi geri alana çekilerek, araştırma ve ideoloji yayma işlevi öne çıkarıldı. Proje-destekli ve piyasaya yönelik üniversite modeli öne çıkarılarak, üniversiteler güçlü bir biçimde sermayenin dürtüsü altına sokuldular. Üniversitelerin ticarileştirilmeleri, eğitimin maliyetini bireylere yıkarken, aynı anda, üniversitenin üretimini de piyasaya uyumlu hale getirmeye başladı. Üniversitelerin ticarileştirilmeleri, başat sermaye unsurlarının üniversiteleri araştırma merkezleri olarak hâkimiyetleri altına almaya, böylece karşıt gruplara bu yolu kapatmaya yöneltti. Bu gelişmelerin sonucunda üniversiteler, sistemin sadece maddi gereksinimlerini karşılayan kurumlar değil, aynı zamanda sermaye ideolojisini de daha yoğun olarak üreten ve topluma yayan kurumlar haline gelmiş oldular.

Kapitalist sistemlerde devlet kurumu da başat sermayenin siyasal aygıtı işlevini gördüğünden, üniversitelerin şekillendirilmesinde devletin tercihi de sermayenin tercihi ile örtüştü. Parasal kaynaklar açısından piyasaya yönlendirilen üniversiteler hem bütçe yükünü hafifletti hem de piyasa ile aynı genetik yapıyı kazanmaya başladı. Böylece üniversiteler, sistemin uysal birer üst-yapı kurumu haline dönüştürülmüş oldular.

2. Doğal olarak, Türkiye'deki durum da yukarıda kısaca anlatılanlardan çok farklı değildir. Ancak, ileri ülkelerde üniversiteler genel ulusal zenginlikten oldukça tatminkâr bir pay aldıklarından dolayı, sisteme hizmet ettiklerinin bilincinde değillerdir ya da sistemden yararlandıkları için bunu kasıtlı ve isteyerek yapıyor olabilirler. Bunun da ötesinde, dünya kaynakları fakirleşirken ve dünya zenginliği belirli merkezlerde toplanırken, bu ülkeler akademisyenleri, kendi çıkarları doğrultusunda, insani amaçları bir tarafa atıyor ve bireysel çıkarlarını öne çıkarıyor olabilirler. Bu gelişmenin ileride daha da hızlanacağını düşünmek yanlış olmasa gerek. Buna analojik durum, Türkiye'de bir zamanların bazı sol aydınlarının şimdilerde farklı alanlara savrulmalarında da görülmektedir. Ekonomiler sıkışıp, yoksulluk derecesi arttıkça, daha yüksek kazançlar karşılığında, bireysel çıkarlar toplumsal çıkarlara yeğlenmektedir.

Türkiye üniversiteleri, benzer düzeydeki çevresel konumlu ülke üniversitelerinde de görülebileceği üzere, iki önemli sorun (ya da durum) karşısında, gelişmiş ülkeler üniversitelerinden daha bağımsız, hatta özellikle sosyal alanlarda daha yüksek akademik nitelikli olarak görülebilir. Bunlardan birincisi, çevresel konumlu ekonomilerin öğretim üyeleri, sermaye tarafından çeşitli yöntemlerle satın alınamadıkları ya da alınmadıkları sürece, içinde yaşadıkları toplumun sorunlarını çok daha net algılayabilir ve yorumlayabilirler (tabii, bazı özel özürlüler hariç! Örneğin, sermaye tarafından satın alınmamış olan bir iktisat hocasının durmadan kâr ençoklaştırmasını anlatmasını ve bunu bilimsel bir gerçek olarak algılamasını, onun zihinsel niteliği ile açıklamak gerekir. Zaten, sermayeye karşı ideolojik görevini bilimsel faaliyet görüntüsü altında ve hiçbir ücret talep etmeden, gönüllü ola-

rak yapan böyle bir insana sermaye niçin para ödesin ki!). Bu tür bağımlı ve çevresel konumlu ekonomilerde öğretim üyelerinin bilinç kazanmasına yol açan diğer bir öge de, söz konusu ülkelerde bilim görüntüsü altında yürütülen faaliyetlerin genellikle gelişmiş merkezlerden aktarımlar olması ve bu nedenle, bu ülkelerdeki sözde bilim insanlarının kendi ülkesinin sorunlarına yabancılaşıyor olmasıdır. Bu iki olguyu yaşayan ve net algılama yapabilen akademisyenler başat sermaye ideolojisi ile çatışma içine girer. Türkiye'de sermayenin, vakıfların veya tarikatların ele geçiremediği bazı büyük üniversitelerde görülen çatışmalar böylesi toplumsal olguların patlak verdiği alanlardır.

Türkiye'de YÖK'ün işlevi de, 1980'lerde dünya kapitalizmine entegre olan Türkiye'deki yeni oluşumun akademik üst-yapı kurumunun oluşturulması ve/veya biçimlendirilmesidir. Bu konudaki ilk müdahale, bilindiği gibi, 1402 sayılı yasa marifetiyle fiilî operasyon biçiminde yapılmıştır. İkinci müdahale ise, YÖK ve YÖK sistemidir. YÖK sistemi, tüm üniversitelerde karar merkezlerini rektör düzeyine çekerek, üniversiteleri de YÖK'e bağlayarak, tam bir merkez denetimli tek tip üniversite modeli oluşturmuştur. Önceleri bazı tepkilerle karşılanan bu yönetsel sistem, zamanla oturmuş bulunmaktadır. Bugün tüm rektörler yetkilerini öylesine benimsemiş ve üniversiteler üzerinde öylesine padişah otoritesi kurmuşlardır ki, bu konudaki değişikliğe YÖK'ten önce üniversite rektörleri karşı çıkmaktadır. Şu halde, Türkiye'de YÖK sisteminin görevleri de, merkez kapitalizme monte edilen Türkiye'de ideolojik üst-yapı kurumları oluşturmak ve bunların piyasa uyumlu gelişmelerini sağlamaktır.

YÖK'ü de aşan ve şimdilerde rampaya koyulmaya çalışılan modelin son halkasını da üniversitelerin ticarileştirilmesi oluşturmaktadır. Zaman zaman giden gelen tasarılarda yer alan *"işletme hesabı"* vb. gibi üniversiteleri ticarethaneye çeviren, *"hoca-talebe"* ilişkisini *"patron-müşteri"* ilişkisine dönüştüren yapılanma modelleri de, büyük yürüyüşün nihai halkasını oluşturmaktadır. Genel bütçeden üniversitelere çok küçük kaynaklar ayrılarak, zaman içinde bu modelin bizzat üniversiteler tarafından da istenir ve benimsenir hale getirilmesi sağlanmış oldu.

3. Türkiye gibi çevresel konumlu, kalkınmakta olan bir ekonomide ideal bir üniversite oluşturmak, dünya ve Türkiye konjoktürünün bu aşamasında, sadece sermaye ve devlet açısından değil, bizzat talebeler (hizmet talep edenler) açısından da fazla olası görülemez. Zira, ekonomik sorunlar ve işsizlik insanların sorunları veya olguları sıralamalarında çok ciddi değişiklikler yapmaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde temel fen ve sosyal bilimler, bu ülkelerin teknoloji ve bilim üretme konularında uluslararası konum ve işlevleri itibariyle fazlaca geçerli değildir. Diğer taraftan işsizlik olgusu ücretleri baskıladığından, en kolay ve piyasada en geçerli olan alanlar tercih nedeni olmaktadır. İşletme eğitiminin ekonomi eğitimine tercih edilmesi bunun bir sonucudur. Aynı şekilde, elektrik veya elektronik mühendisliği okuyan çoğu gencin bir yıllık işletme mastırından sonra borsada ilgisiz alanlarda zaman öldürmesi de tam bir insan, enerji ve kaynak israfıdır.

Üniversitelerin temel işlevi bilimsel ve toplumsal ilişkileri ve gerçekleri toplumsal açıdan çözümleyerek topluma sunmak ve böylece toplumun karar süreçlerinde şeffaf algılama sağlamaktır. Başka bir deyişle, üniversitelerin toplumsal işlevi toplumsal olgular ile toplum arasında *"deşifre edici"* rol oynamaktır. Üniversitelerin başat kesimler tarafından daima ele

geçirilme ve baskılama dürtüsü altında bulunmaları nedeniyle, söz konusu düzenlemeleri ideal bir biçimde gerçekleştirmelerinin olanaksızlığına rağmen, toplumsal açıdan yaklaşım yapılarak üniversiteler için önerilebilecek temel ilkeler şu genel başlıklar altında toplanabilir:

- Tüm üniversiteler tek bir model altında toplanmamalıdır.

- Üniversitelerin açılmasında, kurumu çökertecek kadar aşırı gidilmemelidir. Aksi halde, üniversitelerde ciddi kalite erimesi olur.

- Üniversitelerin maddi kaynağı, sermaye, tarikat ya da vakıflar gibi güçlü merkezler karşısında kuruma tam serbesti sağlayacak şekilde, genel bütçeden karşılanmalıdır.

- Üniversiteler yönetsel özerkliğe sahip olmalı, kararlar ilgili alt mercilerce alınmalı, üst merciler genel perspektif planlarından sorunlu olmalıdır.

- Üniversiteler arasında eşgüdümü sağlayacak bir üst kurum olmalıdır.

- Akademik çevreler, kimseye taviz vermeden, sadece ve sadece kendi bilimsel niteliklerine güvenmeli ve bu ayaklar üzerinde yükselmelidir. Bilimsel nitelikten yoksun akademi üyeleri, zayıf hissettiği alanlarda, sivil ya da askerî merkezlere veya tarikat ya da eşraf gibi gerici odaklara yahut zamanın siyasal kadrolarına dayanma gereksinimi duyar ve böyle bir ortam yaratırsa, yönetsel özerkliğe herkesten önce bu çevreler karşı çıkar. Böyle bir yapılanma üniversiteleri her türlü akıntıya açık hale getirir.

Bu temel ilkeler esas olmak üzere, üniversiteleri bir anda düzeltmek (ne demekse!) söz konusu olamaz. Üniversiteler zaman içinde gelişen dinamik kurumlardır. Bir endişeyi gözardı etmeden, üniversitelerin organik gelişimi sağlanmalıdır. Bu endişe şudur: *Üniversiteler sermaye, siyaset, vakıf, dernek, tarikat, şeriat vb. gibi çıkar gruplarının baskı ve denetimi altına sokulmamalıdır.*

Buradaki konumuzun dışına çıkıyor olmakla beraber, belirtilmesinde yarar görmekteyim ki, üniversite, bir toplumun eğitim zincirinin son halkasıdır. Tüm eğitim zinciri ele alınmadıkça, salt üniversite sorunu tartışmasının, pedagojik açıdan doğru olmakla beraber, ancak böyle bir tartışmanın tüm toplum eğitim yapısının düzeltilmesini amaçlamadığının ve üniversiteye girdi konusunu (talebe niteliğinin) açıkta bıraktığının bilincinde olunması kaçınılmazdır.

TAHA PARLA

Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

1. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk yarısında üniversitelerin genelde kazanmış oldukları göreli özerkliğin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra giderek azaldığını, hele 1990'lardan itibaren devlet ve pazar karşısında edilgen duruma düştüklerini düşünüyorum.

2. Üniversiteler Türkiye'de de yukarıdaki seyirden nasiplerini almışlardır. Özellikle devletin kendi yerleşik üniversitelerini batırmakta ve vakıf üniversitelerine çeşitli haksız rekabet avantajları sağlamakta olduğunu düşünüyorum.

3. Tüm olumsuz sonuçları itibariyle devletin ve sermayenin üniversiteye saldırısının durdurulması gerekir.

TOSUN TERZİOĞLU

Prof., Sabancı Üniversitesi Rektörü.

1. Kanımca üniversitelerin özerkliklerini kaybetmelerinden söz etmek şu aşamada çok doğru olmaz, çünkü bizler halen bir paradigma kaymasının tam kırılma noktasında bulunmaktayız ve böyle bir yargıda bulunmak için çok erken. Kesin olan şu ki, istesek de, istemesek de çok dramatik bir değişim ve genel bir "sorgulama" dönemine girmiş bulunmaktayız.

Yaşadığımız yıllara damgasını vuran olgu, küreselleşme ve bilginin bu bağlamda giderek üretimin ana girdisi haline gelmesi. Doğal olarak bu çağda yüksek öğrenimin sorgulanması ve yeni paradigma arayışları ortaya çıkıyor. Sanayi döneminde insanlar ileride geçimlerini sağlamak için ilk gençlikte eğitim alır, o diploma onları bir ömür boyunca götürürdü. Bugün ise neredeyse diplomaların üzerine - gıda maddelerine benzer şekilde- "son kullanma tarihi..." damgası konacak! Kavramlar anlam değiştiriyor, değerler altüst oluyor... Bütün bu değişimlere ne kadar çabuk ve bilinçli uyum sağlayabilirsek, ayrıca bu değişimlerle birebir kurmak zorunda olduğumuz interaktif ilişki ne kadar *yapıcı* olursa, değişim o oranda kendi yararımıza işleyecektir.

Evet, günümüzde iş dünyası ile üniversite arasında giderek artan bir işbirliği söz konusu. İş dünyasının üniversitelerden talepleri var. Bu ilişkilerde sınırlar özenle çizilmez ise, bu talepler gerçekten de üniversiteleri meslek okullarına dönüştürme tehlikesi taşıyor. Üniversite, salt bilgi aktarmak ve öğrencilere sıkı sıkıya belirlenmiş programlarla eğitim vererek onlara bir meslek kazandırmak amacının ötesinde bir misyona sahip olmalıdır. Üniversite bilginin, kültürün, sanatın yaratıldığı yerdir. Yaratıcılık veya buluş yapma her zaman planlanamaz; yaratıcılık süreci bir iş akışı gibi denetlenemez. Üniversiteler her türlü bağnazlık ve kalıptan arınmış birer özgürlük alanı olmalıdır. Yaratıcılık ancak böyle ortamlarda yeşerme imkânı bulur.

Ancak unutmamalı ki günümüzde iyi iletişim kurabilen, takım çalışmasına yatkın, sorumluluk sahibi, dil bilen, geniş genel kültüre, etik ve estetik bilince sahip gençlere olan talep arttı. İş dünyası artık sadece "iş becerisi"yle yetinmiyor, aynı zamanda iyi bir genel eğitim görmüş, sosyal becerilerle donanmış insan da arıyor.

Kimbilir, belki de üniversiteler, şimdi kaybetmekte olduklarından kaygı duyduğumuz "özerklik" nedeniyle eskiden çok fazla içlerine kapanmışlardı. Özerklik belki de onları içinde yaşadıkları topluma ve dünyaya duyarsız, hatta zaman zaman giderek "kör" kılıyordu. Sırça köşk sendromundan üniversiteler sıyrılmalı ve içinde yaşadıkları toplumdaki paydaşlarıyla ilişkilerini anlamlı biçimlerde geliştirmesini öğrenmelidir. Bu ilişkilerin sağlıklı gelişmesi ise üniversitelerin özerkliğini ve akademisyenlerin özgürlüğünü daha da sağlamlaştırır.

2. Üniversite öğreniminin hedefi öğrencinin içindeki cevheri ortaya çıkarmak ve modern topluma uyum sağlayabilmesine ve mutlu, kendiyle barışık birer insan ve yurttaş olmasına yarayacak birtakım yaklaşım, değer ve becerilerle donatmak ise, böyle bir öğrenimin başarısı, çok iyi bir "genel temel eğitim" üzerine inşa edilmesine bağlıdır. Üniversite öğrenimi bir seri imalat süreci gibi algılanmamalıdır. Türkiye'de ise üniversitelerden genelde beklenen, istenilen tipte, nerdeyse birbirinin kopyası gençler yetiştirmeleridir. Tartışma ise çoğu kez, yetişti-

rilmesi istenilen tipin veya modelin nitelikleri üzerinde olmaktadır! Bir rektörümüz geçen yıllarda bazı üniversitelerimizi "butik üniversite" olarak adlandırmıştı. Bence iyi bir üniversiteye butik sıfatı çok yakışır. Oysa biz zaman zaman, bütün gençlerimize aynı tip elbiseyi giydirmeye çalışıyoruz. Tartıştığımız ise, bu tek tip elbisenin biçimi, rengi vs...

Şimdiki hükümet, "reform" amacıyla yükseköğrenim konusunu kamuoyunun irdelemesine açmakla olumlu bir girişimde bulundu, diye düşünüyorum. Yalnız şunu da gözardı etmemeli: Bizler yasalardan çok şey bekleriz. 2547 sayılı kanun çok olağandışı bir siyasal dönemde ve 70'lerin sorunlarına çözüm bulmak amacıyla çıkarılmıştır. Yükseköğrenimde bir reform yapmak istiyorsak sorunu bir bütün olarak ele almalı ve ilkin temel yaklaşımımızın felsefesini ortaya koymalıyız. Aksi halde üniversite sorunlarını salt idari sorunlar olarak algılar ve bu kez de mevcut yasayı bir tepki yasasıyla ikame ederiz.

Yükseköğrenim sistemimizin taze hava soluyarak nefes alabilmesi için, üniversiteleri standardize eden, yetkileri merkezî bir kurulda toplayan, üniversitelere bu merkezden yönetme, yönlendirme ve müdahale etme imkânı veren bir yasa yerine birbirinden çok farklı gelişme stratejilerine ve kendi mâlî kaynaklarını yaratabilme hakkına sahip, öğrenim ve araştırma politikalarını çağdaş ölçütler içinde kendince biçimlendirebilen, kaynaklarını bu politikalara uygun olarak kullanma olanaklarına sahip üniversite modellerinin yeşermesine izin verecek, çok temel bazı ilke ve kriterler koyan bir "çerçeve yasa" ile yetinilmesi gerektiğini düşünüyorum. Devlet tarafından tahsis edilen simgesel bütçe bugün devlet üniversitelerine, farklı kalemler arasında aktarma yapmaya bile izin vermemektedir. Üniversite, eli-kolu bağlı olmaktan çıkarılmalıdır.

Üniversitelerimizin "tek tip" olmaktan çıkıp özgürce farklılaşabilmesi, ayrıca üniversitelerarası rekabet yaratabilmenin de önkoşuludur. Rekabet, hem demokratik katılımı ve çoğulculuğu teşvik edecek ortamı sağlar, hem de gücün tek elde toplanmasını engeller. Farklılaşarak rekabet edebilen üniversite, içinde yaşadığı ortamın gereksinimlerini ve koşullarını doğal olarak göz önünde bulundurmak zorunda kalacaktır. Ortam ile üniversite arasında sağlıklı bir iletişim ve etkileşim kurulması, böylece sağlanabilir.

Akademik özgürlüklerin, yani bilimsel araştırma ve öğretimin, gerek ahlâkî açıdan gerekse entelektüel yönden, her tür siyasi ve ekonomik etkiden bağımsız olmasının yasal teminat altına alınmadığı bir ülkede ise -üniversiteler iş dünyasından da, devletten de maddî olarak ne kadar bağımsız olursa olsun- yükseköğrenimde kaliteden, bilimsel tutarlıktan söz etmek biraz zor...

3. Çok genel, çok makro düzeyde bakacak olursak, önce bazı kavramları yeniden tanımlamamız gerektiğini düşünüyorum; bunların başında "eğitim" ve "öğrenme" kavramları geliyor.

Pek çoğumuza göre "eğitim" hâlâ, daha çok insan hayatının ilk yıllarında gerçekleşen, bize diploma ve para kazanma imkânı sağlayan, bizi sosyal bakımdan yükselten, kişisel hedeflerimize daha kolay ulaşmamızı sağlayacak bir araç olarak görülüyor. Oysa "eğitim"de artık öğreten / öğrenen türünden "taraf" anlayışı bile kalktı! "Eğitim" ve "öğrenme" artık hayatın ilk yıllarında "kariyer" veya "beceri kazanma" uğruna katlanılan birer "araç" değil, hatta birer "amaç" bile değil! "Eğitim", "öğrenmeyi öğrenmiş" insanlarca doğumdan ölüme kadar her an, nefes alıp verir gibi yaşanan bir süreç - diğer bir ifadeyle, "eğitim", zaten yaşamın ta ken-

disi! Eğitim asla "statik" olmadığına göre, belki de "eğitimini tamamlamak", "...derecesini almak" gibi deyimlerden bile kaçınmaya çalışmamız gerekir.

"Bilgi"nin de anlamı değişti: Bir tuşa basarak erişilebilir, bayatlayabilir, ekonominin neredeyse ana girdisi olan bir tür "meta" haline geldi. Oysa unutmamak gerekir ki bir de kalıcı, üzerine akıl ve yaratıcılık eklenerek yepyeni bilgiler üretilebilecek, binlerce yıllık insanlığın bize miras bıraktığı "temel bilgi" var.

Kanımca ideal olan üniversite, "temel bilgi"leri özümseyerek almış insanların - öğrencisiyle, öğretim üyesiyle- özgürce araştırabildikleri, kendilerini geliştirirken bilime katkıda bulundukları, her tür baskıdan uzak, hayal güçlerini ve yeteneklerini en uç noktasına kadar kullanabildikleri bir mekân olmalıdır.

Bu bağlamda motivasyon elbette çok önemli: Öğretim üyelerimizi kıdeme bakan memurlar olmaktan çıkarıp "akademik başarı" kavramını da herhalde yeniden ve dar anlamların ötesinde tanımlamalı, "başarı" kriterlerimize, özgün araştırmayı yüreklendirici yeni boyutlar katmalı, akademik performansın, akademik statüyü doğrudan etkileyeceği bir sisteme geçmeliyiz.

Ülkemizdeki önemli bir eksiklik, ne üniversiteler arasında, ne de akademisyenler arasında rekabetin oluşu. Bir gölün suyu yıllarca hareketsiz ve aynı kalırsa o su ne hale gelir? Rekabet, akademik hareketlilik ve saydamlık - bunlar elele gider.

"Akademik hareketlilik" sadece akademisyenleri değil, disiplinleri de içermelidir: Farklı disiplinler arasındaki çizgilerin giderek soluklaştığı dünyamızda, disiplinlerarası maceralardan çekinmeyen, farklı kültürlere sahip olmasına izin verilen üniversiteler arasında hareketlilik başladığı oranda, üniversiteler en verimli çalışan, en özgün fikirlerin üretildiği birer "yaratıcılık şenliği"ne dönüşebilir!

İlk sorunuzdaki "özerklik" meselesine dönecek olursak: Akademisyen, özgürce bilimsel araştırmasını yapar ve özgürce ders verirken, toplumdan da kopuk olmamalıdır, diye düşünüyorum: Üniversite - iş dünyası işbirliği artarken, iki dünyanın da birbirini çok iyi tanıması, her biri diğerinin sunabileceği imkân ve fırsatların ve bundan karşılıklı nasıl yararlanılabileceğinin bilincinde olması gerekir.

Öğrencilerinin "temel bilgi"sini geliştiren üniversiteler, iş dünyasının desteğiyle kariyer geliştirmeye de önem vermeli. Belki de akademisyenler eskiden olduğu gibi vakitlerinin bütününü kampuslarda geçirmek yerine, tanımak ve ilk elden deneyim edinmek amacıyla iş dünyasıyla daha içli dışlı olabilirler, diye düşünüyorum.

Teori ile pratiği birleştirmek konusunda deneyimli taraf olarak iş dünyası, bu deneyimlerden eğitim sistemini yararlandırabilir, üniversite öğrencilerine staj, pratik yapma ve iş alemiyle erken tanışma imkânı sunabilir. Hatta iş dünyası da eğitim sistemini daha yakından tanıyabilmek için kendi çalışanlarını, öğrenci projelerinde yer almaya teşvik edebilir. Üniversite, şirket ve öğrenci üçlüsü arasında sıcak ilişkiler kurulmasından bütün tarafların yarar sağlayacağına inanıyorum.

Fakat şuna da inanıyorum ki iş dünyasının, sadece "beceri sahibi" değil, aynı zamanda "düzgün" ve "kaliteli" insan isteği doğrultusunda bir yükümlülüğü de olmalı - bu aynı zamanda, içinde yaşanılan topluma karşı bir sosyal sorumluluktur. Bu nedenle iş dünyası, akademik dünyanın kendi iç dinamiklerine saygı duymalı ve bugün için piyasa değeri olmayan araştırmaları destekleme vizyonuna da sahip olmalıdır.

Üniversite - iş dünyası ilişkisi, toplumun ve gelecek nesillerin uzun vadeli yararı

gözetilerek, karşılıklı etkileşim şeklinde sürdürülebilirse, bu paradigma değişimi yaratıcılığımızı uyararak kendimizi tazelememize yol açacak, bizi canlandıracaksa, dalgayla beraber zıplamayı içtenlikle kabul ettiysek, bu, olsa olsa kucak açılacak bir değişim olabilir...

BAŞAK TUĞSAVUL

Öğrenci, İstanbul Üniversitesi, SBF, Kamu Yönetimi.

1. Yeni liberalizmin düşünsel hâkimiyeti üniversitelerde gerek bilim ve ideoloji üretiminde gerek üniversite mensubunun üniversiteyle ve toplumla kurduğu ilişkide pazar lehine önemli bir nitelik değişimine yol açıyor, bu değişim üniversiteyi ulusal ve uluslararası sermayenin ihtiyaçlarına göre de yeniden yapılanmaya zorluyor. Dolayısıyla üniversite, toplumsal çıkarın ve bilimsel üretimin çoktandır gözetilmediği bir ticari işletmeye dönüştürülüyor. Aslında üniversiteler hâlâ dünyadaki örnekleriyle de entelektüel birikimin ve düşünce üretmedeki alternatiflerin en yoğun olduğu yerler olsa da etki alanı yaratmadaki başarısızlıkları ve neoliberalizmin hegemonyasına karşı bir alternatif yüksek ses yaratamamalarıyla ilerici misyonlarını şimdilik terk ediyorlar. Ve üniversite içindeki bu aykırı sesler, pazarın kâr mantığıyla kuşattığı üniversitede marjinalleşmenin önüne geçemiyorlar. Bu anlamda üniversitelerin 'ideolojik aygıt' olmaya direndiğini ama 'düşünsel işletme' olmaya yüz tuttuğunu söyleyebileceğimizi düşünüyorum. Devletle ve politikalarıyla zaman zaman arasına mesafe koyarak, ideolojik ve politik alternatifleri barındırabilen fakat ticarileşmeyi ve metalaşmayı içselleştirerek pazara eklemlenen üniversitelerde direnişin ana unsurunun da ticarileşmeye dur demek olduğunu düşünüyorum.

2. Türkiye'de üniversitelerde özerklik sorunu her zaman demokrasi sorunuyla paralellik göstermiştir. Demokrasinin sınırlarının resmî ideolojiyle belirlenmesi ve bir çevre (!) ülke olarak geç kapitalistleşme süreci içinde gelişemeyen sosyal, siyasal haklar vs. devletin özerk kurumlara karşı tutumunu tavizsizlik yönünde belirlemektedir. Dolayısıyla üniversitelerdeki bilimsel, ideolojik üretimin her defasında resmî ideolojiye toslaması ve demokrasi talebinin de bir ideolojik talep olarak ortaya çıkması söz konusudur. YÖK bu bağlam içinde üniversitelerin bilimsel ihtiyaçlarına cevap vermenin aksine onları sınırlandırıp denetleyen, sistemin değişen ihtiyaçlarına (özelleştirme gibi) üniversiteyi entegre eden bir kurumdur. Üniversiteyle devletin bu gerilimli ilişkisinin bir diğer eksenini de yukarda bahsettiğim ticarileşme sorunu oluşturmaktadır. Bu noktada devlet sermayeyle kurduğu ilişkinin biçimine göre üniversiteyi şekillendirmek istemektedir. Gerek işletme biçiminden bilimsel üretim biçimine, gerek özelleştirmelerden, AR-GEleştirmelere üniversiteler yeniden yapılandırılmaktadır. Ticarileşme sadece kurumun paralılaştırılması değil, bilginin de alınır satılır bir meta olması ve kurum içindeki her değerin alınır satılır olması, dolayısıyla da pazar mantığı çerçevesinde değerin parayla belirlenmesi olarak düşünülürse, üniversitede yapılmak istenen ve giderek de uygulama alanı bulan tam da budur. Paralılaştırma süreci üniversite ve hatta öncesi dönemi de kapsadığından (dershaneler, özel dersler vs.), eşitlik ve sosyal adalet fikirleri de kaybolacak, yakın zamanda üniversitenin kapıları sadece orta ve üst sınıflara açık olacaktır. Kay-

nak kıtlığı, bilimsel çalışmanın gerektirdiği maddi, manevi uygun koşulların yaratılamaması, hareketli ve üretici bir akademik yaşamın oluşamaması ve var olan az sayıdaki üretimin de toplum lehine bir çıktıya dönüşememesi gibi sorunların kaynağında da devletin bu sınırlama, denetleme ve son olarak da ticarileştirme politikalarının yattığını düşünüyorum.

3. Üniversiteler için kaynak önemli bir sorundur. Siyasal erk bu kaynağın miktarını ve kullanılacağı alanları belirlerken üniversitenin ihtiyaçlarından çok sistemin ihtiyaçlarını gözettiğinden üniversite yine siyasal erkin çizdiği sınırlar içinde hareket alanı bulabiliyor. Bu noktada yine özerklik meselesi devreye giriyor fakat özerklik, kamu yararı gözetmesi gereken devletin bu yararı gözetmesi meçhul olan günümüz üniversite birimlerinden elini ayağını çekmesi olarak algılanmamalıdır. Üniversiteye aktarılan kaynak, üniversitenin tüm bileşenlerinden oluşan komisyonlarca akademik faaliyetler için uygun ve motive edici koşulların yaratılmasında kullanılmalıdır, kamu yararı gözeten mekanizmalarca denetlenmelidir. Yaratıcılığın önündeki her türlü siyasal (!) engelin kaldırılması, akademisyenlerin maddi koşullarının iyileştirilmesi, araç ve gereçlerin, kitap, dergi ve diğer yayınlar gibi her türlü ihtiyacın karşılanması, bilimin ve bilginin sınır tanımadan yayılmasının, çoğalmasının ve paylaşılmasının önünün açılması somut olarak sayılabilecek iyileştirme yöntemleridir.

Paris'teki Türk İslâmcı hareketleri

İPEK MERÇİL

BİROL CAYMAZ:
LES MOUVEMENTS ISLAMIQUES TURCS A PARIS
PARİS: L'HARMATTAN, 2002, 282 SAYFA

Paris'teki Türk İslâmcı Hareketleri adlı kitap Birol Caymaz'ın doktora tezi çalışmasıdır. Kitabın önsözü yazarın tez danışmanı Paris 7 - Denis Diderot Üniversitesi öğretim üyelerinden Sonia Dayan Herzbrun tarafından yazılmıştır.

Paris'te yaptığı saha araştırması sırasında bir yandan katılımcı gözlem ve yarı planlı derinlemesine görüşme tekniklerini kullanan Birol Caymaz diğer yandan da incelediği cemaatler üzerine yapılmış televizyon programlarını içeren video kasetleri, yazılı kaynakları ve bu cemaatlere ait camilerde yapılmış vaaz ve konuşmaları incelemiştir. Söz konusu camiler sadece bir ibadet yeri değil, aynı zamanda cemaat üyelerinin buluştuğu ve pek çok sorunlarını hallettikleri bir merkez olarak kullanılıyor.

Caymaz'a göre Avrupa'daki İslâmî dernekler göç edilen ülkenin şartlarından etkilenerek ortaya çıkan yeni oluşumlar değil aksine hem örgütsel hem de doktriner olarak Türkiye'deki İslâmî hareketlerle bir devamlılık göstermekteler.

Caymaz'ın çalışması üç bölümden oluşuyor. Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nden itibaren siyasal İslâm'ın gelişimi, Cumhuriyet döneminde İslâm'ın yeniden yapılanışı, çok partili dönem ve Kemalist laiklik anlayışı üzerinde duruluyor. Türk İslâmı'nın özgüllüğü ve çoğulcu karakterinin altını çizen yazar halk İslâmı ile siyaset arasındaki ilişkilere de değiniyor ve Türk İslâmı'nı, İslâm öncesi Türk geçmişi, yerel Anadolu kültürü ve İslâm dininin etkilerini gözönünde bulundurarak değerlendiriyor.

Caymaz ikinci bölümde Nakşibendi tarikatının atipik bir dalı olan Süleymancı cemaatin Paris bölgesindeki faaliyetlerini inceliyor. Yazara göre dinî bilgilerin aktarımı Süleymancı cemaatin en önemli faaliyet alanını oluşturuyor. Ancak Süleymancılar İslâmî değerleri manevi amaçlarla olduğu kadar siyasi ve sosyal amaçlarla da aktarıyorlar. Hareket bu amaçla Türkiye'de ve Avrupa'da pek çok kurs ve yurt kurmuş. Caymaz Süleymancı cemaatin ne tam anlamıyla bir tarikat, ne de gizli bir topluluk olarak kabul edilebileceğini ancak modern bir biçimde organize olmuş bir inananlar cemaati ya da bir sosyal grup olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürüyor.

Süleymancı cemaatin mensuplarının özellikle eylem adamı olduklarını belirten yazar bu kişilerin cemaatle özellikle kırsal alanlarda kurulan yurt ve Kuran kursları vasıtasıyla tanıştığını belirtiyor. Şu anda örgütün başında kurucu Süleyman Efendi'nin damadı ve halefi Kemal Kaçar bulunuyor. Kemal Kaçar'ın bizzat kendisinin lsa olduğunu iddia etmesi grubun deruni bir karakter taşıdığını gösteriyor. Cemaat Kemalizme özellikle de eğitim ve dinî aktarım alanında onun modernleşmeci projesine radikal karşıtlığı ile tanınıyor bu sebeple faaliyet alanını İslâmî eğitim olarak belirliyor.

Kitabın üçüncü bölümünde dinî siyasi bir cemaat olan Milli Görüş'ün Avrupa'daki özellikle de Fransa'daki hareketi anlatılıyor. Yazara göre 1973-1975 yılları arasında Almanya'da kurulan Milli Görüş Örgütü'nün pek çok Avrupa ülkesinde şubesi bulunuyor. Yurt dışında yaşayan Türklerin

kurduğu İslâmî örgütler içerisinde en güçlü ve en gelişmiş teşkilat olan Milli Görüş, Süleymancı cemaatten farklı olarak kapalı bir cemaat olarak değerlendirilmiyor. Aksine diğer İslâmî cemaatleri ve yurtdışına göç etmiş bütün müslüman Türkleri bünyesinde toplamaya çalışan bir örgüt. Caymaz incelemelerini Milli Görüş Örgütü'nün 1978 yılında kurulan Paris teşkilatı üzerinde yoğunlaştırıyor. Yazar bu bölümde ayrıca Milli Nizam Partisi'nden Saadet Partisi'ne uzanan Türkiye'deki İslâmcı partinin tarihini inceliyor.

Caymaz, altmışlı yılların sonuna doğru göçlerin azalması ve Türklerin Fransa'ya yerleşmeye başlamalarının, bu ülkede doğan ve eğitilen çocukların sosyalleşmesine yardımcı olmaya çalışan bir takım İslâmî yapıları ortaya çıkarttığını belirtiyor. Milli Görüş Teşkilatı, Süleymancı cemaat gibi gruplar, Kuran kursları ve yaz okulları açarak İslâmî bilgileri genç kuşaklara aktarmaya başladılar. Süleymancı cemaat tarafından kurulan Türk İslâmî Kültür Merkezi ve Milli Görüş derneklerinin en büyük amaçları ise yabancı bir toplum ve yabancı bir dinle karşı karşıya bulunan Türk çocuklarına İslâmî bir kimlik verebilmektir.

Her iki derneğin farklı yapılarına ve özelliklerine de değinen Caymaz bu derneklerin çatısı altında dinî bir örgütlenmenin ekonomik bir faaliyetin ve toplumsal bir çerçevenin birbirlerine eklemlendiğini öne sürüyor. Caymaz, Süleymancı cemaatini, Türkiye'den ya da Almanya'dan yönetilen dernek şeklinde örgütlenmiş geleneksel kapalı bir cemaat, Milli Görüş Derneği'ni ise daha çok bir dinî siyasi hareket olarak tanımlayarak devam ediyor; Milli Görüş Derneği Türk İslâmî partisine bağlı olarak Türkiye'den yönlendirilen siyasi faaliyetlerde bulunuyor. İki dernek yapısı arasındaki farklılık derneklerin organize ettiği faaliyetlere özellikle de çocuklar için açılan Kuran kurslarına da yansıyor. Süleymancı cemaatin açtığı Kuran kurslarında şiddete varabilen sert disiplin uygulamaları söz konusu iken Milli Görüş Derneği'nin açtığı kurslar daha özgür ve karma yapıları ile dikkat çekiyorlar. Milli Görüşçülerin aksine Süleymancılar aşağıdan yukarıya doğru İslâmlaşarak siyasi iktidarı daha kolay ele geçireceklerini düşünüyorlar. Milli Görüş Teşkilatı birlikte yaşadıkları topluma karşı daha açık ve uzlaşmacı bir tavrı benimserken Süleymancılar kapalı cemaat olma eğilimi gösteriyorlar.

Her iki bölümün sonunda da yazar yaptığı görüşmeleri ve gözlemleri konularına göre inceliyor.

Sonuç olarak tez çalışmasında Paris'teki İslâmî derneklerin siyasi dinsel bölünmelerinin Türkiye'deki tarihsel olaylardan etkilendiğini belirten Caymaz, Türk İslâmı'nın öznelliğine, çeşitliliğine ve gelişimine de değiniyor. Türkiye'deki İslâmî hareketin çoğulcu yapısının yurtdışındaki Türkler arasında da aynen üretildiğine dikkat çekiyor. Söz konusu eser uzak ve girilmesi zor bir sahadan bilgiler aktaran kapsamlı ve analitik bir çalışmadır. Yurt dışında yaşayan Türklerin dinsel kimlikleri ve özellikle de Süleymancılık akımı üzerine yapılan araştırmaların azlığı dikkate alınırsa, Caymaz'ın kitabı son derece önemli bir katkıdır.

Abstracts (İngilizce özetler)

A new 'homo academicus' for the University Incorporated: *"Ersatz" yuppie* academician

HASAN ÜNAL NALBANTOĞLU

As universities over the globe increasingly resemble business enterprise, it is inevitable that the old-style scholarship is forced to change its social profile in response to new pressures due to the introduction of dynamics of market and its corresponding market mentality into the academic realm. Even in the absence of direct political assault on academic freedoms, commodification of the cultural-academic spheres poses a serious threat to the relative autonomy of this realm by turning the products of learning and research into 'cultural wares' readily consumable by potential buyers on the 'cultural market.' This overall phenomenon is approached in the present article by focusing on a specific 'social type' actually a fairly standard type found in almost all the peripheral metropolises of a global cultural-academic capitalism. This 'homo academicus' who is always quick to catch every business opportunity on a highly volatile world-market of academic goods and manpower provides scholarship with a wonderful example of 'simulation,' by being a shadowy semblance of both the yuppiedom of the capitalist societies in the 'center' and the old scholarship–hence the label, *Ersatz*. The argument bases itself both on empirical observations dating back to mid-seventies of the past century as well as major theoretical assessments of comparable, if not similar, phenomena in the past. It is also interesting to note that the specific 'social type' has all along been using what might be considered a left, or, at least, a liberal language while increasingly turning itself into an intellectual agency of frequently pseudo-emancipatory postures but in fact marketing both the latest cultural wares of the 'center'(newest theoretical fashions, to start with) at the 'periphery' while supplying the

'center' with cultural raw material or semi-finished cultural goods from (often their original) localities. This willingly adopted role of the 'servant' helps to perpetuate the domination of the 'masters' at the top of the global power hirerachy which, having depleted its old theoretical arsenal, now masquerades in 'chic' radical garb. The subjective-psychic as well as moral consequences of a cleverly calculated will-to-'subject' oneself to such objective servitude are also briefly discussed in the article.

⌘

Cultural studies, (its spontaneous) ideology, and academia

NECMİ ERDOĞAN

This article examines the practice of cultural studies in its relation to ideology critique and academia. It argues that the predominant, fashionable version of "doing" cultural studies does not constitute a serious challenge to the hegemonic codes of academia, i.e. the university as a corporation or "university of excellence". That cultural studies has taken a culturalist, formalist turn has much to do with the death of the theory of ideology. Without such a theory, cultural studies would, and often did, succumb to a formal semiotics or a new positivism, celebrating the plurality of cultural styles and restoring the sovereign subject. Moreover, the spectre of ideology haunts cultural studies itself as an academic-intellectual practice. The distinction between the subject of utterance and subject of enunciation is crucial to a critique of what the article calls -following Althusser's terminology- the spontaneous ideology of cultural studies practitioners. That spontaneous ideology is materialised in such practices as being oriented to academic promotion or building up one's own CV, "selling" cultural studies in the student marketplace and substituting politics with intellectual work. The article also calls for self-critical and self-reflective cultural studies -both in Turkey and abroad- that would reclaim a radical theoretical-political stance, being committed to the "truth-process" and aware of its own social responsibility.

⌘

What happened to the "university"?

AHMET ÇİĞDEM

The present state of universities makes it inevitable to consider the University (both an idea and an institution) as the object of a "history of decline". This history reveals the institutional and organizational deformation of the university, the transformation of academicians from public intellectuals and professors to experts of public relations and marketing, and the devaluation of academic work. It is obvious that the call for a return to the "historical" idea of the university can

provide no solution to the practical problems. Nevertheless such a call might help develop a critical perspective to the present state of the academic world.

⌘

The Council of Higher Education in Turkey as a type of mentality

AHMET İNSEL

The relationship between the Turkish academic community and the Council of Higher Education (CHE), which is both an institution and a system, is complementary to the ambiguous relationship of the Turkish society to the regime created by the military takeover on September 12, 1980. The CHE and the university system of September 12 have produced and reproduced a whole series of practices, which can only be understood in terms of an academic community whose mode of conduct is determined by submission to the holy State. Nevertheless, it would be misleading to assume that the CHE has been responsible for all authoritarian, repressive and discriminatory practices in the Turkish universities. The academic community has often used the council as an excuse for such practices. In fact, the main influence and power of the council derive from the fact that it rests on a world vision shared by a large group of Turkish academics.

All the practices of the CHE indicate that this institution acts as the National Security Council of the higher education system. The council was actually designed to fulfill the function of political commissariat in the academic world as required by the understanding of the national security State.

The missions assumed by the CHE as a complementary body within the national security State have evolved in accordance with the perceptions of threat by the State. These missions have often given rise to developments reminiscent of the structure and mentality of the academic world of the former Soviet Union.

⌘

(Turkish) University as an institution of "continuous mobilization and vigilance"

KADİR CANGIZBAY

The article argues that the university in Turkey is much like a disciplinary (almost military)-bureaucratic organization. After the 1980 co*up*, it has become a truly functional state apparatus; and in this process, the market-value of knowledge, university and academicians has began to determine the *raison d'etre* of the institution. The University supplied the "power elite" with ideological and political legitimation. By doing so, it has lost its inner justification as the producer and protector of emancipatory knowledge. Both the corporatist academic arrogance aiming at pre-

serving its status at any cost and the privatization of higher education encouraged by the policies of the Council of Higher Education (YÖK) damaged its external justification as well. The state repression has made the university a kind of *institutio non vertabrata* in the sense that it has lost its passion for the truth and become subservient to what is dictated; and thus it no longer needs to be enforced to collaborate as exemplified in such attitudes as serving for consumerist-informationalist symbolism, taking academic duty and obligations as public relations, and defending education in a foreign language -English- rather than 'local' language.

⌘

From university to multiversity: A province-centre dialectic

YASİN AKTAY

The aim of this article is to construct a sociology of the provincial universities in Turkey, in its widest sense. Indeed the concept of province is excluded by the idea of university because of its universal implications that can be seen in its very definition. However, in Turkey, especially since the early eighties, we are faced with a reality of the provincial universities, embodied by the universities founded fast in Anatolia outside İstanbul, Ankara and İzmir. The social, cultural, political and economical consequences of this reality, as well as the position of these universities in the general context of Turkish academic world, and their impacts on the course of urbanization of the cities in which they were founded are analyzed. It is argued that in practice we have been encountered by a proliferation of the university as a multiversity in contrast to the very ideal of a university suggesting a unity and universality of knowledge. The reality of multiversity has its roots in the so-called postmodern condition involving proliferation or relativism.

The relationship between the provincial and central universities is concerned in this study in terms of the stratification or distinction constituted in both places among the students graduated from or recruited by these universities. Following Bourdieu, who suggested the coincidence of academic sphere with the social-economical spheres in terms of the practices of class or cultural distinctions, this article tries to find out the foundations of centre-province distinction in Turkish universities. But it is seen that the problem of province in Turkish universities is the result of consciousness rather than geographical constraints. So a phenomenological approach is needed to analyze the problem. In this context the concept of province is suggested as a quality criteria beyond its geographical implications, and it is argued that within the actual limits of the autonomy of the university it is possible to show a provincial quality in İstanbul or Ankara or a central quality within the provincial cities of Turkey, depending on the administrative quality of the universities.

⌘

Separate paths of discussion on universities

İLHAN TEKELİ

University question is holding one of the central positions of our political agenda since many years. However, our search for solutions is guided by the hidden agendas of political actors rather than problems and realities of universities. Therefore to find a viable solution we are in need of a sincere discussion on proper grounds with sufficient knowledge. This paper has been written to contribute such a discussion.

This paper tries to open separate paths of discussion on five different grounds. As first step, multidimensional transformation of the world will be studied, in order to clarify the demand of changes created by this transformation. In the second step historical evolution of university will be described to form a basis to understand recent changes experienced in universities. 900 years of life of universities displays three different models.

These are; 1) Church centered university, 2) Von Humbolt type of nation state universities, 3) Multiversity of knowledge society. Existing problems of universities can be conceptualized as a transition problem from second model to third model. In the third step focus of discussion will shift to the changes in the academic life while universities are transforming to the multiversities. In the first three steps our understanding on the evolution of university had been enriched. However, if we interpret the different stages of evolutionary processes as normative model, this will misguide our restructuring efforts. Therefore fourth path of discussion had to be opened for the critique of emerging multiversities or MacDonaldization of universities. In the last step university problem is handled in the context of Turkey and current performance of higher education system is questioned. This paper is not providing any specific solution to the university problem of Turkey. However

It provides many clues for those who is willing to develop new proposals.

⌘

Rethinking the idea of university: Neoliberalism, technical reason, and the future of university

SERDAR TEKİN

This article aims to explore the 'reference crisis' of the modern university. Under the impact of neoliberal policies of the day, universities have been turning into bureaucratically organized, consumer oriented bodies in which the language of education is undermined by the language of business. Furthermore, the transfor-

mation of nation-state through globalization on the one hand, and the deepening scepticism raised by postmodernism against the ideal of universal knowledge on the other, indicate that the university has been loosing its both national/cultural and universal/rational missions.

In the first part, I give a rather detailed account of Habermas's reflections on the university. Habermas attempts to reconstruct the Humboldtian 'idea of university' not on the basis of the substantiality of 'knowledge', but on the communicative character of 'learning processes'. Thus, he underlines three extra-technical functions of the university: the socialisation of young people through general education, the reproduction of culture, and the formation of political consciousness. In the second part, I turn to the rise of neoliberalism and argue that under these conditions the extra-technical functions of the university cannot be forever exempt from the destructive logic of market. They have been gradually becoming subject to market based demands, i.e, the demands of technical reason. Therefore, the reference crisis of the university can best be understood as the colonization of 'learning processes organized in university form'. Finally, in the third part, brief remarks on the future of university take place.

⌘

Feminism in the university? Context, agenda and the opportunities

SERPİL SANCAR

Feminism in the countries where it has been powerfully integrated to the classical academic disciplines suggested a new way of knowing by taking serious the analysis of 'gendered' social facts. In Turkey, integration of feminist perspective to academic organisations and disciplines was observed during the late 1970's. In this period women's studies emerged as a discipline among the sub-areas of academic research topics. At the beginning of 1990's academic feminism reached to a second step due to the efforts of newly feminist academic generation employed in prominent universities for teaching and researching in women's issues. They were women, mostly impressed by the feminist criticism and some participated in feminist movements of late 1980's in Turkey. This second stage of feminism in academia was concurrent with the crisis of progressive Turkish modernism and critical academic aproaches in social sciences. During that time, modernism was widely redefined as secularism in the period of political conflict against religious fundamentalism, and women's studies' issues pushed to take position before religious fanaticism vs. secularist otoritarianism. On the other hand, critical perspectives in academia were dismissed or forced to be silent by military regime of 1980's. Due to these two negative effects on academic feminism, deficiencies were seen in the feminist criticism of traditional social sciences. Women's studies

in academic area is still in the danger of being marginalised in its legalised position, despite its suggestions to reinvent the problematics of social science which includes the analysis of gendering as one of the main categories of social construction.

⌘

Transformation of the academic world in the integration process of the university with the market

ALİ ERGUR

Recent changes in the structure and organization of the modern university have profoundly modified a large part of functions and meanings socially attributed to it. As an inevitable extension of the process of globalization, comprehensive transformations have affected the Kantian conceptualization of university, which ended up to dissolve into a roughly accelerated commercialization of the academic work. Indeed, apparent decrease of public finance in most of the traditional domains that the State was already maintaining, has clearly forced the university administrations to look for new ways to survive. This economic pretext aided to shape the intensely ideological transformation on the level of scholars' perception of university, beside that of the rest of the society and especially all kind decision-makers. In such a new context of knowledge elaboration concept, the basic occupation of the university has become the incessant producing of for-profit *projects*, which are unavoidably linked to the very logic of market ideology. Once the market forces and the university develop a common vital interconnection, the nature of academic work risks to implicitly or explicitly coalesce with the market rationale, in a kind of symbiosis that create an absolute interdependence. The progressively legitimized conception of academic capitalism transforms today, not only the organizational and structural aspects of the university while converting students into consumers and scholars into businessmen, but also neutralizes the inherent reflexivity of critical thought, once prescribed, in a modernist conception of world, as the intellectual axis of the university. A whole discourse on the virtues of commercialization of academic motivation is actually undergoing throughout the universities in Turkey, since 1980's when neo-liberalist policies have been applied, as well as of their analogues on the rest of the world. The commercialization of the academic activity gave rise to a series of entrepreneurial conceiving of the university in Turkey; the Supreme Council Higher Education (YÖK) encourages public university administrations to take measures that can assure the proliferation of market-based relationships with the economic actors. For this it is possible to exemplify the rapid blossoming of countless programs of *master degree without a thesis* or a vast variety of courses that the unique aim is to increase the incomings of the university, which is now conceived as a corporate capitalist institution. The institution-

alization of capitalist logic in universities is building up today, a sharp split between marketable sciences and non-marketable sciences, which incites the latter to convert their intellectual core into profit-promising applications for being admitted in the market-oriented survival strategies.

⌘

The critical university: Kant and *The Contest of Faculties*

HAKAN ÇÖREKÇİOĞLU

The aim of this study, stemming from Kant's analysis and criticism of the relations between university, society and state in his work, *The Contest of Faculties* (Der Streit der Fakultäten), is to take the problem of autonomy of contemporary universities into consideration. Kant's criticism in question, focuses on the Prussian Government's control of the universities, the hierarchical order between the the faculties which was established by the government and the conflict which the hierarchical order causes. If Kant's work is elaborated carefully and comprehended as an essential and systematical part of Kant's whole philosophy, it is possible to talk about the kantian *critical university* as an alternative model.

Kant's basic criticism of the university is tightly attached to his criticism of the ideal of knowledge which is based on utility, benefit and domination. The main function of the university in his model of critical university, isn't to spread the modern technical knowledge as the contemporary universities do but to realize the truth of an autonomous and free reason in the public level. The university, in view of both its institutional construction and its curriculum, is obliged to be attached to the ethical values of Enlightenment, as autonomy, liberty and equality and reproduce them. The basic condition for this, for Kant, is to establish a public realm assuring the use of critical reason both in university and in public level. Kant conceives the public realm as an anti-totalitarian antidote against all kinds of suppression. For this reason, kantian model of university, having a function to establish such a public realm because of its institutional construction and its curriculum, is a university based on *ethos*. The university based on *ethos*, in view of both its relation with knowledge and its social function which it bears, is fully autonomous and, in this sense, is entirely contrary to the contemporary universities based on *techne*.

Kantian model of *critical university*, which its main lines were determined in *The Contest of Faculties*, in these respects, includes many important thoughts about the solution of the autonomy crisis of contemporary universities, which are subjected to the ideal of technical knowledge and thus determined by the state and market, and continues to be a source of inspiration for many thinkers.

⌘

On the fact-value dichotomy in social psychology

MELEK GÖREGENLİ

The role of social science in society and the role of value in psychology lend itself to a variety of interpretations. At one extreme is the view that science is an isolated, self-contained enterprise that serves society's need for reliable empirical knowledge. At the other end is the conception of science as an integral part of society that is capable of reflecting its moral foundation and its cultural aspirations. A philosophy of science, in its roots of holism in German cultural tradition, brings to the surface many issues that were obscured when Gestalt theory began to impact American psychology in the 1930s. Of prime importance is this distinction between two kinds of science: *disenchanted* and *enchanted*. Disenchanted science represents a mechanistic, positivistic interpretation that assumes valid knowledge of the world is based exclusively on the methods of natural science. Religious convictions or philosophical speculations that go beyond objective scientific facts cannot be accepted as empirically valid. This kind of conception results in a "disenchantment of a world" characterised by sterile empirical relationships and purposeless causal mechanisms. Holism became a medium in which Gestalt psychologists could discover moral truths -what is right and wrong and what is good and bad- and thus could reenchant science. If one analyses this conflict between an enchanted and a disenchanted view of science, in which each view involves competing value judgments, it becomes possible to examine their ethical implications for psychology and society. Critical approaches in psychology that also includes feminism, multiculturalism or post-modernism. The critiques primarily draw attention to the character of scientific psychology as a particular kind of cultural tradition. According to these analyses traditional psychology conceptualises the individual as concrete, whereas concepts such as society are perceived as abstractions. The problems of traditional psychology were arbitrary but rather that they constituted ideological influences on psychology that reflected the sociohistorical context in which it exists.

In this article, for an actual program of critical social psychology I would suggest beginning with the idea that human subjectivity must be contextualized and historicised. This also means that the subjectivity of the researcher or research community, and therefore theories, must be understood as part of a cultural-historical context. Critical studies of psychology and also social science require a network of concepts that are able to deal with the contributions of critical thought, represented, for example, in the multiple-voices discourses and politics (e.g., feminism, antiracism / anti-war and LGB studies). This network must include experiences and thoughts of non-Euro American socio-cultural communities, as critical studies in psychology require an openness to diversity in critical thinking.

⌘

Thoughts to motivate discussion on the future of universities

NESİM ERKİP

In this article, ideas on the future of universities are elaborated without proposing a framework for implementation. To begin, classical functions of the universities are discussed. Universities are organizations to keep up with the requirements of three functions: education, research and service. These functions are described separately, as well as with their interactions. Following this discussion, threats and opportunities of the current university system are argued and the dilemmas of the existing structure are explained.

The future of the university is conceived around a number of issues:

• University-like organizations are becoming widespread, concentrating on a limited subset of classical functions, though they offer more around a function;

• Societies are bound to come to a consensus on how to review and govern universities;

• Universities should be flexible on the type of organizational structures they will follow.

• The conduct of education is a differentiating issue among universities;

• More collaboration with other organizations that complement the classical functions of the universities is inevitable;

• Collaboration among universities is inevitable.

⌘

Private Universities: From a gap in the system to a system by itself

METİN ÖZUĞURLU

This study focuses on private universities in Turkey by looking at the institutional capacities and the academic orientations in which main research question is to identify the place of newcomers in the Turkish university system. Relevant quantitative data is collected through -let's say- "web-page survey" method and descriptively analysed. Private university seems to be an essential component of the 'global competitive tertiary sector', despite its 'non-profit' or 'for-profit' version. This study highlights the fact that Turkish private universities, identified as 'non-profit foundation institutions', become a surrogate commercial business whose product is sold to customers at the competitive market price.

⌘

The actuality of student youth opposition

FOTİ BENLİSOY

We pass through a period wherein the youth -the privileged agent of Turkish left- has nearly doomed to a total silence and leftist university students' rather accustomed isolation has outdated any controversy concerning the dissident potentials of student youth. This article, departing from this situation, is an attempt to make a critical assessment over the potentials of student youth that will render it a significant, expressive political agent. The basic thesis of this article is that the main arguments that student youth employs while defining and clarifying its oppositional political deed have lost their validity today. All of these arguments share and claim that student youth is a social category that is convenient for politicization due to the privileged position attributed to it. Although the origins of this position has been delineated in many different ways, the aptitude of evaluating existing social relations from an "external" point of view that youth bears eventually obliges a critical political stance almost in an essential manner. Whereas, in this article the opportunities for the political action of student youth will be a matter of concern not in terms of any social privilege or essential "anti-systemic" quality, but throughout the context of social relations that student youth inhibited within.

Toplum ve Bilim

91

Özel - Çetinsaya Osmanlı tarihçiliğinin son çeyrek yüzyılı **Aydın** Türk tarihyazıcılığında feodalite **Karaömerlioğlu** Bağımlılık, Dünya Sistemi ve Osmanlı/Türkiye çalışmaları **Ocak** Türk ve Türkiye tarihinde İslâm'ı çalışmak **Öztürkmen** Yeni bir disiplin olarak sözlü tarih **Deringil** Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak **Aktar** Son Osmanlı Meclisi ve Ermeni meselesi **Türkeş** Tarih ve roman ilişkisi **Ergut** Tarihsel sosyolojinin imkânları **Kuyurtar** İbni Haldun'da "tarih bilimi" **F. Benlisoy - S. Benlisoy** Yunan tarihyazımında geçmiş algıları

92

Özbek Osmanlı'dan günümüze sosyal devlet **Makal** Sanayileşme sürecinde işgücü ve sosyal politika **Borovalı** Adalet, eşitlik ve sorumluluk **Akal** Rousseaucu cumhuriyet Spinozacı devlete karşı **Yeğenoğlu** Küreselleşen dünyada çokkültürcülük ve konukseverlik **Taburoğlu** Endüstri sonrasında sınıf, politika ve şiddet **Neyzi** Metin-Kemal Kahraman'ın müziğinde Dersimli kimliği **Suner** Masumiyet'te döngü, kapatılmışlık, klostrofobi ve ironi **Öztek** Türk romanında efendiler ve hizmetçiler **Bedirhanoğlu** Rusya'da kapitalist dönüşüm, yolsuzluk ve neoliberalizm **Daldal** Birinci Türk Tarih Kongresi'nde tartışmalar **Ruben** Gelişme iktisadı niçin gereklidir?

93

Ergur Görsellik ve Türkiye'de siyasetin gösterileşmesi **Demirel** TSK'nın toplumsal meşruiyeti **Kahraman** Türk siyasetinin Rousseaucu kısıtlamaları **Keyman** Globalleşme ve Türk kapitalizminin kültürel ekonomisi **Alper** Milliyetçilik-modernleşme geriliminde "ortanın solu" **Nalçaoğlu** Devrimci öğrencilerin özgül fantezi uzamı **Makal** Tek parti dönemi ve korporatizm tartışmaları **Yeğen** Yurttaşlık ve Türklük **Çağaptay** Kemalist dönemde göç ve iskân **Bilir** Türk(iye) Müslümanlığı **Balcı** Fettullah Gülen'in neonurcu okulları **Subaşı** Ara dönem din politikaları

94

Birkan Solun son sözü "Kültürel Çalışmalar" mı? **Aydın** Tarih karşısında kültür kavramı **Çakmur** Türkiye'de müzik üretimi **Sarıkartal** Melodram, star sistemi ve Hülya Koçyiğit **Suner** *Tabutta Rövaşata*'da agorafobik kent ve dehşet **Demir** Gençlik Parkı'nın değişen anlamı **Özkan** Tek parti dönemi coğrafya ve mekân anlayışları **Öztamur** Büyük Buhran dönemi yoksulluk söylemi **Göral** Patlamaya hazır bir 'şimdi': Putları Yıkıyoruz **Yıldırım** Magazin dergilerinde Amerikan imgesi 1948-1960

95

Gürkaynak - Güven İktisat ile toplum bilimleri **Buğra** İktisat siyasete karşı **Fine** İktisadi emperyalizm ve sosyal bilimler **Yılmaz** İktisat ve sosyoloji **Özesmi** Tarımda ortakçılık: Bir Güneydoğu Anadolu örneği **Madra - Özselçuk - Erçel** Bir tabu olarak 'ekonomi' **Duman** Ekonomi biliminde paradigma değişikliği mi? **Yeldan** İktisat ve iktisatçı nereye? **Özaktaş** Ekonomik düşüncenin fakirleşmesi üzerine **Tekeli** Sosyal bilimcilerin performans değerlendirilmesi **SORUŞTURMA DOSYASI** İktisatçılar kendilerini nasıl görüyor? **Koçak** Tarihte yöntem sorunu üzerine **Timisi** Kadın Çalışmaları Toplantısı'nın ardından

96

Aydın 30'ların tezlerine geri dönüş: Anadolu'da "proto-Türkler" **Şengül - Kardeş** Türk Tarih Tezi ve Kürt tarihyazımı **Mehmet Ölmez** Türkçe'nin ve Türk dillerinin yaşı konusu **Ersoy** "Herkesin Türklüğü"ne dair: Lazlar ve Hemşinliler **Atay** Evrimcilik-Yaratılışçılık kutuplaşmasına bir müdahale **Canefe** Kıbrıs Türk toplumunda tarihsel aidiyet ve vatandaşlık akti **Parla** Makine bedenler, esir ruhlar: Türk romanında araba sevdası **Müftüoğlu** Kültürcü liberalizmin anti-liberalizmi **Özman - Bulut** Sabiha Sertel: Kemalizm, Marksizm ve kadın meselesi **Özbek** Büyük Buhran ve buğday alım politikaları, 1932-1937 **Dumludağ** Türkiye'de yabancı sermaye yatırımları **Hilmi Maktav** Melodram kadınları

Birikim Yayınları

ISSN 1300-9354

9 771300 935002